ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

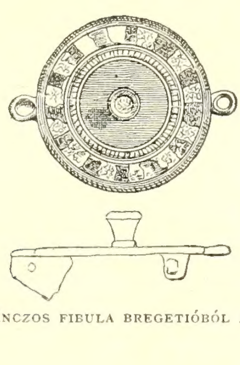
A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM XIII. KÖTET.

HARMINCZNÉGY KÉPES TÁBLÁVAL ÉS A SZÖVEGBEN SZÁZKILENCZVENÖT ÁBRÁVAL.

ANTIK ZOMÁNCZOS FIBULA BREGETIÓBÓL A N. MÚZEUMBAN.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1893

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ókor és népvándorlási kor.

III. Középkor és Újkor.

IV. Érmészet.

V. Vegyes közlemények.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1893 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1893 október 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

D) ÁBRÁK MAGYARAZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

A

B

C

G

H

I

J

K

L

M

N

T

U

V

A tartalomjegyzéket, az ábrák magyarázatát és a tárgymutatót készítette

Dr. Borovszky Samu.

A MISKOLCZI PALÆOLITH LELET.

I.

A mult 1892-dik év deczember 26-ik napján *Bársony János* ügyvéd, Miskolcz város tiszti ügyésze örvendeztetett meg látogatásával. Barátsága jeléül megajándékozott egy kőkori szerszámmal, melyet két más darabbal együtt házának alapozásakor a munkások az agyag talajból, úgy három méter mélységből szedtek ki s formájánál fogva «fénkőnek» néztek. *Bársony János* azonban, mint a régiségek kedvelője, fölismerte a lelet kőkori voltát; a kisebbik — mint gondolta — töredékdarabot megtartotta, az egyik nagy darab *Széll Farkas*nak, a debreczeni kir. itélőtábla tanácselnökének, a másik, hozzá a legszebb darab, nekem jutott.

Csak egy pillantásba került, hogy a kezemben levő, rendkívül jellemző darabban egy Magyarország őskorára nézve mondhatni korszakot alkotó, történelemelőtti régiség-typust ismerjek föl, mely semmiben sem enged a híres Somme-völgy kőszakóczainak, a melyeket az ősrégészet minden auctoritása, mint a *palæolith* korszakból eredőknek, e korszakot jellemzőknek tart; sőt maga a «palæolith» elnevezés is jobbadán ezekre a kőszakóczákra van alapítva.

A miskolczi kőszakócza, mely elsőnek került kezembe, anyagánál, alakjánál és a reá alkalmazott technikánál fogva annyira egybevágó a franczia typusokkal, hogy egyik elsőrangú régészünk az első pillantásra — nem tudván még a lelhelyet — francziának mondta.

Ennek az első darabnak a formája egészben hegyesen-mandula alakú és azonos avval, a melyet *Mortillet* a franczia lelhelyről «*Chelles*» typusnak nevezett el; kopást nem mutat; anyaga feketés már inkább szarukőszerű tűzkő (silex), melyben szerves lények maradványai nem vehetők ki.

Már *Bársony* János jegyezte meg azt, hogy a *Széll Farkas*-*hoz* került darab kissé terpedtebb alakú s nem oly hegyes; világosabb is. A harmadik, egészben háromszögletű, *kopott* és egyik lapján «meszes» kéreggel van bevonva; szintén világosabb.

A *miskolczi lelet* biztos meghatározása érdekében mindenekelőtt arra törekedtem, hogy az egész lelet együvé kerüljön, a mi sikerült is. Itt köszönöm meg *Széll Farkas* tanácselnök úrnak, úgy *Bársony János* úrnak is azt a szíves készséget, a melylyel darabjaikat kezeimre bízták; az utóbbinak külön még azt a soknemű fáradozását is, a melyet a helyi körülménynek földerítésére szentelt.

A két utóbbi darabnak előleges jellemzése az, hogy a *Széll*-féle kőszakócza, mely alakszerint föltünően hasonlít ahhoz, a melyet *Lubbock*, mint *Madrasból* valót rajzban közölt;* azonképen *Evans* is közölt ilyet Angliából.** A *Bársony*-féle darab némileg rétegzetes és kérges, különösen hegyén — egyik lapja felől — lekopott.

Mind a két utóbbi darab is teljesen egyezik az ismeretes és kétségtelennek elfogadott *palaeolith typusokkal.*

Hogy ezek a nevezetes darabok csakugyan Miskolczon kerültek napfényre, ehhez már a találó személyénél fogva sem férhetett kétség; de az a körülmény, hogy intravillán-talaj szolgáltatta, tehát olyan, mely megbolygatástól sohasem egészen biztos s éppen azért mindenféle véletlennek alkalmas termőhelye, arra indított, hogy *Hildebrand**** tanácsát kövessem, mely a boldoguláshoz a jó földabroszon kívül még geologiai térkép használatát is ajánlja, a miből az is következik, hogy a rétegek egymásutánja és területi elhelyezése a lehető legpontosabban földerítendő.

A miskolczi lelet esetében a tüzetes utánjárás akár kétszeresen is kötelesség, mert a lelet az ősrégészetre általában, a magyarra nézve különösen kiható; a ki pedig az utóbbival foglalkozott, az tudhatja, hogy az irodalom terén a palæolith korszak iránt uralkodó bizonytalanság onnan is származik, hogy a geologiai

* *Lubbock* J. «Történelemelőtti idők» 1876. A Term. Tud. Társulat kiadványa, II. kötet 201 ábra. U. o. Chelles typus 199. ábra és a színes czímképen.

** *Evans* J. «The ancient implements etc. of Great-Britain-London 1872. fig. 420.

*** *Hildebrand:* «Das heidnische Zeitalter in Schweden.» 1873. v. ö. *Ortvay* T. «Vergl. Untersuch. über den Ursprung der ungarl. u. nordeurop. præh. Steinwerkzeuge Wien, 1887. Pag. 2. Note 1.

viszony homályban maradt, vagy legalább nem zárta ki a kétségnek bizonyos fokát.

A miskolczi lelet meghatározásánál a szerencse nagyon kedvez. Mindenekelőtt a találó, *Bársony* János, a teleknek nem bolygatott részére építette házát; meghatározta a mélységet — 2·5—3 méter — és azt is, hogy a szerszámok *agyagrétegben* feküdtek. Továbbá Miskolcz a városa vízkérdés megoldása érdekében szakszerűen megvizsgáltatta a talajt, e vizsgálatot pedig telegdi *Róth Lajos*, a kir. m. földtani intézet főgeologja végezte. Az eredmény közlésével hálára kötelezett.

Végre a miskolczi részvényfürdő érdekében egy 28·1 méter mély próbafúrás történt mely alkalommal a rétegek egymásutánja és vastagsága fölvétetett; az erre vonatkozó kimutatást *Adler* Károly városi mérnök úrnak köszönöm; ugyancsak tőle való Miskolcz városának nagyarányú térképe 1885-ből.

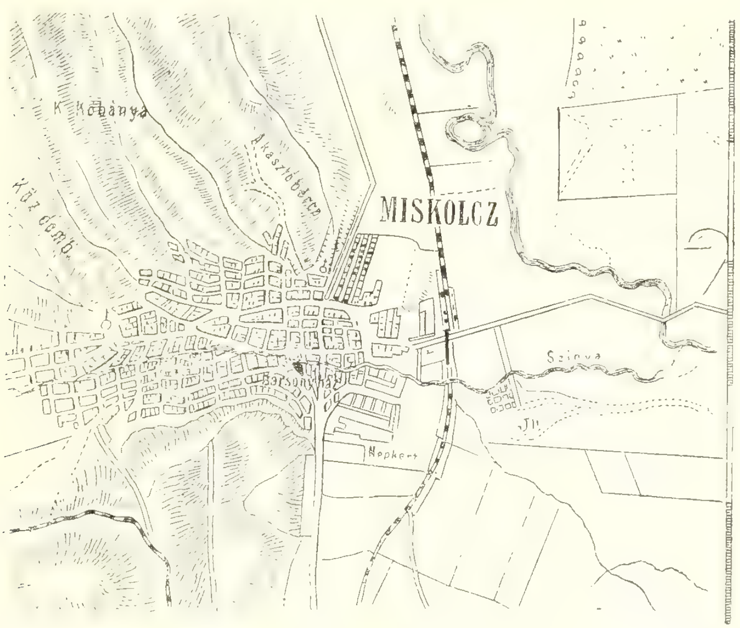
A pont tüzetesebb meghatározására szolgál még a nagy katonai térkép — 1 : 75,000 — 13/XXIII. lapja.

Ha a katonai térkép mondott lapján a vonalakat az

északi szélesség *48° 6' 12"* és a

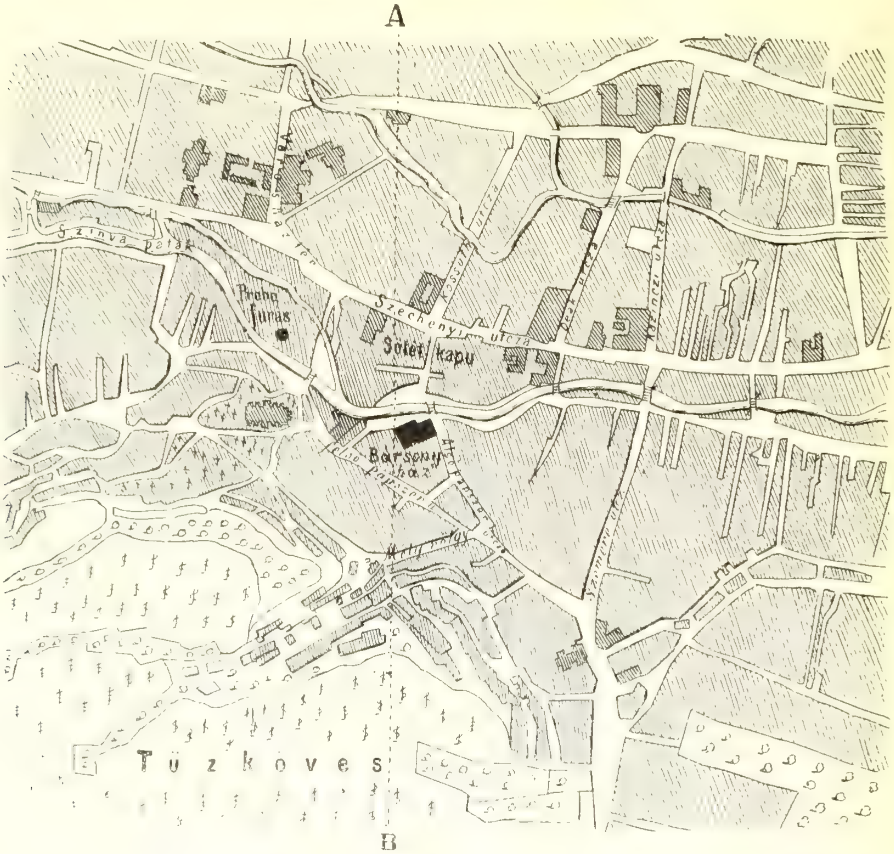
keleti hosszúság *38° 27' 0"*

szerint keresztezzük, akkor a keresztezési pont körülbelől az, a melyen a lelet napfényre került.

1. A SZINVA-VÖLGYNEK A SÍKSÁG FELÉ ESŐ TORKOLATA A KATONAI TÉRKÉP SZERINT.

A mint a térkép mutatja, a város a nyugotról keletre futó Szinva-völgy síkfelőli torkolatát foglalja el, a melyet dél felől a 234 méter magas *Avas*, észak felől a lankásabb és csak 194 méter magas *Akasztóbércz* őriz. E két hegy valóságos sarokhegy. Az *Avas* teteje erős földhullámot vető, terjedelmes «tető», majdnem lapály. Erre a tetőre, a lelhely tája felől az úgynevezett *Mély-völgy* vezet fel, egy szakadék, kevés házzal; de annál több pinczével.

2. MISKOLCZ VÁROSA TÉRKÉPÉNEK RÉSZLETE A BÁRSONY-HÁZZAL, A PRÓBAFURÁS PONTJÁVAL ÉS A TŰZKÖVESSEL.

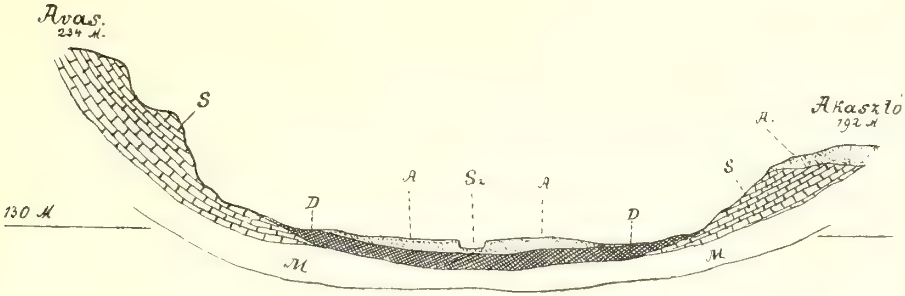
És úgy a mint e szakadék tető felé végződik, déli martját egy hát uralja, melynek népies határneve «*Tűzköves*», még pedig állítólag azért, mert azon a helyen tűzkő fordul elő. De az, hogy vajjon a tűzkő rög, vagy szilánk formában található-e? ez most a hótakaró miatt el nem dönthető.

A lelet pontja a városon keresztül folyó Szinva-patak jobb oldalára, partjához alig 30 méternyire esik, még pedig az ú. n.

«sötétkapun» át az *«alsó papszer-uteza»* felé menve a Szinva hídja közelébe. A telek az «alsó papszer» utczának Szinva felőli *saroktelke* és fekvése szerint az Avas síkfelőli kikanyarodásába esik.

A Bársony-háztól, mint lelhelyről nyugotra, tehát a patakfolyás ellenében és a völgybe befelé, körülbelől 250 méternyi távolságban történt a próbafúrás, mely a patak közelébe, annak baloldalára esett.

És ha már most azokat veszszük, a miket *Róth* Lajos állapított meg s hozzáadjuk a próbafúrás tanuságait is, akkor egy oly metszetet szerkeszthetünk, a mely az Akasztóbércztől az Avasra, a próbafúráson át tehát keresztbe szeli a völgy torkolatát, helyesebben annak táját, evvel e résznek következő földtani képét nyerjük.

3. A SZINVA-VÖLGY TORKOLATÁNAK ÁTMETSZETE.

S = Szarmataréteg-trachittufa.	*A* = Alluvium-kavics.
D = Diluvium-agyag (?) kavics, lősz, homok.	*M* = Mediterrán-agyag, homok.
	Sz = A Szinva patak medre.

Mielőtt, hogy ennek részletesebb taglalásához nyúlnánk, álljon itt a próbafúrás tanusága:

Televény	1·00 m.
Kavicshordalék	4·00 «
Sárgás szürke agyag	*4·50* «
Kékes agyag, csillámos homokkal	1·00 «
Szürke, kötött agyag, lignit szilánkokkal	1·00 «
Iszapos agyag	0·50 «
Futó homok	1·30 «
Kékes kovakavics	5·00 «
Sárga «	7·00 «
Kék kavicsos homok	1·80 «
Szürke agyagos homok	0·50 «
Homokos agyag	0·50 «
Összesen	28·10 m.

A lelet rétege a fölhúzott sárgás-szürke agyag, a mely a próbafúrás pontján, tehát a lelet helyétől körülbelől 250 méternyire a völgybe befelé, a televény és kavicsréteg alatt 5 méter mélységben kezdődik, holott a kőszakóczák a Bársony-ház alapozásával már 3 méter mélységből kerültek elő. Ennek magyarázata egyelőre az, hogy a Bársony-telken a televény már nincsen meg s hogy a legfelsőbb, a próbafúrás táján még 4 méteres kavicsréteg az eddigi föltevés szerint a völgy torkolata felé enyészik. Hogy az alapásáskor előbb kavicsréteget is kellett-e áttörni, azt nem tudhattam meg.

A bécsi cs. k. földtani intézet legutóbbi fölvétele szerint a Bársony-ház már az *özönvizi* — diluviális — rétegen áll és ez egyezik a *Róth*-féle fölvétellel is; a fölvevő főgeológ azonban hozzáteszi, hogy az az agyagréteg mégis csak *valószinüleg* diluviális; a megbizonyodás a diluviumot jellemző más, különösen őslénytani jelenségek fölmerülésétől is függ.*

A mennyiben a Szinva völgye ismeretes, annak földtani alapképletei ifjú harmadkoriak; a vizek kimosták — áttörték az Avas és Akasztóbércz egykoron egybefüggő szarmata rétegzetét — 3. kép. S. S. — melyeknek völgyfelőli végei ma a talán diluviális agyag — D. D. — alá nyúlnak; ezalatt az agyag *alatt* következnek azután a Mediterrán képlet rétegzetei. A diluviális agyag *fölött* van az *alluvium*-kavics — A. A. — végre e fölött a televény.

A Szinva-völgynek hosszában való metszetére világot vet az is, a mit *Kocsis* János tanár urnak köszönök. Szerinte Diósgyőrött, tehát ott, a hol a völgy a síkság felé nyilni kezd, a patakban az alluviális rétegek alatt közvetlenűl a felső miocæn tagjai következnek; Miskolcz és Diósgyőr között az alluviális kavicsréteg a lignit telepeket tartalmazó rétegeket fedi, a mint ezt az ezen a tájon végrehajtott próbafúrás kitüntette.

A Miskolcz város belterületén végrehajtott próbafúrásból viszont tudjuk, hogy a lignites réteg az *ötödik*, az alluviális kavics pedig itt 4 méter, holott a Bársonyháznál — úgy látszik — ez a réteg már nagyon meggyöngült. A Szinva-völgy torkolatában

* A midőn ezek a meghatározások már a kezemben voltak, hozattam a Bársonyház pinczéjéből agyagot s ezt *Róth* főgeológ urnak és másoknak fölmutattam. Ez az agyag átmosott s állítólag az ó-alluviumhoz tartozik. Ez nem alterálja a geologico-palæolith situst; de megköveteli a jövőben a tűzetes utánjárást és meghatározást.

tehát a rétegek zsufolódnak a síkság felé pedig épen úgy, mint befelé a völgybe a felsők gyöngülnek s részben enyésznek is.

Annyi kétségtelen, hogy a palaeolith lelet alluvium alatt feküdt.

A Szinva-völgy torkolatáról is áll, a mit a kitűnő *Lyell* a *Somme*-völgyről mondott, hogy t. i. földtani viszonyai semmi különöset sem tüntetnek föl s akadnak ilyenek Francziaországnak és Angliának akár száz völgyében is; de a mi Somme-völgy lerakodásait oly nagyon kitünteti, az a roppant számmal előforduló kőszerszám, mely kiveszett állatalakok csontmaradványaival együtt kerül napfényre.*

A Szinva-völgyről is áll az, hogy földtani viszonyai ismétlődnek a magyar föld akárhány pontján; majd elválik, vajjon talál-e az analógia abban a tekintetben is, hogy ős kőszerszámok dolgában is hasonlítson a palæolith korszakról szóló ismereteink franczia bölcsőjéhez.

A geologiai viszonyok hasonlatossága csak az alluviális és diluviális rétegzet elhelyezésére nézve áll, mert a Somme völgyét kréta-képlet szeli, holott a Szinváé ifjú harmadkori.

*Hörnes*** a Somme-völgy viszonyait így vázolja: «A krétadombok, a melyek e völgyet kétfelől beszegik, 70—100 méter magasak; de csak a völgy felől látszanak domboknak, mert tetejöknek folytatása egy hullámos fensík, melyet egy 2·5 méter vastag tégla-agyagréteg borít, a melyben semmiféle kövület sem fordul elő.»

«E területnek egykori kréta és harmadkori homok borítékja már csak egyes nyomokban mutatkozik.»

«Ezt az utóbbi réteget vagy borítékot a víz hatalma sodorta el innen s elvitte a réteggel együtt a kőszerszámokat, úgy azoknak a diluviális emlősöknek csontmaradványait is, a melyek most a Somme-völgy két oldalán terjedő homokrétegben találhatók.»

«Ezek a kő és csontmaradványok nem fordulnak elő abban a finom csapadékban vagy iszapban, a mely nyugvó vizekből száll alá, hanem ott vannak a kavicsosban, *sokszor mélyen a fölszín alatt.*»

«Sokszorosan egy vastag agyagrétegen kell áttörni, a melyben szárazföldi csigák találhatók, vagy oly homokrétegen, mely

* V. ö. Hörnes Dr. M. «Die Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stand der Wissenschaft. Wien, 1892

** I. h.

édesvizi csigákat tartalmaz, a míg az a kavicsos réteg nyílik meg, a mely a kőszerszámot tartalmazza.»

*Lubbock** a Somme-völgyben fekvő Saint Acheul melletti rétegzetek viszonyát így tünteti föl:

1. Átlag 1·50 méter vastagságú, szögletes kovát tartalmazó tégla-agyagréteg;

2. Ez alatt egy körülbelől 0·60 vastagságú szögletes kavicsból álló réteg;

3. Ez alatt egy közel 2·00 vastagságú homokos márgaréteg, tele szárazföldi csigahéjakkal:

4. Mind ezek alatt és közvetlen a krétarétegen fekve, van az a részben kerekre kopott kavicsból álló réteg, a melyben a kőszerszámok rejlenek.

A borító diluviális rétegek vastagsága tehát itt is meghaladja a négy métert.

A Somme-völgy kőszerszámaival együttesen előforduló csontok, a melyeken *Lartet*** szerint e szerszámok nyoma többszörösen látható, a következő állatokból származnak: Mammuth, Rhinoceros, Tarándszarvas, ősbölény, ősló, óriásgím, barlangi oroszlán és barlangi hiena. Beljebb, Amiens és Abbeville táján ezekhez még az őselefánt és a Hippopotamus csontjai is csatlakoznak.

Ezek a maguk összességében a diluviumot jellemző állatalakok.

Ha még hozzáteszem, hogy a krétaképlet tűzkőben nagyon gazdag, átmehetek Miskolcz viszonyaihoz.

Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy Miskolcz és illetőleg a Szinva-völgy torkolatának tűzetes geologiai vizsgálata most már kétszeresen is meg van okolva; ez és e hely özönvizi rétegzeteinek őslénytani átkutatása a jövő föladata marad. Ez utóbbi okvetetlenül szükséges, mert az őslénytani viszonyok megállapításától függ az ősember nyomainak meghatározása is. Meg kell állapítani a «*Tűzköves*» tulajdonképeni jelentőségét, mint már érintettem, különösen, azt vajjon ott a tűzkő rögök vagy szilánkok alakjában s mily minőségben jelentkezik?

A tűzkő rögei a krétán kívül, melybe sokszorosan be vannak ágyazva, kavicshordalékokban fordulnak elő; de a tetők közül csak az Akasztóbérczen van kimutatva kavicsos alluvium;

* *Lubbock* J. «Történelemelőtti korszakok.» A Term. Tud. Társulat kiadványa, 1876. II. p. 24.

** V. ö. Hörnes művében is.

az Avashoz tartozó «*Tűzkövesen*» nincsen jelezve. A tűzkő kérdése különben, a szerszámokat véve, nem éppen tisztán helyi kérdés; Miskolczra nézve éppen nem, mert itt tekintetbe jön a Hegyalja és sok más terület, a mint erről alább még szó lesz.

Itt most csak arra kívánok súlyt fektetni, hogy a Somme-völgy és Szinva-völgy viszonyai között abban van meg az analógia, hogy mind a két helyen a palæolith leletek *az alluvium alatt*, más lelhelyeket is véve, *a diluvium mélyebb rétegeibe beágyazva fordulnak elő.** Mint tudjuk, a miskolczi lelet is abból az agyagrétegből származik, a melyet a próbafúrás tanusága és részben a geologusok mai felfogása is a diluviumhoz számít s a mely az alluviális kavicsréteg *alatt* terül el.

Mindezeket egybefoglalva ki lehet mondani, hogy *már a geologiai viszonyoknál fogva* is megvan annak nagy valószinűsége, hogy a miskolczi lelet a *palaeolith korból való*, *tehát abból az ősibb kőkorszakból*, *a mely a mai tudományos közfelfogás szerint a diluvium végéig tartott; de hazánk területéről minden kétséget kizáróan eddig még nem volt kimutatva.*

Ezt az ősibb kőkort követte — mint tudjuk — a föltett közép — mesolith — ezt ismét az új — neolith — kőkor, mely utóbbinak hazánkban oly sok bizonyságával találkozunk.

Mielőtt, hogy a lelet darabjainak leírásához fognék, álljon még itt a következő összeállítás. A palæolith korszak jellemző typusai eddig Franczia-, Angol-, Spanyolországból, Portugalliából, Belgiumból, Németországból, Ausztriából, Észak-Afrikából, Indiából és Észak-Amerikából ismeretesek s a nevezetes az, hogy valamennyi területen a földnek egyazon rétegzeteiből kerültek elő, a mi azt bizonyítja, hogy már abban az őskorban is az ember a művelődés bizonyos fokán állva nagy tért foglalt el.** Ezekhez a helyekhez sorakozik most Miskolcz is.

II.

LEÍRÓ RÉSZ.

A miskolczi őskőkori lelet anyaga *tűzkő* (silex), mely abban különbözik a «Flint»-től, hogy szerves lények kovapánczéljai nem vehetők benne.

* V. ö. Ortvay Dr. Th. Vergl. Untersuch. über den Ursprung der ung. und nordeurop. præh. Steinwerkzeuge. Mitth. der Anthr. Ges. in Wien, 1887.

** V. ö. Hörnes idézett művében.

Ez a még megkülönböztethető szerves lények maradványai nélkül való tűzkő előfordul nálunk, holott a «Flint» — noha előfordulásának lehetősége nincs is teljesen kizárva, de mind e mai napig nem találtatott Magyarország területén. Majd meglátjuk, hogy ennek a ténynek mily értéke van az eddigi magyar leletekre nézve, a melyekről azt állították, hogy a palæolith korból valók. E helyen csak arra tartozik a súly, hogy a miskolczi lelet *anyaga* nem áll útjában annak a föltevésnek, hogy a lelet eredeti származása *magyarföldi*.

Szín tekintetében két változatot mutat a lelet; éppen úgy, mint azok a tűzkövek, a melyek magyar földről származva oly nagy szerepet játszottak a kováspuska és az «aczél, kova, tapló» tűzi szerszám idejében; a tiszta «Chelles» typuszú darab sötétzöldesen-barna, telivilágításban vöröses bemosódásokkal; két társa világos-szürke.

Ott, a hol az a kéreg maradt meg, a mely a tűzkőrögöket rendesen borítja s úgy alakul, hogy a kő vizét veszti, láthatjuk, hogy ezt a kérget vasas elemek rozsdavörösre festették: ez különösen a «Chelles» darabon kiválóan vehető észre; de ott van a terpedtebb darab hegyesebb végén is, még pedig érintetlen állapotban, mint a rög, a melyből készült, eredeti kérgének egy kis része. Ezen az utóbbi darabon, még pedig sok ponton daraszerű gödröcskék mutatkoznak, melyek az anyag elváltozásának új folyamatát, tehát azt tüntetik fel, a mely már a kőszerszám kiformálása *után* vette kezdetét. A telivilágosság ellen tartva, a két kiélezett, nagy darab legszélei kissé áttetszők.

Ezek után az általánosságok után, adjuk a leletnek tüzetes leírását, a mint következik.

I. *Hegyes-mandula alakú kőszakócza.*

(Herman Ottó birtokában.)

4. ábra

Alakja szabályos; a csiszolásnak semmi nyoma: tisztán kagylós formájú szilánkolással előállítva. Anyaga sötétes szaru fekete, vöröses bemosódással.

Hossza: 23·8 cm. Szélessége: 11·0 cm. Vastagsága: 2·3 cm. (legnagyobb).

Vastagsága a hegyesebb vége felé nagyban és egészben menedékesen fogy.

4 ábra.

Az egyik oldalon, a széles végen, tövétől és kissé jobbra terjedve a kő vasas kérgének jókora maradványa. Ugyan ez a kéreg a szakócza hegyes végén s itt mindkét oldalon látható; az alján kérges oldalt véve, a másik oldalon a hegye táján világosan látható, hogy itt az anyakő be volt hasadva s e hasadásban már könnyedén elváltozni kezdett.

E kőszakócza *köröskörül éles*. *Patinája* — archæologiai értelemben — vagyis oly kérge, mely a kiformálás után keletkezett volna s az egészet borítaná, nincsen. *Zománcza* — lustre — van és egyenletesen selymes. A darab egy kicsinyke csorbát kivéve, melyet hegye táján alkalmasint a munkások ásója vagy csákánya ejtett, tökéletesen ép.

Mind a két oldal a kiformálásra alkalmazott technika tekintetében azonos; a használattól eredő kopásnak, vagy kavicsosokban való zsúrolásnak semmi nyoma.

II. *Tompahegyű-mandula alakú kőszakócza.*

(Széll Farkas birtokában).

5. ábra.

Alakja szabályos, az előbbinél terpedtebb; ezért nem hegyes, hanem elkerekített vég alakítására hajló; itt terjedelmesebb, mint a tőnek vehető elvágott végén. Csiszolásnak semmi nyoma. Tisztán kagylós formájú szilánkolással előállítva. Anyaga egyenletesen világos-szürke. Hossza: 19·5 cm. Szélessége: 11·1 cm. Vastagsága: 2·3 cm. (legnagyobb).

Vastagsága a hegyesebb vége felé csak — körülbelől a tövétől számítva — a 13-dik centiméteren túl kezd menedékesen fogyni.

Az egészben szabálytalanul kitöredezett, elvágott tövétől úgy 3—4 cm.-nyire egy, majdnem sugár-egyenes, keresztbe futó finom ér, mely mindkét oldalon látható s résünt szeli a szerszámot. Ezen a tőrészen a vasasan beszűrt kéregnek kevés maradványa. A szakócza leghegyén az eredeti vasas kéregnek egy ép darabkája, mely 25 mm. hosszú, 3—5 mm. széles, egyenes, síma felületű; e felületnek menedékessége pedig megfelel annak, a melyet a már leírt ér is — oldalról tekintve — alkot. Mindkét oldalon a kő újabb elváltozásának első, daraszerű nyomai láthatók. E kőszakócza is *köröskörül éles;* a tőrész éle a kő elváltozása folytán kevésbbé sikerült, ki-betöredezett. *Patinája:* nincsen. *Zománcza:* van; egyenletes, az előbbinél kevésbbé fénylő.

5. ábra.

A darab teljesen ép. Mind a két oldal a kiformálásra alkalmazott technika tekintetében azonos; a használatnak, vagy a kavicsosokban való zsúrolásnak semmi nyoma.

III. *Tompahegyű, egészben háromszögletes kőszakócza.*

(Bársony János tulajdona).

6. ábra.

Alakja elég szabályos; de ez nagyrészt véletlenség eredménye, a melyen a szilánkolás csak javított, a mennyiben az egyik oldalt a másikhoz idomította. A darab lignitszerűen réteges, alapállománya sárgásan világosszürke. Hossza: 11·0 cm. Alapja: 8·0 cm. Vastagsága: 3·0 cm. Vastagsága — nagyban és egészben — tövétől hegyéig egyforma.

Az egyik lapja meglehetősen síma és sík felületet alkot, a melyen a vasasan — de gyöngén beszűrődött kéregnek nyomai láthatók; a másik lapon a kéreg terjedelmes s itt a jobboldalon — ha t. i. alapjára állítjuk a szakóczát — a felső réteg ki van csorbulva; e kicsorbult rész alapja ismét kérges. Ez a kéreg eredeti, t. i. már megvolt, mielőtt a kő formáltatott volna; bizonyítja ezt a kopás, melyről alább lesz szó.

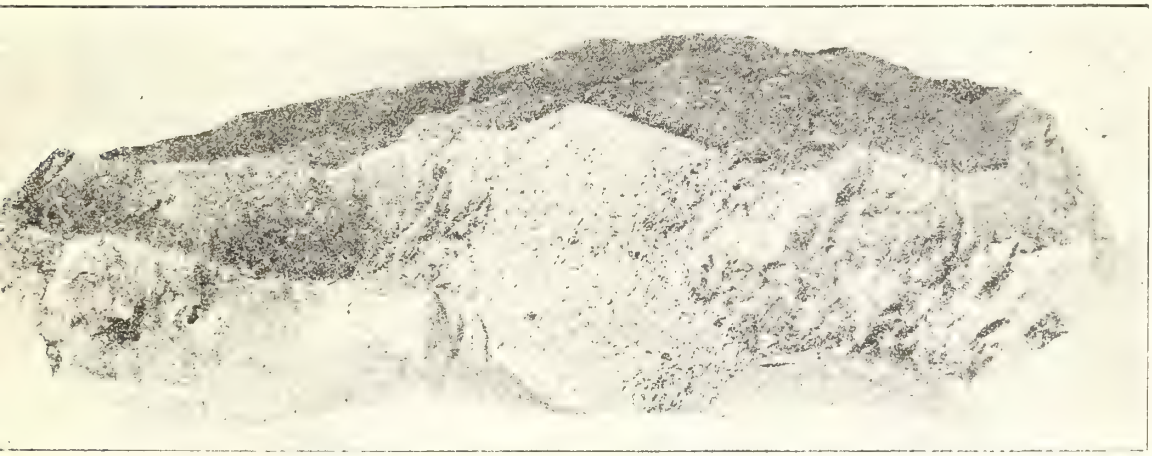
E kőszakócza *köröskörül tompa. Patinája:* a tördelt részeket értve — nincsen. *Zománcza:* a tördelt részeken ép és zsirosan fénylő.

A darab ép; újabb törést nem mutat. A kiformálás tisztán csak az alapra és jobbadán az egyik oldalra szorítkozott; mindkét lapja érintetlen. A formáló ősember nem volt rajta, hogy a szilánkolás kagylósan, a lapok felé terjedjen, hanem láthatólag arra törekedett, hogy a már lapos és nagyjából háromszögletes követ ebben a formájában tökéletesítse, hegyesebbé — de nem élesebbé — tegye. Ez a formálás tehát kevésbbé szilánkolás, mint inkább tördelés.

E kőszakóczán az a legnevezetesebb, hogy a használat világos jeleit viseli magán. A tördelésekről minden él lekopott; de azért az egyes törések világosan kivehetők; a csúcsos végről lekopott a (kérges oldal felől) kőkéreg, nemcsak, hanem maga a kő is olyanformán, mint leszokott kopni a csákányoknak a földdel érintkező csúcsos fele és oldala az ásástól; mintha e kő szélesebb alapjával valamibe foglalva, ásásra szolgált volna. Úgy látszik, hogy e foglalásnak nyoma a kérges oldalnak az a hosszúkás lekopása is, a mely az alap felé vonul.

6. ábra

7. ábra.

Az föl sem tehető, hogy itt a kavicsosokban való lezsúrolás eredményei mutatkoznak, mert ekkor a málladék, t. i. a kéreg nem maradhatott volna meg oly kiterjedésben, a minőben szemlélhető. A kopás természetéből világos, hogy a kérges lap volt legerősebben érintkezésben a földdel vagy egyáltalában avval, a mit e szerszámmal vájtak vagy ástak.

A technika.

Az én fölfogásom szerint, a palæolith szerszámot az jellemzi, hogy az ősember egy adott kődarabból, tisztán szilánkolás és tördelés útján iparkodott magának szerszámot formálni a nélkül, hogy azt csiszolás segítségével tökéletesbíteni igyekezett volna; a mi pedig éppen oly jellemző, mint az előbbi: a nélkül, hogy oly szilánkok nyerésére törekedett volna, a melyek neki szerszámul szolgálhattak. Merőben fölösleges munkát végeznék annak tüzetes tárgyalásával, hogy a neolith korszak csiszolás és fúrás útján tökéletesbített szerszámjaival fejlettebb technikát is jelent s hogy a menynyiben még külön szilánkolt is, főtörekvése legtöbbször arra irányult, hogy technikailag fejlettebb szilánkolás — mint földteszik nyomás — útján oly szilánkokat nyerjen, a melyek mint olyanok, szerszámok, kések stb. szolgálatát tehették. Ennek a műves szilánkolásnak maradványai, mint tudjuk, a neolith nukleusok, a melyek világosan mutatják, hogy mesterök hosszú, éles szilánkok nyerésére törekedett.

A miskolczi leletnek mind a három darabja a palæolith kor technikáját mutatja. Azonban mielőtt, hogy ennek a miskolczi darabokon mutatkozó részleteit tárgyalnám, álljon itt a technika általános jellemzéseül az, hogy annak két fogása különböztethető meg, ú. m. először: az ütés révén való kagylós és terjedelmes nagyolva-formáló szilánkolás jele a «Schlagmarke»); másodszor a már kiformált szerszámnak és leginkább éleinek finomabb kiszilánkolása (retouche). Mind a két fogás ütés, csakhogy a nagyolva-formáló erősebb, az élesítő vagy egyengető gyöngébb.

Ennek a tecknikának köszöni az őskőkorszak *Mortillet*től származó nevét: «Epoque de la pierre tailée».

A miskolczi lelet I. és II. számú darabja a palæolith technikának minden jellemző jegyét viseli magán s a tűzkő természetének bámulatos ismeretéről tanuskodik. Az I-ső darabon akad oly kagylós lerepesztés, mely 8 cm. hosszúságú, a II.-on akad 10 cm.

hosszú is; mind a két darabon pedig látható, hogy a szilánkoló azon volt, hogy első, nagyolva-formáló ütéseivel a középen túlig hasson és így kapja ki a középen a kellő vastagságot; csak azután alkalmazott gyöngébb ütéseket, melyekkel a szélek felé véknyitott; végre oly gyengéket, hogy csak 4—6 □ mm.-nyi kagylós szilánkocskák pattanjanak le s állítsák elő az éleket.

Kiválóan érdekes az az óvatosság, a mely abban nyilatkozik, hogy ott, a hol a jobb él érdeke még kívánt volna egy formáló ütést, ez elmaradt, mert azon a helyen a kő repedéses és már kissé mállófélben is volt s így könnyen megtörténhetett volna, hogy kicsorbul, vagy éppen letörik. Az I. hegye felé — a fényképezett oldalon — ez kiváló módon látható.

Az egészben kagylóalakú egyes repesztések sugaras jegyeinek alapján, az egyes ütések pontjai legtöbbnyire meghatározhatók: ez a «Schlagmarke».

Ezekből nyilvánvaló, hogy a miskolczi leleten a technika teljesen megfelel annak, a mely mint a palæolith korszakra nézve jellemző, a tudományban el van fogadva.

Véghetetlen érdekes dolog volna azt a tűzkő technikát ismerni, a mely a kováspuskák és kovás tűziszerszám idejében divott s rendkívül fejlett volt; mert úgy a puska-, mint a csiholó kova is tisztán szilánkolás útján, folyton szabályos négyszögű formát és kitünő élt kapott. A francziák ebből akkoron állami titkot csináltak. Élt — és talán még él — az azonban nálunk; és leginkább tót emberek voltak azok, a kik ilyen tűzkövekkel országszerte házaltak, az ú. n. «*kremenar*-ok», vagyis tűzkövesek; ha jól emlékszem, czigányok is űzték e mesterséget, a melynek tüzetesebb ismerete a kőkor technikájának megitélésében nem kis szolgálatot tehetne.

Az eredet.

Már érintettem, hogy a miskolczi lelet anyagánál fogva magyarföldi lehet; és ha egyes darabjai — I. — szín szerint el is ütnek a többitől, a magyarázat az, hogy bajosan található két olyan silex rög, mely egymásnak, anyagának színe szerint teljesen megfelelne. Egyáltalában azok a kőzetek, a melyek avval, a mit a szó bevett értelmében tűzkőnek nevezünk, sokszoros átmeneteket tüntetnek föl. Azt is meg kell jegyezni, hogy miután e kőzetek tulajdonképen nem ásványok, azokra az ásványtárak kevés súlyt

fektetnek; noha különösen a palæolith leletek pontosabb meghatározása e kőzetek gyűjtését és tüzetesebb ismertetését megkívánná.

Az a körülmény, hogy az I. és II. számú kőszerszám a használat nyomait nem tünteti föl, arra is mutathatna, hogy a lelhely környékén készült; de erre csak akkor lehet tüzetesebben kiterjeszkedni, mikor megtudjuk, hogy mi jelentősége van az Avashegy azon részének, a melynek népies neve «*Tűzköves*» s a melyről a nép állítja, hogy a név onnan ered, mert ott tűzkő található?

Az a körülmény is figyelembe veendő, hogy Miskolczhoz közel esik a Hegyalja, melynek tűzköves részei vannak.

A Nemzeti Múzeum ásványtárában található tűzkőgyűjteményben a miskolczi leletnek színszerint leginkább az a rög felel meg, mely Beszterczebányáról való.

Mindent egybevéve, a mit a miskolczi leletről és részben tűzetes vizsgálat alapján mondhatunk, azt bizonyítja, hogy itt kétségkívül a palæolith-kor maradványával van dolgunk.

Analógiák. Az elősoroltakon kívül alak szerint ide tartoznak az *Evans** művében lerajzoltak közűl, még pedig a miskolczi I. számunak megfelelve:

Fig. 414, hossza 180 mm. Biddenham, Bedfort.
« 423, « 200 «
« 428, « 208 «

A miskolczi II. számunak megfelelve:

Fig. 420, hossza 150 mm.

A Morvaországból való palæolith kovaszerszámok *Helfert-Much*** szerint:

Fig. 6, hossza 67 mm.
« 7, « 64 «

A miskolczi lelet tehát már tárgyainak nagyságánál fogva is nevezetes.

III.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK.

A magyar irodalomban, Magyarország területére nézve a kőkorszak buzgó munkásokkal dicsekszik. Az első összefoglaló

* Evans i. h.

** Kunsthistorischer Atlas, herausg. von der k. k. Centr. Commission zur Erf. und Erk. der Kunst- und hist. Denkmale. Wien 1889.

dolgozatot *Pulszky Ferencz* írta, bevezetésül *Lubbock** híres művének magyar kiadásához; megjelent pedig ez a második kötet élén. Ebben a bevezetésben azonban alig egy-két oldal adja a kőkort, a többi inkább a bronzkor ismertetése és a rézkor vitatása. A kőkor tárgyalásának súlypontja a Liptómegyében fekvő baráthegyi barlangnak állítólag palæolith leletére van fektetve, a melyről alább majd tüzetesebben is szólok.

Utána, alig egy évtizeddel későbben, Dr. *Ortvay Tivadar* vetette magát e tárgyra; ** valóságos hangyaszorgalommal hordta össze az arra vonatkozó irodalmi anyagot s hogy minél biztosabban haladhasson, meglátogatta a kőkori leletek klasszikus helyeit és gyűjteményeit: Dániát és Skandináviát.

Ezekben a munkálatokban, még pedig a második fél 52-dik oldalán, *Ortvay* már hat oly leletet sorol föl, mely állítólag a palæolith kor emberére mutatna, ú. m.

1. Alvincz: kőszekercze, őselefánt foggal.
2. Kolozsmonostor: cserepek, Rhinoceros és más maradványnyal.
3. Ó-ruzsini barlang: kőkori leletek.
4. Nándori barlang; emberi csont, Cervus megaceroszszal.
5. Zimony: agyagcserepek a lőszből.
6. Nagy-Sáp: emberi koponya a lőszből.

A baráthegyi barlang lelete, a melyre *Pulszky* Ferencz oly nagy súlyt fektetett, ebből a sorozatból kimaradt.

Lássuk mindenekelőtt a baráthegyi leletet *Pulszky* tölfogásában.

A lelet *Majláth Bélától* való, ki azt a m. tud. Akadémia közleményeinek kilenczedik kötetében — 1874. — a következő

* *Lubbock* Sir John. «A történelemelőtti korszakok, megvilágítva a régi maradványok s az újabbkori vadnépek életmódja és szokásai által. Fordította Oreg János, átvizsgálta és bevezette Pulszky Ferencz. A k. m. Term. Tud. Társ. kiadványa. Két kötet 1876.

** *Ortvay Tivadar:* «Összehasonlító vizsgálatok a hazai és észak-európai (dán, svéd, norvég) præhistorikus kőeszközök eredete és régisége körül. Első fele: a kőeszközök eredete. A magy. tud. Akadémia értekezései a történelmi tudományok köréből XII. köt. VII. szám. Budapest. 1885.

Ugyanettől ugyanaz. Második fele: a kőeszközök régisége. XII. köt. VIII. szám. Budapest, 1885.

Ugyanettől: «A præhistorikus kőeszközök régiségi jellegéről». Értek. a tört. tud. köréből. Kiadja a m. tud. Akadémia. XIII. köt. II. szám. Budapest, 1886

Ugyanettől: Vergleichende Untersuchungen über den Ursprung der ungarlændischen und nordeuropæischen (dänischen, schwedischen, norvegischen) præhist. Steinwerkzeuge. Separatabdruck aus dem XVII. Bande (der neuen Folge VII. Band) der Mittheilungen der Antropologischen Gesellschaft in Wien. Wien, Hölder. 1887.

czím alatt írta le: «Tanulmányok az ember eredetének történetéből». A lelet tárgyai: emberi koponyatöredékek, cserepek, mammutfog töredék és mások, különösen pedig több tűzkőszerszám, a mi minden a travertinréteg alatt, együtt és *televényben* találtatott. A koponyatöredékek és kőszerszámok le is vannak rajzolva, az előbbi a híres Neander koponyával egybevetve. A szerző arra a konkluzióra jut, hogy ez a barlang látta a negyedkori embert, mi annál nevezetesebb állítás, minél bizonyosabb volt az, hogy a palæolith korbeli leleteket mindaddig az jellemezte, hogy az ember maradványaival együtt *nem* fordultak elő. A technikán kívül a palæolith kormeghatározás is a geológiai rétegen és az emberi maradvány *hiányán* sarkallott. A szerszámok tekintetében *Majláth* reámutatott, hogy a lelet környékén tűzkő nem fordul elő; a legközelebbi lelhely, szerinte, Körmöczbánya.

Pulszky az idézett helyen, adja e lelet tűzkő részének rajzát s eleintén helyesen indul, a mikor a travertin alatti *televényre* támaszkodva mondja ki, hogy a koponya és a mammutfog különböző időből való is lehet, megjegyzi azonban, hogy a kovaeszközök: «a melyek itt ásattak ki, alakjokra nézve megegyeznek azokkal, melyek az angol barlangok lakói által használtattak». Úgy látszik, hogy ez az utóbbi körülmény, az angol analógia, hatott *Pulszky*ra s reá bírta, hogy kevés sorral alább ezeket írja le e leletről: «ezt is ugyanoly kételyekkel fogadták sokan, mint annak idejében a francziák *Boucher de Perthes* epochalis fölfedezéseit; holott a barlangi leleteknél előforduló kőeszközöknek Liptó vármegyében bizonyosan ismeretlen alakja már magában is kizárja a rászedetés lehetőségét».

Pulszky reménye nem teljesült s a baráthegyi lelet nem fogadtatott el epochálisnak; a palæolith korszakra vonatkozólag *Lóczy Lajos* vizsgálata, melyet e barlangban utólagosan végrehajtott, negativ eredményt adott; szóval, valami homály mindig reá borult erre a dologra.

Minthogy a miskolczi lelet megitéléséhez az összehasonlítás kedvéért a baráthegyi lelet kőszakóczáit és szilánkjait is számba kellett vennem, én a N. Múzeumban őrzött legnagyobbat,* (7. ábra) tüzetes vizsgálat alá fogtam s mindenekelőtt constatáltam, hogy rajza *Majláth*nál s *Pulszky*nál egyaránt *rossz*, nemcsak a kör-

* Pulszky i. h. 1. kép; Majláth i. h. sajtóhibából 4-dik, mert tulajdonképen 5-dik kép.

vonalra, hanem egyébre is, különösen pedig a kő megmunkálásának technikájára értve. Éppen az az oldala van — hozzá rosszúl — lerajzolva, a mely nem jellemző, mert a tulsó oldalon látható az a *négy, közvetlenül egymás mellett vonuló, átlag 6 cm. hosszú pattintás, mely teljesen megfelel a neolith nukleusokon valóknak, a mikor t. i. nem a kő formálásáról, hanem egy éles és hosszú szilánk nyeréséről volt szó. Ugyanilyen pattintások láthatók az ellenkező vég oldalain is. Ez a pattintásos oldal hosszának közepe táján nyerges és durván kérges s ez a horpadás állotta útját annak, hogy a pattintó még hosszabb szilánkokat kapjon. Ez tehát kevésbbé kőbalta, mint inkább egy rossz nukleus s mint ilyen határozottan neolith jellegű.*

E fölfogás mellett az is bizonyít, hogy e leletben akadt «késpenge» és «tőr» * darabokban a gyarló rajz daczára is a *neolith szilánkszerszámot* föl lehet ismerni.

De reám maga a kő is idegenszerű benyomást tett s ez arra bírt, hogy azt a Nemzeti Múzeum ásványtárában fölmutassam, hol *Dr. Krenner József tanár legott reá mondta, hogy Flint, tehát a tűzkőnek az a faja, mely hazánkban mindeddig még nem találtatott.* És valóban a benne rejlő kovapánczélok már gyöngébb nagyítás mellett is világosan kivehetők.**

Nem bocsátkozom annak vitatásába, hogyan kerülhetett e kő a baráthegyi barlang travertinje alá, illetőleg az ásatók kezébe; ez nem volna egyéb meddő találgatásnál. Én a súlyt azokra a neolith jellegekre fektetem, a melyek e kövön és felsorolt társain határozottan rajta vannak.

A mi a többi hat leletet illeti, úgy megjegyzendő, hogy ezeknek legnagyobb része az ember csontmaradványaival, vagy oly készítményeivel fordult elő — cserepek — a melyek a palæolith korszak mai fölfogásával nem találnak; a mit pedig különösen meg kell jegyezni: e leletek emberi részeinek jellege egymagában nem dönthet a palæolith kor mellett, a járulékokról pedig — mint őselefánt, Rhinoceros, Cervus megaceros az ú. n. lelet-situs nincsen avval a szabatossággal fölvéve és megbizonyítva, mely a kor meghatározására nézve elégséges volna.

* Majláth, i. h. fig. 8. és 10.

** Ez a kő tűzetes palæontologiai vizsgálatot teljesen megérdemelné és nem lehetetlen, hogy ez származására is némi világot derítene. A Nemz. Muzeum régiségtára 310/1876. szám alatt őrzi.

Egyetlen egy esetben sem jelentkezik a szerszám formájának, a technikának és a geológiai situsnak az a klassziczitása, a mely a miskolczi leletet nyomban a palaeolith korszakba utasítja.

És talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy a palæolithoknak vitatott magyar leleteknél éppen a klassziczitás hiánya okozta azt a bizonytalanságot, ingadozást, de helytelen apodikticzitást is, a melylyel e téren az irodalomban találkozunk.

Egyfelől állanak azok az archæologusok, a kik előre is azt vitatták, hogy az ember szereplése nálunk sem lehetett fiatalabb kori, mint a kontinens egyéb részein; ide tartozik *Ipolyi* Arnold, *Peters* tanár, *Kalchbrenner* Frigyes, különösen pedig *Hampel* József, ki a palæolith kor nyomainak fölbukkanását, vagy a biharhegységi barlangokban, vagy Erdélyben, vagy végre *Felső-Magyarország előhegységeiben várta;*[1] holott másfelől *Kandra* Kabos kijelenti, hogy *Borsodban palaeolith régiségekre hasztalanul számolnak;*[2] most pedig a véletlen úgy intézi a dolgot, hogy éppen Borsod szívében kerül napfényre éppen e kor egész klassziczitással.

A leletek klassziczitásának e hiánya okozza talán azt is, hogy a szorgalmas *Ortvay*, rááldozva egész éleselműségét, végre mégis nagy tévedésbe esik, a midőn azt vitatja, hogy a csiszolt, sőt a fúrt nyéllyukkal bíró kőszerszám régibb a pusztán kiszilánkoltnál.

A meddig *Ortvay* azt vitatta, hogy a magyarföldi kőkorszak, már a leletek bőségénél és a felhasznált kőanyagnál fogva, nem északról importált, hanem önálló,[3] addig megokolható nyomon járt; de a midőn az inductiv kutatás s az ezen az alapon való bizonyítás terét elhagyta, szükségképpen tévednie kellett.

Sorban megtámadja — a præhisztorikus kőeszközök régiségéről értekezve — azokat, a kik a technikára súlyt fektetnek, így *Lehoczky*t, ki Bereg vármegye monográfiájában azt mondja, hogy a kováspengék a második — neolith —, a szilánkolás útján készített durva és súlyos szerszámok pedig a régibb — palæolith — korszakból valók. Megrójja *Hampel*t, mert az obszidiánból készült pengéket a neolith korba helyezi.[4]

1 *Ortvay* «Összehasonlító vizsgálatok» stb. második fele pag, 54.
2 U. o. pag. 27.
3 *Ortvay:* Vergl. Untersuchungen stb. pag. 20.
4 U. az: A præh. kőeszközök régiségi jellegéről p. 12.

Ortvay szerint a technika nem bizonyító, a csiszoltság vagy csiszolatlanság nem kormeghatározó,[1] a melylyel szemben viszont az a későbbi állítás érdemel figyelmet, hogy a kőszerszámokon folytonos *fejlődést* kell látnunk,[2] a mi pedig időmomentum, tehát kiválóan korhatározó is.

Az első, kétségtelenül palæolith lelet fölbukkanása, mint a minő a miskolczi, szükségképen *Ortvay* ellen fordítja azoknak a mondásoknak az élét, a melyekkel dedukált tételeit bizonyítani kívánta, így, midőn mondja,[3] hogy a fejlődés a legtökéletesebb szerszámnál sem lépi át azt a határt, a melyet a kő fizikai tulajdonsága a folyton *tovafejlődő* értelmi erőnek és ügyességnek szabott; a mi — közbevetve legyen mondva — kiválóan a technika kormeghatározó természete *mellett*, így a pusztán kiszilánkolt és csiszolt szerszámok közötti korkülönbségre mutat. Továbbá: hogy a kőkorban mindes egyes esetben az anyag fizikai tulajdonsága jutott érvényre s az alapforma az anyag, a czél találkozásánál fogva mindenütt ugyanaz maradt;[4] a mi ismét a technika, ennek *fejlődése*, így előbbinek kormeghatározó értéke mellett vall. Végre: hogy a kőszerszámok hasonlatossága nem véletlen, hanem szükségszerű;[5] de a fejlődés foka nem egy s ez ismét a fejlődő technika s ennek korhatározó jellege mellett bizonyít. Mindezeknek a mondásoknak lényege szerintem, éppen a miskolczi lelet világításában, arra a nagy korkülönbségre mutat s a csupán kiszilánkolt kovaszerszám régibb — palæolith — volta mellett bizonyít.

De azt is el kell ismerni, hogy *Ortvay* nézeteinek fejlődésére a klasszikus palæolith leletek hiányán kívül sok más körülmény is hatott. Így az «Összehasonlító vizsgálatok stb.» második felében[6] számba veszi a *lősz*-kérdést és azt, a mit erről neves szaktudósaink mondottak, a minek foglalatja az, hogy a *lősz*-lerakodások idejében Magyarország területén sem ember sem állat nem lakhatott. E szakbúvárok közül kettő — Dr. *Szabó* és *Koch* Antal,[7] vizsgálataikra támaszkodva arra az eredményre jutnának, hogy hazánk területén *sem diluvialis sem kőkori ember nem tanyázhatott*, a mi nyilván úgy a palæolith, mint a neolith-kor

1 U. o. pag. 23.
2 U. a. Vergl. Unt. stb. pag. 15.
3 U. o. pag. 15.
4 *Ortvay:* Vergl. Untersuchungen etc. pag. 15.
5 U. o. pag. 16
6 Összehasonlító vizsgálatok stb. Második fele pag. 58—59.
7 U. o.

kizárásával egyértékű. Ez szükségképen reáhatott a szorgalmas búvárra s mintha ez indította volna az Ázsiából nyugot felé tartó fajáramlás belevonására és föltevésére, a melyből azt következteti, hogy a kőkor embere így hamarább érte el hazánk területét, mint Európa nyugoti tájait, ezért a nálunk talált kőszerszámok régibbek, noha azok, a melyekre támaszkodik, már fejlett technikát mutatnak.

De ennek a föltevésnek gyönge voltát semmi sem bizonyítja be fényesebben, mint a tapasztalati úton szerzett azon tény, a melyre ez értekezés első részében már reá mutattam, hogy t. i. *a palaeolith kort jellemző, sajátos kőszerszámok mindenütt egyazon földtani rétegből kerülnek napfényre. E réteg pedig régibb annál, a melyben a neolith leletek fordulnak elő.*

Ez dönti el a kort.

Semmi kétség, hogy a miskolczi lelet sok évezreddel viszi előbbre — vagy inkább a hallgatag multakba vissza — Magyarország ősrégészetét, Miskolcz városa pedig és a Szinva völgyének torkolata, valamint az egész Bükk-hegység is, majd maga felé fogja vonzani ezentúl úgy az ősrégészet, mint a földtan híveit, kik a palæolith korszak pontos, a tudományhoz illő meghatározásainak helyein nem is lehetnek el egymás nélkül.

Bizonyos, hogy a miskolczi lelet az ősrégészet híveit a felszínről a mélyebben fekvő rétegek kutatására utasítja s reménylem, hogy ez meg is fog történni.

Köszönetet mondok e helyen *Bársony János* tiszti ügyész úrnak páratlan buzgalmáért; *Széll Farkas* kir. táblai tanácselnök úrnak jóindulatáért és készségéért, dr. *Hampel* József tanár úrnak támogatásáért és tájékoztatásáért, úgy dr. *Krenner* József tanár úrnak is. *Herman Ottó.*

*

FÜGGELÉK.

A miskolczi leletet a következő okmányok hitelesítik:

(Az eredetiek a magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában találhatók).

I. *Nyilatkozat.* Alólirottak ezennel igazoljuk, miszerint Miskolczon 1891. évi augusztus havában Bársony János úr Miskolcz város tiszti ügyésze alsó papszer 18. sz. házának alapásása, illetve a pincze legalsó lépcsőjének elhelyezése alkalmával a felszín alatt mintegy $2^1/_2$—3 méter mélyen lévő sárga agyag rétegben találtatott azon három darab őskori kovakő eszköz, melyek közöl nevezett tulajdonos úr egyet Széll Farkas kir. táblai tanácselnök debreczeni, egyet pedig Herman Ottó úr budapesti lakosnak ajándékozott. Mint építési vállalkozó és az

épitkezési felügyelettel megbizott városi mérnök ezekről közvetlen tudomásunk lévén, ennek hitelére kiadtuk jelen nyilatkozatunkat.

Miskolczon, 1893 január hó 14-én.

Varajthy István,
építő-mester.

Adler Károly,
városi mérnök.

*

II. Alólirott igazolom, hogy a fentebb leirt őskori kőeszközök személyes jelenlétem alkalmával találtattak pinczém fenekén a sárga agyag rétegben 1891. évben Miskolczon épített házam építési munkálata közben. Ezek közöl egyet Széll Farkas kir. táblai tanácselnök úr debreczeni lakosnak, egyet pedig Herman Ottó úr budapesti lakosnak ajándékoztam, hogy azt a tudomány érdekében lehetőleg hasznosítsák. A harmadik darab még rendelkezésem alatt áll. A leletet azonnal megmutattam több miskolczi tanár urnak, a kik ha szükséges a fentiekről készséggel tesznek nyilatkozatot. A leletet tényleg kiásó munkásoktól is ki veendem az erre vonatkozó igazoló jegyzőkönyvet, azonban ezek jelenleg vidéken tartózkodnak, s így azt tőllök most megszerezni alig lehetséges. A fentiek hitelére kiadtam ezen a ténynek és valóságnak megfelelő nyilatkozatot.

Miskolczon, 1893 január 14.

(P. H.)

Bársony János,
ügyvéd, Miskolcz város tiszti ügyésze.

*

III. 21/1893. ügyszám. Fenti ügyszámu jegyzőkönyv alapján tanusítom, hogy Varajthy István úr, építő-mester, Adler Károly úr, városi mérnök és Bársony János úr, városi ügyész, mindnyájan miskolczi lakosok, kiket személyesen ismerek, jelen nyilatkozat alatt a tullapon, illetőleg fentebb látható aláírásukat, előttem sajátkezű néváláirásuknak ismerték el.

Kelt Miskolczon, 1893 — egyezernyolczszáz kilenczvenhárom év január hó 14 — tizennegyedik napján.

(P. H.)

Dálnoky Nagy Barnabás,
kir. közjegyző.

*

IV. *Nyilatkozat.* Alólirottak ezennel igazoljuk, hogy 1891. év augusztus havában Miskolczon Tek. Bársony János ügyvéd úr ujonnan épített házánál dolgozván, az alsó pincze lépcső elhelyezésekor a sárga agyagban három darab dárda alaku kovakövet találtunk a háztulajdonos úr jelenlétében, mit is tőllünk azonnal elvett, és utasított, hogy kutassunk még egy keveset, hátha még ilyeket találunk. Rövid ideig tartó kutatásunknak azonban eredménye nem lett, ily kovanemű anyagot nem találtunk, azonban azt jó lélekkel igazoljuk, hogy ezen három darab (körülbelül ilyen alaku (rajzok) mintegy 24—25 cm. hosszú és mintegy 7 cm. széles) kovakövet, melynek különös alakján mi is csodálkoztunk, mi ástuk ki a felszintől lefelé mintegy $2^1/_2$—3 méter mélyen a pincze fenékből T. Bársony János ügyvéd úr miskolczi alsó papszer-utcza 18. sz. házánál. Melynek hitelére kiadjuk ezen sajátkezűleg aláirt nyilatkozatunkat.

Nagy-Kőrösön, 1893 január hó 17.

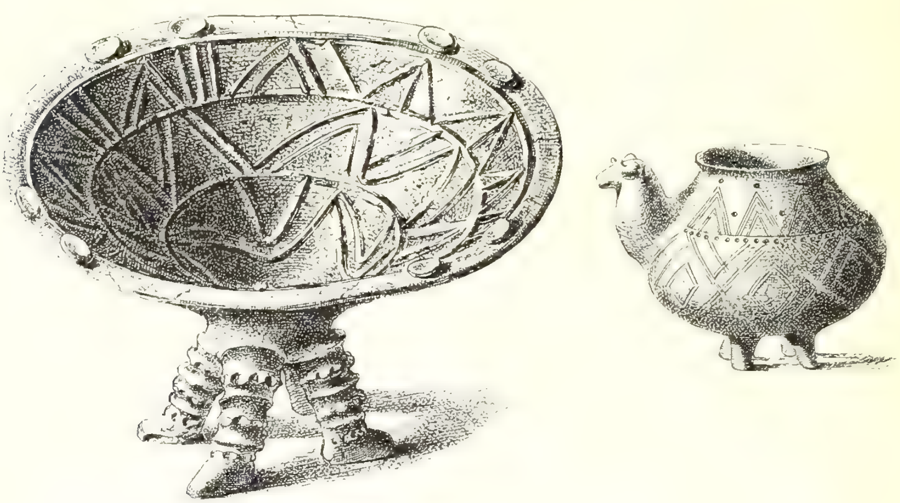
Előttünk mint tanúk:

Szivos László, *Váradi György* m. k.
Szivos Ádám. *Gaál László* m. k.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KÉT PURGSTALLI EDÉNY.

Múlt évi szeptember havában a sopronvárosi muzeum számára két kisebb halmot tártam föl a Purgstallon, melyeknek mindegyike az e telepről való, formákban gazdag keramikánkat egy-egy új alakkal gyarapította. Mindkettőjöket ezennel bemutatom. Az 1. számú csinos diszítésű, 4 lábon álló 16·2 cm. magas bögre, melynek egyik oldalán *önállóan* alakul ki egy kosfejű nyak. A bögre legnagyobb átmérője 20·5 cm.; szája a kifelé hajló perémmel együtt 13·6 cm.

A diszítés geometriai mintákból áll, melyek kivitel dolgában csinosaknak mondhatók. Ezen tetszetős diszítést olyképen csinálták, hogy a kész edényt igen finoman sankolt agyaggal hártyaszerüleg vonták be, mely gyönge mázba finomabban is róhatták bele a vonalakat és pontokat, semmint azon edényeknél, melyeknél magára az edény falára mint durvább alapra karczolták rá primitiv rajzaikat. Utóbbiaknál a vonalak girbék-görbék, mivel a durvább agyagban bennmaradt kvarcz-

szemek kiterelték a vékonyhegyű vésőt az egyenes irányából. A kisebb csészéket és tálakat szokták azon módon bevonni; de ennek az a fogyatkozása, hogy a mázszerű hártya könnyen lepattog, miért is épen a legszebb edények összeillesztésük után ütött-kopott külsejüek. Állatokat formáló edények minden időben és mindenféle anyagból készültek. És nagyon közeálló a gondolat, legalább a régi időkre nézve, hogy ezen edények nem pusztán játszi alkotó kedvnek köszönik eredetüket, hanem hogy inkább vonatkozással vannak az állattisztelet valamely nemére.

Eltekintve a távol kelet egybevetésre kinálkozó és megfelelő alakjainak sokaságától, el az etrusk sírokból kikerült állatfejekkel diszített bronz- és agyagedényektől, közeli szomszédságunkban is találunk idevágó alakokat. Ilyen pl. az Alsó-Ausztriában, Gemeinlebarn határában talált díszedény, melynél kétoldalt egy-egy bikafejjel végződő nyak önállóan emelkedik ki fölfelé. Ide vehetném még a megyénkbeli Márcz helységnél talált díszedényt is, melynél kétfelől egy-egy kéz- vagy lábféle idom dudorodik fölfelé, azonban ez utóbbiakat inkább már foglyáknak (füleknek) tekintem.

Mindezen analogiák, melyeknél azonban lehetetlen észre nem vennünk a helyi felfogásban nyilatkozó külömbözőséget, azt bizonyítják, hogy a hallstatti időben szerte-széltiben készültek az állatok gyúrt, öntött és faragott képei; a miből eléggé megokoltnak tekinthető ama föltevés, mely ezen képeket az állatkultusz egy nemével hozza összeköttetésbe.

Kisebb jelentőségű, de érdekes és a Purgstallra nézve jellemző, a következő négy lábon nyugvó tál. Egész magassága 36 cm., legnagyobb nyilása 39 cm., a kifelé dülő perémmel együtt 45 cm. Durvább agyagból készült. Feltünőrajta a négy 12 cm. magas láb, melyek czifra ránczos czizmába bújtatott emberlábhoz hasonlítanak. Meglehetős vastagok, a mennyiben átmérőjök 5 cm. Mind a négy 11 cm. vastag törzsbe egyesül, melyből töltséralakúlag fejlődik ki a tál. A tálnak belső felületét két körülfutó, rátapasztott és ráégetett agyaglécz három övre osztja, melyeknek mindegyike szintén agyagléczekkel van diszítve. Ezen agyagléczes diszítés különösen jellemző purgstalli telepünkre nézve. A 3 cm. széles perémen négy helyütt két-két arányosan elhelyezett, kivájt agyaggombot látunk, mely diszítés szintén igen gyakori. Ezekben német szaktársaimmal ellentétben semmiféle jelentőséget nem keresek, hanem egyesegyedül a horror vacui-nak tulajdonítom, mely a forma iránt érzékeny præhistorikus gerencsérünket a csupasz hely betöltésére készteté.

Ezen tálban egy holdszarvalakú, agyagból égetett bálvány feküdt, melynek testét a tálhoz hasonlóan, szintén agyagléczek diszítik. Négy

lábon állott, de egyik sem került meg, pedig ugyancsak tűvé tettem miattuk a tál fekvő helyét; valószinű, hogy házi bálvány volt és nem készült külön a sírba tevés czéljából. Ezt annyival is inkább állíthatom, mivel mind a tál, mind a bálvány meglevő része kitünően égetett agyagból való, a mi az elmállás eshetőségét teljesen kizárja.

Sopron, 1893 január hó 20-án.

Bella Lajos.

AZ ALSÓ-SZENT-IVÁNYI SIRDOMBOK (KUNHALMOK) FEJÉRMEGYÉBEN.

A Fejérmegye délkeleti szögletében, Duna-Földvár szomszédságában fekvő Alsó-Szent-Ivány határában, a hardi puszta felé eső «Nekeresd» nevű részben sürün egymás mellett 43 kisebb halom található, melyeket a nép itt is, mint az ország egyéb részében, «kunhalmoknak» nevez. A halmok elhelyezésében semmi rendszeresség nem tapasztalható; egymástól való távolságuk a legkülönbözőbb; vannak halomcsoportok, melyek közt a távolság 3, 4, 5, 6, 7 méter közt váltakozik s vannak ismét olyanok, melyeknél fölmegy 17—20 méterre. A halmokból már sok eltünt, legalább is felét az utóbbi évtizedek alatt egyengették el, hogy a talajt gazdasági célokra alkalmasabbá tegyék. Hőke Lajos még 80 halomról tud,* Hattyuffy Dezső értesítése szerint pedig a század első felében száznál is többnek kellett lenni.**

A rég. társulat közelebbi fejérmegyei kirándulása alkalmával szeptember 20-án és 21-én a halmokból tizenegyet fölásattunk. Az ásatás a halomcsoport dél-nyugoti részén a legszélsővel kezdődött meg s így haladt fölfelé a halomcsoport szélén, hol az észak-nyugoti szögletben egy csoportban levő hét halmot s az ettől dél-keletre eső csoportból a négy szélsőt vizsgáltuk át, részint keresztmetszetet téve, részint pedig, ha a halom tartalmasabbnak igérkezett, tovább is ásatva.

A csakhamar napvilágra került edények- és edénytöredékekből kitünt, hogy itt egy oly barbár nép emlékeivel van dolgunk, mely a rómaiak befolyásának volt kitéve s ugyanazon népséghöz tartozott, a melytől származnak a pátkai sírhalmok is. Az 5-ik halomban talált lándsa a La Tène-typushoz tartozik.

Az edények úgy technikájukra, mint idomukra nézve megegyeznek a pátkai edényekkel. Valamennyi korongon készült s túlnyomó

* *Rómer F. Fl.* Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Budapest. 1878. 156.

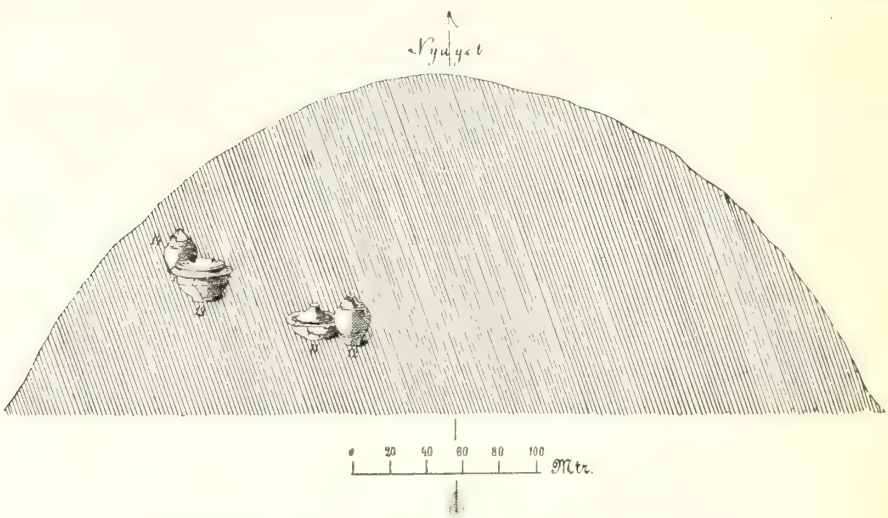
** Arch. Ért. IV. 1870. 160. — V. 1871. 214.

részben elég jól kiégetett és iszapolt szürke agyagból valók; finomabbak a kihajló peremes csészék; kevésbbé finomak a mély tálak és bögrék, fölületük érdesebb, a szürke agyag barnább árnyalatu, nincs olyan jól iszapolva s az égetés sem olyan egyenletes, az edényfal közepe már vöröses rétegbe megy át s apró kavics-szemcsék találhatók benne. Különösen tapasztalható ez egy a 7-ik halomban talált bögre-peremnél, mely egymást sürün követő párhuzamos vonaldíszítéssel van ellátva s fölülete is már vöröses szürke. A terra sigillatát utánzó vörösre égetett tégla földből készült egy a 9-ik halomban lelt korsó; hasonló jellegü, de halványabb cserepek a többi halomban is fordultak elő. Ugyancsak a 9-ik halomból jött napvilágra egy a föntebbieknél sokkal durvábban égetett bögre, mely vöröses fekete földből készült s fölülete hol a vörös, hol a fekete árnyalatba megy át; hasonló cserepeket minden halomban találtunk.

A mi az edények idomát illeti, nyolczféle typus konstatálható. Nagyon jellemzők a vízszintesen előrenyuló peremmel ellátott mély tálak; felső testük valamivel rövidebb, mint az alsó s oldaluk minden kiöblösödés nélkül függélyesen halad lefelé, míg alsó testük folyton szűkül, úgy hogy a fenék körülbelől csak egy harmadát képezi a száj belső átmérőjének; egy a 6-ik halomban lelt csésze idoma egészen megfelel ezen typusnak, csakhogy méretei kisebbek. Hasonló tálakat találtak Pátkán is. Az 5-ik halom urnája csak a szájánál különbözik a föntebbi typustól; ennek pereme nincs, hanem egyenesen fölfelé álló nyaka, mely derékszöget képez az urna felső testének szegélyével. A harmadik typushoz tartoznak a lapos tálak vagy csészék kifelé hajló peremmel ellátva, melyekkel a föntebb említett tálak voltak letakarva. A kisebb-nagyobb bögrék typusa szintén előfordult a pátkai halmokban; ezek a tálakhoz hasonlóan egyenesen előrenyuló peremmel vannak ellátva s mindjárt a perem alatt kihasasodnak, úgy hogy a bögrék legnagyobb átmérője a közép részük fölé esik, a fenék és száj átmérője közt kevés a különbség s a hashoz viszonyítva körülbelől az az arány, a mi a tálaknál. A 9-ik halom durvább minőségü bögréje abban különbözik a föntebbi typustól, hogy felső testének kidomborodása egyenletesebben ment s feneke is nagyobb, a hasához viszonyítva. A pátkaiakhoz hasonló korsó római mintára készült; legnagyobb kidomborodása mindjárt a nyak alatt van, keskeny nyakának azonban és fülének csak nyomai maradtak meg. Egy egészen kezdetleges kis pohár képezi a 7-ik typust s befejezik a sorozatot a kisebb-nagyobb födők, melyekkel a bögrék voltak letakarva s a melyek mindegyik halomban előfordultak.

Az edények összes diszítése párhuzamosan haladó kisebb-nagyobb számu vízszintes vonalakból áll, melyek az edények hasán, felső testén és a peremen vannak alkalmazva.

Mely néptől valók az alsó-szent-iványi s a velük hasonló jellegü pátkai sírhalmok:* e kérdés részletes tárgyalásába nem bocsátkozunk. Temetkezési szokásait a feltárt halmok mutatják. A holtakat elégették s a megmaradt csontokat összegyűjtötték és urnákba tették: ezt következtethetjük a különben nagyon gyéren talált égett csont- és széndarabokból. Az elégetés teljes volt annyira, hogy a csontrészek is apró darabkákba tördelődtek szét s nem ott történt, hol a sírhalmot emelték; az égetés helyének semmi nyomát sem találtuk. Az edényeket, melyek részint hamvvedrek voltak, részint pedig arra szolgáltak, hogy az elhunyt számára ételt tettek beléjük, egyszerűen a földre helyezték s halmot emeltek föléjük oly módon, hogy az edények a halomnak nyugoti, különösen pedig délnyugoti részébe estek. Miként voltak az edények elhelyezve, melyeket mindig letakartak, a 9-ik halom mellé-

A 9-IK SZ. HALOM ÁTMETSZETE A 11—14. SZ. EDÉNYEKKEL.

kelt átmetszése mutatja.** Hogy az edényeket egymásba rakták volna, a mi oly gyakori az urna-temetőknél, csak kivételesen fordult elő. Az 5-ik halom szolgáltatott erre példát, melynek nagyobb bögréjében egy kis poharat találtunk s aztán egy törött tálban volt egy kisebb tál, az utóbbinál azonban lehetséges, hogy a kisebb tál födőül szolgált. Több halomban leltünk vasszögeket, minők Pátkán is előfordultak. Mi volt rendeltetésük: nem tudjuk; annyi bizonyos, hogy koporsószögek nem lehettek,*** ha csak azt nem tételezzük föl, hogy az urnát némely esetben fából készült szekrényke helyettesítette. Mindenesetre valami fa-

* L. ezek leirását *Henszlmanntól* (Arch. Ért. IX. 1875. 72—78. l.) s *Rómertől* (Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Budapest. 1878. 141—150. l.)

** A pátkaiakat l. *Rómer* id. m. 144. l.

*** L. Arch. Ért. X. 1876. 123.

edény részeit tartották össze, a mire a szögekkel található nagyon elkorhadt fadarabkák is utalnak; Pátkán a korsókkal és bögrékkel körülvett s egy másikkal letakart tál fölött lelték.[1]

Mint föntebb megjegyeztük, a sírhalmok egy rómaikori barbár s úgy látszik, meglehetős szegény néptől származnak. Hogy a sírba az edényeken kívül mást nem tettek: ezt aligha lehetne valami szertartásos szokásnak tulajdonítani, mert találtunk egy agyagorsót és egy vaslándsát is; ha tehát a halmok tartalma oly szegényes, más oka nem lehet, mint hogy nem telt egyéb ama néptől.

Némely adat arra mutatna, hogy e nép az araviszkokhoz tartozott.[2] Ugyanis két római emlékünk is van Alsó-Szent-Iványról, melyek egykor itt tartózkodott araviszk személyekre vonatkoznak; az egyik Bato síremléke, másik Ulpius Biausco katonai elbocsátó levele, melyek az illetőket egyenesen araviszkoknak mondják.[3] Mindamellett a temetkezési módból itélve, nem mernénk e népet, a föld népét, araviszknak mondani. Az utóbbiak, miként a Bato síremlékén előforduló Mogitmarus név is mutatja, a keltákhoz tartoztak; már pedig azon sírok, melyeknek tartalma világosan föltünteti a keltáknál szokásos fegyverek, ékszerek és egyéb eszközök jellegét, különböznek úgy az alsó-szentiványi, mint a pátkai síroktól. A szob-ipolyparti kelta sírnál Érdy János a következő temetkezési módról értesít:[4] a sírgödör fenekén volt a csontváz, erre fekete cserépedények voltak rakva, de ezek nem hamvvedrek, mert a tetem nem volt megégetve, hanem ételre szolgáló edények; a sírgödör közepén egy csomóban volt a kard hüvelyestől, lándsa, paizsfogantyú, láncz, karika, szegfej, csat és vasszál. Szintén égetetlenűl temették el a Sopron melletti Bécsi dombba is a halottat a szokott keltakori mellékletekkel együtt s ugyanitt a tetem fölé kőlemezeket helyeztek, legfölül egy nagyobbat a fej körül, egy másikat a mellkas fölött s egy harmadikat a láb körül; sőt volt olyan sír is, hol a 3 jelkövön kívül a sír négyszöge is egy-egy kővel volt megjelölve.[5] Ugyanitt előfordul a másik temetkezési mód is; t. i. a halott elégetése s a sírfészekbe urna helyezése, de a sír fölött itt sem hiányoznak a kövek s ezenkívül az urnát az égett csontok halmazára helyezték és a csontok köré rakták az elhunyt kardját, lándsáját, fibuláját sat.[6]

1 Rómer id. m. 144. l.

2 *Hampel J.* Az eraviscus nép emlékei. (Budapest régiségei. IV, 1892. 41. l.)

3 *Bato, Trantonis filius, Araviscus.* Corp. Inscr. Lat. vol. III. pars I, pag. 430. n. 3325. — A katonai elbocsátó levél pedig szól *Ulpio Spumari filio Biausconi eravisco.* U. o. vol. III. pars II. pag. 884. n. XLII.

4 Arch. Közl. 1861. II. 35—36. l. Képatlasz. IV. tábla.

5 *Paur Iván:* A soproni «Bécsi domb» vaskori temetője. Arch. Ért. VI. 1886. 97—114. l. — *Bella Lajos:* Ujabb soproni őstelepek. U. o. IX. 1889. 361 's köv. ll.

6 Paur I. id. h.

Kővel körül rakott sírkamarába helyezték el az urnákat ugyancsak a Sopron melletti «Purgstall» halmaiban is[1] s ehhez többé-kevésbbé hasonló temetkezési módot tüntetnek föl a csurgói,[2] szent-istván-baksai,[3] érdi,[4] és istvánházi[5] sírhalmok is, valamint a székesfejérvári «Kuruczhalom»,[6] melyet szintén a mult szeptember havi kirándulás alkalmával tártunk föl. A kőrakás a kelenföldi síroknál sem hiányzik; a sárga agyagra letett urnákat itt is kövekkel s kavicsokkal vették körül és lapos kövekkel födték be.[7]

Úgy látszik tehát, hogy a kelta temetkezésnek — akár elégették a holttestet, akár pedig égetetlenül tették a földbe — egyik jellemző sajátsága volt, hogy többféle változatban sírkamarát készitettek kőből, vagy legalább egyes testrészek fölé tettek köveket, az urnákat pedig körül rakták kövekkel. Mindennek semmi nyoma sincs az alsó-szent-iványi és pátkai halmokban s inkább a bronzkoron végig huzódó egyszerű urnatemetés folytatásának látszik ez a temetkezési mód a régebbi szokásnak olyan módosulásával, hogy az urnákat nem a földbe ásták, hanem halmokat emeltek föléjük.

Ilyen összefüggésben tekintve a dolgokat, az adatokat talán olyanformán lehetne össze egyeztetni, hogy az alsó-szent-iványi és pátkai halmok a régi bronzkori népesség ivadékainak a sírhalmai, kiket a kelták a Kr. e. századokban meghódítottak s az olyan helységekben, hol még a római uralom alatt is fenntartották magukat, a kelták — a jelen esetben az araviszkok — az uri osztályt, a birtokosságot képezték, ellenben a föld népe különbözött tőlük.

Ezek után itt adjuk az egyes halmok részletes leirását:

II. A sírleletek leírása. Az 1-ső számmal jelölt halmon keresztmetszetet tettünk, melynek hossza északtól délnek 7 méter, kelettől nyugotnak 4½ méter. Közepe táján 95 cm.-nyi mélységben egy korongon készült mély tálat (1. sz.) találtunk, mely a föld súlyától tiz darabra tört; a tál szürke agyagból készült, mely azonban nem a legjobb minőségű, tele van apró kavics-szemcsékkel; fala elég vastag, 0·4—0·6 cm.; magassága 16·4 cm.; átmérője fönt 29·5 cm. (a belső átm. 24 cm.), fenekén 10·5 cm., vízszintesen álló pereme 2·6—2·8 cm. széles és belső és külső szélén vonaldiszítéssel van ellátva, a tál középrészét hasonlókép vízszintesen futó párhuzamos mély vonalak diszítik, melyeknek száma egyik oldalon négy s aztán a felső vonal összeolvad az alatta levővel s az ellentett

1 *Bella Lajos:* A Sopron melletti Purgstall præhistorikus földvára és sírhalmairól. Arch. Ért. VIII. 1888. 354.

2 Rómer id. m. 124. l.

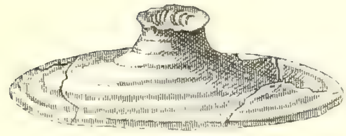
3 U. o. 126. l.

4 U. o. 128. l. Érdy J. Arch. Közl. 1861. II. 34. l. Képatlasz. III. tábla. Arch. Ért. 1876. X. 256—257. l.

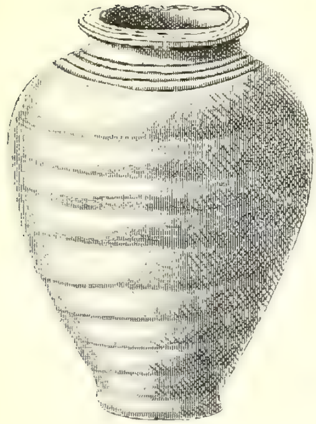
5 Rómer id. m. 128—131. l.

6 Arch. Ért. XII. 1892. 371. l.

7 *Érdy János:* Kelenföldi pogánysírok. Arch. Közl. 1861, II. 30. Képatlasz. 1—11. tábl.

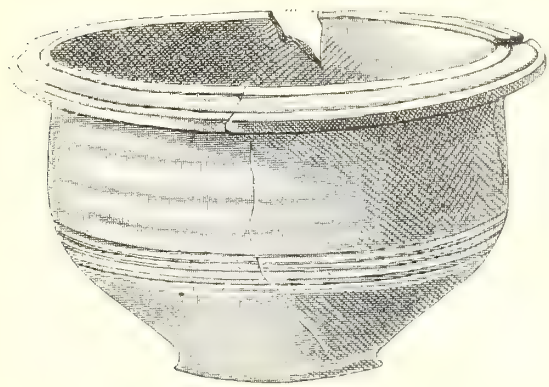
9.

8.

10.

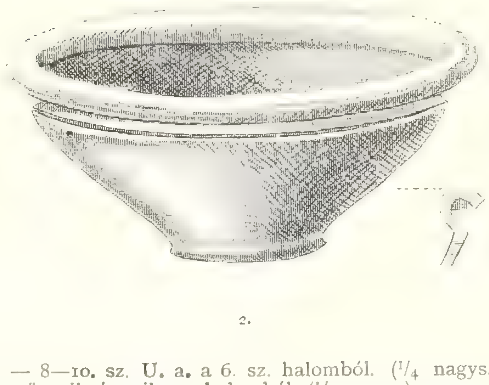

1.

a) *b)* *c)*

15.

2.

1—2. sz. Edények az 1-ső sz. halomból. — 8—10. sz. U. a. a 6. sz. halomból. (1/4 nagys.) — 15. *a) b) c)*. Vasszögek az 1-ső, 2-ik és 5-ik sz. halomból. (1/2 nagys.)

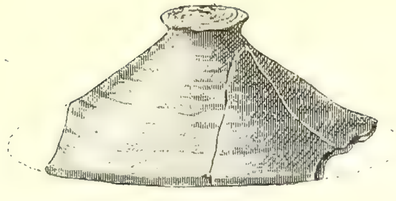
oldalra már csak három vonal esik. Ez a tál, melyben két kis állatcsont volt a földdel teljesen elvegyült egykori ételmaradványok közt, egy valamivel finomabb minőségű fehéres szürke agyagból készült csészével (2. sz.) volt letakarva ; a föld súlya a csészét is ketté törte ; ennek a pereme lefelé hajlik, átmérője fönt 25 cm., (a belső átmérője 20 cm.), alján 8·2 cm., magassága 9·8 cm. Ezektől délkeletre egy barnásszínű bögre töredékeit találtuk födővel s egy másik bögre töredékét födőtöredékkel, ezenkívül elszórva négy vasszög került napvilágra. (15. sz.)

A 2-ik számú, az előbbinél valamivel kisebb halomban csakis cserépdarabok, továbbá két vasszög, széthasogatott csontok és szénnel keverve apró égett csontdarabkák voltak találhatók. De itt is csak keresztmetszetet tettünk, melynek hossza északról délnek $5^3/_4$, keletről nyugotnak $3^3/_4$ méter volt.

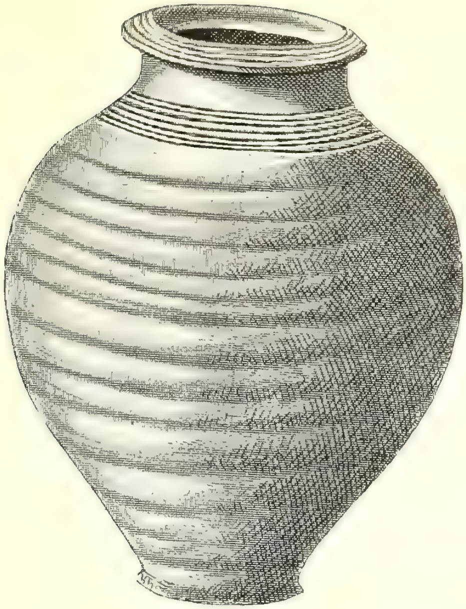
A 3-ik és 4-ik számú halmok keresztmetszetében nem jött napvilágra semmi.

Annál gazdagabb volt az 5-ik halom, melynél elébb keresztárkot huzattunk, azután pedig nagyobb részét felásattuk. Magassága ennek is, mint a többi halomnak, egy méter ; hossza északtól délnek $5^3/_4$ m., keletről nyugotnak $6^1/_4$ méter. Az edények a délnyugoti sarokban voltak elhelyezve, ezenkívül az északnyugoti sarokban találtunk egy vas lándsát, lapjával fölfelé, hegyével délnyugotra szúrva; a lándsa a La-Tène korbeli typushoz tartozik, nyulánk testű, hosszú tokkal, egész hossza 38 cm., ebből a lándsahegyre esik 22·5 cm., a tokra 13·5 cm. ,legnagyobb szélessége (4·7 cm.) valamivel alantabb esik a lándsahegy közepénél, a tok átmérője 2·7—3 cm. A nyugoti árok déli oldalában egy nagy urna (3. sz.) került napvilágra, hasonlókép szürke agyagból korongon készítve ; fala vastag ; szájpereme egyenesen fölfelé áll, ellentétben a többi itt lelt edénynyel, beljebb esik az öbölnél, melynek felső része hirtelen megtörik, úgy, hogy a szájperem körül vízszintes síkban futó szegélyt képez ; magassága 21 cm. ; a száj átmérője 29 cm., az öbölé 35 cm. ; aljáé 12 cm. Az urna egy nagy födővel volt letakarva (4. sz.), a melyet azonban csak csonka állapotban tudtunk megkapni. Mellette egy darabokra tört mély tálat találtunk benne egy csésze darabjaival ; a tál egyik oldalából nagyobb darab maradt fenn, mely alakjára és nagyságára megfelel az 1. sz. tálnak, ennek a mélysége azonban valamivel kisebb. A délnyugoti sarok további ásatása még egy nagy fazekat és egy bögrét hozott napvilágra, mindegyik ugyanazon szürke s apró kavics-szemcsékkel kevert agyagból készült, mint a föntebbi edények, alakjuk hasonló, vízszintesen előre hajló peremük és nyakuk párhuzamos vonalakkal van ellátva ; a fazék (5. sz.), melynek az oldalából egy rész hiányzik, törött födővel volt letakarva s benne egy kis durva előállítású poharat találtunk ; magassága 28 cm., szájának átmérője 13·5 cm. (belső átm. 10 cm.), feneke 8·7 cm., öblének kerülete 71, átmérője 23 cm. A bögre (6. sz.) magassága 19 cm., szájának átmérője 10·5 cm. (belső átm. 8 cm), feneke 7 cm., öblének átm. 16 cm. ; ezen bögre szintén egy nagy födővel (7. sz.) volt letakava. Ugyanezen halomban előjött még három vasszög.

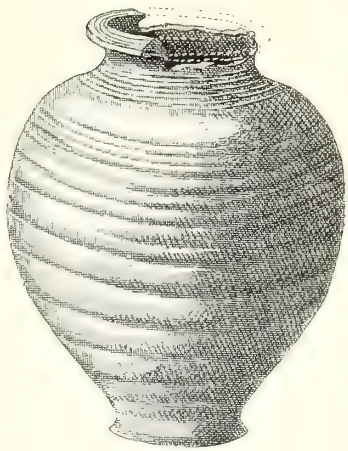
A 6. számú halom egy méter magas, a keresztárkok hossza északtól délnek $4^3/_4$ méter, kelettől nyugotnak 3 méter. Az edényeket a nyugoti árokban találtuk. Napvilágra került egy bögre (8. sz.) födővel letakarva (9. sz.), melynek magassága

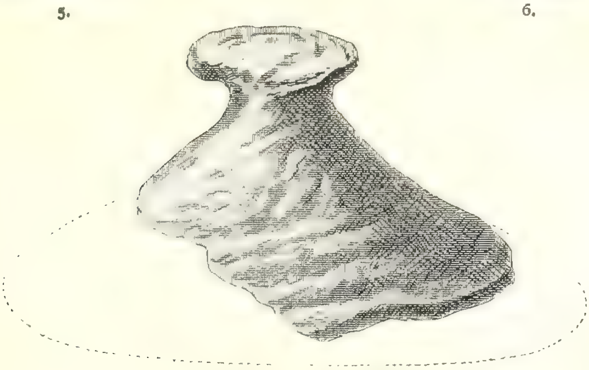
7.

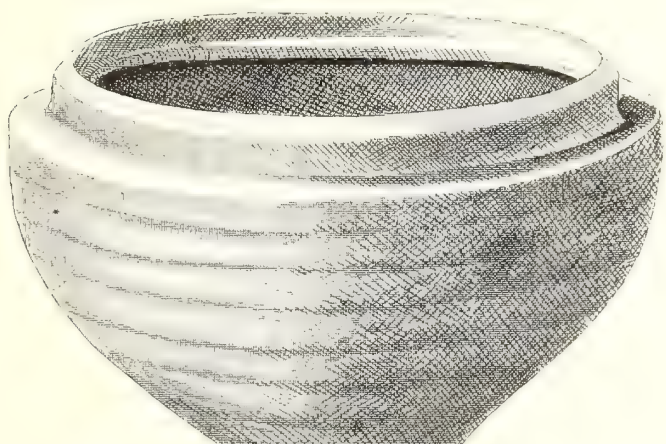
5.

6.

4.

3.

3—7. sz. Edények az 5-ik sz. halomból. (1/4 nagys.)

21 cm., szájának átmérője 8·2 cm. (belső átm. 7·4 cm.), feneke 7·2—7·5 cm., öblének kerülete 52 cm., átmérője 18·5 cm.; alakja, szájának pereme s diszítése teljesen hasonló az előbbiekhez, csak az agyag más, külső fölületén barnább, belül vöröses. Találtunk továbbá egy csészét (10. sz.) valamivel finomabb szürke agyagból, pereme vízszintesen áll s két bekarczolt vonallal van diszítve, az öböl diszítése hasonlókép négy párhuzamosan futó bekarczolt vonal; magassága 13·8 cm., átmérője fönt 20 cm. (belső átm. 16·3 cm.), alant 8 cm.; ez a csésze is födővel volt letakarva.

A 7. számú halomnak a keresztmetszeten kívül délnyugoti sarkát is fölásattuk, de egy fél méter mélyen lelt agyagorsón s aztán grafitos, meg a föntebbiekhez hasonló szürke cserepeken kívül egyéb nem került napvilágra.

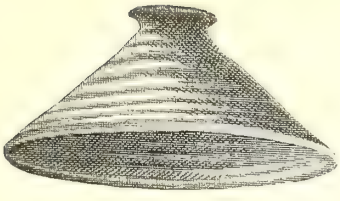
A 8. számú halomnak egész nyugoti felét kiásattuk, de csupán rozsdás vasszeg- és pántdarabokat találtunk.

A 9. számú, 190 cm. magas, északról délnek 4³/₄ s kelettől nyugotnak 4·1 méter átmérőjű halmot Czobor B. úr fölügyelete alatt rétegenként ásták föl. Az edények itt is a délnyugoti részben voltak elhelyezve (l. a halom átmetszetét a föntebb mellékelt táblán) oly módon, hogy a halom nyugoti tengelyénél a halom széle felé 85 cm. mélységben volt egy csésze födővel letakarva (11. *a—b.*) és közvetlen mellette egy nyakán csorba fekete bögre (12. sz.); ezektől délre pedig 40 cm.-nyi távolságban, közelebb a halom széléhez, egy szintén födővel letakart tál (13. *a—b.*) s közvetlen mellette egy nyakánál csorba vörös mázas korsó (14. sz.). a tört rész fekete cserépdarabbal volt befödve. Mind a tálat, mind a csészét szétnyomta a föld súlya, különösen az utóbbit több apró darabra zúzta össze. A csésze jól kiégetett s finoman iszapolt szürke agyagból készült s kihajló peremmel van ellátva; magassága 7·5 cm., szájának átmérője 24 cm. (belső átm. 20 cm.); födője a szélén csorba. A négy darabba repedt mély tál agyaga nem oly finom, barnás szürke, belül vöröses s kellőkép ki nem égetett szemcsékkel keverve; pereme vízszintesen kifelé áll, s úgy ez, mint az egész nyaka alatti rész egymást sűrűn követő párhuzamos vonalakkal van ellátva; magassága 15 cm., átmérője fönt 29·5 cm. (belső átmérője 22·5 cm.), alja 9 cm. A vörösmázas korsó a római terra sigillaták utánzásakép vörösre égetett téglaföldből készült, nyaka felé csorba s füllel volt ellátva; magassága 23·7 cm., nyakának átmérője 3·3 cm. (belső átmérője 2·5 cm.), öblének kerülete 53 cm., átmérője 17·5 cm., feneke 6 cm. A vörösesbe játszó fekete bögre rosszul van égetve, agyaga apró kavics-szemcsékkel van keverve; legnagyobb magassága a meglevő résznek 15·8, átm. 8·5—10 cm., öblének kerülete 44 cm., fenekének átmérője 6·5—7 cm.

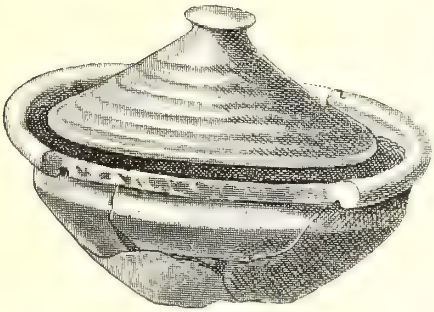
A 10. és 11-ik számú halomban csakis cserepeket találtunk, bár az utóbbi halomnak délkeleti szögletét is fölásattuk.

A lelt tárgyak a székesfejérvári múzeum tulajdonát képezik.

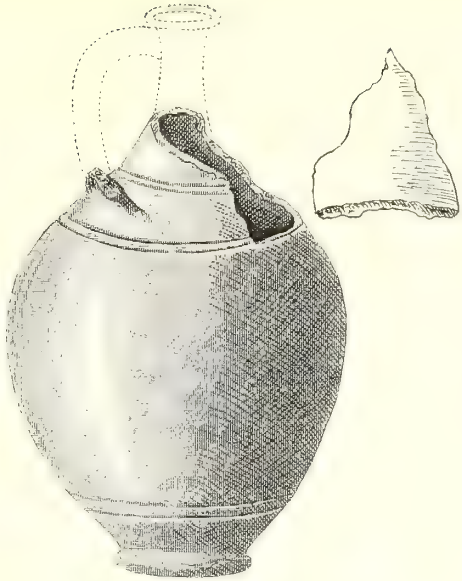
Nagy Géza.

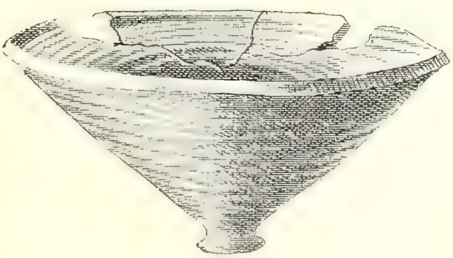
11. *b.*

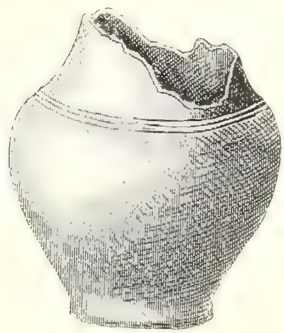
11. *a—b.*

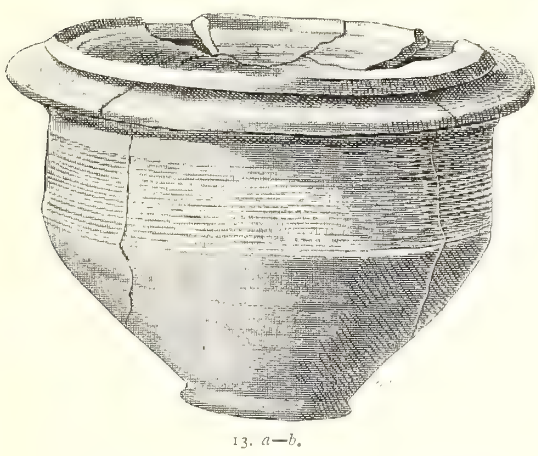
14. *a—b.*

13. *b.*

12.

13. *a—b.*

11—14. Edények a 9-ik sz. halomból. (1/4 nagys.)

A PILIS-MAROTHI RÓMAI TÁBOR.

Pilis-Maróth község a Duna völgye azon részében fekszik, melyet Visegrád tesz nevezetessé. Régi királyaink ezen fészkéhez keletre 9—10 km. távolságban a Sz.-Endre—Esztergom közötti országút, követve a folyó félköralakú kanyarulatát, vezet Maróthra. A helység nyugoti végénél, közvetlenül az első házak felett, balra az országúthoz emelkedik egy domb, mely a többi hegyektől mintegy elszakadva, elszigetelve áll, — neve *Kishegy*. Nehány évvel ezelőtt még szőlőkkel díszlett, de jelenleg a phylloxera pusztításai következtében már szántóföldek borítják tetejét és lejtőit, melyek lankásan ereszkedve, az alant elterülő síksággal egyesülnek. A dombnak alakja hasonlít a tojás keresztmetszetéhez; hossziránya keletnyugoti s erre körülbelül 300—400 méternyire terjed, szélessége, nyugoti részén 150 méterre becsülhető (de a lejtők nélkül), s minél tovább haladunk kelet felé, annál jobban keskenyedik, úgy hogy keleti végpontjánál már alig 30 méter széles. Figyelembe veendő az is, hogy a leírt terület, a Kishegy teteje, valóságos kis fensíknak mondható, mely a domb természeténél fogva tökéletesen el van különítve környékétől s a természet által mintegy arra van alkotva, hogy teljesen elkülönített lakhelyül szolgáljon. A helység maga a Kishegy éjszaki és keleti lejtőire támaszkodik s az itt épült házak már csak a domb alját veszik körül olyanformán, hogy két összesarkalló utcza azt szegélyezik. A ki a Kishegy sajátszerű alakját és fekvését át akarja tekinteni, az jól teszi, ha Szabó József egyetemi tanár úrnak kertjében, épen a domb tetején épült messzelátójából megkinti azt s itt akárki meggyőződhetik arról, hogy rövid leírásunk a valóságnak megfelel.

A Kishegynek fensíkja a római táborhely, melyet ez alkalommal le akarok írni.

Mint minden római tábor, úgy a maróthi is kőfallal volt körülvéve s épületei is szintén kőből készültek; a kőfalnak, valamint az épületeknek nyomai a leírt területen oly nagy számmal észlelhetők, hogy még az is, a ki e helyen római tábort nem tudna képzelni, azokat megtekintve, kénytelen volna beismerni, hogy csakugyan római táborhelylyel van dolgunk. Természetes, hogy a falazat maradványai nem mindenütt egyformák; a tábor belsejében fennállott épületekből, melyek gyengébb falazatból készültek, a hosszas szőlőművelés folytán a fensíkon aránylag kevesebb épület-anyag maradt fenn, s ez a szántóföldekből kő-, tégla- és vakolat-törmelék alakjában kerülvén elő, a táborhely éjszaki szélén nagy rakásokban halmozódott össze; az erősebb szerkezetü bástya pedig a kapa és ásó hatásának ellent tudott állani s csak

a lőpor erejének engedett, minek folytán annak tetemes része, bár megcsonkítva, mai nap is mutatja a tábor formáját és kiterjedését. A bástya még meglévő részeit nyomról-nyomra követvén, megkisérlettem a tábor egykori alakját és méreteit meghatározni, s habár csak a legegyszerübb eszközzel, egy mérőszalaggal dolgoztam, s ennélfogva munkám épen nem felelhet meg a pontos felvétel igényeinek, talán még sem volt az felesleges, a mint leírásomból ki fog tünni s ha majd szakavatott kéz fogja azt a munkát végezni, mely a tudomány érdekében nagyon szükséges, akkor magam leszek az első, a ki ide mellékelt vázlatomat visszavonom s azt egy szakszerü felvételen alapuló rajzzal helyettesítem. De addig is, míg jobb munka nincsen, használja a szives olvasó vázlatomat, melynek segítségével a táborhelyet le akarom írni.

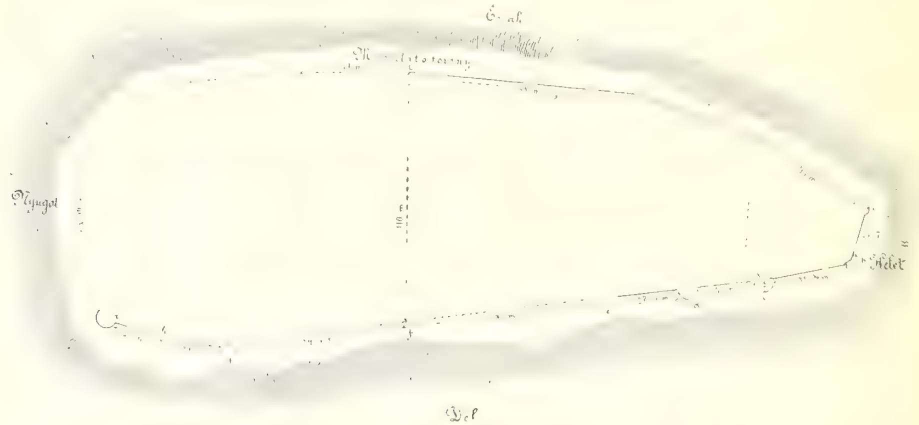
E leírásban kiindulunk a fentemlített messzelátótól, melynek alapja részben római épitőanyagból van rakva. Ettől kelet felé közvetlenül mellette láthatjuk a bástyának egy részét, mely részben a Szabó-féle kertet, részben a szomszéd kertet délfelől határolja s egyszersmind terasse-fal a magasabb fekvésű szántóföldre nézve. A mennyire a mostani körülmények között meg tudom itélni, e fal nem volt egészen egyenes irányú, hanem körülbelül 200 méternyi hosszaságban alkalmazkodott a domb alakjához és némi hajlással húzódott kelet felé, kissé délnek hajolva az *a*-val jelölt pontig. Itt már határozottan délnek fordúl a bástya, de nem egyszerűen derékszögben, hanem olyanformán, hogy félköralakú saroktoronyra támaszkodik, a melynek falazata részben alá van ásva: külső köríve részben még megvan, a belsőből csak egy kis darab, úgy hogy a torony alakját a meglévő maradványokból nem lehet kivenni.

Körülbelül 24—25 méternyi távolságban e toronyhoz s ehhez délre találjuk a *b* ponton a második tornyot. A kettő közötti most jelzett távolság adja meg egyszersmind a tábor keleti falának a méretét s ugyanez jelöli meg egyuttal annak jobb oldalát, a mi mindenesetre igen feltünő dolog, melyről későbben még tüzetesen fogunk szólni.

E második toronyból még kevesebb maradt meg, mint az elsőből, de a mi belőle látható, az nyilván azt mutatja, hogy saroktoronynyal van dolgunk, mely teljesen köralakú volt, azt a részét kivéve, a mely által a bástyával összefüggött. Falának vastagsága megközelíti a két métert és ez megfelel a többi torony falazatának is.

A *b* toronynál a bástya derékszögben nyugoti irányt vesz fel, azaz itt kezdődik a déli része. A saroktoronytól 34 méternyi távolságra megvan a falazat is körülbelül két méternyi magasságban, teljes épségben és ezen falazathoz csatlakozik ismét egy félköralakú torony. Ennek egész alakja már tisztán kivehető, habár falazatának csak egy része van meg. A torony átmérője, ide számítva a falazatát is, melylyel két felől

a bástyához csatlakozik, 8 m.; kiszögellése a bástya vonalától 5·7 m. E méretekre későbben még visszatérünk. — E *c* toronyhoz csatlakozó falnak egy része még megvan, körülbelül 10 méter hosszúságban, de nevezetes az, hogy alóla a föld ki van ásva, annyira, hogy az alap alá lehet bújni. A falazat magassága ezen a helyen 3 méter, s annál feltünőbb, hogy annak következő része, egészen a *d* toronyig végképen eltünt, valószinűleg fel lett robbantva. E *d* torony 32 méternyire van az előző *c* toronyhoz; abból a falazat részben elpusztult, de nyugoti része még megvan s e körívnek hossza 6·3 méter; vastagsága 1·8 méter, s ehhez csatlakozik a bástya 27·5 méter hosszú, meglehetősen ép alsó falazata az *e* toronyig, melyből még a keleti rész a földből kilátszik. Itt azt is lehet észrevenni, hogy a rondell hátsó fala nem húzódik egy

vonalban a bástyával, hanem hogy itt 0·8 méternyi beszögellése van. Innen azután alig maradt nyoma a falnak vagy 80 méter hosszúságban az *f* rondellig, melyből szintén nagyon kevés maradt fenn s ép oly kevés látszik a következő 85 méter hosszú szakaszon a falból egészen a *g* rondell nyugoti csatlakozó pontjáig. E rondellnél azonban, mivel mindenütt egyformán meglátszik a falazata, még sokkal tisztábban mutatkozik a rondellek fenn említett csatlakozási módja, valamint méretei is: a bástya hosszában a belső világosság 6·6 méter, a bástyától a körív sugara 6·3 méter, a falazat vastagsága 1·8 méter, a magassága 1·7 méter.

E rondelltól a *g* rondellig 20 méter hosszában még fennál a bástya falazata 1—1·5 méter magasságig, s itt találjuk a *h* rondellnek keleti részét, de innen csak 21 méter hosszában vizsgálhattam meg a kissé éjszak felé hajló bástyát, s az itt lévő kerítés miatt kénytelen voltam a domb aljában lévő udvarra lemenni, mely Mikolay József tulajdona s itt lenn megtaláltam az *i* rondellnek egy nagy részét az alapjáig kita-

karva, 3—4 méter magasságban. A szomszéd udvarban szintén megleltem a falazatot s innen még egy darabig követhettem nyomait, melyek majdnem félkörben befoglalják a Kishegy nyugoti részét kb. 250 méter hosszúságban, egészen a messzelátóig, a honnan kiindultam.

Ennyire tudtam a pilis-maróthi római tábor kiterjedését meghatározni; kezdetnek ez elegendő, de korántsem az, a mit a tudomány ilyen topographiai kérdésben megkivánhat. A tábor pontos trigenometriai felmérésén kívül szükségesnek tartanám az egész bástya felásatását és a belső épületeknek tüzetes kutatását.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a pilis-maróthi római tábor, habár majdnem végképen elpusztúlt, mégis olyan állapotban van, hogy sajátságait tisztán fel lehet ismerni.

Első sorban megemlitendő az építés módja. A bástya csupán csak kőből és pedig trachytból van építve, helylyel-közzel, mint p. o. a *c* rondell mellett, fél méter hosszú darabokból, melyek közé mészvakolat van öntve, ebbe pedig kavics alig van keverve. Az ekként egybe forrasztott kövek annyira összeragadtak, hogy mint feljebb említettem, robbantószerrel kellett azokat egymástól elválasztani. A kövek nincsenek faragva, de azért, legalább kívül soronként vannak rakva egymás fölé, úgy hogy a rakási sorok egyenes párhúzamos vonalakban mutatkoznak, legalább külsőleg. Belől, a mennyire ki lehet venni, a falazat egyszerű öntött munka (opus incertum) s oly erős, hogy a fal ott is, hol alá van ásva, nem szakadt le. Ezen építéssel szembe állíthatjuk az ó-budai tábor bástyáját, mely, mint tudva van, szintén csak öntött munka, de ebben sorok sem kívül, sem belül nem mutatkoznak s hozzá ez oly gyarló készítmény, hogy a felásott részek minden külerőszak hozzájárulása nélkül összeomlottak. Még a szentendrei tábornak bástyái, a mennyiben még fennállanak, habár ez sem volt legiói tábor, sokkal erősebben vannak készítve, mint az ó-budainak falai s különben is sok hasonlatosság van a szentendrei és pilis-maróthi építkezés között. Még nagyobb a hasonlatosság a pilis-maróthi tábor bástyája és a Duna partján álló római burgusok falazata között. Megemlítem itt első sorban azt az ismeretes négy burgust, mely Szobtól nyugotra, az Ipoly torkolata közelében van, továbbá a dunakeszit és a vele szemben, a horányi rév mellett lévőt, valamint a Váczczal szemben lévőt, az ú. n. balhavárat. Mindannyinál ugyanazon építőanyagot, a trachytot használták; ugyanaz a vakolat, ugyanazok a sorok a külső oldalakon és a falazatnak ugyanolyan az ereje, mely évezredeken keresztül ellen tudott állani a Duna zajlásának.

Figyelemreméltók továbbá a tábor nyugoti végén lévő tornyok, illetőleg ezeknek maradványai. Mindkét torony saroktorony volt s a mint a délinek falazata mutatja, körívök nem csatlakozott a bástyához,

mint p. o. az ó-budai tábor délnyugoti tornyánál, hanem egészen kiszögellett.

A falazat, mint fentebb említettem, 1·8 méter vastag s egy-egy torony kerülete, az *a*-torony maradványa után itélve, 18—20 méter lehet.

A tábor déli felén, mint fentebb említettem, hét rondellnek nyomaira akadtam. Miután azoknak egymástól való távolsága, a mennyire ezt meg lehet határozni, 20 és 30 méter között ingadozik, tehát nem egyforma, nem lehet azoknak számát sem pontosan megállapítani s csak annyit lehet biztosan állítani, hogy legalább még kettőnek kellett lenni, és pedig az *e* és *f* valamint az *f* és *g* rondell között. Azt pedig, hogy a tábor nyugoti és éjszaki bástyájában voltak-e ilyen rondellek, csak sejthetjük, a legjobb esetben valószinünek tarthatjuk, miután a tábor nevezett oldalai és a déli oldala előtt elterülő terep mindenütt meglehetősen egyforma lejtős, amaz oldaloknak megrövidítése nem térhetett el emezétől. Ebben a dologban azonban csak akkor mondhatunk határozott véleményt, ha próbaásatások kiderítik a valóságot.

De már maga azon körűlmény, hogy a pilis-maróthi tábor bástyája ilyen rondellekkel volt ellátva, nagyon figyelemreméltó, mert szokatlan dolog. A többi pannoniai táborok, a mennyire ismerem, valamint a németországi limes mentén lévők és a britanniaiak is, nem bírnak ilyenekkel; az egy keszthelyi tábor (a fenéki pusztán), melyet még nem vizsgálhattam meg, Rómer leírása szerint rondellekkel van ellátva,* továbbá egy szerbiai tábor, a Gamzigrad mellett lévő, a mint Kanitz azt leírja** és rajzát is adja, szintén ekként van építve és az iglitzai (Troesmis) Alsó-Moesiában (a Dobrudzsában Macina közelében) hasonlóképen ilyen erődítménynyel bír.*** Nyilvánvaló, hogy az ilyen rondellek a tábor védelmét megkönnyítik, a mennyiben azoknak kiugrása következtében a bástya mellett is a támadó ellenséget kisebb lövegek által meg lehet szorítani, még inkább esetleg a rondelleken felállított hajító gépek által; másrészt pedig az sem lehetetlen, hogy csakis támfalak gyanánt szolgáltak ott, hol a bástya mögött a csekélyebb lejtésű talaj feltöltetett, hogy maga a bástya is magasabb lehessen. A pilis-maróthi tábor területe, illetőleg a Kishegy teteje délfelé lejt s ennek folytán, ha vízszintessé akarták átalakítani, akkor éppen azon a részen kellett magasabb bástyát emelni és mögötte a talajt feltöltés által emelni, a melyen a rondellek vannak. Nem akarom biztosan állítani, hogy ez volt a rondellek rendeltetése, hanem mégis valószinűnek tartom.

De nemcsak a most jelzett irányban tér el a mi táborunk a többi

* Arch. Közl. III. k. 37 kk. ll.

** Kanitz: Serbien. 316. l.

*** Daremberg et Saglio Dictionnaire des Ant. gr. et r. II. 958. l

nagyszámú római táboroktól, hanem alakja által. Tudva van, hogy a római állandó tábornak az alakja téglány, melynek hosszoldala aránylag csak kevéssel hosszabb, mint keskeny oldala, s hogy így áll a dolog, azt látjuk az aquincumi tábornál, habár ez nem képez szabályos téglányt, látjuk a szentendrei tábornál, melynek bástyái nagyobbrészt még megvannak, látjuk a dunabogdányinál, melynek alakját a bástya alatti lejtők még tökéletesen megmutatják. A mi táborunk pedig, mint feljebb már megemlítettem, tökéletesen alkalmazkodik azon domb alakjához, a melyen épült, annyira, hogy hozzávetőleg sem tudjuk a tábor kapuit meghatározni.

A tábor alakján kívül fekvése is szokatlan. A Duna melletti római táborok ott, a hol a természeti viszonyok engedték, a folyó mellett közvetlenül síkföldön épültek, ott pedig, hol a Dunát magasabb fekvésű síkság szegélyezi, a táborok is a folyó felett 10—20 méternyi magasságban vannak, de mindenütt síkságon. A mi táborunk nem síkságon épült, hanem elszigetelt dombon, és nem is a folyó közvetlen közelében, hanem ettől körülbelül két kilométernyi távolságban. Az aquincumi tábor nincsen közvetlenül a Duna mellett, de mégis közelebb van hozzá és legalább síkföldön épült s ezenkívül a vízvezeték, mely a tábort hosszában szegélyezte, vizet elég bőséggel szolgáltatott a katonaságnak. Nem is akarjuk bővebben fejtegetni, hogy mennyivel több nehézséggel járt az élelmezés a Kishegyen, mint az aquincumi táborban, csak azt kell kiemelni, hogy a pilis-maróthi határhoz tartozó síkterület, mely körülbelül háromszög alakban terűl el Dömöstől a Basarczig, sokkal alkalmasabb lett volna táborhelynek, mint a Kishegy, már csak azért is, mert e terület sokkal inkább szorult védelemre az esetleg betörő portyázó quadok ellen, mint a mellette emelkedő hegyi vidék, melyet a természet maga is megvéd. Nem tudhatjuk tehát, hogy mi indította a rómaiakat arra, hogy rendes szokásuktól eltérve, dombra építették e tábort; legfeljebb azt sejthetjük, hogy e helyen nem közönséges kaszárnyát akartak építeni, a minők a táborhelyek általában mindenütt és mindenkor voltak, hanem egy várszerű erődítményt, a melyhez hasonlót Pannoniában, valamint a németországi limes mentén nem ismerek.

A tábor helyrajzi és archæologiai fejtegetése után foglalkozhatunk a reá vonatkozó történeti kérdésekkel, és pedig első sorban, azzal, hogy mi volt a neve.

Ptolemæosnál* az idevonatkozó helységek száma nagyon csekély, mindössze három jön a fenforgó kérdésnél tekintetbe, *Aquincum*, *Karpis* és *Solva*, ezeknek pedig hozzávetőleg a fekvésük ilyen:

* II. 15, 3.

● KARPIS.

SOLVA ●   ● AQUINCUM.

s a távolság Aquincumtól Karpisig 250 stadium = 31 mérföld, Karpistól Solváig 160 st. = 20 r. mérföld.

A Tabula Peutingeriana megfelelő szakasza a következő:

Bregetio — V mp, — *Lepavist* — XIII mp. — *Gardellaca* — XIII mp. — *Lusomana* — XII mp. — *Aquincum.*

Ha a Tab. Pent. ezen adatait a ptolemæosi nevekkel összehasonlítjuk, akkor azt látjuk, hogy a tabulán sem *Karpis* sem *Solva* nem fordul elő s ez jele annak, hogy a tabula nem a folyómenti helységeket nevezi meg, hanem azokat, melyek a brigetio-aquincumi római állami út mentén feküdtek * s így a tabula adatainak nem vehetjük hasznát.

Az Itiner. Antoninum-ban ezeket találjuk:

Acinco leg. II. adiut.

Ad lacum Felicis in medio.

Crumero. mpm. XXVI.**

Ezen adatok is, mint látni való, nem a Duna mentén lévő helységekre, hanem azokra, vagy helyesebben arra az egyre vonatkoznak, mely Crumerum (Ny.-Ujfalu) és Aquincum között a fent említett állami út mellett feküdt s így a p.-maróthi táborra nem tartozhatnak.

De van az Itinerariumban még egy szakasz, mely nyilván a dunaparti helységekről szól s az a következő: ***

Item ab Acinquo Crumero quae castra constituta sunt mpm XLII. sic.

Ulcisia castra	*mpm VIIII.*
Cirpi mansio	*mpm XII.*
Ad Herculem castra	*mpm XII.*
Salva mansio	*mpm VIIII.*

A *Cirpi*, mely a ptolemæosi *Karpis*-nak és *Salva*, mely *Solvá*-nak felel meg, nyilván mutatja, hogy a fent idézett szakaszban csakugyan dunaparti táborokkal van dolgunk, habár az Itinerarium szövege hibás. Először is *Crumero* helyett *Crumerum* olvasandó, másodszor hiányzik a végállomás, *Crumerum*, a számmal együtt, mely a Salva és Crumerum közötti távolságot jelezné, mely ha megvolna az egész távolság Aquincum és Crumerum között, többet tenne ki XLII mp-nál. E hibák daczára az Itin. ezen adatait fogjuk értékesíthetni, annál is inkább, mivel a *Notitia dignitatum* adatai azokkal megegyeznek:

* Ezen útra nézve l. C. I. L. III. 470. 574. k. l.

** Itin. Anton. p. 245. Wess.

*** Itin. Ant. p. 266/7. Wess.

Equites Dalmatae, Odiabo.
Equites promoti, Crumero.
Equites Mauri, Solva.
Equites Dalmatae, Ad Herculem.
*Equites Dalmatae, Cirpi.**

Itt is azt a sorrendet találjuk, mely az Itin.-ben megvan, csakhogy nem Aquincumtól Crumerum felé való irányban, hanem megfordítva, Crumerumtól Aquincum felé s annál inkább megbizható, mivel, mint tudva van, a Notitia minden hibái mellett, a lovassági csapatok felsorolásában a földrajzi rendet követi. Nincsen tehát kétség az iránt, hogy *Aquincum* (Ó-Buda) és *Crumerum* (Ny.-Ujfalu) között akként következtek egymásután a helységek a Duna partján, a mint az *Itin. Anton.* felsorolja, valamint az is bizonyos, hogy azon helységek mellett hasonló nevű táborok voltak, mert a *Not. dignit.*** valamennyihez azt a megjegyzést teszi, hogy: *castellum.*

Ha az *Itin. Anton.* adatait felhasználva, az *Ulcisia castra*, *Cirpi mansio* illetőleg *Carpis*, *Ad Herculem castra* és *Salva*, illetőleg Solva fekvését akarjuk megállapítani, akkor a római mérföldeket kimérve, a következőket találjuk.

Aquincumhoz 9 római mérföldnyire van csakugyan Sz.-Endre, melyet Mommsen is *Ulcisia castra*-val azonosnak tart; innen 12 r. mérföldnyire jutunk a Bogdány és Visegrád között lévő Kis-Villámhegyhez, mely a szentendrei sziget nyugoti végével szemben van; itt nyoma sincs római castellumnak, és nem is lehet, mert a nevezett hegy nagyon meredek. Tovább haladva ismét 12 mérfölddel P.-Maróthon túl a Szamárhegy aljához jutunk, a Déda csárda közelébe, a hol szintén nem létezik római tábor. E ponttól 9 r. mérföldnyi távolságra Esztergomon túl, Táth közelébe jutunk, itt pedig nincsen római tábor. Látni való, hogy az Itin. adatai csak *Ulcisia castra*-ra nézve felelnek meg a valóságnak, *Carpis*, *Ad Herculem* s *Salva* tekintetében nem igazítanak útba, de azért megjelölhetjük e táborhelyeket is.

A *Cirpi* vagy *Carpis* castellum még most is megvan a bogdányi határban, közvetlenűl a Duna partja mellett, de közelebb esik Tahi-hoz mint Bogdányhoz, tehát a köz valamivel több 8 r. mérföldnél. A pilismaróthi tábor pedig, *Ad Herculem castra*, majdnem 13 mérföldnyire van a bogdányihoz, innen pedig az esztergomi vizivárosig, a hol nézetem szerint a római tábor állott, 9 mérföldet mérhetünk le, tehát itt kereshetjük *Solva*-t. Az Itinerarium tehát az *Ulcisia castra* és *Cirpi mansio* közötti távolságot adja rosszul, VIIII helyett XII-t s ez okozta a zavart.

* Not. dign. 193. l. ed. Seeck.
** 192. l.

Külömben megjegyzendő, hogy Mommsen is, a ki a táborhelyekről nem tudott, a feliratok lelhelyeit vévén tekintetbe *Cirpi*-t körülbelül Bogdány vagy Visegrád táján, *Ad Herculem castra*-t Maróth közelében, *Salva*-t Esztergom közelében kereste,* s a valót körülbelül el is találta. Mert hogy *Cirpi* Bogdányon alul és nem felül van, azt csak azért gondolta Mommsen, mivel a bogdányi táborhelyet nem ismerte, s ha tudta volna, hogy P.-Maróth közvetlen közelében van a tábor, akkor erről is határozottan kimondta volna, hogy ez *Ad Herculem castra.*

Ezen elnevezés mutatja, hogy a tábor felállítása előtt P.-Maróthon valami — mondjuk — épületféle lehetett, melyet a *Hercules*-hez czimezték, talán postaállomás — a mit külömben nem hiszek — vagy csárda, mely a Karpis és Salva közötti közlekedést könnyítette, ép úgy mint a «Basarcz» nevű csárda az Esztergomba menő vagy innen jövő fuvarosoknak állomáshelyül szolgált. Ha nem lett volna azon a helyen már a tábor felállítása előtt régebbi helység akkor valami melléknévvel tették volna ki az új tábor nevét a minő Herculia castra, Jovia castra, Ulcisia castra.

Ezen elnevezés azt a kérdést is állítja elibénk, hogy mely időben épült a pilis-maróthi tábor. Szokatlan alakja, szokatlan fekvése és az építkezés módja a mellett szólanak, hogy későbbi időben, legkorábban a harmadik század végén keletkezett; tudva van ugyanis, hogy Diocletianus Aquincummal és Bononiával (Bánostor, Szerém m.), valamint Florentia-val (Szekcső) szemben építtetett táborokat és a Jovia és Herculia (t. i. castra) biztosan tőle és Maximianus uralkodó társától vették nevöket.** De az építkezés módja után itélve, talán még későbbi időre tehetjük P.-Maróth építtetését. Mint feljebb említettem, a tábor bástyája, a mennyiben még fennáll, éppen úgy van rakva, mint a Duna partján létező burgusok falazata; a Diocletianus idejében épült *Contra Florentiam, Castellum Onagrinum* s *Jovia* falaiban pedig hiányzik az a pontosság a quaderkövek rakásában, melyet a pilis-maróthi tábornál s a közelében lévő burgusoknál tapasztaltunk. Aligha tévedünk, mikor azt állítjuk, hogy az építkezés hasonlatossága vagy talán egyformasága bizton egykoruságra is enged következtetni. Ama burgusok pedig, mint tudva van, Valentinianus parancsára épültek*** és nagyon természetes dolog, hogy a burgusok magukban nem állhattak fenn, ha nem lett volna közelükben tábor, a melyből őrségük kikerült. Hogy ezen állításunk helyes, az abból is tünik ki, hogy *Valeria* akkori főparancsnokának neve, FRIGERIDVS, mely a nevezett burgusok bélyeges tégláin sokszor fordul elő, egy pilis-maróthi téglán, mely a n. muzeumban őriz-

* C. I. L. III. 459. l.
** L. Castellum Onagrinum czímű értekezésemet Arch. Ért. IX. k.
*** C. I. L. III. 3653. sz.

tetik,* szintén olvasható, ép úgy mint LVPICINITRB-féle bélyeg a mi táborunkban valamint ama burgusokban előfordul. Azt nem lehet fontos körűlménynek tartani, hogy a *legio II adi.* bélyegei szintén e táborban találtattak; ez csak azt bizonyítja, a mit különben is tudunk, hogy P.-Maróth Alsó-Pannoniának, illetőleg Valeriának egyik hadi állomása s legfeljebb a bélyeg betüiből azt lehetne kimagyarázni, hogy a legkésőbbi időből valók.** A *Notitia dignit.*-ból ugyan az tünik ki, hogy e könyv szerkesztése idejében, az V. század elején, a *legio II adi.* egy része præfectus alatt nem volt Ad Herculem castra-ban, hanem a szomszéd bogdányi táborban, de voltak *equites Dalmatae* és *auxilia Herculensia*, tehát gyalog és lovas csapatok.

Azzal a kérdéssel, hogy meddig maradtak itt a nevezett csapatok, tüzetesen nem lehet foglalkozni, mert az összefügg azzal a másik kérdéssel, hogy a rómaiak egyáltalában meddig birták Pannoniát. A közönséges fölfogás szerint a húnok betörése 375-ben vetett véget a római uralomnak a Duna vidékén, a mit a Notitia dignitatum határozottan megczáfol. De nem valószinű az sem, hogy Attila, a hún király, döntötte volna meg Valeriában a római uralmat, mert biztosan tudjuk, hogy Attila halála után a legio I adiutrix még létezett, s ha létezett, csak Valeriában lehetett elhelyezve. Azért nem hiszem, hogy ellenséges támadás pusztította el a pilis-maróthi tábort, hanem azok, kik az abban lévő építőanyagot fel akarták használni és fel is használták.

Dr. Fröhlich Róbert.

AZ ESZTERGOMI SZENT-LŐRINCZ-TEMPLOM MARADVÁNYAI.

I. Sz.-Lőrincz árpádkori templomáról Esztergomban már régóta több történeti adattal rendelkeztünk. Tudtuk, hogy 1202-ben már létezett, mert első adatunk ezen évről szól, midőn Imre király megajándékozza az esztergomi káptalant udvarnokainak azon telkeivel, melyek Sz.-Lőrincz-templomon innen és túl terülnek el. Ezen okiratban a király templomunk helyzetének egész helyrajzi leirását nyújtja. Sz.-Lőrincz egyháza szerinte a régi város (vicus Strigoniensis) árkának észak-keleti részén a kis Dunától nem messze a Lőrincz-kapuhoz vezető híd mellett áll.

Esztergom akkor még csak a várból (a királyi és érseki palotákkal, a székes-egyházzal) és a kis vicus Strigoniensisből állott.***

* 63/880. sz. a.

** Rómer Desj. 271. 434. sz.

*** L, «Néhány lap Esztergom város és megye múltjából». Villányi Szaniszlótól.

Ez a «vicus Strigoniensis» a tulajdonképi régi Esztergom csak a Hévíz tavától körülbelül a mai ároksorig terjedt. Nem létezett akkor még a *Vizíváros*, sem a *Sz.-Tamás* község.

Imre király *Jób* érsek kérelmére megerősíti atyjának *III. Bélának* azon intézkedését, mely szerint az esztergomi káptalan a piaczért adót szedhessen.

Ezen piacz pedig ugyancsak Imre király szerint *Sz.-Lőrincz*-templomtól dél felé a kis Duna partján egész a Sz.-Miklós-templomig vonult el. Udvarnokainak *Sz.-Lőrincz*-templom és temetője körül elterülő telkeit alighanem azért adományozta el a király, mert akkor már nem volt k. udvartartása Esztergomban. Már 1198-ban kelt okirata értelmében ugyancsak *Jób* érsek kérelmére az érsekeknek ajándékozta a várhegyen emelkedő királyi palotáját.

A *Sz.-Lőrincz*-templom tehát az esztergomi vizi város előtt már fennállott, mivel Imre a Hévíz tavától a nagy Duna kikötőjéig elhuzódó, akkor még sík telkeket szintén a káptalannak adományozza. Csak IV. Béla adta meg 1293-ban az érseknek az engedélyt, hogy tisztjei, jobbágyai és szolgái számára a vár alján új várost építhessen. Az érseki városka határait a várhegy tövében fakadó meleg forrástól egy Veprech nevű toronyig szabta ki a fejedelem. Minden szombatra hetivásárt engedélyezett, de a régi Esztergom (vicus Strigoniensis) jogainak sérelme nélkül.*

Minthogy pedig 1202-ben, midőn az érseki oklevéltár első ízben emlékszik meg Sz.-Lőrincz-templomról, még csak a román építészeti műízlés volt ismeretes hazánkban, ezen templom eredeti építészeti alakját románnak kell képzelnünk.

Ujabb hivatkozás történik Sz.-Lőrincz-templomra, midőn IV. Béla 1264 ben Csúthon megalapítja Sz.-Leustach monostorát és ennek adományozza Sz.-Lőrincz temploma körül a város árkán innen és túl levő 70 curiáját, az azokhoz tartozó szántóföldekkel. Már itt említi Béla király *Paznan* uraság palotáját és kertjét, mely a város árkán kívül esett, és azt állítja, hogy itt a birtokok még nincsenek szabályosan felmérve.

1288-ban a káptalan Miklós varga és jobbágyától, kinek háza a *Sz.-Lőrincz*-templommal szemben, leégett, — mivel adót nem fizetett, — a telket elveszi és Mihály szabónak adja át.

Hunt Pázmán Benedek gróf palotája a Sz.-Lőrincz-templom temetője előtt áll és egy 1291-iki okmány értelmében a prémontreiek sághi prépostságának adományoztatik. Ezen végrendelet szerint *Sz.-Lőrincz* temploma az azt környező temetővel együtt a város árkán belül vala; a

* Knauz «Monumenta Eccl. Strigoniensis» 151. és 331. sz. okl.

templomtól az árkon keresztül egy híd vezetett át azon kapuig, mely szintén Sz.-Lőrinczről vala elnevezve.

III. Endre király 1294-ben adómentesnek nyilvánítja *Márk aranyműves* házát «cum suis curiis in *contrata* et Parochia ecclesiæ eiusdem *s. Laurentii* constitute».*

1314-ben Tamás érsek a többi esztergomi plébános között a város falain belül levőknek mondja Sz.-Magdolna, Sz.-Tamás és *Sz.-Lőrincz*-templom lelkészeit, kiket a gyertyából és néhány denárból álló járuléknak a custos számára való lefizetésre serkent.

A pápai tizedszedőknek jelentéseiben olvassuk, hogy 1332—1337-ig Márton volt az esztergomi *Sz.-Lőrincz* egyházának papja és míg a többi esztergomi plébános jövedelménél csak garasokat sorolnak fel, Szent-Lőrincz papjának jövedelme *két márka* vala saját bevallása szerint. Tehát az ú. n. jobb plébániák közül való lehetett.**

A XV. század első felében *Miklós* volt templomunk papjának neve; 1452-ben pedig már *Bertalan* vala helyettes-lelkész, ki perlekedett a káptalannal. 1460-ban kelt egy okirat, mely *János* templomunk plébánosa és a káptalan közötti vitás ügyet tárgyalja.

Sokkal később, 1528-ban ismét *János* volt Sz.-Lőrincz templomának lelkésze, ki intelmet kap, hogy a főesperesnek tartozó kötelezettségéről meg ne feledkezzék.

Ezen megrovás egyszersmind utolsó okirati adatunk az esztergomi Sz.-Lőrincz-templomról.

Tehát 1202—1528-ig bizonyosat tudtunk létezéséről.

Azóta már csak romjait ismerjük, melyeket az egykorú rézmetszetű képeken szemlélhetünk. Ezen esztergomi képek közül hármat kell kiemelnünk.

Az egyiken a latin és német czímen kívül magyar is van és ekként szól: «Esztergom varának hozza tartozandó helyeivel egyetemben igaz és voltaképen való meghirása, melliet ez előtt 700 eztendővel Z. István elso Magyarii Királ' magának lakó helywl epettetett és ugan ott Erseksèget fundált kytt annak utanna Suliman Teorok Chazár 1543 esztendeoben kys Azzon hawának 10. napian meghveott. Es végezetre az miképen az ielen való 1594. eztendeoben az keresztyenec alaya mentek és megzalottak».

Tehát ezen 1594-ki képen D. betű alatt van az Ó- avagy Rácz-város, melynek éjszaki kapuja mellett látható *Sz.-Lőrincz*-templom romja.

* Knauz. «Mon. Eccl. St.» II. 217., 282., 358., 792. és 798. számu okl. — Figyelemre méltó az ismételt «contrada s. Laurentii» elnevezés, mely utcza az olasz telepitvényesektől neveztetett el így.

** Ezt a jelentést részben már Pray György közölte; ujabban dr. Ortvay Tivadar kimerítően foglalkozott vele a «Monumenta Vaticana» két ujabb kötetében.

A másik rézmetszet 1595-ben Augsburgban lett kiállítva s az óvárosi Sz.-Lőrincz-templomot szintén csak romokban mutatja be.

Ezen két kép a primási képtár ritkaságaihoz tartozik.

A harmadik egykorú rézmetszetet, mely főképen pontos felvételei miatt szolgál bizonyítékul tárgyunk mellett, 1597-ben készítette *Houfnagel* Braunnak nagy munkája számára.*

Ezen képen Sz.-Lőrincz-templomunk már le van rombolva és az áröksáncz mellett, a Lőrincz-kaputól nem messze, romjait tisztán ki lehet venni.

A későbbi rézmetszeteken, melyeket az 1683-ki párkányi ütközet után nagy számmal adtak ki Nürnbergben, a volt vicus Strigoniensis, akkor már Ráczváros, sz. Lőrincz-templom helyével együtt már be van építve; de akkor is még a mai öreg-utcza és Battyán-tér *sz.-Lőrinczről* neveztetett el.**

Egy újabb adat még az a térkép a városi levéltárban, melyet 1767-ben Szalóky János primási főmérnök készített. Ezen a Ráczváros északi kapujának neve még mindig Sz.-Lőrincz templomra emlékeztet.***

II. Történeti adatok és hagyomány útján tehát előre tudtuk, hol kell feküdniök Sz.-Lőrincz egyház maradványainak. Hozzájárult az a tudat, hogy az esztergomi iparbank épületének alapozásánál néhány évvel ezelőtt koczkakőből épült erős alapfalakra bukkantak, nagy gyertyatartókat rézből és idomtalanúl széles, régi csengetyűt találtak, melyek a primási régiségtárba jutottak.

Tehát ezúttal nem a véletlenség indított bennünket az esztergomi Sz.-Lőrincz-templom felfedezésére, hanem a Széchenyi-tér szabályozása csak alkalmat nyujtott arra, hogy azt, a mit történeti adatok alapján amúgy is sejtettünk, fel is kutassuk. Épúgy mint a «Három szerecsen» helyén egy kerek templomnak, a városháza körül *sz. Miklós*, a Sz.-Király földeken pedig a régi Johanniták *sz. István*-egyházának alapfalait találhatnók.

Midőn tehát 1892. évi szeptember havában az esztergomi főteret szabályozni és csatornázni kezdették, feszült figyelemmel kísértem a mélyítéseket s már akkor azon véleményt nyilvánítottam, hogy a templomot a Sz.-Lőrincz-utczának (illetőleg halpiacznak) a Széchenyi-térre való torkolatánál kell megtalálnunk.

Jelentéktelen volt az az erős fal, mely a Széchenyi-téren még innen, a városház felé a főteret egész széltében átszelte s a melynek feltárásánál reményem újabb tápot nyert.

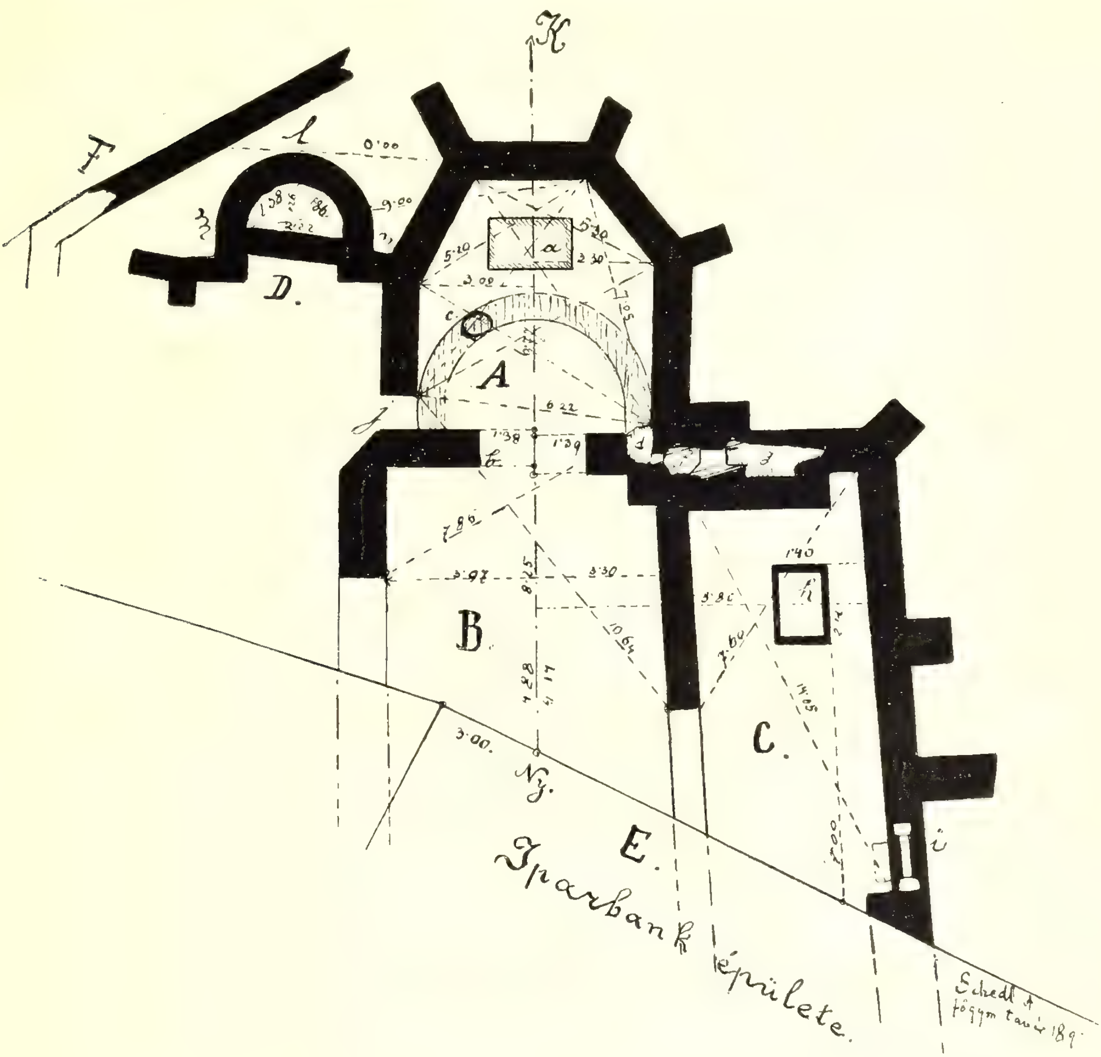
* Braunii «Civitates v. Urbium præcipuarum mundi descr». 1597.

** L. ezek jegyzékét *Bubics Zs.* «Magyarországi várak és városoknak a m. n. muzeumban létező fa- és rézmetszetei». Budapest, 1880. — 149., 181. sz. alatt.

*** L. sikerült reproduktióját *Villányi Szaniszlónál* «Néhány lap Esztergom város és megye múltjából». 1891.

Ez lehetett vagy valamely középkori palatium fala vagy a Szent-Miklós templom temetőfala, vagy később Bottyán kastélyának (mai városház) körfala.

Kiváncsiságunkat fokozta az a hosszú pincze, melyet a folytatólagos csatornázásnál észak felé az ú. n. «Saskaszárnya»* irányában találtunk.

A főtér középső csatornájának folytatólagos megásásánál végre erősen falazott négyszögletes támpillérek alapjaira akadtak. Ekkor tisztában voltam a dologgal és biztosra vettem a további sikert. Kérelmemre dr. Helcz Antal polgármester szives előzékenységgel azonnal

* Ez is nevezetes ház, mert itt állott *Szenye* ispán palotája (domus Scene comitis), a melynek udvarán egy tölgyfa alatt ülve tanácskozott III. Béla 1175. országa nagyjaival és megerősíté egy a pannonhalmi apátság javára tett adományozást. Mon. Stv. I. 124.

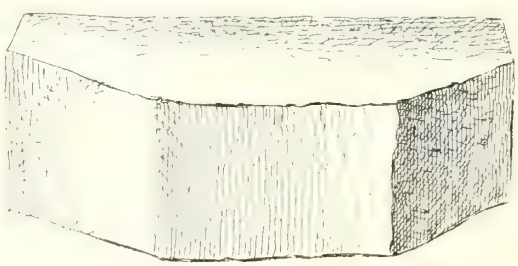
beszüntette a csatornázási munkálatokat s így hatósági engedélylyel folytathattam a kutatást.

Mindenekelőtt a szentély sokszögű apsisa hatalmas külső támpilléreivel került napfényre. Első tekintetre láthattuk, hogy csúcsíves templom alapfalaival van dolgunk.

Az apsis jól volt keletelve és záródását egy nyolczszögnek három oldala képezi; ezen oldalak egyike alkotja a legszélsőbb záradékot.

A sokszög minden oldalának sarkán megtaláltuk a támasztó pillérek erős alapjait. Ezek, valamint az összes oldalfalak nagy faragott kövekből és süttői márványból voltak megépítve.

A szentélyben előkerült a vörös márványlapokkal kirakott talapzatnak szintje és a főoltárnak derekasan megfalazott alapja, melynek keskeny volta arra enged következtetnünk, hogy szélesebb szárnyoltár hordozására volt szánva (I. A. a.) Ezt a főoltárt vagy két méternyi mélységre körülástuk; de egymás mellé rakott csontvázakon kívül egyebet nem találtunk, holott a földet gondosan rostáltuk.

1. ábra.

Külömben nemcsak itt, de az egész szentély körül kivülről is halomszámra emeltünk ki össze-vissza hányt emberi csontokat. Ez első sorban arra mutat, hogy a templom körüli régi temetőre akadtunk; másrészt annak az 1543-iki öldöklésnek tulajdonítható, midőn a török ostrom alkalmával az egész városrész lángba borult és a vicus latinorum keresztény lakossága a templomban keresett menedéket.

A szentélynek a templom főhajója felé néző, nyilt oldalán megtaláltuk a szentélyrekesztőnek (Lettner, jubé) alapfalát. (I. A. b.)

Innen egy méterrel mélyebbre hatolván, meglepetésemre a régibb román templom félkörívű apsisára akadtam. Ez a többi alapfaltól elütő, idomtalan nagy kődarabokból van megépítve és északi részén föléje helyezve egy oszlopnak nagyon kezdetleges faragású kerek talpát leltem. (I. A. c.)

A főhajó (B) oldalfalait az Iparbank épületének homlokfaláig (E), sőt azontúl a pinczében jó darabig birtuk követni.

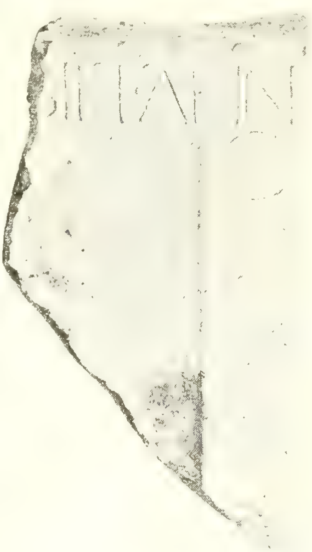
A polygon szentélytől délfelé terjed az aránytalanúl nagy mellék-

hajónak keleti fala, mely a szentélyrekesztővel szögletet képezvén, itt eredeti helyükön találtuk az egyik hatalmas oszloptőhöz tartozó, csúcsíves ízlésben több szögekre faragott két oszlop lábát.

Ezen szabályos oszloptalapzatok közül az egyik (I. A. d.) alighanem a szentélyt a főhajótól elválasztó diadalívet tartó pillérnek talpa; a másik (I. C. f.) a mellékhajónak első ívét tartó oszlop talapzata volt. Mindakettőnek alakját feltünteti rajzunk is. (1. ábra.)

Ezen oszloptalapzatoktól délre a mellékhajó keleti oldalához támaszkodott egy mellékoltár, melynek négyszög kövekből megépített alapja és első lépcsőfoka is megmaradt eredeti helyén. (I. C. g.)

Ezen mellékhajó oltárlépcsője előtt mélyebbre ásatván, egy egyenközény alakban téglából falazott sírhelyre akadtunk. (I. C. h.) Ezt egészen alapjáig kiürítettük és rendetlenűl összedobált emberi csontvázakat emeltünk ki minden jelentékeny melléklet nélkül. Itt egy vörös márványból való feliratos sírkőlapnak egyik sarka került elő, melyen gömbölyű betűkkel csak ezen szavak olvashatók (2. ábra): OBIIT. ANNO · DOMINI · M.

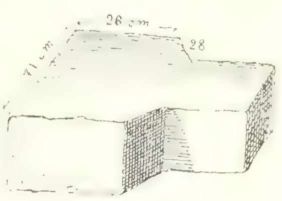

2. ábra.

Sajnos, hogy a síremlékből csak ennyi maradt és hogy köriratának legfontosabb része kárba veszett. A megmaradt betűk jellege után itélve, az emléket a XVI. század elején állíthatták föl.

A romoknak ezen kifosztott volta, hogy ily helyen is minden fel lett forgatva és elhordva, mutatja azt, miszerint a török hódoltság és magyar felkelések idején innen minden értékesebb emléket szerte-széjjel vittek.

A sokszögű szentély négy támpillérén kívül konstatáltuk a mellékhajónak déli oldalfalán a három oldal-pillért.

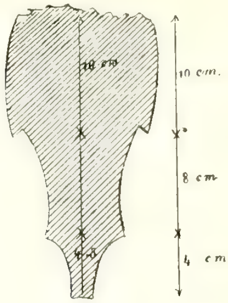
3. ábra.

Meglepő szép volt ezen mellékhajó déli oldalbejáratának kiásott küszöbe, mely épen az Iparbank trottoirja alá esett. (I. C. i.) Ez lehetett a *«porta speciosa»*, mert a küszöb fehér márványból van megfaragva s a mint az ajtósark fehér márvány alapzatának alakja mutatja, oszlopocskákat tartott. (3. ábra.) A küszöb előtt megtaposott széles lépcső volt vörös márványból.

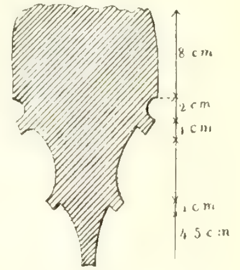
Az északi oldalon templomunknak mellékhajója nem volt s azért erre szokatlanúl vastag zárófal fundamentuma húzódik az Iparbank homlokfaláig. Ennek az északi főfalnak folytatását követhetjük az Iparbank pinczéjében.

A szentélyrekesztő és a szentély utolsó északi oldala között az alapfalakban folytonossági hiányt észleltünk és talán nem tévedek, ha itt (D. alatt) tételezem fel a sekrestyéből való bejáratot.

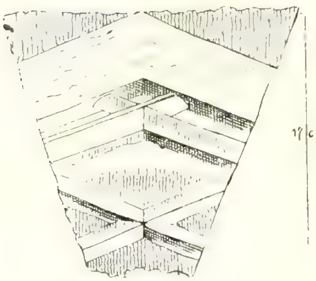
Egy kerek kis melléképület fundamentuma, mely éjszak felől a szentélylyel van összeépítve (I. D. l.) és melynek átmérőjén erős fal vonul át (I. D. m—n) és hol lépcsőfokokat is találtunk, templomot kerítő falnak (I. F.) egy őrtornyocskához tartozhatott. Ez annál valószinűbb, mert az okiratok szerint a templom tőszomszédsága mellett vonult el a «vicus latinorum» sáncz-árka és az azon átvezető híd. (Pons S. Laurentii.)

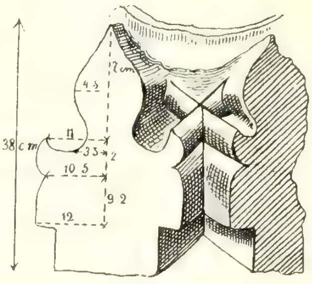
4. ábra.

5. ábra.

6. ábra.

7. ábra.

Az alapfalakon látszik a telek szűk volta és a város kerítő falának közelsége indokolja a másik mellékhajónak elmaradását észak felől.

Midőn így a templom javarésze mindaddig, a meddig az Iparbank miatt lehetett, fel volt tárva; sürgető jelentést tettem a «magyarországi műemlékek országos bizottságá»-nak. Ennek részéről *dr. Czobor Béla* előadó úr jelent meg a helyszinén.

A tapasztalt szakember mindenben helyeselte eddigi eljárásomat. Főképen a gerinczbordáknak profil-metszetére hívta fel figyelmemet.

Ezen 15—20 kisebb-nagyobb darabban talált, szépen tagozott *diagonal-gerinczek* művészete és formái csúcsíves építészeti műemlékünkre nézve legjellemzőbbek. (4., 5., 6., 7. ábra.

Megegyeznek azon csúcsíves gerincz-profilekkel, melyeket *Henszlmann* fehérvári ásatásainál talált és melyeknek korát Mátyás királyunk uralkodásának elejére teszi.* Ebbe a korba helyezi *dr. Czobor Béla* a mi diagonál-gerinczeink formáit is. Ugyanilyenek a szepesváraljai, a szepességi, csötörtöki és zágrábi csúcsíves templomok gazdag profiljei, melyekről pedig tudjuk, hogy a XV. században épültek.

Egészen hasonlókat mutat be Ausztriából a «Central-Commission» Gössből és Strassengelből Stájerországban,** mely templomok a XIV. és XV. században készültek. Sőt a gössi benczés apáczák gyönyörű arányú templomán e sorok írója is sok átmeneti, de már renaissance motivumot látott. Kisebb leleteink között volt számos falgerincz is, melyek fönnebbi diagonál-gerinczeinknek épen felét képezik. Az ivezeti gerinczeknek mintegy kiegészítő részei az érdekes *záró-kövek.*

Ezek legegyszerűbbike két tökéletesen megegyező gerincz összefutásából alakult (6.) A második már négy gerincznek összefoglalásából áll, melyek közül kettő-kettő egymástól különbözik. (7 *a* és *b.*) Profiljük azonban tökéletesen összeillik különálló diagonál-gerinczeink metszetével. (5. és 6.) Ezek valószinűleg a mellékhajó íveinek bordái.

Egy harmadik *nagy záró-kő*, rendes ásatási színterünkön kívül, az úgynevezett sas-kaszárnyánál került napvilágra; de jellegénél fogva templomunkhoz tartozónak tekintendő. Ez a főhajó valamely nagy háló boltozatának kitünő záróköve volt, mely hat összefutó nagyobb méretű diagonál-gerincznek találkozási pontját képezte. Erős volta miatt nem csak díszül, hanem a bordák visszaszorítása által összetartó csomópontul is szolgált. A gerinczeknek nagyon csinos profiljai kerekdedebb formákkal ékeskednek az eddig bemutatottaknál és azért még a korábbi gotikának jellegét viselik magukon. Hornyolataik két-két borda között pontos mértani idomokat képezvén, a záró-kő faragványának kerek alapjához simulnak. A záró-kő kerülete 2 méter, a kör átmérője 72 cm. A magas domborművű faragvány igen ügyesen kifaragott életnagyságú husvéti bárányt (Agnus Dei) tüntet fel. A zászlócskának nyele még látható az oldalán, de szára letörött, holott a zászló szövetének vésete a kövön még tisztán kivehető. A csinos és arányos kép keretét szőlőindák és levelek között vésett szőlőfürtök képezik. (8 *a.* ábra.)

Ezenkívül oldalán, a hetedik gerincz helyén, fürtös hajzatú nagy emberfő van faragva (8 *b.* ábra) Orra és szája lekopott. Ez a hosszhajónak a hívők számára fentartott része felé nézett. Az egész záró-kő a diadalmaskodó isteni bárányt szemlélteti és feltámadásunkat jelképezi. A fürtös

* Henszlmann Imre «Székesfehérvári ásatások». 1864. Pest. 156. és 166. l.

** Dr. Freiherr I. Helfert «Atlas kirchlicher Denkmäler des Mittelalters» 1872. Wien IX. T, 52. és X. T. 62

emberfő alighanem Krisztus feje, ki mondá: «ego sum resurrectio et vita» és a szőlőre nézve «ego sum vitis, vos palmites».

Hasonló záró-követ hazai egyházi archæologiánkban csak kettőt ismerek még. Egyik *a veszprémi* ú. n. Gizella-kápolnában van, melyet Henszlmann korai csúcsívesnek tart.* A másikat Ipolyi mutatja be a csallóközi csötörtökhelyi templomból, melynek építkezése különböző korszakok jellegét viseli magán.**

A többi lelet is, mely az épületrészeken belül törmelék között előkerült, hozzájárul templomunk építési korának meghatározásához.

Ezek között van és legnevezetesebbnek tartom egy kehelynek rézből való nodusát.

Templomunkhoz tartozott az a két bronz-gyertyatartó, melyek tagozottságát és egész idomát *dr. Czobor Béla* késői csúcsíves ízlésűnek tartja.*** (9. ábra.)

A zöld rozsdás gyertyatartókkal együtt találtatott még az Iparbank építésénél jókora oltárcsengetyű.

Az ásatásnál lelt kisebb tárgyak közt van egy csontváz mellett lelt, sárgarézből való kis ruhacsat.

A kisebb leletekhez tartozik az a természetes hűséggel formált kis kézfő (10. ábra), mely terra cottából való szentnek szobrához tartozhatott. Nem lehetetlen, hogy Krisztus keze volt, mert szegnek nyoma is rajta van.

A szépen díszített padlatra mutat az a tégladarab, melynek csillagdísze szintén gót mintákat szemléltet (11. ábra). Ez a mellékhajó padlatából való lehet, mert a szentélyben, mint láttuk, vörös márványlapokkal találtuk kirakva a színtet. Mindezen részletek a templom gondos ékítésére vallanak.

A profileken szinezés nyomait is lehetett látni.

Megemlítendő még egy agyagból készített gyertyatartó is, melynek csak tagozott szára maradt meg.

Egy vörösmárványból faragott sírkőnek csak egy A betűjét a melléje vésett † keresztalakú ponttal találtam meg. (13.) A sírokban talált érem- és pénzdarabok a következők: 1. II. Béla. 2. IV. Béla és V. István keleti feliratú rézérme. 3. Zsigmond fillérje. 4. Hunyadi Mátyás denárja. 5. Danzig város 1594-iki évi fillére. 6. Pfalz Georg-Johann fél Batzen. 7. Lorenzo velenczei doge (1268—1274) quartermoloja. 8. Bajor ezüst Max Emmanuel (1726). 9. Magyar denárok 1529., 1535., 1615. és

* Henszlmann «Magyarorsz. román és átmeneti műeml.» 1876. Budapest. 144.

** Ipolyi Arnold «Csallóközi templomok». Arch. Ért, 1859.

*** Ezzel a helyreigazítással tér el tőlem, mert én a műemlékek bizottságának tett jelentésemben más véleménynek bátorkodtam kifejezést adni. Czobor B. Egyház műv. Lap. 1885, 192.

8*a*. ábra.

8*b* ábra

9. ábra.

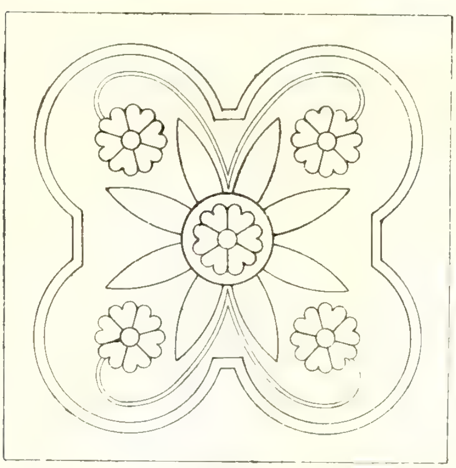
10. ábra.

1619-ből. 10. Friesachi denar a XVIII. századból. 11. Felismerhetetlenségig kopott perzsa ezüst pénz. 12. XVIII. századi bucsújáró bárcza.

Ezenkívül sárgaréz-diszítmények, gyűrűk, vassarkantyúk, patkók, lakatok és lózablák kerültek elő; mélyebben pedig római érmek, őskori bronzkarikák nagy számmal és egy agyagból való orsó-gomb.

Az összes ingó épületmaradványokat és érctárgyakat az esztergomi k. főgymnasium régiségtárába helyeztem el.

A templom feltárt alapfalain az orsz. műemlékek bizottságának felszólítására *Szilágyi Ferencz* fővárosi mérnök és a Széchenyi-tér munkálatainak vezetője eszközölt pontos felméréseket. Kivánság szerint minél több diagonál-méretet tett és az ő felvételének hű reproduktióját *Schedl Arnulf* főgymn. rajztanár másolata után mutatjuk be. (I. ábra.) *Szilágyi Ferencz* mérnök véleménye ez: a főfalak nem párhuzamosak; a szentély polygonja oldalaiban eltérést mutat és a falak vastagsága ugyanazon síkban ugyanazon rendeltetés mellett is különböző vastagsággal bírnak. Az Iparbank épületének homlokzatától a tengelyvonal legszélső pontja 17 méter távolságra esik és a szélességi méret 15 m., melyben a mellékhajó szélessége is bennfoglaltatik. Az észak felé fekvő őrtorony legnagyobb átmérője 3·57 m. tesz és külön fülke nyulványnyal bír. A délre fekvő szomszéd hajó bejárója 1·86 m. szélességgel bír és körülbelül az egész falhoszszának közepe táján van elhelyezve.

11. ábra

Megörökítés czéljából az ásatás egész színhelyét két oldalról lefényképeztettem, nyugot felől az Iparbank egyik ablakából, kelet felől Frey Ferencz orsz. képviselő házának tetejéről. Az előzékeny polgármester azon óhajomnak is helyt adott, hogy a templom egész alaprajza a falak mentén a Széchenyi-tér utczatalaján megkülönböztető színű kövekkel fel legyen tüntetve; valamint, hogy egy emléktábla jelölje meg az eltemetett templom helyét.

A mi Sz.-Lőrincz templomunk korát illeti, erre nézve az a véleményem, hogy első alakjában *román volt.* Ezt mutatja a talált régibb félkörívű szentély. És pedig nagyon primitiv román; mint a talált kerek oszloptalapzat és a falak kövei tanusítják. Alighanem első Árpádházi királyainkra vezethető vissza. Első adatunk 1202-ből való; de ekkor már régebben létezhetett.

Ezt lerombolták 1242-ben a tatárok, midőn a gyenge kerítésű

«vicus latinorum»-ot — mint Rogerius írja — faltörő kos nélkül, könnyű szerrel feldúlták.

A tatárok eltakarodása után, midőn a megrémült lakosok lassan-lassan visszatérhettek és anyagi erejüket összeszedték, építhették az olasz emberek a XIV. század közepe felé azt a szabálytalan, sokszögű záródással bíró *csúcsíves izlésű* szentélyt a régi román helyére.

A főhajó szép záró-kövének jellege is ezen időre vall.

A többi részt, főképen az újabb széles mellékhajót, mint profiljei mutatják, már a XV. században ékesebben építették.

Ezt a szép *csúcsíves* alakját az 1543-ki ostrommal a török egyszer s mindenkorra szétdúlta s elégette.

Ezen tűzvésznek nyomait mindenfelé megtaláltam a törmelék között: szenet, egész réteg égetett földet, hamut és olvasztott fémrögöket. Még az előbb lelt gyertyatartón és csengetyűn is ily olvadás nyomait láthatjuk.

Ezután 1683-ig, Esztergomnak a török hódoltság alól való felszabadításáig 140 éven át túrhatott-furhatott a török. És a mit a pogány még el nem vitt volna, azt azután vak Bottyán idején a felkelő seregek hordhatták el mindaddig, míg békésebb időben az új Rácz-város* úgy be nem lett építve, a mint azt XVII. és XVIII. századbeli említettem rézmetszetek feltüntetik.

Nem is lehet csodálni, hogy az a szép záró-kő a helyszinétől a harmadik házig czipeltetett el. Kell még a szomszédos házakba sok mindenféle kőemléknek beépítve lennie.

Kutatásomnak két főeredményét következőkben foglalom össze.

1. Esztergomban egy régi román templom helyén egy oly csúcsívesnek alapfalait, diszítményeit és szerelvényeit találtam meg, melynek építkezése *Mátyás* királyunk idejéhez közel áll.

Ha azt a kérdést vetjük fel, kik voltak a nem kevésbé ékes és gazdag (részben márványból megépített) műemlék mesterei: azt válaszolhatjuk, hogy azokat a hely szinén, hol a régi templom állott, a «vicus latinorum»-ban, az olasz hospesek személyében kell keresnünk.

Tudván Róbert Károly olasz összeköttetéseit, később Mátyás király olasz művészet-kedvelését, talán elég indokolt azon föltevésünk, hogy az esztergomi városrész olasz lakói az Olaszországból jött szerzetesek vezetése mellett remekeltek itt.

2. Esztergom régi helyrajzához az oklevelek alapján egy újabb fixpontot állapíthattunk meg, mely az ugyanegy időben feltárt Árpád-kori Ákos-palotával együtt megsegít bennünket arra, hogy régi eszter-

* A XVI. és XVII. században a régi «vicus latinorum»-ot beköltözött szerbek lakták, azért e városrészt, a mai királyi várost, Ráczvárosnak nevezték.

gomi képünknek többi jelentékeny pontját is könnyebben meghatározhassuk.

Végül még hálával kell megemlékeznem Esztergom nagyérdemű közönségéről, mely meggyőződvén kutatásom sikeres voltáról, felszólítás nélkül, önkéntes adakozással fedezte az ásatás költségét és így ősei emléke iránt való érdeklődésének nemes jelét adta.

Tanulságos volna még a templom főhajója, főbejárata és esetleg tornyai alapfalainak felkutatása az Iparbank udvarán. Ennek kieszközlése volna a tervbe vett «esztergomi régészeti és történelmi társulatnak» egyik feladata. *Récsey Viktor.*

UJ ADATOK A BÁRTFAI TEMPLOM ÉPITÉSÉNEK ÉS FELSZERELÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

Miután a «*Bártfa középkori műemlékei*» czímű, a Monumenták IV. kötetét képező, s 1879/80-dik évben Akadémiánk által kiadott monographiám megjelenése óta, — részint a templom mostani újítása alkalmával több építészeti műrészlet napfényre került, — úgy nem különben azóta a városi levéltárban is fontos okmányok fedeztettek fel, — azt hiszem, műrégészeti tudományunk érdekében csak kivánatos lehet az ily adatok ismerete és közzététele. Ez oknál fogva elhatározám ezen új adatokat annál is inkább közzétenni, miután azok említett művemben felállított némely föltevésem s nézetem igazolására szolgálnak. Egy buvárkodó műrégészre nézve — azt hiszem — nem lehet örvendetesebb jelenség, mint ha okmányok hiányában, csak a műemlék stíljét véve állításának alapul — a későbben napfényre került okmányok feltevését igazolják. A tudomány czélja a valódi igaznak felderítése és ismerete lévén, az ily adatok közlése által ismeretünk csak gyarapszik és biztos alapot nyer műemlékeink építési idejének meghatározására nézve — documentáczió nélkül is. Pedig a ki archæológiánk építészeti részének tanulmányozásával foglalkozik, annak igen gyakran kell valamely műemlék építésének viszonyaira vonatkozó okmányokat — azok hiánya miatt — nélkülöznie, s így csak a műemlék *stíljából* határozhatja meg a műemlék keletkezési korát. S hogy ezen meghatározás legtöbb esetben sikerül, az csak örvendetes, de egyszersmind bizonyságul szolgál arra is, hogy régészeti tudományunk e szakmájának a fejlődése immár annyira halad.

Hogy a bártfai templom építésének ideje még a XIII. század végére esik, ezen állításomat igazolni látszik azon *még félköríves, tehát román stílű triphorium*, mely a szentély bontása alkalmával napfényre

került. Ezen triphorium a cisterciták templomának egyik maradványának tekintendő. A bártfai cistercita apátsági templom tehát ugyanazon a helyen állott, hol most a plébánia-templom. A bártfai templom szentélyét a bártfai illetőségű *Miklós mester* (Magister Nicolaus Lapicida) 1448—1458. évek közti időben építette, azonban — talán hibás szerkezet miatt — a szentély boltozata már hat év után oly gyanús repedéseket mutatott, hogy a városi tanács a szentély újbóli beboltozását elhatározván, ezen munkával a jó hírben álló *István kassai mestert* (Stephanus Lapicida de Cassovia) bízta meg, a ki akkoriban a kassai dómot építette. A szentély ezen új boltozata a «Liber Ecclesiarum Hospitalis Sancti Egidii ab Anno 1448» e következő feljegyzése szerint:

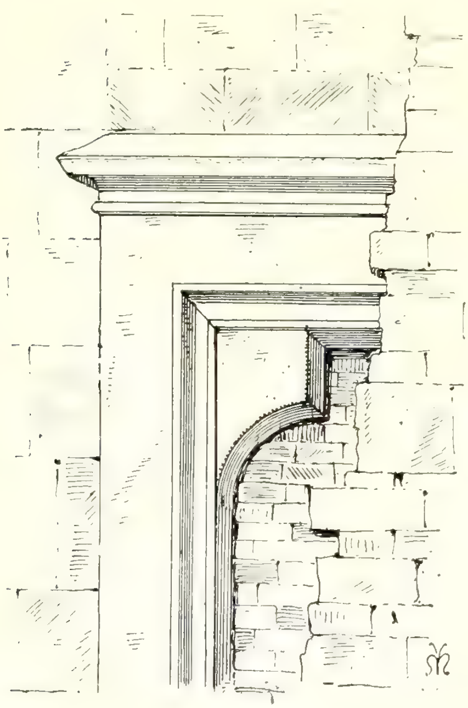
Item Anno 1868 perfecta est testudo chori Ecclesiae sancti Egidii per Stephanum Lapicidam de Cassovia.

1464-dik évben fejeztetett be.

A bártfai templom mostani újítása alkalmával, midőn 1881-dik évben a szentély hibás régi boltozata lebontatott, az arcus triumphialis északi sarkában lévő boltgyámkövön — a százados vastag mészréteg gondos eltávolítása után — *egy férfi alak mellszobra* tünt fel, mely nézetem szerint nem lehet más, mint a boltozat építőjének, a kassai István mesternek a mellképe. Miután pedig a kassai dóm akkori építőmesterének Krom Istvánnak a mellképe még a kassai dómon is hiányzik, kétszeresen érdekes István kassai mesternek a bártfai templomban most felfedezett mellszobra, mely kiviteléhez fogva műbecscsel is bir. A gyámkő (consol) egyszerű rézslapjából mintegy kinövő alak férfias arczkifejezése jellemző, magyaros bajuszt és kétfelé osztott szakállt visel, hosszú haja vállaira omlik, fején egy a XV. században dívó föveget visel, a minőt a középkorban különösen a szobrászok, építőmesterek viselni szoktak.

Bőredőzetű galléros köpenye egy gombbal van testéhez megerősítve, s míg jobbjában építőmesterségének jelvényét, egy nyitott körzőt tart, addig baljában egy tekercses szalag végét fogja, mely szalagon látjuk bevésve az 1868-dik évszámot S·A betűvel együtt.

Tekintetbe véve alakunk ruházatát, nevezetesen a XV. században az építőmesterek által munka közben viselni szokott fövegét, a boltozat bevégzésére vonatkozó 1464-dik évszámot, de különösen a csak a mestert jogosan megillető jelvényt, a körzőt; biztosra vehető, hogy e mellkép a kassai István mestert ábrázolja, mert a fentebb közölt történeti feljegyzésben, nemcsak István kassai mester, mint a szentély boltozatának építője van határozottan megnevezve, de a mondatszalag évszáma (1464) is teljesen összevág az irott feljegyzéssel.

Ime műtörténetünk ismét egy középkori jeles építőmester mellképével gazdagodott.

A templom mostani újítása alkalmával napfényre került ama régi ajtó is, melynek létezését a régi leirás után nem csak gyanítottam, de a helyet is, a hol az ajtónak lennie kell, meghatároztam, mindannak daczára, hogy az ajtó a vakolat miatt nem is volt észrevehető. Említett művem I. részének 14. lapján közölt 1448-dik évből származó szerződésben egy ajtó is említtetik — Hostio ad Cymeterium — mely a szentélyből az akkor a templom mellett lévő temetőbe vezetett. Ezen bár egyszerű, de díszes és stílszerű ajtó fent egy esvető párkányzattal van koronázva (2. ábra), az ajtó bélletének felső része egyenes zárású lóhere ívet mutat. Ez ajtó stílusa tökéletesen megfelel a XV. század második felének.

Monographiámban adatok nyomán constatáltam, hogy a templom eredeti csúcsíves főoltára a szentély boltozatának bevégzése után két évvel, tehát 1466-ban készült, s elősoroltam a későbbi renaissance stílű főoltárnál mindazon régi részleteket, szobrászati műveket s festményeket, melyek az eredeti oltárból valók. Midőn a reformatio Bártfán a XVII. században annyira elterjedt, hogy a város lakosságának túlnyomó része az új vallást követé, 1650-ben elhatározá a városi tanács, hogy az eredeti

régi gót főoltár helyett egy az akkori műízlésnek hódoló renaissance stílű új főoltárt készíttet. Ezen új főoltár szobrászati részeinek készítésével *Kreniczky Miklós lengyelhoni tarnowi mestert* bizta meg.

Művem megjelenése óta (1880) a város levéltárában fedeztetett fel a főoltár készítésére vonatkozó okmány, melyet érdekessége miatt itt közölni szükségesnek vélem.

Anno 1650 die 5 July
Propitio et adjuvante Deo.

Convencio facta inter Senatum Regiæ ac Liberæ Civitatis Bartfensis et Nicolaum Krenitzky sculptorem Polonum de Tarnow causa *majoris Altaris* conficieñ subsequenti modo: Nicolaus Krenitzky sculptor de Tarnow condixit operam suam quod velit Altare majus in Templo Cathedrali seu Germanorum in Reg: ac Lib: Civitate Bartfense habitum supra fundamentum lapideum, de novo, duabus solum tabulis Regum exceptis (sic) ex propria liguorum, bituminem, et id genus aliarum pertinentiarum materia ad modum et formam majoris Altaris Jaroslaviensis seu delineationis (sic) apud Civitatis nostræ modernum Judicem Dni Jacobum Klöss reposita lateris dextri Arte subtili sculptoria, efformare, exsculpere, fabricare et erigere. Cujus latitudo et altitudo ea esse debet, quam dictum Templum, proportioqꝫ ipsa ferre quibit, juxta peritorum hujus cemmodi Artificium declarationem ac judicium. — Porro ligna pro fabrica dicti Altaris oportet esse optima, convenienti tempore cæsa, secca, nulla sui parte putrida vel corrupta, (sic) nullis vermibus vel fissuris obnoxia, sed integra et picturæ sustinendæ idonia, quæ debitam promittant durationem, ut præmissum est juxta peritorum Artificium maturum et discretum judicium.

Pro fabrica tam laudati operis tenebitur Senatus Bartfensis dicto sculptori Nicolao Krenitzky penes Habitationem in domo Civitatis liberam dare et exolvere distinctis vicibus, successivoqꝫ tempore, *florenos Hungaricales Mille*, post peractum contiunatum et absolutum opus totaliter exolveqꝫ, hoc per expressum addito ut idem Sculptor omnia, ut præmissum est ad structuram Altaris, recessæria et idonea materialia procuret omniqꝫ parte absolutum et continuatum opus sola Pictoris Arte exsepta (sic) statuere et erigere teneatur et sit obligatus atqꝫ ipso statim tempore sufficientem cautionem dare sit obstrictus.

Ad hæc idem Senatus Reg: ac Lib: Civitatis Bartfensis promittit, quod ubi debitam fidelitatem et industriam dictum Sculptorem adhibere, circa fabricam dicti Altaris animadverterit promissionem Annonariam pro discretione sua eidem suppeditare erit paratus.

Actum in Templo Cathedrali Ecclesiæ Bartfensis Anno et die ut supra in præsentia Rn et Cl: Dni Martini Wagneri pastoris et superattendentem. Rn Dni Martini Bliieli Sclavorum Concionatoris.

Pruden: et Circum: Dni Jacobi Klöss pro temp. Judicis Reg: ac Lib: Civitatis Bartfens. Dni Leonhardi Huldenreich consularis et dictæ Ecclesiæ Curatoris. Dni Eliæ Spleny Jurati Notarii et aliorum.

(L. S.)

Ezen több tekintetben fontos s érdekes okmány tanúsága szerint 1650-dik évben bizatott meg Kreniczky Miklós tarnowi mester a főoltár elkészítésével, és pedig a király (Szent-István és Szent-László) képeinek kivételével, melyek — a mint monographiámban is kijelentettem — egy régibb korból származnak, s méreteiket, valamint az ornamentirozott arany háttért tekintve aligha nem az eredeti gót stílű főoltárról valók. A szerződésben a jaroslavi templom főoltára mintájára készített s a tanácsnak átadott tervrajz is említtetik, mely utóbbi azonban minden kutatásom daczára, műtörténetünk nem csekély kárára, a városi levéltárban eddig nem találtatott meg, pedig igen érdekes lenne látni, hogy a tervező művész hogyan s mily kivitelben tervezte és rajzolta tervrajzát. Az építő faanyag jóságára s hibátlanságára nagy súlyt fektettek, — nem úgy mint napjainkban. A mester szabad lakásán kivül munkájáért ezer magyar forintot kapott, mely összeg, tekintve az akkori viszonyokat, elég tetemes.

S valóban dicséretére vált Kreniczky mesternek e remekműve, mert oly renaissance stílű főoltárt készített, melynek tetemes méretei ép oly imponáló hatásuak *valának*, mint műrészleteinek geniális és stílszerű kidolgozása. Mondom *valának*, mert ezen kiváló műbecscsel biró műemlékünk 1880-dik évi april hó 20-ikán lebontatott s szétszedett műrészletei lomtárba kerültek a nélkül, hogy valakinek eszébe jutott volna ezen remekművet lefényképeztetni, s így annak legalább hű képét a városi archivumban az utókor, valamint hazai műtörténetünk számára fentartani.

S még hagyján, ha e renaissance stílű főoltár helyébe valami stílszerű műremeket állítottak volna fel, de ez nem történt meg; mert az új *úgynevezett* gót főoltár általában véve igen elhibázott mű, s nem felel meg sem a régi csúcsíves oltárok jellegének, sem pedig a hit szellemének és a vallás magasztosságának, oly annyira, hogy valóban csak sajnálnunk kell a régi főoltár lebontását! Az egészben az a legszomorúbb, hogy ily vandalizmus napjainkban történhetik meg, a midőn műemlékeink fentartását és megóvását annyira szeretjük hangoztatni.

Hogy Bártfán már 1455 dik évben óramű volt, bizonyítja azt a «Distributa communalia» egykorú feljegyzése:

Item Anno 1855 pro fune ad Horologium fl. 1.* Azután: Item Anno 1528 feria sexta ante palmarum pro rota ad horologium.**

Ezen óramű csakis a templom tornyán lehetett alkalmazva, miután a városházon óratorony hiányzott.

Monographiám megjelenése után a városi levéltárban egy okmány

* Lásd Bártfa középkori műemlékei czímű művem I. kötetének 17. lapját.

** Ugyanott 21. lapon

találtatott meg, mely szerint a város Seitelmann Tóbiás és Schönleben Dávid kassai mestereket megbizta egy torony-óramű készítésével.

Az érdekes szerződés így hangzik:

Im Jahr 1627 den 14 December ist ein Ersamer Richter und Rath zu Bartfeld eins worden und angedingt ein *neu Uhrwerk* zu machen mit den erbaren Meistern David Schönleben und Tobias Seitelmann Meistern zu Caschau wohnhafften auf diese Weisz:

Erstlich das sie sollen ein gutes, neues, bestaendiges Werk machen und verfertigen zu Caschau, mit sampt den Viertel Stunden Schlagung, Mondenschein, sampt einen Engel ein Scepter haltend den Takt zugeben in Schlagung, welchen Stad Bartfeld soll schnitzen lassen.

Zu den Uhrwerk sollen gedachte erbare Meister alle Zugehör verschaffen, ohne die Kupfer Blatts zum Mondenschein, und das Übergolden, sampt 3 Taffeln und den Strickwerk dazu gehőrend, welches Gemeine Stad Bartfeld verschaffen und machen lassen soll.

Solches Uhrwerck soll zwischen Pfingsten und Johannis des Taufers folgendes Jahr 1628 verfertiget und zu Bartfeld aufgesetzt werden.

Mit gedachten Erbarn Meistern ist ein Ersamer Richter und Rath im Beding eins worden, Ihnen darfür zu bezahlen fl. vierhundert und Dreissig.

Das Uhrwerk soll auf benannte Zeit Gemeine Stad Bartfeld mit ihren eigenen Unkosten von Caschau lassen gen Bartfeld führen, über den auffsetzung des Uhrwerks Ihnen freie Zehrung, und den Gesellen ein Trankgeld gegeben werden.

In Beding ist Ihnen gegeben worden fl. 100.

David Schönleben,		*Tobias Saidelmann*,
Burger und Schlosser	(L. S.)	Burger und Klein
in Caschau.		Uhrmacher Cassau.

Ezen szerződésből látjuk, hogy ez óraműnek három czímlapja volt, s így az csakis a templom tornyán lehetett, miután a torony a templom déli oldalán állván, annak csak három oldala volt látható.

Bizonyosan remekmű lehetett ez óramű, mert az nemcsak a hold járását jelezte, de az óraütéseket egy angyal jogarával ütemmel kisérte.

A templom tornyának falazata az 1725-dik évben pusztító tűzvész által annyira megromlott, hogy a város Frentz János és Orlsbacher Mihály eperjesi építőmesterekkel szerződést kötött a torony felső három emeletének lebontása iránt.

Az erre vonatkozó feljegyzés így hangzik:

Proposuit Dns Iudex in Civitatem hanc advenisse duos Murarios pro revisione *corrutae Turris*, ac die hesterna medio Domini tribuni plebis cum iisdem tractatum fuisse, quid nam *pro defractione trium linearum* (Gesims) vocatarum postularent.

A templom tornyának lebontása alkalmával az óraművet is eltávolították a toronyból.

Monographiámban a bártfai templom *szentségházának* leírásánál, támaszkodva a szentségház gót stíljének és műrészleteinek rokonságára a kassai szentségházzal, azt állítottam: hogy István kassai mester, a kassai szentségház készítője, a bártfai templom szentélyének bevégzése után a bártfai díszes szentségházat is készíté. A stíl rokonságára és jellegének hasonlatosságára alapított ez állításomat fényesen igazolja a bártfai levéltárban, művem megjelenése után felfedezett hiteles egykorú adat:

Anno 1865 Item ultra Conventionem Mathias Goldenertz *in Ciborio factam* solvimus *Magistro Stephano Lapicidae Auri fl. 32.*

Myskovszky Viktor.

A KASSAI SZ. ERZSÉBET EGYHÁZ TÖRTÉNETÉHEZ.

Mikor épült a hazai gót-építészet e monumentális alkotása? az Arch. Értesítő 1890-ki évfolyamában az adatok száraz felsorolásával igyekeztem Myskovszky és mások ujabban alkotott véleményének pozitiv alapot nyujtani; ugyanakkor a templom építőmestereire boruló homályt is igyekeztem — csekély eredménynyel — felderíteni.

Az építőmesterek közt Kalmár (Cromer) Istvánt én is felsorolom, a miben alighanem hibáztam, mert ő, úgy látszik, az volt, a minek neve is — Kalmár (Cromer) = kereskedő — vallja; ezt bizonyítja, hogy a Cromereket, Institorokat a XV. századbeli jegyzőkönyvek felváltva nevezik Kalmároknak.

Az illető számadáskönyv azon tétele, mely templomunk történetének nagynevű kutatóit is félrevezette, így szól:

«1446. Item herr Steffan Cromer von dissen jare weyne dargegeben zu dem baw des obirthormes fl. auri 80.»

Az épitők valószinűen borban, mint ebben és élelmi szerekben több izben a XVI. században, kapták ki fizetésük egy részét. Tehát Kalmár István itt egyszerűen mint borkereskedő szerepel és semmi alapunk sincs, hogy őt az éjszaki torony építészei közé sorozzuk.

Egy István nevű kőfaragó mester ugyan dolgozott a templomon, mint ismeretes, 1480-ban, de ez semmi esetre sem Kromer István, ki 1466 körül meghal.

A fentemlített István kőfaragó mester talán ugyanaz a Stephanus lapicida, kiről a Stadtbuch 1465-ben megemlékszik:

«Item eodem die (t. i. feria tercia ante Prisce virginis) Johannes Kölner pictor adeptus est ius civile more advenarum, pro eo fideiussores sunt Holyb et magister Stephanus lapicida; tenetur 1 balistam»

A jövevény Kölner festőért, mikor ez polgárjogot nyer, kezességet vállal, mint már régibb kassai polgár. E viszony arra a következtetésre bátorít, hogy a festő is a dóm munkásainak egyike volt.

Kőfaragók, festők neveivel elég sűrűn találkozunk a városi jegyzőkönyvekben, mennyi részük volt a dóm építésében, diszítésében, arról a templomban levő s az innen kiemelt XIV. és XV. századbeli sírköveken található mesterjelek megfejtése, a — részben évszámmal jelzett — oltárképek ily irányban leendő szorgos szemügyre vétele talán némi eredményhez juttatna; addig is neveiket közlöm.

Nicolaus v. Nicusch pictor 1396—1398; Lucas pictor 1399—1400; Nicolaus lapicida 1411.*

1461.** «Item feria sexta post festum corporis Christi Ladislaus pictor adeptus est ius civile, tenetur dominis suo tempore in facto civitatis pro uno floreno suri depingere».

1465. «Item (sz. Márton napja után) Grosz Steffan adeptus est iuscivile cygel tausent». Grosz István kőmíves mester vagy téglagyáros lehetett, hogy polgári jogát ezer téglával váltja meg, mint hasonlóképen a késcsináló késen, a keztyűs keztyűvel.

1466. «Item feria 3 ante visitacionis Lorencz stainmecz adeptus est iusciv. tenetur laborare unam septimanam». «Melchior steinmecz feria 6 post circumcisionis Domini iusciv adeptus est 1 balistam».

1467. «Hans wagner eodem die (t. i. feria 3 post Ambrosii) assumptus est iusciv., tenetur 10 fuder zanth (= homok) ad ecclesiam». «Benedic Zenth Istwan eodem die (t. i. feria 3 festi beati Tiburcii) iusciv. adeptus est, tenetur XVI fuder stein ad ecclesiam».

1468. «Eodem die (t. i. feria 6 post festum ascensionis Domini) Martinus staynmecz de Stropka adeptus est, tenetur fl. 1, dedit».

A városi adólajstromokban előfordulnak: Cristan czimmerman, Jacob czimmerman, Balasch czimmerman, Jorg steinmetz, Caspar czimmerman, Thomas maurer, Merten moler,*** Paul czimmerman (1480), Niclosz steinmetz, Petir steynmetzyn, Urban moler (1483), Cristan glockegysser, Hannusz steynmetczyn (1484); Thynus maurer, Niclos steinmetz, Stephan steinmetz, Niclos moler, Michel moleryn, Urban moler, Stefan czymmerman (1487); Paul steynmetz (1488).

Polgárjogot nyernek 1495 Ambrosius moler von der Schebnytz,

* Történelmi Tár 1887.

** Ugyanez évben: «Item feria tercia post conversionis Pauli Gregorius architextor». Csábít az *architextor* szó, hogy *architectorra* javítsam; de az irás tisztán olvasható s azon kívül a szokatlanabb *architector* kifejezés is elriaszt attól, hogy építészre gondoljak; azonban az értelmetlen *architextor* szó, bár Kassa barchetgyártási privilegiuma s számos parchanista polgára jogos élete mellett látszik küzdeni, csak ismét arra a gondolatra hoz, hogy a Gergely építőmester volt.

*** Rendszerint *festőt* jelent, mig a molnár mohler, mölner.

1506 magister Venczeslaus de Thiczin (v. Chiczin) pictor; 1507 Stephanus Wydasy *sculptor*; 1514 Martinus farbmacher, Benedictus moler; 1515 Johannes de Babocha pictor; 1520 Johannes pictor Transsilvanus de Illye; magister Simon pictor de Bwdamér, judex mendicancium. Simon* 1519—20-ban az egyesült aranyműves és festő czéh egyik czéhmestere volt.

Jegyzőkönyvek- s oklevelekben említtetnek 1490 Thomas maurer, Jurg steinmetz; 1493 Lazarus steinmetz; 1504 Simon steinmetz; 1506 Ambrosius mawrer; 1505 Lorencz molern Crockern (Krakkó); 1514 Joannes maurer; 1519 Gallus organipor; 1521 Amman Pál. Maurer Ambrus és Bruckner Gergely kőművesmesterek; 1521—23. Thomas pictor; 1526 Leonardus lapicida. *Ifj. Kemény Lajos.*

SODRONYOS ZOMÁNCZU KEHELY A KASSAI EV. REF. EKLEZSIA TULAJDONÁBAN.

E sodronyos zománczú kehely, mely az eddig ismeretes hazai e fajta emlékek sorát egy újabb számmal gyarapítja,** a mióta a kassai ev. ref. eklézsia kincstárában őriztetik, annak több jeles darabja között az első helyet foglalja el s maga a kincsekről szóló leltár is — bár a leltár készítője nem volt e téren szakember — azt mint kiváló műdarabot említi, mely «szakértők állítása szerint még a XV. századból való». E kehely tényleg XV. századbeli munka, mely valamely úton Kátay Ferencz birtokába jutván, általa 1653-ban jelenlegi tulajdonosának donáltatott, miről a cuppa karimájába vésett s a XVII. században dívó alak- s összevonásokkal bíró bibliai citatum- s dedicatióból is meggyőződhetünk. E vers és dedicatio így hangzik:

* HIC EST SANGVIS MEVS, QVI PRO VOBIS
EFFVNDITVR IN REMISSIONEM PECCATORVM·
MATTH · XXVI · V XXVIII GENER DNVS
FRAN: KATAI EX MVNIFICENTIA CONTVLIT
IN VSVM ECCLÆ: REFORMÆ HELVETICÆ
CASSOVIEN:

1653

Talpába alúl, hegyes eszközzel bekarczolva: Tanyeral edgut 3 Gira 2 neh(ezék). E legutolsó sorban említett «tanyer» alatt valószinűleg

* Tört. Tár 1891. 507. lap.

** Hampel: Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből. Arch. Ért. Uj folyam. VII 122—129. lap.

Ezen űrlap csak a belföldi, továbbá az Ausztriával és a megszállott tartományokkal való forgalomban használható

...tahivatal
...izője:

...za 12.

...ŭt

...ank"

...kr.

...l, azaz

...Y.

Beszolett díj:
...frt ...kr.

(A frankójegyek ide ragasztandók.)

Kelt

Érkez

belföld
forgal
Ennél
lehet.

alatt á
rendel.
pénzel

Utalványdíjak:

a) belföldi és osztrák forgalomban:

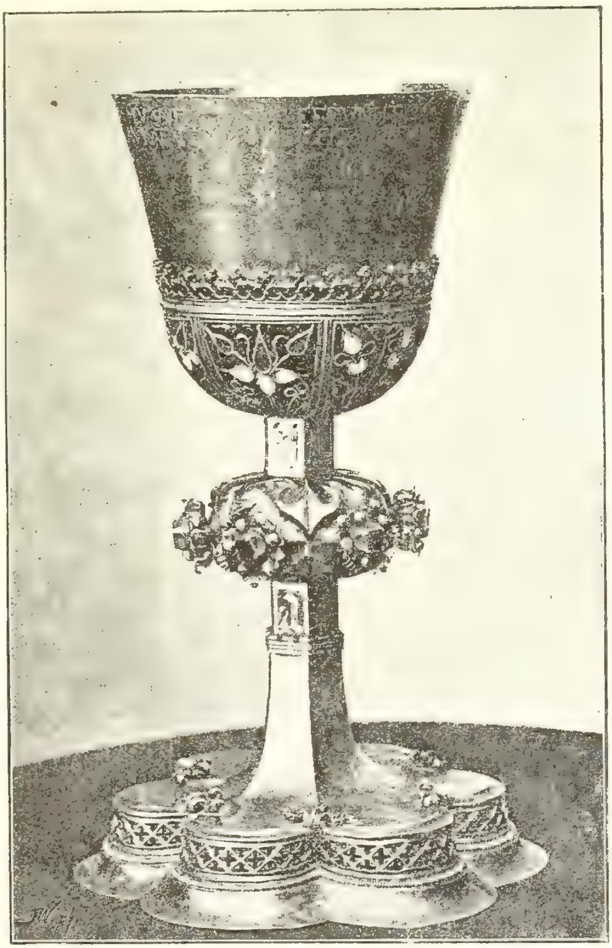
10 frtig ... —.5 kr.	50—150 frtig ... —.20 kr.	300—500 frtig ... —.50 kr.
10—50 » ... —.10 »	150—300 » ... —.30 »	

b) a megszállott tartományokkal való forgalomban:

20 frtig ... 10 kr	50 frton felül 150 frtig 40 kr.	300 frton felül 500 frtig 1 frt
20 frton felül 50 frtig 20 »	150 frton felül 300 frtig 60 »	

Ezen űrlap csak a belföldi, az Ausztriába és a megszállott tartományokba való forgalomban használható.

azon, a kehely készítési idejénél jóval későbbi csúcsos, barokkstylű födél értendő, mely a nevezett eklézsia kincstárában ma is föllelhető. A kehelyhez tartozott eredeti patena ma már nincs meg; de a czél, melyre e tárgy az úrvacsora kiszolgáltatásánál még jelenleg is használtatni szokott, megkövetelte, hogy az fedéllel ellátassék, miért is a most említett fedélkét alkalmazták reája, bár így styl és összhang tekintetében

e két tárgynak együttes szemlélése a legkedvezőtlenebb benyomást teszi a műértőre. A kassai helv. hitv. egyház jelenlegi lelkésze, Révész Kálmán úr,* teljesen méltányolván e kehely műtörténeti értékét s becsét, intézkedést tett, hogy az a gyakorlati használatból kivonassék, nehogy ez által ennek zománczozott mezői, melyekből az idők folyamán a zo-

* Hogy e kehely megismertetése lehetséges volt, azt kizárólag Révész Kálmán úrnak köszönhetjük, mit ez alkalommal hálával említek. *M. J.*

mánczmáris több helyt kipattogott, még többet szenvedjenek. Bár az eklézsia, — mert a kehely az urvacsorai alkalmakkor jelenleg mással nem helyettesíthető — még ez idő szerint nincs azon helyzetben, hogy e tekintetben a sürgős követelménynek eleget birna tenni, mégis biztosra vehetjük s megnyugodhatunk annak tudatában, hogy ha az még egy ideig használtatni is fog, ez csak a legnagyobb óvatossággal történik meg s hogy Révész Kálmán úr, ha nem is rögtön, de rövid idő mlután elismert ügyszeretetével s buzgóságával a kehely méltó megkimélésének módját fogja ejteni.

Az ezüstből trébelt, aranyozott kehely magassága 233 mm. Ebből a talpra 28 mm.; a lábra (a gombbal együtt) 110 mm., végre a cuppára 95 mm. esik. A talp hatkarélyú, sima. Oldalán áttört rácsmű látható, mi teljesen azonos a tarnowi székesegyház kincstárában őrzött s az *Arch. Értesítő* 1886. évf. 49—51. lapjaihoz mellékelt fényképen 4. és 5. ábrák alatt bemutatott két rendbeli kehely talpán előforduló áttört díszekkel, mely kelyhek diszítési módjuknál fogva a felsőmagyarországi csoportba sorozhatók. A talp felső karélyainak egyesülésénél, a honnan a láb bordái kiindulnak, egy-egy, összesen tehát hat csúcsíves stylben megkomponált s czipőczímet (Cypripedium) utánzó levélke ül. A hatszögű láb és a bordák teljesen simák, diszítés nélküliek. A nodus laposra öntött s utólag czizelirozott elipszoid alakot mutat, melyen alul-felül négy-négy, tehát összesen nyolcz, csúcsívesen alakított szívalak néz egymás felé. A szívalakok közeit — összesen hat — felhajtott szélű, virág formájára alakitott rotulusok foglalják el, melyeknek közepén egy-egy négyszögletes kő, a kerületek felé pedig 5—5 igazi gyöngy ül. E kövek valamikor drágakövek lehettek, de javítás alkalmával azokat a «javító» közönséges üvegekkel cserélte ki. A nodus alatt és fölött, két hatszögletű gyűrűben, gothikus minusculákkal **iesus cristo** felírás foglal helyet úgy, hogy a nodus fölött az első, alatta pedig az utóbbi gyűrű van elhelyezve. Javítás alkalmával a gyűrűk szabálytalanúl — megfordítva — helyeztettek el. A szavak egyes betűi mélyített négyszögben, *vésett* alapon ülnek s ebből emelkednek ki fémfelületükkel. A közök felváltva sötétbarna és sötétzöld zománczczal vannak kitöltve. Az első szót megelőző mező középkörből kiinduló négylevelű virágot példáz zöld zománczalapon.

A kehely legérdekesebb része a kosár, mely valamivel több, mint harmadrészben terül el a cuppán. Pereme (koszorúja) áttört s egymásba futó csúcsíves virágornamentet képez, mely bár nem teljesen azonos az Ötvösműkiállítás lajstroma, II. terem 175. l. 15. és 20. sz. a. lerajzolt kehelykosár-koszorúkkal, mégis nagyban hasonlít azokhoz. A kosár a nyél felső széléből sugarasan fölfelé futó fehér ezüst-gerinczek által hat trapéz-alakú mezőre van osztva. Az egyes mezők határvonalait *sodrott*

(és nem rovátkolt vagy sima) fehér ezüst-sodrony képezi négy oldalról s körülzárja azon tért, melyben a kehely tulajdonképeni díszei, a sodronyzománczos virágornamentek találhatók. A részletrajzokban is feltüntetett egyes mezők közül az 1. számú vésett * fehér ezüstalappal bír, melyről a zománcz már teljesen lehullott. A sodrott drótból alakított virágmotivum három zöld zománczú, lándsaalakú levelet, e fölött fehéren zománczozott, hegyes végű tojásdad négy sziromból alakított virágot képez, melyről jobbra s balra, a felső szögletek felé, hasonló idomú, zölden zománczozott levélkék indulnak ki, hosszú kocsányokon. A hármas levelek közeiből szeliden föl- s kifelé hajló kocsányok 3—3 kerek s vörösen zománczozott gömböcskét tartanak.

Teljesen analog ezzel az 5. számú mező.

A 2. számú mezőben sötétkék (kobaltkék), meglehetős ép alapon lándsaalakú s zölddel színezett hármas levélből egyenesen fölfelé haladó s végén két vörös-zománczú gömbben végződő kocsány, melytől jobb s balfelé négy-négy sziromlevélből alakított, sötét májbarna s fehér zománczczal színezett virág, ez alatt pedig egy-egy kifelé hajló zöld, tojásdad, hegyesvégű levél látható. A 3. sz. mező alapjának zománcza világoszöld (smaragdzöld) s valamennyi mező zománczaiból a legépebb. A virágmotivum teljesen azonos az I. számú mezőével, csakhogy itt a hármas alaplevél, továbbá a négyszirmú virág legfelső szirma, úgyszintén a felső szögletek felé menő levelek is, májbarnák. A mustra végre a szirmokból jobb- s balra kiinduló 1—1 sodrott ezüstdrótból alakított kacskaringóval meg van toldva.

A 4. számú mező alapjának sötétbarna zománcza rongált. A virágmotivum azonos a 2. számú mezőével, annyiban eltér mégis, hogy itt a virág két-két kifelé álló szirma van sötétkékre zománczozva, továbbá, hogy a függőlegesen felfelé haladó kocsány nem gömbökben, de két oldalra néző, hegyes és zöldszínű zománczczal bíró levelekben végződik.

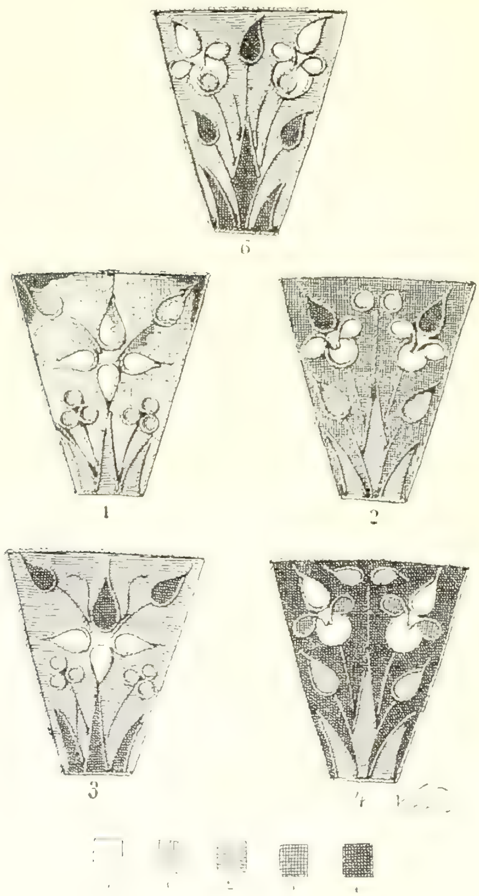
A 6. számú mező alapzománcza smaragdzöld s meglehetősen ép. A virágmotivum analog a 2. és 4. számúéval. Eltér annyiban, hogy itt az alaplevelek májbarnára zománczozvák, a virágszirmokban köralakú, piros szíkek láthatók s végre, hogy a függőleges kocsány egy egyenesen fölfelé álló, hegyes végű, lándsás levelet tart, mely májbarna.

A cuppa a XV. században dívó alakot mutatja. A zománcz anyaga a fehér s zöld színekben a legépebben megmaradt; a felrakás néhol vastagabban történt és sok helyen mutat hólyagos felfuvódást s apróbb pontokat, melyek különösen a virágszirmok fehéren tartott részeiben szembeötlők.

* Megjegyzendő, hogy a hol a zománcz lepattogása által az alap láthatóvá vált, ott mindenütt *vésett* alapot constatáltam. M. J.

A növénymustrát tekintve, a kelyhünkhöz *teljesen* hasonlókat idáig ismert emlékeinkben hiába keresünk. Egészen új motivum a lándsa-alakú hármas alaplevél, mint kiinduló pont, de a virágok s az oldal-motivumok részleteihez már némi analogiát találhatunk a Rong-féle kehely sodronyos-zománcz ékítményeiben, a hol a virágszirmok leveleinek hasonmása constatálható * s a hármas gömbökből alakított nyeles alakokra is némi analogia található. *Mihalik József.*

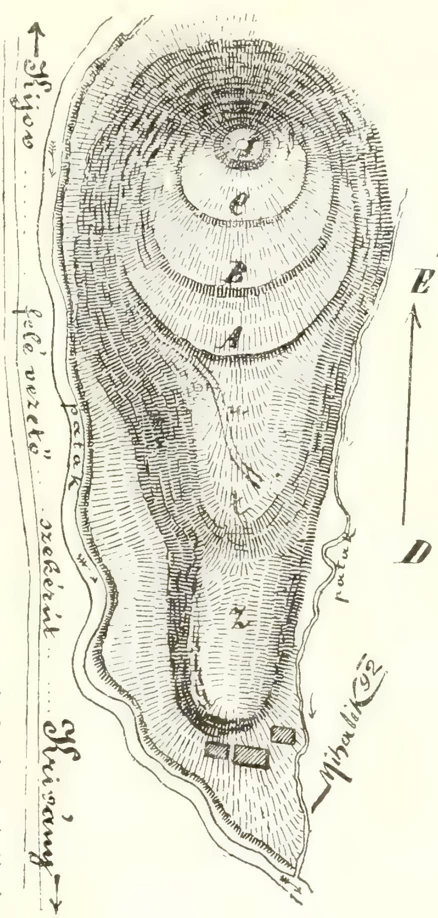
* Hampel: Idézett ért. 110. l. (*a*, *c*, *e* ábra).

0 fehér, 1 vörös, 2 zöld, 3 sötétkék, 4 vörös (máj) barna.

LEVELEZÉS.

I. MIHALIK JÓZSEF A «HRADEK» NEVŰ ŐSKORI FÖLDVÁRRÓL SÁROSMEGYÉBEN. *Krivány* sárosmegyei községtől északra egy félórányi járásra s ennek határában emelkedik egy körülbelől abszolut 800, relativ 150 méter magas, részben erdő- s cserjével benőtt hegy, melyet az odavaló nép *Hradek*-nek nevez. Hradek körülbelől 1000 lépés hosszúságban dél felé előre nyúló s lejtős fokkal bocsátkozik le az északról jövő patakhoz, mely itt egy kicsiny, a Hradek keleti szakadékán eredő érrel találkozik. Az előbbi bővebb vízű patak kacskaringós útjában szorosan csatlakozik a hegy nyugati, meredek oldalához. Fölötte a *Krivány*-tól *Kijov* község felé vivő szekérút vezet. Ez hajdan is forgalmi útúl szolgálhatott a két szomszédos völgy között, melynek legmagasabb pontján, mintegy fellegvárképen, a szóban forgó Hradek emelkedik. A hegy hosszúkás, északról körben meredek oldallal, kelet s nyugat felől ugyancsak meredek lejtőkkel lebocsátkozó alakja messzire föltünik és a Tarcza - völgyének legtöbb kiemelkedő pontjáról megpillantható. Megmászván a délfelé nyúló fok meredek oldalát, szelíden domborodó hegyhátra érünk *(Z)*, mely ma is szántóföldűl szolgál, a hegyhát fölött lejtősebb emelkedés után egy újabb hegyhát *(t)* következik, szelíd emelkedéssel húzódván föl egész a Hradek csúcsáig. E hegyháton egy darabon a földvárba fölvezető régi útnak *(u)* egy darabját világosan lehet még ma is észlelni. Ennek iránya — a még meglévő darabon — kelet felől nyugatnak tart az itt fellépő meredek hegyoldal szélénél elvész, míg déli része a hegyhát alsó területén mosódik el.

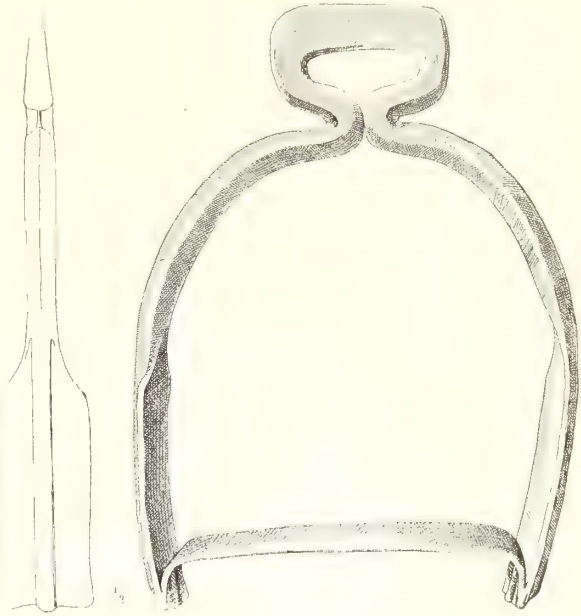
A hegyhát kiszélesedésénél a hegy oldalán találunk egy mai s még jól kinyomozható s 120 lépés hosszú, lépcsőszerű és félkörben futó levágást, melynek rendeltetése a hegyhát további felső részének elzárása volt *(A)*. E levágás nyugati s keleti vége a hegyoldal meredekségének arányában fogy s végre elvész ott, hol az oldalak úgyszólván megmászhatlan lejtővel esnek alá. Természetes, hogy a scarp közepén a legmagasabb, a hol a hegy felülete a minimalis emelkedést mutatja. Ezen első *(A)* scarptól 62 lépésnyire feljebb egy, az előbbenihez minden tekintetben hasonló *(B)* földművel találkozunk, amaz eltéréssel mégis hogy e gyűrű kisebb kerületű. Ezen második scarptól egyenes irányban észak felé, megint csak 62 lépésnyi távolságban, egy harmadik gyűrűre *(C)* bukkanunk, végre ettől 66 lépésnyire egy negyedik s utolsóra, melynek oldala valamennyi között a legmagasabb s legmeredekebb, mintegy 25°-nyi lejtővel emelkedik a földvár valódi középpontja, a hegy csúcsát képező körded alakú fennsík felé. E kis fennsík *(I)*, mely keletről nyugat felé mérve 52, északról dél felé pedig 40 lépést tesz ki, képezte a hajdani földvár ama legbensőbb pontját, melynek védelmére a háromszoros gyűrűzetet vonták a hegyoldal ama részén, mely csekélyebb fokú lejtősségénél fogva a megközelíthetésnek ki volt téve. Ott, hol a földvár megközelítése a hegyoldal meredek volta miatt nehéz, vagy lehetetlen volt, e gyűrűszerű scarpokra, miket annak idején még földhányások és fatuskók vérteztek, nem volt szükség s csakugyan, ezeknek nyomát az említett helyeken nem is fedezhettük fel.

Az erősség középpontját képező terület — lépését 75 centiméterrel számítva — 918 m²-et tesz ki, tehát abban, négyzetméterenként 2 embert számítva, összesen 1836 ember fért el veszély idején, míg békés időkben az emberek a gyűrűzetek közé s az azokon túl eső hegyhát laposabb részein üthették fel tanyájukat. Az egész Hradek lapályos s lakható felszíne, hozzávetőleges számítás szerint 11,000 m²-t tesz ki, de hogy ez huzamosabb ideig sohasem volt lakott, azt bizonyítja egyrészt az igen vékony s leginkább a központban föllelhető kulturréteg szén-, égetett agyag s csekély számú durva cserépmaradványaival, másrészt a scarpok alacsony, mondhatom gyenge szerkezete, mely elsőrendű földvárrá sohasem minősíthette e véderőművet s legfeljebb azért készült, hogy a hegy lábánál s a szomszédos területeken marhatenyésztéssel, földművelés s vadászattal foglalkozó békés lakóknak veszély idejében mentsvárúl szolgáljon. Leleteket idáig nem szolgáltatott, tehát korát meghatároznom nem lehetett.

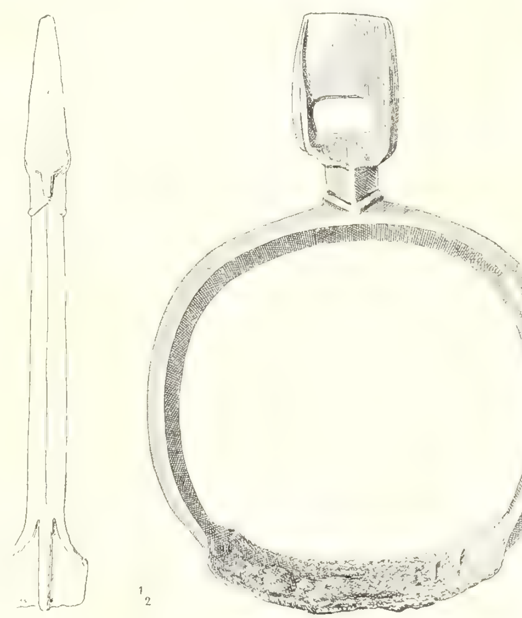
Kassa, október 5. *Mihalik József.*

II. DARNAY KÁLMAN. UJABB LELETEK CSAB-RENDEK VIDÉKÉRŐL. Azon kérdés megoldására, hogy a csabrendeki őskori telep, ékesen díszített vastárgyai itt készültek-e, némi adattal szolgál a legutóbbi leletem, mely talán legérdekesebb az eddigi leleteim közt annyiban, mert kezembe adta a fonalat, mely irányban tehetek e kérdés megfejtésére kutatásokat. Az urna-temető felett van közvetlenül e terület, mely ezredéves pihenés után ez évben került művelés alá ; az eke több, feltünő vastag graphit edénydarabot vetett ki. Figyelmessé téve, megkezdtem kutatásaimat, az első ásónyomás már egy kisebb vasrögöt hozott felszínre, a vasrög alakja hasonlított egy vasedény töredékéhez

ujjnyi vastag, helyenkint az olvasztás nyoma hólyag-alakú dudorodványokban mutatkozik rajta, a további ásatás nagymennyiségű hasonalakú vasrögöt eredményezett, kisebb-nagyobb darabokban a legnagyobbik súlya meghaladja az 1000 grammot. Természetesen törekedtem föltalálni az olvasztó-kemencze maradványait, de ez nem sikerült. Fordult ugyan elő az ásatás folyamán elég graphit edénytöredék, melyek eltérő vastagságuk után itélve, 3—4 edény (olvasztó tégely) darabjai lehettek, de oly aprón összetört állapotban, hogy alakjukat meghatározni lehetetlen. Az edénytöredékek legszebbike egy nagy olvasztó tégely felső része, mely szerint szájnyílásának átmérője 40 cm., magassága 55—60 cm. lehetett, ugyanezen edény feltünő vastag alsó fenékrészét is megtaláltam. Az edénytöredék fényes szürke színt mutat, sűrű vonal rovátkos diszítéssel. Egynehány elszórva előkerült lapos mészkő darabon a kemencze romjaiból mutatkoztak égési nyomok is, mindez azonban nem elégített ki, tovább folytattam az ásatást, mely több érdekes vastárgyat adott gyűjteményemnek. Mindannyija elszórva, minden rendszer nélkül, 40—50 cm. mélyen feküdt a földben. Mindezen tapasztalatok szerint meggyőződtem arról, hogy már egy feldult teleppel van dolgom, annál inkább, mert gyakran fordult elő, hogy együvé tartozó edény töredékei egymástól egy méternyi távolságban is elszóródtak, nem különben a lapos mészkövek egynehány darabja 40 cm. mélységből, több darabja 60—80 cm. mélységből került elő. A 20 □-méternyi területről, különböző korbeli vasfegyverek és egyéb vastárgyak kerültek elé. A legérdekesebb

1/2

1/2

volt egy 109 cm. hosszú, arányosan hegyesülő vékony vasrúd, végén egy vályúszerű mélyedéssel, melyben gyantanemű fehéres anyag csekély maradékát találtam, magán hordva az égetés nyomait.

Más érdekes tárgy egy vasnyárs volt, melynek felső fele lándsaformájú, alsó 45 cm.-nyi része pedig sodrott nyél, hurokra behajló véggel, egész hossza 85 cm. Egy más vastárgy egészben az előbb említett nyárs formáját utánozza, de csak 17·5 cm. hosszú. Egy 20 cm. hosszú kőfejtő szerszám, tövén párhuzamos szárnyakkal.

Akadt két kés, egyik 45 cm., másik 75 cm.-nyi.

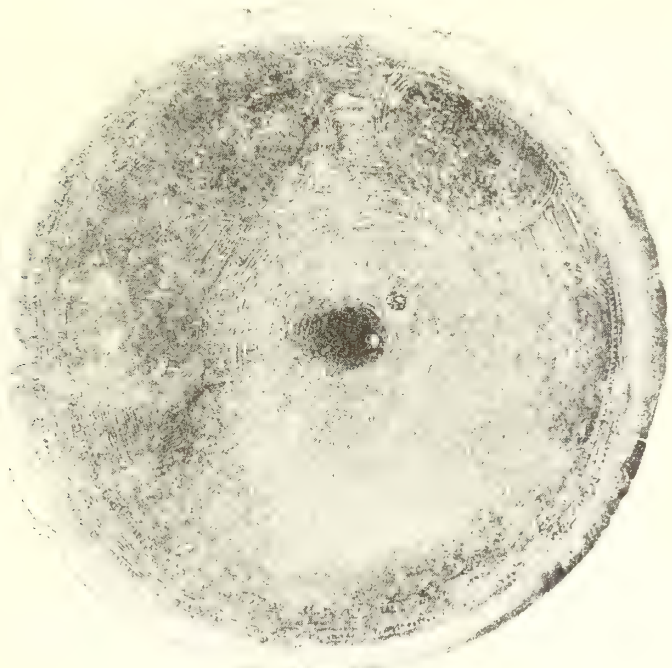
E lelhelytől néhány méternyi távolságban egy feldúlt sírban edénytöredékek és félig égetett csontmaradványok mellett két kengyelvas került elé, olyan idomú, minőket a csornai népvándorláskori temetőből ismerünk. A lábtartó lapos, alúl gerinczes a két oldalág kívül éles hátú, a szíjpeczegnek nyaka van szabályos hossznégyszögű és alul meg két oldalszélén karimás, a szíjtartó nyílás tojásdad. Akadt e sír közelében még egy rhombikus idomú nagy vaskapa erős négyszögű köpűvel.

A Csab-Rendek hegyelői népvándorláskori urna-temetőtől mintegy ezer lépésre nyugatnak, egy síkföld terül el, közvetlen közelében az úgynevezett *Irén majornak*. Ez év tavaszán itt eszközöltem, szokásos régészeti kutatásaimat, mely ez alkalommal, bőven kárpótolta a reáfordított költséget és fáradozást. Nem volt előttem ismeretlen e terület, mert a szántó gyerek ekéje nem egyszer akadt meg egy edénytöredék, vagy bronztárgyban. Az ásatás kezdete kevés eredménynyel járt, pár töredékeiben előkerült urna volt az egész ; míg a munkások azt nem jelentették, hogy két nagy faragott kőre akadtak. A faragott köveket gondosan kiemelve, előtünt a feliratos rész, nemkülönben a sírkő másik darabján a dombormű. A sírkő középső része hiányzik, a meglevő feliratos részről a következő feliratot olvashattam le :

I V / / / I N G E N V A E	Iu . . . Ingenuae
C O N I V G I · S · V O · E T	conjugi suo est
F I L I A E · D E S V O · P O S	filiae de suo pos(uit)

A sírkő oszlopos keretben, megcsonkított képét adja a feliratban említett Ingenua nevű asszony és jobbra megholt leányának, alattuk középen a lándsát tartó lovas vitéz, a sírkövet felállító magasabb rangú (?) római katonatisztet ábrázolja. A sírkő feliratos részét a domborműves résztől mintegy 10 lépésnyi távolságban találtam, míg a domborműves rész az alább bemutatandó érdekes sír közelében feküdt. Három nagy faragott kőlap fedte a termés-sziklára épített kriptát, a faragott kövek szélessége egyenkint 80 cm., hossza 40 cm. (a három együttvéve 80 cm. széles, 120 cm. hosszú volt), mely szorosan reá záródott a kriptára, kettőnek anyaga sárga, egyiké sötétvörös homokkő volt, minő vidékünkön a homokkő bányákban található. A tégläny-alakú 30 cm. vastag, faragott kőből épült sírüreg hossza 90 cm., szélessége 60 cm., mélysége 50 cm., oldalfalai vakolva, szépen simítva és fehérre kifestve voltak. A sírüreg egy keletről nyugotnak fekvő csontvázat tartalmazott, a csontvázat fedő finom szövet bámulatosan megtartotta épségét, csakis érintéskor foszlott apró részekre, nemkülön-

ben a csontváz is teljesen ép volt, azonban érintéskor szétomlott, fogsora hasonlóan feltétlenül tanuskodik a leány fiatal koráról. A nyakcsigolyák alatt feküdt egy bronzfibula, melynek a római császárság korában divó formája van.* A felső bordák közt feküdt két csúcsba futó bronzkorong, átmérőjük 14 cm., fölületük félkörökkel és vonalakkal diszített, a csúcs közelében lyuk. Egy hullámosan görbített bronztű, hossza 17 cm., felső végén gombbal s a gomb alatt átlyukasztott dudorral, diszítése elmosódott és alig észrevehető közös ékítményt mutat. A bronzcsat, diszített csat, töredékek, bronzkarikák, szintén a sír mellékletei voltak, és a csontváz lapoczkacsontja mellett feküdtek. Valamely fatárgy diszítésére szolgáló bronzlemez a csontváz lábánál fordult elő. Balról a csontváz dere-

kánál feküdt csinos korsó, magassága 21 cm., legnagyobb szélessége 14 cm., sárgás agyagból készülve, fénytelen fekete bazalttal mázolva,** a korsó nyakán és szája körül egy domború gyűrű-diszítés látható. A korsó a római császár nagy bronz érmét tartalmazta.

A sír mellett közvetlenül, Nero császárnak egy szép zöld patinájú nagy bronz érme fordult elő. Az érem tanuskodik arról, hogy e sír a római császárság I. századából való. Szintén a római császárságra vall, a nagy számban

* Hasonló fibula van gyűjteményemben Bregetiumból.

** Vidékünk leleteinek legtöbb fekete edényei, nem a fényes graphittal lettek mázolva, színük azonos a mai edény eporusaink által készített fekete korsókkal, kik e czélra Tátika basalt-bányájából meríték az agyagot, s ez kő között finomra megőrölve, szép fekete festanyagot ád, nagyon valószínü, hogy a vidékünkön élő rómaiak, szintén ismerték a basalt-festéket és ezzel pótolták a graphit hiányát.

előfordult terra sigillata edénytöredék, melynek egyik darabján szarvast ábrázoló dombormű látszik ; színe élénk vörös, más töredékek élénk fekete színt mutatnak. Finom üvegből készült hosszú nyakú üvegecske is fordult elő, melyet lehetetlen volt épen kiemelni.

E lelhelytől mintegy 20 méter távolságban közvetlen az úgynevezett *«akasztó domb»* tövében, fordult elő egy urna-sír is, durva fekete földből készült edény; hamu- és csontmaradványok kíséretében egy agyag orsó-gomb, s egy csonttű volt benne. A bemutatott sírlelet vidékünkön az első sír, mely a római császárság korából származik. Hasonlólag terra sigillata edénytöredékek, és üveg urnák szintén ismeretlenek voltak eddig vidékünkön.

Az ásatást a jó idő következtében hirtelen beállt szőlőmunka miatt be kellett szüntetnem, de azon reményben írom e tudósítást, hogy a jövő tavaszszal folytatandó ásatás, szintén megtermi a maga gyümölcsét.

Sümegh, 1892 április.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

III. Dr. KÖNYÖKI ALAJOS A SZAMOSUDVARHELYI ŐSTELEPRŐL

Hazánk ismeretes őstelepei egygyel szaporodott és pedig azzal, a mely Szamosudvarhely község határában, Szilágymegyében, nehány év előtt táratott fel, midőn ott, egy vezetésem alatt létesített terjedelmes gyártelep építéséhez szükséges földmunkálatok végeztettek. A mint a Zsibót és Szamosudvarhelyt összekötő, a Szamos balpartján és vele majdnem párhuzamosan haladó megyei úttól, 4 kilométer távolságra az előbbi községtől, derékszögben elágazó és a hegyek tövén felállítandó gyári épületekhez vezetendő, körülbelől 400 méternyi hosszú út építése foganatosíttatott és a hegyek előtt elterülő fensíknak meredeken emelkedő széle leásatott, a fensík legalsó határszélén, alig ásónyomra a gyep alatt, a munkások két agyagedényre bukkantak, melyet, mint ez a munkásnépnél már szokás, szétzúzták.

E leletről értesülve, felszedettem a cserepeket, de minthogy egy részük az omladékkal együtt már elfuvaroztatott, azokat összeilleszteni többé nem lehetett. A fenmaradt darabokból itélve, nagyobb terimééjű edények lehettek, falaik ujjnyi vastagságúak, anyaguk homokkal kevert, szürke színű agyag és felületük minden diszítést nélkülözött. Figyelmeztetve ezen lelet által, az ott folyt munkát szemmel tartottam, miközben következő eredményre jutottam. A fensík lejtős szélébe körülbelől 5 méterre ásattam be vízszintes irányban és mintegy 50 méternyi hosszúságban és akkor ott, hol a lejtő a lapályt érinti, szekérszámra lehetett a legkülömbözőbb alakú és diszítésű cserepeket felszedni. Találtam köztük a lehetőleg legdurvábbakat, de előállítás tekintetében tökéletes, díszes edénycserepeket is. Az első csoport cserepet leginkább nagyobb méretű, öblös edények maradványai, korong nélkül készülvék és csak tökéletlenül vannak égetve úgy, hogy sokszor a talajból való kiszedésük alkalmával szétmállottak. Másfél centimeternyi vastag cserép itt nem tartozik a ritkaságok közé. Edényfül is akadt, de egy sem olyan, mely még rajta lett volna az edény falán. E durva müvű cserepek, habár nem választékos, mégis többféleképen diszítvék ; vannak köztük olyanok, melyeken egy vagy több, az edény öblét kívülől rátfutó, párhuzamos,

bekarczolt vonal és olyanok, melyeken vízszintes irányban, egymásmellé illesztett újj-benyomás látható.

A másik csoportbeli cserepek, a rajtuk alkalmazott dús és választékos diszítési motivumok által vannak jellemezve és hogy többet ne említsék, találtam olyanokat is, melyek a Hampel bronzkori atlasza LXXV. tábla 5. sz. ábra és LXXVI. tábla, 1., 3. és 4. sz. ábra alatt közzétett edényekkel és azok töredékeivel azonosak. De e cserepek anyaga is lényegesen eltér az előbbiekétől, minthogy finom szemcséjű. Ezen edények korongon készültek, síma felületűek és anyaguk teljesen ki van égetve, minek következtében ezen általában véve nagyobb, sőt tenyérnyi nagyságú cserepek a talajnedvességgel daczoltak és még ma is erősen összetartók. Az edények formái külömbözők, mit leginkább a fenmaradt peremdarabokból lehet megitélni. Edényfület ezen csoportból nem leltem.

A cserepeken kívül találtam: 1) Egy 4—5 cm.-nyi átmérőjű ép agyagedénykét, kidomborodó talpával együtt, magassága csak 3 cm.-nyi, melyből 1, 5 cm. falának magasságára esik; az edényke alig kihajló fala majdnem egyenes vonalban emelkedik ki a fenékből. Ott hol az edény fala a talpba megy át, a talp két egymással szemben álló és függélyes irányban átlyukasztott bütyökkel van megtoldva, melyek segélyével a meg nem álló edényke zsinórral felfüggeszthető. A fenék alsó oldalán, párhuzamosan a két lyukat összekötő vonalhoz, diszítésül jobbra balra, két-két vonal van bekarczolva. Az edényke gyurmája finom szemcséjű, színe barnásszürke, kiégetése tökéletes. 2. Egy 3 cm.-nyi hosszú és 1 cm.-nyi széles obsidián késecskét, valamint 3. Egy 2·5 cm.-nyi hosszú, alul 1 cm.-nyi széles obsidián nyílcsúcsot. 4. Egy 6 cm.-nyi hosszú, élén 4·5 cm.-nyi, a másik végén pedig 4 cm.-nyi széles kővésőt, dioritból. Hamurétegből kiszedtem faszéndarabokat, csonttöredékeket és 4 kagylóhéjtöredéket.

Nem mulasztottam el megfigyelni, valjon a durvább művű cserepek mélyebben feküdtek-e a díszesebbeknél vagy sem de ez irányban külömbséget nem lehetett észrevenni; ellenben tekintettel az ott talált számos cserépre feltünő, hogy ép edény csak három került napszínre, továbbá, hogy a bronzkorszakot jellemző fémtárgy, melylyel az edénytöredékek egy része, minden kétséget kizáróan egykorúak, általában nem került elő.

Nem tartom feleslegesnek felemlíteni, hogy a lelőhelytől mintegy 50 méternyire nyugotnak, a lapályban több vízkút ásásának alkalmával, nehány méterre a föld színe alatt ismét az előbb említett kezdetleges cserepekhez hasonlókra bukkantam, de a mi fontosabbnak látszik az, hogy a cserepekkel itt korhadt és megfeketedett fatörzsdarabok is találtattak. Ha ezen kútüregekből kiemelt korhadt fadarabokból nem is lehet arra következtetni, hogy olyan fatörzsökkel állunk szemben, a minők Tószegen, a Laposhalmon constatáltattak* és melyeket czölöpöknek kell tekintenünk, mégis figyelemreméltó azok ottléte, annál is inkább, mert a kiemelt egyes darabok átmérői nem nagyon eltérők egymástól. Azon fontos kérdés, valjon «terramaréval» van-e ez esetben dolgunk,

* Undset, Terramaren in Ungarn, Mittheilungen der Anthropolog. Gesellschaft in Wien, XIX. k. 128. l.

csakis részletes kutatások által volna eldönthető, a mi ez idő szerint már azon oknál fogva is lehetetlen, mivel a kérdéses helyen nagyobb gyári-üzemnek szolgáló épületek állanak.

E hajdan lakott hely nagy kiterjedésű lehetett, mert daczára annak, hogy azon terület, melyen a földmunkálatok folytak, terjedelmes, minden oldalon akadtak cserepekre. De az ott lakott emberek sírjai sem lehetnek távol; tényleg létezik is e hely déli oldalát bekerítő hegyek által képezett keskeny keresztvölgy elején egy, semmi esetre sem természetalkotta, különálló, nagyobb kiterjedésű halom, mely sírhalom lehet, de minthogy legmagasabb pontján határkő van felállítva, annak megásatása tilos.

Dr. Könyöki A.

IV. SZELLE ZSIGM. RÓMAI ÉPÜLETMARADVÁNY BARACSON.

Koller Pál baracsi birtokos úr felkérésére 1892 november 3-án dr. Spiegl orvossal kirándultam hozzá a czélból, hogy birtokának keleti végén észlelt épület-törmelékes területet megvizsgáljam, s e czélra béreseit ásóval és kapával ellátva rendelkezésemre bocsátotta. A terület, hol az építmény törmelékei jelentkeztek, a jelenlegi országuttól, *mely az egykori római hadiúttal összeesik*, 4·45 klm.-nyire van, — a baracsi castrum romjai pedig innét 12·3 klm.-nyire vannak. A törmelék egy szeliden, keletnek lehajló teknőben mutatkozik, de zöme inkább a déli oldalra hág fel, — előtte keletnek pedig széles völgy vonul el déli irányban, mely még ma is kaszálóúl használtatik, s évszázadokkal ezelőtt nádas és hosszúra elnyuló tó lehetett. A rézsutos árkok megvonatván, a humus-réteg alatt azonnal előtüntek a falmaradványok, melyek aztán hosszuk és szélességük irányában alapjukig kitakartattak. Ez alkalommal kitünt, hogy a falazat északi oldala egészen a mélyedés közép vonalába esvén, már nyomtalanul eltünt, úgy a nyugoti falazat egy része is. Így más körülmények között az épület területe és nagysága meghatározható nem lett volna, — de ezen esetben, a hol a keleti oldal északi sarkát meghatározhattuk és konstatálhattuk, hogy a mélyedés középvonalán túl északi irányban építkezésnek nyoma nincs, — kimondhattuk, hogy ezen egykori épületnek alaprajza egész kiterjedésében előttünk áll.

A falazat egyenletes szélessége úgy a belső, mint a külsőknél 45 cm. A keleti homlokzat falának hossza 8·3 méter, a déli fal hossza pedig 12·75 méter.

Első tekintetre úgy látszik, hogy ezen épület hosszában két, szélességében három egyenlőtlen helyiségre volt beosztva, azonban a hosszában nyuló falazatnak a nyugoti osztályba nemcsak, hogy még törmelékes folytatásának sincs nyoma, hanem épen azon ponton, a hol ezen középfalnak folytatását kerestük, jelentékeny mennyiségű faszenet találtunk, s ott kétségtelenül tüzelő hely volt, s ezen nyugoti helyiség az épület egész szélességében terjeszkedett ki.

E falaknak az északi és nyugoti oldalon még a fundamentuma is teljesen elkopott, és legépebb alakban a délkeleti saroknál jelentkezik, a hol meglévő magassága az 0·5 métert is meghaladja, s itt találtunk már 7 db teljesen egés római téglát is még eredeti helyén befalazva, s minden valószinűség szerint itt kezdődött már a földszinén felüli építkezés.

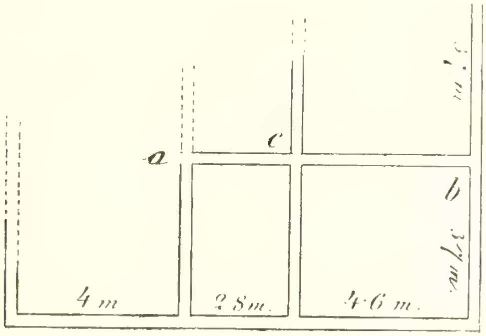
A falazat alapja a legkülönbözőbb kőszemek darabjaiból áll, melyek kavicsos

mészszel voltak beöntve és csak e felett következett a téglarakás. E téglák az ismert felhajtott szélekkel 49 cm. hosszúak és 37·5 cm. szélesek. Két darabon ezen bélyegbenyomat tisztán olvasható LEGIIAD s a mészöntvényes fundamentumból előkerült darabokon is ugyan felirat részei találtattak, — nyilvánvaló tehát, hogy itt a «Legio secunda adiutrix» építkezésére akadtunk, de ezen bélyegen kívül számos téglán és tégladarabon, azoknak egyik végén még valószinűleg újjal benyomott félkörös jegyeket is találtunk. Megemlítésre méltónak tartom, hogy e romok kitakarásánál a munkások a keleti homlokzat fundamentuma alatt (1-ső ábra *b)* pontnál) egy régi csontvázra akadtak, mely a fundamentum árkának megásása alkalmával épen a hasüreg táján megháborítva és medencze, úgy a gerincz csigolyái széthányva lettek a mellbordák nagy részével együtt. A lábszárcsontok a falazaton kívül keletnek, in situ megmaradtak, felső része, az épület alatt már szétszórva volt. Nevezetes, hogy ezen egyénnek jobb, felső szárcsontján erős forradás nyomai mutatkoztak, mely e czombcsontot jelentékenyen megrövidítette, — s minthogy a forradás teljesen befejezett és egészen erőteljes volt, kétségtelen, hogy ezen szegény ember, jóval a Leg. II. adj. építkezése előtt még éltében hosszú ideig és nagyon erősen sántított.

Kerestünk még egyéb emlékeket is ezen épület romjai alatt, fáradozásunk azonban sikertelen maradt. Mindazonáltal kiemelendő még az, hogy az *a)* pontnál talált széntömegtől *b)* pont irányában (lásd az 1-ső ábrát) a fal hosszában több meghajtott cserepet találtunk, melyek minden valószinűség szerint vízvezetékül szolgáltak, és így nem térhetünk ki azon feltevés elől, hogy az *a)* pontnál lévő tüzelő helyen nemcsak főztek, hanem még vizet is melegíthettek, melyet aztán ezen víz-vezető csatornán át a középső egyik kisebb, kétség kívül fürdő helyiségbe eresztettek át.

Egy feliratos egész és darab, továbbá a vízvezetéki téglákból egy példány az én birtokomban van, — a többi feliratos és ennélküli egész és több jellemzetes tégladarab Koller Pál urnál őriztetik.

Dunaföldvár, 1893 január 17. *Szelle Zsigmond.*

IRODALOM.

LEHÓCZKY TIVADAR. ADATOK HAZÁNK ARCHAEOLOGIÁJÁHOZ különös tekintettel Beregmegyére s környékére, irta Lehóczky Tivadar, I. kötet. Az őskortól a magyarok bejöveteléig. Körülbelül 480 ábrával. Munkács 1892. 179 l. 8°. A kik harmincz év óta figyelemmel kisérik hazai archaeologiánk irodalmát, jól ismerik szerző nevét és jól tudják, milyen buzgalommal és kitartással kutatta ő át Beregmegyét s annak szomszédságát, hogy az előfordult leleteket összegyűjtse és irodalmunkban közzé tegye. E gyűjtési és irói nagy munkásságnak köszönhető, hogy alig van az országnak vidéke, melynek ősrég. leleteit jobban ismernők és onnan van, hogy a jelen kötet tartalma túlnyomóan ismeretes előttünk. De azért nem volt fölösleges a munka, melyet szerző most végzett, mikor összes eddig gyűjtött anyagát újból földolgozta s az arch. bizottságtól és a n. muzeumtól kapott négyszáznál több illustrátióval kisérte. Csak Beregmegyéből ismertet 93 lelő helyet a czímben jelzett korszakból, de ezekhez hozzájárul Ung, Zemplén, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Mármaros és Abaujtornamegyéből körülbelül félszáz lelet. A ki majd hazánk őskorának archaeologiáját meg fogja írni, nem nélkülözheti e fölötte becses anyagot és meg fogja hálálni a szerzőnek, hogy ily kényelmeesen kezelhető betürendes sorban állította össze és csak azt fogja majd mindenki sajnálni, hogy szerző nem idézte minden czikkénél az irodalmat, bár nagy mentségét abban látjuk, hogy jóformán minden lépten-nyomon önmagát kellett volna idéznie, mert a mit bárhol másutt is írt ezelőtt beregmegyei régiségekről, mindig saját tudomása szerint, nem idegen irodalmi följegyzésekből merítette. Más kifogás talán az lehetne, hogy a leletek korrendi méltatása nem mindig elég szabatos, de szerzőnek ily gáncscsal szemben az lehet a védelme, hogy kivált a hazai réz- és vaskori régiségek megitélése tekintetében egyáltalában még nagy az ingatagság. Az őskori néprajzra vonatkozó fejtegetések nem fognak mindenkit kielégíteni és némelyek talán szivesebben vették volna, ha szerző a bevezető fejezetekben inkább a modern szakirodalomból idézett volna magyarázó analogiákat mint a bibliából. De minden ilyen kifogás, szerző nagy érdemével szemben, hogy e tömérdek értékes anyagot összegyűjtötte és közrebocsátotta, kicsinyes és alárendelt és hazai ősrégészetünk érdekében azt kivánjuk, hogy ezután is oly sikerrel folytassa kutatásait és gyűjtéseit mint eddig. *x. y.*

M. WOSINSZKY. DAS PRAEHISTORISCHE SCHANZWERK VON LENGYEL SEINE ERBAUER UND BEWOHNER. III. (Schluss) Theil Budapest, F. Kilian 8° 291 l. A lengyeli sáncz buzgó kutatója e tanulmányban

foglalta össze nyolcz évig tartott ásatásainak eredményeit. Sajnáljuk, hogy miként a mű első két része, költség hiján, nem jelenhetett meg ez is az Arch. bizottság közleményeiben, de örvendünk, hogy ha nem is hazai nyelven, de legalább hazai folyóiratban az «Ungarische Revue»-ben láthatott napvilágot. Wosinszky e kötetben is körültekintő kutatónak bizonyul, a ki leleteihez gonddal gyűjti az analogiákat és csak ezután ítél róluk és fűzi hozzá föltevéseit. A lengyeli sáncz lakóhelyeinek, sírjainak s leleteinek tetemes része az újabb kőkorból látszik származni, a leletek más csoportja, kivált krétabetétes cserépedények nagy száma, bronz és vas régiségek, a bronzkor fejlettebb szakaszára utalnak. A guggoló helyzetben lelt emberi csontvázak alkalmából szerző igen terjedelmesen és behatóan tárgyalja e temetési mód magyarázatára vonatkozó föltevéseket és a Lengyelben lelt talpcsöves edényekre az egész irodalomból fölsorolja az adatokat, a mivel bizonyára hasznos munkát végzett.

A munka első függeléke Virchow tanár leirása lengyeli kirándulásáról és a lengyeli sánczban lelt emberi koponyákról és második függeléke Deininger keszthelyi tanár értekezése az ott lelt növényi maradványokról. Végül igen hasznos toldalék a munkában előforduló fontosabb tárgyaknak betűsoros mutatótáblája. Reméljük, hogy az élénken és tanulságosan megirt munka nem az utolsó, melyet szerző a lengyeli őstelepről irt és hogy be fog következni az a kedvező idő, mikor a sánczon a kutatást folytatni és befejezni fogja. De akár teljesül ez óhaj akár nem, az eddigi nyolcz éves kutatásért is elismerés illeti szaktársunkat és hála gróf Apponyi Sándor urat, kinek áldozatkészsége azt lehetővé tette. *a. b.*

KASSA VÁROS RÉGI SZÁMADASKÖNYVEI 1431—1533 czímén közzétett ifj. Kemény Lajos érdekes okmánytárt, melyből Kassa műtörténete nem egy érdekes adattal gyarapodik. 1432-ben Szent-Miklós és Szent-Erzsébet egyháza szerepel, 1459-ben Miasszonyunké, 1465-ben Szent-Lénárté és 1468-ban Szent-Márton temploma. 1465-ben Szent-Erzsébet templomon építkezés történik. 1440-ben egy 32 márkát nyomó szentségmutató, melyet még Erzsébet királyné készíttetett a Miasszonyunk klastroma számára, beváltásra kerül, mert annyira megromlott, hogy már nem lehetett helyreállítani. 1474-ben a pénzverőház jövedelméből 50—50 frtot fordítanak oltárképre a Szent-Erzsébet s a Szent-Miklós templomban. 1476-ban ugyanerre a képre két áldozatkész kassai polgár szintén 50 frtot adományoz. Ez évben Lőrincz ötvös leszámol a várossal s a város 14 márkával marad a templom adósa. A következő évben 12 frtba kerül az állvány készítése és lebontása, mely a Szent-Erzsébet templomában a főoltár fölötti bolthajtás emelésére és a nagy oltárkép készítésére szükséges. Ugyanez évben Lőrincz mester 35 frtot kap a nagy keresztért. 1480-ban István kőmíves (építész) 23 frtot kap a főtemplomnál teljesített munkáért. A város 1480-ik évi adólajstromaiban előkelő helyen szerepel Schaffer Miklós nevű ötvös és György nevű kőműves. Az 1483-ik évi összeirás a fősoron emliti Miklós kőművest és Mihály ötvöst; egykoruak velök Szilveszter pánczélkészítő, Keresztély harangöntő és János kőműves. Az 1487-ik évi legelőkelőbb adófizetők közt ismét ott van István kőműves, Mihály ötvös, Lőrincz ötvös és szomszédságukban lakik Mihály

a kardcsiszár. A klastrom mögött laknak ugyanakkor Miklós a festő és Kozma az ötvös. Ez évben a város 7 forintot költ toronyórára. A pénzverőház 1527. évi számadókönyve az akkori értékek pontos megállapítására megbecsülhetetlen. A beolvasztásra szánt ezüstművek közt egyizben közel 327 latnyi egyházi ezüst szerek szerepelnek, melyek a főtemplomból a Miasszonyunk s a Szent-Miklós klastromból kerülnek oda. Lőrincz ötvös is vált be ezüstöt. Az 1533. évi városi számadások szerint Herman Kristóf három izben kap a várostól részletfizetéseket templomépítési munkáért, egészben 27 frtot vett föl. A ki másnemű közmívelődési adatokat keres, a mű végére helyezett név- és tárgymutatóban könnyen nyer tájékozást. *a. b.*

KÜLFÖLDI JELENTÉSEK A N. MÚZEUM ÉREM- ÉS REGISEG-TÁRÁRÓL. Az utóbbi években több külföldi szakférfiú látogatta meg a nemz. múzeumot és megemlékezett róla úti leirásában. Néhány ily jelentés nyomtatásban is megjelent és kezünkhöz jutott. Így Sven Söderberg,* le baron de Baye ** és Dr. Ambrosoli *** jelentései. Söderberg, svéd tudós, a stockholmi tudományos Akadémia nagy stipendiumával utazott Európában és egyik főczélja volt, az európai múzeumokban a népvándorlási korból fennmaradt emlékeket tanulmányozni. A n. múzeumban, valamint a győri, soproni és szombathelyi múzeumokban is megfordult. Magasztalja a n. múzeum gazdagságát őskori és népvándorláskori emlékekben és bevallja, hogy az ú. n. meroving-stilus fejlődésének története a múzeumban összegyűjtött gazdag leletsorozatok ismerete nélkül nem érthető meg. Részletesebben nyilatkozik a keszthelyvidéki temetők koráról, melyet hajlandó a VII. és VIII. Kr. utáni századra tenni, a szilágysomlyói aranylelet korát korábbra teszi ugyan, de nem oly korai időre, mint irodalmunkban szokás. Ugyancsak a népvándorláskori leletek tanulmányozásával foglalkozott de Baye báró, a ki e czélból külön miniszteri megbízást nyert. Az ismert franczia kutató közel egy hetet fordított a n. múzeum népvándorláskori emlékeinek tanulmányozására és 20 lapra terjedő jelentésében sokkal részletesebben ismerteti, mint eddig bármely külföldi szakember tette. Módjában volt Budapesten a hazai leletek irodalmával is megismerkedni és bár jegyzeteiben úgy a helynevekben, mint előadásában nem egy hiba s tévedés észlelhető, mégis örvendetes jelenség a franczia szakember értekezése, mert ezentúl a franczia szaktársak is figyelmesekké válnak majd «a merovingien» magyarhoni analogiáira. — A harmadik jelentés olasz szakférfiútól ered, dr. Ambrosoli a milanói Brerában őrzött éremtár igazgatója írta, a ki hivatalos kiküldetésben járt itt és bár kevés időt fordíthatott a n. múzeum éremgyűjteményére, de mégis meggyőződhetett róla, hogy igen gazdag, a mit jelentésében túlzásoktól nem teljesen ment udvariassággal ismer el. *ab.*

* Sven Söderberg Reseberättelse, irta Lundban 1891. Februariusban 30 l. 8° 19, l.

** Le b. I. de Baye Rapport sur une mission archéologique en Autriche-Hongrie. (Extrait du Bulletin du Comité des travaux historiques et scientifiques Paris Leroux 1892. 8° 20. lap

*** Dr. Solone Ambrosoli Breve relazione di un viaggio ad Atene e Constantinopoli Milano 1892. 8°. 15. lap.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT deczember hó 27-én tartotta az 1892. évben 8-ik ülését d. u. 5 órakor, a M. Tud. Akadémia heti üléstermében.

Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnöklete alatt Hampel József osztályelnök, dr. Boncz Ödön, Fröhlich Róbert, dr. Kuzsinszky Bálint, Majláth Béla, Nagy Géza ig. vál. tagok, továbbá Dobosffy Ferencz, Halavács Gyula, dr. Könyöki Alajos, Kunvári Fülöp, Richter Aurél, Vásárhelyi Géza és 32 más hallgató. Az első felolvasást dr. *Pósta Béla* tartotta «A rákospalotai Árpádkori temető» czím alatt, a leleteket is bemutatva.

Ezután titkár olvasta föl *Darnay Kálmán* értekezését a Sümeg-Csabrendeki temetőről, a római császárság első századából, szintén az érdekes leletek bemutatásával.

Titkár jelenti, hogy a hazai első takarékpénztár évi mérlegünket a jövő január hóban fogja megküldeni, melynek alapján ez évre vonatkozó zárszámadásunk és jövő évi költségvetésünk elkészülhet, miért is az évi rendes közgyűlés csak február hó végén lesz megtartható.

Előzőleg azonban pénztárvizsgálat lesz tartandó, melynek megejtésére a választmány Zsigmondi Gusztáv és Fröhlich Róbert választmányi tagokat kéri föl.

Pénztárnok havi kimutatását, melyet a füzet borítékán közlünk, a választmány tudomásul vevén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Pósta Béla és Nagy Géza vál. tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS REGESZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT január hó 31-én tartotta a folyó évben első ülését a M. Tud. Akadémia heti üléstermében.

Jelen voltak: dr. Hampel József osztályelnök elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, Huszka József, dr. Kammerer Ernő, dr. Kuzsinszky Bálint, Majláth Béla, Nagy Géza, Pósta Béla és Radisics Jenő ig. vál. tagok, továbbá Szumrák Pál, Miletz János, Kunvári Fülöp, Szivák Imre, Vásárhelyi Géza, Halavács Gyula, Lipcsey József pénztárnok és a titkár, valamint 5 más hallgató.

Titkár sajnálattal bejelentvén, hogy elnökünk Pulszky Ferencz gyengélkedése miatt akadályozva van az ülésen megjelenni, a választmány az ülés vezetésére Hampel József osztályelnököt kéri föl.

Ezután első sorban *Nagy Géza* tartja meg érdekes fölolvasását *a régi kunok temetkezéséről*, melyet folyóiratunk fog egész terjedelmében közölni.

Elnök köszönetet mond fölolvasónak a becses dolgozatért.

Dr. *Pósta Béla* érdekes fejtegetések kiséretében mutatta be az angyalföldi őskori arany és a nagykörüi honfoglalás korabeli leleteket, a m. n. muzeum régiségtárának legujabb szerzeményeiből. Ez utóbbi leletben különösen behatóan foglalkozott a gyöngyökkel. Dr. *Hampel József* ennek kapcsán érdekes fejtegetéseket tesz az antik gyöngyök készítési helyéről és elterjedéséről.

Titkár jelenti, hogy a közgyűlés a jövő hó végén lesz megtartható. Majd tagválasztásra került a sor, melynek folyamán megválasztattak rendes tagokul: dr. Rácz Jenő gyógyszerész Miskolcz (ajánlja Butykay József) és Vadady László Sárdról (ajánlja a titkár).

Végül felolvastatván a havi pénztári kimutatás, melyet e füzet boritékán közlünk, tudomásul vétetett.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Kuzsinszky Bálint és Radisics Jenő ig. vál. tagokat kérte föl.

Ezután rövid zárt ülés következett, melyben a választmány a társulat tulajdonában levő állami értékpapirok convertálására nézve határozott.

Dr. Szendrei János,
titkár.

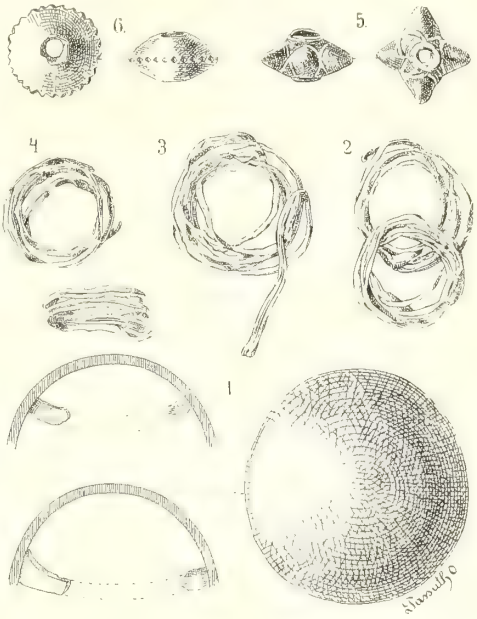
A. N. MÚZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA 1892. október—deczember hónapokban.

Boldogult b. Prónay Aurél hagyatékából a n. múzeum külömböző korbéli, az ország több vidékén lelt régiségeket kapott. Az őskorból való 3 cserépedény, 2 gyöngy, 1 bronz-sarló, 2 karperecz, 4 karika s egy kés. Két őskori cserépedényt és tizenöt edénycserepet, agyagedény fedőjét és agyagkupát ajándékul adott Petrovay Ádám úr, átfúrt agyagkorongot és egy kovatöredéket ugyanattól vétel utján szereztünk. Mindannyi tárgy Nagy-Kürü vidékéről való a Tisza közelében. Tolnamegyében két helyütt ásatott föl Wosinszky Mór őskori urnatemetőket a n. múzeum számára, mindkét ásatását kedvező siker koronázta és a szerencsés kutató maga fog az ő ásatásairól e folyóiratban beható jelentést adni. E helyütt rövid szám szerinti áttekintésre szorítkozunk. Egyik ásatása, a *gerjeni* (Tolnam.), a következő őskori tárgyakat eredményezte: 32 szarvasagancs, részben használat által lekoptatva, 9 csont-ár, 3 kovakőmag, 2 csiszolt kővéső, 18 buzogánykő, örlőkő töredéke, hetvennél több cserépedény és töredék és 16 más agyagtárgy. Másik ásatása *Alsó-Nyéken* (Tolnam.) folyt s annak eredménye volt: negyvennél több ép s töredékes agyagedény, 7 egyéb agyagtárgy, átlyukasztott állatcsigolya, csiszolt állati szárcsont, 4 szarvasagancs-töredék, 2 bronz nyakperecz csonka része, bronztű töredéke, két karperecz bronzból, 3 csüngő bronzékszer töredéke, csonka bronzpálcza, végül ugyanazon tájon akadt egy vaslándsacsúcs. *Csurgóról* Wosinszky Mór küldött tűzkőmagot és jaspisból pattogtatott szilánkot és ugyancsak ő juttatott a n. múzeumnak a harczi sírmezőről (Tolnam.) származó szívidomú lánczszemet aranyból, agyagedényeket és kővésőt.

Az ismeretes regölyi vidékről, melynek kiszáradt tőzegében az odavaló gazdák már annyi becses vaskori tárgyat gyűjtöttek, újabban is szerzett az inté-

zet két izben régiségeket. Voltak ezek közt: egy ötküllős kis aranykerék, bronzövből való részletek, bronzkarikák, fibulák bronzból és rossz ezüstből, agyag és borostyán gyöngyök, bronz-sarló és a macedoniai Fülöpérmek mintájára készült kelta barbár érmek.

A vaskor kezdetéről való egy aranykincs, mely a mult évi deczember hóban Budapesten az Angyalföldön földmunkálat alkalmával került szinre. A lelet jellemző darabjait rajzban is bemutatjuk. Van két fajta aranygyöngy, egyik csipkés szélű és gömbölyű (6. ábra), másik csillagos (5. ábra), van gyürűded idomra összefont négyélű finom aranysodrony három példányban (2—4. ábrák) és gömbszelvényidomu bronzlemezű hat gomb (1. ábra), belül füllel, külső fölületüket aranylemez borítja, az egyik gomb belsejében még egy darabka nemez maradt fönn, mely mutatja, hogy a gombok a ruha vagy sapka díszítésére szolgáltak; az ábrák fölülről és átmetszetben mutatják e gombokat. B. Prónay Aurél hagyatékából római bronzfibulát, agyagedényt továbbá Valkó (Pestm.) vidékéről római kori sirokból származó bronz, vas, üveg és kagyló régiségeket kaptunk ajándékba.

Állítólag Hatvan vidékéről származó római kori aranykincset vétel útján szereztünk, vannak benne: ezüstfibula, aranyfüggő és üveggyöngyök. A Tisza mellékéről Nagy-Kürü vidékéről származó antik korbeli agyagedényt és terracotta tárgyat ajándékozott Petrovay Ádám úr. Kecskemét vidékéről is szereztünk két római kori bronzfibulát, egyik zománczos.

Tolnamegyei Csurgón Wosinszky Mór úr a n. muzeum számára ásatást rendezett s ennek eredménye gyanánt római korbeli sirokból jutottak a muzeumba: egy csonteszköz két darabja, egy bronzlemez 36 töredéke, négy lemezesfejű bronzszög, bronzlemezű kúp, vas zabla három töredéke, három cserépmécses, két graphitos edénycserép s egy vasszög.

Ó-Szőnyről négyágú agyagmécsest szereztünk, melynek felső lapját dombormű ékíti, míg alján a készítő neve olvasható. Silvanus domesticusnak szentelt föliratos oltárt és egy arany gyűrűt ugyanonnan szintén vétel útján szereztünk.

Végül ugyancsak Bregetióból egy templom környékéről ismét vásároltunk barbar ízlésű kőszobrocskákat és nagy számmal emberi fejeket ábrázoló durva csont- és szarúfaragványokat, minők a közelmúlt években oly sűrűn kerültek elő. Határozott nézet e sajátszerű művekről még nem lehetséges; intézetünk azonban folyvást gyűjti a rejtélyes emlékeket, hogy idővel a homály eloszlatható legyen, mely azokat még borítja.

A népvándorlási kor sorozatait Gerjenről két ízben gyarapíthattuk, mind-

kétszer Wosinszky Mór úr ásatásaiból származó sírleletekkel. Mindkét ásatásról maga a kutató fog számot adni e folyóiratban, azért elég lesz ezúttal fölemlíteni, hogy az első küldeményben több mint száz agyagedény s ékszerrészlet volt, a másodikban pedig 19 ép és csonka edény. Ezüstből való 3 pánt s 4 övdísz, 1 szíjvég, 1 csörgő bronzból, 19 ép függő és 14 töredék, 1 szíjvég s 3 töredék, 3 karika és 6 töredék, 11 övdísz, 11 pánt, 1 bulla, 1 köves ékszer töredéke, 4 szíjcsat, 1 karperecz. — 2 vaskés és 15 töredék, 3 vascsat és 18 töredék; csontnyél, 250 ép és csonka üveggyöngy, 4 agyaggyöngy, makkféle tojástöredék, halszálka s kutyakoponya. Gelényesről származik egy gránátos díszű aranyfibula, melyet báró Podmaniczky Gézánénak köszön az intézet, ez egy hasonló fibulának párja, melyet a báróné már korábban ajándékozott a múzeumnak.* Kecskemétről egy gömböcsös aranyékszer töredékét szereztük, melynek idomát csonka volta miatt nem lehet biztosan megállapítani, de diszítésénél fogva véljük ide sorolhatni. A népvándorlási kor legvégéről való négy bronzkarperecz magyarországi ismeretlen lelhelyről, a karikák nyiltvégüek, végeik sárkányfejüek. Ugyanebből az időből való egy ezüstfonadékú karika, mely Kecskemét tájáról került a gyüjteménybe. Az ú. n. magyar pogánykori leletek sora is gyarapodott egy érdekes sírlelettel Nagy-Kürüről a Tisza vidékén. Van közte 42 db. ezüst- és bronzdiszítmény, 7 db. ezüst- és bronzpánt. Az idezárt ábrákban tüntetjük föl a jellemzőbb idomokat; ezek közt legtöbb olyan, melyeknek analogiáit egykorú leletekből már ismerjük, de vannak köztük ismeretlen idomok is, melyekről akkor értekezünk majd, mikor az egész korszak emlékei fognak szóba kerülni.

Árpádkori temetőt ásatott föl a n. múzeum megbízásából m. évi november havában dr. Pósta Béla régiségosztályi segédőr.** A lelt tárgyak ugyan szerények és szegényebb sorsú egyénekre vallanak, de sok tekintetben érdekesek, különösen azon formák miatt, melyeknél fogva e kor előbbi közmívelődési szakaszok maradványaival összefügg. B. Prónay hagyatékából agyagedényeket, csiholó aczélt, vas csatot és három kőrégiséget kapott az intézet. Szabolcsmegyéből szirént ábrázoló Árpádkori bronzgyertyatartót szereztünk, mely alkalmilag hivatott szakértőtől e folyóiratban külön érdemleges méltánylásra is fog találni.

A kincstár számára öt ezüstművű poharat, illetőleg kupát szereztünk, mindannyin mesterjegy van, egyiken Petrus Vajda czímere 1679-ből. Kecskemét vidékéről szereztünk XVII. századi magyar ezüst kapcsot, Nagyszeben vidékéről való egy XVI. századi présölő rézminta.***

Hivatalos úton XVII. századi aranyozott ezüst boglártűt szereztünk. 1 drb boglártűt a Királyföldről és két XVII. századi ezüst gyűrűt kereskedőtől vettünk és gyűjtőtől szereztünk Kecskemét vidékéről való ékszerkapcsot. Ugyanonnan vettünk középkori rézgyűrűt fölirat és aranyozás nyomaival.

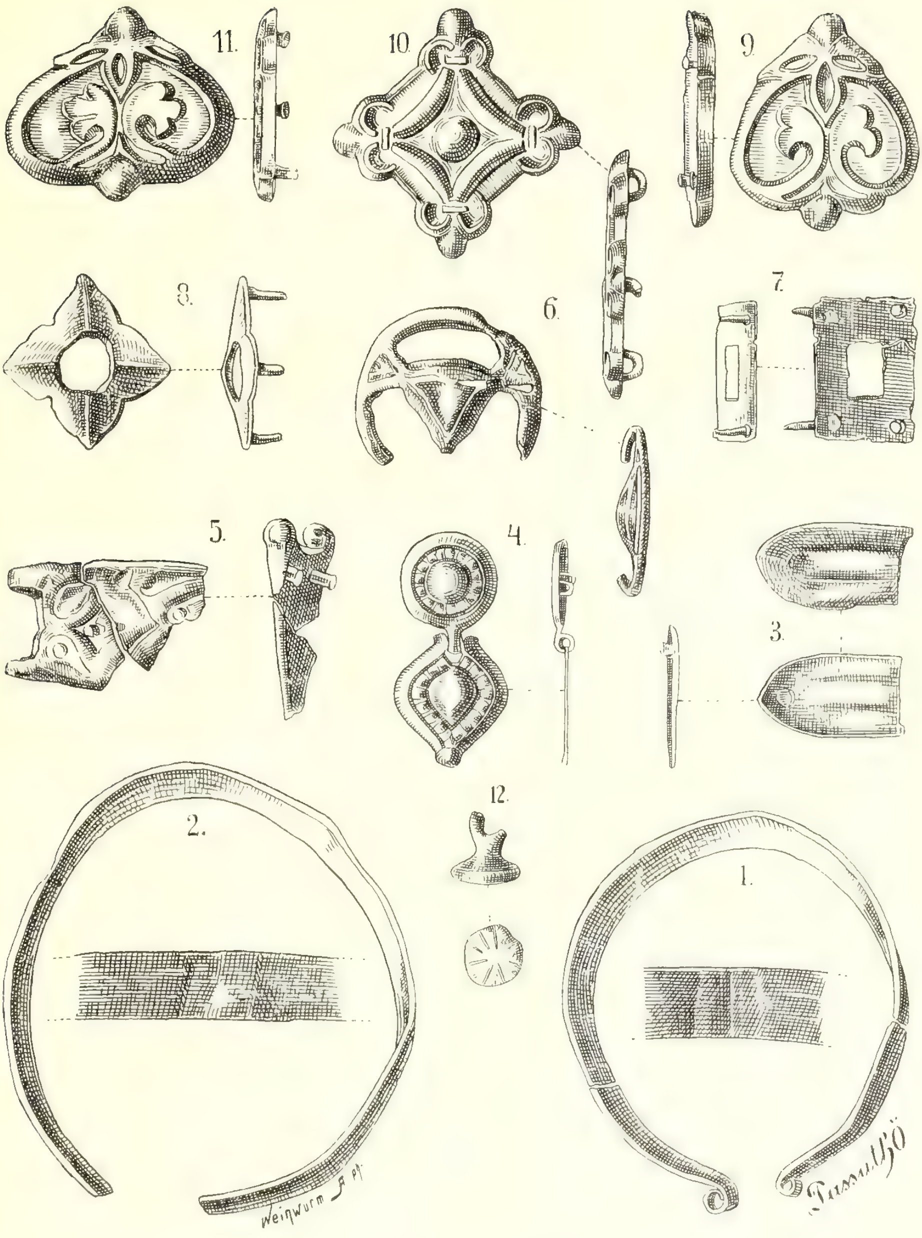
11 drb bronzpecsétlőt, 11 rézpecsétlő gyűrűt, 5 ezüst pecsétgyűrűt és 2 pecsétlő rézlemezt, mind a két utóbbi századokból, vétel útján szereztünk. Ide tartoznak még XVIII. századi bronzcsat töredéke és Érdiószegről való egy csonka bronzzár.

A gr. Eszterházy Dániel-féle levéltárból kapott az osztály 4 drb osztrák

* Lásd rajzát az A. Ért. 1890. X. k. 88. l.

** Az orsz. rég. és embert. társ. 1892. évi deczemberi ülésén értekezett ásatásáról.

*** A múlt évi A. É. czímlapján közöltük rajzát.

A NAGYKÜRÜI SÍRLELET.

kamaráskulcsot és a műbarátok körének titkárja dr. Szendrey János egy tagsági jegyet ajándékozott, mely keverékfémből készült aranyozott csüngő bullával ékes.

A fegyvergyűjtemény számára ajándékozott Boda János Bogyiszlón lelt kardot, a budapesti főmérnöki hivatal a Dunából az érd-battai Dunaszakaszban kikotort két XIV. századi vaskardot, hegyes vaskard pengéjének alsó részét, XVI. századi kard kosarát, vaskést és kés pengéjét, vaslándsát, baltát, nyársat és dárdacsúcsot küldött.

Vétel útján szereztük Gaál Sándor 1848/49-iki honvédezredes kardját, Rákos-Palotáról Depetrin István egy XIV. századi vassarkantyú töredékét ajándékozta, Petrovay Ádámtól Szolnok mellett a Tisza partján lelt patkót nyertünk ajándékba. B. Prónay Aurél hagyatékából való egy Árpádkori lózabla* vaskopja, vasnyíl, három sarkantyú és vaspatkó. Végül vétel útján szereztünk vassodronyból való régi magyar fejtakaró sapkát. *Hampel.*

MÚZEUM AQUINCUMBAN. Az első lépés arra nézve, hogy az aquincumi ásatások alkalmával napfényre került leletek együtt maradjanak s a helyszínén közszemlére állítva kiegészítsék azt a képet, melyet a látogatók a romok megszemlélése révén nyerhetnek, 1888-ban történt, midőn az 1885. kiállítás alkalmával bemutatott aquincumi leleteket a Krempel malom egyik szerény szobájában állították közszemlére. Ez az elhelyezés azonban nem volt véglegesnek tekinthető. Azóta az ásatások évről-évre folytatódtak s a leletek száma ahhoz képest gyarapodott. *Havas Sándornak*, a főv. régészeti bizottság elnökének köszönhető, hogy a főváros közönségének figyelmét erre a körülményre felhívta s egy különálló épület emelését indítványozta. A tanács határozatára a főváros mérnöki hivatala bizatott meg a tervek elkészítésével. Ezek elkészültek, de sajnos a nélkül, hogy az épület sajátszerű rendeltetésére kellő figyelem fordíttatott volna és mikor a rég. bizottságnak bemutatták, opportunistikus szempontból többé nem volt ajánlatos azoknak módosítása. Ez idő szerint a mintegy 11000 forintba kerülő épület tető alatt áll. Az ú. n. papföldön, az országút mentén elterülő romokon túl a lehető legmagasabb helyen emelkedik, homlokzatával az országút felé fordulva. Alakjára *templum in antis* korinthosi stílusban, a római templomok módjára a homlokzat egész szélességében fölvezető lépcsőzettel. Az előcsarnok s a cella 1½ m. magas stylobaton épültek. A 8 m. magas épület a környék uralkodó pontja s az országúton érkezőt kellemesen fogja meglepni. Arra is lesz gond, hogy környéke nivellálva s begyepesítve az épülethez méltó képet nyerjen. Eredetileg az épület beosztása akként volt tervezve, hogy az előcsarnokban (pronaos) a feliratos és sculpturális emlékek felállíttattak volna. Az elfogadott terv szerint azonban a pronaos nem szélesebb 2 méternél. Már pedig csak a tavalyi évben az ilyen leletek száma 40-nél többre rúgott. A hely megtakarítása indokolta, hogy tehát a legterjedelmesebbek a falba befalaztassanak. Ezek száma 11. A többieknek egy része a falak alján fog felállíttatni, a másik csoport számára a cellában kell megfelelő elhelyezést találni. A cella 8 méter hosszú és 6 m. széles terem. A kőemlékektől szabadon maradt falfelületeket a

* Lásd A. É. 1889. IX. 91—93

szekrények fogják elfoglalni, melyekben az apró leletek, a terra sigillata-, agyag-, vas-, üveg- és bronztárgyak elhelyeztetnek. A csekély számú szobrászati kőemlékek méltó felállítására is kellő figyelem fog fordíttatni. A cella az oldalfalakon át kapja világosságát, de mivel az ablakok igen magasak, a tárlók fölött elég szabad tér marad, hogy az ásatások alaprajzai, egyes épületek reconstructiói s más rajzok, a mennyiben Aquincum topographiájára vagy az aquincumi élet megértésére vonatkoznak, elhelyezhetők legyenek. Általában minden törekvés oda fog irányulni hogy az ezen épületben láthatók kapcsolatban a romokkal a látogatóknak minél nagyobb tanulságot nyújthassanak. *K. B.*

NAGYVÁRADI MÚZEUM. A biharmegyei tört. és régészeti egyesület m. évi deczember 26-ikán közgyülést tartott, melynek bizonyára korszakos jelentősége lesz a biharmegyei archæologia fejlődése történetében. Az egyesület munkássága az utóbbi években kedvezőtlen körülmények behatása alatt le volt kötve, de buzgó mozgatói nem szüntek működni és a legközelebbi esemény, melyhez az egylet új élete fűződik egy díszes múzeum-épület emelése, melyhez már megvan a telek, megvannak az adományok és a mi fő, vannak gyűjtemények, melyeknek méltó fölállítása után a nagyváradi múzeum az ország legtekintélyesebb vidéki gyűjteményei közé fog tartozni. Egyrészt maga az egyesület évek során a megyében előfordult leleteket gyűjtötte nagy szorgalommal, másrészt Ipolyi Arnold becses gyűjteménye a szorosan vett helyi múzeumok körén messze túl fogja emelni az új intézményt. Ezért jogosult Bunyitay Vincze társ. elnök és dr. Karácsonyi János társ. titkár lelkes fölszólalása a társulat közgyűlésén, hol új korszak kezdetét hirdették és kívánatos, hogy a megye intelligentiája áldozatkészséggel támogassa a jó ügyet. Ez idő szerint már csak az van hátra, hogy a miniszterium hagyja helyben a múzeumnak ajándozott püspöki telek átengedését és szentesítse az egyesület új alapszabályait. Az egylet új aeráját egyesületi évkönyv közzététele is fogja jelezni. (Szabadság, 1892. 319. és 320.)

AZ ALSÓ-FEHÉRMEGYEI RÉG. ÉS TÖRT. EGYESÜLET január 22-ikén tartá meg VI. r. közgyülését. Csató János elnök megnyitó beszédében a társulat fejlődését ecsetelvén, kiemelte különösen azokat, kik a lefolyt évben a társulat érdekében tevékeny munkásságot fejtettek ki, kegyelettel említve a társulat halottjait, beszédét a női vendégek üdvözlésével zárja be. *Kóródy Péter* titkár részletesen számolt be a mult évi működésről, melyből kiemelendő, hogy a társulat jelenleg 168 tagot számlál. Belépett ez évben 21 tag, elhalt három tag. Könyvtári szaporodás ez évben adományozás útján 20 drb. könyv, nem tekintve a tudományos társulatok által küldötteket. A múzeum igen sokat nyert a nagy költséggel folytatott ásatásokból. Adományozás útján 54 drb. tárgy érkezett be, közöttük egy római oltár és három darab római mécses. Éremajándék 152 drb. Vétel útján beszereztetett 19 drb. pénz és két drb. tárgy, különösen Képes Ferencz abrudbányai rendőrkapitánytól kapott a társulat igen gazdag pénz- és régiséggyűjteményt. A gyulafehérvári püspök, mint a társulat védnöke, most is, mint a megelőző években 100 frtot adományozott a társulatnak. Dr. Cserni Béla múzeumőri jelentése szerint a múzeum jelenlegi állása:

fémpénz 932 drb., papirpénz 181 drb., különféle régiségek 1794 drb. A könyvtár áll jelenleg 435 drb. könyv és füzetből. A múzeumőri jelentés után Veszely Károly prépostnak «Egy séta a várban» czímű és Zlamál Ágost tanárnak gróf Batthyáni Ignácz és a Batthyáni könyvtár cz. felolvasásaik következtek. Pénztári jelentés szerint alaptőke: 1250 frt, ebből tényleg befolyt 650 frt. Bevétel ez évben 1204 frt, kiadás 709 frt 51 kr., maradék 494 frt 67 kr., mely azonban az alaptőkéhez tartozik. Jövő évi költségvetés: Bevétel: 517 frt, kiadás ugyanannyi. Végül elfogadta a közgyűlés dr. Cserninek következő indítványait: 1. a társulat rendes közgyűlését ne téli, hanem tavaszi időben tartsa; 2. az alapszabályok értelmében évenkint legalább egy vándorgyűlést tartson; 3. küldessék ki egy bizottság, mely egy egyleti múzeumi épület felépítésének tervezetét dolgozza ki és annak miként való kivitelét készítse elő. (Gyulafehérvári Hirlap, 1893. 4. szám.)

A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET kiadta évkönyveinek XIX. és XX. évfolyamát egy kötetben, melyet Kárpáti Kelemen t. titkár szerkesztett. A buzgó titkár elpanaszolja évi jelentésében, hogy a korábbi lelkesedés helyébe hideg közöny lépett, — oly panasz, mely kisebb-nagyobb mértékben minden vidéki múzeum-egyesületnek a baja. Az intelligens osztály, mely mindenütt e czélokra áldozni szokott, túlságosan van ily társulati czélokra mindenfelől igénybe véve, a földbirtokosok s a nép csak arra szokott áldozni, a minek gyakorlati jelentősége van, a főuri osztály pedig csak olyankor adakozik, mikor valamely divatos főúr példája után indulhat. Ezek országosan tapasztalható jelenségek s azért a vasmegyei és minden rokon egyesület vezérlő egyénei kénytelenek azzal beérni, hogy egynehány lelkes ember dolgozik és gyűjt, kénytelenek megelégedni, ha lassan-lassan gyarapodik vagy legalább meg nem fogy a tagok száma s örülhetnek, ha múzeumuk bizonyos népszerűségre bír szert tenni azáltal, hogy vásári és ünnepi alkalmakkal a tömeg fölkeresi. A tömeg érdeklődése megvan, a régi Savaria emléktárát meglátogatja a nép és a megyében még mindig akad 192 ember, a ki egy-egy forinttal gyámolítja az egyletet föladataiban, sőt akadnak olykor-olykor ajándékozók is. Az elmúlt évek szerzeményei közt voltak őskori szerszámok, de fontosabb a római csoport. Királyfalváról egy Jupiter bronzszobrocskát szereztek, a püspöki téglavetőben, a római temetőben két föliratos emlék és számos apróbb régiség tünt elő a Perint patak jobb partján levő villatelepen pedig a földmunkálatok Jupiter Dolichenust és Fortunát ábrázoló márványcsoportot hozott színre, melynek rajzát valamely későbbi évfolyamban fogjuk kapni. Az éremgyűjtemény gyarapodása elég jelentékeny és a könyvtárnak is akadt jóindulatú pártfogója. Az évkönyv irodalmi részében legelőbb dr. Burány Gergely értekezik a római sírfeliratok jelentőségéről, ezután Pálinkás Géza a szombathelyi székesegyházi könyvtár régi kézirataink és ősnyomtatványainak adja jegyzékét, majd Kárpáti Kelemen a föliratos emlékek fölhasználásával a Pannoniában székelt római legiókról értekezik, ezután dr. Dallos József az őskori emlékek és a kőtiszteletnek szentel egy rövid emlékezést és végül Kárpáti Kelemen ujabb leletekről ad rövid hírt. *x. y.*

KÜLÖNFÉLÉK.

MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS. Hazai műtörténetünknek nagy hasznára lesz, hogyha az 1896-ik évi országos kiállítás rendezésénél a súlypontot tényleg a hazai cultura 1000 éves fejlődésének föltüntetésére fektetik és hogyha sikerül a hazában még létező műkincseket lehető teljes számban egy tető alá gyűjteni. Milyennek kellene lenni egy ily kiállításnak, azt tetszetős formában előadta annak idején (Arch. Ért. 1885. 117—122) az utóbbi országos kiállítás alkalmából dr. Czobor Béla. Talán sikerül azt a tervet most megvalósítani, a mely akkoriban a tervező nemes ambitiója daczára irott malaszt maradt. *y.*

ÉREMLELET. A múlt őszszel P. Fövényesen (Fehérmegyében) őszi szántás alkalmával éremlelet került elé, melynek mintegy 300 drbja Lichtnekert József székesfehérvári gyűjtőhöz került. A tulajdonos jelentése szerint valószinűleg u. n. frisachi és belső-ausztriai érmekből állott a lelet. Egyes példányokon látható rozsdafoltok után itélve valószínűleg vasedénybe rejtette régi tulajdonosuk. *x.*

RADECIUS ISTVÁN EGRI PÜSPÖK INGÓSÁGAINAK MAGYAR NYELVEN IRT LELTÁRÁT 1581-ből közli dr. Komáromy András a Történelmi Tár 1892. évi folyamának 3. füzetében. Radecy egri püspök és magyarországi helytartó volt, gazdag hagyatéka tehát különösen gazdag ötvösművekben. A mindennapi használatra szánt tárgyak mellett sok az egyházi szer: oltárra való gyertyatartó, kereszt, kehely «aspersorium», «baculus», «pastoralis», «turibulum», «mustrantia» és egyéb. Drágaköves művekben sincs hiány, ezek sorában van jaspisból készült kehely és gyöngyházból csinált korsó; ilyfajta műveket nagyon kedveltek a XVI. század második felében. Igen gazdag az egyházi ruhák készlete. A lajstromozó, Ferenczffy Balázs úr, mindezeknél gondosan megmondja a kelme minőségét: csak néha említ himzett képeket rajta, mint p. o. a Báthory urak czímerét, Szent István legendáját vagy a keresztlevételt. A szertartásos könyvek száma nem jelentékeny, de a díszesebbek bársonyba vannak kötve és legalább «boglárokkal» ékeskednek. A főúr ruhaneműi közt sok a nyest, nyúl- vagy rókaprémből készült, még a paplanok is ily prémekből készültek. Kár hogy a szőnyegek nincsenek részletesebben jellemezve. Mindössze egy selyemszőnyeg

érdemli különösen figyelmünket; becses lehetett öt «aranykárpit» és nyolcz egyforma zöld kárpit, kár hogy nem tudjuk hogy ábrások voltak-e vagy sem. A fegyverek közt a pallosok hüvelye rendesen czápabőrből készült, néha a szablyáké is, de ezeké többnyire vont ezüstből való és aranyos meg «zománczos» boglárok díszítik. «Boglárok» vannak némely féken is, szügyellőn, farmatringon és agárra való örvön. E szerszámok társaságában találunk aranyos kézívet és hozzá való 25 nyilat a tegezben. Az öreg palotában még a falon lóg kilencz kárpit; ki tudja hová lett azóta és mi volt rajtuk ábrázolva. A szenes házban «az falon kárpit módra csinált két darab vászonyon valami képek», ez alighanem régibb XV. sz., divatból kiment gyapju gobelinek voltak s ilyen lehetett a másik szenes házban lelt két «vászon kárpitocska» is. A könyvtári kis szobából idézünk egy nagy aranyórát, két kárpitból készült vánkost és tizenkét «földből csinált» tálacskát, melyeken «históriák» tehát valószinüleg dombormüves jelenetek voltak. A kis «bót»-ban két nagy aranyos zászló és egy lovasoknak való tafotás zászló volt; az «öreg» vagy nagy bótban voltak a réz-, bronz és vasból készült legkülönfélébb tárgyak. Ezekből csak egyet emelünk ki, mely bizonyára a legbecsesebb tárgy volt s ez «egy virginál könyv módra csinált szép iratos az födele». Ez egy kis zongorácska volt, a milyeneket akkor Erzsébet királynő tiszteletére virginálnak neveztek, külseje könyvet példázott úgy miként a Brandenburgi Kataliné varróvánkost; a könyv külső felületét pedig képek díszítették. Hogy került a ritkaértékü hangszer a nyársok, serpenyők s hasonló konyhaszerek közé, nem érthető. Végül az egri egyház ezüst műveire kerül a sor. Ezek közt van Szent Barnabás aranyozott ezüst hermája és két más határozatlan aranyozott ezüstkép, 4 kehely, 8 cupa s egyebek. *h. j.*

AURELIUS CSÁSZÁR LEÁNYÁNAK ÁLLÍTÓLAGOS SÍREMLÉKE.

Az alsószentiványiaknál, mint Hattyuffy D. már 1871-ben megirta az Arch. Értesítőben,* az a vélemény van elterjedve, hogy a harminczas években a község határában Jankovich Miklós birtokán megtalálták Aurelius császár leányának márvány koporsóját. Ez a koporsó aztán a M. N. Múzenm birtokába került, ahol azonban hiába keressük. Mindamellett valami alapja lehet az alsószentiványiak beszédének s talán az Aurelius név nyomra vezet bennünket, hogy mi az, a mit annak idejében a római császár leánya koporsójának hittek.

1846 tavaszán ugyanis Jankovich Miklós végrendeletének végrehajtói egy áldozati oltárt és egy dombormüves (Herculest ábrázoló) *fehér márvány* töredéket adtak át a múzeumnak, mely a régiségtári növedéknapló 1846-ik évi 6-ik száma alatt a lelhely megemlítése nélkül van bejegyezve. Hogy ennek kell a szentiványiaktól emlegetett római «koporsónak» lenni, kitetszik a föliratból, a mely szerint ezt a fogadalmi követ *Aurelius* Firminus nevű veteranus emelte Jupiter tiszteletére.** A fölirat végén előforduló levelet, mely pontul szolgál, már Schön-

* Arch. Ért. V. 1871. 214.

** Rómer-Desjardins. A m. n. múzeum római feliratos emlékei. Budapest. 1873. 6. 12. sz. II. f.

wisner arra magyarázta, hogy lángoló szívet jelent és a halott iránti kegyelettel kapcsolta össze; nagyon érthető tehát, hogy a fogadalmi követ a harminczas években síremléknek s a domborműves fehér márványtöredéket koporsórészletnek nézték. De maga a szöveg is olyan, hogy a kinek nincs jártassága a római epigraphiában, kivált ha még az egyes betűket sem tudja jól kivenni, az I. O. M. AVRELIVS-ból könnyen kisüthetett «I(mperator) C(æsar) M(arcus) Aureliust» a következő szó, a FIRMINVS első négy betűjét «filia»-nak nézhette s a VETERANVS-ban az «æterna» (t. i. memoria) szót födözhette fel s készen volt a magyarázat, hogy a kő Aurelius császár leányának síremléke, a ki fehér márvány koporsóba volt eltemetve.

A föntebbi mondának tehát annyi hasznát még is lehetett venni, hogy egy ismeretlen provenientiáju római emléknek a lelhelye meghatározható. Alsó-Szent-Iványról különben nem ez az egyedüli római fölirat s mindenesetre érdekes találkozás, hogy Firminus neve, ha nem is azonos módon, a Bato-féle síremléken is eléfordul Firmus alakban. (Corp. Inscr. Lat. Vol. III. pars I. pag. 430. sz. 3325.)

(ng.)

KÖZÉPKORI SÍROK A CSONGRÁDI HATÁRBAN. Forgó Pál csongrádi nagybirtokos Kádártanya nevű birtokrészén van egy dombocska, melyről a gondos gazda úgy vélekedett, hogy jó lenne azt egy alacsony szíkes völgybe a a föld talaja javítása végett elhordatni. Mikor e munka mult deczember hó elején megindult alig egy méter mélységre, a munkások emberi csontvázakra akadtak. A csontvázak mellett aranykarikák mutatkozván, ezután fokozott gonddal folytatták a munkát és találtak is még több u. n. halántékgyűrűre és sima karikára, melyeket a tulajdonos összegyűjtött és kettőt belőlük, a csongrádi községi elöljáróság útján a n. múzeumnak is beküldött mutatóba. Ez ékszerek ugyanolyan fajtájúak lévén, a minők már több ízben kerültek elé Árpád-házi királyaink korából származó temetőkből, valószínűvé teszik, hogy a kádártanyai sírok is e korszakból valók. A csontvázak rendesen napnyugat felé voltak fordítva és emberi csontok mellett lócsontok is kerültek elé. (Tiszavidék decz. 4-iki 50. sz.) Bővebb értesítést az érdekes leletről folyóiratunk következő számában hozzunk.

NAGY-KÖVESDI FESZÜLET. Midőn a mult őszszel Bodrogközben jártam a sz. máriai őskori lelethely megvizsgálására, Nagy-Kövesden *Bányász Ödön* plébános személyében a régi emlékek iránt élénken érdeklődő egyéniséget tanultam megismerni. Ő a nagy-kövesdi vár történetét is megirta és ily tárgyak megbeszélésénél, előmutatott egy régi feszületet, melyet a régi nagy-kövesdi község eredeti helyén talált. Bemutatjuk e román feszületet, mely a nevezett plébánia nagyon régi volta mellett tanuskodik. A szokásos korona és az ágyéktakarónak szoknya-alakja legrégibb előállításainkon található csak. E nagy régiség mellett szól még az a torz-kép, melylyel Krisztus szenvedése kifejezést akar nyerni. Az egész feszület nem nagyobb 10 cm.-nél és bronzból van öntve. Hasonlók vannak a nemz. múzeum régiségtárában más vidékekről is ; de ezek között is a mi példányunk a legprimitivebbek közé sorolandó. A régi Nagy-

Kövesd a zemplénmegyei Bodrog folyóhoz közelebb volt; de a Bodrog és Latorczának gyakori kiöntései miatt körülbelül a XVII. században emelkedettebb helyre, a XVIII. században épült kövesdi vár sziklás hegyoldalára építkezett. Feszületünk az ősi Kövesd helyén lett találva és *Bubics Zsigmond* kassai püspök régiséggyűjteményét egy érdekes darabbal fogja gyarapítani.

Récsey.

NAGY-KÖVESDI FESZÜLET.

Szerkesztői üzenetek. Kérjük tisztelt munkatársainkat, hogy kézirataikat legalább egy hónappal minden füzet megjelenése előtt beküldeni sziveskedjenek. — Fölhasznált kéziratokat nem adhatunk vissza.

VOLTAK A FERTŐBEN ŐSKORI CZÖLÖPÉPÍTMÉNYEK?

Hova tovább axiomává kezd válni a tétel, hogy a Fertő tava medrében valamikor czölöpépítmények voltak. Honi történelmünk tankönyvei mint föltétlen bizonyosat állítják és rendbe sorba hivatkoznak e végből gr. Széchenyi Bélának 1876 szeptember havában megjelent «Kőkori Lelet a Fertő-tava Medrében» czímű füzetére.

Azonban a legtöbb könyv alighanem csak idézetet idéz a nélkül, a mint ez különben nemcsak minálunk, hanem egyebütt is szokás, hogy az eredeti forráshoz fordult volna; mert a füzet írója semelyik helyén sem állítja mint bizonyosat, hogy a Fertőben czölöpépítmények állottak volna, hanem csak kérdés, gyanítás avagy föltevés alakjában említ czölöpépítményeket.

Minthogy a tudománynak egyesegyedüli czélja csakis az igazság kutatása, «mely igazság» a gróf záró szavai szerint «egyedül képes az emberiséget a tévedésektől és előítéletektől megóvni»; minthogy továbbá tankönyvekben az igaznál egyebet nem lehet, de nem is szabad közölni; azért az ügy érdekében felszólalok én is, annyival is inkább, mivel nézetemet okokkal és tapasztalásokkal támogathatom.

Lássuk első sorban az idézett füzet idevágó helyeit. Miután elmondja a leletek helyi körülményeit és fölsorolta azokat, fölveti a kérdést a czölöpépítmények iránt (16. l.). Válaszul azt nyerjük: «czölöpöket nem találtunk; miután már 1 m.-nyi mélyen talajvízre bukkanva, tovább nem lehetett ásnunk». «Azon esetre, *ha czölöpök voltak volna is* a kikutatott tó fenekén, valószinűleg megsemmisültek, vagy az is lehetséges, hogy a tó iszapos volta következtében még mélyebben kellett volna azokat kutatnunk.» A 17. lap a czölöpépítmények keletkezésének általános föltételeivel, valamint az e fajta telepek helyén észlelhető tüneményekkel foglalkozik, hogy elfogadhatóvá tegye a következtetést, mely szerint hajdan a Fertő tavában is czölöpépítmények voltak. Azután a czölöpök hiányának okát az eliszapodásban keresvén, a tavak fenekét feltöltő tényezőket ejti szóba, melyekről a lapok egész sora szól, míg végre az értekezést befejező 38. lap azon hozzávető eredményre jut,

hogy a Fertőben két ezred év alatt képződött lerakodás 6·7 lábnyi vastag réteget tenne, minélfogva *«a czölöpöket*, **ha ugyan valaha itt czölöpépítmény volt,** *6—7 lábnyi mélyen kellene keresni»*.

Ime, az egész alap, melyen kiindulva tele kürtölték a világot a Fertőbeli czölöpépítményekkel, melyen állva, hirdetik a tanuló ifjuságunknak a tant, hogy azok a telepek a Fertőben valóban léteztek is.

Pedig mi sem állott távolabb a szerzőtől, semhogy ezt hirdesse; ő csak lehetőségről szól, melyet ugyancsak megszorít, sőt annyira megy óvatosságában, hogy a 17. lapon ** alatt megjegyzi: «Magától értetik, hogy a Fertő tava északi partjánál is áll**hat**tak czölöpépítmények, mert ezt az ott talált cseréptöredékek és edények is *gyanítani* engedik. *Az is lehet, hogy sok ily cseréptöredék a gyakori szelek által a déli part felé söpörtetett»*. Nagyobb óvatossággal nem lehet élni, mint a mely e sorokból kiviláglik. Hogy e füzetet minden hazai régész nagy érdeklődéssel fogadta, a tárgy fontossága miatt könnyen érthető.

Magam is nagy mohón kaptam rajta, de csakhamar nagy bökkenőkre akadtam benne. A legfőbb az volt, hogy sehogysem tudtam összeegyeztetni a czölöpök eliszapodását a különböző leleteknek megtalálása viszonyaival. Találtak u. i. 191 db. különféle kőeszközt, 3 edényt, 259 db. edénytöredéket («melyek szétszórva mindenütt oly nagy számban fordultak elő, hogy végre már össze sem szedettek» 11. lap) és 56 db. különféle csontot, szarvat és fogat, de hogyan? «némelyek egészen szabadon állottak, mások a homok-, agyag- vagy iszaprétegből félig kiállva; ismét mások, mintegy három lábnyi mélységben találtattak. Az egész hosszú térségen szétszórva mindenfelé találtatnak kőeszközök és cserépedények» (9. lap).

Önkénytelenül tolul fel itt a kérdés, hogy ezen kő-, agyag- és csonttárgyak miért nem kerültek legalább is oly mélyre az iszap alá, mint a kérdéses czölöpök? Hiszen ezek felső csonka végének minden körülmények között magasabb színben kellene állnia, semmint a kő stb. eszközöknek. De hátha végképen elmállottak olyannyira, hogy még nyomuk sem maradt meg?

Ez merőben lehetetlen. Ellentmondanak ennek az összes lelt tárgyak, melyek nem mutatnak oly régi korra vissza, hogy ebből a fának ilyen tökéletes elmállását megérthetnők; ámbár még akkor is észre kellene venni azt, hogy famaradványnyal állunk szemközt. Ellene szólnak továbbá az eddigelé ismeretes összes tóbeli telepek is, hol nemcsak czölöpeket, hanem jóval vékonyabb rudakat és egyéb fadolgokat is találtak; miért kellett volna ezeknek épen a Fertőben oly tökéletesen megsemmisülniök? Hiszen az iszap a legjobb óvója a benn rekedt faféléknek. Ha bronzkori vagy hallstatti tumulusokban, pedig ezek is vannak vagy kétezer esztendősök, meg tud maradni levél, galy és ág,

mennyivel inkább maradhatnának meg a sokkal vastagabb és alsó végükön gyakran égetett czölöpök az iszapos vagy homokos rétegekben!

A másik födolog, mely gondolkodóba ejti az embert, az, hogy kiindulván a czölöpépítmények bár megszorított föltevéséből is, semmiféle kisérlet sem történt a kérdéses telep temetkező helyének felkutatása iránt. Mert ha czölöpeket nem is találtak, de valahol a közel parton ráakadnak olyan temetőre, melynek sírjai tartalomra nézve megegyeznek a supponált korral, a szóban forgó föltevés némi alaposabb érvet nyert volna, bár ehhez is még sok szó férne.

Addig is, míg a Fertő medre telisdedtele volt vízzel, ennek a kérdésnek tisztába hozásával foglalkoztam.

Legelőször is maga Boz községe került szemügyre. Itt a Fertő nagy vízálláskor egészen a kertek aljáig, sőt még ezekbe is behatol maga a tótól D-re emelkedő dombhát meredeken szakad alá és lábánál aránylag csak igen csekély szélességű magasabb szegélyt alkot, a hol a község alsó házai épültek. Az említett dombhát tövébe ássák-vájják bele pinczéiket a boziak, de sem ekkor, sem a házak építése alkalmával soha feltünő tárgyra nem akadtak.

Már Boztól Ny.-ra Balf felé máskép alakulnak a viszonyok. Itt a Fertő messzebbre marad el a dombháttól, mely menedékesebben ereszkedvén, hosszabb lejtőt bocsát a Fertő felé. Ezen lejtő és a tulajdonképeni dombhát között vezet az út Balfra. Az út közepe táján az említett lejtőn a balfiak szőllőültetés alkalmából rábukkantak nehány római épület maradványaira és ugyancsak római sírokra.

Még inkább Ny.-on Balfnak bejáratánál ráakadtak az ottani új házak építésénél csontvázakra, melyeknél bögréket találtak. A nép francziáktól származtatja e hamvakat. Ugyanitt az egyik vízmosás nyugati partjából kiástam egy kis gyermek csontvázát, melynek jobb karjánál egy csinos apró, kétfülű tálacska volt; jellege a bronzkori edényekére vall. Balfon magában több helyütt hallstattkori urnákat és csészéket találtak, akár csak a Purgstallról kerültek volna oda. De mindenütt tűzpadok nyomára akadtam, melyek helybeli telepek mellett szólanak.

K.-re Boztól, Hidegvég és Homok községek határában, az említett dombhát tövében több helyütt akadtam præhistorikus cseréptöredékekre (de hol nincsenek azok Sopron megyében?), nevezetesen a homoki temetőben, úgy szintén még odább K.-re a Hegykő előtti grófi téglavetőben, hol jaspis szilánkot is találtam, de ugyan e helyen két tűzpad nyomaira is bukkantam, melyek tehát szintén az e helyen való telepek mellett szólnak.

Fönt a dombháton, mely Balftól K.-re széles fensík alakjában húzódik el és a széplaki dombokkal ér véget, az északi erdőborította

szélen összesen öt tumulust találtam, még pedig a Balf és Boz közötti szakaszban. Az egyiknek föltárása három csontváz fölfedezésére vezetett (egy ember és két gyermek), melyeknek mindegyike jobb karja hajlásában, a könyökkel egy irányban, egymásba dugva két füles poharat tartott, a nagyobbik durvább, a kisebbik finomabb agyagból, melyeket neolith koruaknak tartok. Az ember csontváza körül nehány nagyobb darab vörös festék feküdt; szétszórtan egy pár tűzkő és jaszpopál szilánkot is találtam. Fémnek még csak rozsda foltja sem akadt. Ezeket a tumulusokat sem hozhatnám a tóbeli telepekkel kapcsolatba, egyrészt mert attól már jókora távolságra esnek, a mi különben nem döntő körülmény, de másrészt azért és ez a fő, mert itt is állandó telep nyomára bukkantam, hol égési maradványokon kívül egy durva vésőt is találtam. A győri vasútvonalon túl az Ikva partján, Kopháza határában emelkedő «Ördöghalma» (szintén præhistorikus tumulus), már igenis távolra esik, azért nem is veszem számba. Az itten felsorolt adatok egybevetve azon körülménynyel, hogy a dombhátról számos horhos (meredek vízmosás) szakad alá a Fertő felé, azon föltevésre indított, hogy az 1874-ki leletek nagyobbára az erosio hatása folytán a dombhátról kerültek a Fertő medrébe. A mióta a tó a nyolczvanas évek vége felé rohamosan apadni kezdett és azóta folyton-folyvást apadóban van, nézetem gyökeresen megváltozott.

Mindenekelőtt föltünt, hogy a Fertő déli partja mentében helylyel-közzel a nyugatinak irányában is, a part alján csekély mélyedésű meglehetős szélességű teknő huzódik el, mely hóolvadás vagy nagy esőzések idején vízzel telik meg. E teknőn túl, befelé a tó medre felé széles, lapos ormosodás következik, melynek rövidebb lejtője az említett teknő, hosszabbikja pedig a tó felé ereszkedik. Vígan léphetünk el rajta még hóolvadáskor is, lesüppedéstől nem kell tartani. Legjobban szembeötlik ezen lapos zátonyszerű hát Homok és Hegykő községek határában, mely utóbbiban gr. Széchenyi Béla jelenlegi ispánja ezt a zátonyt a belső teknő vizének bevezetése céljából hosszú, széles és mély árokkal hasította keresztül. Hegykőtől K.-re Széplak felé mind szélesebb leszen a porond, ellenben Ny.-on Boz felé meg-megszakad úgy, hogy nagyobb vízálláskor a tó egyenesen közlekedhetik a belső teknővel.

A zátonyt buja gyöp födi, talaja iszap és homok. Eredetét a jégvesztéknek * köszöni. Tél végén ugyanis, mikor a jég fölszakad és keményen fúj az északi szél, a jégtáblák nagy erővel mennek neki, különösen a délkeleti partnak és iszapot, sárt, nádat, homokot és követ tolnak föl mindaddig, míg véglegesen meg nem akadnak. Ezen jég-

* Ezt a tőrőlmetszett fertővidéki szót geografusaink és geologusaink figyelmébe ajánlom.

veszte képezi a zátony alapját, melyet a melegebb időn át folyton gyarapít az északi szél. Megjegyzendő, hogy hazánknak alig akad vidéke, hol akkora erővel dühöngene ez a szél, mint a Fertő medrében ; valóságos bóra számba megy. Ilyenkor lefekteti a másfél méternyi sűrű nádat, hogy meg sem látszik ; az egész tó egy dühösen hullámzó, piszkos, habzó, bömbölő víztömeg, mely mindent megragad és mérgesen vet ki a partra. Ez a borzasztó erő lebeghetett gr. Széchenyi előtt, mikor értekezése 17. lapján csillag alatt megjegyzé : «Az is lehet, hogy sok ily cseréptöredék a gyakori északi szelek által a déli part felé söpörtetett.»

Bizony úgy van, söpörte és söpri még ma is nemcsak a cserepet, hanem a kavicsot, követ, de még a vasat is, tekintet nélkül vajon præhistorikus, római, középkori vagy modern lett volna az. Ott találtam garmadában a déli és délkeleti partokon : a kővésőt, kovaszilánkot, az őrlő- és zúzókövet vegyest a kavicscsal és durva quarz meg homokkővel, a præhistorikus edénytöredéket, neolithot, bronzkorit, hallstattit, latènebelit a rómaival, népvándorlási és középkorival, de meg a mai födőcseréppel is ; a mindenféle csontot, sőt még a mai lópatkót is.

A zátonyszerű lapos, valamint egyéb megfigyelések megerősítettek abban a különben történelmileg is igazolt nézetemben, hogy a Fertő gyakran változtatta medrét és alakját. Eltekintve a pannon tengertől, a mikor a Fertő melléki Dombhát zátonykép változtatta el attól a soproni öblöt, eltekintve attól az időtől, a mikor itt egy hatalmas édesvizű tó nyaldosta meredekre a déli kavicsos dombhátat és a tóhegység előszökő lejtőit, csak azon idők kerülhetnek szóba, melyekben az ember e vidéken felütötte tanyáját.

Ezek elején talán e vidéken nem is volt tó, legalább erre engednek következtetni a Fertő medre minden részében talált kőeszközök és edénytöredékek, melyeknek legszebbjei a Rolett-féle muzeumban, Badenben, hová Rust vidékéről kerültek. Azután jött a nagy tó időszaka, melynek kiszáradt medréből hordta össze a szél azt a másfél mérföldnyi hosszú, 8—10 cm. széles dünát, mely a széplaki határtól a keleti part mentén Illmitzig (csak eddig követtem) tart, és telefújta homokkal Széplak, Hegykő és Homok kavicsos dombhátát ; ezt követte a római kor, melyben ha volt is víz a mederben, az elenyésző csekély volt, vagy azért, mert lecsapolták, vagy mert egyátalán nem volt víz benne. Ezen időszak eltarthatott az oklevélileg ismert idők beálltáig, melyek folyamán képződhetett a fent leírt zátony.

E föltevések igazolására szolgáljanak az eddigi, habár még korántsem kimerítő megfigyelések. Az újabb kőkorszakban hosszú időn keresztül száraz volt a tó medre, mint azt a partokon szerteszét található leletekből következtetni lehet ; czölöpök teljesen hiányoznak.

A természeti viszonyok iránt ösztönszerű érzékkel biró kőkori emberekről nem is tehető föl, hogy ép a tó déli részében, tehát ott, a hol leginkább ki voltak téve az északi szél ostromló dühének, építették volna czölöpkunyhóikat. Az ezen korra valló eszközök és edénytöredékek tehát részben vagy belemosattak a tóba, vagy pedig, és ez a legvalószinűbb, nagyobbára a száraz mederben keletkezett telepekről valók.

Ámde itt méltán föltehető a kérdés, hogy miért nem veti ki a tó a telepesek csontjait is? Erre az a válasz, hogy magát a tó fenekét illetőleg eddigelé semmiféle kutatás sem történt; továbbá, hogy nincsen kizárva még azon lehetőség sem, hogy a telepesek már a hullaégetést alkalmazták, minélfogva a déli és délkeleti partokon előforduló tengernyi cseréptöredékek javarészt összezúzott hamvvederekből is eredhetnek. Hiszen maga az 1874-ki kutatás leletlajstroma három «elég jó fentartású» urnáról is számol be; ezek egyikének rajzát közli és a VI. tábla (21. ábra), a leíró szöveg pedig a 14. és 15. lapon azt mondja róla: «mintegy 20 cm.-nyi mélyen találtatott s azon zsiros anyagból, melyet benne találtunk, azt lehet következtetni, hogy valaha szintén csontot tartalmazott. . . . Lehet, hogy gyermekcsontot tartalmazott, azonban az sem lehetetlen, hogy valami zsiradék volt már kezdettől fogva benne.»

Az a 20 cm.-nyi mélység a víz sodra mellett szól; az edénynek hamvvederül való fölfogása pedig egyenesen lerontja a czölöpépítmények föltevését, ha csak holmi urnapóczokra nem gondolunk a czölöpkunyhók belsejében; mert vizen nem égetnek el holtakat, vízbe pedig még kevésbé helyeznek el urnákat. Maradna tehát az esetleges czölöpépítmény igazolására csak a zsiros fazék föltevése.

Bővebb felvilágosítást ezen régi időkre nézve vártam a Széplaktól É.-ra a Fertő árterületén emelkedő «Loránt-domb»-tól, mely egész valójában mesterségesen emelt halom benyomását teszi. Átmérője minden irányban van 30 m.; magassága 3—4 m. között váltakozik. Jó földből hordták össze, miért a széplaki gazdák északi oldalán ki is kezdették, és már jócskán hordták el földjeikre. Ezt a halmot vette a múlt évi augusztus havában ft. Darvas Orbán főgymn. tanár kutatás alá olyképen, hogy rajta keresztül egymást derékon vágó két átmetszést vezetett. Azonban néhány cseréptöredéken és csontdarabon kivül csak egy hegyesre csiszolt csontdarabot talált, úgy hogy azt kell mondanunk, hogy a munka semmi biztos adatot azon az egyen kívül, hogy a halom mesterséges, nem szolgáltatott.

Áttérve a bronz, hallstatti és la Tène időkre, azt kell állítanom, hogy akkor a Fertő medre telisdedtele volt vízzel; mert máskülönben okvetetlenül kellett volna akár az egyik, akár a másik korra valló fémtárgyat találni. De sem az 1874-ki, sem az újabb kutatások nem vezet-

tek ilyenre. A hónapokat a tó partján töltő gulások és egyéb pásztorok, kiknek figyelmét különösen fölhívtam az e fajta tárgyakra, sem tudtak még a legcsekélyebb e korokba vágó fémtárgyra akadni, pedig egyéb dolgot eleget találtak. Cseréptöredékek, melyek e korok jellegével bírnak, azok kerültek, de hát ezek belemosattak a Fertő melléki dombhát és hegység lejtőiről, melyeken sűrűen voltak azon korok nevezetesen a hallstatti és la Tène idő telepei. A soproni szőllőkből már nehány szép bronztárgy került a városi muzeumba és az A. Értesítőbe, be is mutattam egy gyönyörű la Tène fibulát, melyet egyéb tárgyakkal együtt találtak az egyik szőllőben. Lehetséges, hogy további kutatások más eredményre fognak vezetni, de jelenleg a legcsekélyebb adat sincsen arra nézve, hogy a Fertő medrét azokban a korokban száraznak lehessen mondani, még kevésbé pedig arra, hogy akkor telepek lettek volna benne.

Egészen mások voltak a viszonyok a római időben. Akkor aligha semmi víz sem volt benne; talán hogy lecsapolták? Meglehet, de valószinűbbnek tartom, hogy itt a keleti és délkeleti részeken a rómaiak nehány pocsétától eltekintve, homokos pusztaságot találtak. És a Plinius említette deserta Bojorum nem képletes kifejezés a jazygok vagy dákok feldúlta vidék jelölésére, hanem futó homokkal borított valóságos deserta, melyen végig nyargalt az északi szél, hogy összehordja a homokot hosszú lapos, É.-ról D.-re vagy még inkább ÉNy.-ról DK.-re csapó dombokká. A Rábaközben, a Hanynak déli oldalán akárhány ilyen homokos hátat találunk, melyekből már nem egy germán és honfoglaló vitézt hoztam napfényre. Magában a Hanyban is találtak már sarkophagot, magam is gyüjtögettem mostani száraz, de azelőtt századokon át vízjárta szélén római téglákat, köztük föliratosat is, meg érmeket és cseréptöredékeket.

A Fertő nyugati partja mentén már számos római emléket találtak, némelyeket oly mélyen a part aljában, hogy a mostani tó is elérte hullámaival, ezekre nem vetek most semmi ügyet, valamint azokra sem, melyek a balfi lejtőkön előfordulnak. Sokkal fontosabbak a keleti parton levők. Ettől a tó vize már vagy 5—600 m.-re huzódott vissza. A kimosott part hosszában kutatván, az ott pihenő gulások figyelmeztettek arra, hogy odább É.-ra a Szt.-László major közelében a tó fenekén olyan egyenes vonal látszik, akár a vasút. Ezen állításuk csakugyan valónak bizonyult be, mert a tó kiszáradt fenekén azonnal szembetünt ezen ÉK.-ről DNy.-ra Boz felé futó vonal azáltal, hogy fű verte ki magát rajta, minekfolytán keskeny szalagképen ütött el a vakító székesföldtől. Mindjárt a part alatt, a tó régi medrében feltünt nehány széles római téglalap, melyet a gulások túrtak ki az iszapból; a cseréptöredékek minőségéből, köztük egy mécses darabjai, azonnal

kitetszett, hogy sírból valók. A vonal mentén lefelé haladva, az első sírtól mintegy 30 lépésnyire csakúgy találomra ásattam meg a földet, és ime, egy második sír lett föltárva, melyben cseréptöredékeken kívül egy mécses, egy vastőr vagy kés több darabja és 3 db terra sigillata töredék volt; közvetlenül mellette a harmadik sír mutatkozott. Ez a három sírlelet bent a Fertő medrében elég ok arra, hogy a tónak partját a római időre nézve jóval beljebb toljuk Ny.-ra; mert lehetetlen még annak föltevése is, hogy a rómaiak magasabb part tőszomszédságában az iszapba temetkeztek volna.

Nagyon száraznak kellett akkor a talajnak lennie, melyből végre is, 5—600 m.-nyi távolságban a tó jelenlegi tükrétől, már első ásónyomnyira fölbugyog a büzhödt szagú, iszapos víz. Pedig nekünk az első ásónyom alá még 40 cm.-nyire kellett leásnunk, hogy az egész leletet kiemeljük.

1874-ben, a mikor a tó egészen ki volt száradva, az ásatást 1 m.-nyi mélységben a talajvíz miatt abbahagyták; bizonyos az, hogy mielőtt ez feladta volna magát a 60—80-ik cm. körül már iszapban dolgoztak; ha tehát a rómaiak idejében a 60 cm.-nyi mélységben még nem volt iszapos a föld, mi sem természetesb, mint az a következtetés, hogy akkor a tó egész medre szárazabb volt, mint 1874-ben.

De még jóval a római kor letünése után is száraznak kellett lennie. Erre a föltevésre feljogosít azon körülmény, hogy a folyó évben társammal odább D.-re mintegy fél km.-nyire egymás mellett, KNy.-i irányban fekvő 3 csontvázat emeltünk ki. Ugyan e helyen Seffer Ákos ügyvéd az 1887-ki őszszel ötöt ásatott ki; az ezóta mostanig lefolyt időn keresztül pedig — a gulások állítása szerint — vagy harmincz embert takart ki a Fertő. Itten tehát rendes temető helyén állunk. De sem Seffer úr, sem mink mitsem, de még egy árva rozsda foltocskát sem találtunk ezen csontvázaknál; miért is valami keresztény telep szegény hozzátartozóinak tekintem és jóval a népvándorlás lezajlása utáni időbe helyezem.

Ime, dióhéjba szorítva eddigi megfigyeléseim. Korántsem tartom kielégítőknek, miért is várva-várom az időt, melyben a tó teljesen ki fog száradni, a mi pedig előreláthatólag nemsokára be fog következni. Nem tartom lehetetlennek, hogy akkor majd bővebb tapasztalás alapján nézetemet nemcsak módosítanom, de meg is változtatnom kell. Mostani felfogásom az, hogy az 1874-iki kutatásoknak czölöpös építményekhez semmi közük.

Bella Lajos.

A RÉGI KUNOK TEMETKEZÉSE.

A magyar nép több vidéken *kun halomnak* nevezi az olyan kisebbszerű halmokat, melyeket szemmel láthatólag emberi kéz alkotott s tulajdonkép régi sírhalmok, mint azt a bennük található csontok, fegyverek, edények stb. tanúsítják.

Az elnevezés, ha egyebet nem is, annyit mindenesetre bizonyít, hogy a régi kunok ilyen halmokat emeltek halottaik fölé. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy minden olyan halom, melyet a nép «kunnak» nevez, csakugyan a kunoktól származnék; sőt ellenkezőleg, ép a legnevezetesebbek, mint a hunnok állítólagos temetője, a krónikáinkból is ismert érd—battai *Százhalom* s aztán a pátkai és alsószentiványi *kun halmok*, sokkal régebbi időből valók, úgy hogy nemcsak a kunok bevándorlásának idejét, hanem a hunn korszakot is megelőzik. Az emlitett halmokról ugyanis ma már tudjuk, hogy azon kelta (vagy keltákkal vegyült) népség temetkezési helyei voltak, mely a Kr. e. századokban szállta meg Pannóniát s a római uralom alatt is sok ideig megőrizte régi szokásait.

A népies elnevezés azonban nem alap nélküli. A «kun halom» nevet kiegészítik a *kurgán*nak, *korhány*nak nevezett halmok, melyek szintén több vidéken találhatók, mint Biharban, Békésben, Csongrádban, a jászkun-szolnokmegyei Csépán stb. s megfelelnek a kun «kurgan»-halom, sírhalom szónak.* Ezenkívül pedig megerősítik azon régi írók, kik a kunokat olyan időben ismerték, midőn ősi szokásaikkal még nem szakították.

Ezen írók közé tartozik a brabanti *Rubruquis Vilmos*, ferenczrendi szerzetes, kit 1253-ban IX. Lajos franczia király követségbe küldött Mengkühöz, a mongol nagykhánhoz, mely alkalommal Batu khánt is fölkeresve, útját a régi Kunországon keresztül vette a Volga felé. Rubruquis említi először a déloroszországi csészetartó szobrokat, melyeket a kunoknak tulajdonít. Azt mondja ugyanis: hogy a kunok *nagy hal*

* *Codex Cumanicus.* Edidit comes Géza Kuun. Budapest. 222. l. Kurgan = en gihoft grap; 266. l. Kurgan = tumulus.

mot készítnek az elhunyt fölé s erre *szobrot* emelnek, mely arczczal *kelet felé* fordul és a köldöke táján *csészét* tart a kezében.[1]

A halomkészítést más írók is említik, kik a kunok ezen időbeli temetkezéséről írnak, a szoborról azonban hallgatnak, mindössze a magyar forrásokban van szó egy ilyenforma szoborról, melyet hagyományaink szerint a tárnokvölgyi ütközetben elesett Keve nevű hunn vezér sírja fölé emeltek. A XIII. század első tizedeiben készült és a későbbi magyar krónikákba olvasztott Hunn Krónika szerint ugyanis a véres harcz után a hunnok összeszedve övéik és Keve kapitány holttestét, *scytha szokás* szerint az út mellett illő tisztességgel sírba tették s örök emlékül ugyanott egy *kőoszlopot* emeltek.[2]

Kétséget sem szenved, hogy itt nem az Etele korabeli hunnokról van szó, hanem — mint egy más helyen már megjegyeztük — olyan hunn- vagy kunfajta népségről, mely a honfoglaló magyaroknak képezte egyik alkatelemét. A kronológiát minden monda össze-vissza szokta zavarni, de a kronológiai hiba nem fosztja meg az ilynemű adatokat etnografiai értéküktől. Mindenesetre számbaveendő körülmény, hogy a magyar hagyomány a hunnokról szólva szükségesnek tartotta kiemelni, mint «scytha szokást», hogy az elhunyt fölé szobrot vagy oszlopot emeltek; ugyanezt a szokást Rubruquis a kunoknál tapasztalta, tehát annál a népnél, mely a XI—XIII. század folyamán a régi hunn területen tanyázott s neve is tulajdonkép csak a «hunnak» változata.

Henszlmann ezzel szemben a gótoknak tulajdonítja a déloroszországi csészetartó szobrokat.[3] De Rubruquis félre nem magyarázható adatán kívül a következő körülmények határozottan ellene mondanak állításának: 1. E szobrok Dél-Oroszországból átnyulnak az Azovi tengeren túli területre, a Kaukázustól északra fekvő vidékre s innen a

1 Comani faciunt magnum tumulum super defunctum et erigunt ei statuam versa facie ad Orientem, tenentem ciphum in manu sua ante umbilicum. *(Itinerarium fratris Willelmi de Rubruk anno gr. 1253. ad partes Orientales.* A Fr. Michael- és Th. Wright-féle kiadás sz. «Relations des voyages de Guillaume de Rubruk, Bernard Le Sage et Saewulf» Paris. 1839. 41. l.)

2 *Simonis de Keza* Gesta Hungarorum. Pars. I. cap. II. 8. (M.[átyás] Florianus kiad. Historiæ Hungaricæ fontes Domestici. Pécs. 1883. Pars. I. vol. 2. pag. 60. — Endlicher J. L. kiad. Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli. 1849. pag. 91.): «Huni... sociorum cadauera que poterant inuenire Cuwemque capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more Scitico solempniter terre commendarunt.» — *Marci* Chronica de Gestis Hungarorum. Pars. I. cap. 3. (Ed. Franciscus Toldy. Pest. 1867. pag. 8.) «Huni... cadauera suorum sociorum et Keuam capitaneum more scythico prope stratam, ubi statua solempnis lapidea est erecta decentissime subterarunt.» (Csaknem szórul-szóra igy mondja a többi krónika is. L. Chronicon pictum *Vindobonense* M. Florianus kiad. id. h. pag. 109; Chron. *Posoniense.* Lib. I. cap. II. §. 4. Toldy F. kiad. Buda. 1852. 8. l.; Chron. *Dubnicense.* I. pars. cap. 6. M. Florianus kiad. vol. III. Pécs. 1884. 10. l.; Chron. *Budense.* Podhradczky J. kiad. Buda. 1838. p. 16. Jelentéktelen stilisztikai változtatással *Thuróczinál* Chron. Hungarorum. P. I. cap. XI. kiadta Schwandtner I. G. Scriptores RR. Hung. Bécs. 1746. 59. l.)

3 A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Budapest. 1875/6. 101—104. l. és Die Kunst der Gothen. Bécs. 1874. 13. l.

Közép-Volga mellékére és Szibériába az Altáji hegységig, hol sem a gótok, sem törzsrokonaik soha meg nem fordultak, ellenben e területen mindig uralaltájiak tanyáztak, tehát az efféle szobrok emelése is mindenesetre valamely ural-altáji nép szokásához tartozik. 2. Egyes szobrok világosan föltüntetik azon viselet jellegét, melyből a magyar alakult s a minőnek a kun viselet van ábrázolva XIV—XV. századbeli falfestményeinken.[1] 3. Egyes arczokon fölismerhető a mongol typus.[2] 4. Hogy pedig déli Spanyolországban is kivételesen találtak egy halomban («Szentek halma») ilyen csészetartó szobrocskákat, ebből a gót eredetre azért nem lehet következtetni, mert a gótoktól birtokba vett más területen, mint déli Francziaországban és Olaszországban semmi nyomuk, ellenben az történeti tény, hogy a népvándorlás egy *alán csapatot* is elsodort a Pirénei félszigetre; az alánok pedig a scytha-szarmata népséghez tartoztak, melyet szokásai és nyelvének maradványai uralaltájinak mutatnak[3] s így, míg kétségtelen adatok be nem bizonyítják az ellenkezőt, a délspanyolországi «Szentek halmát» az alánok temetkezési helyének kell tekintenünk.

Visszatérve a kunok temetkezési szokásaira, a föntebbinél még részletesebb tudósítást találunk a szintén belga eredetű *trois-fontainesi Alberich* cziszterczita barát krónikájában, ki a XIII. század közepe táján hazánkban és az aldunai tartományokban (Daciában) is megfordult s meglehetősen tájékozva volt az akkori magyar és kun dolgokról. Ezen időtájban az aldunai kunok közt a legtekintélyesebb törzsfőnök (maior in Regibus Comanorum) Jonas volt; «kenézsége» (kenezatus Joan) IV. Béla 1247-ki oklevele szerint a szörényi földön feküdt az Olt folyóig, de már ekkor Joan nem lehetett életben, mert a kenézség a királyra szállt vissza s mint ilyent, ezen évben Havaselvével együtt a johanniták kapták meg.

Az említett Joan csakugyan már hat évvel elébb elhunyt; tudjuk ugyanis Albericus után, hogy Jonas kun király vagyis a IV. Béla által említett Joan 1241-ben a konstantinápolyi latin császárt, II. Balduint segítette a görögök ellen s még ezen évben meghalt Konstantinápolyban. Mivel azonban — így folytatja Alberich — nem volt megkeresztelve, a város falain kívül temették el egy *magas halom* alá és *melléje élve temették nyolcz fegyverhordozóját, kik önként követték őt a halálba s ezenkívül huszonhat lovat, hasonlóképen élve.*[4]

1 *Henszlmann J.* A bécsi világtárl. rég. osztálya. 101. l. 94, 95. ábra. 102. l. 100, 102. ábra. (Die Kunst d. Gothen. 8—12. l. 10, 11, 15, 16. ábra.)

2 U. o. 101. l. 95. ábra. (Die Kunst d. Goth. 9. l. 11. ábra.)

3 Ethnographia. 1890. I. k. 430. l.

4 «Mortuus est hoc anno (1241) Rex Jonas predictus nondum baptizatus, et idcirco sepultus est extra muros civitatis in altissimo tumulo et octo armigeri suspensi sunt vivi a dextris et sinistris, et ita voluntarie mortui, et viginti sex equi vivi similiter sunt ibi appensi.» *(Alberici Monachi* Trium fontium Chronicon. Leibnitz G. G. kiad. Lipcse. 1698—1700. Pars. 2. pag. 579.)

Ezen Jonas király leánya mostoha anyja volt a Balduin császár segítségére siető franczia keresztes vitézek egyikének, az ifjabb Nariot de Toucy lovagnak, ki 1252-ben, midőn IX. Lajos franczia király a szent földön táborozott, megismerkedett a király életírójával, Joinville báróval s úgy neki, mint a királynak sokat beszélt a kunokról. Többek közt elmondta azt is, hogyan temettek el egy előkelő kun urat, ki akkor halt meg, midőn Nariot de Toucy a kunok táborában tartózkodott s így szemtanúja volt a szertartás lefolyásának. *Joinville* tehát megbízható forrásból szerezte azon adatokat, melyeket a kunok dolgairól Sz. Lajos életrajzába szőtt s a mit a kunok temetkezéséről mond, nemcsak megerősíti Alberich föntebb említett sorait, hanem számos részlettel ki is bővíti.

A temetkezés Joinville leirása szerint igy történt. A kunok széles sírt ástak s nagy pompával *székre ültetve* tették bele a halottat. Vele együtt *elevenen temették el legjobb lovát és legderekabb csatlósát*, a ki, mielőtt ura sírjába tették volna, bucsút vett a temetésen jelen volt kun királytól és főuraktól. Ez alkalommal egy kendőbe, melyet a csatlós tartott, a jelenvolt főurak sok aranyat és ezüstöt raktak össze s e szavak kiséretében adták át a vitéznek: «Ha a túlvilágon találkozunk, visszafizeted-e nekem, a mit most kölcsön kaptál?» Mire ez így válaszolt: «Nagyon szivesen meg fogom tenni.» Most a kun király *egy levelet adott* a vitéznek, *melyet az elébbi uralkodónak írt* s ebben bizonyítja, hogy az illető vitéz példásan élt, híven szolgált s kéri elődét, hogy érdemeihez képest jutalmazza meg őt.

Mikor aztán mindez megtörtént, a csatlóst a lóval együtt elevenen egykori uruk sírjába tették, föléjük *gyalult deszkákat helyeztek* s a jelenlevők sietve *földet s követ dobáltak a sírba* és még az éjszaka beállta előtt magas dombot emeltek a sír fölé.*

Az idézett irókból kitetszik, hogy:

1. a kunok a halottakat teljes díszben felöltöztetve és székre

* *Joinville* Mémoires ou historique et chronique de Saint-Louis. Ed. Fr. Michel. Paris. 1859. 150—152. l. Az eredeti szöveg igy hangzik: «Encore nous conta une grant merveille, tandis que il estoit en leur ost: que un riche chevalier estoit mort, et li avoit l'en fet une grant fosse large en terre, et l'avoit l'en assis moult noblement et paré en un chaere; et li mist l'en avec li le meilleur cheval que il eust et le meilleur sergent tout vif. Le serjant avant que il feust mis en la fosse avec son seigneur, avec le roy des Commains et aus autres riches seigneurs, et au prenre congié que il fesoit à eulz, il li mettoient en echarpe grant foison d'or et d'argent, et li disoient: «Quant je venré en l'autre siècle, sime rendras ce que je te baille.» Et il disoit: «Si ferai — je bien volentiers. Le grant roy des Commains li bailla une lettres qui aloient à leur premier roy; que il li mandoit que preudomme avoit moult bien vescu et que il l'aveit molt bien servi, et que il li guerredonnast son servise. Quant ce fu fait, il le mistrent en la fosse avec son seigneur et avec le cheval tout vif: et puis lancèrent sur la fosse planches bien chevillèes, et tout courut à pierres et à terre. Et avant que il dormissent orent-il fet, en remembrance de ceulz qui il avoient enterré, une grant montaigne sur eulz.»

ültetve temették el s föléjük gyalult deszkákat helyeztek, mely utóbbi szokás emlékeztet a dunántúli magyarság «pandalos» sírjaira;

2. a halott mellé temették, még pedig élve, legkedvesebb lovát és leghívebb szolgáját;

3. a halott fölé magas halmot emeltek, erre pedig

4. kőoszlopot vagy szobrot helyeztek, mely egy csészetartó emberi alakot ábrázol, vagy pedig egyszerűen köveket dobáltak a sírba;

5. a halottal a másvilágra levelet küldtek, mely bizonyítványul szolgált arra, hogy életének lefolyása érdemessé teszi a túlvilági jutalomra.

B. Mayerberg Á., I. Lipót követe Alekszej orosz czárhoz 1661-ben, ugyanilyen muszka szokásról emlékezik meg. Szerinte az elhunyt kezébe a pap egy, a jegyzőtől kiállított bizonyítványt tett, hogy az illető a görög egyház kebelében élt, vétkeiért gyónás és áldozás által eleget tett, a böjtöket megtartotta, imádkozott, tisztelte az istent, tehát Sz. Péter gyorsan bebocsáthatja a paradicsomba.[1]

Mind Albericus, mind pedig Joinville szerint a kun temetkezési szokások közé tartozott, hogy az elhunyttal élve temették el legjobb lovát. Hazánk területén egész sorozata ismeretes az ilyen síroknak, melyekben a vitéz mellett lova csontvázát is megtalálták. E sírok azonban nem csupán a kunoktól megszállt területen fordulnak elő, hanem országszerte mindenfelé s azon lovas sírok, melyeknek kora datálható, jóval elébbiek a kunok beköltözésének idejénél. A lóval való temetkezés szokása sokkal általánosabb, semhogy csupán csak a kunokra szorítkozott volna; de másfelől az is konstatálható, hogy a kunokkal mindenesetre rokonságban levő népeknél volt meg.

Három csoportot különböztethetünk meg lovas sírjaink közt:

I. Az elsőbe tartoznak azok, melyek a *hunn korszakba* nyulnak vissza, minők a *keszthelyi*, *ordasi*, *püspökszenterzsébeti*, *mártélyi*, *palánkai* és *lemesi* lovas sírok, melyekben csakis római érmek találhatók.[2] Jelemzi ezeket a széles talpú félkoridomú kengyelvas, melynek idomához

1 *Szamota I.* Régi utazások Oroszországban. (Nemzet. 1891. okt. 7. sz.)

2 Keszthelyen eléfordultak Nagy Konstantin s fiainak II. Konstantin, II. Constantius és Constansnak, Constantius Gallusnak, Julianus Apostatának, I. Valentinianus és Valensnek s Gratianus és II. Valentinianusnak az érmei, tehát csupa IV. századbeliek; Ordason Philippus Arabs érmét találták; Mártélyon Faustina ezüst dénárát és Aurelianus bronz érmét; Püspök-Szent-Erzsébeten pedig Diocletianus, Licinius és Constantius Chlorus pénzeit. — A lemesi (Sáros m.) sírról csak annyit tudunk, hogy lovával eltemetett lovagot találtak benne 2 kengyellel (mely a hunnkori typushoz tartozik), fokossal vagy csákánynyal (keszthelyi és ordasi typus, l. fegyvertárban I. szekrény 10 sz. a) és áttört kerek réz lemezzel, melyeket 1866 végén Lévay Benő földbirtokos ajándékából kapott a m. n. muzeum. (Rég. növ. napló 115/866.) — A palánkai leletet 1891 tavaszán szerezte a muzeum; áll a keszthelyi typushoz tartozó kengyelből, bronz csatból, gombból, a keszthelyihez hasonló kerek boglárból és áttört aranyozott bronz korongból, továbbá bronz csörgőből. minőt Ordason is leltek. (Rég növ. napló 32/1891.)

hasonlít a VIII — IX. századbeli germán és normann kengyel, de hogy nálunk sokkal korábbiak az ilyen kengyelek, az érmeken kívül, melyek sohsem későbbiek a római kornál, bizonyítja a római műipar félreismerhetlen befolyása a sírmellékletek díszesebb darabjain, sőt egyes római tárgyaknak, mint fibuláknak és terra sigillátáknak az előfordulása is.[1] A sirok tartalma: a griffes és virágindás szíjjvégek és övcsatok, lapos korongok domború vagy áttört indadiszítéssel, s a hasonló módon ékített gombok, nagyon határozott jelleget kölcsönöznek az ide tartozó lovas siroknak, a melyek különben aránylag nagyon ritkák[2] s némely temetőben, mint Nemesvölgyön, Szeged-Sövényházán, Hód-Mező-Vásárhelyen, Budapesten a lóversenytéren, Gerjenben stb. egyáltalán nem is fordulnak elő. Ennek a magyarázata az lehetne, hogy úgy Keszthelyen, mint Mártélyon, Ordason és Püspök-Sz.-Erzsébeten kimutatható a csontvázakból és a temetkezési módból, hogy az ilyen sírok nem egyfajta népségtől valók; más fajbeliek voltak az urak és szabadok, s más fajbeliek a szegények és szolgák.[3] De ez a magyarázat nem nyújt kellő felvilágosítást arra a jelenségre, hogy Keszthelyen, bár a sírok túlnyomó része egy kaukázusi és mongol faj keverékéből alakult lovas népségtől származik, az ezrekre menő sírok közt alig egy-kettő volt lovas sír; a

1 Keszthelyen pl 15 római fibulát találtak (Lipp V. A keszthelyi sírmezők. Budapest. 1884. 38. l.), Nemesvölgyön pedig egy női sírban a nő kezében terra sigillatából faragott orsófejet. (Arch. Ért. VI. 1886. 324.) Ide sorolható a hunn-avar periodusból a Szeged-Öthalmon talált trébelt lemez is, mely az v. század kezdetéről ránk maradt római szekrénylemezekre emlékeztet. (Pulszky F. Arch Ért. 1881/2. I. 152)

2 *Keszthelyen* p. a városi temetőben több mint ezer sír közt csak hat volt a lovas sír, a Dobogón pedig Lipp egy sírban sem talált lóvázat, csak a munkások elbeszélése után állítja, hogy nehányban itt is volt. (Lipp: A keszthelyi sírmezők. Budapest. 1884. 14. A keszthely-dobogói sírmező. Akad. Ért. a tört. tud. köréből. XI. k. 8. sz. 6. l.) — *Mártélyon* szintén csak nehány lovas sír fordult elő. (Arch. Ért. 1892. XII. 418.)

3 *Keszthelyen* Lipp három féle temetkezési módot különböztetett meg, u. m. az egyszerű eltemetést, a tökéletlen elégetést és a tökéletes elégetést a hamvak urnába való tételével. (A keszthelyi sírmezők. 11. l.) A Dobogón az első mód az uralkodó, a városi temetőben mindegyik előfordul. Azt is konstatálta, hogy három féle emberfaj volt eltemetve (Lipp, id. m. 12.): egy igen magas termetű arányos koponyával, minő azonban csak kevés sírban volt található, de ezen sírok tartalma a leggazdagabb volt; a második faj zömök termetű, hosszukás koponyával, a férfiak kajla lábakkal, mi lovas népségre mutat (Lipp id. m. 12, 49. l.) s dr. Török A. szerint a faj a mongol és a kaukázusi rassz keveréke (id. m. 12, 23. l.); ettől való a legtöbb sír a városi temetőben, a Dobogón levők pedig majdnem kizárólagosan ide tartoznak; a harmadik faj kis termetű, nagyon hosszú és végig keskeny koponyával, ettől csak a városi temetőben fordultak elő sírok, itt is kevés, mellékletük pedig csupán rozsdás vasdarabokból állt. Az aránylag kevés férfi-sír fölszerelése két társadalmi osztályra mutat: szabadokra és szolgákra. (Id. m. 49. Arch. Ért. 1880. XIV. 118.) — *Mártélyon* egyik faj óriás termetű széles kiálló arcz csonttal és keskeny homlokkal; a lovas sírokban levő faj zömök, kurta, széles arczú, erősen hátrahajló keskeny homlokkal; a szegényebb sírokban hosszúfejűvé torzított koponyák fordultak elő (Arch. Ért. 1892. XII. 420.). — *Ordason* Tergina Gy. kétféle temetkezést talált: a lovas sírokban a csontváz északról délnek volt fektetve; a másik temetkezés amazokkal vegyesen fordultak elő, itt a lómaradványok hiányoznak s tartalmuk gazdagabb, mint a lovas síroké. (Arch. Ért. 1880. XIV. 338—339.) — *Püspök-Szt.-Erzsébeten* a lóval eltemettetteket fejjel északnak, a ló nélkülieket fejjel keletnek találták. (Arch. Ért. 1887. VII. 435

leggazdagabb sírokban pedig egy arányos koponyájú és igen nagy termetű, majdnem két méter magas emberfaj volt eltemetve,[1] a mely faj Mártélyon és Nemesvölgyön is feltalálható, a melyet tehát a vezérlő elemnek, a legelőkelőbb osztálynak kell tekintenünk, ismertető jelei azonban merőben különböznek a hunnokétól, a kik alacsony termetűek és aránytalanul nagy fejűek voltak,[2] de kapcsolatba hozhatók akár a gótokkal, akár pedig más germán törzsbeliekkel.

Összegezzük e jelenségeket: 1. a leggazdagabb, legelőkelőbb osztálybeliek közt találunk magas termetűeket és arányos koponyájúakat, a kik talán germánok voltak; 2. a harczosok osztálya kaukázusi rasszal vegyült mongolfajta lovas népségből állt, a kiknél azonban a lóval való eltemetés szokása nem volt elterjedve s a kengyelt sem ismerték; 3. kellett tehát lenni ugyanezen időtájban egy másik ural-altáji lovas népségnek is, mely a másiktól abban különbözött, hogy lóval temetkezett és ismerte a kengyelvasat; ez pedig a mártélyi lovas sírok szerint zömök termetű volt és széles arczú, erősen hátrahajló keskeny homlokkal[3] s a másik fajta lovas népséggel szemben aránylag nagy kisebbségben volt.

Szükséges volna tudnunk, hogy a lovas sirokban talált csontvázakon prægnansabban mutatkozik-e a mongol typus, mint a másik fajta, már a kaukázusi raszszal kevert lovas népnél. De e nélkül is pusztán történeti alapon megpróbálhatjuk rendszerezni az ellentétes adatokat. Az a lovas nép, melynek a germánok — úgy látszik — urai voltak s a mely lóval nem temetkezett és a kaukázusi raszszal keveredett, szarmata lehetett, mely népség — nem is említve a jazygokat — már a IV. század folyamán behatolt Magyarország területére s mint Lipp is felhozza, Gratianus pannoniai alánokból állított testőrcsapatot; a szarmaták egyik ágát a roxolánok képezték, ezekről pedig Jornandes után tudjuk, hogy a keleti gótok uralma alá tartoztak.[4] A hunnok, miután a független scytha-szarmata törzseket magukhoz csatolták s a Dontól az Al-Dunáig való előnyomulásuk közben folyton ezt az elemet szedték föl, hazánkban csak az V. század elején tünnek föl s már félszázad múlva, Attila halála után, a gótok és gepidák kiszorítják őket a Dnyeper

1 Az egyik lovas sírban talált csontváz 1 93 méter magas volt (Lipp id. m. 22); az itt lelt tárgyak diszítési motivuma emlékeztet a galgóczi, blattniczavidéki és anarcsi virágokra (Lipp: A keszthelyi sírmezők. 64—65. ábra. V. ö. galgóczi süvegdísz virágaival. Pulszky F. A magyar pogány sírleletek. Budapest. 1891. 18. l. — A blattniczaiakkal. Arch. Ért. 1880. XIV. k. L. tábla, 3—5. sz. Ugyanezen diszítési motivum eléfordul a szeged-sövényházi hunn-avarkori leletben is. Arch. Ért. 1881. I. 151. l. 2—3. ábra.) — Ettől nem messze találták a másik lovas sírt, melyben közép termetű férfi csontváz volt, a kinek koponyája már ázsiai emberfajra utal; a vele talált tárgyak közt szintén eléfordul egy csaton a blattniczai diszítési motivum, de hogy a sír nem tehető a sokkal későbbi magyar korba, mutatja egyebek közt a szintén itt lelt 3 Gratianus féle bronz érem. (Lipp id. m 23. l. IV. t. 69. ábra.)

2 Ammianus Marceninus. XXXI. 2

3 Arch. Ért. 1892. XII. 420.

4 Jordanes. Cap. 23, 24.

mellékére; valószinű, hogy nagyobb számban csak az Alföldön tanyáztak, Attila székhelye körül, egyébként pedig olyanforma arányban lehettek a rokonfajta szarmatákkal szemben, mint pl. Dsagataj és Batu khán mongoljai a középázsiai tatárok s a kelet-európai tatárok, kunok és volgai bolgárok között.

Ilyenformán a föntebbi leletekben meg lehetne különböztetni egy korábbi (szarmata-gót) és egy későbbi periodust, midőn a hunnok is föltünnek; amannál a lóval való temetkezés és a kengyelvas még nem fordul elő, ellenben az utóbbi időszakot ez jellemezné.

A hunnok kiveretése után egy századig a germánok az urak Magyarországban, a mi azonban aligha jelenti azt, mintha kizárólag csak gótok és gepidák s más germán törzsek laktak volna hazánk területén. Az a viszony, mely a gótok és szarmaták közt szövődött még a III. század közepétől fogva a Fekete-tenger mentén, aligha szünt meg a hunnok følléptével; hiszen már föntebb említettük, hogy az alánok egy része a vandalokhoz csatlakozva egész Lusitaniáig elhatolt. Az V. század közepétől a VI. század közepéig terjedő időszak alatt tehát a hunn elem hiányát csak a lóval való temetkezés és a kengyelvas elmaradása mutatná: egyébként pedig a lelt tárgyak jellege ethnikus változásokat csak annyiban tüntethet föl, hogy a valamennyi germán népnél feltalálható fibulaformák s a rekeszes ékkövek gyakoribb előfordulását ezen korszakba tehetjük.

Az avarokkal a VI. század második felében új elem tünik föl Magyarország területén, de miként elébb a hunnok a szarmatákat, úgy ragadják most magukkal az avarok azon hun-szarmata elemeket, melyek száz évvel elébb a Feketetenger nyugoti és északi partvidékén elterülő síkságra vonultak vissza s az avarok által szétbomlasztott kuturgur államot alkották. Az avar-kor első időszakát tehát az ezen időből származott tárgyak stilisztikai jellege tekintetében nemcsak a magyarországi germán-szarmata, hanem a déloroszországi hunn-szarmata elem is többé-kevésbé összekapcsolja az elébbi korszakkal s csak a lovas sirokban talált kengyelek mutatnak nagyobb eltérést, a mennyiben ezek alapidoma már nem félkör, hanem kerek, hasonló az almához.* Ez a kengyeltypus előfordul Ordason is a hunnkori kengyeltypussal együtt, aztán előfordul Bölcskén és Szegeden az alföld-fiumei vasút pályaházánál napvilágra került leletben az elébbi korszakot jellemző tárgyak kiséretében, továbbá Kassán (Baranya m.) griffes csattal és fonadékos diszítésű lemezekkel, végül a VII. század kezdeténél korábbi időbe semmi esetre sem tehető szentendrei leletben, a tulajdonképeni avar kengyel typussal együtt.

* Arch. Ért. 1891. XI. 120. l.

Már a VI. század végső éveiben újabb rokon elemek költöztek Pannoniába az avarokhoz az Azovi tenger mellékéről, nevezetesen a koczager, tarniak és zabender törzsek; a VII. század hetvenes éveiben pedig egy ujabb csapat jött: a Kuvrát által egyesített Mæotis-menti bolgárok, onogurok vagy onogundurok és kotragok egy része Kuvrát negyedik és ötödik fiának vezérlete alatt. Ezen új elemekkel az avarkorbeli tárgyak jellege is változáson ment keresztül s leleteinkben kezdenek föltünni a kaukázusi és volgamenti analógiák.

II. Lovas sírjaink második csoportozatát tehát az *avarkoriak* képezik; az első időszakban azonban még a régi hunn-szarmata elem dominál, a tárgyak ennek az izlését tüntetik föl, úgy hogy stilisztikai szempontból ez az időszak szorosan összefügg az elébbi korral s csak a második időszak válik el ettől másforma tárgyaival és másnemű ornamentikájával. Mivel azonban e tanulmányunk tárgyát nem a népvándorláskori leletek, hanem a kunok és a kunokkal rokon népek temetkezési szokásai képezik: a sírok csoportosításánál a tárgyakon kívül másnemű szempontokat is figyelembe kellett vennünk. Ilyen formán avarkori lovas sírjaink két alcsoportba oszthatók be: az egyikbe, melyet hunn-avarnak nevezhetünk, tartoznak a *bölcskei* s aztán *Szeged* határában az *alföld-fiumei vasútnál* és az *Öthalom* környékén napvilágra került népvándorláskori lovas sírok; másikba — az avar-bolgár idő szakból: a *szentendrei*, *pusztatóti* (vagy ozorai), *kunágotai*, *kassai* és *nagymányoki* sírleletek, valamint a *németsürüi* és *adonyi* lelet, az utóbbinál azonban nem tudjuk, a tárgyak sírból valók-e vagy más módon kerülte a földbe?

Ezek közül éremmel csak a kunágotai, szentendrei és pusztatóti sírlelet datálható; az elsőben I. Justinianus (527—563), a másodikban I. Justinius Thrax (518—527) és Fokas (602—610), a pusztatótiban Konstantinus Pogonatus (668—685) bizanczi császárok aranyait találták.

A griffes és indás csatok, övtagok és szíjvégek — mint említettük — ezen korszakban is eléfordulnak, különösen az első periodusban. De ezek mellett föltünnek a piramis alakú gömbös fülbevalók, az ezüst lemezzel borított réz vagy bronz boglárok és gombok s aztán azok a bevert diszítéssel ellátott féltojásdadidomú szíjjvégek és övtagok, melyek élénken emlékeztetnek az osszétek földjén, Digoriában, a Kaukázus északi részében napvilágra került scytha-bizanczi korbeli leletekre.* Másfelől pedig gyakran találhatók az arany rekeszekbe foglalt és lecsiszolt gránáttal és sötétvörös üveggel ékített, vagy fonadékszerű diszítéssel ellátott boglárok, csatok és egyéb ékszerek, melyek a népvándorlás korának ugyanezen szakában az összes nyugot-európai germánoknál el vannak terjedve. A kengyelek két változatban jönnek elő;

* *Chantre E.* Recherches anthropol. dans le Caucase. Paris—Lyon. 1887. III. k. Pl. XIII.

alapidoma mindegyiknek kerek, almaforma, csakhogy míg az első időszakba tartozó kengyelek oldalszára mindjárt a fül alatt ellaposodó lemezből áll, melynek külső oldala bordával van ellátva s a fül karikája az oldalszárak összehajlása által van képezve és a köridomból néha hegyére állított háromszögbe megy át: a másik változatnál az oldalszárat négyszögű ruddá kalapálták össze, mely a szögleteivel áll kifelé s csak a talpnál szélesedik ki; füle pedig hosszúkás, nagy és lapos négyszögidomhoz hasonló s peremes széllel van ellátva, a szíjjfogó lyuk a fül alján van s vízszintesen futó hosszú és keskeny négyszöget vagy nagyon elnyult tojásdadformát képez. Az utóbbi változat Szent-Endrén kívül eléfordult Nagy-Mányokon és a szeged-öthalmi avarkori lovas sírokban s ezenkívül Csab-Rendeken és Bikácson találtak még hasonló kengyeleket,[1] de sem innen, sem Csab-Rendekről nem ismerjük a temetkezésre vonatkozó további részleteket, sem arról nincs tudomásunk, hogy e kengyelekkel miféle tárgyak fordultak elő.

III. A harmadik csoportba tartoznak a *battai*, *bene-pusztai*, *csongrád-kettőshalmi*, *csongrád-petenczhalmi*, *csornai*, *csorna-csatári*, *erdőteleki*, *galgóczi*, *monaji*, *nemes-ócsai*, *neszmélyi*, *pilin-leshegyi*, *pilin-sirmányhegyi*, *selypi*, *székesfejérvár-demkóhegyi*, *szentes-nagyhegyi*, *szentes tőkei*, *szolyvai*, *tinódi* és *verebi*, úgyszintén *Szeged* határából az *ásott- vagy királyhalmi*, *bojárhalmi* és *öthalmi* lovas sirok, melyek az érmek tanúsága szerint a IX—X. századból valók s mint a bennök lelt tárgyak egyforma jellege tanúsítja, egy néptől vagy legalább egyforma kulturával biró népségtől valók.[2]

1 Arch. Ért. 1891. XI. 120.

2 E 23 lovas sír közül azonban tizenkettőnél (battai, benepusztai, a két csongrádi, erdőteleki, galgóczi, neszmélyi, pilin-sirmányhegyi, pörösi, tinódi s a két szentesinél) a temetkezési mód részleteiről vajmi keveset tudunk, vagy épen semmit sem. Azt is megjegyezzük, hogy nem foglalják magukban az összes hasonló korú és jellegű leleteket, melyekről t. i. még annyit sem tudunk, hogy a mennyiben sírleletek, valóban lovas sírokból kerültek-e napvilágra? (A hugyaji, homorszögi, nagykürüi és a nagyteremiai leletek p. sírleletek, de ezek a sírok aligha voltak lovas sírok.) Az ide tartozó leleteket az érmekkel datált leletekkel együtt fölsoroltuk az Arch. Ért. 1892. XII. k. 299—300. lapjain; ezekhez számítandók még a következők: a *blattniczavidéki* (1880 óta a m. n. muzeumban), *kisterenne-hársashegyi (?)* a huszas évekből (Jankovich gyüjteményéből a m. n. muz.), *koronczói* (1871 óta a m. n. m.), *lesneki* Hunyad m. (1886 óta a Székely n. muzeumban Sepsi-Szent-Györgyön), *nagyváradi* (magán tulajdon), *nagykürüi* 1891. (m. n. m.), *orgoványi* a harminczas évekből (Jankovich-gyűjteményéből a m. n. muz.) s a már föntebb említett *selypi* (H. birtokában), *csongrád-kettőshalmi* és *petenczhalmi* (m. n. muz.), *tinódi* és *pilin-sirmányhegyi* leletek. (Elkallódott; említi b. Nyáry J. Arch. Ért. 1876. XII. 126. l.; e szerint 1876 körül egy méter mélységben ló- és embercsontvázat találtak fényes sárgakarikákkal, karpereczekkel, vöröskövű gyűrűvel és nyílvasakkal; csak a nyílvasak maradtak meg s úgy látszik — a leshegyi nyílak közé vannak keverve; a Sirmányhegy Pilin községből észak-nyugatra fekszik, míg a Leshegy délkeletre.) A XI—XII. századbeli érmekkel datált leletek sorozatát a következőkkel egészítjük ki: *deméndi* 1883. (m. n. múz.); *esztergomi* 1891. (u. o.); *mezőturi* Béri kettős halom 1881. (m. n. múz.); *nagykőrösi* Ször halom 1879. (m. n. múz.); *rákospalotai* 1892. (u. o.); *szentes-körisparti* 1876. (u. o. és *tetétleni* Pengyom halom 1879. (u. o.), melyek közül csak a rákospalotaiban találtak érmeket (Szt.-László, III. Béla s Imre). Az egyes leletekről szóló ismertetések fölsorolását kiegészítjük ezekkel: a *blattniczavidéki* leletet ismertette Hampel J. (Arch. Ért. 1880. XIV.

Ez a kultura röviden jellemezve merőben eltér a népvándorláskori, valamennyi germán lakta vidékkel közös kulturától, mely hunnkori és avarkori lovas sírjainkat is jellemzi; ellenben magán viseli úgy a Szaszszanida, mint az arab hatás,[1] valamint a közép volgamenti kultura bélyegét.[2]

A három- vagy négyszirmú domború rózsákkal diszített s aranynyal futtatott ezüst boglárok, az apró kerek és füles pitykék, a közepükön bemélyített s aranyozással kitöltött kerek övgombok, a rovátkos gombokból és domború virággal diszített szívalakú lemezkékből összeállított csüngők, a körte idomú s lapos négyszögű füllel ellátott s csak a talpnál kiszélesedő kengyelvasak stb. olyan rendes járulékai IX—X. századbeli érmekkel datált lovas sírjainknak, melyek határozottan m gkülönböztetik ezeket úgy a hunn-, mint az avarkori síroktól, bár a diszítésben találunk analog motivumokat mindegyikben.[3]

Minden összevág tehát arra, hogy e sírokat a honfoglaló magyarságnak és más olyan kelet-európai nomád törzseknek tulajdonítsuk, melyek a honfoglalás korától kezdve századokon keresztül áramlottak nyugat felé és kisebb-nagyobb csapatokban a magyarsághoz csatlakoztak, mint a kozár-kabarok, kalizok, bolgárok, jászok, bessenyők, barzilok vagy varsányok stb. s lassankint belénk olvadtak.

Mindezen népek kulturája és szokásai csak árnyalatokban külön-

k. 351—352. l. és L. tábla), a *lesnekit* e sorok írója (A Székely N. Értesítőjében. Sepsi-Szt.-György. 1891. I. k. 57. l.), a *selypit* dr. Könyöki Alajos (Arch. Ért. 1892. XII. 227—235), a *homorszögi* leletről néh. Csetneki Jelenik Elek rajzait és jegyzeteit használtam föl. (Arch. Ért. 1892. XII. 444, 446.) Ezekhez járul: *Pulszky Ferencz* két értekezése: «Nehány magyarországi és ősmagyar leletről» (A M. T. Akadémia Évkönyveiben. Budapest. 1878. XVI. k. 3 darab. 57—66. l.) és «A magyar pogány sírleletek. (Értekezések a tört. tud. köréből. Kiadja a M. T. Akadémia. XIV. k. 10. sz.) Budapest. 1891.» 8-r.; *Lehoczky Tivadartól* «Adatok hazánk archæologiájához. Munkács. 1892.» cz. műve 127—134. lapjain a szolyvai lelet ismertetése; *Lenhossék Józseftől* «A szeged-öthalmi ásatásokról. Budapest. 1882. 4-r.»; *Pintér Sándortól* a széchényi újabb leletekről (Arch. Ért. VII. 1887. 429—433.)

1 Igy p. a benepusztai griffes szíjjvég, a galgóczi és szolyvai süveglemez, a blattniczavidéki lelet, az anarcsi szíjjvég sat.

2 Gr. *Ouvaroff A.* Étude sur les peuples primitivs de la Russie. Les Meriens Atlas. IV. tábla. 5, 23. ábra. VIII. t. 43—45, 51. á. X. t. 4, 10. á.

3 V. ö. a pilini nyolczszögű boglárkákat egy keszthelyi szíjjvég beosztásával (Lipp: A keszthelyi sírmezők. 91. ábra), a blattniczai ékszereket a keszthelyi (Lipp 55, 64, 65, 97. ábra), nemesvölgyi (Arch. Ért. V. 1885. 317. l. 13, 14. á.) és szeged-öthalmi avarkori sír (Arch. Ért. 1881/2. I. 151. l. 2, 3. á. 153. l. 4, 13. á.) tárgyaival, az anarcsi szíjjvéget a keszthelyi (Lipp id. m. 55. á.) és ordasi (Arch. Ért. 1880. XIV. k. XLVIII. t. 4. á.) övtaggal s a nemesvölgyi csattal (Arch. Ért. V. 1885. 326. l. 6, 7, 9. á.) a galgóczi süvegdísz virágait egy keszthelyi övtaggal (Lipp id. m. 65. ábra); a pörösi, székesfejérvár-demkóhegyi, nagykürüi sat. rovátkos gombokra, v. ö. a keszthelyi gombokat (Lipp id. m 224. ábra); a benepusztai szíjjvég diszítése a szokott népvándorláskori indaékítés (Arch. Ért. 1880. XIV. 352.); az adonyi avarkori leletben számos olyan diszítési motivumot találunk, mely a magyarkori tárgyakon is feltalálható (l. különösen a 2, 3, 7, és 13. sz. övtagokat Arch. Ért. 1880. évf. XIV. köt. XLIII. táblán); a székesfejérvár-demkóhegyi, gerendási és szabad-battyán-somlyóhegyi csörgők előfordulnak az ordasi és palánkai hunnkori leletekben is.

böztek egymástól s azért azon legalábbis 40 közös jellegű leletet, melyeknek korát visszafelé számítva a föntebb említett leletek érmei határolják közönségesen «ősmagyarnak» vagy «pogánykori magyarnak» szokás nevezni, ámbár bizonyára van köztük kun-kabar, bessenyő, jász és kun is és időkorukat sem lehet csupán a IX—X. századra szorítani, hanem egyik-másik benyulik a XIII. századba is, a midőn az utolsó kelet-európai s az ősmagyarhoz hasonló kulturával biró nomád nép, a kun, vándorolt be hazánkba.

Az említett lovas sírok közül azonban bajos volna csak egyről is konstatálni, hogy szorosabb értelemben vett kun sír. Esetleg ilyen volt az *erdőteleki* (Heves m.), honnan 1876-ban keskeny pengéjű, a tulajdonképeni ősmagyar kardtól úgy markolatánál, mint pengéjénél fogva némileg különböző görbe kard, továbbá XIII—XIV. századbeli kengyel,* az ősmagyarkorihoz hasonló zabla és egy középkori bárd került a múzeumba; a lelet körülményei azonban teljesen ismeretlenek előttünk s csak a kengyel mutatja, hogy lovas sírnak kellett lennie s mivel a kengyel szerint a XIII. századnál korábbi időbe alig tehető, némi valószinűséggel kapcsolatba hozhatjuk az akkor még pogány kunokkal.

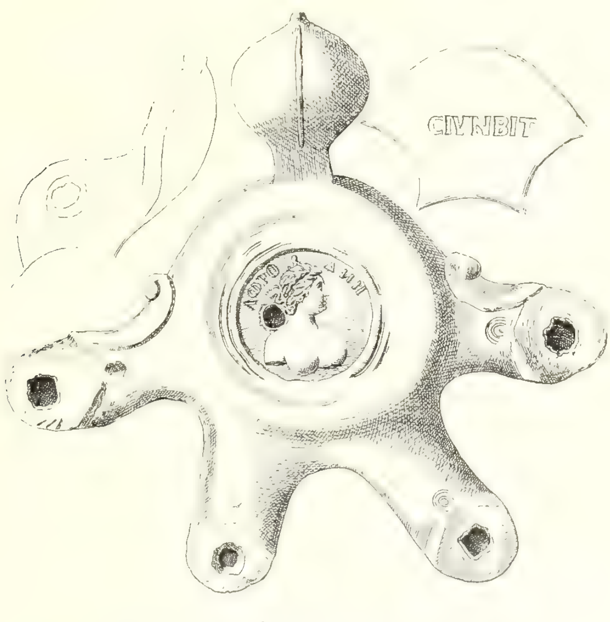
Ugyan ilyen szempontból kun eredetűeknek tekinthetők a Békés megyében *Gyula* határában és *Puszta-Szt.-Benedeken* napvilágra került lovas sírok is, melyekben sarkantyút is találtak s így mindenesetre a XII—XIII. századból valók, de e két sírnál sem sokat tudunk a temetkezés részletesebb körülményeiről, a bennük lelt tárgyakat is csupán

* Ezt a kengyeltypust, mely fül nélküli karikát képez, az Arch. Ért. 1891. évf. 121. lapján tévesen ősmagyarnak vettem föl. A tévedést az okozta, hogy a galgóczi lelet tárgyaival együtt egy kengyelvas is van kiállítva s a galgóczi lelethez tartozónak véltük; de a kengyel, valamint az ezüsttel kirakott zabla lelhelye nem Galgócz, hanem Fejérmegyében a Sár-Bogárddal összeolvadt Tinód község. Hasonló kengyelek vannak a múzeumban Rákosról, továbbá Budapestről a várból és a pesti Dunapartról a Rákospatak töltése mentéről, hol a kengyelt XIV. századbeli sarkantyúval s aztán egyéb, kevésbbé datálható fegyverekkel együtt találták. Az utóbbi kengyel korát tehát a sarkantyú formája eléggé meghatározza, mivel azonban széles talpa, mely a XIV—XV. századbeli kengyelekre emlékeztet, kifejlett typusra mutat: a sokkal keskenyebb egészen az ősmagyar kengyelekéhez hasonló talpu tinódit és a hozzá hasonló rákosit, mindenesetre jóval korábbinak kell fölvennünk, a mire a tinódi zabla formája is utal, melynek alapidoma megfelel a kora népvándorláskori s aztán a pilini, pörösi és neszmélyi ősmagyar zablák formájának. (L. Arch. Ért. 1892. XII. 306.) A tinódi lelethez tartozik még két görbe kard is, melyek a kengyelnél és zablánál később kerültek a m. n. múzeumba; a két kard épebb, mint az erdőteleki, melynek keresztvasa hiányzik; emlékeztetnek a kassai népvándorláskori kardra, valamint a mériek szablyáira. (Ouvaroff: Étude sur les peupl. prim. de la Russie. Les Mériens. Atlas. VI. t. 30—32. sz.) Tinód környékén az Árpád-korban bessenyők laktak s így, ha a tinódi XII—XIII. századbeli kengyel bessenyő: ez összevágna azzal, hogy a XIII—XIV. századbeli erdőteleki kengyel meg kun volt, tekintve, hogy a kun nép zömét a régi bessenyők alkották.

általánosságban ismerjük.* Archæologiailag tehát ez idő szerint még nem tudjuk jellemezni a kunok temetkezési szokásait, mert bár az előzőleg fölsorolt lovas sírok egy vagy más tekintetben emlékeztetnek is Albericus és Joinville leírására: egyes részletekben különböznek ettől s mindenesetre föltüntetik egy közös eredetű szokásnak azon módosulásait, melyeket a törzsi és időbeli különbség idézett elő.

Nagy Géza.

* Gyulán emberi és lócsontváz mellett sarkantyú alakú vasdarabokat és zablát találtak. (Arch. Közl. 1871. VIII. 142.) — Puszta-Szt.-Benedeken emeltebb földgerinczen 4 láb mélyen volt az emberi csontváz, mellette lócsontváz, elmállott vaskengyel, zabla, sarkantyú, kardtöredék s bögre; az ember koponyáján a balfül alatti részhez tapadva «köpüs karika» vagyis talán hajgyűrű. (Arch. Ért. 1870. III. 280.)

ANTIK AGYAGMÉCSES A N. MUZEUMBAN.

Lelhelye állítólag Ó-Szőny. Középen Aphrodite mellképe: alján a készítő bélyege; 1/2 nagys.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A LENGYELI TELEP AGANCS- ÉS CSONTESZKÖZEI.

Csont és agancsból készült eszközök tekintélyes számmal találtatnak majdnem minden őskori telepen, így a lengyeli telepen is 679 darabot találtunk ezekből. A csont ép úgy, mint az agancs, igen előnyösen feldolgozható anyagot nyújtott s a mellett igen könnyen is jutottak ahhoz, s ez teszi érthetővé, hogy oly nagy mennyiségben dolgozták fel.

A csonteszközöknél vajmi kevés tanulságot vonhatunk azok készítési módjára vonatkozólag, mert vagy szilánkokból készültek azok egyszerű csiszolás útján, vagy mint a temérdek sok tűnél, a szárcsontnak egyik vége meghagyatott a maga természetes alakjában, a másik végén pedig, hol faragás által kihegyesíttetett, a faragási nyomokat megsemmisítette a reá következett csiszolás. Sokkal érdekesebb tanulmányt nyújtanak a különféle munkálási módra nézve az agancsok. Ezeken számtalan faragási, fűrészelési s átlyukasztási munkálatot látunk. A faragási nyomok határozottan azt mutatják, hogy nagyon sok darab kőpengével lett faragva, mert a legtöbb darab szabálytalan felületű s egészen keskeny vágást mutat, de találunk ismét széles, sima vágást, mely csakis ércz pengétől eredhet. A füresżelést illetőleg meg kell említenem, hogy feltünő sok a füresżelési nyom s mind a mellett egyetlen egy igazi fürészt sem találtunk sem kőből, sem érczből. Igaz ugyan, hogy a füresżeléshez nem szükségesek azon, nagyon ügyes ütés által kicsorbított, úgyszólván művészies kőfürészek, minőket leginkább Skandináviában találunk, elég erre a közönséges silex penge, mely amúgyis magától csorbul ki a használat folytán. Ilyen közönséges pengéket használtak tehát Lengyelen is első sorban a füresżelésre. Meg kell jegyeznem, hogy kisérleteket tettem magam is kőpengével ép úgy, mint érczfürészszel az agancsokon, s oly feltünőnek találtam a két eszköz által mélyített barázdák közötti különbséget, hogy a ki ezt gyakorlatilag megkisérlette, az minden kétséget kizáró biztossággal fogja megállapíthatni, vajjon kő- vagy érczfűrészszel történt-e a vágás.

Az érczfürésznek barázdája mindig párhuzamosan egyenes, a kőpengénél pedig mindig V alakú a mélyedés. Ennek előrebocsátásával konstatálhatom azt, hogy van ugyan a sánczbéli agancsokon kőfűrészelésnek nyoma, de számra nézve ez feltünően kevés. Nagyon gyakoriak a teljesen simára fürészelt lapok vagy a párhuzamos szélekkel egyenes vonalban terjedő barázdák, melyek tehát érczfürészszel készültek. Nagyon gyakran találunk aztán még fürészelési nyomokat, melyek az előbbeni kettőtől teljesen elütnek s a fürészelésnek egy harmadik módja mellett bizonyítanak s ez csakis körülcsavart fonálnak dörzsölése által volt elérhető.* A számos félig kész darabnak tüzetes megvizsgálásából azt látjuk, hogy ez utóbbi fürészelési módnál az eljárás mindig a következő volt: mindenekelőtt az agancsnak gyöngyeit, ragyás felületét mindig simára faragták vagy vakarták. Több példányon látszik, hogy a sima felületen kőpengével csekély bevágást tettek, hogy az abba helyezett fonál ide-oda ne csúszhasson, de vannak példányok, hol ez előző bevágás hiányzik s így a fonál nem egyugyanazon keskeny barázdában mozgott, hanem szélesebb mélyedést vájt. Sok esetben, hogy a levágás munkájával hamarább végezhessenek, kivájták az agancsnak belső lyukacsos részét s így csak a külső kemény kérget kellett simára vágniok. A kőpenge és érczfürész alkalmazásánál a mélyített barázda mindig *egyenes vonalban* húzódik, ha azonban fonállal történt a vágás, úgy a barázda az egész kerületen *köralakban* egyenletesen mélyed, s a dörzsölés következtében fényes felületet mutat. Továbbá a kőpenge és érczfürész használatánál a barázda oldalfala mindig egyenes vonalat képez, míg a fonál alkalmazásánál a barázdának oldalfala mindig kissé convex. Ha érczfürészt használtak, akkor egészen keresztül van fürészelve az agancs s keresztmetszete sima lapot mutat, ha azonban fonál dörzsölésével vágták azt le, akkor vagy már előzőleg vájták ki a lyukacsos belső részt, vagy ha az nem történt, akkor csak a külső kemény kéreg körül vontak mély barázdát s a belső puhább részt csak úgy törték le. Mint említém, a fonál segélyével történt fürészelésnél mindig előbb körülfaragták a lefürészelendő agancsnak kérges felületét, érdekes tehát most e faragási nyomokból megállapitani azt, hogy vajjon a kő- vagy a bronzkorszakban használták-e a fonál segélyével történt fűrészelésnek

* Wurmbrand gróf a czölöpépítményekben talált agancsokon is konstatálta ez eljárást s azt mondja: «Mehrfach lassen sich auch noch Einschnitte rundum oberhalb der Abtrennung an Endsprossen wahrnehmen. Diese ringförmigen Eintiefungen sind sehr sorgsam ausgeführt und scheinen deutlich durch die Politur der Rinne zu beweisen, dass eine Schnur mit Schnelligkeit längere Zeit darüber hinglitt. Ist durch die Reibung der consistentere Theil der hornigen Aussenhülle durchschnitten worden, so dass die Schnur auf die poröse innere Masse des Geweihes gelangt, so erfolgt der Bruch, die Spindel war dann unnütz geworden. (Gundaker Graf v. Wurmbrand: Ergebnisse der Pfahlbau-Untersuchungen. II. Abtheil. S. 16. Taf. III. Fig, 33, Separatabdruck aus Nr. 8 der «Mittheil. der Anthropologischen Gesellschaft in Wien».)

e módját. Mindazon agancs-darabokon, melyek a fonál segélyével történt fűrészelést mutatja, kivétel nélkül csakis egyenlőtlen, keskeny lappal biró faragást találunk, úgy hogy mindezen darabok csakis kőpengével lettek a felületén megfaragva s ez azt bizonyítja: hogy a fonál segélyével történt fűrészelést csakis a kőkorszakban használták. Megjegyzendő még, hogy gyakrabban találtunk közvetlenül egymás melletti kettős barázdákat, melyek mindig párhuzamosan s egyenlő mélyen hatoltak be. Az mindenesetre eldöntetlenül maradt, vajjon e kettős barázdák véletlenül készültek-e, vagy pedig talán kettős fűrészt vagy kettős fonalat használtak erre.*

A mi az agancsok átfurását illeti, ott is többféle eljárást találunk. A legtöbb esetben, minden előmunka nélkül, mindkét oldalon kezdték meg a furást, úgy hogy a mindkét oldali megkezdésnél jóval nagyobb a lyuknak átmérője, mint a közepénél. Néha a nagyobb lyuknál a furás megkezdése előtt kőpengével vájtak ki egy kört. Máskor ismét négyszögletű lyukat vágtak mindkét oldalról a lyukacsos puhább részig s csak ezt furták azután keresztül. Ott, a hol erős nyél számára nagy lyukat kellett furni, a lyuk átmérőjének távolságában fűrészszel vágtak mindkét oldalról két-két mély barázdát, a fűrészbarázdák közötti részt kihasították s így ismét csak a lyukacsos belső résznek áttörése maradt vissza, melyet minden nehézség nélkül eszközöltek.

Az agancs-csúcsokról, a fűrészelési és vágási nyomokkal biró agancsokról, a simára fűrészelt szarvtövekről (Hornzapfen) s a több száz példányban talált csont árakról részletesen szólni feleslegesnek tartom.

A *simító eszközök* erős csontból vagy a szarvas-agancsnak külső keményebb kérgéből véső alakúra vannak kidolgozva. Valamennyi kivétel nélkül csak az egyik végén van kicsiszolva, a másik végén meghagyatott az agancs vagy csont a maga természetes alakjában s csak kivételesen lett néha egyenes vonalban levágva. Az él rendesen egy oldalról, vagyis alsó feléről csiszolt. Ezeket legnagyobb valószinűség szerint nemcsak a bőr kidolgozásánál, hanem az edénysimításnál is használták. Csak kivételesen találunk két oldalról csiszolt példányokat, hol az él sokkal erősebb s ék alakot nyert. Ezeket már tulajdonképeni véső-eszközök gyanánt is használhatták. A leghosszabb példány 13 cm., a legszélesebb pedig 3 cm. Egyetlenegy van köztük, mely egész felületén csiszolt s a hossznégyszög alakú kőbalták utánzatának látszik. E véső-alakú simítókon kívül van még 15 darab hosszú agancsrúd, mely az egyik végén hosszú rézsutos csiszolással bir s szintén simító-eszköz gyanánt szolgált.

* Dr. Much M. a mondseei czölöpépítményekben is konstatálta a fonál segélyével történt vágást. Az ilyen agancsdarabokról azonban azt hiszi, hogy azok a szövésnél használt darabok voltak. (Mittheil. der Anthr. Ges. in Wien, VI., 177.)

A *kidolgozott vadkan-agyar* között van 10 átlyukasztott, 22 faragás és csiszolással munkált s 9 egyszerűen hasogatott példány. Az átlyukasztott példányokat mindenesetre ékszer gyanánt hordozták, a mint tényleg az egyik zsugorított halott nyakán két igen nagy s felül átlyukasztott agyarszilánkot találtunk is. 7 darab a felső tompa végénél van átlyukasztva, ellentett végét pedig 4 példánynál az agyarnak természetes hegye képezi s csak 3 kisebb példánynál lett mesterségesen kihegyezve és kicsiszolva. Három példány nem a tövénél volt az előbbeniek módjára átlyukasztva, hanem hosszúságának mindkét széle közelében és pedig többszörösen. A tövénél átlyukasztott s ékszer gyanánt hordozott agyar-szilánkokat többnyire a legnagyobb agyarakból készítették, így két példány 22 cm. hosszú. A faragás és csiszolással munkált példányok rendesen keskeny, hosszú pengékké vannak átidomítva. Ezek a neolithkori telepeken általánosan el vannak terjedve, sőt Francziaországban* palakőből s serpentinből készült utánzatokat is találtak. De Baye** is azt hiszi, hogy e kidolgozott vadkan-agyarak nemcsak ékszer, hanem eszköz gyanánt is szolgáltak.

A piczíny lyukkal átfúrt agancseszközök kivétel nélkül mindig vékony agancscsúcsból készültek. Mindegyike az egyik végén csiszolt hegygyel bir és pedig vagy gömbölyűen hegyes, vagy két oldalról ékalakúan csiszolt, vastagabb vége rendesen törést mutat, vagy pedig tompára van faragva. Az átfúrás mindig közelebb esik tompa végéhez. Az átfúrt lyuk oly piczíny, hogy az hasznavehető nyél számára alig készülhetett. Sőt e piczíny lyukat többnyire két oldalról kezdték fúrni, úgy hogy a lyuknak átmérője az eszköz belsejében még csekélyebb, mint a két szélén, ha pedig nyelet illesztettek volna e piczíny lyukakba, akkor a lyuk átmérőjének egész hosszában egyenletesnek kellene lennie. De semmi nyoma sem látszik annak, hogy e lyukakba vékony faágakat illesztettek volna nyél gyanánt. E piczíny lyukak nem szolgálhattak másra, mint hogy a lyukon keresztül húzott fonál segélyével hordozható legyen az eszköz s a szerint, a mint használt vége gömbölyűen hegyes, vagy két oldalról laposan csiszolt — vagy fúrásra, vagy csiszolásra használtatott. Strobel*** is odanyilatkozik, hogy némely átfúrt agancseszköznek lyukja nem nyél számára, hanem felakasztás céljából készült, ámbár ő nem ilyen piczíny lyukkal átfúrt, vékony agancscsúcsokról véli ezt, hanem a sokkal gyakoribb, nagy lyukkal áttört erős agancseszközökről. Sőt talán túlzottan subtilis megkülönböztetést koczkáztat itt meg, midőn

* De Baye «L'Archeologie préhistorique», p, 306.

** De Baye u. o. azt mondja: «Ces pendeloques n'étaient pas uniquement destinées à servir d'ornement; il y a lieu de croire qu'elles servaient à aiguiser les pointes en os qui étaient alors en usage».

*** Strobel «Ogetti interessanti delle terremare» (Bulletino di paleth. ital. 1877. Anno III. Tav. IV., fig. 1—3.

azt hiszi, hogy ez eszközök nem az övre akasztva hordattak, mert különben a fonál mélyedése meglátszanék a lyuk felső részén, hanem inkább a kunyhónak valamely szegjére akasztották azokat.[1] Többnyire a czölöpépítményekben találjuk, így a többi között Attersee,[2] Traunsee, Mondsee[3] s a weyereggi[4] állomás czölöpépítményeiben.

Nagy lyukkal átfúrt erős agancseszközökből a lengyeli telepen 27 példány találtatott, habár általában véve csekélyebb számban fordulnak azok a præhistorikus telepeken elő.

Strobel[5] a következő analógiákat sorolja elő: Castellaccio,[6] Gorzano,[7] Montale[8] terramareiban, valamint a laibachi[9] tónak czölöpépítményeiben, Attersee tavában Weyeregg[10] és Puschaher,[11] valamint Concise[12] Pfeffikon,[13] Untersee[14] s Mondsee[15] czölöpépítményi telepeken. Magyarországban is legnagyobbrészt csak terramare telepeken fordultak azok elő.

Ez eszközök alakjuk, nagyságuk s a használati nyomok után következtetve, nagyon különböző czélokra használtattak,[16] azonban az idetartozó egyes eszközök használatára nézve mégis nagyon eltérők a vélemények. A lengyeli nagy lyukkal átfúrt agancseszközök is háromfélék. Vannak kalapácsok, továbbá a kőbalta befogadására szánt tokok, és végre az átfúráson kívül rézsutos lapra csiszolt eszközök.

A kalapácsokból 9 példányt birunk. Valamennyi igen erős csontból készült. Hogy csakugyan kalapács czéljára készültek, azt már alakjuk is bizonyítja. Ugyanis mindkét végen tompa fokkal birnak s itt

1 Strobel u. o., p. 89.

2 Gundaker Graf Wurmbrand «Ergebnisse der Pfahlbau-Untersuchungen (Separatabdruck aus Nr. 4 und 5 der Mittheil. d. Anthrop. Ges. in Wien 1875) Taf. II., Fig. 8.

3 Dr. Much magángyűjteményében Bécsben.

4 G. Graf Wurmbrand: «Ergebnisse der Pfahlbau-Untersuchungen (Separatabdruck au Nr. 8 der Mittheil. d. Anthr. Ges. in Wien. 1875.) S. 16. Taf. III. Fig. 32.

5 Strobel «Oggetti interessanti delle terremare» (Bulletino di Paleth. ital. 1877 Anno 3, pag. 83.

6 Bulletino di Paletn. ital. Tom. I. p. 150.

7 Monographia ed Iconografia della Terramare di Gorzano. Vol. II. Modena 1874.

8 Strobel u. o. 83.

9 Deschmann «Les palafittes du marais de Laibach» (Matériaux pour l'hist. prim. de l'homme. 1877. p. 51).

10 Ergebnisse der Pfahlbau-Untersuchungen (Mittheil. der Anthrop. Ges. in Wien. 1875. V. p. 118.

11 «Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien» II. p. 267. T. III. Figur 53.

12 Troyon «Habitations lacustres» Lausannes 1860, T. IV. F. 12. — Rapport sur les fouilles faites à Concise. (Bull. de la Soc. vandoise des sc. nat. 1861, p. 7, fig. 17.

13 Keller: III. Rapporto su le palafitte. Pag. 101, tav. VI, fig. 16.

14 Keller: V. Rapporto su le palafitte. Pag. 152, tav VIII, fig. 15.

15 Dr. Much: Dritter Bericht über die Pfahlbau-Forschungen im Mondsee (Mittheil. d. Anthrop. Ges. in Wien, 1876. VI. S. 171. Taf. II. Fig. 17.

16 Strobel is azt mondja: «I diversi autori, li considerano, secondo le differenze di forma, chi martelli, magli o mazzuoli, chi zappe od altri strumenti rurali, chi manichi di bastoni o di accette» (Bull. di paletn. ital. 1877. Anno 3. p. 84.

rendesen fényesre koptak. A régészek némelyike nem akar ez eszközökben kalapácsokra ismerni, azt hozván fel: hogy az agancs sokkal puhább anyag s sokkal csekélyebb ellentállási képességgel bir, hogysem e czélra használtathatott volna. Mindenesetre alkalmatlan az kemény tárgyak erős ütésére, de használhatták azokat puhább tárgyaknál. Igen érdekes, hogy kalapácsaink egyik példányánál a tompa fokon az agancsnak puha, lyukacsos bele ki van vájva s helyébe a szarvasnak kemény szembogjából (Augensprosse) készült dugaszt illesztettek, hogy ezzel az ellentállási képességet fokozzák. Ugyanezt látjuk Boucher de Perthesnek Abbeville-i (Somme)* leleteiből egy ugyanilyen alakú, mindkét végén tompa fokú kalapácsán. A használati foknak ily módon történt erősítése kétséget kizáró bizonyítéka annak, hogy csakugyan kalapács czéljára készültek.

A kőbalták befogadására szánt tokokból — melyek az osztrák czölöpépítményekben ugyan nagyon ritkán fordulnak elő,** de annál gyakoriabbak a svájczi czölöpépítményekben s a dolmenekben sem hiányoznak*** — összesen négy példányt birunk. Ezek mind erős agancsrózsából készültek, kettő egészen kész, kettő pedig befejezetlen példány. A nyél számára függőlegesen vannak nagy lyukkal átlyukasztva, az agancsrózsával ellentett végén pedig, a kőbalta befogadására vízszintesen van az agancsnak lyukacsos bele kivájva.

A kalapács és baltatokon kívül levő példányok szintén nagy lyukkal vannak az agancsrózsa tövében átlyukasztva. A mellékág le van vágva s a főág rézsutosan csiszolt éllel bir. Ezekről is általában szintén azt tartják a régészek, hogy földművelési eszközök volnának, melyekkel mint a kapákkal a földet porhanyították. Figyelemmel kisértem Egyiptomban azon ősemlékeket, melyeken a földművelési munka van ábrázolva s csakugyan azt találtam, hogy többnyire a szántó eke előtt néhány alak lépdegél, mely csákányhoz hasonló hegyes szerszámmal a földet porhanyítja. Azonban feltünőnek találom ez agancseszközökön azt, hogy az átfúrt lyuk nem ugyanazon oldalon van, melyen a rézsutos csiszolást készítették, hanem ettől mindig oldalt esik, úgy hogy az eszköznek éle párhuzamosan vonul a nyéllel, de ez alkalmatlanná teszi az eszközt arra, hogy azzal a földet felkapálni lehessen. Ha ez őskori átfúrt agancs-szerszámokba nyelet tüzünk, nagyon hamar meggyőződhetünk arról, hogy ezek ily módon, nyélbe illesztett kapák gyanánt nem használtathattak, mert hisz a rézsutos csiszolás és hasz

* Mortillet: «Musée préhistorique», LIII, 509. (Sommet de casse-tête en corne de cerf polie. Les parties spongieuse de la corne sont remplacées par des morceaux d'andouilliers.)

** Gundaker Graf Wurmbrand: Ergebnisse der Pfahlbau-Untersuchungen. S. 4. (Separatabdruck aus Nr. 4 und 5 der «Mittheil. der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.)

*** Mortillet: Musée préhistorique. Pl. LIII. fig. 508. Perles (Seine- et Oise) dolmenjéből és XLVII. 431.

nálat folytáni kopás nem a kapavágás irányában van, hanem attól oldalt esik. Kapa gyanánt csakis úgy lehetett ez eszközöket használni, ha azokat talán több példányban egy vízszintes tengelyre erősítették, mely ismét a gereblyéhez hasonlóan keresztben nyúló nyéllel birt, így azután ez agancseszközök éle csakugyan derékszögbe esik a tengelybe illesztett nyéllel, mint az a közönséges kapáknál van. Hogy a rézsutos csiszolást nem az átfúrás oldalára, hanem attól oldalt fekve készítették — az nem véletlenül, hanem számitással történt, mert ugyanígy készültek ezek a czölöpépítményekben,[1] az olasz terramarékban,[2] a francziaországi telepeken,[3] ugyanilyeneket láttam Németország, Dánia s Svédország múzeumaiban is.

Strobel[4] egy, a montale-i terramaréban talált ugyanilyen eszközről azt bizonyítja, hogy az csiszoló-eszköz volt, sőt a tompa, vastag végén észlelt némi simaságról azt is ki akarja mutatni, hogy az eszközt markoló kéznek mely ujjaitól ered e simaság, az átfúrt lyukról pedig azt hiszi, hogy az csak felakasztás czéljából készült, annál is inkább, mert a lyuk oldalfalán nem látszik annak nyoma, hogy nyél illesztetett volna abba. A mi példányainknál azonban ép úgy, mint az előbb említett többi analógiáknál mindig nagy lyukkal vannak ezek átfúrva, s a szóban levő lengyeli eszközök átfúrásán tisztán ki lehet mutatni, hogy azokba nem fonál, hanem nyél illesztetett. Lehetséges azonban, hogy az eszközök talán védőfegyver gyanánt is használtattak s ez esetben van értelme a nyéllel párhuzamosan vonuló élnek is.

Szúró-eszköz agancsból van 26 darab. Ezek legnagyobbrészt a szarvasnak szemagancsából készültek s néha igen hosszúak, úgy hogy igen alkalmas fegyver gyanánt is használtathattak. Egyik vége mindig hegyesre csiszolt, vastagabb vége vagy körülfaragott, vagy pedig simára fűrészelt, de átfúrva egyik sincs. A legtöbb esetben, csiszolt hegyét kivéve, egész hosszában munkálatlan s rajta vannak még az agancsgyöngyök s csak két esetben van egész hosszában négyszögletűre faragva. A faragás ezeken többnyire kőpengével történt, vannak azonban érczfűrészszel munkált példányok is. Úgy látszik tehát, hogy a kőkorszakban ép úgy használták e szúró-eszközöket, mint a bronzkorszakban.

Az *agancsnyelek* kétfélék. Hat darab egészen egyszerű, vagyis erős agancsrúd mindkét végén, vagy faragott vagy fűrészelt s egyik végén

1 Gundaker Graf Wurmbrand: «Ergebnisse der Pfahlbau-Untersuchungen (Separatabdruck aus Nr. 4 und 5 der «Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien» Taf. I, Fig. 1.

2 P. Strobel «Oggetti interessanti delle Terremare» (Bulletino di Paletnol. ital. 1877. Anno 3. Tav. IV. Fig. 3.)

3 De Baye «L'archéologie préhistorique» 273.

4 Bulletino di paletnologia italiana. 1877. Anno 3, p. 88.

a lyukacsos belső rész mélyen ki van vájva. Az egyiknek belseje egész hosszában van kivájva s mindkét oldalfala átlyukasztva. Háromnak egész felülete simára van faragva, a másik hármon pedig meghagyattak az agancsgyöngyök. Van azután három egészen másfajta nyél. Ezeknél a tulajdonképeni kivájt nyélből még hosszan nyúlik ki az agancsnak egyik oldalfala, úgy hogy az eszköz nemcsak a nyélnek kivájt üregébe illesztetett, hanem oldalfalához is erősíttetett. Az egyiknek oldalfala e czélból át is van lyukasztva. Mindkét alakú nyélből vannak példányok, melyek kőpengével készültek, de vannak olyanok is, melyek érczfűrészszel lettek munkálva s így úgy látszik, hogy mindkét alakot a kőkorszakban ép úgy használták, mint a bronzkorszakban.

Lándsacsúcs szarvasagancsból van 6 drb. Ezek szarvasagancs hegyéből úgy készültek, hogy csúcsa hegyesre van csiszolva, vastagabb simára levágott végén pedig a belső lyukacsos rész mélyen ki van vájva. Az egyik példány vastagabb vége fölött, köröskörül bevágott barázdával bir, úgy hogy az abba helyezett fonál segítségével volt a nyélhez erősítve. Egy másik példány pedig vastag végénél, négy ellentett oldalon piczíny lyukkal van átfúrva, úgy hogy szegekkel volt a nyélhez erősítve. Valamennyi kőpengével van kidolgozva.

A többi *különféle eszközök* között van: Egy csont korcsolya. — Egy a bőr kidolgozására (simítására) használt nagy állati szárcsont, mely két oldalról mélyen ki van kopva. — Egy kúpalakú s nagy lyukkal átlyukasztott orsógomb. — Két igen hosszú egyenes tű, mely vastag fejénél át van lyukasztva. — Egy szilva alakjában faragott csont. — Egy mindkét végén simára fűrészelt s belül a kemény kéregig egészen kivájt agancsdarab. — Három madárcsont mindkét végén simára levágva. — Egy tövénél átlyukasztott madárcsont. — Egy egyenes csonthorog mindkét végén kihegyezve s a közepén átlyukasztva. — Négy szabályos hossznégyszög alakúra faragott csont, melyek egyike át van lyukasztva. — Egy edénydiszítésre használt agancseszköz, mely felső, simára vágott végénél hat mély bevágással bir. — Egy, hegyénél ékalakúan kidolgozott csonteszköz, mely szintén edénydiszítésre használtatott. — Egyenes szarvasagancs, mely mindkét simára levágott végénél át van lyukasztva. — Egy csontból faragott s csiszolt kerek lapát, mely valószinűleg egy díszes csonttűnek képezte fejét. — Egy csontból faragott síp. — Két görbe s hegyes csonteszköz, mely vastag végénél a síphoz hasonlóan, rézsutosan van átlyukasztva.

Wosinsky Mór.

A DUNA-TISZA-MAROS-KÖZ ŐSKORI RÉZLELETEI.

Pulszky Ferencz fontos műve a rézkorról Magyarországban,* mint másokat, úgy engem is a hazai őskori rézleleteknek tüzetesebb szemmeltartására és tanúlmányozására serkentett. Már 1888-ban állítottam össze egy kis dolgozatot a délmagyarországi rézleletekről.** Ebben 8 leletről értekeztem. Azóta még négy leletet regisztrálhattam, míg 5 ismert leletnél részint a lelethelyre, részint a leletkörülményekre vonatkozó adatokat rectificalni szükségesnek mutatkozott. Ennek folytán czélszerű a délvidéki rézleleteknek egy újabb és részletesebb összeállítása, a mely Pulszky tanát Dél-Magyarországról újabb érvekkel támogatja. Pulszky művében csak *három* olyan rézleletet sorol föl, mely a Duna-Tisza-Maros-közön fordult elő — t. i. a *lippai*, *vingai* és *csákovai*;*** — most már *tizenkettőt* ismerünk, melyek közül tíz Temes vármegyére, ú. m. *Lippára* (2), *Vingára*, *Német-Bencsekre*, *Csákovára*, *Nagy-Szredistyére* (2), *Deschanfalvára*, *Verseczre* és *Fehértemplomra* esik, egy — t. i. a *németbogsáni* — Krassó-Szörény vármegyéé, és egy — a *bánlaki* — Torontál vármegyéből való. Mindenekelőtt tekintsük meg közelebb sorban délvidéki rézleleteinket:

I. A deschanfalvai őstelep. — Deschanfalva Temes vármegyének verseczi járásában fekszik, Versecz városától északra 16 km.-nyi távolságban. Ezen helység határában ifj. Günther József, németsztamorai lakos és a báró Hauser Bernát-féle deschanfalvai birtok bérlője, az 1888. tavaszszal a «Kriva»-pataknak új medret ásatott, hogy földjét a minden évben megújuló áradásoktól megóvja. April 30-án egy német munkás ásás közben fémtárgyakra bukkanván, ennek híre Verseczre is elhatott, honnan május 1-én Rittinger Ede verseczi terményárússal, ki szenvedélyes régiséggyűjtő, a lelethely megtekintésére kirándultam. A hely, hol a lelet előfordult, a Moraviczáról Germánra vezető kocsiúttól északra, az említett birtokrész területén, ennek nyugati határától mintegy 800 méternyi távolságra terül el, hol az új csatorna mintegy 150 méternyire egy régi telepet átmetszett. A nyomokat részben a csatorna oldalfalában, 0·7 m.-nyi mélységben a föld szine alatt, részint a csatorna két partján felhányt gátakban konstatálhattam. Akadtam ott tűzpadok maradványaira, cserepekre, melyek között 0·25 m. vastagságúakat is láttam, és melyek mind korong nélkül készítvék, feketére, vörösre, vagy belül feketére és kívül vörösre voltak égetve és ritkán mutattak ékítményeket, konyhahulladékokra (állatcsontok), egy a közeli verseczi szigethegység gnajszából készült egyenes, simalapú morzsoló-kő töredékére, egy serpentin-kalapács felére, és egy kvarczitból készült nyílhegyre. Az april 30-án lelt réztárgyak a következők: 1. Egy keresztben álló két éllel ellátott rézcsákány. Ép darab. Hossza: 0·27 m.; nyéllyukának belső átmérője: 0·04 m.; súlya: 1 kgr. 4 dkgr. 2. Ugyanolyan csákány. Szintén ép. Hossza: 0·24 m.; nyéllyukának belső átmérője: 0·04 m.; súlya: 1 kgr. 3. Ugyanolyan csákány.

* Dr. Pulszky Ferencz: A rézkor Magyarországban, Budapest. 1883.

** Milleker Bódog: «A rézkor emlékei Dél-Magyarországon.» Tört. és rég. Értesítő, U. F.; V, 1—5.

*** Pulszky: A rézkor, 27. és 58.

Csonka, két darabban ; mind a két éle le van törve, a vízszintes él elveszett, a függőleges meg van. Nyéllyukának belső átmérője : 0·04 m. Hossza és súlya mint a 2. számúnál lehetett. 4. Ugyanolyan csákány. A nyéllyuk közepén ketté van törve ; két darabban. Hossza : 0·20 méter. Nyéllyukának belső átmérője : 0·035 m. Súlya : 75 dkgr. Mind a négy darabot május 2-án dr. Kormos Béla, verseczi kir. közjegyző, vásárolta meg.

Ezen réztárgyak egy helyen együtt találtattak, homokba beágyalva, úgy, mintha szándékosan eltették volna azokat. E körülményből úgynevezett «kincs»-re lehet következtetni. A csákányok alakja hasonló a Szegeden, 1880-ban (?), talált csákányéhoz.* Patinájuk piszkos barnás szinű. A nyéllyukak keresztül vannak ütve, minek folytán a lyukak alsó szélein karima keletkezett.

Ezen tárgyak lelhelyétől nem nagy távolságban fordult elő a serpentin kalapács töredéke is. A kalapács nagyobb, nehéz példány volt.

A kevés czifrázott cseréptöredék részint olyan apró húzásokból álló vonalakkal van diszítve, mint a potporányi neolith korszakbeli őstelep edénydarabjai ;** részint ujjakkal benyomott pontsorokat és egyszerű benyomás által diszített szájszéleket mutatnak, mint azt a varadiai «Kilia»-hegyen lévő bronzkori telep egyszerűbb cserepein észlelhetni.***

Néhány nappal ottlétem után Günther Kormosnak egy egész kosárral adott a lelethelyen összegyűjtött tárgyakból. Ezen régiségekről azonban csak annyit voltam képes megtudni, hogy köztük négy, körülbelül 0·04—0·06 méter hosszú huzaltöredék rézből, melyek valószinűleg tű-töredékek és több szarvasagancs volt, mely utóbbiak a rózsa felett keresztülfúrva voltak.

A fennt felsorolt lelettárgyak együvétartozása és egyidejűsége ellen támadható kételyekkel szemben felhozom Günther és a munkások elbeszélését és a helyszinen tett tanúlmányaimat, melyekből kifolyólag konstatáltam, hogy a tárgyak egy- és ugyanazon rétegben, egymás társaságában fordultak elő.

1890. april 30-án kaptam Günthertől a csatornában gyűjtött fűrész- és késtöredékeket tűzkőből és egy vésőt szarvasagancsból ; azonkívül elszenesedett embercsontokat (lábszárcsontok) is, mi a halottak elégetésére enged következtetni.

II. A németbogsáni «kincs». — Német-Bogsántól délkeleti irányban, a Berzava folyó mentén, nem messze a helységtől, két mészkemencze áll. Ezen mészkemenczék egyikének alapozásánál, mi 1886-ban történt, réz- és bronztárgyakból álló kincsre bukkantak, melyet Spaeth Ferencz, főmérnök és a szab. osztrák-magyar vasúttársaság építészeti hivatalának főnöke, Halavács Gyula, m. k. geolog, közvetítésével a Nemzeti Múzeumnak szolgáltatott át. Ezen lelet darabjai mind zöld vagy zöldeskék patinával vannak bevonva, s a következő tárgyak találhatók köztük : 1 réz, lapos, széleselű véső ; 1 ugyancsak réz tokos véső, megerősítésre szánt szög lyukával, melynek tokján világosan látszik, hogy nem öntötték, hanem kalapácsolva idomították ; 1 réz (?), tojásdad átmetszetű, rovátkákkal diszített karperecz ; 3 bronz-sarló ; 2 bronz, korongga kereken össze-

* Arch. Értesítő, U. F., I, 2 : 3. *a* és *b* ábra ; Pulszky : A rézkor, 30.
** Milleker B. : Ujabb délmagyarorsz. őstelepek, 10—12.
*** U. o. 7—10.

hajlított sodronytekercs (fibula-töredék?); 1 kerek, sima bronz-lemez, alsó részén két füllel; — s még egy-két töredék.[1]

III. A csákovai lelet. — 1873. márcziusban a Zsivánovics-féle hodájon a zsebelyi út szélén a szántóföldben mintegy 2 m.-nyi mélységben, állítólag falmaradványok mellett, melyek valószinűleg tűzpad maradványai voltak, 2 bányászcsákányt leltek, melyeket egy csákovai rézmíves vett meg. Ez az egyiket beolvasztotta. A másik példányt pedig eladta, Lazarevits György, csákovai ügyvéd közvetítésével a délmagyarorsz. múzeumnak, hol az 34. ltrsz. alatt látható.[2] Ezen bányászcsákány hossza: 0·32 méter és pedig a hosszabb függőleges éleé 0·22 m. és a rövidebb vízszintes éleé: 0·10 m. Súlya: 2 kgr. 57 dkgr. Nagyságra nézve tehát a kisebbek közé tartozik. A csákovai bányászcsákányról Pulszky tesz említést,[3] és az ki volt állítva az 1876. évi budapesti régészeti kiállításon.[4]

IV. A vingai lelet. — Az 1875. május havában Zsivkov Miklós, vingai lakos, a Murány felé vezető út melletti szőllőjében, 2 m.-nyi mélységben, egy 3 kgr. 6 dkgr. súlyú bányászcsákányt lelt, melyet a találó egy pénzügyőrnek adott el, kitől azt néhai Barách József, temesvári pénzügyigazgató útján idősb Ormós Zsigmond, temesvármegyei főispán szerezte meg. Az első hírt ezen leletről Csorba Akács adta az akkori temesvári napilapban: «Temesi Lapok».[5] Ki volt állítva 1876-ban Budapesten[6] és Pulszky is említi.[7] 1891. óta a N. M. őrzi.

V. és VI. A nagyszredistyei leletek. — *a)* Az 1883. októberben egy nagyszredistyei cseh lakos, a German felé elterülő, «Krusticza» nevű dűlőben levő földjén, szántás közben 3 db rézcsákányt hozott napfényre.[8] Rittinger Ede birtokában láttam. A három egyenlő alakú, de különböző nagyságú tárgy leírása a következő: 1. Rézcsákány, keresztbe tett két éllel. Ép. Hossza: 0·35 méter. Nyéllyukának belső átmérője: 0·036 m. Súlya: 1 kgr. 35 dkgr. 2. Mint az első számú. Ép. Hossza: 0·24 m. Nyéllyukának belső átmérője: 0·036 m. Súlya: 1 kgr. 10 dkgr. 3. Mint az első és második számú. Ép. Hossza: 0·15 m. Nyéllyukának belső átmérője: 0·025 m. Súlya: 20 dkgr. *b)* 1884. szeptember havában Nagy-Szredistyén egy szerb gazda a maga szőllőjében egy 0·1 m. hosszú, 0·05 m. széles és közepén 0·005 m. vastag vésőt talált, mely Pulszky művének 49. oldalán lerajzolt, hossz-négyszögü, vékony, lapos vésők 5. számához tökéletesen hasonló. Ezen tárgy a réz-szerszámok egy igen jellemző typusát képviseli.[9] Jelenleg Rittinger Ede gyűjteményében.

VII. A németbencseki lelet. — 1884-ben találtak itt egy rézcsákányt keresztbe tett két éllel. Ezen csákánynak hossza: 0·22 m. Nyéllyukának belső

1 Archæologiai Értesítő, U. F., VII, 52. (Halavács Gyula: A németbogsáni őskori leletekről.) — A lelet rajzát l. u. o. 51.

2 Tört. és rég. Értesítő, U. F., V, 15.

3 Pulszky: A rézkor, 58.

4 Hampel: Catalogue de l'exposition préhistorique, 113

5 Tört. és rég. Értesítő, U. F., V, 14, 15.

6 Hampel: Catalogue etc., 112 («Bronzcsákány Fibisről»).

7 Pulszky. A rézkor, 27. (Itt vannak lelhelyül a «murányi szőlők» megemlítve.)

8 A «Tört. és rég. Értesítő», X. évf., 50. lapján ezen lelet tévesen «germani bronzlelet»-nek van nevezve.

9 Pulszky: A rézkor, 49.

átmérője 0·03 m. Bobdai Gyertyánffy Béla ajándékából a délm. múzeumba került, hol 545. ltrsz. alatt őriztetik.

VIII. A fehértemplomi lelet. — 1888-ban a Prinzen-völgy feletti, keleti dombon, Ludwig Sebestyén, fehértemplomi lakos szőllőjében, földmunkálatok alkalmával, 0·4 m.-nyi mélységben, egy réz-fejszét leltek, mely jelenleg Ludwig ajándékából a fehértemplomi városi múzeumban őriztetik. Hossza: 0·17 méter. Ezen fejsze tehát az enemű szerszámok nagyobb példányai közé sorolandó. Hengeralakú nyéllyukának magassága: 0·07 m., belső átmérője pedig: 0·028 m. Súlya: 1 kgr. 37 dkgr. A fejsze öntve van; a nyéllyuk a szerszám felső részén van és külön tagot nem képez. A vágó él körszelvényben szélesedik ki.

IX. A versecz lelet. — 1888. évi augusztus 14-én a versecz-szredistyei — a város nyugati oldalán elhúzódó csatorna ásása alkalmával 2 m.-nyi mélységben tömérdek szarvasagancs- és kőeszköz, valamint cserép kiséretében egy 0·025 méter hosszú és 0·006 m. vastag alaktalan réz-rögöcskét is leltek, mely Rittinger Ede tulajdonába ment át.[1]

X. és XI. A lippai leletek. — *a)* 1867-ben Plank Ferencz gyűjteményében Egerben, különféle nagyságú rézcsákányok voltak, melyek Lippán találtattak; a legnagyobbik 0·25 m. hosszú volt.[2]

b) Az 1876. régészeti congressus alkalmával Budapesten rendezett kiállításban, a Ráth György-féle gyűjteményben egy bányászcsákány is volt látható, melyet Lippán leltek.[3] Ezt Pulszky is említi.[4]

XII. A bánlaki lelet. — 1855. évben kapott a Nemzeti Múzeum innen egy sarló-féle réz (?) kést, egy (?) hajtűt szorítóval és egy bronz csattöredéket, melyek állítólag egy «Vereskő» nevű barlangban találtattak.[5] Azonban Bánlak a torontáli síkságon fekvén, barlang nincs ezen vidéken.

Végre említést tesz Rómer Flóris bronzkori régiségek közt a budapesti Nemzeti Múzeum jegyzőkönyvei nyomán egy Torontálvármegyében *Szanád*nál talált rézsarkantyúról is.[6] De Rómer ezt, úgy látszik, tévesen sorolta a bronzkori, illetőleg történelemelőtti leletek közé, mert Hampel, a Nemz. Múzeum régiségtárának őre, «A bronzkor emlékei Magyarországban» czímű művének II. kötetében azt nem említi.

II. Két leletünk igen érdekes, t. i. a *deschanfalvai* és a *németbogsáni.* Az első *telep*, melynek lelettárgyai vegyesek: kő-, csont- (ill. szarvasagancs-) és rézből készültek lévén. Ilyen vegyes telepet eddig Magyarországon csak keveset ismerünk: a *lucskait* Felső-Magyarországon, a *tószegit* a Tisza mentén és a *tordosit*, *csáklyait* és *vérdit* Erdélyben. Ezek fontos bizonyítékok a külön korszaknak felállított rézkor tanának támogatására. Bizonyítják, hogy a kőtárgyak társaságában rézeszközök fordulnak elő, és hogy az ezen telepeken talált cserepek durva, homokos agyagból készültek és rosszul égettek ugyan, de a neolith kor-

1 Verhandlungen d. Berliner anthrop. Gesellschaft; 1891., 91, 92.
2 Arch. Közlemények, VII, 76.
3 Hampel: Catalogue, 143
4 Pulszky: A rézkor, 27.
5 Hampel József: A bronzkor emlékei Magyarországban, II, 8; a budapesti Nemzeti Múzeum jegyzőkönyvei után; 1855, 30. jun., 29. sz
6 Rómer Fl.: Műrégészeti Kalauz, I, 122.

szak agyagedényeihez és a bronzkor agyagedényei legegyszerűbb darabjaihoz tökéletesen hasonlók.

A németbogsáni lelet bir érdekességgel, mert *vegyes bronz- és rézkincs*, tehát azon időből származik, melyben már a réz mellett a bronzot is előállították. Ezen kor bronztárgyai egyszerűek és a rézeszközökhöz hasonlítanak. Látni való, hogy a bronzkor beálltával a tiszta réz használata nem szünt meg egészen, mire már Pulszky is figyelmeztetett.[1]

Hogy honnan szerezték délvidékünk őslakói a rezet, arra kielégítő feleletet még nem adhatunk. Téglás Gábor, ki a keleti Kárpátok bányászatának archæologiáját specialis tanulmányává tette, *Csiklova* és *Szászka*, krassó-szörényvármegyei bányahelyekre is elrándult, de eredménytelenül, mert a történelemelőtti bányászatot ott nem tudta beigazolni. Nevezett helyeken csupán a rómaiság vala megállapítható.[2] A réztárgyak honi előállítását a területünkkel határos *Szegeden*[3] és *Csáklyán*[4] lelt rézrögök bizonyítják; Dél-Magyarországon ilyeneket még nem találtak.

A vidékünkön eddig előfordult réztárgyak következőkép osztályozhatók:

2 lapos véső (Nagy-Szredistyéről és Német-Bogsánról); *1 ürvéső* (Német-Bogsánról); *8 kétélű csákány*,[5] melyeknek éle keresztben áll (Nagy-Szredistyéről, Deschanfalváról és Német-Bencsekről [a Lippán talált csákányok, melyeknek számáról és alakjáról biztos tudomásunk nincsen, valószinűleg szintén ilyen fajta kétélű csákányok voltak]); *4 nagy bányászcsákány*[6] (Csákováról, Vingáról és Lippáról); *1 fejsze* (Fehértemplomról); *1 kés* (Bánlakról); *1 karperecz* (Német-Bogsánról), és *1 hajtű* (Bánlakról). — Az utóbbi három tárgynak anyaga azonban kétes. Végre: *2 sodronytöredék* (Deschanfalváról), és *1 kis alaktalan darab* (Verseczről).

Összesen tehát *mintegy negyedszázad* réztárgy.

A rézeszközök között van két csákányfaj, melyeknek eredetét többféleképmagyarázták, sőt melynek történelemelőtti származását némelyek egészen tagadják.[7] E tárgyak egyike a «bányászcsákány», a rézeszközök egy igen különös faja, hosszú, függőleges éllel és rövid, zömök háttal. Eddig legsűrűbben Magyarországban és Erdélyben találtak ilyeneket,[8] még pedig az ország különböző részein, oly helyen, melyeken bányahelyektől távol esnek. Ezt a csákovai, vingai és lippai példányainkról is mondhatjuk. Hogy mire használhatták ezen nagy, nehéz, «bányászcsákányhoz» hasonló eszközöket, nehéz elképzelni.[9]

A másik faj azon csákány, melynek két egyenlő hosszú karja van keresztbe tett élekkel. Sem a kő-, sem a bronzeszközök között nem akadunk analogiákra.

1 Pulszky: A rézkor. 37. 38.
2 Arch. Értesítő, U. F., VIII, 125,
3 Pulszky: A rézkor, 30.
4 Arch. Értesítő, U. F., VIII, 122.
5 Analogiák Pulszkynál: A rézkor, 57.
6 U. o. 58.
7 M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 336.
8 4 a Nemz. Múzeumban, 1 a Bruckenthal-múzeumban, 1 a temesvári múzeumban, 1 b. Prónay Dezsőnél és 1 elveszett.
9 Pulszky: A rézkor, 58.

Túlnyomóan keleti Európában találtatott. Pulszky szép csoportozatot mutat be Magyarországból;[1] Téglás Erdélyből ismertet olyanokat[2] és Kanitz konstatálta azokat Szerbiában.[3] Területünk példányai (összesen 8 : Német-Bencsekről, Deschanfalváról és Nagy-Szredistyéről) leginkább a szegedi csákányhoz hasonlítanak.[4]

A függőleges nyéllyukkal biró rézfejszék egy neme is, melyet a hátsó rész hiánya jellemez s melyből Pulszky egész collectiot mutat be,[5] területünkön pedig a fehértemplomi példány képvisel, vasból a népvándorlás korában ismétlődik.[6]

A két első csákánynem czélját illetőleg talányt képez. Származásukat illetőleg is ugyanazt akarják állítani, mert előállításukhoz több technikai ismeret és kifejlettebb formai érzék igényeltetik. Hoernes gyanítja, hogy e csákányok a középkor elejéről származnak.[7] A kétélű csákányokat illetőleg azonban meghozta nekünk a deschanfalvai lelet a minden kétséget kizáró bizonyítékot, hogy ezen typus a történelemelőtti korban létezett.

Versecz, 1893. márcz. 8-án. *Milleker Bódog.*

NAGY-DÉMI BRONZLELET.

(VESZPRÉM M.)

Már az Arch. Ért. mult évi utolsó füzetéből (383. l.) ismerik olvasóink ez őskori bronzleletet. Most a tulajdonos szivességből azon helyzetben vagyunk, hogy a lelet főbb tárgyait hű ábrákban és rövid magyarázattal bemutathassuk. A képes tábla számait követve, volt a leletben: 1. Tokos véső, egyik oldalán ki van törve egy darab, erősen dudorodott széllel, három fekmentesen futó párhuzamos domború vonaldíszszel és három párhuzamosan egymásba helyezett csúcsba futó vonaldíszszel. 2. Kis kalapács, dudoros szélű, tompa vége felé szélesbülnek oldalai, keskenyebb oldalai közepén a varrányvonalak nyomai. 3. Tokos véső (?) pengéjének élfelőli töredéke. 4. Tokos véső tojásdad dudoros nyilással, teste kerekded síma, éle felé lapul, éle letört ; a nyilásából kiálló karima és a hiányos öntés jelei, belső mélyedésében megmaradt a bronzanyag ; teste hosszában kétfelől az öntővarrány meg van. 3. Tokos véső felső fele, széle erős félkörben kihajló füllel, a dudor alatt domború vonaldiszítményekkel, a keskeny oldalokon végig vonuló varrányvonallal. 6. Lapos vésőnek élfelőli töredéke ; csonka és rosszul sikerült darab. 7. Nagy kalapács fele része, felül legnagyobb vastagsága 5·7 cm., alul 6·7 cm., éle tompa, négy lapja egyenletes sík ; a köpű oldalfalának vastagsága fölül 0·5 cm., alul 1·1 cm. ; felül a köpűnek felhajló széle

1 Pulszky: A rézkor, 57.

2 Arch. Értesítő, U. F., VIII, 121.

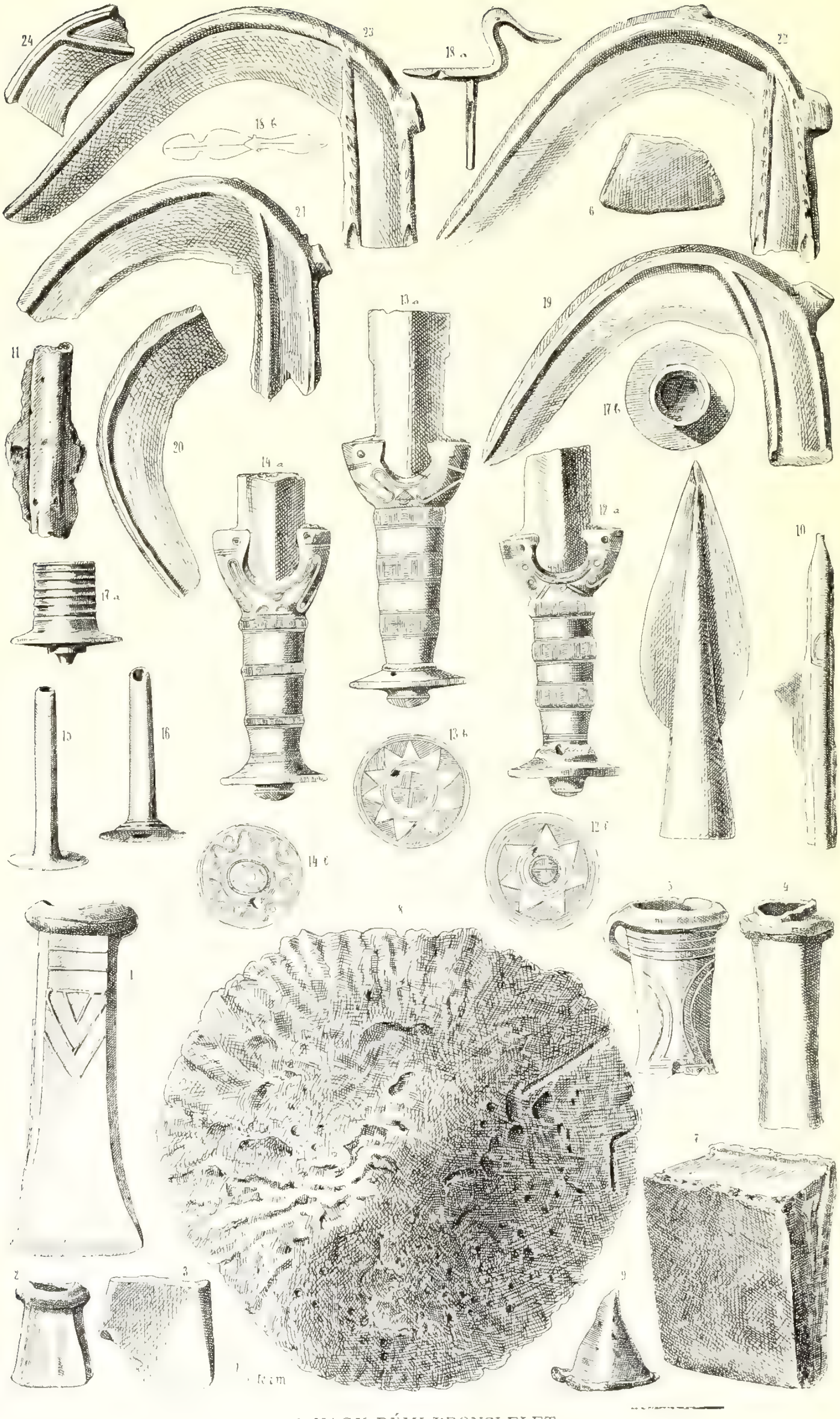
3 F. Kanitz: Die præhist. Funde in Serbien bis 1889; S.-A. der anthropolog. Gesellschaft in Wien, XIX, 3; V. tábla, 8. ábra.

4 Pulszky: A rézkor, 30.

5 U. o 60.

6 Dr. M. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, 337, 338.

7 Dr. M. Hoernes: Urgeschichte d. Menschen, 336—338.

A NAGY-DÉMI BRONZLELET.

alul nem volt, súlya 2·315 kil. 8. Öntő lepény, körded idomú, alul lapos, fölül tompán kihajló, fölülete érdes. Ilyen ép példány kettő volt a leletben, mellette számos bronzanyag-töredék volt külömböző nagyságban és formában, a legtöbb ily lepényből van kihasítva; a két lepény súlya egyenként 5·5 kilo, a többi töredék súlya együttesen fölülhaladja az 55 kilót. 9. Öntő rög öntő nyilásból való, tömör, hegyes kúp alul lapos. 10. Pálczaforma töredék egyik végén csonka, alja lapos. Rendeltetése ismeretlen. 11. Hasonló pálcza töredéke, mindkét felől csonka; alja lapos. 12. *a. Kard markolat* felőli töredéke, 12. *b.* a korong alján diszítő vonalékítmények. 13. *a.* Hasonló idomú töredék, a markolat középrészén a harántos három szallag alig domborodik ki. 14. *a.* Hasonló kardtöredék, a három szallag erősebben domborodik ki. 15. Ismeretlen rendeltetésű tárgy, mely csőből áll s a cső egyik végén koronggá kiszélesbül. A cső hossza 7·2 cm.; a korong átmérője 3·4, a korongon a nyilás 5 mm. az ellentett nyilás 7 mm. 16. Két hasonló tárgy, mely csak abban külömbözik, hogy a korongon két gyengén kidomborodó kör vonul a cső körül; a korong valamivel nagyobb. 17. *a.* Markolat (?) végtagja; áll hornyolatos díszű csőből, a cső két szembenálló oldalán át van lyukasztva, a cső egyik vége nyilt, másik vége koronggá szélesbül s a korong külsejét közepén hegyes bütyök ékíti. 17. *b.* a cső nyilása felől mutatja a tárgyat; a cső belső átmérője 2·1 cm. a korong átmérője 4·4 cm. 18. *a.* Három szög, melynek feje madáridomú, a madárnak hosszú csőre és kidomborodó feje van, a szögek hossza 4, 4·5 és 5 cm. A szög idoma, a hol a fejjel összefügg, kerek, azontúl négyszög s a végén éllé van kalapácsolva; kettős mintában készült. 16. *b.* A madáridom fölülről. 19. Sarló markolatba való szelvénynyel, a szelvény alul egyenes éllel végződik, külső karimáján pöczöggel. 20. Sarló pengéjéből való töredék. 21. Hasonló sarló, hegye csonka, a szelvény alsó végén bemetszés. 22. Ép sarló, a markolatba való szelvény dudora bemetszésekkel diszes. 23. Hasonló sarló; (24) a számnélküli rajz föltüntet egy lándsacsúcsot, melynek erősen kidomborodó köpűje és erősen kihajló szárnyai vannak, a köpű nyilásának átmérői 2·5—2·7 cm.; egész hossza 16 cm.; a szárnyak legerősebb kihajlásán szélessége 4·5 cm. — A rajztáblán nincs föltüntetve egy peczeg, mely öntés után fönmaradt, két tokos véső csonka töredéke s egy sarlópenge csonka része. *Hpl.*

A NAGYALMÁSI BÁNYAMIVELÉS EMLÉKEI HUNYADMEGYÉBEN.

Hunyadmegye éjszaknyugati szélén egészen az alsófejérmegyei határszélre támaszkodva s Zalatnától alig 8 kilometernyi távolságban terül el Nagy-Almás nevű bányahelység, mely az utóbbi években hosszú szünetelés után régi virágzó bányászatának némi fellendülésével kezd ismét emlegetés tárgya lenni. Az Algyógyhoz leszolgáló almási patak és a Zalatnánál elhaladó Ompoly közt kimagasló hegynyulvány felszökellő trachyt kúpjaiban ősidők óta jövedelmes bányászat folyhatott. Igy a római bányaváros (Ampelum) közvetlen tőszomszédságában

délre kimagasló *Breaza* s az attól keletre, az Érczhegység gerinczéhez közeledő *Zsibold*, az ásványtani kézi könyvekben amethystjeiről, sylvanitjáról s egyéb ásványairól annyiszor idézgetett Face baja (Bányaábrázatja) s az Érczhegységnek délről éjszakra fejlődő fővonulatával záródó *Grohás* (honnan a római *Ampelumot* megörökítő Ompoj vagy Ampoj eredetét veszi), valamint a *Fehér-Körös* vízválasztójába eső s az Érczhegység tengelyében délre sorakozó Hanus-, Baba- és Fericel-tetők mindenikén sikerült már olyan külműveletek nyomára akadnom, melyek részint a rómaiak bányavállalataihoz tartozhattak, részint a rómaiakat is megelőző időkből maradtak ránk.

Csakhogy ez a chronologiai meghatározás távolról sem oly egyszerű és könnyű feladat, a mint azt egyelőre feltételezhetnők, mert a lőporrobbantásnak* körülbelől a XVIII. század derekára, II. Rákóczy György idejére helyezhető kezdetéig a «*Schlegel und Eisen*» míveletei annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy megfelelő leletek híjában szabatos és megdönthetetlen határvonalak felállítására gondolni sem lehet. Azért kell kiváló súlyt helyeznünk minden legkisebb nyomra, mely adatszerű erővel bizonyítja a római bányagazdászat kiterjedését és topographiáját.

Nagy-Almás e tekintetben is hálás munkateremül bizonyult, mert a romaiságnak már előzetesen összegyüjtött adalékaihoz egymástól jó távol eső területről ujabban ismét pár olyan leletet mutathatok fel, melyek által nemcsak azt igazolhatom, hogy ott általában nagy tevékenységet fejtett ki a római bányaigazgatóság; hanem annak ujabb és ujabb munka és telephelyeit vagyok képes megjelölni.

I. A nagy-almási bányászat központját a hosszan elnyúló és több különnevű falurészből álló község derekán a toronypatak (Valea Turnului), illetőleg Runcupataka (V. Runcului) jobb partján elhelyezkedett «Mindszent-bánya-vállalat» képezi, melyet 1879 óta Stach Frigyes lovag és csász. kir. épitészeti tanácsos Bécsből ujított fel. E bánya is római alapokon indult s a nemzeti fejedelmek idejében Bethlen Gábor, Rákóczyak egyik fő jövedelemforrását képezé azon bányászathoz tartozván, melynek sikeresebb művelhetését 1644. april 25-ről Szécsenyből kelt levelében Rákóczy György Körmöczbánya vidékéről toborzott munkásokkal biztosítá.**

Az erdélyi fejedelemség megszüntével gróf Seeau, majd báró Tavonat elnöklete alatt a bányahelyek átvételét szakértőkből alakított bizottsá-

* Selmeczen gróf Montecuccoli Jeromos, Montecuccoli tábornok közel rokona, özvegy Gingerné, szül. Corei bárónőt feleségül véve, a Brenner-szövetkezet részesévé lett s mint katona már elébb tapasztalván a lőpor robbantó erejét, Weindl Gáspár bányászt, ki a katonaságnál alkalmazott repesztésekben gyakorlott vala, Selmeczre hívta s 1627. február 8-án tette az első kísérletet a Felső-Bieber-tárnában.

** Pech Antal, Az alsó-magyarországi bányavárosok története. II. kötet, 795. lap, CCV. okmány.

gok eszközlék. Nagy-Almásról Ethesius Ferencz Mátyás selmeczi bányabiró egy Nagy-Bányán, 1695. augusztus 25-én összeállított németnyelvű jelentésben a következő figyelemreméltó történelmi adatokat hagyta reánk.*

Ebben a hegységben egy tárnára akadtunk, melynek nyílása 6 h. fekszik s mely 206 ölnyire szilárd kőzetben van hajtva. A tellér innen kezdve egyenesen halad 3 h. Ezt «hagyomány szerint Báthory Gábor, Bethlehem Gábor és Rákóczi fejedelem hajtaták», hogy a régi felhagyott evések alá jutva a tellérlefejtést egyenesben eszközölhessék.

A «régiek», a «napról», vagyis a tetőről haladtak a tellérkibúvások után. Igy az altárnába egy 80 öl mély akna és számos evés szolgál be. Ezekből lóerőre berendezett vizemelő gépekkel kiemelték a vizet s szép meneteket vágtak, ugy, hogy az ezekből nyert zuzércz, miután a színaranytól megfosztották, kemenczénkint egyre-egyre 15 mázsa zuzérczet véve 8 márk értékü ezüst dús aranyat szolgáltatott.

A bekövetkezett zavaros időkben (Tököly korát érti a jelentés) Kún Istvánra szállott a bánya, a ki azzal oly keveset törődött, hogy Bartzalosnak (valószinüleg Barcsay értendő) egy lóért elcserélte. Ez a régiek által mellőzött, vagy kellően le nem dolgozott telléreket vétette munkába s azokból aranynyal fizető zuzérczet termelt. Utánna Imbreka Josua úr jobbágyai dolgozták a bányát évi 70 piset, vagyis 23½ lat arany bér fejében s jóllehet rendszeres munkahelyen nem haladnak előre, hanem csak az elődöktől örökölt törmeléket és bányaomlást zúzzák és mossák minden harmadnap ugy, a mint tőlük telik, mégis naponta 1 piseta durva szemű aranyat szolgáltatnak be. A jelentés idején öt munkás találtatott, kik termelt aranyat tetszésük szerint választott helyen adják el, mert nincsenek arra kényszerítve, hogy a guberiumnak beszolgáltassák; holott ha a beváltási árakat a guberium egy kissé emeltetné és az aranytartalom egészben kárpótoltatnék, Abrudbányán, vagy más beváltó hivataloknál készséggel beszolgáltatnák termelésüket.

Már külső szemléletre úgy itéljük: hogy rendszeres bányaműszaki kezelés mellett e bányánál a jövedelem kétszer, sőt háromszor is fokozható volna.

Báró Tavonat ezen szakvélemény adatait összefoglaló jelentésében kiemeli: hogy hét zúzművet találtak a kis patakon, a bányát régi evések lyuggatják át, az altárnából még egy akna mélyed alá, melyből lóerővel szivattyúzzák a tárnáig a vizet s hogy a zúzművekre és aranymosásra irányulhatna a berendezés.

* Zalatnai bányakapitányság levéltára. Közölve: Die Edelmetallbergbaue Facebaja, und Allerheiligen in der Umgebung von Zalathna, v. Fried. Ritter von Stach k. k. Baurath. Wien, Zalatna, 1885.

Bárha a bizottsági jelentések egész menetéből kitetszik, hogy nem annyira saját szemléletükből, mint inkább a bányászok bemondásaiból és a szájhagyományokból meríték adataikat s a bányabejárást a viztömeg miatt nem eszközölhették; mégis kétségtelenül kiderül ezekből is annyi: hogy már a XVII. század elején ősrégi külvájatok irányíták a bányászatot. A «Mindenszentek» bányaelnevezés alkalmasint a Báthoryakig nyúlik vissza, a kikről históriailag beigazolhatjuk, hogy egészen közel szomszédságban a Facebaja Zsigmond- és Boldogasszony-tárnákat mívelteték, sőt a Zsigmond-altárna épen Báthory Zsigmond nevét örökíti meg.

Az altárna hajtása hosszu időt vehetett igénybe s a műszaki vezetést a tárna irányítása, kidolgozása és a munkahelyek előkészítése mind igen előnyös színben tüntetik fel. Az egész mívelet vésővel és kalapácscsal hajtatott s a hol szükség vala, gondos ácsolatban részesült. Az altárna közel 3 m. magas, 1 m. széles, az oldalmenetek 1.80 m. magasak, el volt látva szabályszerüleg lefödött vízvezető csatornája és tolókocsikat hordó fasinekkel.

A Habsburg-kormány által nagy erővel életbeléptetett bányavállalatok mindenike figyelmen kivül hagyá ugy látszik a Mindszentek bányát, mert 1753-ban gr. Kún István Algyógyról a Bozsericza-hegy összeomlott régi bányáját feltárja és egy társulatot szervez, melynek rajta kívül tagjai valának: báró Schmidlin, az erdélyi udvari cancellária elnöke Bécsben, Neumann tanácsos a thesauriathusnál, Matolcsi és Kunz zalatnai bányászok. Utóbbi teljesíté a vezetést is. Minthogy a főtellér hirtelen kiékülésével meggyőződtek a felől, hogy vízszintes irányban fáradságos munkájuk eredményre nem vezethet: 1756 körül a mélységbe irányíták figyelmüket s két aknával 20 m. hatoltak. A vizet 3-as szivattyúval kézi erőre húzták ki. Elég szerencsések valának a tellér folytatására bukkanni, mely oly gazdagon fizetett, hogy 1758—59-ben a zalatnai kohónál 50.000 frt értékü zuzérczet szolgáltattak be. Ha ide vesszük az ismeretlen mennyiségü és értékü szabad aranyat, ez a jövedelem valóban nem kicsinylendő.

De 1759 tavaszán a bányavíz oly erővel kezdett előtörni, hogy a vízmű-szerkezet elégtelennek bizonyult s kénytelenek valának az aranydús pyrittömzs lefejtésével felhagyni. A bánya ezután mondhatni tengődött, mignem báró Schmidlin 1776-ban Vill zalatnai bányamérnökkel a teendőkre nézve uj tervet készíttetett.

Csakhogy a bányatulajdonosok a Vill Nep. János Emanuel által bányatérkép kiséretében beszolgáltatott javaslatot, mely szerint 14 m. mélyebben kívül-belül 360 m. hosszú altárnával kellene a tellért megütni, költséges volta miatt ellenezték. Nagyobb szerencsétlenségre, a bányaüzemet magasabb szempontból elbiráló báró Schmidlin is elhalá-

lozott s 1778-ban már a bányatorok is beomlott, ugy, hogy a felőrbejelentés, miszerint az akkor érvényben állott, Miksa-féle bányaszabályzat szerint, bárki lefoglalhatja.

A jelen század elején egy zalatnai egyénekből alakult társulat meg is kisérte a bánya ujjászervezését; de kellő pénzerő híjában kisérletei csakhamar dugába dőltek. 1863-ban egy ujabb szövetkezet felülről kisérté meg a tellér megnyitását s 8 m. mélységben azt el is érte, csakhogy azzal egyidejüleg a befakadó bányavíz véget vetett a kevés segélyforrással kezdett míveletnek. Igy lett Hesky, volt tengerésztiszt levéltári kutatásai által figyelmessé a bányára; dr. Stach bécsi épitészeti tanácsos, aki tetemes tőkebefektetéssel a vizmentesítést biztosítá s miután a helyi viszonyok miatt a *Vill* által tervezett altárna csak nagy távolságból volna kivihető: aknamíveletekkel eszközölteti a mélységbeli feltárást. És ezen munkálatok közben konstatálták azt is, hogy az altárna alatt még 60 meter mélységre «vésővel és kalapácscsal» vájt ősrégi üregesítések haladnak a főtellértől nyugatra a csapás irányában egészen 100 meter távolságig. A «régiek» (a német «alter Mann»-jának) főszállító menete 40 meterrel fekszik az altárna alatt; magassága 2·2 meter, vizlefolyása csatornával és szállító csilévezetékkel vala ellátva. Ezen míveletek az erdélyi fejedelemség idejére helyezhetők s a fenn idézett 1695-beli bányabejáráskor már viz alá valának merülve.

Minthogy kevés hazai bányászatnál rendelkezünk ennyi történelmi adattal: nem tartván feleslegesnek ezek előrebocsátása után térni e telep római emlékeire.

A Bozsericza hegy tetején 12 meter szélességü bemetszésben szemlélhetjük a tellérkibuvásokon megindított legrégibb míveleteket. A bemetszés kopár falait az eső, hó, a téli fagy és nyári meleg gyors változásai és ellentétes behatásai sokképen átalakították, de azért a hosszabb fal alsó részén 1·5 m. széles, 1·3 m. magas ívezetes odvasodásban felismerhetjük a tűzetetés nyomait. Ez az eljárás korunkig gyakorlatban vala, pl. a nagybányai kerületben, hol egy-egy háromlábu edényben vagy kis pesten élesztett tüzet könyök-csővel a kemény sziklafalnak irányíták, s a tűzláng behatása következtében 36—48 óra multán kovadni kezdő bányafalat kalapácsokkal zúzták be. Ilyszerű eljárást feltételezhetünk itt is helyenkint, bár a bevágás túlnyomó része vésőtől származhatott.

2. *Római bélyeges bányamécses a Czuczuman hegytetőről.* A Kis-Kórófény vagy Bozsericza, vagy harmadik neve *Grofin* fölött éjszakra következő hegykúp *Cucuman* nevet visel; a Trif Péter bányász birója fivérével a kúpot s a mint meg akartak 1890 tavaszán osztozni: határárkolás közben bukkantak egy római bélyeges mécsesre. A rendes nagyságu (8 cm. hosszú, 55 mm. széles) bányamécses talpán kettős

körded keretben OCTAVI bélyeget olvashatjuk. A lámpa jól iszapolt piros agyagból készült s nem dáciai, hanem gyári termék.

A lámpa lelőhelyén a tetőtől délre 20 m. távolságban Hesky bányaigazgatóval s a lámpa tulajdonosával ásatásokat kisértettünk meg, de egyéb római eszközt nem találtunk. Annál több vala a durva cserép és vályogtapasz, melynek formájából sövényviskók létezésére következtethetünk. A munkás elem tehát egyszerű vesszőből font s agyaggal betapasztott kunyhókban vonhatá meg magát s itt a messzi távolra kilátást nyujtó tetőn alkalmasint egy római vigilia is állhatott. Ugyanezen tető alatt Sgyira Nyikulaj nevü földmíves 1865-ben egy fazék római bronzéremre bukkant volt, mely lelet akkor a közel lakosság előtt ismeretes vala s Zalatnán kallódott el.

3. *Vizvezető vagy higany-csurtató cső a Runcuhegy régi bányaromjaitól.* A Cucumantól éjszakra egy nyeregszerű mélyedésen át jutunk a *Runcu*-tetőre. Az említett nyergen régi építkezési törmelékek vehetők észre. A Runcu délnyugoti oldalán régi bányagorczokra akadunk s ezek egyikében egy látszólag vizvezető cső töredéke merült fel. A 20 cm. hosszú tölcséres nyúlvány korongon készült. Kerülete 18 cm., falvastagsága 15 mm. Kivül haragos vörös, belül fekete. Higany- vagy érczcsurtatásra is használhatták. Ez is Hesky bányaigazgató tulajdonában van.

4. *Római épületmaradványok a Hanes- (János) hegyen.* A toronypataki bányateleptől a patak mentén felfelé haladólag, a mint az erdei út Zalatnának jobbra kiágazik, mi bal felé tartunk, egészen addig, mig Pereu Turnuluion át lépünk. Ott a Pereu Turnului és Pereu Styobu közt a Hanes déli lejtőjén kialakult előfőken félreismerhetetlen római téglákat, vakolat-részleteket, fedélcserepeket és fedélgerinczzáró téglakészítményeket találtam. A négyszögű téglák közt egészen épeket és ujjbenyomással díszítetteket (4 rajz) gyüjtöttem. A téglák anyagát durván iszapolták, de annál jobban kiégették s a törési lapok kagylós benyomataiból nagy quarcz- és földpátszemek tarkálnak ki. Bélyeges féleség, fájdalom nem fordult elő.

A vakolatdarabokból fedélcserép-töredékekből szilárd épitkezésre következtethetünk s mert a két patakon túl egyfelől DK-re a *Dosu Geuruion*, másfelől éjszakra a *Deala Turnuluion* számos régi külvájatot és bányamélyedést mutogatnak az emberek s mert ez építkezés még két lépcsőzeten ismétlődik, a nagyalmási volt római bányaművezetőség egyik osztálya nyilván e ponton székelhetett. Innen az imént elhagyott Mindenszentek külvájatai is kézügybe eshettek s Zalatna illetőleg Ampelum felé is itt szolgált át a régi közlekedés.

5. *Római települési és bányamaradványok Nagy-Almás külső határterületén.* Nagy-Almás határa az érczhegység fővonalába eső Fericseltetőre ér fel s ott Dupa-Piatraval, Stanizsával, nyugaton Tekerővel

érintkezik. Ezen a határterületen egymást érik a régi külvájatok s ezek java részét a hagyomány is a rómaiaknak tulajdonítja. Mellőzve e külön felvételt és további kutatást igénylő területet, legyen szabad Nagy-Almás külső területéről felsorolnom még azon pontokat, hol úgy én, mint utazásom egyik részese, Szinte Gábor barátom a rómaiság létezését konstatáltuk.

Igy a Dosu Nyegri éjszaki oldalán a Sleveasze határrészen *egy Cornyaczka nevű* hatalmas külvájat s közelében félreismerhetetlen római téglák. Alább 2 római bányaüreg és pedig a Miklós (Nyiculai) alatt római fedélcserepek, épitő téglák nagy bősége egy ujabb épületcsoportra nyit következtetést. A faltéglák vastagsága 9, 6 és 4·5 cm., mindannyi pompásan kiégetve, ugy hogy a kutató botjától tisztán csengnek.

Az alább következő Maria cel nau (Uj Mária-bánya) is római kezdet.

Az innen keletre Nagy-Almásnak szűrődő vizér Pereu Jeruzsi nemsokára a Pereu Frezineczivel egyesülve, 1848 előtt egy műtó táplálására szolgált. Ez azonban gátszakadás következtében pusztulásnak indult s a jelenlegi apró bányavállalatok nem birják helyreállítni.

Valamivel lennebb balfelől a Szt.-Péter pataka ömlik be, mely a Háromkirály nevű bányától ered, hol ismét működtek a rómaiak. A *Bábatetőn* levő Coranza (evés) nevü nagy külvájat s a Szt.-Anna külvájat (Jeruga Sfincitului Anna) a Su rugre Babi déli oldalán hasonlóképen római kezdeményezés. Hasonló külvájatot mutatok be Nagy-Almás és Dupa Piatra községek határérintkezéséről, a Vurvu vagy Piatra Seciről. A helyszínén 20 meter szélességü bevágás szeli ketté messze észrevehetőleg a hegykúpot.

Általában meg kívánom jegyezni, hogy *Jeruga* elnevezés az erdélyi Érczhegységben a külső tellérbevágásoknál igen gyakori s eleven emlékeztet a Hispaniaban Plinius által látott s a hegytetőkről száz, sőt több stadiumnyi távolságra elszolgált vizvezető *Corrugakra*,* némelyik pedig, mint az általam ugyancsak Zalatna közeléből a vulkoji, Korabia tetőről leírt Jeruga** egészen oly módon készülhetett, a mint Plinius a hispaniai nagy külvájatokat, vagyis *Arrugiakat* rajzolja.*** Plinius szerint ugyanis a hegyeket a munkások annyira aláásták, hogy azok néha összerokkanva munkásaikat is alátemették s nagy tátongó üregek támadtak helyükön.

Végül a teljesség kedvéért fel kell említenem azt is, hogy Nagy-Almásnak Dosu nyegri nevű s épen az imént ismertetett római külső míveletek közelében eső határrészéről nyerte Hollow tekerői angol bányaigazgató szivességéből azt a durván kinagyolt szoborcsoporto-

* Plinius Historia naturalis, XXXIII., 21.

** A Korábia hegy római bányászata stb. Archæol. közlemények, 1890. évf

*** Plinius Historia naturalis, XXXIII.

zatot, mely Jupitert és Junot trónon ülőleg ábrázolja s melyet az Archæologiai Értesitő 1890. évfolyamában mutattam volt be.

Ime tehát sikerült részben kimutatnom, hogy a *Zalatna* neve alatt szereplő bányászat egyik fele, mely a Nagy-Almás hunyadmegyei község területére esik, római nyomokon és előmunkálatokon virágzott fel a nemzeti fejedelmek alatt. Hátra van a Vulkoj hegy körül összpontosuló másik bányacomplexum, melynél azonban a rómaiak telepeit, munkálkodását, sőt temetkezéseit* is sikerült már kimutatnom s e tanulmányomat csupán az ujabb idők adataival kell kiegészítenem.

Téglás Gábor.

NAGYVARADI LELET.

A nagyváradi muzeumban van egy érdekes ékszerlelet a magyarok ittlétének első századaiból, mely Nagyváradon házépítésnél került elé. Alighanem sírlelet volt. A lelőhely körülményeiről közelebbi adatok nincsenek. Bunyitay Vincze kanonok úrnak köszönhetjük, hogy rajzokban is bemutathatjuk. A leletben voltak a következő tárgyak:

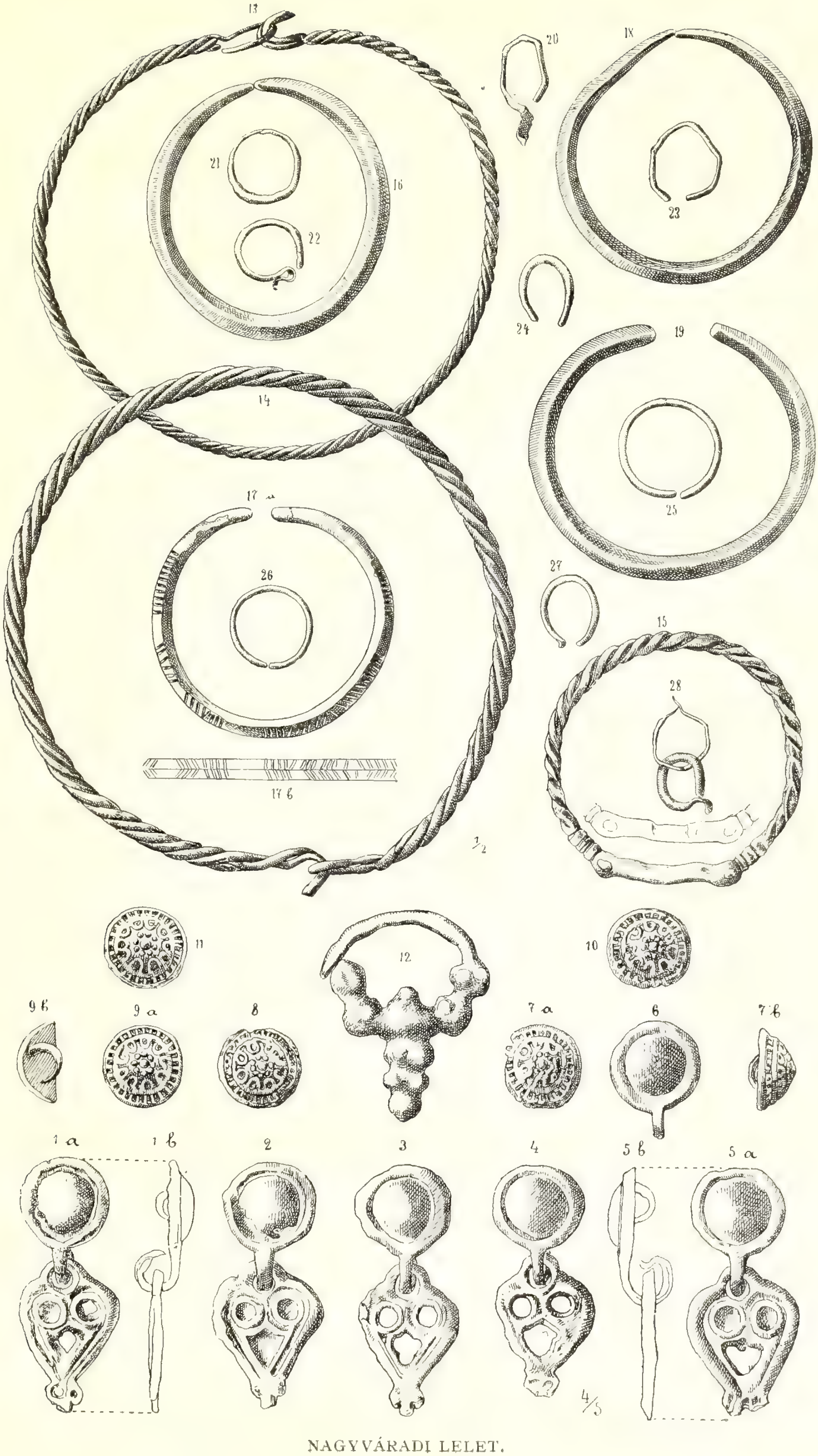
a) *Csüngő* (1—5. ábra) bronz (?) két egymásba kapcsolt tagból, egyik laposan kidomborodó korong kidomborodó karimával, alján fül. Keretéből kampó nyulik ki, melyről szívidomú lemez függ; mind az öt esetben ennek a lemeznek az öntése tökéletlen, úgy, hogy a felületét kivülről szegélyző kidomborodó keret nincs elég szabályosan határolva és a felületen jelenkező két kör s a tompított hegyű háromszög, melynek mindegyike külön-külön kerettel bír, hol mint sekély mélyedés, hol mint à jour áttörés mutatkozik. Époly határozatlan a lemez végén látható két, illetőleg háromtagú toldás, melynek fölületén az épebb példányokon két körded kerettel határolt mélyedés látszik. 1.*b)* és 5.*b)* egy-egy ily csüngő oldalnézetét mutatják.

b) *Bronzgombok* (7—11. ábra). Gömbszelvény idomú, alul füllel, melynek idomát a 7.*b)* oldalnézet s a 9.*b)* átmetszet mutatja. A fölületet kidomborodó kör- és vonaldíszek ékítik, melyek körbe fogják a legközepén kiemelkedő domborulatot.

c) *Bronzfülbevaló* (12. ábra) durva öntvény, mely ismert régibb népvándorláskori fülön függő motivumot képvisel. A karika alsó oldaláról lefelé nyuló toldalék s annak a körbe benyuló tagja is, valamint a jobbra-balra mutatkozó két-két dudor emlékeztet a korábbi népvándorláskori sírokból előkerült oly fülbevaló idomra, a hol e helyeken gyöngyök vannak, ezeknek az emlékét őrzik meg a dudorok.

d) *Sodronyos bronz-karikák* négy egymásba font sodronyból, horog és kampóban végződnek, melyeket a duplán összehajtott középső sodronyból alakítottak. Három ily karika van, kettőnél a sodronyok vastagabbak (14. ábra), egyiknél vékonyabbak (13. ábra); az előbbi kettő nagyságra is összetartozik, belső legnagyobb átmérőjük a nyilásnál; s e tengelyre derékszög alatt egyformán 13·5 cm., egészben mégsem szabályos köridomú. A négy sodronynak együttvéve

* A Korábia római bányászata és kettős sirmezeje Zalatna közelében. Archæologiai közlemények, 1890.

NAGYVÁRADI LELET.

legnagyobb vastagsága 6 cm. A vékonyabb sodronyú karika két belső átmérője 13 cm., a négy sodronynak együttvéve átmérője 5 mm.; a horog és kampó táján a sodrony legvékonyabb. Fonadékos bronzkarika, mely dupla sodronyból s egy belé-font harmadik sodronyból áll, a horog és kampós vég táján legvékonyabb a sodrony. A karika két belső átmérője, a függélyesé 11·8 cm., a másiké 12·8 cm.

e) 7 darab karperecz.

Egy zárt, a többi nyilt. A zárt (15. ábra) két durván nagyolt állatfejjel díszes és fölülete rovátkolt, mintha a fonást kivánnák utánozni; patinájától teljesen megfosztották, két belső átmérője 6·6 és 6·4 cm. A karika testének legnagyobb vastagsága 6 mm. átmérőjű

Két nyilt, hegyes végű, kerek testű bronz karperecz (16. és 18. ábra), tojásdad idomú, két belső átmérője 5·6 és 5·8 cm. egyik irányban és 6·4 és 5·5 cm. a nyilás irányában. *Egy nyilt*, hegyes végű, négyszögtestű karperecz, belső átmérői 6·2 és 6·4 cm.; a huzal legnagyobb vastagságú átmérője 0·07 cm.; egy-egy lap legnagyobb szélessége 0·05 cm. *Két* tompavégű négyszögletű karperecz (19. ábra), belső átmérőik 6·5, 6·9 és a nyilás irányában 6·2 cm.; egy-egy oldal legnagyobb szélessége 0·05 cm.; a sodrony legnagyobb vastagsága 0·06 cm. — *Egy* tompa végű, négyszögtestű nyilt karperecz (17. ábra) a két külső lapon vonalas rovatdíszek, belső átmérői 5·8 és 6 cm., egész szélességi átmérője 0·05 cm.

f) Apró karikák, egészben 10 db. *Három apró gyűrű* (25., 26. ábra) kerek huzalból (rossz ezüst?), kettő ép, egyik csonka végű és összenyomott; az épeknek belső átmérője 2·6 és 1·9 cm., a huzal vastagsági átmérője 0·02 cm., végeik tompák és közelérők. *3 bronz gyűrű* (23., 24. ábrák), egyikén az ú. n. halántékgyűrűknél tapasztalható végső kiszélesbülés hiányosan megvan (27. ábra), a másikon csekély maradéka van, a harmadikon teljesen letört; belső legnagyobb átmérőjük 1·6 1·7, 1·9 cm. *Halántékgyűrű* (22. ábra) sima bronzhuzalból, egyik vége lemezszerűen kiszélesbül és görbül, belső legnagyobb átmérője 1·6 cm., a végső lemezke szélessége 0·04 cm. *Gyűrű* bronzból (28. ábra), a rozsda kimarta fölületét, úgy hogy az most egyenetlen, végei hegyesek és egymásfölé zárók, belső átmérője 0·8 cm. *Halántékgyűrű* (20. ábra), vastag bronzhuzalból, az egyik végének kihajló lemezkéjéből egy töredék van meg, belső átmérője 1 cm., huzalvastagsági átmérője 0.02 cm. *Gyűrű* (21. ábra), vékony bronz-sodronyból, melynek fölülete egyenlőtlen, idoma szabálytalan, végei hegyes csúcsba futók, legnagyobb belső átmérője 0·2 cm.

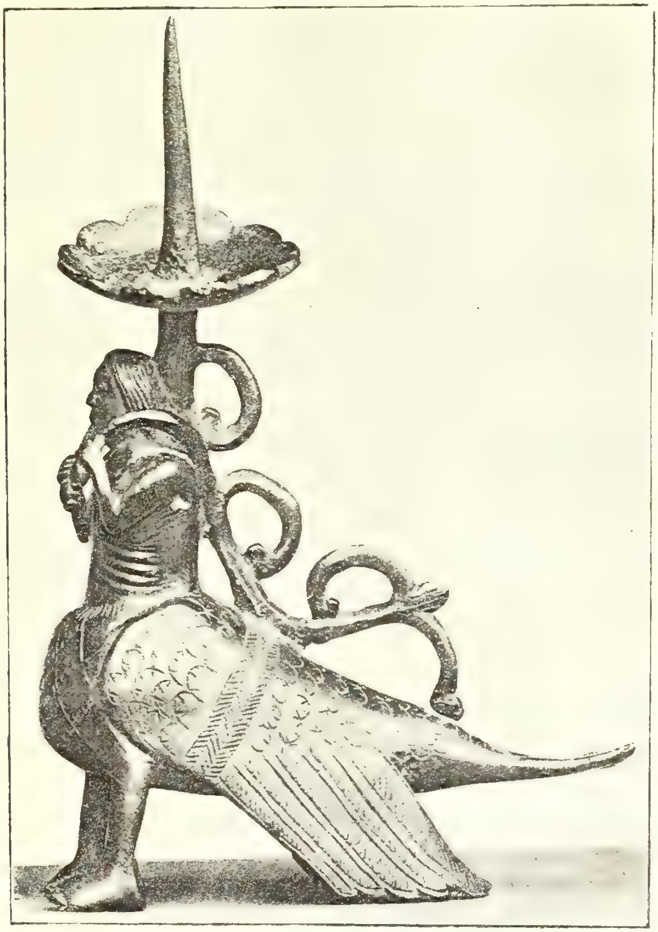
Száraz Antal.

A HAJDÚ-HADHÁZI SZIRÉN.

Az itt oldalnézetben bemutatott bronzgyertyatartót az 1892. év őszén Hajdúmegyében, a h.-hadházi határ «monostor» nevű dűlőjében, szántás közben találták és jelenleg a n. múzeum gyűjteménye őrzi.

Magassága 20·2 cm., legnagyobb hosszátmérője 14·7 cm. Nyilván egy tagban van öntve az egész viasz-minta szerint (à cire perdue) és így csak egy példány készült belőle. A részek összefüggése csak egy helyen szakadt meg, ott, a hol a növényinda visszahajlásában a szirén

hátát közelíti meg s e helyütt már kezdetben, a mikor az öntésnél az anyag kihült, állhatott be az elválás. Más öntési hiány is látszik a szirén bal karja alatt. Elől a törzsökös durva idomú lábak, hátul a földig érő szárnyak széle, adja meg a gyertyatartónak a biztos megállást. Az a körülmény, hogy sem a szárnyak, sem a fark végén, sem más kiálló részen nem esett semmi sérülés, mutatja, hogy a gyer-

tyatartóval annak idején kiméletesen bántak, vagy talán kevéssé használták. Idomát és technikáját tekintve durva s csak itt-ott látni a csiszolás nyomát és azok a bevésett vonalak, melyek az állatember hasán s a madártollak jelzésére a hátsó fölületen látszanak, szintén nem emelkednek túl a közönséges műhelyi gyakorlat magaslatán. Ebből a kezdetleges kezelésből nem szabad azonban sem a korra, sem e mű keletkezési helyére következtetni.

A sárgaréz-öntés Németországban, Franczia- és Olaszországban már a XI. század körül magas tökélyre emelkedett, de a művészi értékű művek mellett, a minők a kisebb és nagyobb gyertyatartók, a vizes kancsók (aquamanilia), feszületek és ereklyetartók közt olykor-olykor akadnak, túlnyomó számmal készültek a mindennapi egyházi használatra szánt gyengébb alkotások s ez így van a következő két században is, a melybe a fönmaradt emlékek nagy zöme sorozandó. A román korszakbeli fémtárgyak túlnyomó része ily közepes alkotások és ha ezeknek az ára a régiségkereskedésben mégis igen magasra emelkedett, az onnan van, mert a gyűjtők szenvedélye feléjök fordult és a mi ilyenkor természetesen be szokott következni, a hamisítók sok utánzással lepték el a vásárt. A középkori szerelvényeknek ez a vonzó hatása a képzelemre ható phantastikus idomukból érthető meg. Az ember és állat s nem kevésbé a növényország formái, gyakran képzelt lények, sárkányok, a leghatásosabb ornamentális összetételekben egyesülnek. Ritkábban alkalmazzák a természet és monda alakjait gyertyatartókon. Ilyenkor a gyertyatartó szára az illető alak hátából nő ki. Elvétve oroszlánok, sárkányok, állatemberek hordják hátukon a gyertyatartó szárát.

Tudományunkban korábban mélyebb, symbolikus értelmet és magyarázatot adtak épen ezen alakoknak, de alkalmazásukat eléggé indokolja a decorativ hatás is, melyet velök el lehetett érni.

Még a jelen esetben sem, mikor egész szokatlanul szirén hátán emelkedik a gyertyatartó, sem kell symbolikus magyarázat után nyúlni. A szirének, melyeket Jézajas próféta (XIII, 22.) az elátkozott Babylon lakóinak mond, a pogány korból átmentek a keresztény művészetbe és a physiologus nő- és hal-, vagy nő- és madárembereknek jellemzi, melyek csábító énekkel vonzzák magukhoz a hajóst, elaltatják és hatalmukba kerítik. Ezek tehát dæmoni lények és ha a középkor művészei arra alacsonyítják őket, hogy gyertyatartókat hordjanak, akkor nem épen lehetetlen, hogy ebben annak a fölfogásnak is volt valami része, hogy Krisztus, a ki mint örök s valódi világosság jött a világra, legyőzte őket.

A szirén hátára emelkedő inda, melynek két ágát kezében tartja s melynek főtörzséből a szirén feje fölött kinő a gyertyatartó csipkés szélű tányérja és tüskéje, szerencsés megoldás, melyre csak igen kevés analogiát ismerek. Ennek a motivumnak ügyes fölhasználása különös érdeket ad a szabolcsmegyei gyertyatartónak. Készítési helyét illetőleg nincs okunk föltételezni, hogy idegen országból származik, inkább azt kell hinnünk, hogy a magyar felföld valamely iparművészeti góczpontjából származik.

A mi a korát illeti, alig keletkezett előbb, mint a román korszak

végén, mire leginkább a bordák erős jelzése utalna, oly realisztikus kezelés, minő a korábbi időben kevésbé tapasztalható.

Köln, 1893. februárius. *A. Schnütgen.*

A SZMRECSÁNYI TEMPLOM ÉS MENNYEZETÉNEK FESTMÉNYEI.

Liptómegye északi részén, nem messze Okolicsnától, zord hegységek és festői erdőségek közepette áll középkori építészetünk egy érdekes emléke, a *szmrecsányi plébánia-templom*, mely a XIV. század első feléből való, s nemcsak műrészletei, plafond-festményei, de gót stilű oltárai s belső berendezése miatt is hazánk nevezetesebb falusi templomai közé méltán sorozandó.

E műemlékünk már azért is nevezetes, mert egyik gót mellék oltárának aranyalapon lévő festményein hazánkban a legrégibb évszámmal (1412) találkozunk. A sz. Mária tiszteletére szentelt templom, — lőrésekkel ellátott körfallal megerősítve, — egy dombon áll, s nemcsak e templom *kora gót stilje*, de védelmi szempontból megerősített fekvése is nagy régiségre vall.

Alaprajza igen szabályos elrendezéssel bir s mintaképül felállítható a XIV. századbeli kisebb templomainkra nézve; egyenes zárású szentélylyel, melyhez ép oly hosszúságú sekrestye simul, továbbá egy osztatlan hajóval és végre a hajó nyugati részén álló négyoldalú tömör torony. A két gót stilű ablak által megvilágított szentélyének boltgerinczei, vagy helyesebben bordái még primitiv profillel birnak, a mennyiben az csak két egyszerű rézsutos lap által határolt szíjtagból áll (4. idom); kerekidomú boltzárkövének szegélyzett lapjai egy fekvő félhold felett álló egyenszárú kereszt két levéllel diszítve vehető ki féldomborműben (3. idom). A szentély északi oldalán fekvő sekrestyébe — az utóbbinak alacsonyabb szintje miatt — négy lépcsőn juthatni, keleti keskeny ablaka még romanizáló félköríves szemöldű, s donga alakú boltozatja is még eredeti.

A csúcsíves diadalív fejezetének és lábazatának jellemző kifejezésű profilje horonyból, pálczatagból és rézsutos lapból áll (5. idom), s alakításával még az átmeneti stil jellegére utal. Az osztatlan hajó famenynyezettel fedett csúcsíves két ablaka kőválasztékkal és még a kora gót stilre jellemző három és négy lobbos mérművekkel ellátvák. A déli díszkapúzat csúcsíves, ajtó-béllésének profilje két horony által közbefoglalt erősen kiugró pálczatagból áll, mely alakítás szintén még a kora csúcsíves stil korszakára mutat. Az ajtó nyilását egyenes

szemöldökkő szegélyzi, a tympanon jelenleg diszítmény nélkülinek látszik, bár eredetileg két térdelő angyal által tartott mandorlában ülő megváltónk alakjával volt diszítve, azonban ezen falfestmény körrajza már annyira elmosódott, hogy azt csak a régész éles és gyakorlott szeme veheti észre.

A hajó nyugati zárfalán álló négyszögletű torony díszesen tagozott csúcsíves kapuval és ablakkal bir, a harangemelet felett, kerek ablakokkal ellátott s kiszökő fatámokon nyugvó fatornácz fogja körül a tornyot, a sisakja azonban hasas dudorodású s e szerint már újabbkori, ily alakítású a szentély felett lévő nyerges tornyocska is. A déli bejárás előtti fatornácz is már újabbkori.

Bármennyire érdekes templomunk építészeti, nevezetesebb a templom belsejének középkori berendezése és felszerelése, mert itt nemcsak régi gót stilű szárnyoltárokkal, egyházi magas támlájú székekkel, eredeti plafond-festményekkel, de azonkívül még egy gót stilű s csinosan faragott szószékkel is találkozunk, a milyen templomainkban már csak nagyon ritkán fordul elő.

A főoltár díszesen faragott szekrényében elhelyezett s arany alappal biró képtáblán a trónon ülő és a kisded Jézust ölében tartó szűz Mária van ábrázolva, ruharedőzetének szép és festői elrendezése a XV. század stiljének megfelel.

A gót stilű mellékoltárok egyikén az 1812-dik évszámmal találkozunk. E remekművek részletes leirása méltán képezheti majd egy külön értekezés tárgyát, itt még csak azt jegyzem meg, hogy ez oltárok gót stilusa egyszerű és izléses.

A szentély északi oldalfala mellett a szentélyben álló két ülésű egyházi szék, magas s részben áttört diszítményű hátával, ormozatos és tornyos díszű mennyezetével még a XV. századból való. Az egyik ülés hátdeszkáján egy keretben — mint a lőcsei templom egyházi székein — egy bagoly és egy stilizált virágdiszítmény látható (1. és 2. idom). A hátsó deszkafal diszítő léczekkel s csavart törzsű, elegáns oszlopokkal van szegélyezve. A szék természetes faszinű s csak a diszítmények s faragványok háttere — festőibb hatás elérése végett — sötétkék, zöld és vörös színnel befestett. A szék oldaldeszkái szép ornamentekkel diszítvék, az orom levélcsomói és keresztrózsái ügyesen vannak alakítva s általában véve az egésznek művészi alapgondolata és részleteinek stilszerű kidolgozása mesteri kezekre vall. Ezen díszes szék a Szmrecsányi család — mint e templom kegyurának — számára készült s nemcsak mesterének dicséretére válik, de készíttetőjének áldozatkészségéről és jó izléséről is tanúskodik.

A *díszes gót stilű szószék* a diadalív déli oldalán áll, tízoldalú erkélye egy csavart horonyú, zömök középoszlopon nyugszik, de nagyobb

biztosság kedvéért az erkély sarkain még karcsú faoszlopocskák is támogatják. A szószék felső fedelét csúcsíves ormok és egyéb faragványok diszítik, a fedél közepén pedig fiala-tornyocskák által képezett toronyalakú felrakványa a gót stil sajátságos könnyedségével emelkedik, a keresztrózsán pedig — ép úgy, mint a bártfai szentségházon — az üdvözítőt jelképező s vérével fiait tápláló pelikán vehető ki.

A hajóban lévő padok a XVII. század decorativ renaissance stiljében készítvék, oldaldeszkái pillérekkel, csinosan faragott hermákkal és gyümölcsfüzérekkel vannak diszítve. Nem csekély nyereség műtörténetünkre, hogy e széksorozat mesterének a nevével is találkozunk. Ugyanis a szék elején a következő bevésett felirat olvasható:

· GEORGIVS · MENSATOR · TEPLIENSIS · EECIT · HÆC · SEDILIA ·
· ANNO · DOMINI · 1 · 6 · Z · 8 ·

A mérsékelt szinezés és aranyozás csak emeli ezen valóban ritka széksorozat díszét; s György, teplai mester ügyességéről és jó izléséről tesz tanúbizonyságot. Tepla egy kis község nem messze Rózsahegytől, melynek templomában találkozunk a Kubinyiak XVII. századbeli díszes emléktábláival s ezek is aligha nem fentnevezett György mester művei. Íme egy kis falu asztalosa mily stilszerű mesterműveket képes volt teremteni! A főhajó mennyezetéről függ egy csinos vas csillár, mely szintén műizléssel készült, alsó abroncsán olvashatni:

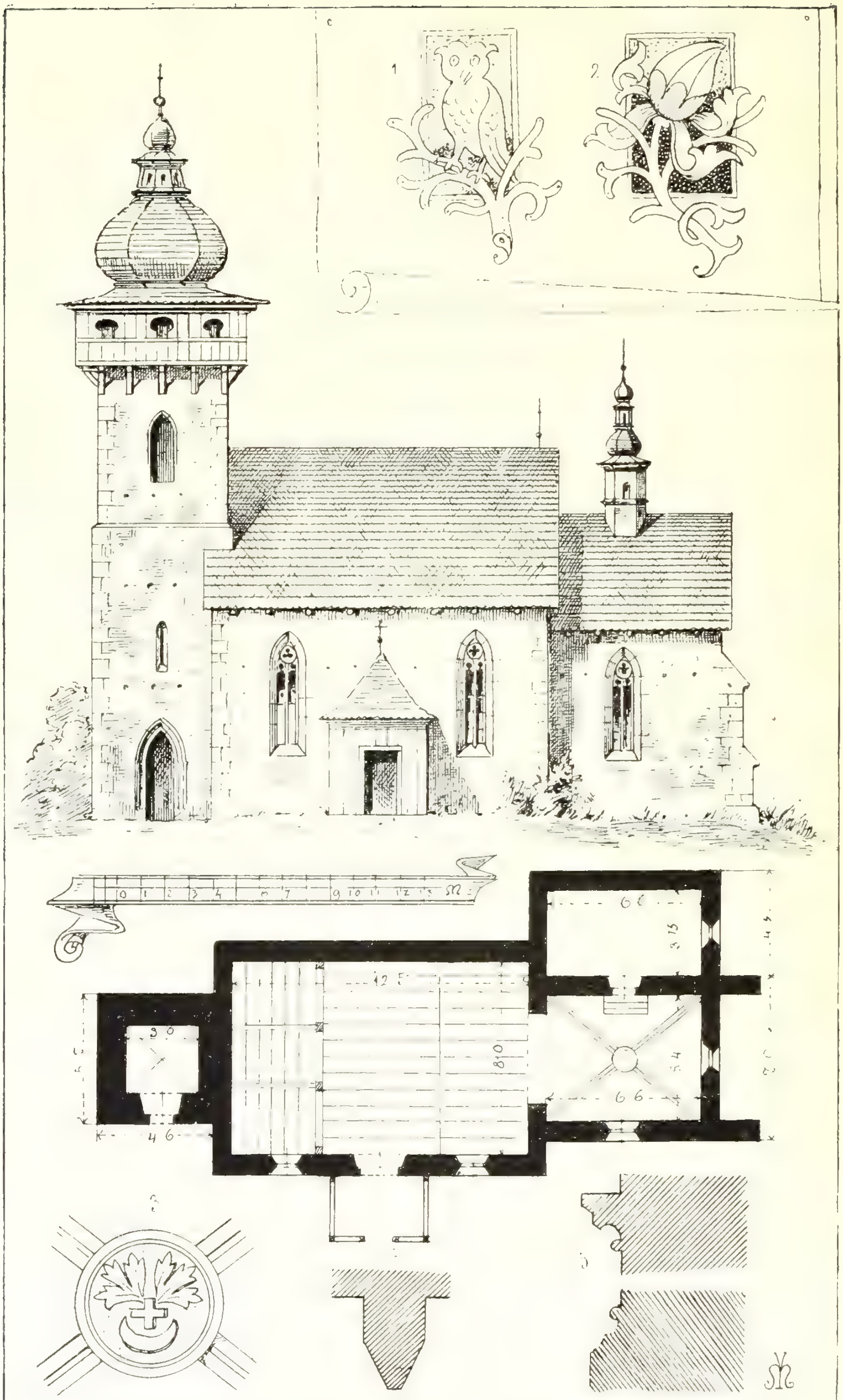
· IN · DECVS · ECCLESIAE · FIERI · CVRAVIT · G · D · PETRVS · S · (Szmrecsányi) DE · EADEM · VNA · CVM · CONSORS (sic) G · D · SOPHIA · KVBINYI DE · F · K · (Felső-Kubin) ANNO · 1668 ·

Legnevezetesebb és legérdekesebb ezen templomnál a hajó befestett eredeti famennyezete, melynek diszítményei még némileg román stilűek. A mennyezet deszkája más meg más ornamenteket mutat.

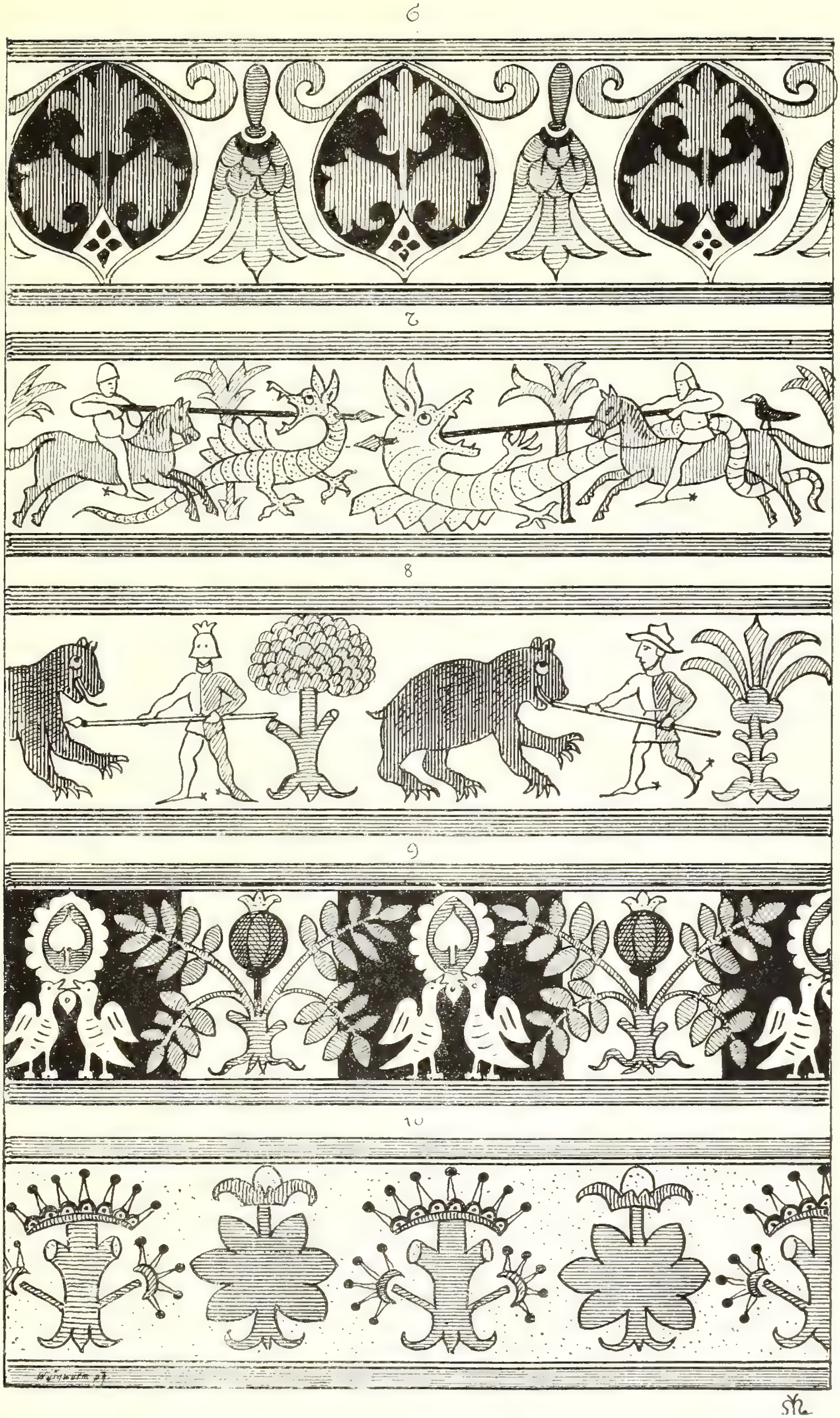
Ezen diszítmények oly érdekesek, hogy részletes leirást és lemásolást érdemelnének. Úgy látszik, hogy kimetszett patronok segítségével készültek. A diszítmény vagy alakkörvonala fekete színnel erősen markirozott; az ornament háttere felváltva fekete vagy fehér, az egyes diszítmények befestésére csak vörös, sötétzöld és sárga szint használtak, tehát azon szinek, melyek a román stil diszítményeiben túlsúlylyal birnak.

Ezen diszítményekben leginkább a növények, levelek, virágok és különféle gyümölcsök változatos és szorosan stilizált motivumaival találkozunk. Csak két helyen vannak emberi s állati alakok, t. i. egy medvevadászat és egy sárkányviadal.

Valóban elismerésre méltó a művész gazdag képzelőtehetsége, mely oly sokféle változatos és soha nem ismétlő motivumokat képes

A SZMRECSÁNYI TEMPLOM.

RÉSZLETEK A SZMRECSÁNYI TEMPLOM MENNYEZETÉRŐL.

volt tervezni. A több mint 30-féle diszítmény közül ötöt választottam ki, melyek itt rajzban is láthatók.

a) A fekete alapú s ornamentes medaillonokat az assyr palmettához leginkább hasonlítható vörös és zöld szirmú virágok választják el egymástól (6. idom);

b) ezen a részleten van a jó és a rossz szellem harcza jelképezve, ugyanis vaspánczélba öltözött, sisakos és hosszú sarkantyús lovagok iszonyú hosszú farkú és veres szemű gyíkforma sárkányokkal viaskodnak s míg az egyik sárkány hosszú farka a vitéz lova körül van tekerve, addig kinyújtott karmaival a lovas hosszú lándzsanyelét iparkodik megfogni. Bármilyen egyszerű a rajz, a támadás és a védelem élénken van jellemezve. Az ügető lovak elő- és hátulsó lábai egymás mellett vannak rajzolva, valamint a lovas lába egyenes és merev tartású, ép úgy, a mint azokat a XIII. és XIV. századbeli lovas-pecséteken ábrázolják. A jelenet hátterét stilizált fák és pálmák képezik (7. idom);

c) ezen a részleten egy medvevadászatot látunk, hol félig vörös, félig pedig zöldszinű ruházatba öltözött alakok, lándzsáikkal medréket támadnak meg. Az első alak leeresztett sisakján koronát, a másik pedig kalaphoz leginkább hasonló föveget visel. Az osztott szinezetű ruházat a XIII—XIV. századig, különösen a magasrangúaknál divatozott s csak későbben, nevezetesen a XV. században viselnek a szolgák s paizshordók ily ruhát. — Ezen costume-részletekből is láthatjuk, hogy ezen festmények egykorúak az 1349-dik évben épült templommal. Az erdőt itt is stilizált fák és pálmák képviselik (8. idom).

d) Az alap fehér és fekete fiókokra osztott mezőiben mákalakú növény és madarak szemlélhetők, úgy hogy a mák fehér, a galambokat tartalmazó diszítmény pedig felváltva fekete alapra esik; az elszigeteltség kikerülése végett s hogy továbbá a különféle szinű alappal biró ornament bizonyos folytonosságot nyerjen, a mákforma növény szétágazó levelei a fekete mezőbe nyúlnak át. Ezen diszítmény szemléleténél lehetetlen nem gondolnunk azon régi byzanti és persa kelmékre, melyek dr. Bock e nembeli kitünő munkájában foglaltatnak, mint: pallia rotata seu scutellata cum historia gryphorum (9. idom);

e) egy háromágú fatörzs három korona-alakú virága, egy hatszirmu levelű s piros bimbójú virággal fehér alapon váltja fel egymást; s bár ezen diszítmény különböző alakjai egymással nincsenek összekötve, mégis az egész sorozat bordure-jellegű s jól hat (10. idom).

Tekintve tehát ezen diszítmények még román stilű motivumait, oly XIV. századbeli plafond-festmény áll előttünk, mely csak vajmi ritkán fordul elő műemlékeinknél.

Műtörténeti tekintetben felette érdekes a Bogomér család 1349.

évi október 6-ikán kelt egyezségi levele, mely a templom építési korát határozza meg.

Ez érdekes okmányt legutóbb részletesen ismertette Majláth Béla, Liptómegye törzsökös családjainak történetében 18. és 19. ll. és ennek nyomán az Arch. Értesítő (XII. köt. 1892., 261. l.).

Ez érdekes okmány nemcsak a *szmrecsányi* templom építésére, de a *nádasdi* templom újítására is vonatkozik. Nádasd Szmrecsány helység szomszédságában fekszik, temploma félköríves apsisával még román stilű s a fent idézett okmány tanúsága szerint az 1349-dik évben már annyira megromlott, hogy annak újítása szükségessé vált.

A *szmrecsányi* templom építési ideje tehát az 1349-dik évre esik s ezen documentatio által a templom építészeti részletei is bizonyos történeti becscsel birnak.

A templom belsejének falazatán mutatkozó alakzatos foltok régi falfestményekre utalnak, melyek még a százados mészréteg alatt várják feltámadásukat. De nemcsak e templom belseje, hanem annak külseje is eredetileg freskókkal volt diszítve, így a szentély keleti falán, — a gyermek Jézust vállán hordó sz. Kristóf óriási alakja is még jól vehető ki. Ha ez érdekes műemlékünk stilszerű toronysisakot nyerne, ez által vissza volna adva XIV. századbeli eredeti jellege.

Myskovszky Victor.

EGY LŐCSEI KEHELY A XVII. SZÁZADBÓL.

A kehely, melyet ez alkalommal bemutatok, a kassai német-magyar ág. evang. eklézsia tulajdonában van. Csinos alakja első szemlélésre feltünik, diszítményei s kivitele pedig a középszerűnél magasabb színvonalra helyezik s érdekét növeli az a körülmény, hogy a csinos mű hazai eredetű, mit alábbi szerény soraimban vélek beigazolhatni.

A kehely ezüstből készült, vert, öntött és vésett munka, egész fölületét tűzben megaranyozták ; talpán a kuppa peremén egy ovális mezőben álló kettős keresztet s egy hatküllőjű csillagot példázó bélyegek láthatók, melyeknek rajzait alább közöljük. Magassága egészben 260 milliméter. Ebből a kuppára 113, a szárat képező angyalra 75 milliméter esik ; a talp átmérője 89, a kuppáé szájánál 91 mm. A köralakú talp pereme síma s egymásból nőve, fokozatosan kisebbedő domborulatokból áll. Az utolsó domborulaton áll a kehely szárát képező szárnyas angyal-alak, jobb kezében koszorút, baljában gömböt tartván. Testét antik szabású ruha födi, mely lábszárait kevéssel térden fölül s karjait fedetlenül hagyja. Fejéhez a kuppát hordó gyűrű van erősítve. A kuppa alsó részében háromszorosan betüremlik, fölfelé szélesedő részén gazdagon van trébelve stylizált ágakkal, mascaronokkal s az ezek által képezett három cartoucheban elhelyezett bibliai jeleneteket tárgyazó alakokkal, mik e kelyhet jobbfajta ötvösműveink közé

emelik. Mindenik cartouche közét egy-egy mascaron tölti be. A kuppa alsó része és a talp is el vannak látva trébelt diszítésekkel. Talpa, gyürűje s kuppája vert munka, trébelt részeivel utólagosan vésővel átdolgozva ; az angyal a koszorúval együtt — kivéve a baljában tartott gömböt — öntött és czizelirozott mű.

A cartoucheban elhelyezett s laposan kidomborított alakos jelenetek elseje a háttérben balra égő házakat, jobbra összedűlő épületek között egy emberfőt tüntet föl. Az előtérben lombban végződő, elágazó fatörzs alatt a mezítelen Jób ül, összetett kezeit égre emelvén. Előtte négy alak áll ; három férfi s egy nő. Mindnyájuk öltözete a XVII. századbeli német viselet ; a férfiaké bő kaftán, széles, hátratüremlő ujjakkal, kalapjuk felhajtott széles karimával bír, melyről a legszélső alaknál fátyol hull hátra a vállak fölé. A nő fején kisebb kalapot, testén nyakig gombolódó szoros derekú ruhát s e fölött egy bővebb felöltőt visel ; kinyújtott balkarja könyökig meztelen. Két férfi bajuszt és szakált, a harmadik csak bajuszt visel. A mező üresen maradt háttere és a fa törzse ponczverővel van kipontozva ; az égő házak alatt levő, földet példázó rész pontozott csigavonalakkal van kitöltve. A fa ágai és a lombok között egy-egy agancsos szarvasfej látható.

A jelenet magyarázatáúl a mező alsó elkerített részében foglalt e bevésett felirás szolgál :

WAS HIOB GOTT HATT WEG genomen
Job ist taufentfeltig Wieder Komen :
142 Dort ist er ein geplagter Man
Hier Komt Der segen reichlich an.

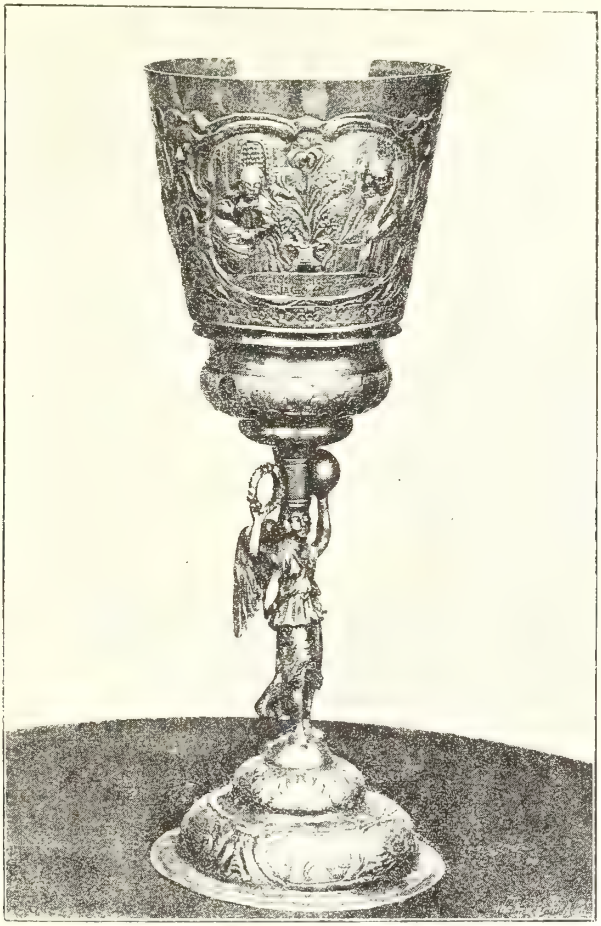
A második mező az angyali üdvözletet ábrázolja. Jobbfelől alacsony asztal (könyvtartó) előtt Mária alakja látható hátra leomló hosszú hajjal. Jobbját mellére helyezi, baljával nyitott imakönyvet fog. Szemeit lesüti s úgy hallgatja az angyal üdvözlő szavait. Az angyal a mező jobb szélén van elhelyezve ; jobbját égnek emeli, baljában pálmát tart ; szárnyai lebocsátvák, testét tunikaszerű öltöny födi. A két alak között kettős fülű edény áll, melyből három liliomban s két nefelejtsben végződő, hegyes, kardalakú levelekkel biró csokor emelkedik ki a mező felső széléig. A virágcsokor stylizálása XVII. századi honi mustrákat követ. A háttérben félköríves rácsozott ablak s jobbról egy függőlegesen aláfutó pánt látható, mintegy jelezve az erkélyt vagy szobát, melyben a jelenet lefolyik.

A vízszintesen ketté osztott háttér felső része pontütővel előállított ötszirmú virágokkal (nefelejts) van diszítve ; az alsó rész, valamint Mária ruhájának alsó fele egyszerűen pontozott. Az angyal térdénél látható elkerített négyszögű tér pontozott körívekkel van kitöltve. Elkerített mezőben alul e felirás bevésve :

Luc(as) Ein Schönen grusz der Engel bringt
C. I. MARIA Grose freud empfind

Az utolsó mezőben két férfi halad jobbra. Vállaikon rúdra függesztett szőllőfürtöt visznek, mely hullámzatosan lebegő szalaggal van a rúdhoz kötve. Az elől menő férfi fiatal ; arcza csupasz, haja vállig érő. A hátulsó alak bajuszt s szakált visel, haja szintén vállig érő. Ruházatuk a XVII. századbeli hazai viseletet

tünteti föl. Fejeiket szőrmével szegett zacskós süveg födi, vállaikról hátrahajló köpeny lóg, dolmányuk magas, derékban övvel testhez szorított, míg alsó végtagjaik látható részén szűk nadrág s csizma van. Mindkét alak bal kezét a szőllőfürtöt vivő rúdon tartja. A hátsó férfi lábainál hegyes levelek és néhány fűszál látható. A háttérben jobbról lőréses várfalból emelkedő fedeles, ablakos épület — vár — foglal helyet. A vár halmon áll, mely elől bokrokkal van benőve. A hát-

tér felül pontozott csigavonalakkal, alsó részében függőlegesen pontverő poncczal bevert pontsorokkal van diszítve. Az elkerített mezőben alul e felirás bevésve :

Num(erus) Des Hern Volck Dvrch Dorn V. Hecke(n)
13. Mus Eh's Thut Milch V. Honig Schmek(en)

A cartoucheok alatt, a kuppán körben futva, ötszirmú virágok trébelvék ; ezek közei kettős hegyű pontütővel bevert pontsorokkal vannak kitöltve, míg a kuppa legalsó, szélesebben kidomborodó részén, hét tompább végű, a modern akanthushoz közel álló stylizált levéllel ékített. Ezek vállai között hármashegyű

levelek láthatók. Az alap sűrű ponczverővel van érdesre kiponczolva. (Lásd a mellékelt ábrát).

Az angyal lába alatt fekvő második kidomborodó mezőn hat, egymással egyenlő akanthus levelet találunk az előbbeniektől annyi eltéréssel, hogy ezek levélczimpái hegyesebben végződnek. A talp pereme fölötti rész három mascaron közé elhelyezett halhólyag-idomú mezővel van diszítve. Az egész trébelés és utólagos véséssel készült. Az egyes mezők 50—55×15 milliméter méretűek. Az első mező sík tengert ábrázol, jobbról fatörzszsel (sziklával) szegélyezve. Az előtérben hullámzó vizen egy gyíkfarkú tengeri szörnyet s egy vizet okádó delphint látunk. A második mező jobbról két lombos fatörzszsel és sziklákkal, balról ugyancsak sziklával határolt tengert mutat, melynek hullámzó vizén az előtérben egy madár úszik, vagy fürdik. A harmadik mező végre sziklák- s lombos fákkal szegélyezett tengert (vizet) tüntet föl, melynek hullámain, csolnakban ülve, egy férfi halászik.

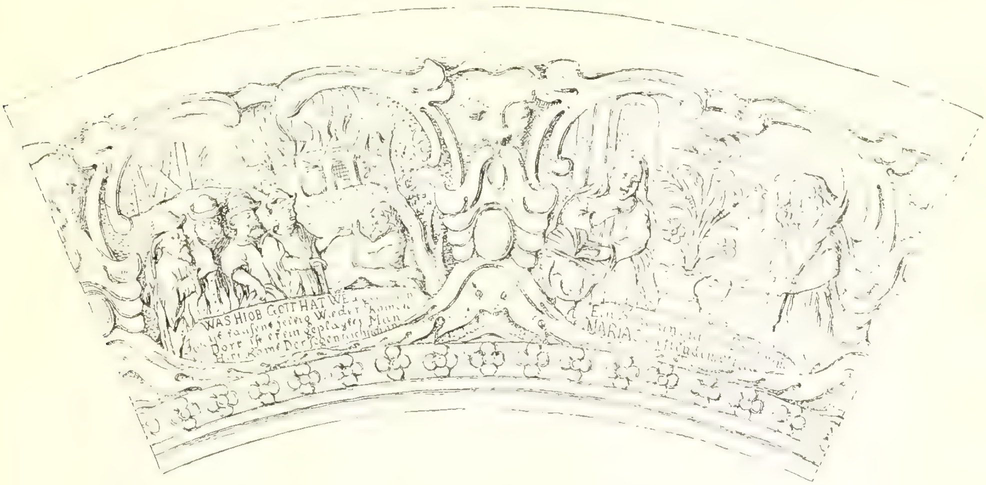
A kelyhet hazai eredetűnek tartom. Jeleztem az angyali üdvözletet ábrázoló jelenetben a magyaros vonásokat, a középen álló liliom stylizálását és Máriának öltözéke is a megfelelő kor divatjának magyaros vonásait viseli magán.

A harmadik mező alakjainak tőről metszett kurucz-magyar mivolta szembetünő. A két alak haj-, szakál- s bajuszviselete, kucsmája, köpönyege, dolmánya s nadrágja, az obligát csizmával együtt, élő kosztümképe a XVII—XVIII. századi magyar viseletnek. Összehasonlítás czéljából említem itt Vayvoda Sándor czímerével* (adományozta I. Lipót 1659-ben), melyben a leirás szavai szerinti *magyar katona* öltözete teljesen azonos a kelyhünkön ábrázolt alakokéval, kivéve, hogy a czímeralaknak nincs köpenyege.**

* *Szendrey János:* Magyar viseletképek czímeres leveleinkben. Arch. Ért. 1892. 138. l.

** Ide tartoznak még Flóra, másképp hidasi Virág János (adom. Rákóczy György 1655-ben); Szeömczey Ferencz (adom. I. Lipót 1657-ben); (U. o. 136. l.) Gál Mihály, Jákó János és György, valamint Bagyoni Pap János (adom. Apafy Mihály 1670-ben); (U. o. 140. l.) Makai András (adom. Apafy Mihály 1669-ben); (U. o. 139. l.) Kerelőszentpáli Bornemissza György, András, Imre, János és Mihály (adom. I. Lipót 1699-ben), Szombathelyi György (adom. I. Lipót 1700-ban) czímeres leveleik; e legutóbbiban a mi hátulsó alakunkéhoz teljesen hasonló föveggel biró szakálas férfi «*vir hungarus*» nak van közelebbről jelezve. Ide tartoznak továbbá Hatolykai Matis Kovács Mihály, Hilibi János és Balogh István (adom. I. Lipót, 1700-ban): (U. o. 143. l.) Tompos János és Kelemen (adom. I. Lipót 1702-ben); Csipkés András, Albert és János (adom. I. Leopold 1702-ben); (U. o. 144. l.) Csató János (adom. III. Károly 1715-ben); Boncz András (adom. I. Lipót 1698-ban); (U. o. 146. l.) Mező Bertalan (adom III. Károly 1713-ban); Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn stb. von Géza Csergheö de N.-Tacskánd. Nürnberg. 1890. IV. Band. 419. l. és 310. tábla. Itt megjegyzem, hogy e forrásból *feltételes* hitelességű példákra hivatkozhatom, mert volt példa rá, hogy e műben a czímerek a felismerhetetlenségig voltak elrajzolva. Igy pl. a Dombay, Keopeczi Nagy György, felső-oroszi Madarász Péter-féle czímerek egészen roszszak, amit Szendrei J. már kimutatott. Mezősy György, János, Ilona stb. (adom. II. Ferdinand 1629-ben); (Siebmacher: 419. l. 310. t.) Sósmezői Mikula László (adom. II. Rákóczy György 1658-ban); (U. o. 423. l. 313. t.) Miszleniczky János és gyermekei: István, György, Éva (adom. III. Károly 1716-ban); (U. o. 426. l. 315. t.) Dersi Moha Mihály (adom. II. Rákóczy György 1653-ban); (U. o. 429. l. 317. t.) Mórócz Máté, neje Zsófia és fia György (adom. III. Ferdinand 1651-ben; (U. o. 433. l. 320. t.), végre Mustos Ádám (adom. III. Károly 1719-ben); (U. o 436. l. 322. t.) ármálisaik czímerképei, melyeken a *magyar katonai* viselet hasonmása a kelyhünkön ábrázolt viseletnek, azzal a különbséggel, hogy e levelekben az alakok fel vannak fegyverkezve, a mi a katonai viselet természetes folyománya is.

A *polgári* ruházat tekintetében idézem Pap, máskép Mari János czímerét (adom. III. Károly 1727-ben),* melyben a czímeralak egy aranysárga színű ruhába öltözött polgár, derekán övvel; csizmában, fején prémes, zacskós süveg. E ruházat a kehely alakjai ruházatának szakasztott mása. Hogy a férfi kardot nem visel, jele annak, hogy polgárt akar ábrázolni. Ily polgári öltönyű czímeralakok közé tartozik még szőcsi és kézdivásárhelyi Szőcs István czímere is (adom. III. Károly 1721-ben), melynek czímerszerzője tényleg kézdivásárhelyi

polgár volt.** A XVII. századbeli czímeres leveleken a haj-, szakál és bajuszviseletre vonatkozólag általában tapasztalható, hogy a magyar vitézek fiatalabb korukban rövidre vágott hajat s kifent bajuszt, de szakált nem viseltek. Idősebb korukban hajukat vállukig hagyták nőni s körszakált viseltek.*** Ezen szokás kelyhünk szóban lévő képein is fellelhető annyi különbséggel mégis, hogy az

* Szendrei: id. mű 147. lap.
** U. o. 146. lap.
*** Szendrei: U. o. 138. lap.

elől haladó ifju is, ki még szakál- s bajusztalan, hosszú hajat visel, míg a hátsó alak tökéletes követője a kor ízlésének. S hogy az alakjaink vállaira vetett köpenyegre is hozzak fel analógiát, idézem homoród-szentmártoni Kovács Lőrincz armálisát (adományozta Rákóczy György 1631-ben).[1]

Az első mező alakjai szembetünően idegen ruhákat viselnek. A XVII. századi német divat ruhái ezek, sőt ennél is régebbiek, mert e viselet Németországban lenyúlik a reformáczió koráig. E miatt azonban nincs okunk a munkát idegennek tartanunk, mert a budapesti 1884. évi ötvösmű-kiállításon is tapasztalhattuk, hogy a XVI. és XVII. századbeli Magyarországon készült ötvösművek meglehetős szorosan követik az egykori augsburgi és nürnbergi mustrákat, a mit hazánknak Németországgal való szoros érintkezése eléggé megmagyaráz.

Még szembetünőbb a németországi befolyás a kehely talpán kivert három mezőben s annak motivumaiban. A nürnbergi mesterpoharak legtöbbjén[2] a poharak szája alatt ovális mezőkben trébelt genre-jeleneteket találunk. A néhai báró Rothschild K. M. tulajdonát képezett frankfurti serleg ezen mezőiben, a mennyire a közölt rajzból hivehető,[3] tenger (hullámos víz) előállítását s hal, tengeri szörny-motivumokat észlelhetünk; éppen úgy a Germanisches Museum tulajdonát képező 8. számú serlegen is.[4]

Kelyhünkön e mezők az idők folyamán a kuppa szájáról a talpra szorultak alá, de a befolyás és analógia mégis szembeötlő. Ezek alapján bizvást kimondhatjuk, hogy a helyhet készítő mester magyar motivumokat, élő magyar mintákat használt művéhez, de alkalmazott német stylű motivumokat is, miből következtetni lehet, hogy vagy bevándorlott külföldi ötvös munkájával van dolgunk, vagy olyanéval, ki a németországi ötvösségben is gyakorlatra, ismeretekre tett szert.

Negative azonban biztosan állíthatjuk, hogy kelyhünk külföldön nem készülhetett, mert az ötvösművészet történetében nincsen példa rá, hogy idegen nemzetbeli ötvös *magyar* motivumot formált volna fel ékítményűl, a mi a dolog természetétől kifolyólag is érthető körülmény, mert lokális motivumok még a művészetekben is lokális ható erővel bírnak s bírhatnak.

A provenienczia megállapíthatására a kettős kereszt adja meg az útbaigazítást. A kehely magyar motivumai kizárják a tárgy külföldi eredetét s fölöslegessé teszik a városi hitelesítő jegynek külföldön való keresését. Mindamellett

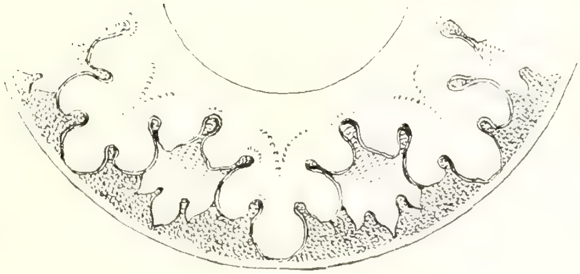
azonban, miután esetünkben nem világos, hogy a kettős kereszt-e a város jegye s nem az-e a mesteré s megfordítva, lényeges dolog a kérdés tisztázása, avagy annak lehetőség szerint való megvilágítása.

Marc Rosenberg dr. ismeretes munkájában, az ott feltüntetett 32 keresztalak, továbbá a házjegyek (Hausmarken) s a heroldjelek (Heroldstücke) között,[5] a mi keresztünk alakja teljesen ismeretlen; ugyanezt mondhatjuk csillag alakjairól s kerekeiről is. Ez utóbbiak között a mienkhez hasonló kerekek előfordul-

1 Szendrei: U. o. 132. lap.
2 *Radisics Jenő:* A nürnbergi mesterpoharak. Arch. Ért. 1887. 221—237. lap.
3 U. o. 226. l. 5. sz. rajz.
4 U. o. 229. l. 8. sz. rajz.
5 *Dr. Marc Rosenberg:* Der Goldschmiede Werkzeichen 1890. 554. 555. lap.

nak ugyan Mainz város hitelesítő jegyéül,* de ezek csak *nagyjában* hasonlók kelyhünk jegyéhez, mert az első egy felül egyenesen szelt, alul kerek paizsba, az utóbbi pedig *beszegett* körbe van helyezve, míg a mienk szegetlen, vagyis szabadon végződő küllőit pánt nem fogja körül. Továbbá a beszegett hatküllős

kerék, mint mesterjegy, előfordul egy nürnbergi ismeretlen mester munkáján,** de e város hitelesítő jegye (Beschauzeichen) nem a kettős kereszt volt, hanem az **N** betű.

* Ugyanott. 220. l. 1072. és 1074. számú városi hitelesítő jegy

** Ugyanott. 324. l. 1399. sz. jegy.

A budapesti 1884. évi ötvösmű-kiállításon nyolcz ötvösmű volt látható, melyeken rajta volt Lőcse városának hitelesítő jegye, a kettős kereszt. E művek, kidolgozásuknál fogva, figyelmetkeltők valának. Az ötvöslajstrom közölte is e bélyegeket s ezek között az ötvöslajstrom 3. terem 51—52. lapjain leírt strucztojás foglalványban készült, renaissance ízlésű, növényindákkal és mascaronokkal diszített palaczkról* másolt bélyeg bélyegünkkel nagyban megegyezik, s csak annyiban különbözik mégis, hogy bélyegünkön a kereszt kettős ágainak vége mindkét oldalon elszélesedő, a mi a bélyegzőnek az idők folyamán, a gyakori használat következtében történt elkopásából eredhetett, a mire az ötvösség történetében elég példa található. Hasonló még az idézett lajstrom 53. lapján egy XVII. századbeli ezüst serlegről másolt bélyeg, melynek azonban kettős keresztje halomból nő ki. Különben is az oly minutiozus eltérések, a minők a bélyegzők elkopásából, vagy azoknak többé-kevésbé hiányos lenyomásából eredhetnek, keveset vonhatnak le magának a typusnak constatálásából.

Mindezek alapján, egybevetve a kettős keresztes bélyeget, mint Lőcseváros czíméréből vett hitelesítő-jegyet,** a kehely magyar motivumaival s e motivumokat XVII. századbeli viszonyainkkal, a vallási s nemzetiségi észmékért lefolyt küzdelmekkel, melyeknek felvidékünk, s benne Lőcse is, nemcsak hogy osztályrészese, de hű követője s támogatója is volt, állíthatom, hogy kelyhünk lőcsei ötvösmester műve, s hogy az a XVII. század közepén, körülbelől az 1630—1660. évek között készült. *Mihalik József.*

RÉGI HALOTTAS CZÍMERTÁBLÁK.

Hazánkban csakugy mint a szomszédos külföldön*** a középkor későbbi századaiban a sírládák és sírtáblák mellett halottas emlékek gyanánt czímeres táblák is jöttek használatba. Némelykor a templom falára akasztották a síremlékek vagy azon hely fölé, a hol a templomot alapító család kriptája volt. Máskor idegen eltemetett családtagok emlékét őrzik.

Az ily halottas czímerek eleinte majdnem általában könnyen romló anyagból, fából vagy stuccóból készültek; onnan van, hogy oly ritkák a XVI. századnál régibb ilyfajta emlékek. A tábla többnyire kerek idomú volt, közepét domborműves czímer ékítette s azt mondatszallag vette körül, mely röviden a halott nevét, állását és halála idejét foglalta magában. A XVI. században tartósabb anyagból, bronzból vagy vasból készültek ily emlékek, idomuk és diszítésük is változott, mert követte az uralkodó ízlést. Mennél későbbi korból valók, annál

* A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. 1884.

** *Kövér Béla:* Régi ötvösművek jelző bélyegeinek megfejtése. Arch. Ért. 1890. 20. lap.

*** V. ö. az ilyfajta ausztriai emlékekről szóló közleményt Mitth. d. k. k. C. C. XVIII. köt. 1892. 251—252. ll.

inkább nő meg a nagyságuk és annál több rajtuk a heraldikus czifraság. A barokk és roccoco időben legtöbbször fából merészen faragják, aranyozott symbolumokkal túlhalmozzák s mintegy pompás trofæumokká változtatják, míg a XVIII. század közepe táján idejét mulja divatjuk és már csak a nemesek és főurak temetésénél használt, papirosra, vászonra vagy bőrre festett czímeres lapok formájában jutott a szokás napjainkra.* Hazai templomainkban itt-ott még megmaradtak ily régi családi emlékek, legtöbbször azonban, kivált a templomok helyreállításánál sutba dobták, elhányták; pedig érdemes volna őket megőrizni és kérjük vidéken lakó szaktársainkat, hogy szemügyre vegyék. A n. múzeum régiségtára három ilyen czímeres emléktáblát őriz, mind a három ólomból öntött és XVII. századi; egyik: Ráthothy Gyulaffy Mária Thököly István nejétől való, a második Drugeth Máriáé és a harmadik Széchy Györgyé. 1. Széchyé szabályos kerek, átmérője 34 cm. A középső mezőben a Széchiek családi czímere, a szétterjesztett szárnyú kétfejű sas domborodik ki a korona fölött, német renaissance idomokkal diszített tojásdad keretben. A keret szintén domború és két helyütt a szög feje jelzi a művész gondolatát, hogy mintegy külön oda szegezve képzelte az alapra; a keret formái a XVII. szá-

* A Cimeliotheca írója (41. l. 22. sz.) alatt így szól: «Ut enim nostra ætate mos invaluit scuta gentilitia, coloribus picta, tumbis adponere, ita hæc superioribus sæculis e varii generis metallo præparata fuere.»

1. SZ.

3. SZ.

2. SZ.

RÉGI HALOTTAS CZÍMERTÁBLÁK.

zadban virágzó vert vasművek idomait utánozza kétfelől stilizált szárnyak közben négy helyütt tekercsek és peczkes nyujtványok állanak ki belőle a felsők kecses hajlású növényágat tartanak, az alsók mögött liliomlevél látszik, fölül kétfelé forduló féltekercs, alul pedig fecskefarkféle toldvány képezi a befejezést, ez utóbbin kétfelől egy-egy csillag még a heraldikus főidomhoz látszik tartozni. A külső szegélyt két mondatszallag képezi, melynek összetalálkozó végei tekercsformában hajlanak be; fölül szárnyas angyalfő, alul a belső czímerkeret alsó toldványa s mellette egy-egy pont választja el a legenda betűit, melyeket már a Cimeliotheca szerkesztője* is helyesen így megfejtett: i(llustrissimus) C(omes) G(eorgius) Z(éch) d(e) R(ima) S(zéch) Anno d(omi)n(i) 1625.

2. Széchy neje, Drugeth Mária sírtáblája kevesebb ízléssel készült. Tojásdad idomú, a czímeres mezőt növénykoszorú szigeteli el a körirattól, a körirat külső szegélyét két keskeny pálcza s közben egy hornyolat képezi és a külső keretet négy felé tagolt levéldíszű barokk motivumok ékítik. Függélyes átmérője 27 cm., fekmentes szélessége 23·5 cm.

A czímer sisakos s sallangos, a czímer-idomokat jól ismerjük: a hét Drugeth-féle rigót és a 3 csatot.

A körirat kezdetét balfelől virág jelzi, megfejtését már a Cimeliotheca m. n. adta** I(llustrissima) C(omitissa) d(omina) d(omina) M(aria) D(ruget) d(e) H(omonna) i(llustrissimi) c(omitis) d(omini) d(omini) G(eorgii) d(e) R(ima) S(zéch) s(upremi) c(omitis) c(omitatus) G(ömöriensis) e(t) e(quitis) a(urati) s(acræ) c(æsareo) r(egiæ) m(aiestatis) c(ubiculariorum) m(agistri) e(t) p(artium) r(egni) s(uperioris) H(ungariæ) g(eneralis) c(apitanei) r(elicta) v(idua).*** Széchy Györgyné 1643-ban halván meg, a czímertáblának is ez lehet a készítési éve.

3. Legkevesebb művészi igénynyel lép föl a harmadik tábla. Itt legtöbb helyet igényel a sisakos és nem jó ízlésű gazdag sallanggal diszített czímer, a tőle fönmaradt mezőbe van a nagyobb és kisebb typusú két föliratos sor mintegy beleszorítva és a kerek táblának csak a külső széle van tagozva, a mennyiben itt kidomborodó levélkeret szegélyzi az egészet. A tábla függélyes átmérője 23·5 cm., vízszintes átmérője 22·5 cm. A czímeralakok ismeretesek: korona fölött harántosan fekvő, s ágat hajtó törzs. A művész naturalistikus módon jelzi, hogy a kihajtott ág igazán élt és azon rajta van a korona, melyen áthajtott az ág.

A körirat alul balra indul meg és így szól: I(nclita) c(omitissa)

* 41. l. 22. sz.

** 41. l. 23. sz. alatt.

*** Rómer (Képes Kalauz a m. n. múzeum stb. II. kiad. 74. l.) azt tartja, hogy az utolsó három szó magyarázata kétes, de ily kételyre alig van ok, mert Széchy Györgyné csakugyan, mint özvegy 24 évig élte túl az urát. V. ö. Nagy Iván M. Cs. X. 533.

d(omina) Maria Gyulafy de Ratóth i(ncliti) c(omitis) d(omini) S(tephani) Th(ököli) p(ræ)p(ositi) de K(aseo) f(orensi) a(rce), ac c(omitatuum) A(rvæ) S(cepusii) c(omitis) dil(ecta) c(onsors) obiit die 19. Novembris 1659 ætat(is) suæ demp(tis) 5 diebus 22 an(nis).

A betűk domborúan állanak ki. A n. múzeumban két példány van a táblából. Mindkettőn egyforma az aranyozás s a színezés. Aranyozva voltak a czímerben a koronák s a törzs, a sisak, a sallang, a törzs s a korona, valamint úgy látszik, a körirat. A czímer mezeje, az ág s a sisakdíszben az ág piszkos zöldre, a tábla üres fölülete piszkos violás-vörösre van festve, a festék alatt itt-ott aranyozás tünik elé. Mindegyik táblán a sisakdísz fölött közvetlenül a keret mellett fölszegzésre szolgáló lyuk van; az egyik példányon a czímer alsó sarka mellett is van ilyen lyuk.

Mind a három czímertábla felföldi városokból származik, a legutóbb említett 1659. évi valószínűleg Késmárkon készült, mert az ottani várban lakott Thököly István neje s az ottani templomban temették el;* Széchy György pedig és özvegye a murányi várban tétetvén örök nyugalomra,** legvalószinűbb az a föltevés, hogy az 1. és 2. szám alatt bemutatott táblákat rimaszombati mesterek készítették.

Kárász Leo.

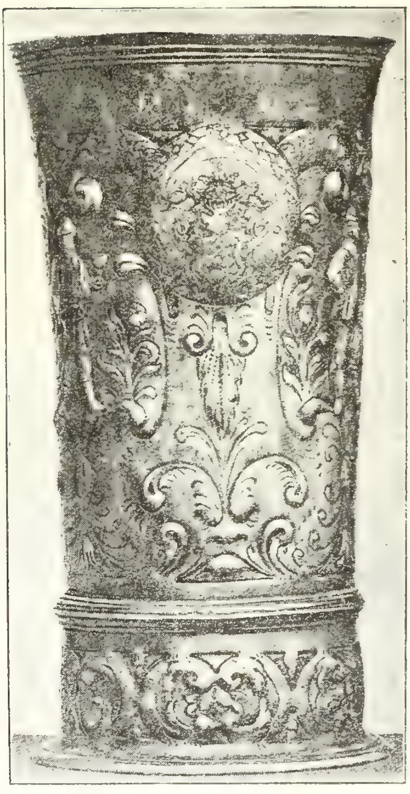
APOR ISTVÁN EZÜST POHARA.

Ismeretes, hogy Apor István Apaffy fejedelemnek békében és harczban jeles tanácsadója volt, kinek a fejedelem 1585-ben hálából megszerezte a grófi koronát. A XVII. században ez volt az Apor-család leghíresebb képviselője. (V. ö. Nagy Iván Magyarorsz. csal. I. köt. Apor). A nevezetes férfi emlékét a n. múzeumban hatalmas ezüst pohár őrzi meg, melyet nem rég a Királyföldről sikerült megszerezni. Adjuk $^2/_5$-ben a pohár hű ábráját és majdnem egész nagyságban közöljük a czímert s a körülötte vonuló írásszallagot. Mindkettő koszorúba van helyezve. A czímeralak ismeretes: koronán kardot tartó kar, a mezőben csillag. A mondatszallagban a köriratból már csak csekély nyomok látszanak, mert valakinek érdekében állhatott a nagyhirű nevet szándékosan kivésni. De maradt elég nyom, hogy biztosan elolvashassuk a legendát, mely így szól: STEPHANVS APOR 1681. A pohár a n. múzeum legnagyobb ezüst poharai közé tartozik, magassága 26 cm. felső nyilásának átmérője 14 cm., talpán átmérője a karima széléig 13·7 cm. Felső széle kissé kihajló és három párhuzamos hornyolat futja

* Nagy Iván Magy. Csal. IV. 483.
** Nagy Iván M. Cs. X. 533.

körül, ezután 2·5 cm.-nyire síma a fölület. Az edény falának többi részén trébelt és ponczolt diszítmények, melyek a barokk ízlése szerint vegyest emberi, állati, növényi és geometriai motivumokból állanak. Az ornamentek tagozásában hármas felosztást látunk, mely megfelel a rajta ábrázolt, megfelelő keretekbe helyezett három férfialaknak. A három keret közét fölül alul egy-egy kacskaringós arcz tölti ki kétszer, egy esetben pedig a czímer korongja foglalja el a felső fej helyét. A czímertől jobbra hosszú hajú csupasz arczú ifjú áll; hangszerét szájában tartva vígságra hívja a vendégeket és baljával hangszerét fogja, jobbját csipőjére helyezi. Fején széles karimájú kalap, testén rövid, bőujjú zubbony széles gallérral, minők a XVII. század folyamán széltiben divatoztak mindenütt; bő bugyogója térdig ér s ott szallaggal van körülcsomózva, alsó lábszárát harisnya borítja. A második alak, a hegedülő ifjú, nem általános európai divatban jelenkezik. Fején formátlan kalap, lábán felhajtott szélű csizma, melynek szára ikráig ér, attól kezdve csupasz a lába, odáig, a meddig térde fölött bő köpönyege ér, ez ujjas s az ujja széle föl van hajtva, jobb válláról felső köpönyege csüng le, mely bal karját is takarja.

A harmadik ifjú, a pohárnok, jobbra áll, de szemben tekint, jobbjában a füles korsó, baljában a rajnai pohár, széles karimájú kalap födi a fejét, szűk nadrág és magasszárú csizma van a lábán, ujjas zubbonya czombig ér és öv szorítja körül, bal válláról bő redőjű kendő leng hátrafelé.

Mind a három alak összefüggése a vígadásra szolgáló boros pohárral szembetünő, a trombitás fogadja a vendéget, hegedűs húz neki s a boros legény tölti a vigadó poharát. Egyiknek öltözetében sincs igazi magyaros vonás, ámbár a pohár ornamentikája felföldi eredetre

vall. Az erdélyi ötvös is azt cselekedte ezúttal, a mit számos társa oly gyakran tett, a helyett hogy maga valami eredetit kigondolt volna, követte külföldi réz- és fametszetek divatos képeit s onnan válogatott magának mintákat billikomára; nevét ugyan nem ismerjük még, de bélyege rajta van a pohár alsó szélén: összekötött HM betűk és fölötte ötágú korona.

Kárász Leo.

VRBELY ÉS FÜLEKY EMLÉKÉRME.

Láttunk magán birtokban lévő aranyozott ezüst medaillat, melynek legnagyobb átmérője 3·9 cm.; vastagsága 0·02 cm. súlya 17·5 gr. a kerete kiemelkedik és vele párhuzamosan futó keskenyebb domború vonal fogja körül a mezőt.

Az előlapon a körirat: ✱ I O A N N E S · V R B E L Y ✱ (lyuk) A T A R I N A · F V̈ L E K Y a belső második kisebb sor így szól ᴠ CVM GRATIA ✤ D ✤ O ✤ ✤ M ✤ S · V · R · C · S ✤ Vrbely János és neje Füleky Katalin mellképe egymásra fektetve jobbra néz. Az erősebben kidomborodó feje födetlen, arcza szakálos, bajszos, haja elől kontyba eresztve, hátul rövidre nyirott, nyakán spanyol gallér, mellét díszes domborművekkel ékített vért takarja és szalag húzódik át rajta a bal váll fölé és hátul lecsüng. Nejének laposabban kezelt mellképéből csak mintegy negyedrész áll ki; fején gyöngyfüzéres fejkötő, ruhája széles csipkegallérral fogja körül a nyakát, bal vállán távlati kisebbítésben karvánkos látszik. A férfi mellkép jobbik vállának szelvényében 1609 alább C : M :

A hátlapon a mező alsó felét gyűrű foglalja el, melyben csucsosra köszörült kő van foglalva. A gyűrűben földgömbféle domborodik ki, melyen legfölül Ázsia ASIA föliratttal, alatta balra EUROPA, jobbra AFRICA, alább elmosodottan AMERICA és legalul balra a keret közelében AVS : T :; az Európát és Afrikát jelző tömbön egy-egy domborulat van, az európaiból pálmafa, az amerikaiból babérfa (?) nő ki és hajol ki a gyűrű keretén túl; a gyűrűtől fenmaradt szabad térre mindegyik fától jobbra-balra egy-egy emberi szem látszik a mező alsó felének fönmaradó szabad terén.

A tér felső felét két tojásdad keretü medaillon foglalja el, hosszabb tengelyük függélyesen áll a balfelőliben Vrbely czímere. Ferdén helyezett egyenes oldalú, alul csucsos paizsban, fölül pólya három csillaggal, alul fészkében ülő pelikán apraival, a czímer felső bal sarka zárt sisak sisaktakaróval s a sisakot födő koronából kinövő sisakos vértes férfi alatt kinyujtott jobbjában kard, melyre koszoru vagy gyűrű van akasztva, szintén kinyujtott baljában párducz kölyköt (?) vagy más négylábú állatot tart.

A jobbik medaillonban hullámzó tenger közepette obeliszk áll, balról felhőkből geniusz feje fujja reá a szellőt, míg a jobbfelőli felhőkből a nap sugarai lövellik a két medaillon között, kívül emberi szem s e fölött felhőkből kinyuló s egymásba kulcsoló két kéz.

A bemutatott emlékérem magyarázatára és műtörténeti méltánylására csak részben kielégítők a rajta észlelhető adatok. Vrbely János és Füleky Katalin magyarhoni voltát már a nevek is elárulják, de Vrbely kilétét biztosan nem tudjuk megállapítani; csak annyit árul el az ő öltönye, hogy katona ember volt. Majdnem bizonyos, hogy az ábrázolt személy ugyanegy azon Vrbelyvel, kinek 1605-ik évi emlékérmét a n. muzeum még 1877-ben szerezte meg.* Azonos a név, azonos a czímer, sőt még az 1605-ik évi érem hátlapját ékítő obeliszk is ismétlődik az 1609-ik évi emlékérmen, csakhogy itt már nem a főhelyet foglalja el. Az obeliszk a hullámzó tenger közepette, miként a kisebbik emlékérmen mellette olvasható CONSTANTER szó jelzi, Vrbely állhatatosságára vonatkozik. Hogyha ez a Vrbely János csakugyan az, a ki 1605-ben Vácz várkapitánya volt, akkor aligha ez az esemény volt az allegoria indító oka, mert Istvánffy szerint Verebélyi János csak rövid ideig védte császára számára Bocskay ellen a reá bizott várat.

Ez a symbolum tehát még ismeretlen eseményre vonatkozik, mely az 1605-ik évet megelőzhette, de a mely elég fontosnak látszott, hogy még négy évvel utóbb is újra ismételjék. Azonban ezuttal nem az állhatatossági mozzanat a fő, másért készült az 1609-ik évi emlék, a felhőkből kinyuló s egymást átfogó két kéz a házassági frigy symboluma s a világrészeket átölelő gyémántgyűrű is a házasság jele. De mit akart a művész azzal az öt szemmel jelezni, mit akar azzal mondani, hogy a gyűrű átfogja az összes világrészeket s a pálma meg a babér hogy függ össze az allegoriában bemutatott életrajzzal, azt ép oly kevéssé lehet biztosan megmondani, mint a hogy nem bírjuk az előlap köriratának hat végső s magára álló betüjének biztosan megadni magyarázatát.

Az előlapon a művész jelzését látjuk az évszám mellett; a két betű Christian Maler-t jelent. Maler a XVII. század elején Nürnbergben lakott és az ötvösségen kívül, viaszmintázással és bélyegmetszéssel foglalkozott. Nagler szerint** 1603 óta dolgozott és 1652-ben még életben volt. Számos emlékérméből II. Rudolf öntött medailláját 1607-ből idézi Nagler, továbbá ábrázolta ugyanazt a császárt lóháton, II. Mátyás királyt lóháton, II. Ferdinánd királyt a hat választófejedelemtől környezve és több magánszemélyre (Munch, Dressel) készült emlékérme ismeretes. Munkáiban mindig tiszta csinos technikát tapasztalunk, gonddal iparkodik az arczképekben a részletesebb apróbb vonásokat is föltüntetni, a hátlapokon kedveli a czímeres s alegorikus ábrákat s mindebben nem közönséges művészi képessége ttanusít. A Vrbely féle kisebb és nagyobb emlékérem is mind e jellemző kézvonásokat mutatja s azért bizton lehet mindkettőt, mely eddig a szakirodalomban ismeretlen volt, a mester ismert műveinek lajstromához csatolni. *H.*

* Ismertettem Arch. Ért. 1877. XI. k. 303—305. l

** Die Monogrammisten. II. köt. 157. l.

LEVELEZÉS.

I. KOVACH ALBERT. TISZAZUGHI RÉGISÉGEKRŐL. A Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyei alsó-tiszai járásban, a mi úgynevezett Tisza-Zugunkban, mely a Hármas Kőrösnek a Tiszába való ömlése felett közbeeső, őstelepekkel bővelkedő területet képezi, több helyen sikeres régészeti ásatás eszközlése remélhető. Így p. o. a csépai határban lévő czompódháti urnatemetőn, hol eddig is számos urnában égetett csont és hamú között bronz, vastárgyakat s egyéb ékszereket találtunk, továbbá Pókaházán a hajdani elpusztult helység környékén, hol szántás közben egyéb régiségeken kivül népvándorláskori arany ékszereket is találtak. Különben még Csépa beltelkein is többször találtak fegyveresen eltemetett csontvázakat s egyéb cserép-, kő-, csont-, bronz-, vastárgyakat; így Csipsár-part környékén is. Szelevényen az úgynevezett Mennyasszonyparton lévő őstelepen, hol eddigi számos rendszeres ásatásaink alkalmával nagy mennyiségű kő- és bronz-kori tárgyakat találtunk, lehetne ott még folytatólag sikeresen ásatni, miután ezen Mennyasszonypart már jelenleg új temetőhelyül szolgál, annak keleti oldalában nem régen sírásás alkalmával egy rakáson együtt 4 db. bronznyakperecz, 1 bronztekercs és 1 ezüst halántekfüggő találtatott.

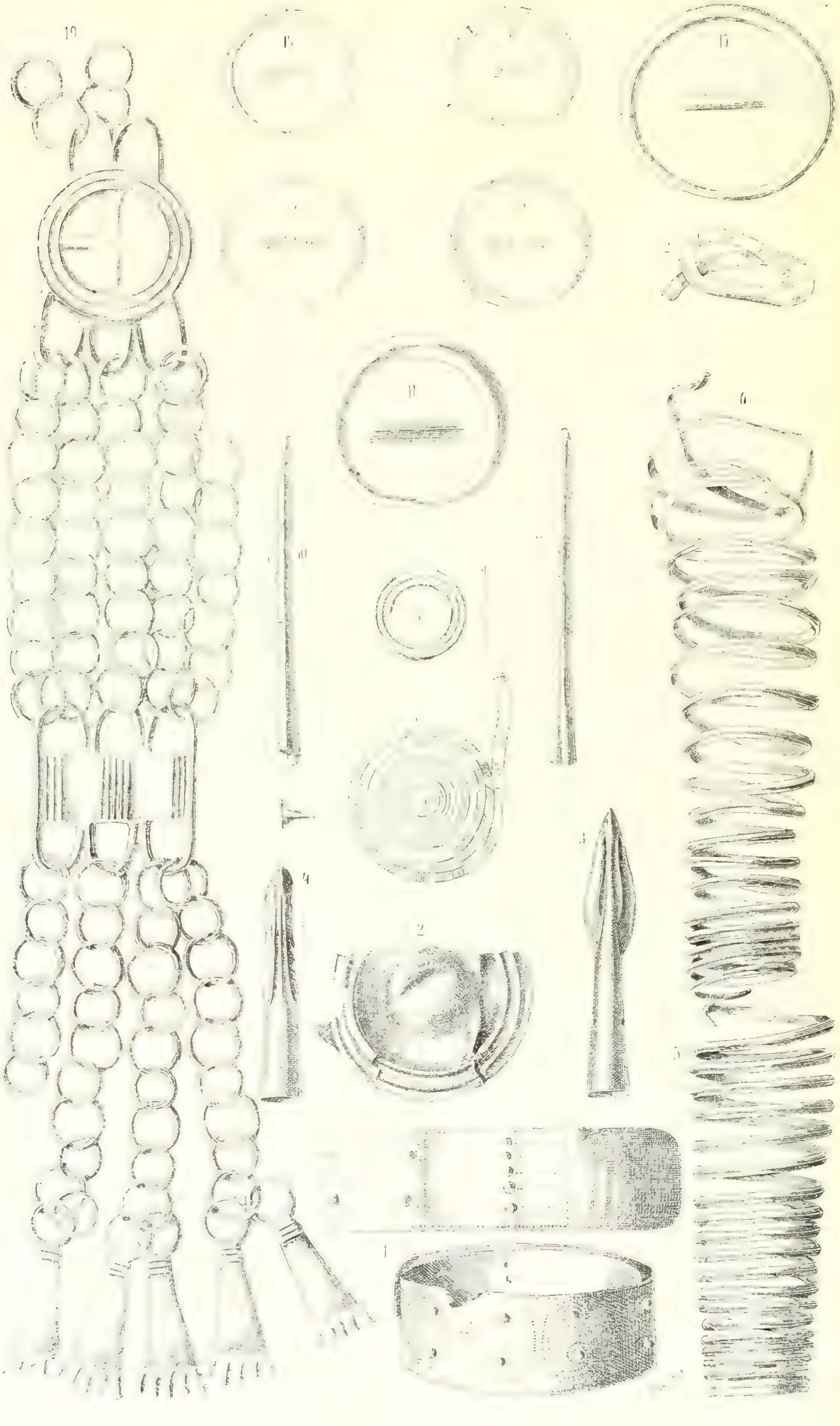
Tisza-Ughon a kéménytetői őstelepen és egyéb magaslatain szintén sikerrel ásattunk már. Tiszán túl is, az alpári oldalon, Szikra közelében, templom-féle romok mellett még felismerhető egy hajdani soros temető.

Halmokban pedig 50-et meghaladó számban bővelkedünk Tisza-zúgunkban, p. o. az ide közelebb esők között itt vannak a csépai határban a jelesebb Kun- és Kósa-halmok, Szelevényen a Szőllős-halom és az úgynevezett Öt-halom. Puszta-Istvánházán az Ördög-árok mellett Vég-Kása és egy kisebb halom. Tisza-Kürth határában van az első rangu Cserke- és Bába-halom. T.-Inokaiban a Fekete-halom, a T.-Nagy-Réviben a Zsidó-halom.

Az 1892-iki Arch. Ertesítő 3. sz. juniusi füzetében közölt láb-idomu bronzmécses ábrája alatt lelhelye tévesen volt T.-Kürth (Borsod m.) Bundaszárító nyomtatva, holott azon Tisza-Kürth Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében van, melyet másként Szolnok-Tisza-Kürtnek is neveznek.

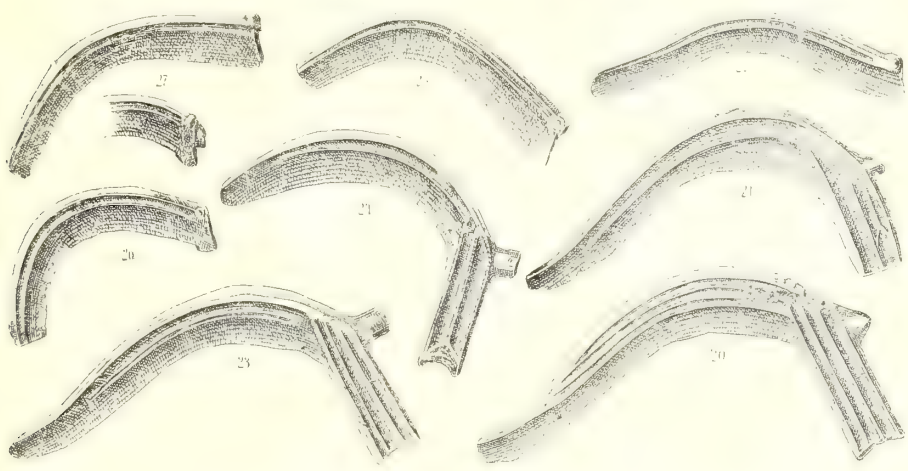
Csépán, 1893. márczius 23 án. *Kovách Albert.*

II. Dr. JÓSA ANDRÁS SZABOLCSMEGYEI BRONZLELETEKRŐL. Az elmult 1892-ik év tavaszán szántás közben egy rakáson, de nem edényben, sem csontváz közelében, a nagy-halászi és kemecsei határ közt levő «Hamvas part» oldalában találták az ide mellékelt s rajzokban bemutatott bronztárgyakat.

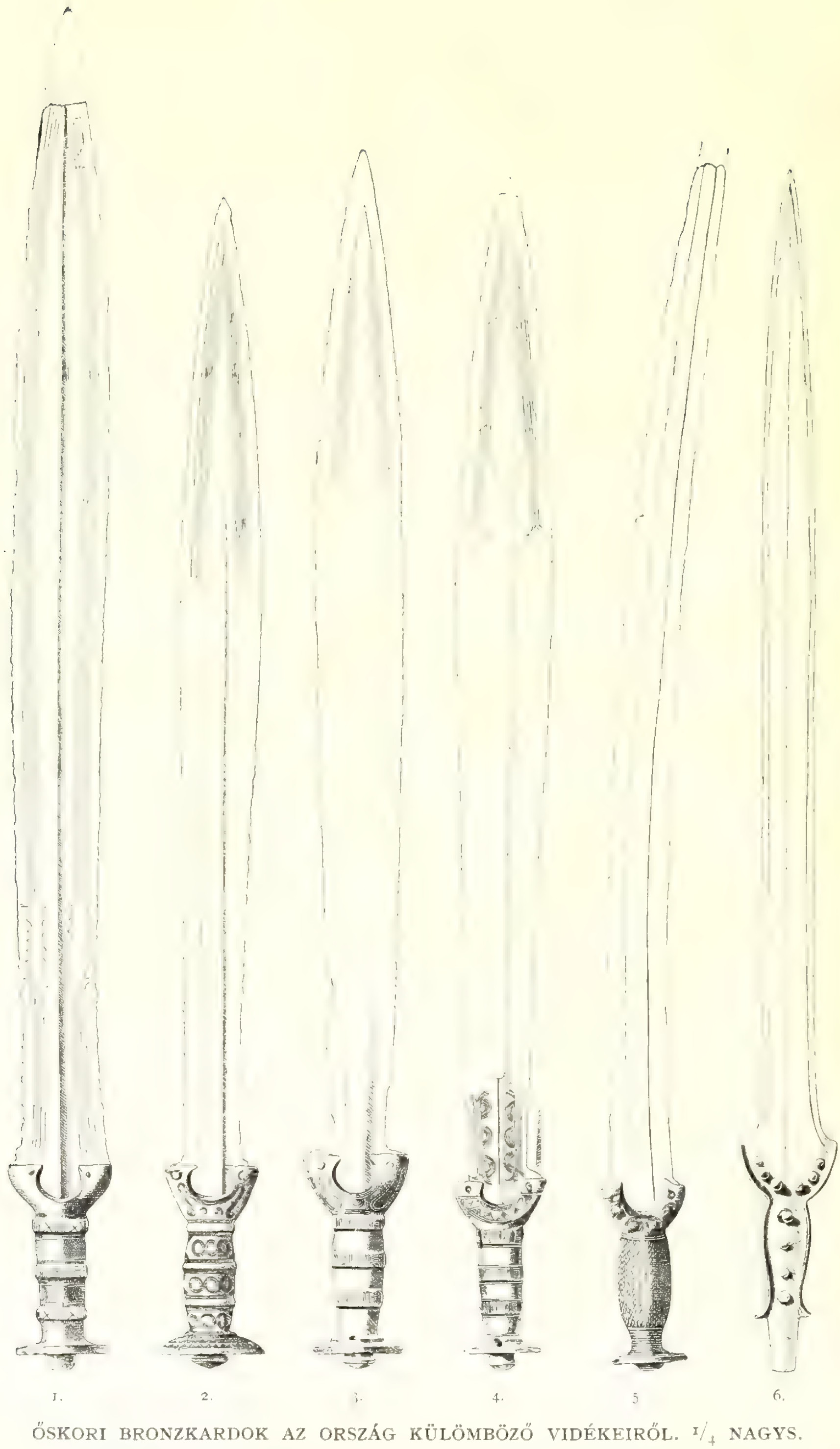
A KEMECSEI BRONZLELET. *a)*

Állítólag az egész lelet itt van. Kállay András főispán a leletet szabolcsmegyei muzeumunknak ajándékozta. A 32 darabból a legérdekesebb egy bronzsallang (12. ábra) ép olyan, a minő a «Bronzkor» LXII. tábláján lerajzolt lódísz, csakhogy nem 49·5 cm., hanem 77 cm. hosszú, a láncz mindenütt kilencz szemből áll, váltakozva nagyobb és valamivel kisebb karikákból. Az egész tárgy öntvény, hátul lapos, elől pedig élben kidomborodó. Sajátságos a láncz összefűzése, ugyanis a kisebb karikák külső és belső széle élesre van öntve, de látszik, hogy az öntőminta egész karika öntésére volt készítve és felső meg alsó lapból állott, a nagyobb karikákon is mindenütt haránt fekvő öntési taréj nyulik befelé. A felső nagy keresztes korong az alul-felül háromíves középtag és a legalul párosával csüngő ötfogú sallanglemez ugyanolyan, mint a Bronzkor említett tábláján a 2. sz. lódíszen. Van azután két hengerded 20 kerületből álló, karra való tekercs (5. és 6. ábrák), melynek mindkét vége ki van hegyesítve. Egyiknek vége az

A KEMECSEI BRONZLELET. *b)*

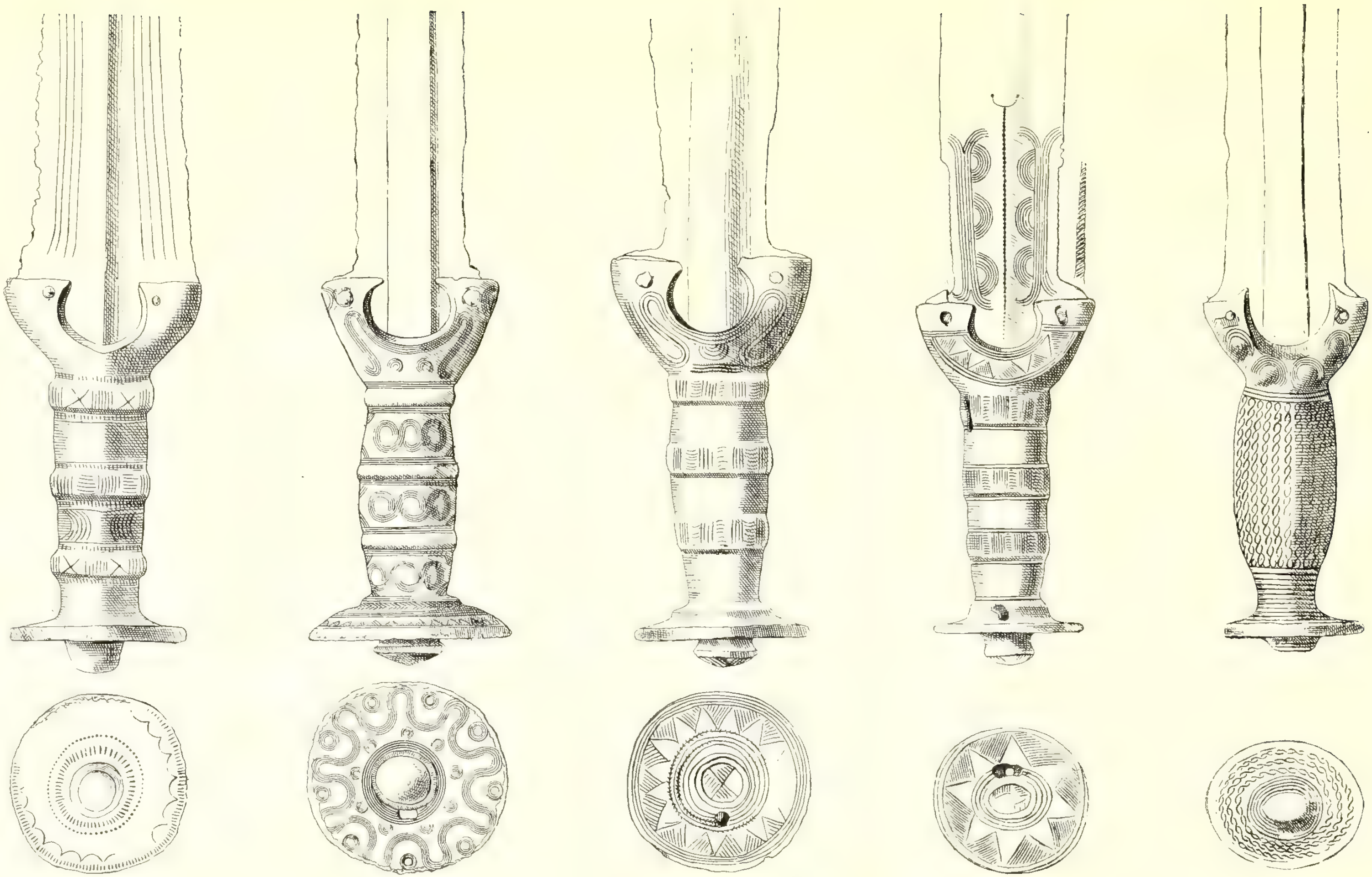
öblösebb oldalon le van törve és itt-ott kissé elgörbült. A teljesebb darabnak végső két nagyobb tekercsén nyolcz csoportban 8—10 rézsutosan sűrűn egymás mellé helyezett vonalak látszanak a külső felületen. — Van egy kartonpapir vastagságú, 6 cm. széles, 59 cm. hosszú tojásdadra hajtott ép bronzlemez (1. ábra) nyitott végekkel. Öv nem lehetett, mert arra nem elég hosszú, elől keskenyebb, hátul szélesebb átmérőjű, derékre vagy fejre való ékszer lehetett. A rajta látható pontozott és trébelt diszítések bemutatása végett a felét kiterítve mutatjuk be. — Következik egy vastagabb lemezű korongtöredék gyürött állapotban (2. ábra), melynek szélén két kidomborodó párhuzamos vonaldísz fut körül, a kerülete szélesebb lehetett, de letöredezett, azon lehettek a lyukak, melyek a korongnak szövetre vagy bőrre való erősítésére szolgáltak. — Korongos tekercs (7. ábra) kilencz hajlatú, közepett csúcsos kúpú gombbal végződik, a sodronya kerek és felső oldalán harántosan és rézsutosan fektetett vonalakkal ékes. Öntött bronzkarika (8. ábra) alul síma, felső oldalán három párhuzamos körbefutó domborulattal, a két szélsőt rovatok ékítik. — Négy karperecz nyilt végei

1. 2. 3. 4. 5. 6.

ŐSKORI BRONZKARDOK AZ ORSZÁG KÜLÖMBÖZŐ VIDÉKEIRŐL. $^1/_4$ NAGYS.

1, 2, 3. Tuzsérról (Szabolcs m.); 4. A vajai «Ravasz» hegyről (Szabolcs m.); 5. és 6. a Duna medréből Budapesten.

1. 2. 3. 4. 5.

ŐSKORI BRONZKARDOK MARKOLATAI. $^1/_2$ NAGYS.

keskenyülnek, kívül sűrűn rakott vonaldísz ékíti, felső átmérőjük 8·5 cm. (13, 14, 16, 18. ábra) karika négyszög átmetszetű huzalból (17. ábra), végei keskenyülnek, átmérője 10·5 cm. 3 db. nagyobb hengerded nyitott végű, vége felé vékonyodó karika, átmérője 12 cm., fölülete síma (15. ábra). Nyolcz sarló, legegyszerűbb idomú, a penge tövén kiálló peczeggel, mely a nyélbevaló erősítésre szolgál (22 stb. ábrák). Négy sarló nyélbevaló szelvénynyel a penge tompa részén (20. stb. ábrák), összevisszagyűrt bronz karperecz (12. ábra), két lándsacsúcs (3, 4. ábrák) egyiken a szárnyak mindkétfelől letörvék. Két pálczaidomú bronzrög (9, 10. ábrák).

Ugyancsak a mi megyénkben Tuzséren és pedig Salamon Tivadarné szül. gróf Forgách Margit ő méltósága birtokán találtak az elmult 1892. évi október havában szántáskor a park közelében mintegy 30 cm.-nyi mélységben 3 kardot, melyeknek hű rajzait közöljük (168. l.). Az elsőnek hossza 68·5 cm., lapos vonalas díszü koronggal, a második 71 cm.-nyi szintén korongos markolattal és a markolat középtagján három domború pánttal és vonalas ékítményekkel; a harmadik 66 cm. hosszú csészés markolattal s igen finom ornamentikával.

A képes táblán ábrázolt kardok sorában bemutatom még a vajai kardot, (4. sz.) mely a hatvanas években gr. Vay Ádám birtokán a Ravasz-hegy tövében került elé. Egész hossza 65 cm. ; markolata korongos, középtagja a korong felé keskenyül, liliomlevél idomu pengéje erősen szélesbül, a penge tövén és csúcsa felé mindkét oldalt vonaldíszek. Az érdekes kard a szabolcsmegyei múzeum tulajdona.

Nyiregyháza, 1893. márczius havában. *Dr. Jósa András.*

III. DARNAY KÁLMÁN A GALAMBOKI SIRLELETRŐL. Galambok község délkeleti részén fekszik az új temető, hol sírásás alkalmával, ha nem is mindig, de gyakran fordulnak elő ősrégi bronz- és vastárgyak, részint urnákban, részint csontvázak kiséretében. A megelőző években egy urnában két filigrán karpereczczel egy vas csákány, egy lándzsacsúcs találtatott, később több urna is került elő bronz ékszerekkel. A legérdekesebb lelet, melyet most bemutatok, 1891 tavaszán találtatott 1 ½ méter mélységben. A kelet felé fekvő női csontváz elkorhadt alsó kézszárcsontján volt három bronz karperecz és pedig a kézfejnél, alól a 2. számú bütykös karperecz, felette 2 darab szépen diszített filigrán karperecz (1. sz. *a–b*), a karpereczek közt pedig egy gagat karika (3. sz.) volt elhelyezve.

Az elkorhadt nyakláncz (5. sz.) kétsorosan volt a nyakcsigolyákra tekerve, azonban az első érintésre széthullott és csak nagy nehezen lehetett némikép összeállítani.

Érdekes jelensége volt a leletnek, hogy az omladozó koponyán a hosszú női hajzat kivehető volt, természetesen a legkisebb érintésre szétmállott.

Az egész lelet a haladottabb bronzkor emlékeihez tartozik, melynek minden darabja finom kidolgozásánál fogva figyelmet érdemel.

Az 5. számú 2-soros nyakláncz finom bronzlemezkékből összehajlított szemecskékből áll, eredeti hossza a mai láncz kétszeresét tehette, élénkzöld zománczczal van ellátva. Biztos jele a haladottabb bronzkornak, illetve a vaskorba való átmeneti időszaknak azon körülmény, hogy a bronz nyakláncz két helyén a

rajzban is feltüntetett vastagodásnál két-két sor lánczszem vasrozsdával van öszszetapadva, mely a mellette volt valamely foszlásnak indult vastárgyról kerülhetett reája.

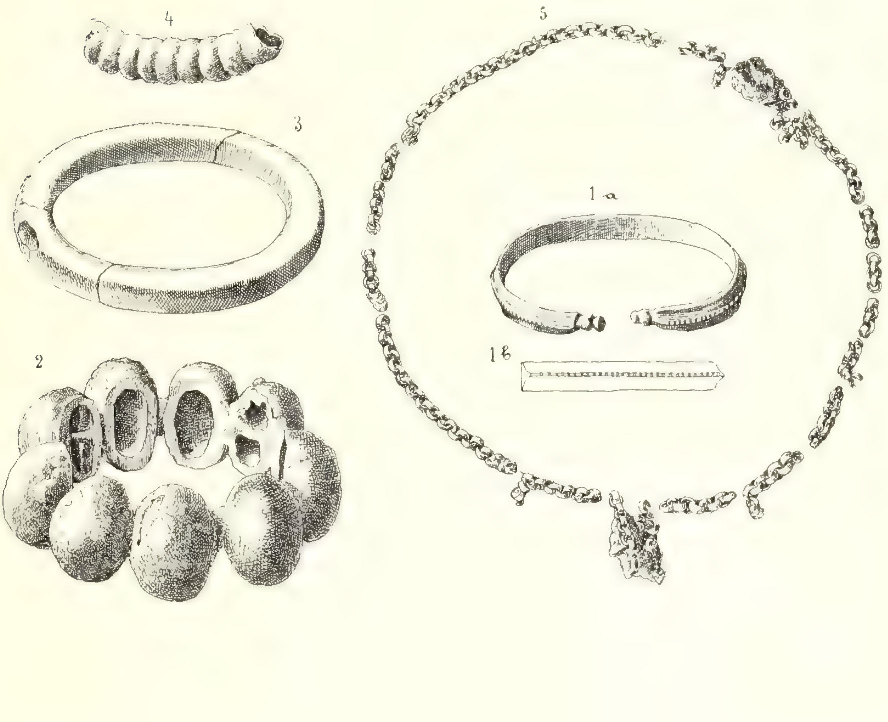
A két darab (*1a.* sz.) filigrán bronz karperecz gerenczén díszes, gyöngyös ékítmény fut végig, mely a két végén egymásra helyezett nagyobb gömböcskékben végződik, a karpereczek egyike teljesen ép, a másik közepe táján erősen meg van rongálva.

Legérdekesebb a 2. számú bütykös karperecz, mely mogyorónagyságú bronzrészekből van összeállítva, melynek készítése a művészet haladottságára utal. Zománcza sötétzöld.

A 4. számú karperecz csak töredékeiben került elő a másik kézalszárról; vékony bronzlemezből készülve, belseje homokkal kitöltve.

Birom a lelet találójának igéretét, hogy az időközökben e területen előkerülő régiségek kiséretében, a lelkörülmények pontos leirását juttatja hozzám.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

IRODALOM.

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT ÖTÖDIK ÉVKÖNYVE. Szerkeszti *Köródy Péter*, titkár. 1892. — E füzet azért érdekes az archæologusra, mert megtalálja benne az apulumi ásatások folytatólagos leírását. *Dr. Cserni Béla* beszámol ugyanis benne arról az eredményről, melyet a társulat a 3. cyklusban e téren elérhetett. Azok, a kik tudják, mily áldozatokba kerül egy-egy római telep felkutatása, a leletek ellenben legtöbb esetben mennyire nincsenek arányban azokkal az áldozatokkal, kétszeres dicsérettel fognak megemlékezni úgy a társulat önzetlenségéről, mint a kutatások vezetőjének ügybuzgalmáról. Ez esetben legalább némi képet nyerünk azokról a viszonyokról, melyek Dacia egyik elsőrangú városának építkezését jellemezték. Elég sajnos, hogy a kormány e törekvést nem képes méltányolni, különben másképp állanánk a hazánkban lefolyt római élet ismerete terén.

Cserni ezúttal is, mint megelőző két jelentésében, a feltárt romok leírása elé rövid bevezetést írt. E bevezetése a római építésmódról szól. Mint megjegyzi, tulajdonképpen csak azon észleleteit akarta összegezni, melyekre az apulumi maradványok alkalmat nyujtottak. Meg vagyok győződve, hogy e tekintetben kimerítőbb képet lehetett volna adni. A fősúlyt, úgy látszik, annak a bebizonyítására fekteti, hogy a föltárt épület régibb, elpusztult épületek romjain keletkezett. Másképp a számos csonka fal az egyes helyiségekben meg nem magyarázható. Az új építkezés Traianus Decius korában, a 238. évi gót pusztítás után történt volna. E feltevés egészben véve helyes lehet, de ne felejtsük, hogy akárhányszor megtörtént, hogy a felületes provinciális építőmester egy-egy falat épített s aztán átlátta, hogy az épület tervébe nem vág bele; újat vont tehát, a nélkül, hogy amazt alapostul lebontotta volna. Tapasztalásból mondhatom.

A dolgozat főrésze, a leírás a folytatólagosan előkerült maradványokat tárgyalja, melyeket Cserni a teleppel kapcsolatban nyugotra felásatott. Cserni kezdettől fogva római fürdő maradványait látta a romokban. Azt hiszi, hogy a múlt évben napfényre került két medencze e feltevését igazolta.

A római épületromok megitélése jelentékenyen megkönnyül, ha ismerjük azok topographiai fekvését. Más a castrum, s más a canabák vagy a polgárváros épületeinek jellege. Óhajtandó volna, hogy Apulum topographiájára vonatkozólag azon adatok, melyek megállapíthatók, mielőbb közzététessenek. A mi még különösen a szóban forgó romok magyarázatát megnehezíti, az a sajnos körülmény, hogy mindeddig egy irányban sem sikerült egy-egy határoló utcza nyomaira

akadni. Tekintve a romok számbamenő állapotát, nem lehet kétség, hogy e tekintetben elég egy-két próbaárok, hogy a nyugoti oldalt kivéve a többin az utczák kövezete constatálható legyen. Hogy eddig utczák nyomai nem mutatkoztak, annyival inkább meglepő, mert a kiásott falmaradványok sokkal nagyobb kiterjedésüek, semhogy egyetlen épülethez tartozhattak volna. Cserni hivatkozva az építkezés egyöntetüségére ugyan mindazonáltal azt tartja, hogy egyféle rendeltetésü épülettel van dolga. De már az első közleményében, midőn még a romok egyharmada fel volt tárva, két fürdőt volt kénytelen feltételezni. Az azóta napfényre került romok a női osztályt képezték volna.

A római fürdők szerkezete, mint tudva van, elég typikus volt, s mint a példák bizonyítják, a provincziákban épúgy mint Italiában ugyanazon schema szerint törekedtek építkezni. Az eltérések nem igen lényegesek. Ott, hol kettős osztályú fürdőről van szó, a helyiségek vagy részarányosan vannak elosztva, vagy legalább egy központi fütőhely köré csoportosulnak. Az apulumi maradványok alaprajzához bizony nehéz lesz az ismeretes fürdők között analogiát találni. Kérdés tehát, hogy vannak-e egyéb oly részletek, melyek egy fürdő maradványaira vallanak. A hypocaustumok létezése nem bizonyít semmit, a mi zord klimánk szükségessé tette a lakóházak fütését is, a fütési mód pedig ugyanaz volt. Az oly hossznégyszögü helyiségek, melyeknek egyik vége a medencze számára félkörü apsisban végződik s a fürdőkre jellemző, hiányzanak a romok között. A két medencze, melyekre Cserni hivatkozik, mint valamely fürdő részei, nehezen érthetők. Mellesleg jegyzem meg, hogy a XXX. sz. helyiség berendezése inkább latrina-ra, mint fürdőmedenczére emlékeztet. Van rá Aquincumban is példa.

Ha az épület rendeltetését nem is fejtik meg, de legalább megértését könnyítik az oly részletek, mint az ajtónyilások, a kemenczék, az esetleg ezekből kiinduló melegvezető csatornák, a nyilások a falakban, melyeken át a meleg levegő az egyik helyiségből a másikba áttódult. Sajnos, hogy Cserni felvételén mindezek a részletek vagy éppen nincsenek, vagy nagyon hiányosan vannak feltüntve. Egyetlen egyszer említ egy küszöbkövet, mely I *c)* fekszik, egy másik helyről, mely a rajzon XIV *d)* van megjelölve, már csak azt mondja, hogy bejáratul szolgált. Ajtókról, bejáratokról ugyan még többször emlékezik meg, de az alaprajzon semmi nyomuk. Ezeknek megjelölése, ha küszöbkövek in situ kerültek elő, mulhatatlanul pótlandó. Mintegy három helyütt szó van kemenczékről. Megvallom, a leírás után nem tudok magamnak azok szerkezetéről képet alkotni. Nagy hiánya továbbá az alaprajznak, hogy nem tesz különbséget azon falak között, melyek valamely helyiséget határolnak s azon falak között, melyek valamely helyiségen belül találhatók, de nem rugtak magasabbra a padozatnál, mert csak az volt a rendeltetésük, hogy a padozat alatt a meleg levegő többé-kevésbbé szűk csatornaközökben tovább terjedhessen. Természetesen magukat a romokat kellene látni, hogy ezen különbséget megállapíthassuk. A mennyire az alaprajz után következtethetünk, ily melegvezető közt alkottak a II. sz. falak, az I. sz. helyiség terjedelme pedig ugyanazért kétszer akkora volt, mint Cserni hiszi. A XXXIII. folyosó két oldalán fekvő apró kamarák érthetetlenek, hacsak föl nem teszszük, hogy az azokat alkotó válaszfalak a hypocaustumra nézve léteztek.

Hogy bizonyosat mondhassunk, a maradványoknak lelkiismeretes megfigyelése kivánatos. Úgy a mint azt az alaprajzon látjuk, több alfűtéssel biró helyiség (pl. V., XIII., XX.) teljesen izolált a szomszédos szobáktól, a mi lehetetlenség. Az illető helyiségek vagy közvetlen összeköttetésben állottak a kemenczével vagy közvetve kapták a meleget s ez esetben a válaszfalak tövében nyilásoknak kellett lenni. Óhajtandó volna, hogy a falak alja e szempontból pontosan szemügyre vétessék. Végül feltünt még, hogy Cserni sehol sem emlékezik meg a falak oldalához alkalmazva volt melegvezető csövekről. Ha épek nem maradtak fönn, okvetlenül kellett töredékeit meglelni. Ezek azért fontosak, mert az a helyiség, melynek törmeléke őket tartalmazta, melegebben volt fűthető, mint egy másik, hol azok hiányoztak. Tehát némi világosságot ezek is vethetnek a helyiségek rendeltetésére.

Ha mindezen részletekkel valamivel hosszasabban foglalkoztam, az ügy érdekében tettem. A romok nem tarthatók fenn, a falakat valószínüleg az anyag kedvéért szétbontják s helyüket a föld foglalja el. Az utókor már csak az alaprajzról tudhatja meg, minő épület emelkedett egykor a felásott területen. A tudomány azonban csak akkor veheti hasznát ennek az alaprajznak, ha az *hiven* és *pontosan* tünteti fel a maradványok mibenlétét. Remélhetőleg ezuttal talán még lehetséges lesz az alaprajznak kiegészítése azon pontokban, melyekre fönnebb utaltam.

Cserni dolgozata a romok leirása mellett pontos jegyzékét közli a leleteknek is. Ezek legjelentékenyebb részét a III. cyklusban is a bélyeges téglák képezték, melyek a korábbiakkal együtt 76 féle bélyegváltozatot képviselnek. Csupán a publikálásuk módjára volna megjegyzésem. Tekintve, hogy a téglabélyegek írásjellege korántsem tekinthető mellékesnek, ajánlatos volna, hogy a társulat a jövőben legalább azokat a bélyegeket (pl. a retrográdokat), melyeket a rendes betükkel nem lehet kiszedni, rajzoltassa le s ha úgy tetszik, aztán kisebbítve tegye közzé. A költségek azért ugyanazok maradnak. A többi leletek közül fölemlítendők a 60—70 cm. magas üres hengeroszlopok, melyek a hypocaustum padozatát támasztották. Ilyenek Aquincumban ismeretlenek. Ellenben, úgy látszik, hogy Apulumban meg a trachytpillérek nem voltak szokásosak.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

FOLYÓIRATOK. A «*Művészi Ipar*» VII. kötetének utolsó számában Radisics Jenő értekezik a zárai Szent-Simeon-koporsó ornamentikájáról és megkülömbözteti azokat a stiltörténeti változatokat, melyek abban mutatkoznak. A «*Budapesti Szemle*» ez idei első számában dr. Pasteiner Gyula bírálat alá veszi a Mátyás király építészetéről szóló régi kútfőket és arra az eredményre jut, hogy azokból e kor építészetéről nem lehet világos képet nyerni, magukat a fönmaradt emlékeket ezúttal nem használja föl és sem a renaissance kezdetére, sem a Mátyás kora utáni renaissancera nem terjeszkedik ki érdemleg s ezért érdekkel várjuk a tanulmány folytatását. Ezt a czikket kiegészíti Myskovszky Viktor tanulságos fölolvasása, melyből a «*Sárosmegyei Közlöny*» ez idei 11—13. száma ad terjedelmes kivonatot. Az előadás sok oly adatot közöl a XIV—XVII. századi felföldi építészetre és szobrászatra, melyet maga a fáradhatlan kutató

derített föl, a miért méltó elismerés illeti. — Dr. Kuzsinszky Bálint az Ung. Revue-ben az Aquincum területén 1879—1891-ig folyt ásatások eredményeiről nyújt áttekintést, az idei első füzetben már a VII. közleményt kapjuk, mely a macellummal s több más középülettel foglalkozik. Ugyane füzetben Dankó József tollából a Knauz-féle Garam-szent-benedeki monostor monographiájából terjedelmesebb kivonatos ismertetést kapunk. Az ismertető egy lényeges pontra nézve ellentétbe helyezkedik Knauz történeti eredményeivel. Knauz szerint s e fölfogást folyóiratunkban Kövér is követte* a garam-szent-benedeki, első alapítású templom fönállott a XIV. század végéig, a mikor roskataggá vált és újjá épült a XIV. század legvégén vagy a XV. század legelején; erről tanuskodik VII. Incze pápa 1405. évi nov. 2-án kelt levele (Knauz 36. l.). Ez évben az új templom már készen állott, de a zárda még romban hevert, 1406-ban már a klastrom építkezése is folyamatban van. Most Dankó, azt hivén, hogy ily datumokkal szemben az építészeti stilus jellege dönt, hajlandó a XIV. század közepe tájára tenni a II. templom korát, de nem védi Henszlmann fölfogását, mely szerint azt 1330—1340 közt Sigfrid apát építtette volna. *lf.*

«MAGYAR MŰKINCSEK» czímén a műbarátok köre egy oly műtörténeti díszmunkát tervez, melynek czélja «az ország területén magánosok birtokában s kiegészítésül a nyilvános gyűjteményekben levő műkincseknek is felkutatása s ismertetése, azok müvészi becsére való figyelemmel és ekként eredménykép a művészetek magyarországi fejlődésének megvilágítása. Kiváló figyelmet fog ennélfogva e mű arra fordítani, a mi magyar s felveszi az építészeti emlékeket is, a mennyiben a stiltörténeti vagy a művészi tökély szempontjából érdekesek vagy alkalmasak arra, hogy a régi magyar életről tájékoztassanak».** Magyar és franczia nyelven fog megjelenni és a műbarátok köre egyelőre három éven át 12000 frttal fog e kiadványra költeni, de ennél nagyobb összeget is kiván reá fordítani, mert a művet számos színnyomat, rézmetszet és fénnyomatú edzés fogja ékíteni. Örömmel veszszük e kedvező hírt és reméljük, hogy a tervbe vett hasznos munka hazai szaktudományunkat tetemesen fogja előbbre vinni. *H.*

* Arch. Ért. 1891. 13. l. Középkori építészetünk chronologiájához.
** Jelentés a közgyüléshez a kör 1892-ik évi működéséről 9. és 10. l.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi február hó 28-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülésterméhen tartotta rendes évi közgyülését. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: b. Nyáry Jenő másodelnök, Thaly Kálmán, Hampel József, Zsigmondy Gusztáv, Fröhlich Róbert, Majláth Béla, dr. Czobor Béla, dr. Boncz Ödön, dr. Kammerer Ernő, Nagy Géza, Récsey Viktor, dr. Pósta Béla, dr. Réthy László és dr. Kuzsinszky Bálint választmányi tagok, továbbá Szumrák Pál, Miletz János, dr. Könyöky Alajos, Halavács Gyula, Kunváry Fülöp, Kárfly Ödön, Lipcsey József pénztárnok és 10 más hallgató. Elnöknek a hazai archæologia feladatait fejtegető megnyitó szavai után *Wosinssky Mór* értekezett az alsó-nyéki ásatásokról, a leletek bemutatásával, mely után *dr. Hampel József* első sorban a miskolczi kőkori leletet, azután pedig a m. n. múzeum régiségtárának legujabb szerzeményeiből mutatott be két bronz kardot. A miskolczi kőkori leletre vonatkozólag Halavács Gyula geologus szólalt föl, kétségbe vonva a leletnek a palæolith korból való származását.

Titkár fölolvassa jelentését a társulat 1892-ik évi működéséről. E szerint társulatunk a mult évben nyolcz rendes, egy vidéki ünnepi és két zárt ülést tartott, melyeken Pulszky Ferencz, dr. Fröhlich Róbert, Nagy Géza, Reizner János, dr. Hampel József, dr. Schönherr Gyula, Récsey Viktor, dr. Pósta Béla, Darnay Kálmán és dr. Szendrei János értekeztek, bemutatva az ország különböző vidékeiről a szeged-röszkei, a mártélyi, a székesfehérvári, a bodrogközi, az esztergomi, a rákospalotai, a budapest-angyalföldi és a sümeg-csabrendeki leleteket, valamint a m. n. múzeum régiségtárának múlt évi szerzeményéből több száz darab régiséget.

Egyik főfeladatunk lévén régiségek fölkutatása és rendszeres fölásatása, a lefolyt évben ilynemű kutatásokat vezetett a társulat nevében Wosinszky Mór vál. tag Tolna megyében, továbbá folytak ásatások és kutatások Székesfehérvártt és Fejér megyében, Zólyom megyében, Mező-Csáthon s a Mátra és Bükk hegységben.

Egyik fontos eredménye volt társulatunk múlt évi történetének a Székesfehérvár városába és Fejér megyébe rendezett kirándulás, mely Székesfehérvártt ünnepi üléssel volt kapcsolatban, s mely úgy Székesfehérvártt, mint Alsó-Szent-Iván határában becses régiségeket eredményezett s társulatunknak számos előkelő tagot szerzett.

Ez évben jelent meg *Hampel Józsefnek* «A bronzkor emlékei Magyarhonban» czímű s társulatunk kiadványát képező művéből a II-ik kötet s tagilletményül szétosztatott. Volt társulatunknak összesen 400 tagja, kilépett 6, meghalt 6, belépett 18 új tag, tehát hattal több. Az elhálálozottak között gyá-

szoltuk gróf Festetich Dénes és gróf Batthyány Károly alapító tagjainkat, valamint állandó választmányunk tagját, Salamon Ferenczet, a nagynevű történetírót. Anyagi viszonyainkat illetőleg bevételünk volt a múlt évben 3240 frt 88 kr., kiadásunk 2388 frt 85 kr., maradván tehát 952 frt 03 kr., úgy hogy a hazai első takarékpénztárnál őrzött értékpapirjainkkal együtt vagyonunk kerek 10,000 frt. A társulat széleskörű működését illetőleg kiemeljük, hogy a titkári hivatal 1200 ügyszámot intézett el, melynek 3000 postai expeditio felelt meg.

A közgyűlés a titkár jelentését tudomásul vevén, *dr. Fröhlich Róbert* olvasta föl a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, melyet a közgyűlés szintén tudomásul vevén, Lipcsey Józsefnek az 1892-ik évre nézve a felmentményt megadta. Fölolvastatik ezután a jövő 1893-ik évi költségirányzati javaslat, melynek alapján az 2400 frt bevétellel, 2160 frt kiadással és 240 frtnyi pénzmaradványi előirányzattal elfogadtatott. Végül a megüresedett választmányi tagsági helyek betöltésére került a sor, mely alkalommal az állandó választmány tagjául *Forster Gyula* s az ideigl. választmány tagjául *dr. Nyáry Sándor* választattak meg. Elnök a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Boncz Ödön és Nagy Géza választmányi tagokat kérvén föl, az ülést véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

AZ ORSZAGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi márczius hó 28-án tartotta meg ez évben második rendes havi ülését a M. Tud. Akadémia heti üléstermében.

Jelen voltak dr. Fröhlich Róbert elnöklete alatt: Zsigmondy Gusztáv, dr. Hampel József, dr. Kuzsinszky Bálint, Nagy Géza, dr. Pósta Béla, dr. Kammerer Ernő és Récsey Viktor választmányi tagok, továbbá Miletz János, Vásárhelyi Géza, dr. Peregrinyi János, Kunvári Pülöp, Lichtneckert József, Szumrák Pál, Lipcsey József pénztárnok és öt más hallgató. — Titkár bejelentvén, hogy elnökünk Pulszky Ferencz gyengélkedése miatt akadályozva van a megjelenésben. Fröhlich Róbert foglalván el az elnöki széket, az ülést megnyitja. *Dr. Nyáry Sándor* «A művészet Mátyás király korában» czímű értekezését olvassa föl, melyre *Hampel József* hosszasabban reflectál, több tekintetben kiegészítve azt. Ezután ugyancsak Hampel József bemutatja a kemecsei, szabolcsmegyei érdekes bronzleletet.

Titkár a folyó év nyarán tartandó vidéki kirándulást illetőleg tesz jelentést, majd a pénztárnok havi jelentését olvassa föl, melyet e füzet boritékán közlünk. Végül zárt ülés következett, melynek folyamán behajthatatlan tagdíjak törlése fölött határozott a választmány.

Elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Pósta Béla és Nagy Géza vál. tag urakat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A M. NEMZETI MUZEUMI RÉGISÉGOSZTÁLY SZERZEMÉNYEI az 1893. év első negyedében. Őskori aranyleletet, mely állítólag Hódmezővásárhely közelében került szinre, vétel útján szereztünk, van benne sima tömör karperecz, (súlya 31 s fél #), 2 db. szallagos tekercs (11 s fél #) és sodronyos

karperecz (4 #). Ugyancsak az őskorból való kőbuzogányt, agyaggyöngyöket, agyagedényeket és bronz gombostű két töredékét küldötte Farkas Sándor Csongrád és Szentes vidékéről.

A budapest-szt.-lőrinczi urnatemetőből jellemző díszű urnákat kaptunk ajándékba s ugyanonnan mint hivatalos ásatás eredménye került a gyűjteménybe más öt példány.

Egy őskori nagyobb agyagurnát küldött Farkas Sándor Szentes vidékéről, egy másikat Csongrádról, Regöl vidékéről kővésőt és kovakőtöredéket szereztünk.

Rézbaltát Hatvanról, mely az ottani czukorgyár alapozásánál állítólag 17 öl mélységből került elé; ajándékozta Hubert Menyhért. Biharmegyéből származó 2 db. bronzöntörőgöt szereztünk s ugyanonnan agyagtálat.

A biharmegyei kasszapusztai bronzleletekből szereztünk: egy tőrpengét, egy tokos és füles vésőt, egy más tokos vésőből kis darabocskát, késnyelet, három sarlótöredéket, egy elgörbitett vonalasékű gombostűt, két karikatöredéket sodronyból, három pálczadarabot, s egy öntőkalácsból való részletet. Hír szerint ez az egész leletnek csak kis része. Érdekes a Dunából kikotort két kard, melyet rajzban is bemutatunk (168. l.) Az egyik markolatos és pengéje görbe, a mi szokatlan jelenség az őskorban, legerősebb kihajlásán 1·1 cmnyire tér el az egyenestől (5. ábra), a másik markolatnyújtványos penge, melynek nyújtványán megmaradtak a markolat odaerősítésére szolgáló összes szögecsek, a mi szintén ritkaság (6. ábra).

A legjelentékenyebb őskori szerzemények közé tartozik Bubics Zsigmond kassai püspök küldeménye, melyben a zemplénmegyei szentmáriai birtokon az utóbbi évben szőlőültetési földmunkálatok alkalmával lelt régi tárgyak foglaltatnak: 14 db. őskori cserépedény, 1 simító szerszám, egy kőék s egy másiknak töredéke, 3 db. obsidián részlet, 4 agyaggyöngy, 1 átlyukasztott agyagkorong s egy hasonló grafitos korong; 1 tokos véső bronzból. A budapest-rákosi állomás vasúti munkálatai alkalmával előkerült leletről e füzet más helyén szólunk. A budapest-angyalföldi korábban szerzett aranylelethez* tartozó aranygyöngyöt szereztünk utólag.

Regöl vidékéről ékszerrészletet ezüstből, bronz öv részleteit, 2 borostyángyöngyöt, graphitos edényfület, ólomrögöt és bronzpánttöredéket szereztünk, más alkalommal ugyanonnan szereztünk övrészeket és lánczkarikákat bronzból, bronzpitykét és 11 db. gyöngyöt különböző anyagból.

Bubics püspök szentmáriai küldeményéből némely tárgyak a vaskorba tartoznak, ú. m. 32 db. agyagedény és cserép, vassarló, 2 vasolló, 4 vaskés, 2 vasfuró, 2 vaspánt, 2 szeg, horog, 3 fogantyú, 2 töredék, fibulakarika, mind vasból, továbbá bronzból: 3 karika, 1 két pánttal biró karika, lánczrészlet, 2 függőtöredék, 1 más csüngő dísz, fibula és átlyukasztott érem meg egy ólomcső.

Biharmegyéből származik egy La Tène ízlésű jellemző formájú vaskés, mely 38·8 cm. hosszú; a penge és markolata egy tagból valók. Ezüst nyakgyűrűt tekert sodronyból és kigyó idomú végekkel, állítólag Toroczkó-Szt.-Györgyről vétel útján szereztünk.

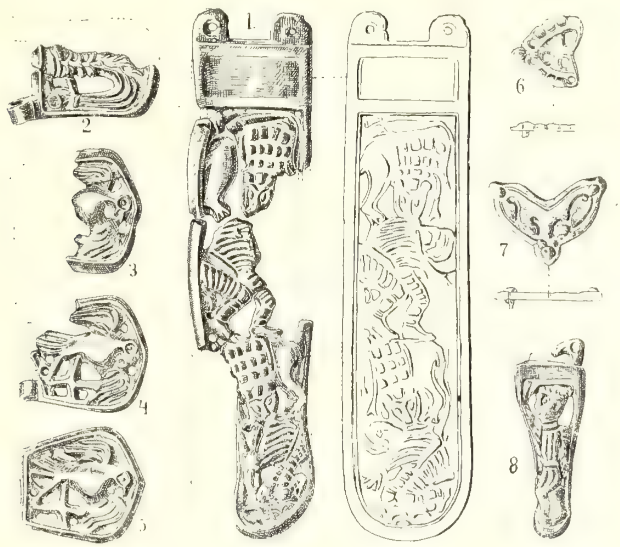
* Rajzát l. A. É.

Antik kő intagliot valószinűleg pannoniai lelhelyről vétel útján szereztünk. Bonyhádról való antik arany fülbevaló, szintén vétel útján került a gyűjteménybe.

Egy ó-szőnyi pogánytemplom közelében lelt tárgyakból Spöttl bécsi gyűjtő hagyatékából szereztünk 117 darabot; van ezek közt 2 homokkő szobrocska és csontból 17 gombos s 2 varrótű, egy gombolyító lap, 8 ép kanál és 2 töredék, 3 henger, 1 síp, 1 lemez, 3 korong, 77 dombormüves s 1 sima tábla.

Római vízvezetékből való ólomcsöveket Ó-Szőnyről két ízben szereztünk, egyszer — súlyúakat, másodízben pedig 58 kgr.-nyit.

Az Alföld különböző helyeiről Farkas Sándor útján római vagy a népvándorlási kor elejéről való leleteket szereztünk. A *csongrád-sövényházi ármentesítő társulattól* valók: 60 db. üveggyöngy, zsírkő, bronzgyűrű; pánt hurkos fülű, kétrétű, bronzból; bronzsodrony töredékei és 2 kopott római bronz érem. *Farkas Sán-*

dortól valók: 6 csonka fibula, szíjcsat, függő, egész karperecz s három töredék, csengetyű, pityke, karika, mind bronzból. Aranyozott bronzlemez vésett diszítésekkel, korongos végü lemeztöredék bronzból, levéldíszszel ezüstözött bronzpityke. Csontfésű töredék s két üveggyöngy. Ugyancsak Farkas gyűjtésének vagy ásatásának köszönhetők: 5 bronz fibula, 1 ezüst fibula és 5 töredék, bronztükör hat töredéke, egy egész bronzpityke és négy töredéke, 4 bronzfüggő s karika töredéke, 3 karperecz bronzból, 803 üveggyöngy, 7 gránát, 3 calcedon, 5 carneol, 3 kagylógyöngy, 8 borostyángyöngy (egész és töredék), egy gyöngyszegélyes bronzkarika (új ?), 13 db. edény, egy átfúrt agyakgorong. *Csongrádról* Babossy József mérnöktől Farkas Sándor közvetítésével ajándékul érkezett: 2 db. vaskengyel, vaslándsa, vaskard három töredéke, vaskés, calcedongyöngy s egy bronzfibula. A hazai magyar őskorból valók apró régiségek, melyeket Farkas Sándor küldött be az Alföldről, nevezetesen két ép és két csonka halántékgyűrű bronzból.

Sarkadi Nagy Mihály ajándéka gyanánt érkezett: 1 ezüst karperecz, fonott

bronz karperecz négy töredéke, bronzkarika három darabja, ezüst csüngő két csonka része, 4 rozettás övdísz ezüstből, 2 üveggyöngy, két vastöredék, vaskengyel és két csonka agyagedény.

Forgó Pál földbirtokos ajándéka Csongrádról: Szent István-korabeli denár kiséretében lelt 10 halántékgyűrű ezüst és bronzból egész és töredék, két bronzkarika, egy ezüstkarika, ezüstgyűrű két részlete, üveggyöngy.

A *rákospalotai* árpádkori temető helyén lelt vassarlót ajándékozott Szatmáry Lajos a földbirtokos gr. Károlyi Sándor nevében.

Románízlésü 1 zománczos s egy domborműves, alakokkal ékes rézlemezt kereskedőtől szereztünk.

Állítólag a Hatvan melletti Boldog községből való egy kicsi, de érdekes népvándorlási lelet, melyet vétel útján szereztünk; van benne 6 bronz szíjvég részlete, 5 bronzdísztag övről, egy ezüst karika és egy pántos karika. Az ide csatolt ábrák (179. l.) első száma hiányos példány, melléje csatoltuk vonalas rajzú kiegészítésben a rajta ábrázolt domborműves jelenetet. Látni való, hogy oroszlán és skytha ember közt küzdelem folyik s e jelenet kétszer következik egymás alatt. A 2—5. sz. csatokon szétterjesztett szárnyú madár domború és áttört művü alakja látszik; a 6. és 7. számok kisebb domborműves dísztagokat tüntetnek föl, a 8. számú szíjvégen ismét skytha ember alakja van domborúan és áttört műben föltüntetve. Másodszor történik hazai leletben, hogy szíjvégeken ilyen motivum szerepel, először egy surányi szíjvégen jelentkeztek. A szent-máriai leletekből újabb korbéliek 1 bronzgyűrű, 1 vascsat s egy vaslakat. Két XVIII. századi vasmozsarat vétel útján szereztünk s szintén vétel útján egy múlt századbeli ostyasütővas Erdélyből. Vastárgy: áttört művű fogantyú (?) Farkas Sándor útján Szentesről került a gyüjteménybe. A kincstár legbecsesebb szerzeményei közé tartozik egy óriási 68 s egy negyed latot nyomó trébelt ezüst pohár 1681-ből, Apor István czímerével és nevével. A királyföldről szereztünk négy XVII. századi és két múlt századi mellboglárt, fejtűt, gyürűt s övrészletet és két XVII. századbeli ezüst poharat, mindkettőn a készítő ötvös jele.

A *hadtörténelmi* gyűjtemény gyarapodása: Bubics Zsigmond kassai püspöktől szent-máriai birtokán lelt 1 zabla, 1 középkori patkó, 1 patkótöredék, 2 feszítő vas.

Vétel útján történt szerzemények: 4 magyar díszkard a múlt század végéről, 1 fringia (solingeni penge a XVII. századból), 2 keleti díszkard, 1 lengyel díszkard, XVII. századi puska tölcséridomú csővel, kováspuska a Balkán vidékéről, ugyanonnan való pisztoly öntött ezüstdiszekkel, filigránnal és niellóval; XVI. századi magyar sisak, XVI. századi tollas vasbuzogány, 1 vaslándsa Biharmegyéből, XVIII. századi magyar sisak, II. Ferencz korabeli katonacsákó, handsár a múlt századból bélyeggel s a pengébe rakott keleti fölirattal; 1848—49-ből való honvédtiszti bojt. Vaslándsacsúcsot Szentes vidékéről küldött ajándékba Farkas Sándor.

Hainburgban lelt XI. századi aranyozott rézsarkantyút kereskedő útján szereztünk. Szintén kereskedőtől vettünk tölcséres csövű karabélyost, csákányt és solingeni kardot a közelmúlt századokból. Két 1848—49-ik évi honvédkardot ajándékba adott Meskó János mázoló.

Budapest, 1893. Aprilis 4. *Hpl.*

A M. N. MÚZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1892. ÉVI GYARAPODÁSA. Osztályunk a lefolyt évben ismét jelentékeny arányú s tartalmilag is figyelemreméltó gyarapodást mutat, a mit első sorban a nagy számban beérkezett s gazdag éremleleteknek köszönhetünk. Míg 1891-ben 15 leletünk volt 14,389 darabbal, 1892. évi leleteink száma 23, összesen 24,114 db. éremmel, melyekből 539 dbot válogattunk ki; ehhez adva az ajándékokat s másnemű emlékeket, gyűjteményünk 1110 darab éremmel gyarapodott.

Hogy osztályunk munkásságát a leletek feldolgozása körül is feltüntessük, betűrendben közöljük a leleteket, a tartalom kimutatásával és pedig: 1. bakony-szombathelyi 159 db.; 2. balatonfüredi 26; 3. csáklyai 12,492; 4. diószegi 562; 5. kecskeméti 68; 6. kis-czelli 621; 7. kis-dobszói 5643; 8. kolozsvári 593; 9. kovaszinczi 14; 10. kulai 2091; 11. livohuttai 956; 12. lővéri 1992; 13. márkosfalvi 175; 14. marmaros-szigeti 5432; 15. mohács-szigeti 7; 16. nötincsi 2 531; 17. ormódi 30; 18. somlyói 235; 19. szászrégeni 64; 20. szerbiai 300; 21. tápió-szecsői 5; 22. tinnyei 105; 23. vasadi 13 darab.

A mi a szaporulat részletes képét illeti, azt a következőkben foglaljuk össze:

I. *Antik* éremgyüjteményünk gazdagításához járultak: a *m. kir. államvasutak* igazgatósága (üzleti főosztály) egy Bátén Somogymegyében a vasúti állomás telkén lelt Nero aranynyal; a *m. kir. dohányjövedéki* igazgatóság az Ó-Budán épülő dohánygyár területén talált 15 drb; a *körös-tisza-marosi ármentesítő* és belvíz szabályozó társulat igazgatósága 1 db (Trajánus ezüst denára), *Gönczy Béla* állami mérnök (a buda-újlaki ásatásból) 4 db., a fővárosi *m. kir. államrendőrség* III. ker. kapitánysága 4 különböző római rézéremmel s a *gyomai ev. ref. egyház* Justinianus nagy rézpénzével.

Schlotterbeck Albert kir. főmérnök Hadrianus ezüst denárát küldte be, melyet az orsovai vaskapú szabályozó munkálatoknál Prigrádnál találtak; *Farkas* Sándor szentesi gyógyszerész Antoninus Pius, Faustina, Aurelianus, Crispus, II. Constantius, Constans s I. Justinianus érmeit; *Libus* Antal (Magyar-Pécska) Vetranio, I. Valentinianus, *Sarlay* Zsigmond (Máriaháza u. p. Dunavecse) Sabina (Hadrianus felesége) úgy br. *Benda* Ede (Gárdony, Fehérm.) Antoninus Pius ezüst denárát, dr. *Hampel* József Hadrianus, Próbus br.-é. *Reichhardt* István I. Claudius közép br. *Schmidt* Ignácz Maximianus Hercules, Constantinus Magnus réz é. *Sommer* Zsigmond (Harkány, Baranya m.) Gordianus Viminatiumi, *Rosenzweig* Lipót (Batina) Antoninus Pius nagy bronz érmét ajándékozták. Vegyes római rézérmeket ajándékoztak: *Willinger* Mór 1 db., *Zatkalik* János (Csernye, Fehér m.) 7 db., *Baranya* Pál (Bölcske, Tolna m.) 5 db., *Grósz* József héreghi jegyző 4 db., *Fleischer* János és *Kelemen* László m. kir. csendőrök 1 darabot, *Gyelnik* Pál pedig egy Zombor vidékén talált I. Zimisces János-féle bizanti rézpénzt küldött be.

Vétel útján szereztünk a regöli leletből (Tolna m.) három kézből 35, 13, 26 db. barbár potin tetradrachmát, 2 Erdélyben talált, a kudzsiri tetradrachmához hasonló nagy rézérmet és külön egy ezüst tetradrachmát; Agrippa és Nero, Hadrianus, Probus, Gratianus, II. Constantinus és Const. Pogonatus egy-egy aranyát; 21 db. Ó-Szőnyről származó római kori válogatott görög érmet; a márkosfalvi leletből 53 db. római családi és császári ezüst denárt és az *ormódi*

leletből (Bereg m.) 24 db. aranyérem sorozatot Sabinától Valensig, több becses darabbal. Később egy budapesti éremkereskedő útján még egy darabot (Constantinus Gallus) szereztűnk, mely valószínűleg szintén az ormódi leletből származik. Egyéb vételeink 28 db. bronz- és ezüst-érem, köztük Nigrinianus ritka billonja (Cohen V, 369, 5.)

II. *Magyar* érmek. Ajándékok: *Vásárhelyi* Gézától 6 drb IV. Béla kori bracteát s szlavon denár; *Lengyel* Mária özv. Züllig Adorjánnétól (Gárdony, Fehér m.) IV. Béla rézérme; *Farkas* Sándortól I. László, V. László, II. Lajos, I. Ferdinánd, Bethlen Gábor s I. Lipót denárai (8 db.), *Sarkady* Alajostól (gróf Károlyi Sándor pénztárosa Uj-Pest), Hunyadi Mátyás denára; *Vágó-Kléner* Sándortól (Csongrád) IV. Béla rézpénze, II. Ulászló és I. Ferdinánd denárai (19 db.) *Hédervári* Leheltől 2 db. zavart köriratú magyar denár (XVI. századbeli hamisítványok); *Zatkalik* Jánostól 6 db. vegyes- és Habsburgkori magyar denár; *Szabó* Sándortól (Szabadszállás) 14 db. I. Ferdinánd-kori denár; *Szentmiklóssy* Károly m. kir. csendőrtől (F.-Encs) Miksa denára; *Szántó* József kicsindi gazdától I. Lipót duariusa; *Schiffmann* József és *Czipri* Ferencztől I. Lipót denára 1703-ból; *Libus* Antaltól ugyanezen király denára; *Erdélyi* Istvántól Mária Terézia ezüst s *Tigyi* Sándortól (Bölcske, Tolna m.) rézpolturája.

Gyűjteményünk ez osztálya, mint mindig, úgy most is, rendszeres vásárlás s a leletek felhasználása útján gyarapodott nagyobb arányokban. Árpádkori denárt mindössze csak 8 dbot vásároltunk, míg a vegyeskoriak aránya a következő:

Vegyeskori aranyak: Róbert Károly 1, I. Lajos 2, Mária 4, Zsigmond 7, Albert 1, I. Ulászló 5, V. László 4, Hunyadi Mátyás 39, II. Ulászló 11, II. Lajos 1, Zápolya János 4 db. kisebb éremfajok (garasok, denárok) összesen 83 db.

Habsburgkori aranyak 16 db.; egyszerű tallér 2 db. (egyik Rudolf kiadatlan talléra H—S jegygyel 1579-ből), kettős-tallér 1 db. I. Lipóttól, N—B 1687, kisebb érem-fajok 120 darab. Mint érdekesebb darabot kell kiemelnem III. Károly 1713. évi rézpoltúrájának próbaveretét, mely éremdarab nyitja meg a rendszeres rézpénzverés gyakorlatát a hazai érmelésben, (leírva Missong ismert tanulmányában a bécsi Numism. Zeitschrift III. évi folyamában.)

III. *Erdélyi* érmeink gyarapodása: arany 14 db., ezek közt Apaffy Mihály 1686. évi 5 aranyos hatszögletű csegelye; Báthory Zsigmond és Báthory Gábor egy-egy talléra, Bethlen Gábor 16 db. garasa, Apaffy Mihály garasa, I. Rákóczy György 5 db. ritka polturája (3 db. leletből) s néhány János Zsigmond-féle denár.

IV. *Osztrák* érmek. Ajándékul kaptunk: *Barcsay* Boldizsár balatonfüredi jegyzőtől s *Horovitz* Mórtól egy-egy, *Szentmarjay* Jánostól pedig (Balatonfüredről) 26 db. fillért; *Salamon* Mihály regöli gazdától 3 ujabbkori rézpénzt, *Dattner* Miksától VI. Károly csehországi 3 krosát; a fővárosi *m. k. rendőrségtől* (III. ker. kapitányság) 2 újkori rézérmet; *Schuller* Jánostól 6 db., a *dohánygyári igazgatóságtól* 15 db., *Tomasevits* Bálinttól (Versecz) 5 db., *Grósz* József héreghi jegyzőtől 3 db. vegyes-, Habsburg kori ezüst- és rézérmet.

Vásároltunk s leletekből szereztünk: 3 db. ausztriai aranyat, III. Ferdinánd styriai tallérát, apróbb ausztriai tartományi ezüst érmeket, ezek közt Wallenstein Albert friedlandi herczeg ritkább garasát, továbbá 17 darab cseh fillért,

A bécsi cs. kir. pénzverde pedig ez évben is beküldte, beváltásra az előző év végeig vert osztrák folyó érmeket, ú. m. 4 db. aranyat (4 és 1 arany, 20 és 10 frank), 2 ezüstöt s egy rézpénzt.

V. *Külföldi* éremcsoportok. Ezek közt első helyre sorozzuk a német, svájczi és németalföldi éremfajokat. Ajándékok : *Kenzler* Samutól egy öttingen-grófsági ezüst garas 1519-ből ; *Sándor* Istvántól Friedrik liegnitz-briegi hg. garasa ; N. N.-től egy schweidnitzi fél garas ; *Jeney-Szabó* Árpádtól * Isny württembergi város 1517. évi ezüst garasa ; *Próbáld* Lajos földhitelintézeti hivatalnoktól 5 db. vegyes kisebb éremfaj.

Vételek s leletekből beváltattak. Aranyak : brandenburgi, nürnbergi, mainzi, majna-frankfurti, braunschweig-lüneburgi, werden-helmstedti apátsági, hanau-zweibrückeni, boroszlói s németalföldi (Geldern, Utrecht, Westfriesland stb.) 25 db. Tallérok : szász, nürnberg-bayreuthi, hildesheimi, jülich-cleve-bergi, braunschweig-lüneburgi, quedlinburgi, magdeburgi s németalföldi 12 db. Apróbb éremfajok : brandenburgi, pomeráni, szász, quernhamelni, sléziai, tescheni, strassburgi, solms-lichi, pfalz-weldenzi és svájczi 42 darab.

Lengyel érmek ; ajándékok : *Hédervári* Leheltől Báthory István zavart köriratú 3-as garasa ; *Hermann* Márkustól (Lábod, Somogy m.) III. Zsigmond 3-as garasa. Leletekből szereztünk 60 db. garast és polturát I. Zsigmond, János, Kázmér királyok korából. E csoportba foglaljuk a lengyel éremleletekben rendszerint előforduló Gusztáv Adolf és Christina-féle rigai és elbingi polturákat, melyekből 10 darabot tartottunk meg. Hasonlóképen e helyen számolunk be egy Tápió-Szecsőről származó kisebb lelettel (mindössze 5 darab), mely Hermann von Bruggenau (Hasenkamp), Walther v. Plettenberg stb. a lieflandi német lovagrend nagymestereinek s a rigai püspökségnek nálunk ritkábban előforduló ezüst garasait tartalmazza a XVI. század elejéről.

Egyéb külföldi éremszerzeményeink : 4 db. velenczei arany (ritkább darabok, leletekből), 14 spanyol tallér s egy a Hunyadi Mátyás és II. Ulászló dénárai közt gyakran előforduló aquilejai denár Antonio Panciera patriarchától.

Különös figyelmet fordítottunk gazdag *déli szláv* éremgyűjteményünk fejlesztésére is, a mihez a következők járultak ajándékaikkal : *Strausz* Adolf, ki Coburg Ferdinand bolgár fejedelem új veretü 2, 1 és 1/2 frankos (lev) ezüstérmeit ajándékozta s mint dr. *Iván D. Sismanov* bolgár közoktatásügyi osztályfőnök ajándékát, adott át 3 db. középkori bolgár és szerb matapant. Vételeink : 58 darab szerb, bosnyák stb. ezüstpénz, köztük egy kiadatlan raguzai.

Török érmek : *Vágó-Kléner* Sándortól egy XVI. századbeli ezüst oszpora. Vétel : egy Jászberény határában talált III. Murad-féle Kairóban vert arany (1574—75.)

VI. *Emlékérmek és jetonok.* Ő felsége a király koronázásának 25. évi évfordulójára a körmöczbányai pénzverdében vert ezüst emlékérmet a nagym. vallás- és közokt. ministerium hivatalosan küldte meg osztályunknak, ugyancsak egy második példányát *Pulszky* Ferencz igazgatónk ajándékából bírjuk ; a 25-ik

* J.-Szabó Árpád kéményseprősegéd Galanthán ; okos leveleire, melyekben régészeti és numismatikai kérdésekben fordul hozzánk, szivesen szoktunk válaszolni. Egy főv. iparos lapban ügyes czikket olvastunk tőle az aquincumi amphitheatrumról.

évi jubileum emlékére több rendbeli emlékérem is készült magán czégeknél, két ilyet *Tomits* Mladin budapesti kereskedő is ajándékozott. *Stokovszki* Apolinar a lembergi Smolka-bizottság tagja, beküldte Smolka Ferencz kitünő lengyel hazafi jubileumi nagy bronz emlékérmét. *Vadnai* Károly orsz. képviselő pedig, *Hevessy* Géza 1848/49-ki honvédtiszt hagyatékából átadta a múzeumnak a függetlenségi harcz ezüst érmét Kossuth Lajos következő tartalmú levelével együtt: «34 Via Academia Albertina, Turin August 19. 1863. Édes Hevessym! Igéretem folytán a mai napon vasúton, biztosított csomagban átküldöm Önnek a Honvéd Emlékéremet, mellyhez Önnek mint az 1848—49-ki Magyar Honvéd Sereg' — most az Olaszhoni Magyar Szervezethez tartozó — tagjának joga van, 's mellyet Ön minden körülmények közt tanúsított hű hazafisága megérdemel. Hogy azt Önnek en-magam küldöm által, vegye Ön személyes becsülésem jelének, mellyel 's változatlan jó indulattal vagyok barátja Kossuth sk. (Alul): az emlékérem a ma esti vonallal fog menni».

Végül *Russu* György I. Sándor szerb királynak a zsicsai kolostorban történt felkenetése alkalmára (1889. jun. 20) veretett sárgaréz emlékérmet ajándékozta.

Vétel útján szereztük lotharingiai Károly kiadatlan nagy ezüstérmet. Előlap: Oroszlánbőrrel fedett parókás fő szemben, nyakán az összekötött bőrről két oroszlántalp csüng alá karmokkal: körül: CAROLVS V·D·G·LOTHAR: ET BARRI: DUX. Alúl kis betükkel: BULLONIUS ALTER. Hátlap: Várfokon római öltözetű vezér, kinek a győzelem istenasszonya, ballábával elesett törökre lépve, babérkoszorút nyújt át; hátul összekötött török foglyok s az égő vár mögött kiemelkedő kereszt. Feliratai, felül félkörben: INFIDELIBUS HUNGARIA — PULSIS: alúl: BUDA CAPT. 1686.

Más szerzeményeink: II. Lajos ismert koronázó emlékérmének változata Rudolf király kiadatlan ezüst emlékérme, a brassói lövőház, a nagyszebeni történeti körmenet (1884), az arad-zsigmondházi tűzoltó-egylet, sepsi-szent-györgyi szabadkőmíves páholy, Hungária-Összetartás cz. páholy, a békésmegyei és nagyszombati gazdasági egyletek, pécsi, aradi, beszterczei kiállítások, a marosvásárhelyi korcsolyázó-egylet emlék- és díjérmei, Gönczy Pál tanintézetének műipar díjérme, Bezerédj Ignácz győrvármegyei alispán nagy emlékérmének galv. másolata, egy XVII. századi keresztelési emlékérem s egy mária-czelli kegyérem, Gnadenbild des König Ludwigs in Ungarn felirattal.

Jetonok: *Schwanke* János betűszedőtől a budapesti munkások 1892 május 1-én hordott jelvénye, *Juhász* István posta- és távirdatiszttől egy nürnbergi számoló bárcza, dr. *Erdélyi* Páltól a pozsonyi államhíd rézbárczája, *Pozsgay* Gézánétól (Új-Pest) egy budapesti kereskedő czég jetonja. Vételek: a forazesti uradalom robotjegyei s más magyarországi számolópénzek és rézjegyek.

VII. *Papirpénzek.* Ajándékok: A nagyszebeni m. kir. *pénzügyigazgatóságtól* egy 1851. évi 10 forintos osztrák Reichs-Schatzschein; *Halaváts* Gyula geologustól egy 10 frtos Wiener Stadt-Banco-Zettel; *Álexi* György tanártól egy-egy 1866. évi osztrák 5 és 1 forintos; *Welser* Aladártól (Pencz, Nógrád m.) Almássy-féle 1849-iki egy forintos utalvány Magyarország közjövedelmeire; *Rádli* Károly gyertyámosi közjegyzőtől 100 forintos Kossuth-bankó; *Losonczy* Ödön kuriai birótól a Conföderált államok 20 dolláros jegye 1864-ből.

Vétettek: a szerb nemzeti congressus által Karlóczán 1848 aug. 13-án kibocsátott 10 forintos papirpénz, czirill irású szerb szöveggel, Suplikácz és Karamat aláirásával s a kilátásba helyezett szerb vajdaság czimerével (császári sas, mellén szerb czímerpajzs); — egy, eddigelé csak két példányban ismert 1849. évi magyar papirpénz. Szövege: *Kincstári utalvány Tiz forintra*, melly minden magyar kincstári pénztáraknál tíz ezüst forint értékben álladalmi pénzjegyekért három huszast egy forintra számítva mindenkor beváltatik és minden közpénztároknál fizetés gyanánt elfogadtatik, Buda-Pest 1849-ki julius 1-én. Aláírva: Az ország kormányzója *Kossuth Lajos* sk., miniszterelnök: *Szemere Bertalan* sk. (Fehér papir; ornamentalis keretben fekete litografiai nyomás; alul Magyarország és társországainak *koronátlan* czímere. Hátlapon az utánzást tiltó öt nyelvű szöveg. Jegye és száma: UL. 59395.

Végül egy Kossuth-féle new-yorki 5 dolláros jegy (Hungarian Fund), melyet sorozatunk kiegészitésére egy lipcsei régiségkereskedő czégtől vásároltunk. *r—y.*

BARSMEGYE RÉG. ÉS TÖRT. BIZOTTSÁGA. Barsmegye 1891-ben szabályrendeletet alkotott a régészeti és történelmi emlékek biztositására és ez ügyek elintézésére megyei bizottságot állított föl. A bizottság elnöke hg. Odescalchi Arthur, igazgatója Dombay Vilmos alispán s az alapitandó múzeum őre dr. Szombathy Ignácz. A múzeum számára Aranyos Maróthon berendezték már a szükséges helyiséget és a bizottság a szántás, épités, kút- és veremásás alkalmával vagy más módon előkerülő régiségeket meg fogja venni s erre az alispán rendelet által fogja a népet figyelmeztetni. Tervben van a megye külömböző helyein felolvasásokat tartani és ezuttal rég. ásatásokat rendezni. (Századok XXVII. 272—273.)

A SOPRONMEGYEI RÉG. TÁRSULAT 1892. évi működéséről jelentést tett közzé a főtitkár Bella Lajos. A társulat erősbödött és derekasan teljesítette hivatását. Még több hasznot hajthat a tudománynak, hogyha egyesül a sopron városi múzeum-egyesülettel, a mi remélhetőleg már csak rövid idő kérdése. Ha a két egylet múzeumát egyesítik és könnyen hozzáférhető helyen a város központján szakszerűen fölállítják — a hogy a főtitkár tervezi — akkor bizonyára föl fogja ébreszteni a közfigyelmet és fontos culturális intézménynyé fog fejlődni. A két társulat egyesülése által gyarapodni fog az anyagi erő, a társadalom szélesebb rétegei fognak a nemes czél iránt érdeklődni és még sűrűbben lehet majd a régészetileg oly fontos megyében ásatásokat rendezni. A mostani jelentés is több érdekes ásatásról és leletről ad hírt; egy ásatás Margittán, más Széplakon, a harmadik Csornán folyt. A múzeum legutóbbi növedékéből kiemeljük a pecsenyédi sírleletet. A sírt nagy kőlap takarta és leltek benne csinos fülű agyagcsészén kívül bronz kardmarkolatot, két bronz pengetöredéket, bronz tőrt, bronz kést, és bronz karpereczet. *ab.*

KÜLÖNFÉLÉK.

A MISKOLCZI PALÆOLITH LELET ÖTLETEBŐL. I. Herman Ottó ismertetve a miskolczi palæolith leletet, az Arch. Ért. XIII. köt. 7-dik lapján cursiv szedésben azt állítja: «*Annyi kétségtelen, hogy a palaeolith lelet alluvium alatt feküdt.*» Ez az állítás nem felel meg a ténynek, mert az anyag, melyben a kovatárgyak találtattak jelenkori (alluviális, recent) üledék, vagyis a tárgyak alluvialis rétegben találtattak. A fentebb idézett állítás pedig annál sajátságosabban hangzik, mert a 6. lapon * alatt maga bevallja, hogy Telegdi Roth Lajos kir. főgeologus látva az anyagot, melyben a tárgyak beágyazva voltak, azt *ó-alluviális* korúnak mondta, s ekkép korrigálta azt az előbbi állítását, a mikor még magát az anyagot nem látta, hogy a réteg *valószinűleg* diluviális.

De nem is lehet e réteg az alluviumnál idősebb, mert már maga a lelőhely helyzete is inkább ezt engedi következtetni. A 4. lapon közölt térkép arról tanuskodik, hogy a Bársony-féle ház közvetetlenül a Szinva-patak partján, az az ártéren épült. A pont nincs a domboldalban, hanem vízjárta területen. Az pedig, hogy az e ponttól jóval tovább lemélyesztett furólyukban hasonló agyag felett kavics konstatáltatott, még nem bizonyit az agyag diluviális kora mellett; de még a mellett sem, hogy a furólyukban lévő kavics fiatalabb lenne, a Bársony-féle telken lévő sárga agyagnál, mert bátran lehet e két üledék egykorú is. Mert mindenki, ki a folyók mechanikai hatását megfigyelte, tudja, hogy a kavics a folyó medrében ülepedik le, míg a finomabb anyagú agyag az ártéren. S ha mindezekhez még hozzá veszem azt, hogy én is láttam azt a szivarládácskában volt agyagot, melyet Herman úr mint olyant hozott a m. kir. földtani intézetbe, hogy a Bársony-féle telekről való s ebben találták a kova-tárgyakat s én voltam az első, a ki ezt az agyagot alluviális korúnak mondtam, a mi Herman úrnak sehogy sem tetszett, de a mit T. Roth L. kir. főgeologus megerősített s csak később tette hozzá Herman úr ellenvetései után, hogy lehet régibb alluviális, — feljogosítva érzem magam a geologiai kort illetőleg a kétséget eloszlatni, s azt a sárga, ritkásan kvarczszemekkel behintett agyagot, mely mint olyan lőn feltüntetve, hogy ilyenben találták a kova-tárgyakat, jelenkorúnak (alluviál, recent) állítani. A diluviális kornak (quaternair) úgy a lelőhely helyzete, térszini fekvése, valamint az anyag petrografiai jellege ellentmond.

Halaváts Gyula
kir. osztálygeologus.

II. Halaváts Gyula fölhasználta az orsz. régészeti és embertani társulat közgyűlésének alkalmát arra, hogy a miskolczi palæolith leletről irott dolgozatomat

úgy támadja meg, a mint ez a közgyűlés jegyzőkönyvében olvasható s a mint azt Halaváts úr a jegyzőkönyv számára külön megírta.

A kérdés immár az: föl voltam-e jogosítva arra az állításra, hogy a palæolith lelet az alluvium *alatt* feküdt? és mi indított arra az érezhető ingadozásra, hogy értekezésem további folyamán az *ó-alluviumot* is hozzam fel úgy azt is, hogy forrásom a réteget csak *valószinűleg diluviálisnak mondta — később?*

Meg volt bennem az az előrelátó tisztelet, hogy a miskolczi palæolith leletre vonatkozó minden adatot a maga eredeti voltában megőrizzem s ez abba a kellemes helyzetbe juttat, hogy éppen a geologiai kérdést históriai alapon, teljes hűséggel igtathassam ide.

Minthogy a lelet megitélésénél a geologiai situs főfontosságú volt, elővettem a m. k. földtani intézet térképeit s azt találtam, hogy azoknak sorozata *még nem jutott el a Szinva torkolatig.* Elővettem tehát a bécsi cs. k. földtani intézet térképét, hol a miskolczi lelhely a *diluviumhoz* tartozónak van föltüntetve. Minthogy azonban e térkép inkább csak *átnézetes*, nekem pedig *speciális* adatokra volt szükségem, fölkértem dr. Saffarzik urat, hogy tájékoztatna, ha teheti és ő volt az, a ki telegdi Roth Lajos főgeolog úrhoz vezetett el, mint a ki Miskolcz területét egy vízvezetéki tervezet ötletéből részletesen fölvette.

Roth Lajos főgeolog úr, a kezeim között levő eredeti vázlat tanusága szerint, jegyzetei alapján így adta meg nekem a rétegek egymásutánját:

1. «*Avas* neogén (fiatal harmadkori) szarmata rétegek, trachyttuffa.»

2. A völgyben: «Alluvium sík»; alatta: «**diluvium**»; ezalatt: «Szarmata réteg»; végre ez alatt: «Mediterran».

3. A velem volt dr. Pethő Gyula úr Roth nyomán még külön is bejegyezte a vázlatba «alluvium (tiszta kavics)», «**diluvium,** agyag, kavics, lösz, homokos agyag».

Minthogy már most a kovaszakóczák tényleg abban az agyagban találtattak, a mely **diluviálisnak,** kavicsosnak, löszösnek és homokosnak volt mondva s e jellemzés komoly tudóstól eredett, én ezen az alapon megrajzoltam az átmetszetet. De mielőtt, hogy beadtam volna az Arch. Ért. szerkesztőségébe, megmutattam telegdi Roth Lajos főgeolog úrnak, ki azt jónak találta, azonban hozzátette, hogy az agyagrétegről mégis jó lesz azt írni, hogy annak *diluviális* volta «*nincs kizárva*», a mi természetesen nem oly határozott, mint az eredeti vázlaton a «*diluvium*» szó. Ez indított arra, hogy miskolczi barátaimtól egy szivarskatulyányit kérjek abból az agyagból, a melyet azután ismét csak a földtani intézetbe vittem. És itt avatkozik belé Halaváts Gyula úr önkéntes véleményeinek elsőbbsége, minthogy t. i. véletlenül jelen volt. Legelőször is teljes határozottsággal azt mondta, hogy a szivarskatulyában levő agyag átmosott «komisz»* agyag, a melyen «semmi sincs»; és miután megtudta, hogy itt palæolith leletről is van szó, hozzátette, hogy abban sincsen semmi, mert ő a Bánságból ládaszámra küldte be a Nemzeti Múzeumnak a palæolith régiségeket «még szarvasszarvak is voltak köztök».** Evvel átmentünk telegdi Roth főgeolog

* Bocsánat a kitételért; de históriát irok. H. O.

** Ezt kénytelen vagyok elhinni, már csupa merő illemből is. H. O

úrhoz, hol a geologus urak végre abban egyeztek meg, hogy a réteg, a melyben a kőszakóczák állítólag feküdtek, *az ó alluviumhoz tartozik*. Ezért tettem értekezésemben a diluvium után egy kérdőjelet. Én nem fektetem a súlyt arra a fokozatosságra, a mely a «*diluvium*» és «*ó-alluvium*» közti ingadozásban nyilatkozik meg, hanem arra, hogy Halaváts Gyula úr kénytelen lesz beismerni, hogy az *ó-alluvium* az újabb alluvium *alatt* fekszik s így — föltéve, hogy az agyag helyesen volt kiázva — azok a kovaszakóczák mégis csak az alluvium *alól* kerültek ki. Az én ingadozásom, mint látható, csak gyöngéd folytatása annak a rengésnek, a mely a nyert fölvilágosításokat jellemzi. Arra sem fektetek valami nagy súlyt, mert úgyis köztudomású, hogy a Somme völgyi, klasszikusan palæolith leletek mind «*átmosott, homokos és kavicsos*» rétegből kerülnek fölszínre, a minthogy már a diluvium szóban is ki van fejezve a le- és átmosás fogalma. De már arra — még pedig egyenesen a tudomány érdekében — igen nagy súlyt fektetek, hogy a geologus urak egyenlítsék ki azt a nagy ellenmondást, mely a bécsi földtani térkép *diluviuma*, telegdi Roth főgeolog úr *diluvio-ó-alluviuma* és Halaváts úr azon állítása között van, hogy a «diluvialis kornak (quaternair) úgy a lelőhely helyzete, térszini fekvése, valamint az anyag petrographiai jellege ellentmond».

Halaváts úr nagy komolysága, melylyel a geologiai kor tekintetében «a kétséget eloszlatja», nyomban komikus szint ölt magára, mihelyt tudjuk, hogy itélete egy szivarskatulyányi oly agyagra van alapítva, melyet laikus emberek oly pinczéből szedtek ki, mely 1891 óta *használatban van* s a melynek talaját valószinűleg fölporondozták — talán nem egészen a petrografiai jelleg kidomborítására.

Nem is Halaváts úr állítása volt az, a mi nekem «nem tetszett», hanem az a végletek között való *ingadozás*, a melyet csak egy módon lehet jóvá tenni: a helyszínének alapos geologiai fölvételével, mely mindenképpen meg is van okolva és nem reám tartozik. *Herman Ottó.*

A SZATMÁRI ÖTVÖS-CZÉH PECSÉTJE 1590-BŐL. A köralakú pecsét átmérője 26 mm. Körben futó két vonal között e nagy latin betűs legenda:

✤ ZAKMARI ✤ EOTVES ✤ MESTEREK ✤ CEE ✤ PECETI

A kerek mezőben szépen stilizált renaissance paizsban fedeles serleget látunk, melynek talpa hat karélyú, szára gombos, a cuppa alatt pedig, hegyes tüskék által koszorúzott pártával biró kosárban végződik. A cuppa maga sima, úgyszintén a fedő is, melynek széle pecsétünkön föl van hajtva. A fedő tetejéből fogó gyanánt egy közös szárból háromágú liliom hajt ki, az egyik egyenesen fölfelé, a másik kettő pedig jobb s balfelé haladván. A serleget két oldalról egy-egy

stilizált oroszlán tartja. A kitünő heraldikai érzékkel alakított pecsét e két karcsú oroszlána egyenesen fölfelé állván, mellső karmaikkal a serleg szélét a fedőnél s alantabb a cuppát a kosárnál fogják, míg hátsó lábaikkal szabadon állnak a serleg talpa irányában. Nyitott szájukból kiöltött nyelvük látszik, farkaik hátra s fölfelé kunkorodva, szőrös gombban, bojtban, vég-

ződnek. A serleget az oroszlánok mögött (heraldikai) jobbról **15**, balról **90** számok oldalozván, a pecsét készítése s első alkalmazásának ideje meg van határozva. Az egész pecsét ritka szép s valóban művészi kivitelű ; metszése s az alakok elrendezése becsületére válik az ismeretlen művésznek, kit — hazai szokásaink s ötvös-czéheink bevett szabályai szerint — honi, lehet, hogy épen szatmári ösvösművészeink sorában kell keresnünk. Tudtommal ezen pecsét idáig a legrégibb keletű *magyar* legendás ötvösczéh-pecsét.

Kassa. *Mihalik.*

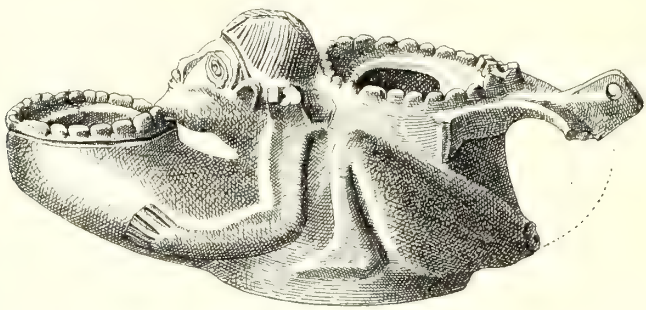
AZ OSZTRÁKORSZÁGI KÖLTSÉGVETÉS ARCHÆOLOGIAI ÉRDEKŰ TÉTELEI. 1. A művészeti és történeti emlékek fölkutatására rendelt cs. k. közp. bizottság költsége 20,055 frt. — 2. Régi építészeti emlékek helyreállítása és föntartására 6000 frt. — 3. A Josephi-kút helyreállítására rendkívüli kiadás egy részlete, 3500 frt. — 4. A brixeni keresztfolyosó frescóinak helyreállítására, második részlet, 1800 frt. — 5. A bécsi dómépítészeti egyesület segélyének második részlete 5000 frt. — 6. A sekkaui basilika részben újjáépítésére, részben helyreállítására, harmadik részlet, 3000 frt. — 7. A parenzoi dóm mozaikjainak megújítására és helyreállítására, negyedik részlet, 500 frt. — 8. A spalatoi dóm harangtornyának helyreállítására 25,000 frt. — 9. A prágai dóm kiépítése, ez évi részlet, 15,000 frt. — 10. A bieczi plebánia-templom helyreállítására 3000 frt. — 11. A bécsi akademiai épület helyreállítására, első részlet, 7000 frt. — 12. Az am Hof-i Mária-oszlop helyreállítására, első részlet, 1800 frt. — 13. A bécsi Maria am Gestade templom helyreállítására, hatodik részlet, 25,000 frt. — 14. A bécsújhelyi főplébánia-templom tornyainak fölépítésére 1200 frt. — 15. A salzburgi dóm márványpadolatának javítására, utolsó részlet, 9000 frt. — 16. A kuttenbergi Szent-Borbála-templom biztosító munkálataira, negyedik részlet, 12,000 frt. — 17. Az aquilejai arch. múzeumnak 3780 frt. — 18. A spalatoi múzeumnak 2500 forint. — 19. Salonai ásatásokra 1800 frt. — 20. A zarai San-Donato múzeumra 400 frt. — 21. Rég. ásatásokra átalában 2500 frt. — 22. A parenzoi dóm közelében létező mozaikpadolat fölásása és megóvása, második részlet, 775 ftt. — 23. A galonai basilica fölásása végett megszerzendő területre, harmadik részlet, 2900 frt. Az e czélokra szánt összeg egészben 168,810 frt, jóval több, mint a mennyit rég. czélokra 1892-ben szántak Ausztriában és körülbelül hatszor annyi, mint a mennyit hasonló czélokra szán az állam Magyarországon.*

a. b.

BRONZ MÉCSES URRÓL (PESTM.). Burián ügyvéd úr gyűjteményében Esztergomban van egy bronz mécses, mely állítólag Urban, Pestmegyében találtatott. A mécses a szokásos antik lámpák idomát követi, elől van a mécs számára szolgáló nyújtvány, hátrább pedig az olaj beöntésére a nyilás. Mint az antik világban gyakran, ezúttal is figuralis dísz élénkíti a mécsest. Guggoló meztelen alak hátából emelkedik ki a mécses hátsó beöntő nyilása, az alak feje ezen rész és az elülső mécses láng közé szorul és úgy áll, mintha a lángot szítani akarná, egyúttal előrenyúló mindkét keze a mécstartó nyakát fogja. Csak

* Vesd ö. Mitth. d. CC, Centr. C. 1892. XVIII. k, 249. l.

az alak feje van kerekdeden idomítva, a többi rész csak dombormű módjára emelkedik az alapból. Az arcz úgy van alakítva, mint a hogy a régiek a szerecseneket szokták ábrázolni s a test meztelen volta is arra látszik utalni, hogy a későbbi római kor iparművészetében oly sűrűn szereplő szerecsen motivum van ezúttal is fölhasználva. A technika és alakítás igen durva, a kezek és lábak csak nagyjából vannak formálva s a két nyilást keretelő gyöngyszegély is durva, úgy hogy azt kell hinnünk, hogy a lámpa ügyesebb minta után igen késői időben, talán Kr. u. a II. vagy III. században, provincialis bronzműves által készült durva utánzás. A beöntő nyilás keretében hátul csukló helye látszik, ebben járt a födél peczke; hátul gyűrűded fül volt, de ennek csak felső része maradt meg, itt egy átlyukasztott toldalék és a szerecsen vállán is ily letört, átlyukasztott toldalékok maradványai arra szolgáltak, hogy három láncz segítségével a lámpát esetleg föl lehessen akasztani. A lámpa legnagyobb hossza 13·5 cm.; magassága 5·2 cm. Előfordulása a Duna- és Tisza-közön, tehát oly vidéken, hol a rómaiak

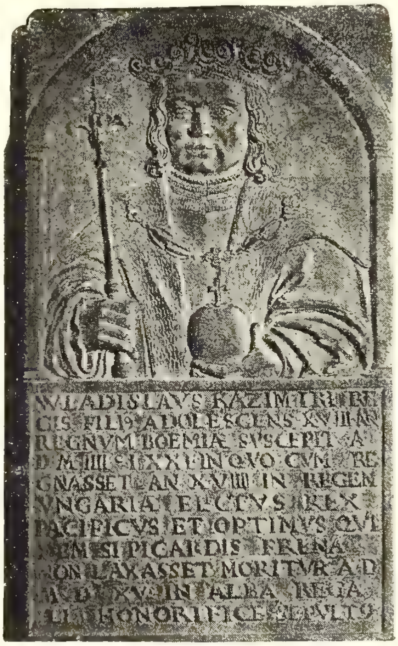

nem telepedtek meg, nem lephet meg senkit, a ki tudja, hogy a római birodalom határszélén túl is mindenütt sűrün lelni római kézműveket, a mi azt mutatja, hogy a szomszédos népek élénk érzékkel birtak a magasabb római cultura befogadására. *x. y.*

RÁKOSI LELET. A budapesti rákosi rendező pályaudvar készítésénél tetemes földmunkálatok folytak, melyek nem egy érdekes régiséget hoztak színre. Egyebek közt előkerült egy lelet, mely a tárgyak jellege után itélve még az antik kor köréből való. Volt benne egy ép bronzfibulácska, olyan, minőkkel a pannoniai domborműveken a nők ruhájukat elől tűzték össze. Vele jár egy ezüst karperecz, fölülete síma, idoma tojásdad, maga a test nem kerek átmetszetű, de fölületén hosszában futó lapokra tört, egy helyütt, a hol legkeskenyebb a gyűrű, a két vég egymásba lékelt és vasszög megyen a végen át. A harmadik tárgy ezüst fibula, melyet fölül aranylemez borít. A fibula idoma eliptikus, két egymásfölé rakott ezüstlemez képezi, testét, melyből alul a tüske tövét tartó peczek s a kampó maradt meg, maga a tüske, mely vasból volt, elveszett. A fibula érdekét szokatlan idomán kívül a felső lapot közepett tetőzetesen borító aranylemez képezi, melynek szélét ezüst keret szorította az aljához. A lemez maga síma, de fölületére hullámzó hajlásokban idomított vagy lapos körtekercsekbe font finom és síma aranyszálak vannak forrasztva. Ez oly díszítési mód,

mely a római időket megelőzőleg is divatozott[1] és a mely nálunk az antik kort is túlélte.[2]

II. ULÁSZLÓ ARCZKÉPE. Nehány évvel ezelőtt e folyóiratban említettem II. Ulászló egy arczképét,[3] melyet csak a klosterneuburgi prépostsági kincstár leírásából ismertem. Azóta dr. Stiassny Róbert bécsi műtörténész szíves közbenjárása folytán dr. Drexler Károly kanonok szíves volt a magyarérdekű emlék fényképét megküldeni, melynek alapján az idecsatolt ábra készült.

A hársfából való tábla hossza 16·5 cm., szélessége 9·5 cm. Felülete két mezőre oszlik. A felsőben, melyet fölül félkörívben hajló keret fog körül, Ulászló szemközt álló térdképe van laposan kifaragva. Fején korona, arcza szakáltalan, kezében liliomos kormánypálcza, testét dús redőzetű bő köpeny borítja. Az alsó kisebb négyszögű mezőben tízsoros fölirat van kifaragva. Stiassny úr szerint a tábla faszekrény vagy láda betéte lehetett, bár nem látszanak rajta nyomok, melyek közvetlenül ily használatról tanuskodnának ; szerinte kétségtelen, hogy az arczkép nem egykorú, mire egyébként a fölirat jellege is mutat. «A dombormű fölületének kezelése olyan — így szól Stiassny úr — a hogy a bábsütő mintákat faragják, a részleteket gondosan, de szellem nélkül kezelték, úgy a kéz, mint az öltözet kidolgozása mutatja, hogy másolattal van dolgunk s erről a föl iratban előforduló hibák is tanuskodnak. Bajos volna megállapitani, hogy a kis emlék mikor készült, de ha az utánzás régi, akkor is legfölebb a XVII. századig ér vissza, azonban az sincs kizárva, hogy századunkban készült. Mikor került mostani helyre, és kaloterneuburgi prépostság múzeumába, arra egykorú följegyzés nincs.» *Száraz Antal.*

A STOSS CSALÁD szülőföldjének kérdését vetette föl Lepszy Lénárt a krakói akadémia műtörténeti bizottságának mult évi kötetében.[4] E családból Vitusnak, a nagy szobrásznak életrajza három országot egyaránt érdekel : Német-, Lengyel- és Magyarországot. Kétségtelen, hogy a XV. században ő volt Németország legjelesebb szobrásza, Lengyelországban, Krakkóban 1470—1496-ig nagy oltárműveket s egyéb szobrokat alkotott és ha nincs is bebizonyítva, hogy, mikép Lepkovszky állította, Veit Stosstól eredtek a lőcsei és bártfai nagy oltárok,

1 V. ö. a regölyi aranygyöngyöket Arch. Ért. 1893. XII. l.
2 P. o. a szilágysomlói lelet tárgyain. V. ö Pulszky Ferencz : a szilágysomlói lelet. 1890
3 A. É. 1891. XI. 453.
4 V. köt. 2. füz. 87—103. Kivonat Extrait du Bulletin de l'académie etc. 1892. 256

mégis kétségtelen, hogy Felső-Magyarország szobrászatára ő és iskolája hatással volt.* Most pedig Lepszy Lénárt a fönjelzett helyen az egész Stoss család magyarországi eredetét vitatja. Szülőhelyük Harow volt, ez a hunyadmegyei Haro volna. Innen indult a család Nürnbergbe és Veit Stoss fiai nem felejtkeztek meg erdélyi származásukról, Medgyesen, Segesvárott és Beszterczén megtelepedtek ismét. Vitus testvére, Mátyás, 1482-ben került Krakkóba és ott negyven esztendőn túl a legjelesebb ötvös volt és élt 1540-ig. Első feleségétől három gyermeke volt, köztük Bálint, a ki követte apja mesterségét, ötvös volt. A hazai származás eldöntését hunyadmegyei kutatásoktól várjuk, de e mellett kérjük felső vidéki kutatóinkat is, foglalkozzanak e híres művészcsalád eredetével és viselt dolgaival, mert miként Lepszy más helyütt jelzi, nem lehetetlen, hogy a szepesi bányavárostól Stoosztól eredt a család neve. *Száraz Antal.*

WÜRGENDORFI ÉREMLELET. A Siegen melletti würgendorfi éremleletet azért említjük, mert egy urnában lelt 70 drb. aranyérem között, az 1630—1657. évekből való, spanyol, hollandi, kölni, mainzi, trieri és egyéb németországi érmek közt II. (?) Mátyás királytól való magyar aranyok is előfordultak (Mon. Bl. d num. Ges. Wien, 1893. 217. l.)

RÓMAI SÍR. Kercseligeten (Somogym.) 1893-ban februárius 10-ikén sírásás történvén a temetőben, mely dombon fekszik, a föld színétől egy méter mélységben az ásó emberek egy emberi csontvázra akadtak. Koporsó körvonalai nem voltak láthatók, a csontváz vízmentesen feküdt és teljesen ép volt. A csontváz mellett főt. Szijártó János közlése szerint nem volt egyéb régiség mint tíz darab apró érem, ezekből nyolczat a n. múzeum determinált — 7 drb II. Constantiustó lés egy db Constanstól való volt, a miért is e sír kora a Kr. u. IV. század első felére tehető. *ab.*

AZ AACHENI MAGYAR KÁPOLNA MŰKINCSEIRŐL, melyeknek az aacheni történeti tarsulat folyóiratának XIV. kötetében egy műtörténeti értekezés volt szentelve, e czikk alkalmából Schnütgen is nyilatkozik (Zeitschr. f. chr. Kunst. 1892. 11. sz. 360. l.). Ő szerinte is már most több mint valószinű, hogy a kincs két nagy czímeres ékszere az erdélyi ötvösiskola két nagy főmestere Kolosvári Mártonra és Györgyre vezethető vissza. *ab.*

* V. ö. Bode, Gesch. der deutschen Plastik 120. s k. ll. s e könyvismertetése Irmeytől. Arch. Ért. 1891. 264—265.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A LENGYELI TELEP CSÍSZOLT KŐESZKÖZEI S AZOK KÉSZÍTÉSI MÓDJA.

Nagyon érdekessé teszi a lengyeli (Tolna m.) telep kőeszközeit az, hogy számos félig kész vagy rosszúl sikerült példány találtatott, a melyekből nagyon szépen bebizonyítható ezeknek készítési módja s ez főleg az átfúrt kőbaltákról áll. Hogy a félig kész példányaink majdnem kizárólagosan átfúrt kőbalták, az nagyon természetes, mert az át nem fúrt véső eszközöknél semmi veszély sem forgott fenn arra, hogy eltörhessenek, míg a furásnál ez gyakrabban megtörtént.

Mindenekelőtt nagyjában vágták ki az eszközöknek alakját. Ilyenből kettő találtatott. Az egyik homokkőből nyolcz szögletüre kivágott darabnak mindegyik lapján sűrűen egymás alatt számos vágást látunk. A nagyjában kivágott eszközöket csak nagyjában csiszolták ki a furás megkezdése előtt. A csiszolást azért nem fejezték egészen be a furás előtt, hogy az esetben, ha furás közben törnék el az eszköz, a csiszolási munka kárba ne veszszen. E félig csiszolt darabokból több példányt bírunk. Van három darab, melynél a furás a közepéig terjed s ott törött el; van egy másik, a melynél a furás a közepénél mélyebbre hatol, de nem törött el, hanem benne van még a furási lyukból kiálló kőhengernek egy darabja; van ismét olyan példány is, melynél a furás sikerült s egészen be van fejezve, de a külső csiszolás csak nagyjában van megkezdve. Ha az eszköznek megadták felületes csiszolással az alakot, csak akkor kezdtek a furáshoz.

A furásnak megkezdését három példányon találjuk, ezeken nagyon szabálytalan körben igen csekély homorodást, az egyiken pedig félhold alakú mélyedést * látunk. A furási lyuk különben a kész átfurásnál a lehető legszabályosabb kör. A furás a legtöbb esetben csak egyik oldalról történt. Ezt bizonyítják a furás közben ketté tört példányok, de az ép pél-

* Dr. Much egy ugyanilyen félhold alakú mélyedéssel biró kőbaltát talált a mondseei czölöpépítményekben s rajzát adja a Mitth. der Anthr. Ges. in Wien VII, 1876. I. T 4. ábrán.

dányoknak furása is, a hol a lyuknak oldalfalai egyenes vonalban huzódnak keresztül. Csakis egy példányon látszik, hogy mindkét oldalról lett furva, s miután nem egészen pontosan találkozott össze a kétoldali furás, egy kissé kiálló vonal látszik a lyuk oldalfalán. Az egyoldalu furás mellett bizonyít az is, hogy a lyuk átmérője majd mindegyik példányon az egyik oldalon nagyobb, mint a másikon, vagyis a furásra használt egy ugyanazon csőnek fokozatos kopását mutatja. Végre az egyoldali furás mellett szólnak a lyukakból kihullott kőmagok (Bohrzapfen) is. Kőmagokból 9 példányt bírunk, ezek közül pedig 6 egész példány, vagyis a kőbaltának egész vastagságán át nyulott, mert a magnak mindkét vége csiszolt. Miként a lyukak átmérője mindkét oldalon különböző nagyságú, úgy a kőmagok is csonka kúpalakúak. Kivételt ebben egyetlen egyenes hengeralakú mag képez, mely azonban puha homokkőből való s ez magyarázza meg kivételes alakját. Ugyanis a cső, melylyel az átfurás eszközöltetett, keményebb lehetett, mint az átfurandó homokkő, s így a furásnál nem kopott. E kőcsapoknak egész fölületét párhuzamosan körülfutó vékony karczolatok borítják, a mi azt mutatja, hogy a furás mindig élesszemű nedves homok segélyével történt. E karczolatokat csak nagyon kevés kivétellel a legtöbb lyukon is észre lehet venni, de a baltába helyezett nyél idővel mégis simára koptatta azokat, s így sokkal tisztábban láthatók e karczolatok a kőmagokon, melyek használatban soha sem voltak s így nem koptak.

Miután azonban a homok segélyével történt dörzsölés legkevésbé sem mondható erőszakos eljárásnak, az a kérdés merül fel, hogy mi okozta azt, hogy több példány épen a furás alkalmával törött ketté? E kérdésre is a talált kőmagok adják meg a választ. A dörzsölés által történt furásnál, minél mélyebb gyűrűt vájt a dörzsölésre használt cső, annál jobban nehezítette a munkát a csőben egyre hosszabbodó mag, s hogy ezen könnyítsenek, erőszakos ütés- és feszegetéssel igyekeztek a mélyített gyűrűből az akadályozó kőmagot kitördelni s ez erőszakos ütés és feszegetés alkalmával törött sok példány ketté. Élénken illusztrálja ez eljárást azon baltánk, melynél a furás a közepénél mélyebbre hatolt s a kiálló magnak hosszabb része ki van tördelve, úgy hogy csak rövid töve van még a lyukban. Ugyanezt mutatja három kitörött kőmag is. Az egyik vízszintes vonalban törött s ezt feszegetéssel törték ki; a másik kettőt felülről történt ütéssel távolították el, mert apró szilánkokat hasogattak ezekről. Hogy a furásnál sokszor ketté törtek ez eszközök, azt néha a türelmetlenség is okozta. A türelemnek bizonyára elég nagy foka kellett ahhoz, hogy dörzsöléssel lyukaszszanak át ily kemény kőeszközöket, nem csoda tehát, ha néha elhagyta a munkást türelme. Egy keskeny hosszú kőeszközt birunk a sánczról, melyen piczíny lyukat furtak. A furás már majdnem keresztül ért az eszközön,

s ekkor hagyta el türelme a munkást, mert e nagyon vékony válaszfalat ütéssel akarta keresztül törni, s e közben törött ketté az eszköz.

Az átfurt kőeszközökből baltákat vagy kalapácsokat és buzogányokat különböztetünk meg. A *baltáknak vagy kalapácsoknak alakja* különböző. Leggyakoribb azon alak, mely egész hosszában gömbölyű s élét kivéve minden szöglete lecsiszolt, a középen legszélesebb s az éllel ellentett végén tompa csúcsban végződik. Van azután ezekből néhány példány, mely ugyanezen alak mellett hosszában nem gömbölyű, hanem négy szöglettel bír. Az előbbeni alak után leggyakoriabbak azok, melyek nemcsak hosszában szögletesek, hanem tompa végük is a kalapácshoz hasonlóan négyszögletű lapot képez. Sokkal csekélyebb számban vannak egészen lapos példányok, melyeknek tompa foka félkört képez. Vannak azután a rendes nagyságnál még egyszer olyan hosszú példányok, melyek aránylag igen keskenyek s egyik végén élesek. a másik végén tompa fokúak. Van azután még négy bordákra csiszolt példány. Kettőnél csak a közepén vonul végig egy borda; az egyik négy ellentett oldalon bir bordával: egy másik pedig egész kosszában nyolczszögletű. E bordák azonban távolról sem oly tökéletes kivitelüek, mint minők a skandináviai példányok, hanem ellenkezőleg csak nagyon kevéssé domborodnak ki. Van végre két átfúrt kőeszköz, mely alul lapos s felül domború és keresztmetszete nemcsak a közepén, hanem tompa fokán is félkört mutat. Ezek egyike függőlegesen, a másik vízszintesen van átfúrva.

A lyuk általában közelebb esik a tompa fokhoz, s csak kivételes esetben találjuk azt a középen vagy az élhez közelebb. Ezt azonban csak az okozta, hogy a használat folytán kicsorbult élt újra köszörülték s így a lyuktól az élig terjedő eredeti hosszúság mindig rövidebb lett. Használati csorbulást azonban nemcsak az élen, hanem számos példánynál a tompa fokon is észlelhetünk. Az gyakrabban fordul elő, hogy használat folytán a furás részen ketté törött eszközbe újabb lyukat furtak, az első lyuknak nyoma azonban megmaradt s ez által az eszköz idomtalanná lett.

A buzogányokból hét példányt birunk. Ezek közül két kőből csiszolt példány egészen ép, a harmadik a furásnál törött ketté, a negyedik krétából csiszoltatott s legnagyobb részben szétporlott, midőn a halott mellől kivettük, csak az átfúrt lyukba beüllepedett mésztuff tartotta össze; az ötödik példány egészen az előbbenieknek alakjában és nagyságában agyagból keményre égetett imitatio. Két igen díszes teljesen ép nagy példány pedig óriási kagylóbélből készült. A törött és az agyag példány kivételével a többi mindig a zsugorított csontvázak mellett találtatott. A krétából készült példány a csontváznak markában volt. Valamennyi igen csinos pöttyökkel teli kőzetből készült s ez mu-

tatja, hogy valószinűleg a bot végére illesztett díszfegyverek voltak. Alakjuk vagy csak kissé lapított gömb, vagy alul lapos félgömb. Valamennyi függőlegesen van nagy lyukkal átlyukasztva.

Az átfúrt kőeszközök között még egy, a közepén átlyukasztott, lapos nagy korongnak töredéke; egy ékalakúan csíszolt töredék, melynek vastagsága irányába fúrtak picziny lyukat; egy rézsútos lappal biró csiszoló eszköz, melynek felső végén picziny lyukat kezdtek furni; egy kerek pálcza-alakú keskeny s hosszú kőeszköz, mely a furás közben törött ketté; két igen picziny miniature balta, melyekről alantabb szólok; végre három gyöngyfüzértartó puha homokkőből. Az egyik pálczaalakú gömbölyű, a másik kettő négyszögletű. Valamennyi hosszában többszörösen átlyukasztott. A lyukak piczinyek s a szélességi irányban vonulnak. Rendeltetésük az volt, hogy a gyöngyfüzérek fonalát egyenlő távolságban tartsák egymástól.

Éles éllel biró csiszolt balták és vésőkből összesen 79 darabot birunk s ezek többféle alakra oszlanak. Van mindenekelőtt nyolcz hosszú nagy balta, melyek közül csak kettő ép, a többi töredék. Ezek alul laposak, felül domborúak, úgy hogy keresztmetszetük félkört mutat. Az eszköz egyik vége tompa csúcsban végződik, a másik végén félkör alakú éllel bír. Az él nemcsak felülről csiszolt, hanem alulról is, úgy hogy az él nem laposan fekszik, hanem kissé felfelé konyult. Ugyanezen alakhoz tartozik három ép s picziny példány, melyek alakra nézve teljesen megegyeznek az imént leírt példányokkal, csakhogy a nagyságnak alig teszik ki egy harmadát.

Van azután 11 drb nagy hossznégyszög alakú balta. Az él két oldalról ékalakúan csiszolt, az éllel ellentett vége azonban ugyanazon vastagságban hagyatott meg mint közepén, s tompa négyszögletű. Az, hogy ez eszközöknek tompa vége oly vastag, nagyon alkalmatlanná teszi azokat arra, hogy tokba illesztessenek, azért nagyon lehetséges, hogy véső gyanánt használtattak, s tompa fokát érte a kalapács ütése. A legtöbb e fajta darabnak épen tompa fokáról vannak szilánkok lehasogatva.

Trapezalakú éles eszközökből van 26 drb. Ezek az előbbeni alaktól annyiban különböznek, hogy sokkal laposabbak s kényelmesen illeszthetők tokba, s a tompa végén keskenyebbek, mint az élen. Az él különben mindig két oldalról csiszolt s igen éles. Ezen alaknak nagyobb része picziny. Ezek ha tokba illesztettek is, valószinűleg véső gyanánt használtattak s csak a nagyobbakat tekinthetjük tulajdonképeni baltáknak.

Van azután két példány, mely az előbbeni trapezalakúaktól csak annyiban különbözik, hogy tompa vége nem egyenes vonalban, hanem félkör alakban végződik.

Van ismét 10 darab hosszú háromszög alakú. Ezek az előbbeniektől annyiban különböznek, hogy hosszabban nyulnak s felső végük tompa csúcsban végződik. Ez a nephrit-baltáknak rendes alakja. A szóban levő 10 darab közül az egyik szakszerű megvizsgálás alapján csakugyan nephritnek bizonyult és pedig ugyanazon fajtából, mely több példányban találtatott Zala-Apátiban s a bécsi múzeumba került, azon egy különbséggel, hogy a lengyeli példány valamivel sötétebb színű. Azt hiszem, hogy ezen alakból még több példányunk készült nephritből, de az még nem lett megvizsgálva.

Említést kell még tennem az egészen piczìny *miniature balták*ról, melyekből 13 példányt birunk. A legtöbb keskeny, hosszú, pálczaalakú, ugyanolyan, minőket már fentebb irtunk le, t. i. félköralakú keresztmetszettel. Csak négy példány tartozik ezek közül a trapezalakú széles vésőkhöz. Valamennyi igen csinosan van kidolgozva s élük nagyon éles. Bronzkori sírokban többször fordult már elő (így nálunk a többi között Pilinben) az eset, hogy a halottak melléklete gyanánt a fegyverek és eszközöknek hasznavehetlen igen piczìny utánzatait adták a sírokba. A szóban levő igen piczìny kőeszközöknek legnagyobb része szintén halotti melléklet volt, így a 110. számú sírban három egészen egyforma piczìny pálczás véső találtatott, s így azt hihetnők, hogy ezek is mint a rendes eszközöknek utánzatai csak a halotti mellékletek számára készültek. Ha azonban figyelmesebben veszszük szemügyre e piczìny eszközöket, a legtöbbnek élén kicsiny csorbulásokat találunk, a mi a mellett bizonyít, hogy nem votiv tárgyak, hanem tényleg használatban volt nagyon apró eszközök ezek. Sőt az átfurt balták között is volt két ugyanilyen piczìny baltácska, melyekről azt lehetett volna hinni, hogy csak játékszer gyanánt készültek. Mindkettő azonban a lyuknál ketté törött, és pedig nem a furás közben, mert a lyuk teljesen sikerült, hanem a használat következtében.

Sokkal több kétség merülhet fel azon eszközök használatát illetőleg, melyek *krétából* vagy erősen elkrétázott silexből készültek, s ezekből aránylag sok példányt birunk. Miután a kréta természetszerűen a silex-szel jelentkezik, a silex kő gondos kutatásánál okvetlenűl szembeötlött az őskori kőmunkásoknak mindott a kréta is, melyet puhasága miatt ha nem is dolgozhattak fel használható fegyver gyanánt, de könnyű feldolgozása miatt felhasználtak ékszerekre vagy a halottak mellé adott fegyver-utánzatokra. Általában gyakrabban látjuk, hogy a neolithkori tribusok szerették a krétát feldolgozni. Így a többi között gyakran találunk kréta gyöngyöket a francziaországi barlangleletekben.* Nálunk nincsenek ugyan krétából faragott ékszerek, de vannak

* De Baye «l'archéologie préhistorique» Paris 1888. p. 294.

fegyverek és eszközök. Legtöbb a trapezalakú vésőkből volt, de a keresztmetszetben félkör alakot mutató eszközöket is többszörösen készítették elkrétásodott silexből. Mindezek nagy részben a zsugorított halottak mellett találtattak, a mint a tiszta krétából készült buzogány is volt sírmelléklet. Átfúrt balta alakot ez anyagból egyet sem találtunk. A félig elkrétásodott silexből készült vésők elég élesek, mert a kő még elég tömör, de erősebb ütésre már nem bír elég ellentállással. Azt lehetne talán hinni, hogy eredetileg silexből készültek ez eszközök s már mint csiszolt eszközök krétásodtak el, a mi különben a silex kőnek rendes enyészeti processusa. De ezen feltevés ellen szól azon körülmény, hogy egyrészt egyetlen egy silexből csiszolt kőeszközt sem birunk; de másrészt a silexből hasogatott kőeszközeinknek ezrei között sincs egyetlen penge, mely ily elkrétásodást mutatna. Mindezek után tehát vagy oly czélra használták ez eszközöket, hol nem volt szükség a kőzetnek nagyobb ellentállási képességére, de ez kevés valószinűséggel bir azért, mert ugyanezen alakú eszközöket homokkőből soha, hanem rendesen a legkeményebb kőzetből csiszolták; vagy pedig épen azért, miután ezek előállítása nagyon csekély fáradságba került, kizárólag csak a halottak számára készítették azokat, s ez esetben nem menthetők a pia fraus-nak vádja alul, daczára, hogy különben halottaik iránt a kegyeletnek legszebb bizonyítékait szolgáltatták. Megjegyzem itt, hogy vannak agyagból keményre égetett balta töredékeink, ezek között az egyik átlyukasztott példány s egy szintén agyagból készült s átfurt ép buzogányunk. Ezek csakugyan a kőeszközöknek tulajdonképeni imitatiói, de ezek halottak mellett soha sem találtattak.

Él nélküli, de szabályosan kidolgozott csiszoló eszközökből van 19 db. Ezek rendesen hosszú pálcza alakúak és pedig vagy gömbölyűek, vagy négyszögletűek vagy pedig egész hosszúságukban laposak. Ide tartoznak azon csiszoló eszközök, melyek kavicsokból készültek. Ezekből nyolcz darabot birunk. A hosszú használat folytán különböző alakra koptak, és pedig vagy háromszög alakúak vagy ék alakuak, hol a csúcscsal ellentett rész félkör idomú. Ugyanilyen alakúak Hissarlikban is gyakrabban fordultak elő.

Wosinszky Mór.

A GUNDESTRUPI EDÉNY ÉS A CSÓRAI DOMBORMŰ.

A gundestrupi edény, melyet a kopenhágai n. muzeum igazgatója dr. Sophus Müller legutóbb kimerítő monographiában * tárgyalt, bizonyára ismeretes e folyóirat olvasói előtt. Azok részére, kik e becses értekezést nem ismerik, legalább az edény jól sikerült rajzát ismételjük e helyütt. Müller a nevezetes emlék magyarázatára összehordta mindazon analógiákat, melyeket Európa nyugoti vidékén ismerünk. Legyen szabad egy eddig figyelmen kívül maradt analógiát idézni, melyről azt tartom, hogy közel jár a gundestrupi edény domborműveihez, értem a csórai kincsből előkerült domborműves ezüstlemezt. Már Arneth ismeretes nagy művében ** közölte az emlék rajzát, de e rajz nem elég hű, s azért történhetett, hogy csak legutóbbi utamban, a mikor Bécsben a császári gyűjteményben a lemezt magát eredetiben is láthattam, ötlött szemembe stilusának hasonlatossága.

A lemez ezüstből készült, négyszögű és emberi alakok vannak rajta kiverve, szélei is csonkák és kicsorbultak, négy darabra van törve, mely összeillik, de így sem teljes a lemez, csak balfelől van meg a síma széle, legcsonkább jobbfelől, felső és alsó széléből lényeges részek alig hiányzanak. Az Arneth-féle rajz szerint a lemez mostani magassága 17 cm. A domborúan trébelt előállítás két embert tüntet föl, egyik, a balfelőli teljesen megvan, a mellette állóból valamivel több mint a fele. Ponczczal beütött pontok és köröcskék képezik a domborulatok körrajzát. A haja stilizált, az öltöző szorosan a testhez látszik símulni, a derekat öv szorítja körül, lábukon czipők vannak, melyeknek kihasított szorító szíjjai fölül összeérnek. A balfelőli alak nyakát azonkívül gyűrűk ékítik és lemez pántok ékítik a felkarokat és a kéztövét, a jobbik mellrügyöt mindkét alaknál erősebb körded domborulat jelzi. A balfelőli alakon a hasrügy táján kettős központi kör s fölötte két, a jobbra álló alaknál három fölfelé csúcsban szögellő párhuzamos pánt ékíti mellét; e pántok vonalozása épolyan mint az övé s a kar- és kézpereczé. A balfelőli alak balján hüvelybe rejtett egyenes kard lóg le; jobb kezét lefelé s kissé hátra tartja, balját magasan feje fölé emeli. A jobbfelőli alaknak csak egyik, jobbik keze maradt meg, ezt hasára fekteti.

Az emberi alakoktól fönmaradt tért beponczolt levelek és köröcskék töltik be, a leveleknek lándzsaforma idomuk van hosszú szárakkal, melyek a szélből vagy az alakok körvonalából indulnak ki, a köröcskék a leveleken kettesével, a szabad téren hármasával jelentkeznek. A lemez

* Megjelent a kopenhágai rég. társulat «Nordiske fortidsminder» czímű kiadványának 2. füzetében, dán szöveggel (35—61) és franczia szöveggel (62—68).

** *Arneth* Gold- und Silbermonumente G. S. XII. 95.

egész felületén aranyozás nyomai maradtak. A lemez balsó szélén még megmaradt a síma karika, mely 1·5—2 cm.-nyi széles s ezt függélyesen futó gyöngysor különíti el a többi tértől. A karimában néhány lyuk látható s két lyukban még a szögecsek is fönmaradtak. Ez mutatja, hogy a lemez reá volt erősítve valami alapra és hogy hozzá más hasonló lemez csatlakozott.

Az egész munka, az alakok úgymint az ornamentika igen durva, de mindazonáltal klasszikus mintákra utalnak.

DOMBORMŰVES EZÜST LEMEZEKKEL BORÍTOTT EDÉNY.
LELHELYE GUNDESTRUP (DÁNIA).

Szembetünő, hogy a gundestrupi edényen látható négyszög lemezek a csórai lemezzel szoros rokonságban állanak. Itt is ott is ugyanaz a hajazat elrendezése, a testhez tapadó szoros ruházat s a kivágott czipők idoma is egyforma.* Mindkét esetben a levéldekoráczió ugyanoly római mintákra utal.**

A lemezek nagysága is összevág, anyaguk aranyozott ezüst és mindkét lelet az annyira jellemző trébelés és ponczolás műtéteiből eredt; végül mindkét esetben még a 2 cm. széles karima is egyformán síma

* Lásd e részleteket a Müller czikkéhez csatolt VI. és XII. sz. fénynyomatú táblákon.

** V. ö. Müller i. h. 45. l. Resumé français 66. lapon. A csórai lemez ornamentalis körcsoportjaiban talán a szőllőfürtös dísz bogyóit lehetne gyanítani.

és a lemez erősitésére szolgált. Azonban nem szükséges, hogy a csórai lemez is úgy mint a gundestrupi edényt diszítő lemezek egymás mellé rakva épen ily körkörös hajlást borított. Mostani rongált állapotában alig lehet erre nézve végleges megállapodásra jutni. Annak a lehetősége sincs kizárva, hogy egyenletes fölületet borított, mint a fenéki szekrény ismeretes lemezei, melyek a pannoniai tartomány késői izlésének oly jellemző példányai.*

Az itt bemutatott lemezt 1821-ben az alsó-fejérmegyei Csórán több

DOMBORMŰVES EZÜSTLEMEZ A CSÓRAI LELETBŐL. $^{1}/_{1}$ NAGYS.

ezüst tárgygyal lelték. Ezek közt volt egy nyeregről való gomb, 4 kargyűrű, 2 nyakgyűrű, egy láncz, sok hegyes tüskeforma csüngő taggal, 6 fibula és néhány csekélyebb, többnyire összetöredezett tárgy.** Rómer helyesen veti össze e leletet néhány hasonló ezüst lelettel, nevezetesen a cserbeleivel. Az e leletekben előkerült tárgyak egykoruságát a sok közösen előforduló idom mutatja legjobban. Ilyen sokszor ismétlődő tárgyak: az ezüst sodronyból tekert ezüst kargyűrűk, a horgos végű nyakgyűrűk, a pálczácskás idomu csüngőkkel ékes lánczok és külö-

* Rajzát lásd Arch. Ért. Uj f. VI. 253.

** A lelet leirását lásd *Sacken* és *Kenner* lajstromában *Goos* Arch. d. Ver. für Siebenbg. Landeskunde N. F. XII. 1876. 217. l. *Rómer* Arch. Ért. Uj f. VI. 1886. 204 s k. ll. 385 s k. ll.

nösen a lapított hátú és hátuk közepén szélesbülő fibulák. Rómer e leletek korát, melyek különváló jellemző csoportokat képeznek, a Kr. u. első századba helyezi.* A csórai lemez töredezett és csonka volta még nem bizonyítja, hogy keletkezése az itt jelzett többi tárgyaknál régibb korba megyen vissza, romlott állapota már azért sem szólhat az egykorúság ellen, mert a vele járó és hasonízlésű más leletekben előforduló ékszerek technikájában is hasonlóképen a trébelő kalapácsnak és ponczнак jutott a főszerep.

Az itt bemutatott csórai és vele egykorú leletek tehát újabb támasztó pontokat nyujtanak a gundestrupi edény korának azon megállapítására, melyet dr. S. Müller helyesen eltalált, mikor a gundestrupi ezüstedényt is a római császárság legrégibb szakaszába utalja.

Budapest, 1893. áprilts 22.

Egil Petersen,
a kopenhágai n. muzeum segédőre.

KIS-KALÁN (AQUAE) RÓMAI FÜRDŐJE ÉS KŐBÁNYÁSZATA HUNYADMEGYÉBEN.

A hátszegi medenczéből és Daciának épen abban elhelyezkedett fővárosától, Sarmizegetusától északra a Maroshoz irányított hadiút egyik állomását a mai *Kis-Kalán* helyén Aquæ képezé. E helységet idáig a mellette látható római fürdő révén emlegeték leginkább az archæologusok s a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének area 227. lapján XXIV. sorszám alatt szintén e minőségében nyert bevezetést. Saját kutatásaim egy újabb nevezetességét deríték fel Kis-Kalánnak, mennyiben kétségtelen bizonyossággal sikerült tisztába hoznom, hogy a rómaiak az odavaló thermák mellett a kiskaláni durva *mészmárgát* is szorgalmasan felhasználták és jelentékeny bányákban fejtették. Legyen szabad ennélfogva a *fürdő* szerkezetének részletesebb bemutatása után tanulmányom második részében Kis-Kalánt a római *kőbányák* sorába is beiktatnom.

I. *Aquae = Ad Aquas római fürdője.* A Peutinger táblán *a Sarmategte ad Aquas* kijelölt XIIII m. p. alapján Mannert** ó-kori geographus még a múlt század vége felé napvilágot látott munkájában Hátszeg Vajda-Hunyad közé helyezé *Ad Aquast* s épen nem csodálhatjuk, hogy ő, ki Daciában nem járt, a biztos kitüzéssel adósunk maradt s a közelebbi meghatározás egy alapos helyismerő és honfitársunk, Ackner Mihály osztályrészébe jutott. E fáradhatatlan buvárunk, kinek nemcsak a daciai helyrajz, de Erdély természeti viszonyai körül

* Rómer i. h. 207. l.

** Geographie der Griechen und Römer. Nürnberg 1795. VIII. r. IV. k. 201—202. lap.

is eltörülhetlen érdemei vannak, a bécsi cs. kir. műemlékek bizottságához 1856. és 1857. benyujtott jelentésében[1] Mannert általános meghatározását azzal egészíti ki u. is: hogy a Peutinger táblabeli Ad Aquas Kis-Kalánon keresendő, míg Ptolemæus Ὕδατα-ja inkább Algyógyra, illetőleg a szintén hőforrásairól ismeretes Feredő Gyógyra illenék *Csigmi (Germisara)* közelében.[2] Ugyanezt a nevezetet ismétli a topographiai adatokban Ackner nyomdokain járó Vass József[3] «Erdély a rómaiak alatt» cz. pályakoszorús művében, jóllehet Torma Károly[4] jeles tudósunk épen e mű megjelenési évében, 1863 tavaszán végzett nyomozásai alapján már tisztába hozta vala: «hogy Ptolemæus *Hydatája* a Peutinger tábla Ad Aquasával ugyanegy római telep vala». Torma mellett bizonyít a Várhelytől Kis-Kalánig mai napság mérnökileg 37 kilometerre számított distantia is, mi majdnem összevág a Ptolemæus-féle XXI római mérfölddel, 4 ¹/₅ mfd, vagyis 32 kilométerrel. A rómaiak azonban mai országutunk irányától eltérőleg Hátszegvára és a hátszegi hegynyulvány kikerülésével a Strigy váraljai szorosához irányíták Osztro Kernyesd irányában a Sebes érintésével Uncsukfalva-Öralja Boldogfalva irányában hadi útjokat, A hunyadmegyei építészeti hivatal ez iránynak megfelelőleg *Vásárhely-Kernyesd-Váralja Strigy Plop-Brettye, Kis-Kalán* felé 4 ⁷/₈ mfdet (37 kilom.) számít, a mi jóval több a rómaiakénál. Azonban a mai megyei út kanyargós menetét a rómaiak nem követték s az ő nyílegyenességgel kitüzött útjok a valóságban nem is mehetett 32—35 kilométernél többre.

A két rendelkezésünkre álló távolsági adat közül ennélfogva a *Peutinger tábláé* (XIIII római mfd) marad el a valóság mögött, de mindakettőből kétségtelenül kiderül az: *hogy az Aquaeval jelentésben is egyező Hydata Kis-Kalánnal azonosnak veendő s Csigmó mellett a feredőgyógyi thermáknál már azért se kereshető, mert a Peutinger tábla Ad Aquastól Petrisig (= Arany) XIII, onnan Germisaraig (= Csigmo a Peutinger táblán Germizera) ismét VIIII r. mfd, vagyis összesen 22 római miliaret számít, mely adat a kis-kalán Arany 2 ³/₈ mfddel (18 kilom.) s Arany-Csigmo 2 ²/₈ mfd (16 kilom.) édes kevésben tér el, onnan 34 kilométernyi távolsághoz csupán 5 ¹/₂ kilométerrel differál.*

Kis-Kalán római neve feliratilag is documentálva van, s Torma Károly érdemes tudósunknak köszönhetjük ismét azon fölirat fölfedezését és megfejtését, melyet 1863 tavaszi kirándulása előtt kevéssel ásott volt ki a helységtől északra, épen a mai vasúti őrház felett Gyor-

1 Jahrbuch d. k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1856. I. 11. lap, 1857. II. 81—83. U. ennek külön lenyomata 10. és 13. lap.

2 Corpus Inscript. Latin. III. XXIII.

3 Erdély a rómaiak alatt. Kolozsvár 1863. 155. lap.

4 Tizenkét római felirat Daciából. Erdélyi múzeumegylet évkönyvei. Kolozsvár II. k. 1863. 129—134. l. Külön lenyomat is ezen czímmel 12. lapján a jegyzetben.

gyeszk Miklós odavaló földmívelő. A vallási czélra készült ara azóta ismét régi rendeltetésének megfelelő helyre jutott, mennyiben utóbb a gör.-kel. templom oltárkövéül illesztették be s a helység jóvoltáért, arról áldoz napjainkban is a pap. Szövegét Torma K. után a C. I. L. III. k. 1407. sz. alatt olvashatjuk:

I · O · M	J(ovi) o(ptimo) m(aximo)
PRO · SAL · D · N	pro sal(ute) d(ominorum?) n(ostrorum)
C · IVL · MARCIA	C. Jul(ius) Marcia-
NVS · DEC · COL	nus dec(urio) col(oniæ)
PRAEF PAG	praef(ectus) pag(i)
AQVENSIS	Aquensis
GENIO EOR	genio eor(um)
POSVIT	posuit.

A helység körülbelül a Kis-Kalán által elfoglalt terraseon terült ki. Terjedelme se lehetett nagyobb, mert a fennebb ismertetett feliratos kövön kívül 1884 tavaszán nekem is sikerült a dévai múzeum számára a falu déli végéről egy Jupiternek szentelt arat szerezni.*

I · O · M ·
A › ELICO
› V › L › S › M

A durva mészmárgából készült fogadalmi oltár magassága 61 cm., szélessége 25 cm. Az irásos lap magassága 36 cm., szélessége 15 cm.

Ezen kívül kétségbevonhatatlan kis-kaláni provenentiával bir az Ackner-Müller-féle felirattárban** 214. sz. a., a C. I. L. pedig 1406. sz. a. bemutatott oltárkő:

HERCVLI
M · IVL ·
PRoCLIA
NVS VET
V · L · S

Ezt 1860-ban ásták itt ki s néhai Várady Alberthez került, kinek Déván szétkallódott gyűjteménye romja gyanánt sikerült ezt még megmenthetnem.

Már kevésbbé bizonyos az idevaló származás az 1404. sz. kőnél, mely a puszta-kaláni gör.-kath. templom oltárkövéül szolgál s publicatióját Torma Károly ny. egyet. tanárnak köszöni. E feliratról azért kétséges az ide tartozás, mert a Strigy jobbparti *Szacsal* falu mellett is fordultak ujabban feliratos kövek elé s a szomszédos Strigy Sz.-György temploma szintén onnan szerezte faragványos és feliratos kődíszeit.

* Tizenkét római felirat Daciából Torma Károly 3. sz. a.

** Die römischen Inschriften in Dacien. M. Ackner und Müller 1865.

A. C. I. L. 1403. sz. (Cs.-Keresztur), 1408, 1409, 1410, 1413 (Fel-Pestes) Aquæhoz besorozott feliratok sokkal inkább származhattak Veczelről (Micia). Az ugyanide osztott 1405. számúról Torma K. «*Adalékok Daczia föld- és helyiratához*» cz. értekezésében kideríté a veczeli eredetet, a mikor az 1351. sz.-val együtt Veczel egykori nevét (Micum=Micia) is sikerült kibetüznie. Ép így idegen és Torma Károly 1863-ik évi nézete szerint is várhelyi eredetű az 1412-ik számú Publius Furius Saturninus emlékére vonatkozó márványoltár, melyről sikerült azt is megállapítnom: hogy a daciai nekropolis egyik szobrászának nevét örökíti meg.*

1. ábra.

Kis-Kalánhoz számíthatjuk az északról szomszédos Baczi, Batir, s délről határos Russ körül eléforduló római építkezéseket is. Bőviben találjuk itt a különféle alakú téglákat, csakhogy, fájdalom, azok egyikén se sikerült még bélyeget felfedezni. A téglák közt leggyakrabban a 25 cm. hosszú, 20 cm. széles és 5 cm. vastag épülettéglák jönnek elé, de találni gyakran a széles fedélcserepeket, azok kupakos fedőit is. Thos György falusi ember háza alatt egy ma pinczéül szolgáló boltozott üreg félreismerhetetlenül római eredetű mű. Hömpölyökből, bányahulladékokból készült s a vastag mészadalék oly szorosan összefogja, hogy alig sikerül egy darabot abból leütni. Érmeket is elég gyakran találnak, főleg szántás, kapálás idején. Egy asszony egész éremgyűjteményt őriz s nem sikerült azt tőle eldisputálnom. Trajanus Antoninus Pius, Alexander Severus, Diva Faustina, Julia Mammea, Philippus szerepelnek ez ezüst- és bronz érmeken leginkább. Egyéb

* Arch. Ért. 1880. évf. 101. lap.

ipari készítményekről nem értesültem s még csak az egyebütt oly gyakori lámpák se igen mutatkoznak. De az idevaló fürdőt Kis-Kalántól s következőleg Aquætól még egy jó negyedórányira délkelet felé kell keresnünk azt a magános harmadkori mésztömzsöt, mely a szomszédos sarmatemelet elszakadt tagjaként az országúton is belül a Strigy felé futott. Szomszédságában pár házikó s a környék által látogatott deszkacsarnok jelzik mintegy az irányt. A négy méternyire feldomboruló likacsos szövetű mészdombra lépve, annak közepén a kivájt kőmedencze, a rómaiak annyit emlegetett fürdője előnkbe tárul (1. rajz).

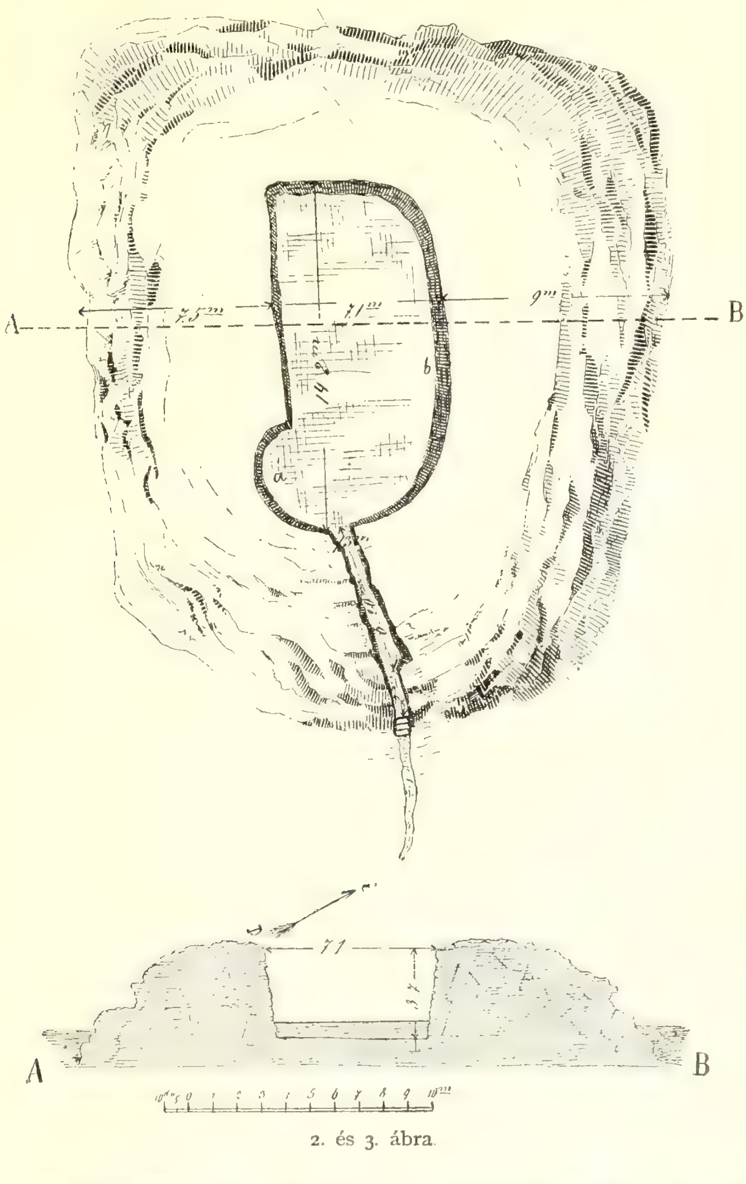
Az összesen 94 m. alapterülettel biró sziklaclombnak épen kellő közepébe mélyítették az átlag 7·1 m. szélességű, 14·2 m. hosszú medenczét (3. rajz), melyből egy 1·3 m. szélességű és 8·2 m. hosszúságú s hasonlóképen kivésett kőcsatorna kelet felé a szabadba szolgál (2. rajz). A felesleges víztömeg ezen át felhasználatlanúl szétoszlik, ha csak értékesítésnek nem veszszük az itt néha napján megjelenő szegények fürdözését s az ősz folytán versengve űzött kenderáztatást. Utóbbi mívelet ilyenkor az egész kőfürdőre kiterjed s nagy elősegítője a vízi siklók, nadályok betelepedésének, melyek a nyaranta foganatba vett kitisztítás daczára a fürdő közönséget a «*kőfürdőtől*», a mint helyi néven emlegetik, elriasztják. Az alaprajzunkon (3. rajz) is jól kivehető fürdőkijáratnak belépőleg számított jobb falazatában *három* egymástól 1—1 1/2 m.-nyi közökben mutatkozó kivájás arra utal bennünket, hogy eredetileg ezeken zsilipeket bocsáthattak le a víz megtorlasztására. Ma is megkisértik a feltorlasztást, de 90 cm.-nél magasabbra a víz tükre azért nem emelkedik s mert ilyenkor azt tapasztalhatjuk, hogy a dél felé pár méternyire következő új keletű szomszédos fürdőmedencze vize szemlátomást emelkedik: nem egészen alaptalan az a feltevés sem, hogy abban az irányban a különben is erősen likacsos és repedezett sziklatömeg valamely közlekedő nyilással rendelkezik, sőt a szóban levő újkori fürdő forrásai is ide szolgálnak.

A római kőfürdőben a víztükör felülete 38 méter s a keresztszelvényen (4. rajz) 3·7 m. mélynek mutatkozó medenczét átlag 80 cm. mélységű víz tölti ki, úgy hogy a belépő testet 304 köbméter víz hullámozza körül. Ackner Mihály* említett jelentése 10. lapján szintén foglalkozván a fürdő részletezésével, a medencze hosszát 45′, szélességét 30′, mélységét 18′ becsülte. A bevezető csatorna szerinte 4′ széles s annak véseteit ő is észlelte. A sziklaclomb magasságát 18—20 lábnyira jelölte meg. Ugyanezen adatokat említi Vass József.** A 27·2 fok (C) = (22 fok R.) thermák *a* és *b* táján fakadnak legbővebben fel s a

* Ackner Mihály, Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Wien 1856. 10. lap.

** Erdély a rómaiak alatt, Vass József, Kolozsvár 1863. 155. lapján.

falazaton a finom vésetek barázdáit annyi század vihara se simíthatá el. Csupán a hullámveréstől keletkezett rovátkák zavarják meg a sima felület folytonosságát. Úgy látszik eredetileg se volt a természetes alapzaton kívül más padlózata s legfeljebb a fedélzetet s a kivezető csatorna zsilipjeit kell az egykori alakhoz hozzáképzelnünk. A fürdő keletkezé-

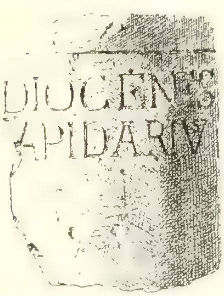
2. és 3. ábra.

sével a regeirodalom is foglalkozik. Egy versio szerint három tündér várat szándékozott építni, de míg a dévai és aranyi istenhez folyamodtak: a kaláni nagy kevélyen elutasítá magától az isteni gyámolítást s a völgyi lakosság iszonyú sanyargatásával éjfélre mégis felépíté fényes várlakát. Mikor azonban két társa épen a remekmű bámulására sietne,

egyszerre iszonyú dörej, villámlás közt elsülyedt s helyén a jóságos ég e hőforrásokat fakasztá fel. Kőváry Lászlónál* egy másik változatot olvashatunk. Itt az aranyi helyett a kőboldogfalvi tündér szerepel s a kaláni épen a fürdő építését tűzte maga elé. A dévai tündér hamar megépítvén kastélyát, sietett a készülő fürdő szemlélésére. A kőboldogfalvi látva visszamaradását, haragjában lóra pattant s épen a kőmedenczére ugratott, hol patkója nyomát máig látni akarják még némelyek.

Mindez csak azt tanusítja, hogy ősidők óta méltó csodálattal haladt el ez érdekes régészeti emlék mellett az emberiség, s igy kétszeresen méltó arra, hogy régészeti irodalmunk is tüzetesebb figyelemre méltassa.

II. *Aquae mint római kőbánya.* Még 1884 tavaszán, midőn először nyilt alkalmam a Strigyvölgy archæologiai emlékeinek felkutatására, feltünt nekem a Kis-Kalánon látható durva mészpadok sajátos levájtsága s azon feltevésemnek adék a hunyadmegyei régészeti társulat kebelében kifejezést, hogy a római kőbányák egyikét bírjuk Kis-Kalánon.

4. ábra.

A falu, mint említők, egy lankás fokterű szélén helyezkedett el s szélső házai épen a hegyfok alá ereszkednek. Temploma a lankás kaptató derekáról integet a távolba, s épen közelében maradtak meg legtisztábban a lépcsőszerűleg lefejtett rétegsorok. A vésetek nyomait a járó-kelő falusi nép s az utólagos kontár bányászkodás ugyan sokkép átalakította, de ennek daczára közönkint tisztán megkülönböztethetjük a bányászvéső munkáját s magát a *pagus* származási okleveléül tekinthető feliratot is idevaló kőzetnek ismertem fel. A mit azonban 1884-ben csak technikai és kőzettani motivumokra támaszkodva egyszerű föltevésként hangsulyoztam, arra csakhamar megérkezett a tényleges bizonyíték is egy innen a dévai múzeumba került felirat képében. E magában igénytelen, alig két sorból álló inscriptió egy kis-kaláni kőfaragó czégtáblájául szolgált s így hangzik:

DIOGENES
(L)APIDARIV(S)

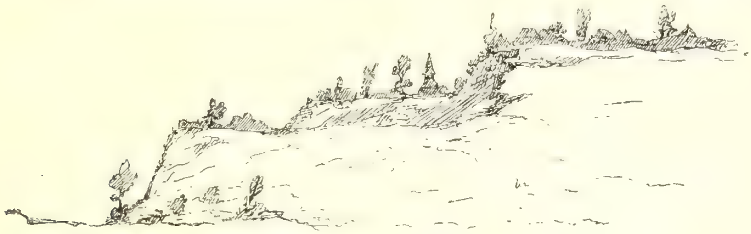
Diogenes (l)apidarius (4. rajz).

Anyaga ugyanaz a mészmárga, melynek padjait a helységben szemlélhetjük. Magassága 39 cm., szélessége 31 cm., vastagsága 7 cm. Előlapja domború; az ellenkező oldalon lapos s úgy látszik, az

* Száz történelmi rege. Kolozsvár.

épület előrészében vagy oszlopsorok közé beillesztve, hivatva volt messzire kitetsző 8 cm. magas lapidaris betűivel tájékoztatni az érdeklődő közönséget Diogenes mester üzletének hollétéről. Erről tanuskodik a felső párkányzat is, mely úgy van kidomborítva, hogy az alája helyezett betűket az esőcsurgástól jól megvédhette (4. rajz). A mellett tehát, hogy a meglehetős ritka czégjegyek sorát szaporítja, feliratunk egyúttal okmányszerű adatát képezi az egykor itt virágzott *kőfejtésnek* is. E szövegénél és formájánál fogva egykép érdekes faragvány rajzát nem tartám feleslegesnek a lebányászott lépcsőzetek tájképi vázlatával együtt idemellékelni. (5. rajz.)

Használták-e az idevaló kőzetet és találni-e annak nyomát a daciai városokban? ez volna nemde a megfejtendők sorrendjén most. Járjuk be Sarmizegethusa romjait, a veczeli castrum környékét; látogassunk el a Szászváros mögött a Városvíz völgyön, *Felső-Városviznél* mutatkozó katonai állomáshoz s ennek a kőzetnek párját a síremlékek,

5 ábra.

monumentális épületrészletek, sőt szobrászati tárgyak közt igen gyakran feltaláljuk.

Ha tehát egyes-egyedül Kis-Kalán vett volna részt a hátszegvidéki és alsó-marosvölgyi római helységek építkezésében és feldiszítésében: legkisebb nehézséget se okozná a forgalmi élénkség kimutatása. Csakhogy az átellenes Kőboldogfalva felett egy sokkal terjedelmesebb és egyes quarcztartalmú rétegeitől eltekintve, egészen hasonló anyagú kőbányát sikerült felfedeznem. És épen utóbbinak a kiterjedtebb munkahelyekből önként következő nagyobb üzeme teszi nehézzé a kiskaláni kőbánya részesedési arányának pontos meghatározását. Az előadottakkal azonban — felfogásom szerint — sikerült kimutatnunk: hogy Kis-Kalán nemcsak a Daciába vezető hadi út kedvéért nyert római települést, hanem a hőforrások hygiænikus előnyei s kitünően formálható kőanyaga is vonzotta ide a rómaiakat. De a mennyiben a római hódítás korát megelőző időkre utaló néhány még általam nem publikált hunyadmegyei erődítésnél a kis-kaláni, illetőleg kőboldogfalvi mészmárga quaderek legalább diszítmények alakjában, legtöbbször pedig rendes építő anyag gyanánt alkalmazva valának: semmi kétség, hogy a rómaiak itt kész kőfejtéseket találtak s a dákok idejére esik

az idevaló kőbánya eredete. Sőt igen valószinű, hogy a kis-kaláni therma sem vala a dákok előtt ismeretlen, a kik például az algyógyi hőforrásokat is jól ismerhették, olyannyira, hogy *Germizara* elnevezés egyenesen az odavaló fürdőkre vonatkozik. Mi természetesebb tehát, mint hogy a rómaiak a könnyen megmunkálható kőanyagot annyival előnyösebben értékesíthették, mert a könnyű közlekedés annak szállítását úgy Hátszegvidék felé a fővárosba, mint a Maros terén Micia (Veczel) Germizara (Algyógy-Csigmo), sőt Apulum felé nagyon elősegítette.

Aquæ a főváros agerébe esett s Caius Julius Marcianus decurio is onnan nyerte kiküldetését a kis község elöjáróságára. A lakosságról kevés mondani valónk lehet, bár az általam ott talált két feliratban megnevezett személyek, t. i. Diogenes és Elico, azt sejtetik velünk, hogy itt is a félgörög perustáknak jutott a kőbányászat s hogy a Diogeneshez hasonló kőfaragómesterek is közülök teltek ki.

Mindezekből kitetszőleg Kis-Kalán ép oly joggal, ha nem nagyobbal, helyet igényelhet római kőbányáink, mint gyérszámban ismert e nemű fürdőink között

Déva. *Téglás Gábor.*

NÉPVÁNDORLÁSI SÍRMEZŐ A BEZENYEI PAPRÉTI BIRTOKON MOSONYMEGYÉBEN.

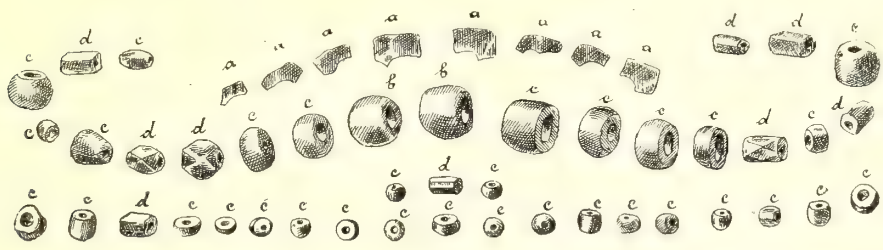
A rajkai járáshoz tartozó Bezenye község határában, mely düllői nevei, ú. m.: Tilos, Dunajár, Büdöskút, Kövesút, Füzes, Pótlék stb. után itélve, egykoron magyar ajkú lakossággal bírt, jelenleg azonban kizárólag horvát ajkú kisbirtokosok tulajdonát képezi.*

Ezen birtoknak több évtized előtti berendezésekor az építkezéshez szükségelt kavics előállítása czéljából a jelenleg Bezenye község tulajdonát képező 1024. helysz. sz. földjének nyugoti vége mellett, a keleti oldalon nyittatott egy kavics gödör, mely alkalommal a munkások több rozsdás vasdarabot találtak, melyeket kardrészeknek véltek, bővebb értesülést szereznem azonban nem sikerült, mert mindazok, kik felvilágosítást esetleg nyujthattak volna, részint elköltöztek, részint elhaláloztak, és így ezen hír, valamint Bél Mátyás monographiájának azon útmutatása nyomán, hogy Bezenye határában fekvő és meg is nevezett domb alatt aluszszák örök álmukat a mosoni várból kirohant Kálmán

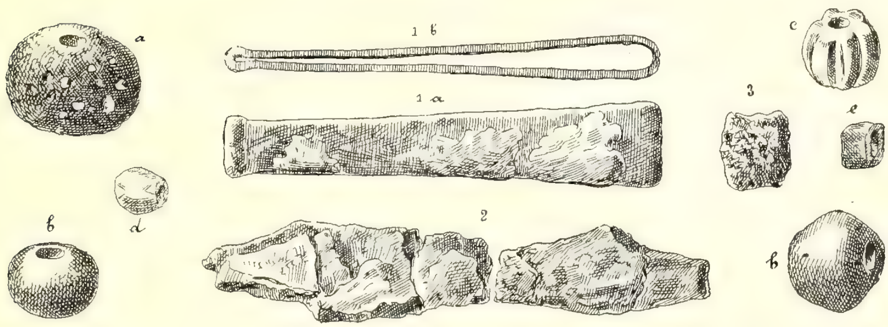
* A község véneitől hallottakon alapuló feljegyzéseim szerint — hajdanában egy pap bírt egy réttel és több jobbágygyal, azonban bizonyos évi járadék ellenében úri jogait a m.-óvári uradalomra ruházván, ezen jog alapján lett az ezen jognak megfelelő terület, nevezett uradalomnak, egy magyaróvárbeli határbeli szomszédos birtoktestéhez csatolva, mely ekként összesített birtok Paprét (Pfaffenwiese) elnevezést nyert.

király által szétvert keresztesek, kezdettem meg ezen községben az ásatásokat.

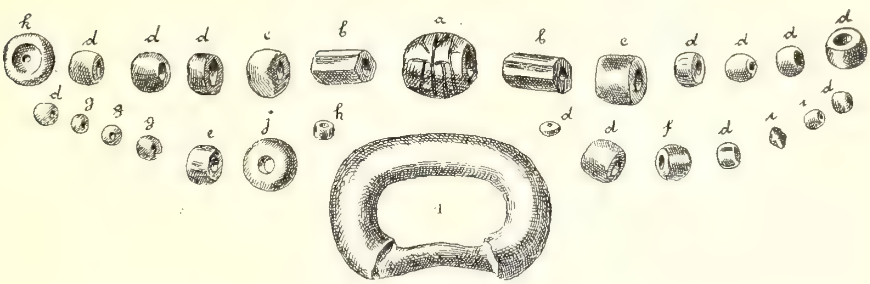
Az említett monographiában jelzett domb nevét a község legöregebb emberei sem hallották sohasem, az semmiféle okmányban elő nem fordul és így neki állottam minden dombnak vagy a szántásokon

1. sír.

2. sír.

7. sír.

jelentkező domborodásoknak, de sikertelenül és így a keresztes vitézek sírdombját nem találva, kutatás alá vettem a fentemlített kavicsgödröt.

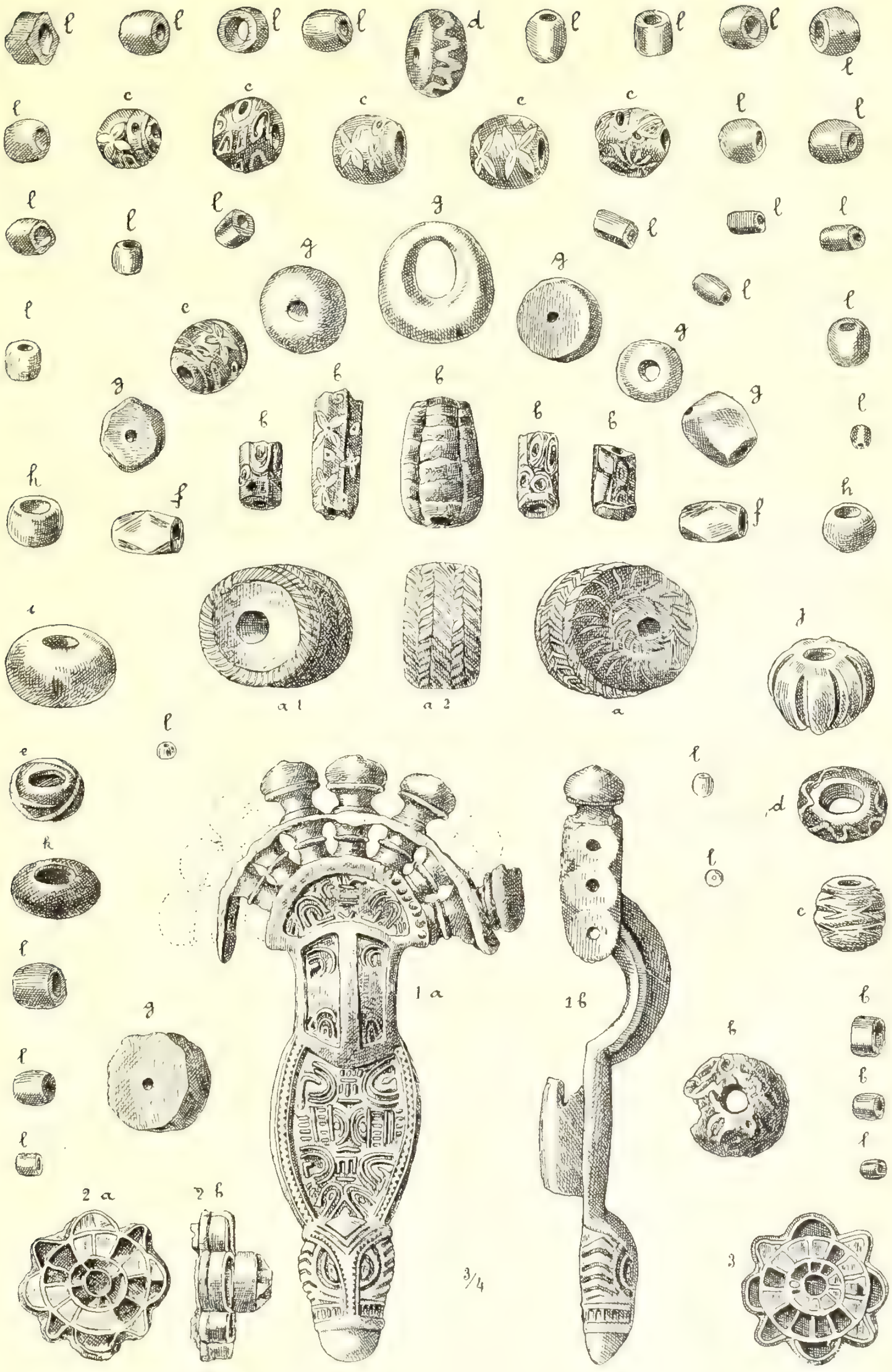
A hosszú idő folyamán leomlott partok begyöpösödvén, a természet maga gondoskodott róla, hogy a meredek partban jelentkező sírhelyek zöld bársony takaróval legyenek avatatlanok szemei előtt eltakarva és így az egész elhagyott, már használatban nem álló kavicsgödörben nem volt található semmiféle tárgy, edény vagy csonttöredék,

mely régészeti lelhelyre engedett volna következtetést levonni, ennek daczára függélyesen leásattam az északnyugati partot, de semmiféle földkeverékre nem akadtam, valamint a délkeleti oldalon sem, de az északkeleti part függélyes leásása után a partoldalba a fehér kavicsos homokból álló altalajban öt helyen egymástól különböző távolságban és különböző mélységig terjedő fekete földvegyülék kétségtelenné tette. hogy ott sírhelyek vannak.

Ásatás alá vevén az első sírt, másfél lábnyi hosszúságig sem edény, sem csontozatra nem akadtam, pedig vagy a koponyának vagy az alsó lábszárnak már elő kellett volna tünnie, miért is magát a sírt ásattam le függélyesen és az így nyert átmetszetet vevén vizsgálat alá, azt észleltem, hogy a sír fehér kavicsos feneke felett öt centiméter magasságban, egymástól 30 centiméter távolságban, de egyenlő magasságban két diónagyságú sárgás földkeverék van, a mi által bizonyosságot szereztem magamnak arról, hogy már a felső lábszárnál vagyok, és a tetem nyugotról keletnek fekszik, a mi annyiból is előnyös volt reám nézve, a mennyiben az ásást mihelyest a fekvés irány konstatálva van, mindig a lábnál kezdetem, hogy a koponya könnyebben megmenthető legyen.

Az ekként történt felfedezés nyomán 1885. február 27-én 5 sírt, márczius 8-án 3 sírt, márczius 12. és 13-án 5 sírt, május 17-én 11 sírt, május 31-én 25 sírt és 1886. april 4-én 18 sírt, összesen tehát 67 sírt tárattam fel.

Ezen ásatás eredményeként konstatálva van, hogy az itt temetkezett néptörzs germán volt, mit a 8. sírban talált ezüst fibulákon látható runák elég kétségtelenné tesznek, a többi leletek is egészen más idomúak, más jellegűek, mint a németvölgyi és szentpéteri, úgy az ezekkel egészen azonos jellegű, most felfedezett csúnyi sírmezei leletek. A temetkezés rendes sorokban történt ugyan és pedig főleg nyugatról keletre ásott sírokkal, az egyik sor tetemei azonban északnyugatról feküdtek délkeletnek, egyik sírban pedig a tetem épen megfordított irányban feküdt. Az embereklyék a kavicsos homok vizes altalajában elkorhadtak teljesen és a 67 sírból csakis egyetlen koponya volt szerezhető. A sírok mélysége változó és pedig 90—230 cm. között, és a leletekre nézve a mélység nem határozó, mint a németvölgyi és szentpéteri sírmezőkön, hol sekély sírban bögrén kívül lelet rendszerint nem található, míg mély sírban a bronzlelet biztos, mert a papréti sírmezőn sekély sírokban szép leleteket találtam, mély sírokban pedig semmit sem. A bögrék aránylag sokkal csekélyebb arányban fordulnak elő, mint fenti sírmezőkön, és anyag, úgy alak tekintetében némileg azokétól különböznek. Orsó, gomb, többi sírmezőnk női sírjainak jellemző tárgya, egy sem találtatott, valamint egyetlen nyílvég sem, és így ezen nép-

8. sír.

NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELETEK A BEZENYEI PAPRÉTI BIRTOKRÓL (MOSONY M.)
A MAGYAR-ÓVÁRI MUZEUMBAN.

törzs nyílat nem használt, és fegyverét lándsa és nagy egyenes hosszú kard képezte.

Az egyes sírok leírása következő:

1. sír. (női sír) ásta alólirt, 208 cm. mély, 170 cm. hosszú.

a) különböző idomúra vágott apró almandin táblácskák, melyek valamely ékszer rekeszéből hullottak ki. — Gyöngyök:

b) két átlátszó zöld üveggyöngy;

c) tizenkét kerekded vöröses és sárgás üvegszerű opak anyagból;

d) tizenkét hasonló anyagból, hosszúkás vagy szögletes;

e) két fehér, átlátszatlan, egyik kisebb, másik nagyobb.

2. sír, ásta alólirt, 160 cm. mély, hossza meg nem határozható.

1. vas csiptető, hossza 8 cm., oldalmetszetben és felülről tekintve.

2. vasszerszámnak 3 töredéke (kés?).

3. alaktalan rozsdás vastöredék.

Gyöngyök:

a) sötétkék, üvegszerű átlátszatlan anyagból, átlátszatlan vörös anyagú betétekkel;

b) májszínű anyagból, felületén quarz (?) kövecskékkel;

c) átlátszó üveg, zöldes-sárga, fölülete rovátkos;

d) kék üvegből áttetsző;

e) téglavörös opák.

3. sír, ásta alólirt, 160 cm. mély, hossza meg nem határozható. A jobb lábszár mellett vaskard. (Rajzát l. a vastárgyak tábláján 9. szám alatt).

4. sír, ásta alólirt, 95 cm. mély, koponyatöredék és vaslándsavég. (Rajzát lásd a vastárgyak tábláján 8. szám alatt.)

5. sír, ásta alólirt, lelet nem volt, sír, mely tesz 90 cm.

6. sír, ásta alólirt, 180 cm. mély, csontkorhadékon kívül misem találtatott.

7. sír, ásta Őshegyi József, 140 cm. mély, 120 cm. hosszú.

1. Csatrész bronzból.

Gyöngyök:

a) zöld sötét, zöld erekkel opák, üvegből;

b) zöld hasábok, áttetsző üvegből;

c) hasonló anyagú, de kerek 19 db., különböző idomú és nagyságú sárgás vagy vörös opák üvegszerű anyagból;

d) sötétkék opák üvegszerű anyagból;

e) tojássárga opák, üvegszerű anyagból;

f) három amethyst (?) gyöngyöcske;

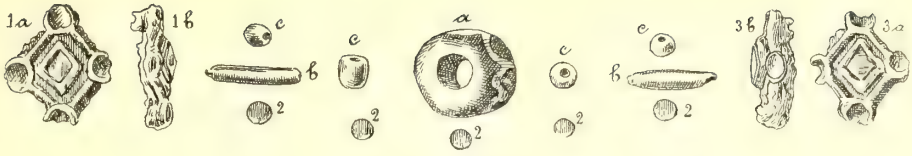
g) feketésbarna anyagból;

h) két átlátszó gyöngyöcske, kék üvegből;

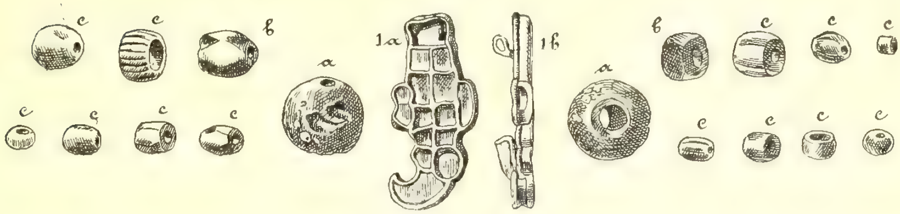
i) nagyobb gyöngy Carneolból.

8. sír, ásta alólirt, 230 cm. mély, 80 cm. széles, 170 cm. hosszú.

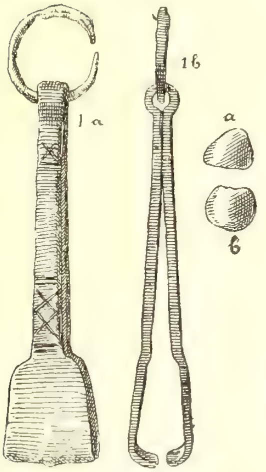
1. a két alsó lábszárcsont között, a térden alul és pedig egyik a másik felett valami koromfekete korhadék (bőr) között találtatott fibulapár ezüstből, kisebb-nagyobb sérülésekkel, az alsó tüske mindkettőn hiányzik, a tüsketartó

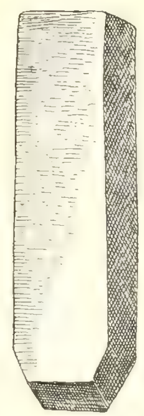
11. sír

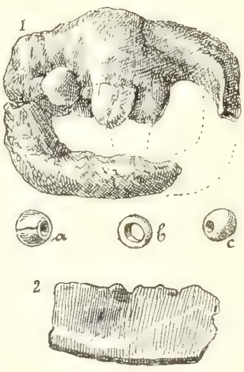
17. sír.

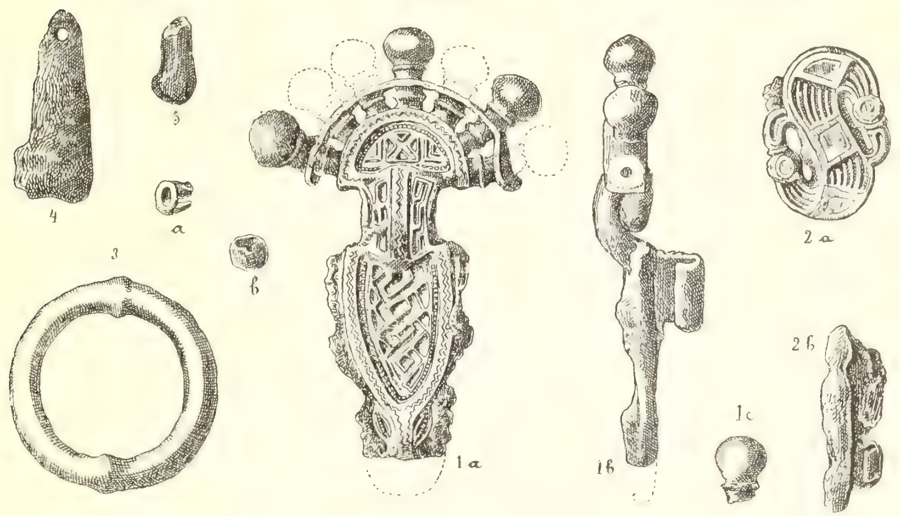
19. sír.

21. sír.

31. sír.

20. sír.

NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELETEK A BEZENYEI PAPRÉTI BIRTOKRÓL (MOSONY M.)
A MAGYAR-ÓVÁRI MUZEUMBAN.

megvan és mellette mindkét fibula alján bevésett rúnák látszanak. Ezekről majd külön értekezés szól.

2. és 3. Fibulapár aranyozott ezüst lemezből, felül csillag és körformát képező rekeszekkel diszítve, melyekben gránáttáblácskák zöld üveglemezkékkel váltakoznak. Egyik fibula alján megmaradt a tüske erősítésre szolgáló peczeg.

Gyöngyök :

a) Két nagy millefiori gyöngy, 3 cm. átmérő, egy és fél cm. magas, a két főszín téglavörös és sötétzöld közbefutó sárga erekkel ;

b) millefiori gyöngyök, fehér, vörös, kék, téglavörös, sárga rétegekkel ;

c) millefiori gyöngyök, a lyuk táján barnás-vörös réteggel ; egyébként áttetsző. kékberakott fehér csillagokkal ;

d) opák, sötétkék fehér szalagos betétekkel ;

e) opák, sötétkék keresztbe rakott fehér sávokkal ;

f) áttetsző zöld gyöngyök ;

g) vöröses, áttetsző borostyánkőből,

h) üvegszerű opak, fehér anyagból ;

i) egy 2 cm. széles, 1 cm. magas Calcedon gyöngy;

j) sárgás, áttetsző nagy üveggyöngy ;

k) fekete opák, üvegszerű anyagból ;

l) ocker-sárga és téglavörös gyöngyök.

9. sír, ásta alólirt, 150 cm. mély, 150 cm. hosszú, lelet nélkül.

10. sír, ásta Őshegyi József, 130 cm. mély, 190 cm. hosszú, lelet nélkül.

11. sír, ásta alólírt, 190 cm. mély, 155 cm. hosszú.

1. Két ezüst fibula, rhombus idomú, közepén és négy sarkán gránátos táblácskákkal rekeszekben, a középső megvan, a többi kihullott.

a) fekete üvegszerű opak, anyagból fehér hullámzó vonal és berakással ;

b) kénsárga opak üvegszerű anyagból ;

c) kék, üvegszerű anyagból ;

d) világossárga szürke opak, üvegszerű anyagból.

12. sír, ásta Őshegyi József, 95 cm. mély, 160 cm. hosszú, lelet nélkül.

13. sír, ásta alólírt, 120 cm. mély, 140 cm. hosszú, lelet nélkül.

14. sír, ásta alólírt, 176 cm. mély, egy sírbögrével.

15. sír, ásta alólírt, 160 cm. mély, 1 vas kard és 1 vas lándsa. (Rajzát lásd a vastárgyak tábláján 3. és 7. szám alatt.)

16. sír, ásta alólírt, 120 cm. mély, egy sírbögrével.

17. sír, ásta alólírt, 120 cm. mély.

1. Arany fibula, madártestű, felül rekeszekbe rakott gránátos kőtáblácskákkal diszítve, a kövek alatt reczés az áttetsző alap, a fibula alsó oldalán megvan a tüsketartó fülecske és a tüske hegyének szolgáló burok. Ketté törhetett a fibula és még régen reá forrasztottak egy új lemezt és igy kijavították.

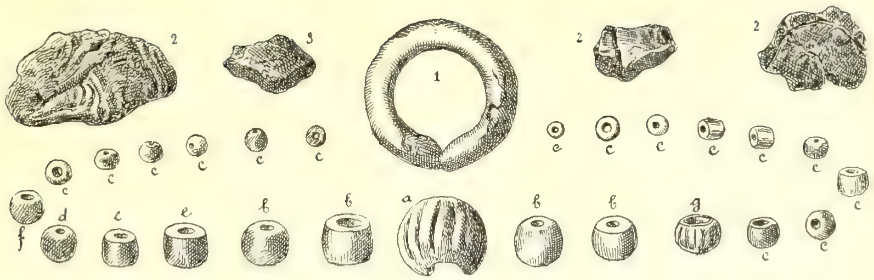
Gyöngyök :

a) kék, áttetsző üvegből felülről és alulról tekintve ;

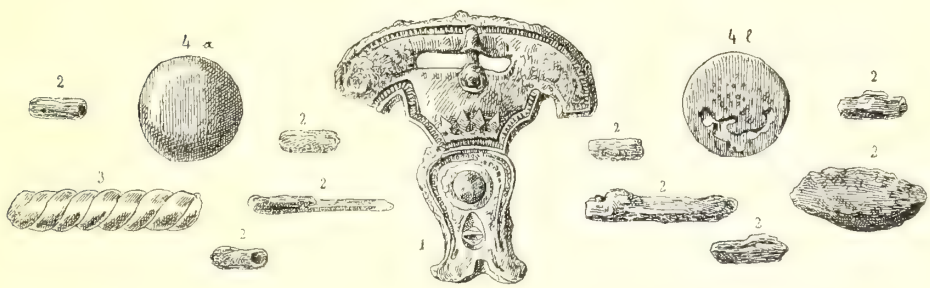
b) kék átlátszó, üvegből ;

c) téglavörös opak üvegszerű anyagból.

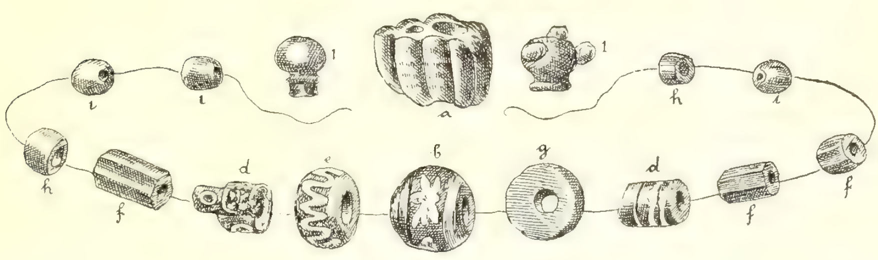
18. sír, ásta alólírt, 140 cm. mély, lelet nélkül.

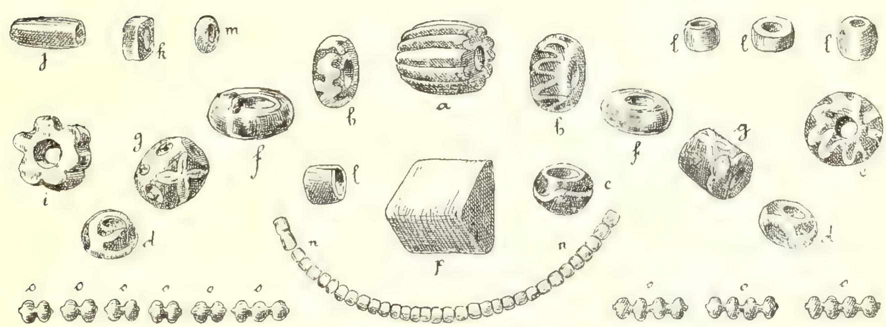
22. sír.

33. sír.

37. sír.

45. sír.

NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELETEK A BEZENYEI PAPRÉTI BIRTOKRÓL (MOSONY M.) A MAGYAR-ÓVÁRI MUZEUMBAN.

19. sir, ásta alólírt, 150 cm. mély.

1. nyilt karikán csüngő bronz csiptetővas, rozsda foltokkal.

Gyöngyök:

a) és *b)* áttetsző kék gyöngy töredékei.

20. sir, ásta Ivánffy Ede, 170 cm. mély.

1, 1/*a*. 1/*b*. két fibula bronzból, tüskéje és ennek rugója vasból volt és azért mindkét fibula alja és részben felső lapja is vasrozsdafoltos. 1/*a* oldalszárak. 1/*b* egy különvált gomb.

2. fibula két összekapcsolt madárfőt példáz, felületén öt gránát (?) betéttel diszítve, 2/*a* oldalnézet.

3. bronzkarika, vasrozsda foltokkal.

4. és 5. rozsdás vastöredékek, ismeretlen rendeltetésüek.

Gyöngyök:

a) apró töredék millefiori gyöngyből;

b) téglavörös, átlátszatlan üvegszerű anyagból.

21. sir, ásta alólírt, 150 cm. mély 1 sírbögrével és

1. egy apró négyszögletes köszörűkő.

22. sir, ásta alólírt, 200 cm. mély.

1. Bronzkarika.

2. Három töredék finoman iszapolt, barnára égetett anyag, egyik töredék felületén határozottan fel nem ismerhető ornamentika.

3. rozsdás vastöredék.

Gyöngyök:

a) fél gyöngy opak, áttetsző zöld üvegből;

b) négy darab opak, áttetsző zöld üvegből;

c) téglavörös és ockervörös üvegszerű anyagból;

d) borostyánkőből;

e) 2 drb opák, fehér üvegből;

f) kénsárga, üvegszerű anyagból;

23. sir, ásta alólírt, vaslándsával. (Rajzát lásd a vastárgyak tábláján 1. sz. a.)

24. sir, ásta alólírt, 190 cm. mély, 1 vas dárdával. (Rajzát lásd a vastárgyak tábláján 2. szám alatt.)

25. sir, ásta alólírt, 160 cm. mély, 1 sírbögrével.

26. sir, ásta alólírt, 120 cm. mély, lelet nélkül.

27. sir, ásta alólírt, 140 cm. mély, késpenge vas darabjaival.

28. sir, ásta alólírt, 150 cm. mély, vas lándsa darabokban. (Rajzát lásd a vastárgyak tábláján 5. szám alatt.)

29. sir, ásta alólírt, 145 cm. mély, lelet nélkül.

30. sir, ásta alólírt, 160 cm. mély, lelet nélkül.

31. sir, ásta alólírt, 170 cm. mély.

1. vascsat két töredéke, melyhez kavics ragadt.

2. vas késpenge töredéke.

Gyöngyök:

a) fehérsárgás, üvegszerű anyagból;

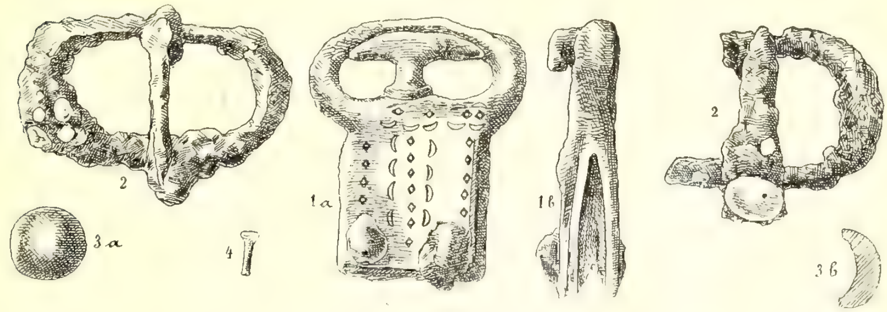
b) barna opák, üvegszerű anyagból való gyöngy.

32. sír, ásta alólírt, 180 cm. mély, egy vascsattal.

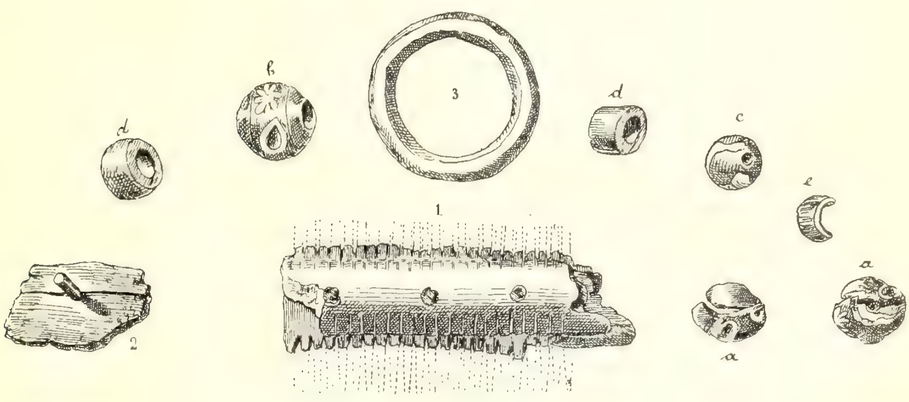
33. sír, ásta alólírt, 185 cm. mély.

1. kettétört bronzcsat, finom szegély diszítésekkel és aranyozás nyomaival, alján oxydált vasréteg, pöczke vasból való.
2. nyolcz vastöredék, határozatlan rendeltetésű.
3. üvegpálczatöredék, átlátszó világos zöld üvegből.
4. sötétkék korong opák, üvegpasztából.

4/*a*. alsó vágat.

48. sír.

53. sír.

34. sír, ásta alólírt, 150 cm. mély, lelet nélkül.

35. sír, ásta alólírt, 160 cm. mély, lelet nélkül.

36. sír, ásta alólírt, 150 cm. mély, lelet nélkül.

37. sír, ásta alólírt, 200 cm. mély.

1. bronzfibulák gombjai.

Gyöngyök:

a) feketés pasztából;

b) vörös, zöld, sárga pasztából;

c) csonka kék, fehér, piros, sárga millefioréből;

d) téglavörös, sárga sávokkal;

e) fekete paszta, fehér sávú berakással;

f) kevéssé áttetsző zöld üvegből;

g) fekete pasztából ;

h) áttetsző, kék üvegből ;

i) téglavörös üvegszerű opák, anyagból.

38. sir, ásta Őshegyi József, 135 cm. mély, vaskéspenge darabokban.

39. sir, ásta alólírt, 180 cm. mély, lelet nélkül.

40. sir, ásta alólírt, 190 cm. mély, lelet nélkül.

41. sir, ásta Őshegyi József, 175 cm. mély, lelet nélkül,

42. sir, ásta alólírt, 200 cm. mély, lelet nélkül.

43. sir, ásta alólírt, 190 cm. mély, lelet nélkül.

44. sir, ásta Őshegyi József, 180 centiméter mély, lelet nélkül.

45. sir, ásta alólírt, 200 cm. mély. Egy vaskéreggel borított átlyukasztott bronzérem, mely ékítésül volt felhasználva.

Gyöngyök :

a) rovátkos felületű, áttetsző sárgás üvegből, 9 darab, és hasonló anyagból sima felületű, 4 darab ;

b) fekete pasztából, belerakott sárga szalag díszszel ;

c) ugyanoly anyagú, berakott fehér díszszel ;

d) téglavörös opak, sárga berakott sávokkal ;

e) fekete, átlátszatlan üvegszerű anyag, berakott fehér hullámvonallal ;

f) két gyöngy, átlátszó, kettő ép, egy törött ;

g) millefiori gyöngy, téglavörös, világos és sötétzöld ;

h) millefiori sötétkék, világoskék, csillagos ;

i) áttetsző világos zöld ;

j) opák, vörös ;

k) opák, fehér ;

l) három zöld, alig áttetsző ;

m) fehéres, szürkés, zöldes opák ;

n) kék és zöld, apró, hengerded gyöngyök ;

o) kettesével vagy hármasával egy tagot képező gömbölyű gyöngyök, fehéres üvegből, belül sötéten megtöltve.

46. sir, ásta Őshegyi József, 160 cm. mély, lelet nélkül.

47. sir, ásta alólírt, 180 cm. mély, ásás közben bedőlt, de kis zúzodáson kívül bajt nem okozott, állatcsont és embertagokon kívül lelet nem találtatott.

48. sir, ásta Őshegyi József, 190 cm. mély.

1. Bronzcsat vaspeczeggel a négyszög lemez felületébe bevert félhold, négyszög- és kördíszekkel.

1/*a*. oldalnézet.

2. vascsat, az oxydatio folytán kavicsok ragadtak reá.

3. félgömbök, szögfejek vasból. (?)

4. bronzszögecs.

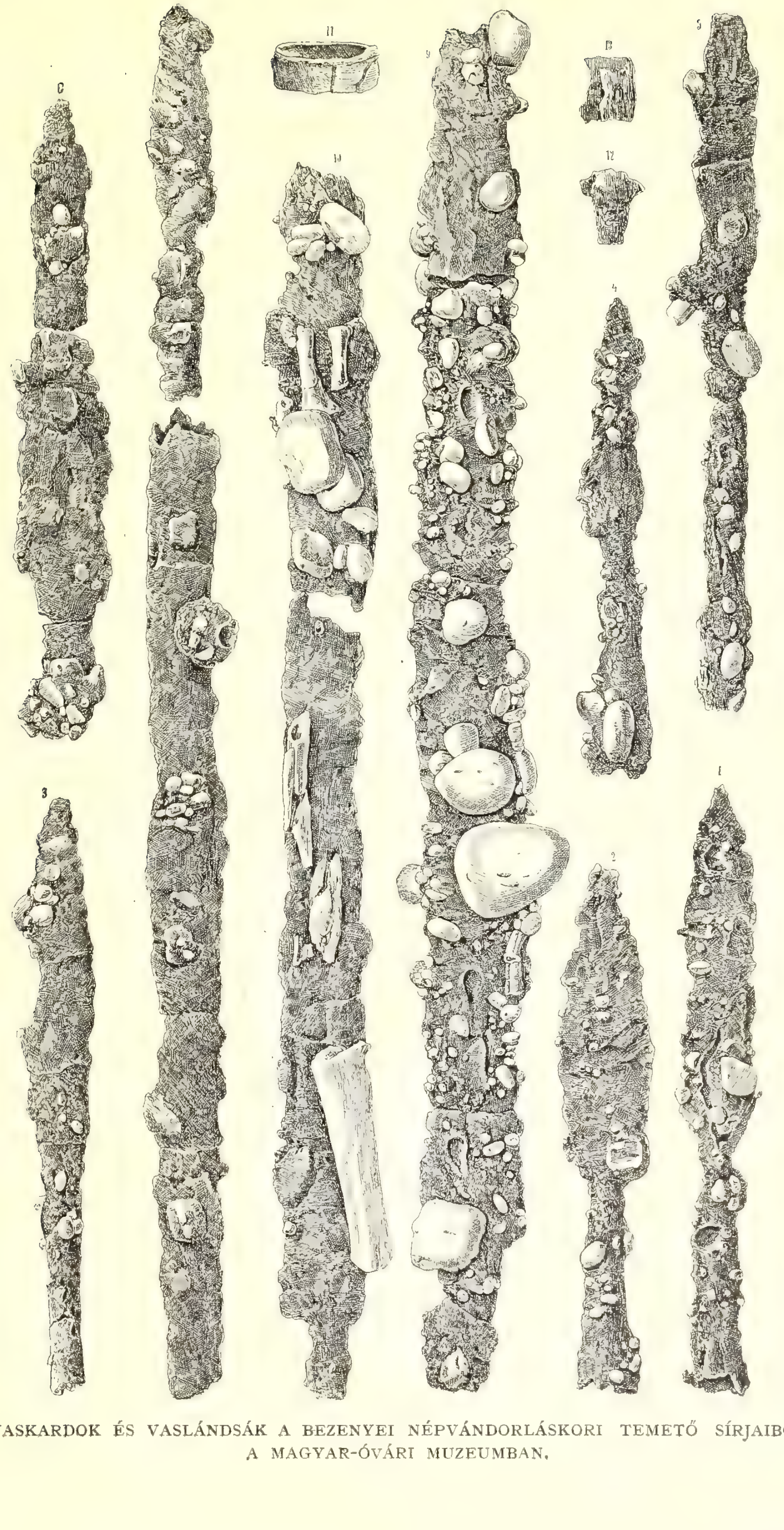
49. sir, ásta Őshegyi József, 200 centiméter mély, lelet nélkül.

50. sir, ásta alólírt, 145 centiméter mély, lelet nélkül.

51. sir, ásta alólírt, 147 centiméter mély, lelet nélkül.

52. sir, ásta alólírt, 156 centiméter mély, lelet nélkül.

53. sir, ásta alólírt, 180 centiméter mély.

VASKARDOK ÉS VASLÁNDSÁK A BEZENYEI NÉPVÁNDORLÁSKORI TEMETŐ SÍRJAIBÓL
A MAGYAR-ÓVÁRI MUZEUMBAN.

1. puszpángból készült fésűk két töredéke.

2. Bronzgyűrű, mely munkaközben egy napszámos által eltulajdoníttatott, de ismét megkerült.

Gyöngyök :

a) két töredék, zöld, kék, piros millefiori gyöngyből ;

b) sötétkék, vörös, zöld millefiori ;

c) opák, vöröses berakott sárga sávokkal ;

d) két áttetsző, zöld üveggyöngy ;

e) opák, fehér töredék.

54. sír, ásta alólírt, 175 cm. mély, 140 cm. hosszú, lelet nélkül.

55. sír, ásta alólírt, 150 cm. mély. 120 cm. hosszú, lelet nélkül.

56. sír, ásta alólírt, 180 cm. mély, 180 cm. hosszú, vas lándsa. (Rajzát lásd a vastáblák tábláján 3. szám alatt.)

57. sír, ásta alólírt, 167 cm. mély, 190 cm. hosszú, lelet nélkül.

58. sír, ásta alólírt, 170 cm. mély.

1. vasszög.

2., 3. és 4. vaspánt és határozottan oxydált idomtalan vastöredékek. (Rajzát lásd a vastárgyak tábláján 11., 12. és 13. szám alatt.)

59. sír, ásta alólirt, 180 cm. mély, lelet nélkül.

60. sír ásta Őshegyi József, 175 cm. mély, 180 cm. hosszú, lelet nélkül.

61. sír, ásta alólírt, 185 cm. mély, 100 cm. hosszú, lelet nélkül.

62. sír, ásta alólírt, 167 cm. mély, 175 cm. hosszú, egy fehér üveggyöngy.

63. sír, ásta alólírt, 186 cm. mély, 180 cm. hosszú, egy sírbögrével.

64. sír, ásta alólírt, 158 cm. mély, 190 cm. hosszú, nagy vaskarddal.

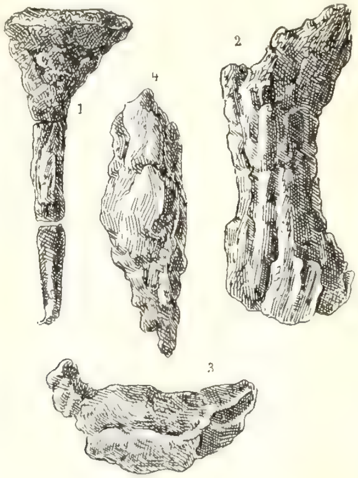
65. sír, ásta alólírt, 163 cm. mély, 183 cm. hosszú, lelet nem találtatott.

66. sír, ásta alólírt, 172 cm. mély, 165 cm. hosszú, lelet nem fordult elő.

67. sír, ásta alólírt, 136 cm. mély, 190 cm. hosszú, lelet nélkül.

Az utolsó sírok szegénysége, de főleg az egyleti pénzkészlet fogyta folytán ezen 67 sír feltárása után az ásatás jobb időkig felfüggesztve lett.

Dr. Sötér Ágost.

58. sír.

A MAGYARHONI LOVAS SÍROK.[1]

A kunokról mind Rubruquis, mind Albericus, mind pedig Joinville azt írja, hogy *halmot emeltek az elhunyt fölé*; a mi lovas sírjaink közül azonban emberi kéz által összehordott halom csakis Szolyván és Monajon konstatálható.[2] A szolyvai halom a községtől mintegy 1 kilométernyi távolságban az országút jobb oldalán s a Latorcza bal partján egy körülbelül fél mérföld tágas és négy völgybe nyiló köralakú völgyben fekszik; 18 öl hosszú, 12 öl széles és másfél öl magas. A monaji halom a berencsi szőllők délnyugati szakánál a vendégi tetőtől Aszalóig huzódó domblánczolat egyik magaslatán terül el; köralakú, átmérője 82 méter, magassága 2 méter. Ezen két sír azonban egyéb tekintetben is kiválik a többi pogánykori magyar lovas sír közül, úgy hogy semmi esetre sem tekinthetők a legszűkebb értelemben vett ősmagyar síroknak, hanem valamelyik rokonfajta elemtől valók. A csongrádi halmokról és lovas sírjaikról vajmi keveset tudunk, úgy szintén a mezőturi, nagykőrösi és tetétleni halmokról is. A korábbi időkből a szilágynagyfalusi 16 mesterséges halom tartozik a népvándorláskori temetők közé,[3] mit az egyik halomban lelt griffes csat tesz kétségtelenné;[4] de itt a temetkezési szokás egészen más, mint a többi hunn- és avarkori sírnál; a holtakat ugyanis elégették, hamvaikat urnába tették s úgy temették el;[5] kétséget sem szenved tehát, hogy másfajta nép volt, mint a lovas sírok népsége, melylyel csak Keszthelyen találjuk együtt.

Annál általánosabb az a szokás, hogy *természetes halmokat*, *dombos magaslatokat* és *kisebbszerű emelkedéseket* használtak fel temetkezési helyül. Így találjuk már a hunnkorban, így az avar- és a magyar korban. Keszthelyen pl. az egyik népvándorláskori temető a város határának északi szélén Héviz közelében levő Dobogó nevű domb déli lejtőjén volt, mely a cserszeg-tomaji szőllőhegység nyugoti oldalának legnagyobb magaslatát képezi.[6] Mártélyon a Csányi dombnak Korhány felőli Csukás oldalában terült el.[7] Az ezekkel egykoru nemesvölgyi népvándorláskori nép a községtől északra fekvő s lassú emelkedésű lejtő mindkét oldalát használta temetőnek.[8] Gerjenben a Várad nevű természetes halomba

1 V. ö. *A régi kunok temetkezése* cz. a. az Arch. Ért. áprilisi füzetében megjelent czikkel.

2 *Lehoczky T.* A szolyvai hun-sír. Arch. Ért. III. 1870. 201. — *Csoma J.* A monaji halomról. Arch. Ért. VII. 1887. 60.

3 Arch. Ért. 1881/2. I. 156. l.

4 U. o. 172. l. Egy másik halomban lelt bronz csat diszítési motivumának, a stilizált indának (u. o. 157. l.) analógiáját Szeged-Öthalmon és Blattniczán találjuk. (Arch. Ért. XIV. k. 1880. évf. LIV. tábla, 17. á. és L. tábla, 5. ábra.)

5 Arch. Ért. 1881/2. I. k. 158, 159.

6 *Lipp V.* A keszthelyi sírmezők. 6. l. — A keszthely-dobogói sírmező. 5. l.

7 Arch. Ért. 1892. XII. 418.

8 Arch. Ért. 1885. V. 311.

temetkeztek őskori tűzhelytelepek fölött.[1] Bölcskén a Bölcske és Kömlőd közti halmok keleti lejtője szolgált az avarkori nép temetkezési helyéül.[2] Nagy-Mányokon a község északi végén levő partban,[3] a baranyamegyei Kassán a téglaház mellett lévő partban, az ozorai uradalomhoz tartozó Puszta-Tótin egy 60 lábnyi magas domblánczolat keleti lejtőjén[4] találták a lovas sírokat. A szegedi ősmagyar sírok közül egyiket sem lelték azon nagy halmokban, melyekről neveztetnek, hanem csak ezen halmok környékén; így az ásotthalmi vagy királyhalmi lovas sír tulajdonkép a «Rivó» erdő melletti domboldalban volt;[5] a bojárhalmi öt sír a Bojárhalomtól másfél kilométer távolságra eső 2 m. magas, köralakú buczkaszerű dombból került napvilágra;[6] az öthalmi magyar sírokat pedig részint a Szeged felé eső nagy halom keleti lapos részén levő tűzhelytelep nyugoti oldalán találták, részint pedig azon az Öthalom körül elterülő több kisebb domb egyikében, mely a szeged-szatymázi úton túl fekszik.[7] A bojárhalmihoz hasonló, széltől lehordott homokbuczkából került napvilágra a horgosi határhoz tartozó pörösi pusztán a Szél Farkas által ismertetett ősmagyar sír.[8] A Székesfejérvártól nyugotra fekvő Demkóhegy, hol partbontás alkalmával bukkantak a négy vagy öt pogánykori magyar sírra, egy kisebbszerű és szélesen elterülő magaslat. Ilyen dombos magaslaton lelték a csornai uradalomhoz tartozó csatári majorban is a lovas sírokat, a majortól északra[9] s aztán Nemes-Ócsán, a községtől délkeletre.[10] Neszmélyen a várostól délkeletre eső Várhegy magaslatán, a Meleges szőllőhegy közepe táján földforgatás közben került napvilágra a ló- és emberi csontváz zablával, kengyelvassal, nehány ékszerrel és I. Berengár két átlyukasztott érmével együtt, de itt ennél az egynél több sírt nem találtak.[11] Nagy-Teremián szintén szőllőhegyen, egy 10—12 méternyi dombon lelték — de lócsontváz nélkül — a középtermetű férfi-csontvázat,[12] hasonlókép Abonyban is az Öreg szőllőkben, az azonban — úgy látszik — népvándorláskori lovas sír volt.[13] Pilinben a községtől délkeletre magasan

1 Arch. Ért. 1891. XI. 301, 306, 311. 1892. XII. 213.

2 Arch. Ért. 1891. XI. 239.

3 Arch. Ért. 1890. X. 432.

4 Arch. Ért. VI. 1872. 16.

5 Arch. Ért. 1891. XI. 99.

6 U. o. 102.

7 Arch. Ért. 1880. XIV. 323, 325, 332. A térképet l. Lenhosséknél: A szeged-öthalmi ásatásokról. Budapest. 1882. 44. l. — Az Öthalom Dorozsma felé egyenes vonalban egymástól mintegy 1—1 kilométerre esik. Az ásatás a Szeged felé eső halom keleti és északi oldalának lapos részén történt; a keleti oldalban voltak a tűzhelyek és a 41 számú ősmagyar sír, az északi oldalban az őskori és római kori sírok, a nyugati oldalonsemimt sem találtak; a nyugati oldal mellett megy a szatymazi út s ettől nyugatra volt a 39. és 40. sz. ősmagyar sír. Hogy az öthalmi avar lelet (l. Arch. Ért. 1881. I. 152—153 és hibásan keszthelyi leletnek nevezve 155. lap) melyik tájon került napvilágra: arról nincs tudomásom.

8 Arch. Ért. VI. 1872. 40.

9 Arch. Ért. 1885. V. 319.

10 Arch. Ért. XIV. 1880. XLI. l.

11 Weninger Mátyás levele. Rég. Iratt. 110/1877.

12 Hunyár János tanító levele. Rég. Iratt. 100/1877.

13 Arch. Ért. X. 1876. 198. Ezen értesítés szerint találtak lócsontvázat, lószerszám-részeket, kengyelvasakat, népvándorláskori bronz szíjjvéget, csatot' tőrt, karpereczet és bögrét

kiemelkedő Leshegy tetején temetkeztek, honnan a nyugotra elterülő völgy jól belátható, s aztán, ugyanezen völgynek észak-nyugoti részében, a Sirmányhegyen. A XI. századbeli temetők közül a szabolcsmegyei kárászi a községtől északkeletre fekvő emelkedésen volt;[1] a gerendási a Grjecshalom oldalában;[2] az alpári a település szolgáló magasabb halomtól délre eső kisebb halomban;[3] az orosházi a községtől északra fekvő páskumi dülő kiemelkedő részének keleti oldalában;[4] a szécsényi XII. századbeli temető, melynek korát I. Endre és II. Béla érmei datálják, a Lócz felé eső Kerekdombon.[5] A hugyaji temető, honnan egy ősmagyar jellegű kis ezüst csat került a nagykállói gyűjteménybe,[6] szintén dombon terült el; úgy látszik, ez is már a keresztyén korból való, mert lócsontvázat nem találtak s a hullákat a XI—XII. századbeli temetkezéshez hasonló módon, fejjel nyugotnak hanyatt fektetve, kezüket testükhöz szorítva tették a sírba.[7]

A kunok sírhalmai fölé emelt *kőoszlopnak*, miről Rubruquis szól, semmi nyoma, legfölebb a szolyvai halomban a hulla feje fölött talált egy láb magas homokkövet lehetne analogiának felhozni.[8] A szécsényi XI—XII. századbeli temetőben is voltak nagy bazalt darabok, melyek a legalább is egy mérföldre eső legközelebbi sziklatelepből kerülhettek oda.[9] Vajjon ezek a nógrádmegyei kun-kabar népség sírjai fölé emelt emlékköveknek tekinthetők-e vagy sem: erre a kérdésre most még korai volna a felelet. Pulszky K., ki a szécsényi ásatásokat vezette, nem talált semmi olyan nyomot, a miből a kövek rendeltetésére következtethetett volna.

A *sírok alakja* Mártélyon keskeny szabályos négyszögű gödör, melyek csoportosan rendezett sorokat képeztek,[10] miként a hunn korszaktól kezdve a hugyaji és a kora keresztyén-korbeli sirokig mindenütt soros temetkezést találunk, mely alól kivételt csak a lovas sírok képeznek. Bölcskén a sírok nem hosszas négyszögben és függélyesen, hanem rézsút voltak leásva, a keleti részen pandalszerű beásással, hova a lábat dugták.[11] A pörösi lovas sír 10 lépés hosszú és 3 lépés széles köralakú mélyedést képezett.[12] Számos sírról olvassuk, hogy *tapasztás-*

1 Arch. Ert. 1892. XII. 171.
2 Arch. Ért. 1880. XIV. köt. XI. tábla.
3 Arch. Ért. 1884. III. 156.
4 Arch. Ért. 1890. X. 417.
5 Arch. Ért. XIV. 1880. 39. l. — U. o. 1887. VII. 432.
6 A szabolcsmegyei múzeum birtokában hat ősmagyarkori boglár és csat van, melyeket Balkányon, Hugyajon és Tiszalökön találtak. Rajzukat közölte Hampel J. a «Catalogue de l'exposition préhistorique. Budapest. 1876.», 33-ik lapján, de hogy melyik vagy melyek valók Hugyajról: sem itt nem találom följegyezve, sem néh. csetneki Jelenik Elek birtokomban levő jegyzetei közt, a ki szintén lerajzolta ezen boglárokat s minden egyes darabhoz kimerítő megjegyzéseket tett.
7 Arch. Ért. III. 1870. 176.
8 Arch. Ért. III. 1870. 205. A lelet újabb leirásában (Adatok hazánk archæologiájához. 127. a köv. ll.) azt mondja Lehoczky, hogy a követ a halott feje alatt találták.
9 Arch. Ért. XIV. 1880. 39.
10 Arch. Ért. 1892. XII. 418.
11 Arch. Ért. 1891. XI. 243.
12 Arch. Ért. VI. 1872. 40.

nak, *kiégetésnek* legkisebb nyoma sem tapasztalható; de azért voltak ilyenek is. Bölcskén a sír feneke égetett földréteg;[1] a selypi ősmagyar sírnak — bár kitapasztva nem volt, a fenekét kiegyengették;[2] a monaji halomról azt írja Csoma J., hogy a 170 centimeternyi mélységben talált koponya, elkorhadt csontdarabok s az ezekhez közel egymásra halmozott kengyelvas, zabla stb. alatt 5 centiméterrel mélyebben 9 cm. vastag redves faréteget, ez alatt 6—12 cm. vastag szénréteget (benne mintegy 20 db. bronz nyílcsúcscsal) s ez alatt agyagtapaszt talált.[3]

Koporsó főleg a hunnkori temetkezésnél volt használatban, de nem mindig. Keszthelyen a városi sírmezőben csak kivételesen fordul elő, a Dobogón már többször, de mindig a gazdagabbaknál;[4] a lovas sírokban a ló a koporsóra volt fektetve;[5] a koporsónak nem volt födele, e helyett valami vastag szövettel volt letakarva.[6] Mártélyon is csak ritkábban fordul elő fakoporsó, rendszerint egyszerűen a szabad földbe temették a holttestet.[7] A pogánykori magyar sírok közül csupán N.-Teremián és Szolyván konstatáltak valami koporsófélét; a szolyvai sírban különben Lehoczky szerint nem is annyira koporsó volt, mint egy másfél láb széles és egy öl hosszú deszka, melyen a hulla feküdt;[8] míg N.-Teremián az ezüstfejű szögekkel ellátott fadarabokból következtetnek a koporsóra,[9] ilyen szöges fadarabok azonban Pilinben is előfordulnak, ezeket pedig b. Nyáry J. a paizs maradványainak gondolja[10] s így a n.-teremiai koporsó még mindig kérdéses annyival is inkább, mert Alpáron a XI. századbeli temetőben a csontváz feje alatt találtak egy korhadt falapot s ezen szövet maradványait.[11] Ennek a kérdésnek a tisztázása tehát esetleges újabb leleteknél pontosabb megfigyelést tesz szükségessé. A XI. századbeli, tehát már a ker. korszakba eső magyar sírok közül Orosházán találtak koporsómaradványokat,[12] ellenben Kárászon semmi nyoma.[13]

A koporsón kívül a népvándorlás kezdetén eléfordul még az *urnába való temetkezés* is a lovas sírokkal egyidejűleg. Keszthelyen egyik lovas sír fölött találták az urnát,[14] egy másik urna is olyannak a sírja fölött volt, kit úgy temettek el.[15] Szilágy-Nagyfaluban az urnatemetkezés magában fordul elő, de hogy ez is abból a korból való, bizonyítja a keszthelyiekkel, ordasiakkal, mártélyiakkal stb. teljesen egyező griffes csat, melyet a Rómer-halomban találtak.[16] Természetes, hogy az

1 Arch. Ért. 1891. XI. 239.
2 Arch. Ért. 1892. XII. 227.
3 Arch. Ért. 1887. VII. 61.
4 Lipp: A keszthelyi sírmezők. 11, 12. l. — A keszthely-dobogói sírmező. 8. l.
5 Lipp: A keszthelyi sírmező. 22, 23. l.
6 U. a. 14, 22, 23. l.
7 Arch. Ért. 1892. XII. 418.
8 Arch. Ért. III. 1870. 202, 203, 204. l.
9 Hunyár János tanító tett említést e fadarabokról. L. levelét Rég. Iratt. 100/1877.
10 Arch. Közl. IX. k. 1. füz. 1873. 17. l.
11 Arch. Ért. 1884. III. 159. l.
12 Arch. Ért. 1890. X. 419.
13 Arch. Ért. 1892. XII. 172.
14 Lipp: A keszthelyi sírmezők. 23. l.
15 U. o. 15. l.
16 Arch. Ért. 1881/2. I. 156, 172. l.

urnába való temetkezés a holttest elégetésével járt. Keszthelyen az elégetésnek két módját észlelte Lipp. Egyiknél a holttestet kinyujtóztatva a sírba tették s akkor félig elégették; ezt a módot a városi temetőben kilencz, a Dobogón pedig egy sírnál találta Lipp, az egyik sírban lelt 16 darab övdísz, mely minden tekintetben hasonló a többi keszthelyi övrészekhez, mutatja, hogy ez a szokás is, miként a teljes elégetés és az elégett csontmaradványoknak urnába való tétele a lovas népséggel egy időből való, a között élő népelemtől származik. Urnasír a városi temetőben tizenegy, a Dobogón egy volt.[1] Szilágy-Nagyfaluban gerendákból összerótt négyszögű kerítésbe tették az urnákat s föléjük halmot emeltek úgy, hogy az urna körülbelül a halom közepébe esett.[2] Az a körülmény, hogy Keszthelyen az egyik lovas sír fölött találták az urnát, a halottait elégető és a lovas népség közti szorosabb kapcsolatra enged következtetni. Talán amaz szolgája volt emennek? Az urnák diszítése hullámvonalakból áll s ha ez a diszítési mód a szlávoknak tulajdonítható, akkor ez a népelem szláv lehetett.

*

Mint multkori czikkünkben említettük, a kunokat székre ültetve tették a sírba, még pedig — úgy látszik — arczczal a fölkelő nap felé fordulva, a sírhalom fölé emelt szobrokhoz hasonlóan. Ülő helyzetben sem a hunn-, sem az avar, sem a magyarkori sírokban nem találtak csontvázat, hanem rendszerint *hanyatt fektetve, kinyujtóztatott helyzetben* s a *testhez záródó végtagokkal*. Így fordulnak elő a hunnkori temetőkben, mint Keszthelyen,[3] Mártélyon,[4] Ordason[5] és Püspök-Szent-Erzsébeten,[6] valamint Nemesvölgyön[7] és Gerjenben[8] is; így az avarkoriakban, mint Bölcskén[9] és Nagy-Mányokon;[10] s így a pogánykori és kora keresztyén magyar sírokban, mint: Vereben,[11] Nemes-Ócsán,[12] Székesfejérvár-Demkóhegyen,[13] Csorna-Csatáron,[14] Szeged-Bojárhalmon,[15] Selypen,[16] Hugyajon[17] és Kárászon;[18] Alpáron szintén hanyatt fekve, de kiterjesztett kezekkel és lábakkal találták a csontvázakat;[19] Orosházán a kézizületek gyakran a medenczecsontban fordultak elő, a mi azt mutatja, hogy a kezet a hason

1 Lipp id. m. 14, 15. l.
2 Arch. Ért. 1881/2. I. 156—159. l.
3 Lipp: A keszthelyi sírmezők. 13. l. Helylyel-közzel előfordult, hogy a kéz a hason vagy a mellen keresztbe volt téve, sőt néha a lábat is keresztbe rakták.
4 Arch. Ért. 1892. XII. 418.
5 Arch. Ért. 1880. XIV. 138.
6 Arch. Ért. 1887. VII. 435.
7 Arch. Ért. 1885. V. 311. 1886. VI. 324. Itt azonban a kezek nem mindig záródtak a testhez, habár túlnyomóan ez a szokás volt az itteni népvándorláskori népnél is.
8 Arch. Ért. 1891. XI. 306, 311. 1892. XII. 212, 213, 214.
9 Arch. Ért. 1891. XI. 239.
10 Arch. Ért. 1890. X. 432.
11 M. T. Akad. Évk. IX. 1859. 14.
12 Arch. Ért. 1880. XIV. k. XLI, XLII. l.
13 Arch. Ért. 1892. XII. 302.
14 Arch. Ért. 1885. V. 320.
15 Arch. Ért. 1891. XI. 102, 103.
16 Arch. Ért. 1892. XII. 227.
17 Arch. Ért. III. 1870. 176.
18 Arch. Ért. 1892. XII. 171.
19 Arch. Ért. 1884. III. 157, 159.

összekulcsolták[1] s ugyanezt véli Lehoczky a szolyvai lovas kezének helyzetéről;[2] így találta Zsilinszky M. a gerendási holttesteknél is, a melyek azonban nem hanyatt, hanem oldalra voltak fektetve;[3] a nemes-ócsai lovast hasonló helyzetben, a jobb oldalra fektetve lelte Végh Adorján,[4] de — mint alább megjegyezzük — ez aligha tekinthető az eredeti helyzetnek. Kivételesen arra is találunk példát, hogy a holttestet arczczal a föld felé fordítva temették el; a pusztatóti lovasról legalább azt írja Bisits Mór, hogy arczon fekve volt a sírba temetve;[5] s az 1878-ban Székesfejérvárott, a Demkóhegyen talált csontvázról is azt olvassuk, hogy arczczal lefelé volt fordulva.[6]

Nagyobb eltéréseket találunk különösen a hunnkori síroknál arra nézve, hogy a *holttest feje* mely irányban volt: *nyugotra-e* vagy pedig *más világtáj* felé? Keszthelyen és Mártélyon az elhunytakat oly módon tették a sírba, hogy *arczczal kelet felé* néztek;[7] eltérés Keszthelyen a Dobogó déli lejtőjének legkeletibb végén levő 150—160 sírnál volt tapasztalható, hol a halott arczczal a *lenyugvó nap felé* volt fordítva, tehát épen ellenkező irányban vagy minden határozott rendszer nélkül volt eltemetve.[8] Lipp abban a véleményben van, hogy a sírok talán másfajta népségtől valók s úgy látszik, ezt a föltevést megerősíti a püspök-szent-erzsébeti temetkezés, a hol azon sírokban, melyekben lócsontváz nem fordult elő, a holttestet *fejjel keletnek* fektetve találták, míg a lovassírokban a test *északról délnek* volt elhelyezve vagyis arczczal a déli nap felé fordítva.[9] Ezen a püspök-szt.-erzsébeti lovas síroknál észlelhető szokás nem áll magában. Ordason szintén *északnak* volt a fej s a láb délnek;[10] hasonlókép Nemesvölgyön,[11] a hol azonban kivételesen két gyermekcsontvázat megfordítva, délről északnak fektetve találtak;[12] Gerjenben, a rendes nyugot-keleti fekvés mellett az észak-déli is eléfordul.[13]

Az avarkori sírok közül csak a puszta-tótiról és bölcskeiről vannak adataink. Az előbbiről Bisits M. úgy nyilatkozik, hogy a hulla arczon fekve *kelet felé* volt a sírba temetve,[14] a mit sokféleképen magyarázhatunk. Talán a legvalószinűbb az lesz, hogy itt is, mint Bölcskén,[15] a vitézt lovára ültették oly módon, hogy a fölkelő nappal volt szem-

1 Arch. Ért. 1890. X. 419.
2 Arch. Ért. 1870. III. 204.
3 Arch. Ért. 1879. XIII. 159
4 Arch. Ért. XIV. k. 1880. XLII. l
5 Arch. Ért. VI. 1872. 16.
6 Arch. Ért. 1878. XII. 158. l. A csontváz korára nézve l. Arch. Ért. 1892. XII. 302. l
7 Lipp id. m. 11. l. Arch. Ért. 1892. XII. 418.
8 Lipp: A keszthelyi sírmezők. 11. l. — A keszthely-dobogói sírmező. 5. — Keszthelyi leletek. Arch. Ért. 1880. XIV. 118. l.
9 Arch. Ért. 1887. VII. 435.
10 Arch. Ért. 1880. XIV. 138.
11 Arch. Ért. 1885. V. 311. — 1886. VI. 324.
12 Arch. Ért. 1885. V. 314.
13 Arch. Ért. 1891. XI. 306, 311. — 1892. XII. 212, 213, 214.
14 Arch. Ért. VI. 1872. 16.
15 Arch. Ért. 1891. XI. 239.

ben s midőn előre bukott, arcza lefelé fordult s a feje keletre esett. Bölcskén a holttestek feje *nyugot* felé volt.[1]

A magyar sírokban, úgy a pogánykoriakban, mint a XI—XIII. századbeliekben, csekély kivétellel mindig a *nyugot-keleti* irány volt megtartva; a holttest arcza a *fölkelő nap* felé volt fordítva. Ezt konstatálták Vereben,[2] Nemes-Ócsán,[3] Csornán,[4] Csorna-Csatáron,[5] Szeged-Bojárhalmon[6] és Selypen;[7] ilyen helyzetben találtuk a múlt őszön a székesfejérvár-demkóhegyi csontvázat;[8] b. Nyáry J. úr értesítése szerint így voltak eltemetve a piliniek; s hasonló módon tették a sírba a hugyaji,[9] gerendási,[10] alpári,[11] orosházi,[12] kárászi,[13] szécsényi[14] és dr. Pósta B. múlt évi deczember hó végén a rég. társulatban tartott felolvasása szerint a rákospalotai árpádkori halottak tetemeit. Csupán Pörösön lelték a koponyát keletnek, ahogy azok az egyszerű emberek beszélték, kik a sírra bukkantak a homokbuczkák között,[15] mivel azonban egy rakáson volt az ember- és lócsontváz, lehetséges, hogy a vitézt lóra ültetve temették el napkelettel szemben s midőn a tetem a lóval előre hanyatlott, a koponyának keletre kellett esni. A székesfejérvári demkóhegyi sírról, melyet 1878-ban találtak, nem olvassuk, hogy lovas sír lett volna s így egyszerűen mint kivételt említjük a rendes temetkezési móddal szemben, hogy a csontváz arczczal lefelé fordulva, fejjel keletnek s lábbal nyugotnak volt eltemetve.[16] A csornai holttestek közül kettőnek a feje (az egyiké diadémával s a koponya mögött fazékkal) északnak volt,[17] miként a hunnkori ordasi és püspök-szent-erzsébeti lovasoknál s a hasonló korbeli nemesvölgyieknél és a gerjeni népvándorláskori csontvázak némelyikénél.

A kevés kivételt leszámítva, a mit talán egy pár esetben a nem egészen pontos észleletnek is tulajdoníthatunk, a holttest elhelyezésére nézve az adatok a következő szokásra mutatnak. A hunnkorban háromféle szokást találunk: 1. az egyik lovas temetkezésnél a csontváz feje északnak volt, vagyis a déli nappal volt szemben; 2. a másik lovas temetkezésnél nyugotra esett, tehát a halott arczczal a fölkelő nap felé

1 Arch. Ért. 1891. XI. 239.

2 M. Tud. Ak. Évk. 1859. IX. 14.

3 Arch. Ért. 1880. évf. XIV. köt. XLI. s XLII. l.

4 Arch. Ért. 1889. IX. 265.

5 Arch. Ért. 1885. V. 320.

6 Arch. Ért. 1891. XI. 102—103.

7 Arch. Ért. 1892. XII. 227.

8 Arch. Ért. 1892. XII. 302.

9 Arch. Ért. 1870. III. 176

10 Arch. Ért. 1879. XIII. 158—159. l.

11 Arch. Ért. 1884. III. 157, 159. Juhász István úr értesítése szerint, ki az alpári ásatásoknál mint néző jelen volt, a holttestek helyzetében olyanforma változást lehetett észlelni, mintha a fej az évszakok váltakozása szerint lett volna majd egy kissé észak felé, majd egy kissé dél felé helyezve, hogy az arcz szembe legyen a fölkelő nappal.

12 Arch. Ért. 1890. X. 419.

13 Arch. Ért. 1892. XII. 171.

14 Arch. Ért. 1887. VII. 432. (Legalább így értem e szavakat: «arczczal keletnek fekvő csontvázak».)

15 Arch. Ért. 1872. VI. 40

16 Arch. Ért. 1878. XII. 158. — Arch. Ért. 1892. XII. 301.

17 Arch. Ért. 1889. IV. 263, 265.

volt fordítva; 3. a harmadiknál a halott feje keletnek volt, itt azonban lovas sír nem fordult elő. Az avarkorról a mit tudunk, arra mutat, hogy a lovas a fölkelő nappal volt szemben. Ugyanez a magyar korban már általános szokás, a mit konstatáltak a lovas síroknál úgy, mint a ker. korbeli temetkezésnél.

*

Lássuk most már, hogy temették el a vitézzel és, mint a keszthelyi és pilisi sírok mutatják, a vitéz feleségével együtt a lovát: mellé fektették-e? ráültették-e a vitézt? élve tették-e a sírba a lovat, miként a kunoknál volt szokásban?

A *hunn korból* részletesebb adataink vannak a keszthelyi, ordasi, mártélyi és püspök-szent-erzsébeti lovas sírokról. Ezek közül csak az utolsóról írja Csáky Zsigmond, hogy az embert lóháton ülve temették el, de semmi olyan részletet nem említ, a mi igazolná ezt az állítását, [1] sőt egyes részletekből azt kell következtetnünk, hogy aligha történhetett így. Azt mondja ugyanis, hogy a lovas sírokban a holttest fejjel északnak volt eltemetve, a ló hátulja pedig délnek volt. Az a kérdés már most: a holttestet hanyatt fekve találták-e, mint a többi hunnkori sírban, vagy pedig arczczal lefelé fordulva? Az utóbbi esetben lehetséges volna, hogy a vitéz, kinek feje egy irányba esett a ló elejével, előre bukva csakugyan a lovon ült és — bár a többi adattal és a keleteurópai nomádok vallásos felfogásáról ismeretes tényekkel ellenkeznék is — el kellene fogadnunk, hogy a püspök-szent-erzsébeti népvándorláskori lovas nép vallásos szokásaiba nem ütközött a holtak oly módon való eltemetése, hogy a napnak hátat fordítottak. De hát erről egyelőre nem lehet szó. Miként Keszthelyen, Ordason, Mártélyon, Nemesvölgyön és Gerjenben, valószinűleg Püspök-Sz.-Erzsébeten is hanyatt fekve találták a holttestet s *a ló vagy a lábainál volt*, mint Ordason,[2] Bölcskén [3] és Szeged-Bojárhalmon [4] vagy *mellette*, mint Mártélyon,[5] hol a bal oldalára fektetett lovat a holttesttel egy irányban a vitéz bal felén találták. Keszthelyen *a ló a koporsón feküdt* a sír hosszában s volt olyan sír is, hol egymás fölött két lócsontváz is előfordult.[6] Ebben a sírban 2 méter mélyen találta Lipp a lóvázakat; alattuk 3 s fél méter mélyen voltak a fakoporsó korhadt részei, födél helyett valami vastag szövettel letakarva s ebben feküdt a ruhákkal és ékszerekkel eltemetett 193 cm. magas vitéz.[7]

Az *avar korból* egyik bölcskei sírnál már csakugyan konstatálható, hogy az elhunytat *a lóra ültették*, mert az emberi lábfejcsontok a ken-

1 Arch. Ért. 1887. VII. 435.
2 Arch. Ért. XIV. k. 1880. évf. 338. l.
3 Arch. Ért. 1891. XI. 239.
4 Arch. Ért. 1891. XI. 103.
5 Arch. Ért. 1892. XII. 418.
6 Lipp: A keszthelyi sírmezők. 14., 22. s 23. l.
7 U. o. 22. l.

gyelvasban találtattak;[1] ugyanitt azonban egy másik sírban a lóváz a sír keleti részében volt a holttest lábainál.[2] A pusztatóti lovasról már föntebb megjegyeztük, hogy a leírás nem egészen szabatos szövegezése arra mutat, hogy a vitézt itt is lóhátra ültették.

A *magyar síroknál* nagyon eltérők az észleletek. Pilinben a lovas előtestével a ló elejére nehezedett, úgy hogy fejeik egymást érték,[3] úgy látszik tehát, hogy itt a halottat lóhátra ültetve temették el; ezt következtethetjük azon esetben is, midőn azt olvassuk, hogy ló- és embercsont össze volt hányva mint Pörösön,[4] Szeged-Öthalmon[5] és egyik csorna-csatári sírnál;[6] a verebi vitézről is az a közhir volt elterjedve, hogy lóra volt ültetve, Érdy szerint azonban, ki az adatokat Végh Jánostól kapta, a lovast a ló alatt találták;[7] Csorna-Csatáron négy sírban a ló az embertetem bal oldalán feküdt,[8] míg Szeged-Bojárhalmon egészen elkülönítve a vitéz lábánál lelték a lóvázat,[9] miként a hunnkori sírokban; Szolyván is külön volt a ló s mellette deszkára fektetve pihent a vitéz, úgy hogy feje a ló fejét érte;[10] a székesfejérvár-demkóhegyi lovas sírról csak annyit lehetett konstatálni, hogy a ló- és emberfej itt is egymás mellett volt.[11]

Több magyar sírról olvassuk, hogy meg voltak bolygatva. Rám e megjegyzések azt a benyomást teszik, mintha a megbolygatást az élve eltemetett ló nyugtalankodása idézte volna elő. Erre vonatkozólag különösen fontosnak találom, a mit Végh Adorján ír a nemes-ócsai lovasról. Ő a lovast jobb oldalára fektetve találta, úgy hogy hátra hanyatló kinyujtott helyzetbe jutott, a ló feje pedig jobb oldalával a lovas jobb lába fölé hajolt s ezen elhelyezés közben történhetett — folytatja Végh A. — hogy a lovag fegyverzete mind a jobb oldalra csúszott, még a kard is, holott ennek fekvéséből azt lehet következtetni, hogy a vitéz életben léte alatt a baloldalán viselte.[12] Ha az itt mondottakat kellően fontolóra veszszük, nagyon valószinűnek tünik fel, hogy a nemes-ócsai vitézt *lóhátra ültetve* temették el; a *lónak elevennek* kellett lenni, miként a XIII. századbeli kunoknál, midőn a sírba tették egykori urával, mert csakis a ló hánykolódása idézhette elő, hogy a tetem hátra hanyatlott olyképen, hogy lába a ló álla alá került s fegyverei mind átcsúztak a jobb oldalra. Ilyenformán történhetett Pilinben is, hogy a lovas előre bukott, míg Vereben — úgy látszik — egészen lefordult a lóról, úgy hogy fegyvereivel és ékszereivel együtt a ló alá került.

1 Arch. Ért. 1891. XI. 239.
2 U. o.
3 Arch. Közl. 1873. IX. k. 1. f. 17. l.
4 Arch. Ért. 1872. VI. 40.
5 Arch. Ért. 1880. XIV. 334.
6 Arch. Ért. 1885. V. 320.
7 M. Tud. Akad. Évk. 1859. III. 14.
8 Arch. Ért. 1885. V. 321.
9 Arch. Ért. 1891. XI. 103.
10 Arch. Ért. 1870. III. 203.
11 Arch. Ért. 1892. XII. 302.
12 Arch. Ért. XIV. 1880. XLII. l.

Minden esetre óhajtandó, hogy az ősmagyar lovas síroknál minden aprólékos körülményt a leglelkiismeretesebb módon számba vegyünk, mert csakis ekképen remélhető, hogy ezen közönségesnek semmi esetre sem mondható szokást kétségtelen és egymást kiegészítő jelenségekből lehessen konstatálni. Több olyan pontos megfigyelésre volna szükségünk, mint a nemes-ócsai, a hol az emberi és lócsontváz helyzetét a legapróbb részletekig ismerjük; de az a baj, hogy az ősmagyar sírok nagy részénél a temetkezés részleteiről egyáltalában semmit nem tudunk, másik részénél is csak egy pár általánosságban mozgó adatot ismerünk s nagyon csekély azon síroknak a száma, melyeket hozzáértő emberek vizsgáltak át s minden aprólékos körülményt megfigyeltek és lelkiismeretesen számba vettek.

A lovon kívül találunk valamennyi korszakbeli sírban *kutyacsontvázat* is, mint a hunn korból Keszthelyen,[1] Mártélyon,[2] Ordason[3] s Gerjenben,[4] az avarkorból Bölcskén,[5] a magyar korból Pilinben[6] és Szeged-Öthalmon;[7] a kutya rendesen a holttest lábainál feküdt, de találták máshol is, pl. egyik keszthelyi sírban a holt jobb keze mellett összekuporodott helyzetben, Mártélyon a fejnél s a csontváz baloldalán is, Pilinben pedig a lovas jobb oldalán feküdt a vadászkutya.

Egyéb állat csak a hunnkori sírokban fordult elő. Keszthelyen egy női sírban a csontváz mellén *macskát* s aztán a városi temetőben öt gyermek vállpereczén s a Dobogón szintén gyermeksírban *mókust* találtak.[8] A macska ritkábban eléjön Mártélyon is; ugyanitt egyik lovas mellé a jobb karjához odatették *vadászsólymát* is.[9]

A hunnkori sírokból soha sem szokott hiányozni az *edény*, melybe az elhunytnak enni- és innivalót tettek; sőt — úgy látszik — a lóról sem feledkeztek meg. Az egyik keszthelyi lovas sírban a koporsó fölött s a lócsontváz alatt a kengyel és zabla mellett egy facsöbör fogantyúját és abroncsait találta meg Lipp, a farészek természetesen elporladtak, de a csöbör alakját a homok fenntartotta; a lovas számára pedig a feje mellé bal felől tettek egy nagy bronz csészét; ehhez nem messze volt egy másik lovas sír, melyben a koponya jobb oldalán fakupa bronz pántjait és vas fogantyúját találták bronz csészével együtt.[10] Elkorhadt fahordócska vagy csöbör Bölcskén is eléfordult.[11] Bögrét, csuprot igen sok sírban találtak úgy Keszthelyen, mint a többi hason-

1 A városi temetőben négy férfi s egy női sírban, a Dobogón két sírban. (Lipp V. id. m. 14. l.)

2 Arch.-Ért. 1892. XII. 418.

3 Rég. Növ. Napló 110/1880. 82.

4 Gyermek csontváz mellett. Arch. Ért. 1892. XII. 213.

5 Hihetőleg női sírban. Arch. Ért. 1891. XI. 242.

6 Két sírban, az egyik női sír. Arch. Közl. IX. k. 1. f. 17., 19. l.

7 Mindegyik sírban. Arch. Ért. 1880. XIV. 326., 327., 328., 332.

8 Lipp id. m. 14. — A keszthely-dobogói sírmező. 6. l.

9 Arch Ért. 1892. XII. 418.

10 Lipp id. m. 22., 23.

11 Arch. Ért. 1891. XI. 244.

korú temetőben. Ordason a bögre a sír alsó részében volt,[1] Mártélyon vagy a fejnél a vagy lábnál;[2] Püspök-Szent-Erzsébeten minden sírban volt csupor és vizes edény;[3] Nemesvölgyön egy férficsontváz lábánál marhakonczczal találták a bögrét,[4] a többi sírban is a lábhoz voltak téve;[5] Gerjenben vagy a derékhoz vagy lábhoz helyezték.[6] Bölcskén az edény részint a fejnél jobb felől, részint a jobb láb mellett szokott előfordulni.[7] Edényeket nemtelenebb keverékű ezüstből találtak Puszta-Tótin és Kunágotán is, de azt nem tudjuk, hogy mikép voltak a holttest mellé helyezve. A magyarkori sírokból a legtöbb esetben hiányozni szokott az edény, de néha ezekben is előfordul. Így Szolyván a futó árok keleti részében talált Lehoczky egy bögrét,[8] tehát körülbelül a halott lábánál lehetett; Csornán a diadémos és fejjel északnak fekvő csontváz koponyája mögött volt egy edény;[9] a monaji halomban 80 cm. mélységben lelt Csoma J. edényeket, de nem bizonyos, hogy a lovas sír mellékletei közé tartoznak-e, mert a koponya sokkal mélyebben feküdt (170 cm.-nyi mélységben);[10] találtak ezenkívül Pörösön cserépdarabokat,[11] Nagy-Teremián a csontváz alatt fazékat, a melyet azonban a munkások összetörtek[12] s végül b. Nyáry J. úr birtokában van egy födő rámázolt vörös színű körös diszítéssel s a körök közti tér hasonló módon párhuzamos vonalakkal kitöltve, a melyet állítása szerint a leshegyi magyar sírok egyikében talált.

Mennyiben volt elterjedve s mennyiben nem az a szokás, hogy a halott mellé valami *amulettet* tettek: erre a rendelkezésünkre álló adatok kevés felvilágosítást szolgáltatnak. Minden kétséget kizáró módon csak a pilini vasba foglalt czápafogról állíthatni, hogy más nem lehetett, mint amulett.[13] Az ugyancsak Pilinben, egyik női sírban lelt görög föliratú félgömb alaku ezüst gombról[14] már nem mernénk állítani, hogy csakugyan amulettnek használták; a fölirat ugyan (Uram, irgalmazz stb.) arra vall, hogy eredetileg amulett volt; de nem erről van szó, hanem hogy az a honfoglaláskori magyar asszony minek tartotta? amulettnek-e? vagy pedig egyszerűen nyakéknek alkalmazta. Farkas S. említi, hogy Mártélyon egy pár sírban egy nyeregidomú csontocskát leltek, a ló körme és alsó lábszára közti ú. n. csügét, melyet némely vidéken megpörgetve szerencsejátékra használnak.[15] Nem tartom valószinűnek, hogy mint játékszer került volna a sírba; lehetséges azonban,

1 Arch. Ért. 1880. XIV. 338.
2 Arch. Ért. 1892. XII. 418.
3 Arch. Ért. 1887. VII. 435.
4 Arch. Ért. 1885. V. 314.
5 Arch. Ért. 1886. VI. 325.
6 Arch. Ért. 1892. XII. 212., 213.
7 Arch. Ért. 1891. XI. 239., 247., 249.
8 Arch. Ért. 1870. III. 202.
9 Arch. Ért. 1889. IX. 263.
10 Arch. Ért. 1887. VII. 60.
11 Arch. Ért. 1872. VI.
12 Hunyár János n.-teremi tanító levele sz Rég. Iratt. 100/1877.
13 Arch. Közl. 1873. IX. 1., 22.
14 U. o.
15 Arch. Ért. 1892. XII. 429.

hogy egykori tulajdonosa (Farkas S. szerint a torzított koponyájuak közül) olyan saman volt, ki az állatok csontjaiból mondott jövendőt. Vámbéry Á. szerint az altáji török törzseknél és a kirgizeknél szokásban van, hogy a dsaurundsik az állat lapoczkacsontjának (jarin, dsaurn) repedéseiből jósolnak;[1] a hunn korban esetleg a ló ezen csontrészét használhatták erre a czélra. Mindenesetre valami babonával volt összefüggésben, mert különben nem tették volna a sírba.

B. Nyáry J. említi, hogy a pilini első sírban a lovas szemüregeiben egy-egy paizsalaku ezüst boglárt leltek.[2] Ez a szokás, ha csakugyan megvolt az ősmagyar korban, arra a babonára vezethető vissza, hogy nem jó, ha nyitva maradnak a holt szemei, mert maga után hívja még abban az esztendőben azt, a kire ránéz. Feltünő azonban, hogy e szokást egyetlen egy másik pogány magyar sírnál sem konstatálhatták. A báró úr nem mondja, hogy ő maga találta-e a boglárokat a halott szemüregeiben vagy fogadott embere, a ki rendesen ásni szokott. Ha csakis ez utóbbinak az elbeszélésén alapszik az egész állítás: akkor, mint magában álló jelenség, annál gyanúsabbnak tűnik fel, mert a lovas helyzete (előtestével a ló elejére nehezedett) olyan volt, hogy a boglárok nem igen maradhattak meg a szemüregben. Lehetséges volna azonban, hogy a fogai közt volt a boglár.[3] Erre az árpádkori temetkezésnél már találunk analogiákat. Alpáron I. Endre érmét a koponya fogai közt lelték,[4] Kárászon pedig ugyanilyen módon találták Péter denárát[5] s mint Pósta B. mondja, hasonló szokást észlelt a rákos-palotai XII. századbeli síroknál. Pintér S. Szécsényben II. Béla érmét a koponya alatt lelte.[6]

Nagy Géza.

AZ ANJOU-KORI MÁRIA-KÉP KRUMAUBAN, CSEHORSZÁGBAN.

Dr. *Ilg* Albert, a bécsi cs. és kir. műtörténeti múzeum igazgatója, a *Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* jelen 1893. évi folyama (XIX. kötet) 68. lapján e czím alatt: *Ein Madonnenbild der altböhmischen*

1 *Vámbéry Á.* A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben. Budapest, 1885. 155., 369. l.

2 Arch. Közl. 1873. IX. 1. f. 18. l.

3 A báró úr időközben szíves volt értesíteni, hogy ő maga is jelen volt, mikor a két boglárt kiásták s csakugyan a szem körül találták, de ő sem hiszi, hogy a szemüregbe tették volna. Valószinübbnek tartja, hogy a lószerszámra voltak erősítve, a mire a boglárok hátlapján levő peczkek is utalnak s egész véletlenül jutottak a holttest szeme közelébe. T. i. a holttest, a mint előre bukott, fejével a ló fejét érte s ez teljesen megmagyarázza, hogy a szem akár a kantárszíj, akár a nyakbavető szíj egy-két boglárával került közvetlen közelségbe.

4 Arch. Ért. 1884. III. 156.

5 Arch. Ért. 1892. XII. 171.

6 Arch. Ért. 1887. VII. 432.

Schule értesít bennünket egy XIV. századbeli Mária-képről, mely Böhmisch-Krumauban, a minoriták templomában őriztetik.

A kép egybeállítása, compositiója — úgymond — a hagyományos. A madonna félalakja a gyermekkel a kép terén, a keret függőleges léczein sz. Ferencz, Lajos, Bonaventura, Antal és Klára kisded alakjai láthatók, míg a felső, vízszintes keretléczen három angyalka mondatszalagokkal, az alsón három próféta ugyanígy van festve.

A krétával bevont fára, aranyos alapon festett kép későbbi ráfestés és újabb, durva aranyozás által sokat szenvedett; azonban már eredetileg is a trecento azon középszerű alkotásaihoz tartozott, melyet közönségesen a budweisi iskolának nevezünk.

Említést érdemel e művön azon történelmileg figyelemre méltó körülmény, hogy a szent alakok egyike alatt két czímerpaizs áll, melyek közül az elsőben Ó-Magyarország * és az Anjouk, a másikban Nápoly jelvényei láthatók. Ebből következik, hogy e kép az anjou-nápolyi házból származott magyar királyokkal valamiképen összefügg (zusammenhängen dürfte), valószinűleg tehát vagy Károly-Róberttel (1309—1342), vagy — a mi valószinűbb — ennek fiával, Andrással (1327—1345).

Műtörténeti tekintetben a következő, nehezen megoldható kérdések támadnak: Ha vajjon e képet valamely délcseh művész Magyarország számára festette-e? És ez esetben, — habár az érintkezés a délcseh iskola s a mondott fejedelmek közt alig magyarázható meg — könnyen lehetne érteni, miként került e mű Magyarországból ismét Csehországba. Minthogy Zsigmond német császár és cseh király, ki 1387-től 1437-ben bekövetkezett haláláig Magyarországon is uralkodott, azt (a képet tudniillik) hazájába visszahozhatta.

A másik kérdés a következő: Vajjon a magyar királyok a szóban forgó képet a krumaui zárda részére alapították-e? E fölvét igen valószinűtlennek látszik. Mert eltekintve attól, hogy semmit se tudunk az Anjouknak Krumauhoz való viszonyáról, az ottani minorita klastromot 1537-ben alapították, a vele egyesítve volt Klarissza-klastromot pedig 1361-ben. — Magyarországnak imént megnevezett két királya (érti I. Károlyt és András herczeget) ekképen tekintetbe nem jöhet, minthogy az ifjabbik közülök (már mint András herczeg) 1345-ben meghalt.

A szerző végezetül a nem érdektelen ügyet a specialistáknak engedi át megfejtésül.

És így esett, hogy t. barátom, e füzetek érdemes szerkesztője, «tudván azt, hogy a XIV. századba vágó, az Anjoukat érdeklő kutatásokat kedvelem», engem bízott meg, hogy *Ilg* dr. úrnak, ha tudok, megfeleljek.

* Így: Alt-Ungarn; gondolom az anjoukori magyar czímer a nyolcz pólya jobb balról kék mezőben arany liliomok értendő.

Igaz, *kedvelem* én a hasonlókat; mégis távol legyen tőlem fitogtatni, mintha szaktudós volnék az anjoukori műtörténetben. Csakis azért vállalkozom a válaszadásra, mert érzem, hogy a barátságnak is vannak jogai és kötelességei.

*

Mindenekelőtt köszönettel tartozunk *Ilg* dr. úrnak, hogy az anjoukori ötödik madonnaképpel megismertetett. Három közülök az aacheni főtemplomban őriztetik, a negyedik Mária-Czellben. — *Essenwein* (tehát illetékes szaktudós) összehasonlította ezeket, s úgy találta, hogy a mi a műkezelést, a technikát illeti, az aacheni és czelli képek ugyanazon iskolából, ha ugyan nem egy mester kezéből kerültek ki.[1] Megerősödtem e nézetben magam is azóta, hogy a czelli képet a helyszinén, az aacheni képeket pedig az 1884. évi magyar történeti ötvösmű kiállításon Budapesten megvizsgálni volt alkalmam.

Még inkább lekötelezett volna *Ilg* dr. úr, ha ő a vizsgálatot a krumaui képre is kiterjeszti vala, a helyett, hogy ezt indokolás nélkül a budweisi dél-cseh iskola készítményeül dekretálja. Mert habár a cseh-magyar vonatkozások az anjou-korban elég sűrűek, *talán* művészeti tekintetben is találhatók ilyenek: eddigelé csak azt tudjuk, hogy a Kolosvári szobrásztestvérek, Márton és György IV. Károly császár rendeletéből készítették aszent György szobrát, mely a prágai Hradschinon mind e napig bámulatba ejti a legilletékesebb műértőket.[2]

Ezen szobrászok atyja, Miklós mester pedig festész volt, egy festészeti nemzedék szülője, mely nemzedék nyoma, a *Thomas pictor* de Coloswar 1427-ben Garam-Szent-Benedeken található.[3]

Egy másik festésznek, Nagy-Lajos király képirójának czímeres sírkövét 1886-ban, a budavári főtemplom helyreállításánál, találták meg. Felirata magyarul ekképen szól: Az Úr 1370. esztendőjében május 2-án halt meg *János mester*, a magyar király képirója.

Itten tehát már nevekkel birunk, míg a számtalan, a mészrétegek alól kikapart és helylyel-közzel közzétett freskók névtelen készítőiben a festészetnek egy más, nálunk virágzó fajának, a falfestészetnek mívelőit, födöztük fel.[4] Voltak miniature festőink is, és nem a közönséges fajtából valók, mint erről a Bécsben őrzött képes magyar krónika és egyéb kodexeink meggyőznek. — Hogy czímerfestőink voltak, magától értetik. I. Károly király Hertul nevű czímerfestőjének elismerésül a sopronmegyei Medvest (ma: Megyes) adta. Hertul fiáról, Miklósról, kit

1 *Anzeiger für Kunde deutscher Vorzeit*, 1867, 300. hasáb.

2 *Bode*, Geschichte der deutschen Plastik, (Berlin, 1887, 90. lap) V. ö. *Wenrich V.* Századok, Kolosvári kirándulás 1879. 122. l. és *Hampel* Arch. Ért. 1888. VIII. 204. lap.

3 *Knauz*, A garam-melletti szent-benedeki apátság. I, 52.

4 *Ipolyi*, Magyar középkori festészet emlékeiből. (Kisebb munkái, I, 219.) *Rómer*, Régi falképek Magyarországon 1874.

Nagy-Lajos királyunk *cimerarius noster*-nek nevez, ugyanezen nagy fejedelem ezeket írja: «qui arte pictoria varia et diversa, eo cara, quo placibilia opera nobis paravit et optulit, in quibus regalis nostra excellencia merito potuit et poterit delectari», a miért átengedte neki a Medvesen szedetni szokott fertői vámot.* Sőt az üvegfestészet is anynyira elterjedt már hazánkban, hogy Péter leleszi prépost szükségesnek találta templomát efféle ablakokkal diszíteni. Kassa városa 1365-ben bizonyságot tesz arról, hogy a mondott prépost szerződést kötött Miklós kassai polgárral és festővel, melyben ez a leleszi egyházhoz megkivántató négy üvegablaknak elkészítésére száz arany forintért vállalkozott.** Pedig a leleszi templom korántse volt az első, a példaadó az országban.

Szóval, számtalan adattal, melyeket ez alkalommal felsorolni nem találjuk helyén levőnek, rendelkezünk arra nézve, hogy bebizonyíthassuk, miszerint Magyarországon Nagy-Lajos király korában a művészet minden ága virágzott. Megvolt ehhez minden föltétele: Lajos király korának legnagyobb, tudomány-, művészet- és pompaszerető, bőkezű fejedelme volt; uralkodása alatt Magyarország a leggazdagabb, leghatalmasabb tartomány, mely félszázadon át nem látott se külső, se belső ellenséget, mi természetesb, hogy ily körülmények közt, míg az idegen művészek beözönlének hazánkba, a hazai erők is hatalmas kifejlésnek indultak.

Positiv adatok hiányában tehát nincs ok azon fölvétre, hogy a magyar Anjouk festményeiket a «középszerű», — mint *Ilg* dr. úr jellemzi, dél-cseh képiróknál készíttették, miután még azt sem engedték meg, hogy magyar határszéli városok (pl. Zsolna) külföldi (tescheni) törvénynyel éljenek,*** jóllehet ez azon időben általánosan divatban vala.

Téved *Ilg* dr. úr, midőn azt véli, hogy I. Károlyon és fián Andráson kívül más magyar Anjoura a nápolyi czímer nem illenék. Hallgatással mellőzve Máriát, II. vagyis Sánta Károly siciliai király feleségét; ezek fiát, Károly-Martelt; Durazzoi vagyis Kis Károlyt s ennek ivadékát: nem tudná *Ilg* dr. úr, hogy Nagy Lajos magyar király egy darabig *Jeruzsálem és Sicilia királya* czímét tényleg viselte? Jogigényét Nápolyra pedig szinte haláláig föntartotta épúgy mint atyja, ki e jogon nevezte magát *princeps salernitanus*-nak és *honoris montis sancti angeli dominus* nak?

András herczegre, ki 1327. november 30-án született és még hat éves se volt, midőn 1333 julius 31-én Pugliában megérkezett, hogy megkoronáztatása előtt Aversában 1345 szeptember 19-én életét siralmasan befejezze, a krumaui képnél alig gondolhatunk.

* *M. Tört. Tár*, IX, 118. 120.

** *Századok*, 1881. Vidéki kirándulás.

*** *Fejér*, CD. IX. VII, 619.

Ellenben több mint valószinű, hogy a krumaui madonna-képet Nagy-Lajos magyar király készíttette és azt Krumau asszonyának, Rosenberg-Wartenberg Katalinnak ajándékozta.

Okiratilag meg lehet ugyanis bizonyítani, hogy Nagy-Lajos király a nevezett asszonyt, Rosenberg Péter, Csehország főkamarásának feleségét ismerte s iránta jó indulattal viseltetett.

A bécsi tudományos Akadémia kiadta a hohenfurti cistercita monostornak Pangerl Mátyás által összeállított okirattárát,* melynek 111. lapján Rosenberg Péter prágai kanonok és testvérei: Jodok, Ulrik és János Krumauban, 1354 október 5-én arról tanuskodnak, «quod in tabula, que per dilectam genitricem nostram dominam Katherinam de Rosenberch ac nos in modum rose (ez volt czímerök) cristalline comparata est, certissime reliquie recondite sunt, que per illustres principes: dominum Karolum Romanorum et Bohemie regem ac *per dominum Ludwicum regem Vngarie* etc. donate fuerunt.

Tehát ekkor, midőn a jelzett ereklyék, kerülhetett, bátran mondhatjuk: került a kérdéses Mária-kép a Rosenbergek birtokába, kik — valamint a mondott ereklyéket a hohenfurti zárdának ajándékozták, a szóban forgó képet a krumaui apáczáknak adták. Mert abban szintén megtévesztette *Ilg* dr. urat kútfője, hogy az apácza-zárda csak 1361-ben keletkezett. Minthogy az imént idézett mű 385. lapján azt találom, hogy az 1347-ben elhalt Rosenberg Péter, a föntebb említett testvérek atyja, «monasterium sancti monialium in Crumpnau (Krumau) edificari procuravit»; a 386. lapon pedig, hogy 1355-ben elhunyt felesége «Katherina de Wortenwergh» (Wartenberg) nagyterjedelmű uradalmához tartozó egyházakat mind bőségesen megajándékozta templomi ruhákkal és szerekkel. Nem szükséges tehát Zsigmond királyt emlegetnünk.

Mikor keletkezett az ismeretség Nagy-Lajos király és a Rosenbergek közt? E kérdésre nem épen nehéz találgatásokba bocsátkoznunk. Nagy-Lajos király első felesége, Margit. IV. Károly császár, akkor még morva markoláb leánya volt. Meglehet, hogy Rosenberg Péter, «summus regni Bohemie camerarius» és felesége kísérte a gyönge mennyasszonyt Visegrádra, hogy ott «a magyar nyelvet megtanulhassa s a hazai szokásokba okulhasson».

Meglehet azonban az is, hogy a magyar király Rosenbergék vendége vala, vagy midőn 1343 farsangján Frigyes osztrák herczeggel (Ottó fiával) Prágába utazott; vagy midőn 1344—45 telén Csehországon át János cseh királylyal a poroszok ellen indult, s ekkor kedveskedhetett szíves vendéglátó gazdasszonyának a jelzett s a középkorban fölöttébb becsesnek tartott emléktárgyakkal. *Pór Antal.*

* *Fontes rerum Austriacarum.* II. Abtheilung, XXIII. Band.

A TOPPORCZI TEMPLOM SZEPESMEGYÉBEN.

Topporcz szepesmegyei régi helység, a Görgey-család ősi fészke, fekszik nem messze Podolin városától, erdős hegyekkel festőileg körülvéve egy regényes s a közlekedés irányától félre eső völgyben; s ép ezen félre eső fekvésének köszönhető talán azon örvendetes körülmény, hogy régi plébániatemploma, műrészleteivel, s különösen ritka szépségű famennyezetével a maga eredeti épségében és alakjában még fenmaradt. A még a XIII. század végéről származó plébániatemplom kora góth stilű építészeti műrészletein kívül egy — műtörténeti tekintetben felette érdekes és becses — festett famennyezettel dicsekedik, mely nemcsak régiségénél, de különösen művészeti decorationális motivumainak gazdagságánál fogva, hazánk e nembeli ritka műemlékei közé sorozandó. Ép ily festmények még csak a Liptómegyében fekvő *szmrecsányi plébániatemplom* mennyezetén fordulnak elő* — így azt hiszem, hogy azok ismertetése hazai műtörténetünk érdekében csak kivánatos lehet, és pedig annyival inkább, mert — mint sajnálattal értesültem — tervben van ezen, bár még restaurálható, ritka becsű famennyezet lebontása (? !), s így ha ezen vandalismus csakugyan megtörténnék, akkor jelen közleményem által a mennyezet egyes érdekesebb részletei legalább rajzban maradnak fenn az utókor számára.

Mielőtt azonban e műemlékünk régészeti leírásához fognék, szükségesnek vélem Topporcz helységre vonatkozó néhány jellemző történeti adatot előrebocsátani, melyek e helység és templomának majdnem hatszáz éves korát igazolják.

A tatárok pusztítása után, a midőn a szepesi lakosok elhagyják a káposztafalvi erdőségekben lévő *lethonkői* menedékvárukat — lapis refugii — épültek fel ismét a városok és helységek, mely időszakba a szepesi templomok építése is tehető. IV. Béla királyunk a szepesi szászok mint telepítvényesek — hospes — jogait és kiváltságait újra megerősíté, s a többi közt 1256. évben egy bizonyos Jordan Comesnek, Arnold szepesi gróf fiának egy erdőt adományozott, mely a Poprád folyó és a Kárpátok által volt határolva.** Ezen őserdő közepette Topporcz helység is épült.

Későbben Elias az említett Jordán fia IV. László királytól 1278. évben donatiót nyert Görgő (Gorgu) helységre, mely birtokért köteles vala egy negyed márka aranyat évi bérül fizetni. Ezen donatiót 1279. évben Erzsébet királyné is megerősíté.

* Lásd «A szmrecsányi templom és mennyezetének festményei» czímű értekezésemet az Arch. Ért. folyó évi 2. füzetében.

** Wagner Analecta Scepusii. I. 134. 442

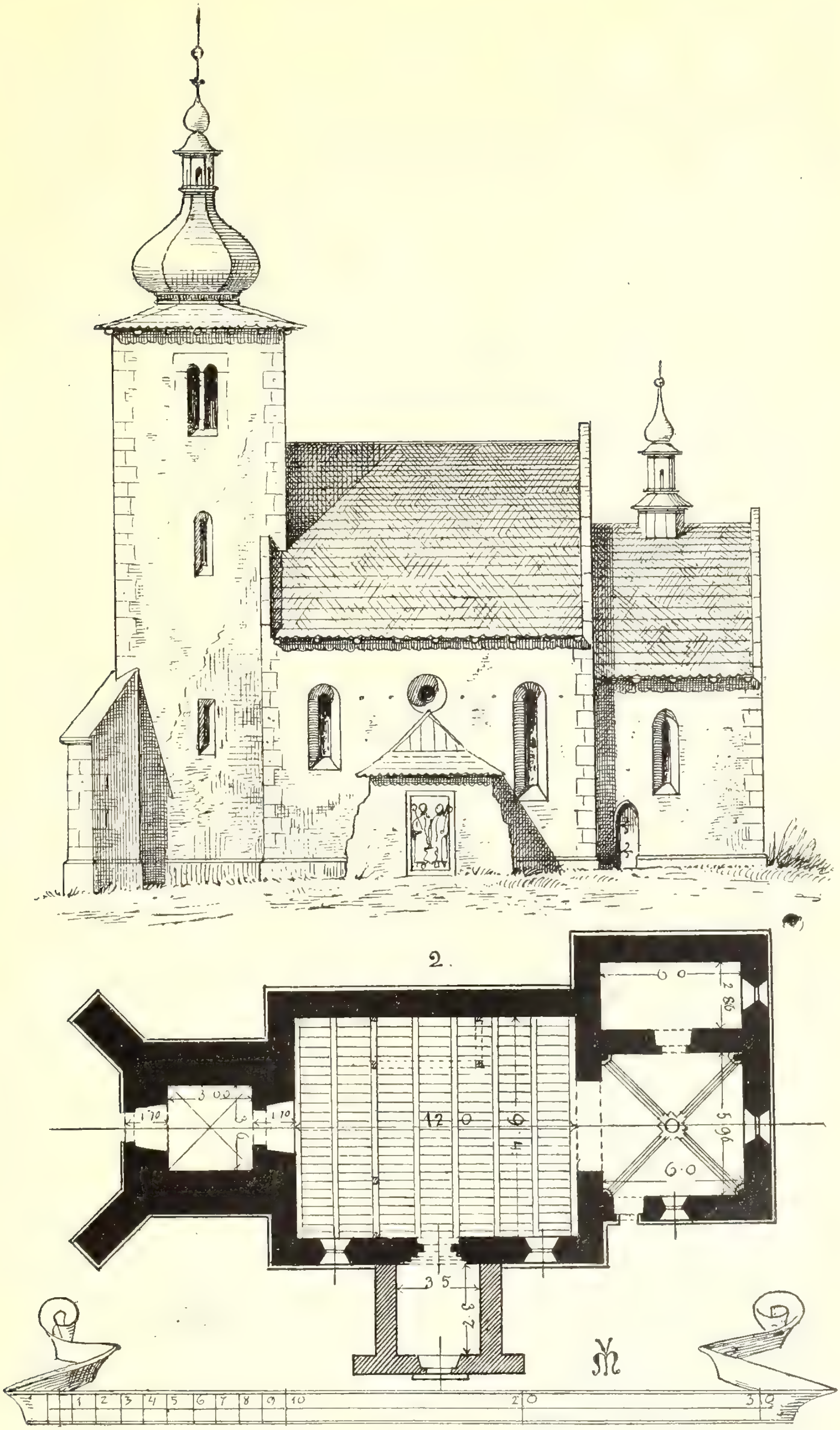
Így lett Jordán szepesi gróf a Görgey család megalapítója. A topporczi templom a Görgey család által már a XIII. század végén 1292. évben épült.* — A szepesi püspökség 1876. évi schematismusában a topporczi plébánia alapítása is az 1292. évre van téve.** A plébániatemplom ezen régi korára nemcsak még romanizáló s kora góth stilű műrészletei, de a gerenda-mennyezet diszítményeinek a jellege is utal, mely még határozottan a XIII. század második felének felel meg. A mi a templom alaprajzát illeti, prototypusát képezi a felvidéki XIII—XIV. századbeli kisebb templomoknak, s nemcsak szabályossága, de helyiségeinek czélszerű beosztása és elrendezése által is feltűnik (2. ábra). — Az egyenes zárású szentély hossza 6 m. megfelel egyszersmind a mellette lévő sekrestye hosszának, mert a szentély és a sekrestye keleti zárfala egy síkba esik; s míg a majdnem négyzetalakú alaprajzzal biró szentély — mert annak hossza és szélessége közti külömbség csak 4 centimétert tesz ki — egy kereszt-boltozattal bír, addig a sekrestye egy donga alakú boltozattal van födve. A szentély *boltozatának bordája* négy oldalú hasáb alakú, melynek belső élei egy derékszögű rovátkos bevágással bírnak (3. ábra). A borda keresztmetszetének ezen primitiv alakítása is még a XIII. század második felére utal, mert itt még sem horonyok, sem pálczatagok nem fordúlnak elő. A boltozat *zárköve* sem kerekalakú, de inkább részarányos nyolczszöget képez, melynek belső felületét egy rovátkosan bemetszett s bemélyedett nyolczoldalú, csavart élű csillagot mint diszítményt mutat. (4. ábra.)

A szentély két csúcsíves ablakának béllése síma, a keleti ablak mérművét pedig egy öt lobb alakú egyszerű mérmű képezi, melynek felülete még síma, a későbbi kifejlettebb góth stilben előforduló élek és horonyok nélkül, mintha a mérmű által a falsík egyszerűen lenne áttörve. A mérmű ezen egyszerű s kezdetleges szerkezete és alakítása a XIII. századbeli román és kora góth stilt leginkább jellemzi. A déli oldalon lévő leszelt élű csúcsíves ajtócskán kívülről közvetlenül a szentélybe juthatni, ezen ajtó vaspántjai még eredetiek, s liliomokban végződnek. A diadalív egyszerű csúcsív, melynek kiszökő párkánya lent egy rézsutos lapból s egy kiszökő abacus lemezből áll.

A templom 12 m. hosszú és 9·4 m. széles osztatlan hajója, a déli hosszfalán alkalmazott egy kerek és két félköríves, tehát még romanizáló ablak által nyeri világosságát. Ezen oldalon van egyszersmind a templom régi főkapuja is, mely fent egy lóhere csúcsívvel záródik. E kapu béllésének alakítása is még a XIII. század második felére vall, mert a két kiszökő hengeres oszlop tövének a lábpárkánya még hatá-

* Genersich Analectái. I. 112.

** Topportz Antiqua parochia exstitit iam Anno 1292

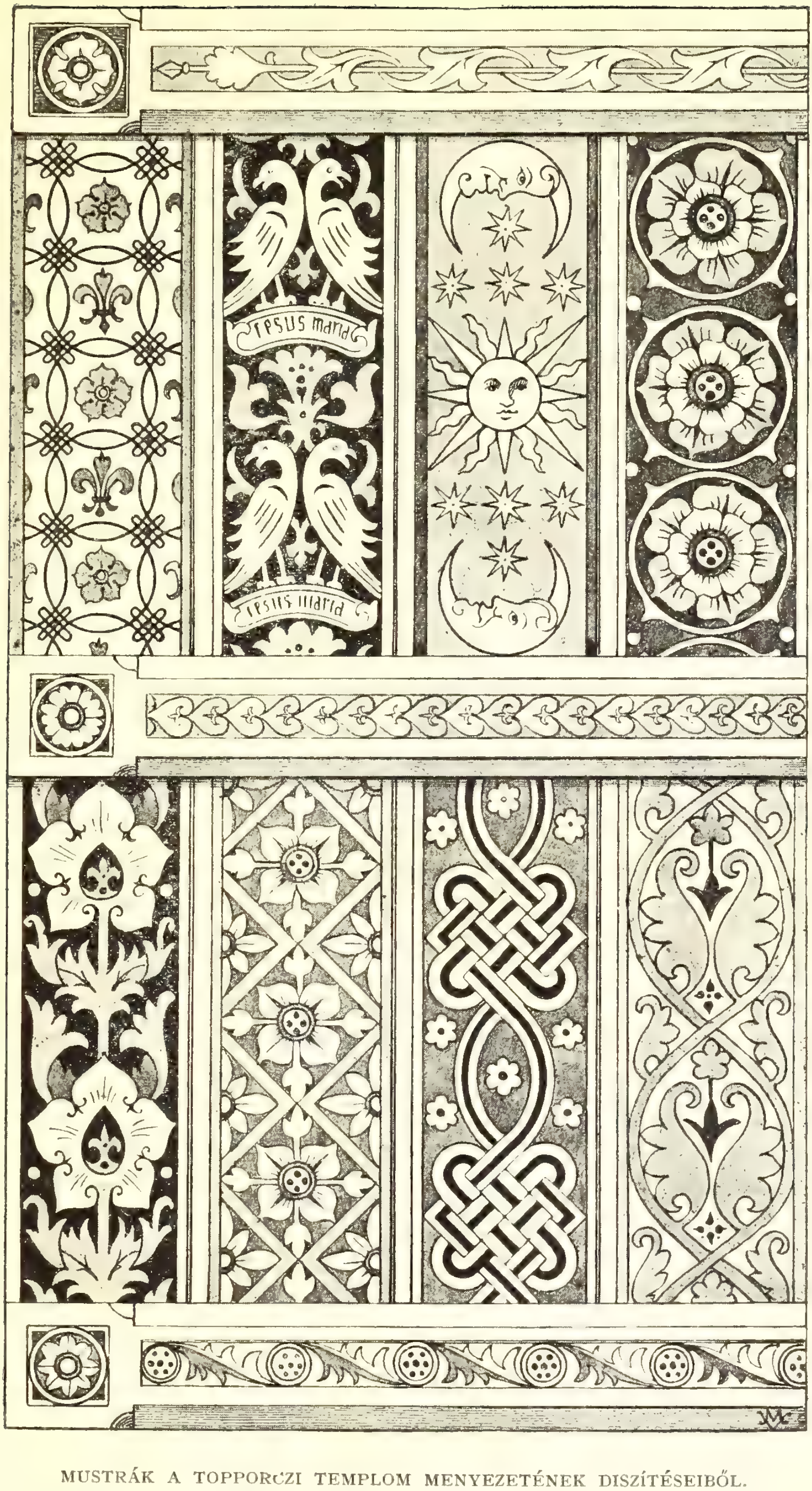
A TOPPORCZI TEMPLOM. MYSKOVSZKY VIKTOR RAJZA.

rozottan attikai alakitást mutat, melynek alsó vánkostagja a talaptáblán jóval kidudorodik. Köztudomású, hogy a láb ily alakítása a román és az átmeneti stilben szokásos (14. ábra). Az oszloptövek közt lépcsőzetesen kiugró pálczatagokat mély bevágású horonyok szegélyezik. Ezen kapu minden egyszerűsége mellett is díszesnek nevezhető, s bizonyságul szolgál arra nézve, hogy a régi építő művészet mily egyszerű alkotásokkal volt képes kellemes hatást elérni. Ezen főkapu előtti csarnok csak későbben épült, a mint azt az előcsarnok tetőzetének csúcsán lévő vas kereszt évszáma bizonyítja, az 1590. évben] épült a templomhoz. Az előcsarnok külső ajtónyilása egy sírkőlap által lévén elzárva, jelenleg ezen bejárást nem használják.

A templom nyugati oldalán álló négyoldalú tornya saroktámokkal bír és háromemeletes, a legfelső emelet — hol a harangok függnek — egy közép oszlopocska által elválasztott félköríves román stilű ablak nyilásokkal van áttörve. A torony sisakja hagymaforma dudorodásaival már újabbkori. A szentély felett meg egy kisebb nyerges tornyocska áll, hol a sanctus harang függ.

A mennyire egyszerűek és a kora góth stilre jellemzők e templomépítésnek részletei, annyira érdekes a rendkívüli műbecscsel biró *gerenda-mennyezet*, melylyel a hajó fedve van. A hajó szélességében fekvő nyolcz gerenda között hat még régi. A borító mennyezetet képező hársfadeszkák 40 cmt. szélesek és 4 cmt. vastagok. — Az *egymás mellett* fekvő deszkák közti hézagok befödésére léczek szolgálnak, melyekre úgy mint a deszkákra, igen változatos ornamenteket festettek. A borító deszkák száma 26, s egyenes irányban, párhuzamosan a hajó hossztengelyével, végig futnak a hajó hosszának irányában. A mi pedig a festett diszítmények alaki jellegét illeti, az még inkább románkori mint góth stilű. S ily nagy számú és pompás diszítményekkel van az egész mennyezet befestve! Itt is, valamint Szmrecsányban, az egyes deszkákon lévő diszítmények motivumai együttvéve, sem színezetre, sem diszítményi motivumaikra nézve nem képeznek szerves egészet, a diszítmények elhelyezésének rendszertelensége nélkülözi a rythmust, s e miatt az egész mennyezet nyugtalan; mindazonáltal a dekoratio hatása nem kellemetlen, de brilláns.

A kiviteli mód úgy látszik, az volt, hogy nagyobbrészt ismétlő raporttal biró chablonszerű kimetszett patronminták segítségével festették. A körrajzot rendesen határozott vastag feketeszínű ecsetvonással húzták meg s biztos, gyakorlott kézre vallanak, a körvonal hajlásai nem szakadnak meg és jellemzők. A diszítmény itt is felváltva vagy fekete, sötétkék vagy pedig világos színű alapon festett és a használt színek scálája változatosabb és gazdagabb mint a *szmrecsányi* mennyezetnél. — A világosabb vörös mellett már a téglavörös, sötétpiros sőt rózsaszín

MUSTRÁK A TOPPORCZI TEMPLOM MENYEZETÉNEK DISZÍTÉSEIBŐL.
MYSKOVSZKY VIKTOR MÁSOLATAI.

is előfordúl; a sötét indigó és ultramarin, világos azurkékkel váltakozik, mely utóbbi szín néha haragos zöldeskék színbe (az úgynevezett Michel Angelo kékbe) megy át. A sárga szín okkerszerű, a zöld pedig inkább hajlik a haragos olajzöld felé; a barna pedig sepia színű. Végre itt-ott még a fehér színt is látjuk alkalmazva, de csak alárendelt szerepben, vagy az egyes színek jobb elválasztására, vagy pedig a többi színvegyületek hatásának emelésére szolgál.

Ezen diszítmények nagyobbrészt stilizált levél- vagy még virágmotivumokat mutatnak, de emberi alakok és állatok, szarvasok, lovak, medvék és legendaszerű sárkányok is előfordulnak. Tekintve a deszka mezőinek nagy számát, természetesen a motivumok változatossága is nagy, úgy hogy azok száma bátran 80—100-ra is tehető. A diszítmények szépek és stilszerűek és valóban megérdemelnék, hogy *egy külön díszes monografiában színezve adatnának ki.* Mi e tekintetben is még messze vagyunk a külföldtől, különösen Franczia- és Angolországtól, hol az ily diszítményeket pompás színezett nagy munkákban teszik közzé, melyekből aztán nemcsak a műtörténelemmel foglalkozó tudós, de az építész és iparművész is meríthet tanulságot.

De valljuk meg őszintén, nálunk még hiányzik az ily nemzeti műemlékek iránti érzék és érdeklődés, pedig mily tanulságos és hasznos lenne például régi decorationális festészetünk emlékeinek publikálása, mily gazdag tárházat képezne az ily gyűjtemény szebbnél szebb és stilszerű motivumaival!

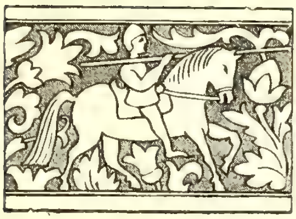
A régi művészet ezen alkotásainál rendesen bámulatra méltó nemcsak azok egyszerűséggel párosult keresetlensége, de a gazdag képzelem is, mely ily sokféle motivumot képes teremteni. Egyelőre, mintegy ízleltetőül, tájékozásul szükségesnek vélem ezen mennyezet diszítményeinek legalább monochrom fekete nyomású motivumait rajzban is közölni.

A mennyezet egyes gerendáin más meg más diszítményeket látni; *a gerendák feje* rendesen egy négyzetbe foglalt öt vagy hat szirmu piros és zöld rozettákkal van diszítve (6. ábra). A gerendák alsó felülete pedig, a leszelt élek közti részen, hullámvonalú levéldiszítménynyel, egymásba illesztett szív- vagy hársfalevél alakú motivummal, úgy azonban, hogy minden egyes gerenda más meg más alakítású és színű diszítményt mutat, mely a gerenda rendeltetéséhez képest nem önálló, de mindig egymással összekötött és folyó diszítményt képez.

Az adott ábrák magyarázata:

a) Fekete alapon — ágas körökben foglalt — öt szirmú rozetták, melyek külső szirmai pirosak, a belsők pedig fehérek, a magtartó a góth négy lobbhoz hasonló diszítményt mutat.

b) Világoskék alap, egy sugarakkal körülvett emberi arczot ábrázoló nappal, két hasonló de en profil arczélű holddal, és nyolcz sugarú aranysárga

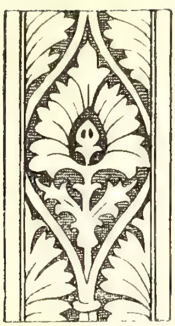
8. ábra.

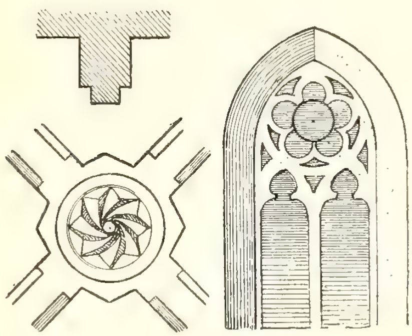
13. ábra.

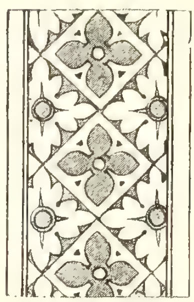
10. ábra.

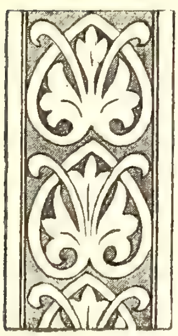
7. ábra.

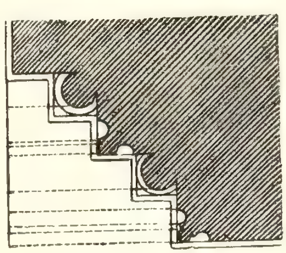
4. 5. ábrák.

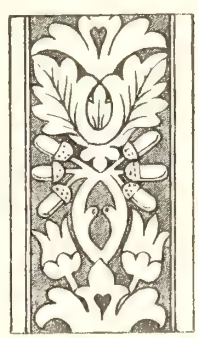
11. ábra.

9. ábra.

14. ábra.

12. ábra.

RÉSZLETEK A TOPPORCZI TEMPLOMBÓL. MYSKOVSZKY VIKTOR RAJZAI.

csillagokkal van behintve ; — hasonló s a csillagos eget jelképző motivum, a byzanti, román és góth stilű templomok boltozatjain gyakran fordul elő.

c) Fekete alapon, két symmetrikusan elhelyezett s hátratekintő madár egy tekercsen áll, melyen mimuskula betűkkel · jesus · maria · felirat olvasható. — Az alap többi részét egy piros és zöldszínű román stilű levéldiszítmény tölti be.

d) Fehér alapon, fekete egymást metsző körök által képezett mezőkben felváltva aranysárga liliomok és piros rozetták vannak elhelyezve. A körök metszési pontjain a magyar sujtáshoz leginkább hasonló szalagok töltik ki a körök által képezett kisebb mezőket. Ily fonott sujtásforma szalagmotivummal későbben még szebb alakításban találkozunk.

e) Szintén fehér alapon egy olajzöld színű növényinda román stilű leveleivel hullámvonalban fogja be a deszka szélességének egész felületét.

f) Sötétkék alapon egy csinosan fonott és szépen szerkesztett sujtásforma szalagdiszítmény piros rózsákkal.

g) Négyzet alakú mezők, felváltva kék és piros színű nagy szirmú virággal.

h) A fekete alapon öt szirmu fehér virág, stilizált zöld levelekkel váltakozik.

i) A részarányos hullámzó vonalú szalag által képezett mezőkben zöld levelű piros virágokkal (7. ábra).

k) Ezen részlet egy sisakos lovast ábrázol, vállán egy hosszúnyelű lándzsa rúdját tartva. A ló lépésben halad, a háttért egy romanizáló virág- és levéldiszítmény tölti ki (8. ábra).

l) Fekete alapon felváltva piros és zöld színű palmetta alakú levéldiszítmény (9. ábra).

m) Egy — ügető lépésben haladó — sárgás-barna színű szarvas, a háttér minden legkisebb részét szépen tölti ki egy gyümölcsbogyókból álló levéldiszítmény (10. ábra).

n) Négyzetekben egy négy lobbos góth diszítmény, a mellék négyzeteket fehér és zöld levelű rozetták élénkítik (11. ábra).

o) Sötétkék alapon egy tulipánokból, makkból és stilizált tölgyfalevelekből álló diszítmény, részarányos elrendezéssel (12 ábra).

Messze vezetne mindezen érdekes diszítmények részletes leírása, azt hiszem azonban, hogy már az itt közölt csekély számú motivumok is elégségesek lesznek a mennyezet érdekességének bebizonyítására.

Tekintve e diszítmények túlnyomó román stiljét, egykoruaknak tekinthetők a XIII. század végén épült templommal.

Ezen nevezetes mennyezetfestményeken kívül — melyek e templom főérdekességét képezik — megemlítendőnek vélem itt azon régi síremlékeket is, melyek a templom különböző részeiben állanak, mert nemcsak történeti, de műrégészeti jelentőséggel is bírnak. — Így a templom déli előcsarnokának külön ajtajában befalazott féldomborműves sírkőlap *Görgey Kristóf* és *Görgey Márton* emlékének van szentelve. A két daliás és életnagyságu alak erősen domborodik ki a síkból, különösen pedig a magyar öltözet és fegyverzet érdekes. Az emlék kiváló művészeti becsét emeli a részletek gondos kidolgozása. A két egymás mellett álló

alak magyaros vastag bajuszt visel, szakáll nélkül, testükhöz simúl egy alsó vagy gombos atillán kívül egy bőredőzetű, rövid ujjas, fennálló gallérral ellátott s csattal megerősített hosszú felöltő, melynek alsó széle alatt kilátszik a sarkantyú nélküli magas száru magyar csizma. Mind a két alak síma és nagy gömbbe végződő buzogányt tart, a kissé görbített magyar kardok markolatjai diszítve vannak. Lent a két alak közt lévő czímerpaizs mezején a Görgey-család féldomborműves ősi czímerével találkozunk, melynek mezején egy szőrös kucsmával fején s

15. ábra.

A TOPPORCZI TEMPLOM KELYHE. MYSKOVSZKY VIKTOR RAJZA.

hasonlóképen szőrös testű, bajuszos és hosszú haju s szakállu férfi-alak két kezével egy gyökerestől kitépett lombos fát tart, ezen alak egy hármas halmon áll (lásd a 13. ábrát). Sisak és rendesen a czímerképhez hasonló sisakdísz nincs, valószínűleg a helyszüke miatt, mert a templomban lévő több síremléken a Görgey-család czímere sisakdíszszel fordúl elő.

A művész jellemzően idomította s dolgozta ki a két alak arczát, úgy hogy ezen esetben a portrait-hűségre is lehet következtetni. A 2·05 m. magas és 1·35 m. széles, homokkőből készült sírkőlap eredetileg a templom belsejében az itt eltemetett két Görgey sírját fedte és jelezte, mostani

helyére csak ujabb időben kerülhetett. A már meglehetősen kopott köriratát — a mennyire még kivehető — a következőképen fejtettem meg:

·HIC·IACENT·DVO·NATI·GENEROSI·ET·EGREGII·
DNI·CHRISTOPHORI·GERGEI (sic) VICE·COMITI·
COMITATVS·SCEPVSIENSIS·ET GENEROSVS·DNS
MARTINVS·GERGEI·QVORVM·PRIMVS·26° ANNO
5ª NOVEMBRIS · ALTER · 24 · ANNO 9ª NOVEM
BRIS · PERIODVM · VITAE · ATTIGIT · AD · COELES-
TEM · LVCEM · TRANSLATI · 1600 · GNSVS DNVS
STEPHANVS · GERGEI · FRATRIBVS · SVIS · GRA·
TITVDINIS · POSVIT · ANNO 1·6·0·0·

Ezen sírkő tehát *Görgey Kristóf* szepesi alispán és *Görgey Márton* emlékének van testvérük Görgey István által emelve.

A szentély északi falán lévő *Gradezi Horváth*, Stansich Krisztina vörös márvány síremlékének felirata így hangzik:

GENEROSAE·DOMINAE·CHRISTIANAE·HORVATH·
STANSICH·DE·GRADEZ·CONSORTI·CHARISSIMAE·
PER·ANNOS·XXI·ET·MENSIS·SEX·QVAE·DIE·8ª
JVNII·1662·AC·FILIO·BALTHAZARI·GERGEI·
ANNO AETATIS·8·ET·MENSE·8·DIE 22 IANVARII·
1656·PIE·DEFVNCTIS·CVRAVIT·ET·POSTERII-
TATI·SVAE·MORTALITATIS·MEMOR·NICOLAVS·
GÖRGEI DE GÖRGÖ AC·INFERIVS·

* * *

CHRISTIANAE·HIC·STANSICH·REQVIESCANT·OSSA·CINISQVE·
SPIRITVS·AETERNVM·COELICA·REGNA·TENET·
CONIVGIS·ET·NATI·NON·IMMEMOR·NICOLAVS·
GEORGIVS·MOERENS·HAEC·MONVMENTA·DEDIT·
BALTHAZAR·HORVATH·STANSICH·DE·GRADEZ·FILIAE·
CHARISSIMAE·NEPOTIQVE·DILECTO·FECIT·
1663·S·S·R·P·

Igen szép és stilszerű a templom szentélyének sekrestyeajtaja mellett álló, Görgey István renaissance síremléke 1619. évből, a következő felirattal:

HOC·MONVMENTVM·GNSO·DNO·STEPHANO·GÖRGEI·DE·
EADEM·POSVIT·MOESTISSIMA·MARITA·DNA·SVSANNA·
SEGNEY·DE·LASPO·ANNO·AETATIS·SVAE·38·DIE 29·
IVNII·HORA·6·MATVTINA·ANNO·VERO·CHRISTI·1619·MORTVO·

HIC · STEPHANI · GÖRGEY · RECVBANT · POST · FVNERA · NEMBRA ·
SED · MENS · AETHEREO · VIVIT · O RETQVE · SINV ·
VIXIT · VT · A · CHRISTO · MORIENS · POLITEVMA · PERENNE ·
SVSCIPERET · MVNDI · SINGVLA · VANA · RATVS ·
QVANDO · ET · ENIM · RIDET · PRAESENTIS · GLORIA · VITAE ·
REPERIT · IMO · FVGIT · NON · FVGIT · IMO · PERIT ·
ERGO · DISCE · MORI · MORTALIS · SPERNE · EADVCA ·
VITA · BREVIS · QVAM · SIT · NASCERE · QVID · SIT · HOMO ·
ILLVSTRIS · DE · TE · POST · MORTEM · FAMA · LOQVETVR ·
FVLGEBIS · VELVT · SYDERA · CLARA · POLO ·

A régi családi zászlók közül megemlítendő:

1. Az 1677. év áprilhava 16-án elhalálozott *Görgey Elias* Szepesmegye assessorának zászlaja, melyet neje Kéler Judit asszony készíttetett.

2. Az 1692. ápril 5-én elhalálozott *Görgey Miklós* Szepesmegye táblabirájának piros selyem zászlaja, melyet Zsigmond és Miklós fiai atyjuk emlékének készíttettek. Itt látjuk tehát, hogy az elhalálozott emlékének megörökítésére nemcsak síremlékek és emléktáblák, de a zászlók is szolgáltak, melyeket az elhalt fegyverzetével és czimerpajzsával a templom falára függesztettek.

A templom mostani főoltárában, mely Fülöp és Jakab apostolok, mint e templom védszentjeinek tiszteletére van emelve, arany alapon festett két régi kép is foglaltatik, mely a három keleti bölcset, és Krisztus születését ábrázolja. Ezen két középkori stilben festett képtábla még a régi eredeti góth oltárból kerülhetett ide. Végre megemlítendő a templom régi — még góth stilű — *kelyhe*, melynek készítési ideje, különösen cuppájának tölcsérforma alakítása s egyéb részleteinek stilje következtében bátran még a XIV. századba helyezhető. Ezen kehely (lásd a 15. ábrát) 18·5 cm. magas, cuppájának felső átmérője 9·9 cm., a cuppa külső felülele síma, diszítmény nélküli, csak a közepén két vonallal szegélyzett szalagon a következő felirat olvasható: + benedictus ? marie ? qui ? venit ? in ? nomine domini · A baloldali *fistula* sötétkék mezeiben a marie · góth betűi foglaltatnak; ép ily betűk a fistula alsó részén is láthatók. A *nodus* felületét halhólyag motivum diszíti. A kehely alsó része szép hajlású vonalban símúl a hat levelű lábhoz, melynek oldalán góth négy lobbos áttört diszítmények vannak. E kelyhet jelenleg is használják.

Mindezekből látjuk, hogy a topporczi templom, alaprajzának jellemző szabályossága és kora góth részleteinek stilszerűsége, valamint ritka becsű és kiváló szépségű mennyezetének románkori diszítményei miatt hazánk érdekesebb egyházi műemlékei közé sorolható.

Myskovszky Viktor.

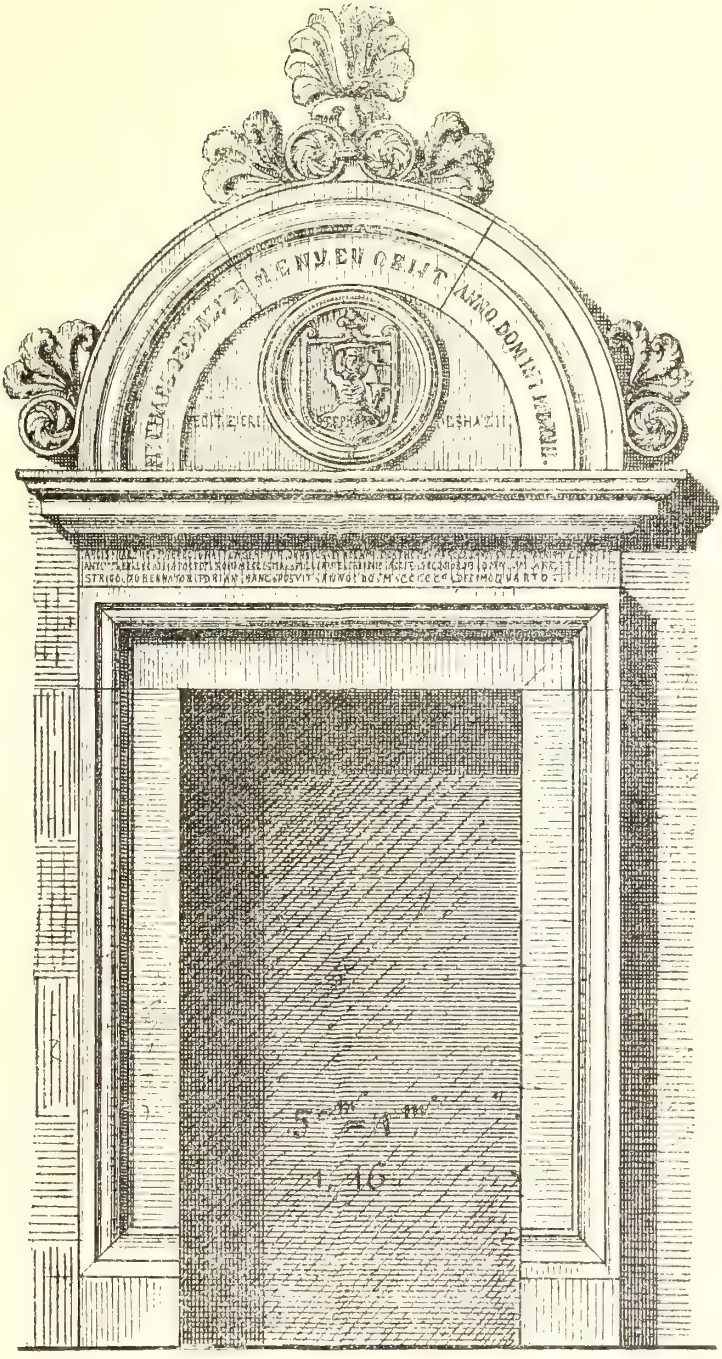
FIRENZEI JÁNOS MAGYAR- ÉS LENGYELORSZÁGI MÜVEI.

Azon olasz művészek sorában, kik a XVI. század folyamatán mindinkább szaporodó számmal elhagyják hazájukat és északi tájak felé vándorolnak, hogy munkát és kenyeret keressenek, Giovanni nevű szobrász tűnik föl, ki magát firenzei származásúnak vallja. Származásáról, családjáról és művészi fejlődéséről csak ennyi ismeretes. Működéséről is csak azt tudtuk eddig, a mi Bunyitay Vincze becses értekezései révén vált közismeretté; hogy Szilágymegyében néhány műve maradt fön.* Annál kedvesebb lesz tehát bizonyára szaktársaink előtt, hogyha a következőkben hozzájárulunk néhány adattal a művész életrajzához. Előbb azonban Bunyitay kutatásairól kell szólnunk. A menyői csúcsíves templomban vörös márványból való néhány renaissance emlék maradt fönn: a kapu (2. ábra), egy oltár töredéke, egy ostyatartó fülke (3. ábra) s szintén e templomban állott azelőtt az a keresztelő kút, melyet ifj. Bölönyi Sándor úr megszerzett s a nagyváradi Ipolyi-muzeumnak ajándékozott (1. ábra). Mind ez emlékek első tekintetre a kora renaissance Firenzeben dívó ízlést árulják el s hogy csakugyan e mű-

1. A MENYŐI KERESZTELŐ KÚT.

* Szilágymegye középkori műemlékei. Budapest, 1887. 29 s k. ll. E mű tartalmáról Hpl. és dr. Schönherr Gyula urak szivességéből szereztem tudomást. *E.*

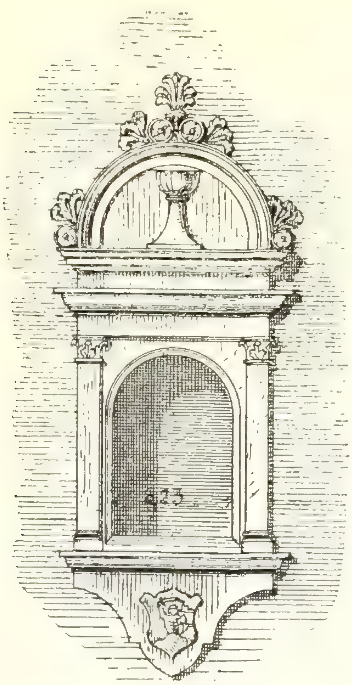

2. A MENYŐI KAPU.

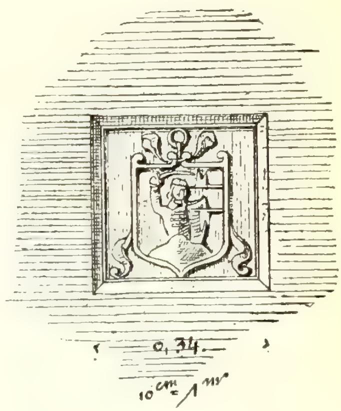
vészi áramlat köréből származnak, azt a keresztkút legfelső tagjába bevésett körirat is tanusítja: Johannes florentinus me fecit.

Bunyitay szépen kiderítette, hogy mind e művek egykorúak és Desházy István rendeletére Firenzei János készítette, a ki Bakács Tamás Esztergom várnagyja s utóbb váradi nagyprépost volt.

Bunyitay azt tartja, hogy Désházy Váradról hívta meg Firenzei Jánost Menyőre és ezt onnan következteti, mert Thurzó Zsigmond nagyváradi püspöknek (1506—1512), a ki sokat építtetett renaissance-ízlésben, síremléke anyag és munka tekintetében hasonlít a menyői építé-

3. ábra.

4. ábra.

szeti maradványokhoz. Nem ítélhetek e következtetés helyességéről, mert a Thurzó-emléket az eredetiben se képben nem ismerem.* Ellenben kimutathatom vagy legalább nagy valószinűséggel állíthatom, hogy János mestert Esztergomban a bibornok udvarán ismerték és méltányolták.

Tamás bibornok 1515-ben a lengyel követtel, a dúsgazdag és magasmíveltségű gneseni érsekkel, Laski Jánossal érintkezett,** közös politikai tevékenységük révén megbarátkoztak és Thamás primás meg-

* E síremlék rajzát lásd Bunyitay V. A váradi püspökség tört. III. köt. VII. táblán. A rajz után nem származtatnók e művet Firenzei Jánostól. *Hpl.*

** L. e részleteket Zeissbergnél, Johann Laski und sein Testament. Wien 1873. (Különnyomat a Wiener Sitzgsber. phil. hist. Kl. 77 köt. 519 s k. lapjáról) 7. és 23. l.

hívta a nemes lengyelt, hogy hazautazása alkalmával Esztergomban látogassa meg. Laskiról tudjuk, hogy már korábban, Rómában táplálta azt az óhajt, melyet később meg is valósított, hogy a pápától enge-

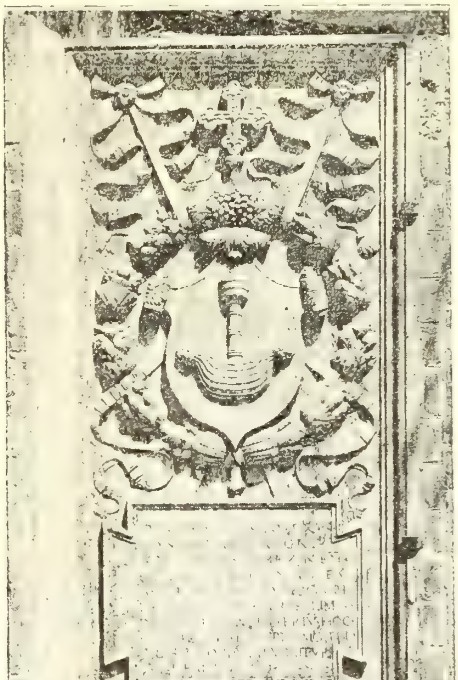
5. FORGÁCH-FÉLE SÍREMLÉK.

IOANNES FLORENTINVS ME FECIT ·M·D·X·V·

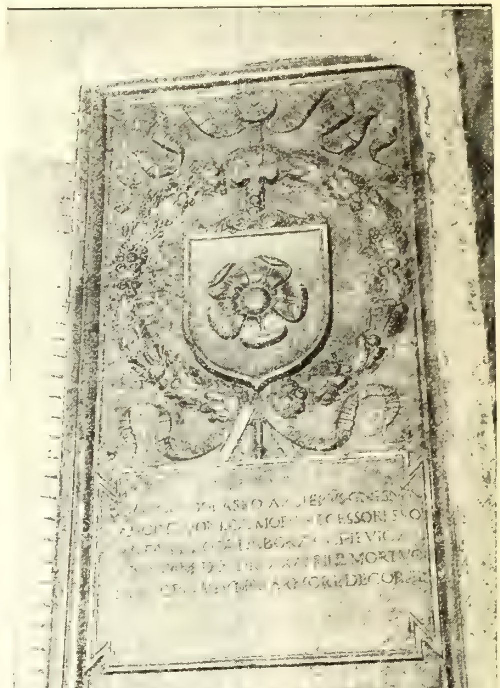
délyt kért és nyert, hogy palæstinai szentföldet Gnesenbe szállítson és ott a székesegyház temetőjét borítsa vele.* Ezt a temetőt művészi módon kívánta az érsek feldiszíteni s erre művészi erőkre volt szüksége.

* Theiner Mon. Pol. hist. II. 364.

Számadó könyvéből, melyet végrendelet czímén ismerünk, tudjuk, hogy közvetlenül esztergomi útja után megrendelést adott hat márványemlék készítésére (1517), melyekből öt névszerint is meg van említve, úgy mint Leslani Krzestaw püspök († 1503), Boryszewski Roža András gneseni érsek, testvére Laski András, egy krakói püspök s a maga számára. Három belőle még most is megvan; anyag és forma tekintetében szorosan a menyői művekhez csatlakoznak, sőt az egyik emlék alján, a

6. LASKI JÁNOS GNESENI ÉRSEK SÍREMLÉKE.

7. BORYSZEWSKI ROŽA GNESENI ÉRSEK SÍREMLÉKE.

Laski János síremléke keretén a művész jelzése is megvan: Johannes Florentinus me fecit MDXV? (az utolsó számok helye kitört).

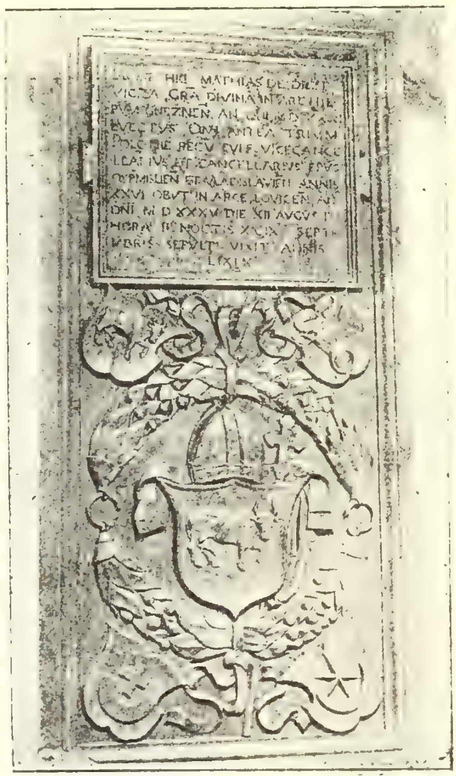
Ime, tehát Gnesenben ugyanazon János mester művére akadunk, a ki Menyőn Désházy számára a templomot ékítette és így újabban látjuk, mint terjeszté fényét az esztergomi művészetkedvelő udvar, a hol Laski 1515-ik évi látogatása alkalmával a firenzei művészszel személyesen megismerkedett vagy legalább egyik-másik művét látta.

A síremlékek részleteikben eltérnek egymástól, de egészben művészi elrendezésük mindig ugyanaz. A sírtábla alsó vagy felső részét rendesen az elhunyt czímere foglalja el s a czímert rendesen gyümöl-

csök és levelekből alkotott koszorú fogja körül, mely szállongó végű szallagokon csüng; másik részén a fölirat foglal helyet. Ez elrendezés nem árul el művészeti ihletet vagy gazdag képzelmet; de annyit mégis bizonyít a művész, hogy jól kezeli a firenzei renaissance diszítő idomait; igaz, hogy a kivitel nem elég csinos és finom, de ennek részben az akkor Lengyelországban annyira kedvelt durva fajta vörös márvány lehet az oka.

8. GRUSCZYNSKY JÁNOS GNESENI ÉRSEK SÍREMLÉKE.

9. DRZEWICKI MÁTYÁS GNESENI ÉRSEK SÍREMLÉKE. † 1535.

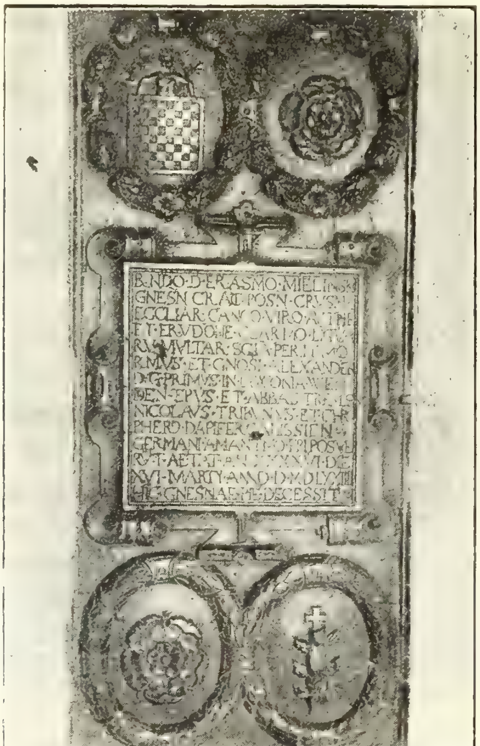
A gneseni dómban fönmaradt számos síremlék közül talán még az 1535-ben elhunyt Drzewicki Mátyás emléke is János mestertől való, anyag és elrendezés tekintetében szorosan csatlakozik az előbbi emlékekhez. Behatóbban foglalkoztam az itt szóba hozott műtörténeti emlékanyaggal egy terjedelmesebb értekezésben, mely «a poseni tartomány művészetének története» czímén a folyó év folyamatán a berlini építészeti folyóiratban fog megjelenni és a kik bővebb fölvilágosítást kivánnak, azoknak figyelmét ez értekezésre hívom föl.

Königsberg, 1893. aprilis havában. *Ehrenberg H.*

* * *

Velünk együtt bizonyosan olvasóink is köszönettel vették königsbergi szaktársunk szivességét, a ki e folyóirat szerkesztőségének kérésére Firenzei Jánosról írt értekezését első sorban a mi számunkra írta meg. Ugyancsak Ehrenberg úr szíves közbenjárásának köszönjük, hogy a gneseni síremlékek képeit ide csatolhatjuk.

A menyői építészeti részletek rajzait, melyeket Nagy Virgil műépítész úr készített és a keresztelő kút fényképét ifj. Bölönyi Sándor úr szivességének köszönjük. A műemlékek orsz. bizottságának rajztárából kaptuk Könyöki Alajos tanárnak az elefánti Forgách emlékről készített rajzlapját.

10. MIELINSKI ERASMUS KANONOK SÍREMLÉKE.

1. számú ábránk az 1515-ből származó menyői keresztelő kutat mutatja. Bunyitay Vincze értekezett róla «A menyői keresztkút és a renaissance Szilágymegyében» czímű értekezésében (Századok 1886. 886—895. rajzzal).

A mester és készíttető neve, valamint a készítés éve iránt a szélén körülfutó föliratok nem engednek kétséget.

A 2. ábra a menyői portálét, a 3. a pastoforiumot, a 4. Désházy czímerét a menyői templomból mutatja be. Mind a három tárgyról értekezett Bunyitay Vincze «Szilágymegye középkori műemlékek 1887» czímű műve 27 s követk. lapjain. Ugyanott található a czímer és a föliratok értelmezése, mely szerint

azok szintén 1514-ben vagy 1515-ben ugyancsak Désházy rendeletére készültek, de csak halála után fejezte be F. János.

Az 5. ábra a Forgách család elefánti (Nyitra m.) cryptájából származó s ma is Elefánton létező síremlék rajza, mely ugyan nem egészen hű, de mégis világos képet nyújt arról, hogy a firenzei művész mikép szokta már magyarországi időzése korában is síremlékeit megcomponálni. A figuralis előállítást kerüli, ilyen alighanem túlmenne tehetségén, mely őt mint tisztességes kőfaragót mutatja be. Az elefánti emlék alig szorul magyarázatra, fontosságát emeli, hogy a mester ismét megnevezi magát, nyilván nagyra tartotta e márványfaragványát.

A 6. ábrában a gneseni emlékek közül Laski János érsekét mutatjuk be. A tábla alsó keretén fönmaradt a művész jelzése, melyről föntebb (253. l.) hű másolatot adtunk.

A többi gneseni emlék, mely evvel egyidejűleg készült és még megvan, nincs a művész névjelzésével ellátva; ilyen András testvérének sírtáblája Boryszewski Roža érseké, valamint Grusczynsky János érseké.

Előbbi a gneseni dóm padolatában fekszik és azért helyzete fényképi fölvételre nem alkalmas. Boryszewskiét (7. ábra) és Grusczynskyét közöljük (8. ábra). Mindhárom félreismerhetlenül Giovanni műve. Két szallagról csüng alá a koszorú, ennek közepén áll a paizs s ugyanazon szallagokon lóg a négyszög tábla, melyen a fölirat is arról tanúskodik, hogy Loski János rendeletére készültek az emlékek. Drzevicki Mátyás gneseni érsek sírtáblája († 1535) még meglehetősen megőrizte a Giovanni stylusát, de azt már nem lehet biztosan neki tulajdonítani (9. ábra); Mielinski kanonok emléke († 1574) (10. ábra) pedig már csak arról tesz tanúságot, hogy Firenzei János ízlésének utóhatása a következő művésznemzedékben is élt még.

Hpl.

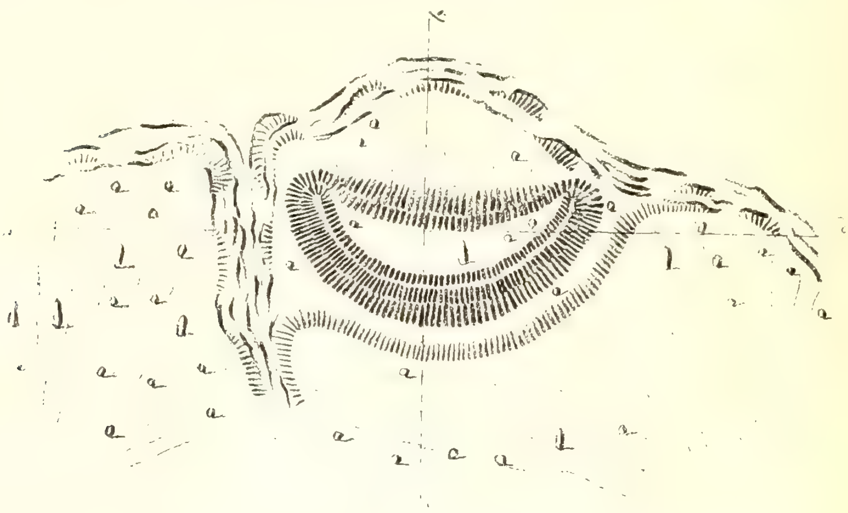
DOMBORMŰVES AGYAGEMLÉK BEREGSZÁSZRÓL.

(Lásd a 286. lapot.)

LEVELEZÉS.

I. NEUDECK GYULA RÉGISÉGEKRŐL AZ ALDUNA VIDÉKÉN.

A remek Széchenyi-út 676. és 67-ik számú kilométer-mutatója között sziklamagaslaton terülnek el a dombroviczai rétek; ezek végén az ú. n. Muntjana mellett félhold idomú földsánczot pillantunk meg s előtte mély árkot, mely a földsánczot egyik sziklától a másikig szegélyezi. A sáncz a körülötte fekvő terü-

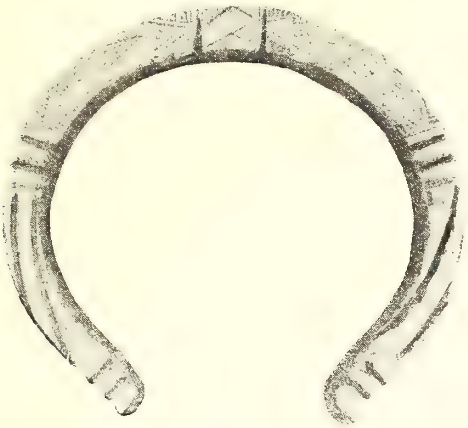
A MUNTJANAI FÖLDSÁNCZ. NEUDECK GYULA FÖLVÉTELE ÉS RAJZA.

letből 7 méternyire s az árok mélységétől 12 m.-nyire emelkedik. Az árok 5 m.-nyi mélységgel bír és 13 m.-nyi szélességű, míg a sáncz felső szélessége 2 m. Fölületetét agyag borította, melyet tűzzel megkeményítettek. A sánczon eszközölt átmetszés 15—20 cm.-nyi mélységig égetett agyagtömböket vagy pörkölt agyagréteget tüntet föl s ezekben karóktól maradt mélyedéseket látni, melyek védelem czéljából épült czölöpfal vagy czölöpökre épült faházak nyomai lehetnek. A töltés oldalának pörkölése arra szolgált, hogy az időjárásnak inkább ellenálljon és hogy az ellenség kapaszkodását rajta megnehezítsék. Az udvarnak a sáncz felé 2 méternyi lépcsőzetes emelkedése van, területe körülbelül 1000 négyszög m.-re tehető s így 500-nyi embercsapatnak, mely veszély esetén drágaságaival itt meghúzhatta magát, szolgált menedékül. Föltehető, hogy dák benszülöttek építették. Elszórtan akadnak vastagfalú durva cserepek, égetett agyag-

tömbök, pálczák vagy szövetek után maradt benyomásokkal. Két évvel ezelőtt a sáncz közelében bronztárgyakat leltek egy nyilt tüzön égetett vastagfalú agyagedényben, az edény külsején dísz nem volt, csak két fül. A benne rejlő tárgyak következők voltak: 15 sima fölületű bronz karperecz, s egy, melyet diszítése miatt itt rajzban is közlünk; két kartekercs, kardpengék két töredéke, két fülnélküli tokos véső, egy sarló, nyolcz kisebb karika, sok töredék és néhány idomtalan nyers bronztöredék.

Kozla Dojke, 1892. deczember.

Neudeck Gyula,
mérnök.

A MUNJANAI BRONZKARPERECZ. NEUDECK GYULA RAJZA.

II. Dr. JÓSA ANDRÁS A TISZA-SZENT-MÁRTONI BRONZLELETRŐL. Gróf Forgách László úr mándoki uradalmához tartozó t.-szt.-mártoni gazdaságában a községtől nem messze délnyugotra 1892. év őszén szántásközben mintegy 30 cm. mélységből 27 db. bronz tárgy került napfényre. A leletet a nemes gróf a szabolcsmegyei múzeumnak adta, a melynek rendezéséhez még eddig hozzá nem foghattam, mert a szekrények csak pár hét múlva lesznek készen.

A tárgyak egy igen rossz gyurmáju, nem korongon készült, vastag falazatú, rosszúl égetett cserépedényben voltak elrejtve, melyet az eke ízre-porrá tört és mivel legtöbb darabja hiányzik, össze nem rakhattam. 1. Egy milliméternél valamivel vékonyabb, 81 mm. átmérőjű homorú bronzlemez, mely domború oldalán egészen síma, fényes fűzöld patinával van bevonva, homorú oldalán pedig a kovácsolás nyomai tisztán felismerhetők. Megfelel egy 102 mm. átmérőjű gömbfelület szeletének. Széle kerületének mintegy kétharmadán le van töredezve. Annyira pontosan készült a homorú minta, melyben a trébelés történhetett, hogy az csakis eszterga segítségével készülhetett. Diszítés nyomai rajta nem észlelhetők. A szélétől 8 milliméter távolságban, egymással átellenben két lyuk van, valamely szövetre vagy bőrre való megerősíthetés végett.

2. Egy fülecskével ellátott tokos balta.

3. Egy lándsa.

4. Egy vaskos, hengerded, nyitott, öntött bronzkarika, melyen azonban kovácsolás nyomai láthatók.

5. Az előbbihez minden tekintetben hasonló, csakhogy valamivel kisebb karperecz, bár karperecznek súlyánál fogva igen alkalmatlan lehetett. Diszítés sem ezen, sem a 4. számún nem fordúl elő.

6. Öntött, nyitott végű bronz karika. Az öntésnél képződött éles taréj úgy a külső, valamint a belső kerületen is megvan. Felül a letört öntési csapnak nyoma látható. De ha ezek le lettek volna is reszelve, még sem vált volna karperecznek alkalmassá, mivel még mindig elég éles maradt volna arra, hogy karon viselhető ne legyen.

7—17. Diszítés nélküli hengerded bronz huzalból készült karikák. Hat darabnak huzalja kalapácsolás által kissé el van lapítva. Némelyeknek végei egymás fölé vannak hajlítva, némelyeknek pedig széljelebb húzva. Többnyire szép patinával vannak bevonva.

18—24. Hengerded, szép patinájú bronz karikák. Egynek kivételével mind nyitott. Négynek vége egymásra hajlik. Egyik ezek közül síma. A többiek közül kívülről négy sürű haránt reczézettel van ellátva. Kettőnél a reczézet síma közökkel váltakozik.

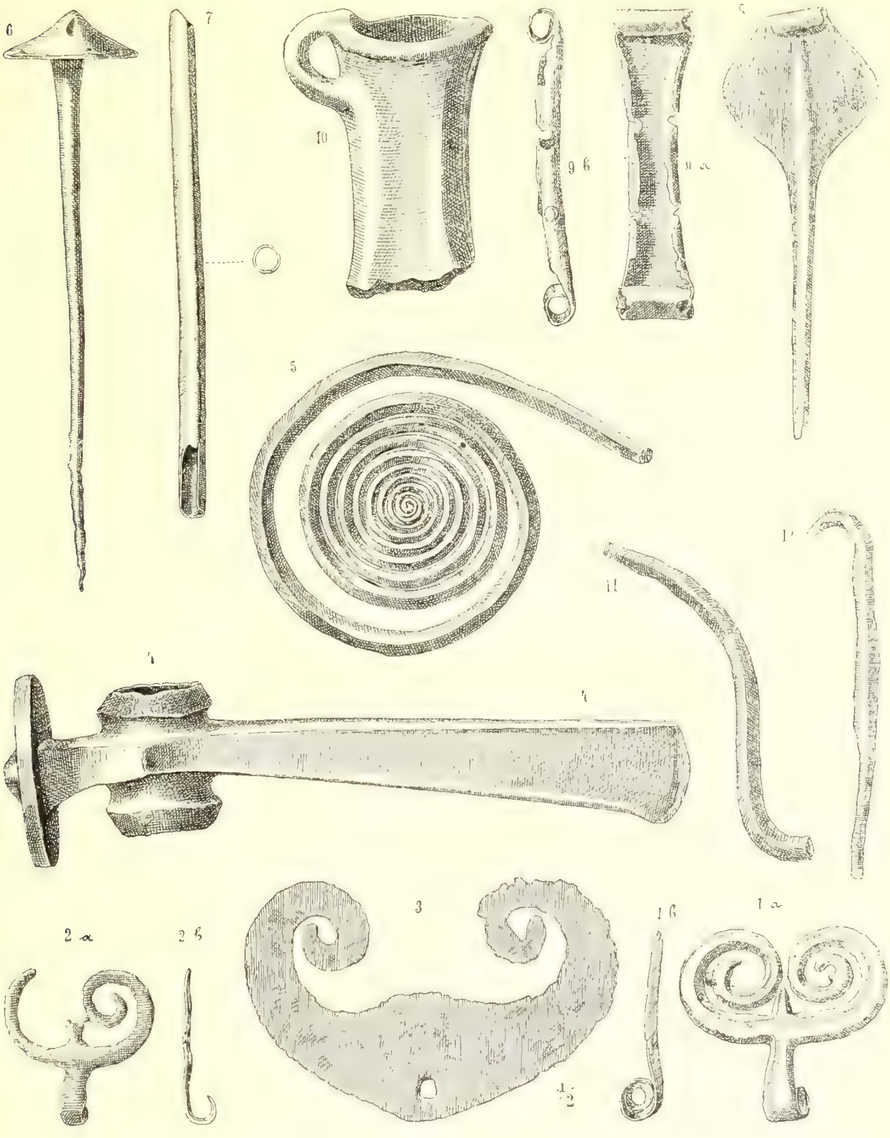
25—27. Három csaknem egyforma, sűrűn reczézett bronz karperecz töredék.

Dr. Jósa András.

III. LEHÓCZKY TIVADAR BEREGMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. Eddig *Beregmegyében* kilenczvenhárom helységben találtattak őskori nyomok; e szám most egy újabb adattal szaporodott. Ugyanis a közleményeimben több ízben feltüntetett *Hosszuhát* nevű hegy keleti oldalán még 1892. évi tavaszon *Hadzsega György* nevű *tőkési* ruthén pór a tőkési határban a *szeredni hrunok* (azaz középső domb) nevű dűlőn levő lejtős földjén zab alá szántván, ekéje egy agyagedényt túrt fel, mely különféle zöldszironyú tárgyakkal volt kitöltve. A tudatlan pór e szokatlan és hiedelme szerint tisztátalan tárgyakhoz nyulni nem mervén, szomszédjaival s fiaival felszedette azokat s melyek birtokában maradtak, padján elszórta s mint értéktelenektől csakhamar meg is feledkezett. Így történt, hogy csak egy év múlva, most mutatott néhány darabot az ottani néptanítónak, kitől később én nyertem értesülést s nem késtem azonnal, folyó évi márczius 14-én a Munkácstól jó 20 kilometernyire, a hegyek közt fekvő helységbe kirándulni, hol azonban a nevezett földmüvelőnél már mitsem találtam, mert azon reggel a körorvos már megelőzött engem s a Hadzsegánál volt tárgyakat megvette; később azonban az alább leirandó csekély maradványt nekem átengedte, ki minden kutatás s utánjárás és igérgetés daczára sem tudék többnek nyomára jönni, jóllehet a falusiaktól értesültem, hogy a lelet eredetileg sokkal több tárgyból állott s a megszerzettek is részben már megcsonkított, megrongált állapotban vannak. A gyűjteményembe került bronz művek a következők:

1. Egy 42 dekagramm súlyú fokos *csákány* (4. ábra), mely jóllehet a találó által elhasználtatott, 3 korongján levő hegyes csúcsa elkoptatott, mégis 18 cm. hosszú nyulánk, de igen erős szerkezetű: előrehajló nyulványa 13 cm. hosszú, 4 cm. magas és peremes nyéltoknál 2 cm. vastagságú, mely a nyulvány végeig fél cm.-ig keskenyedik és 2½ cm. széles. A nyéllyuk 2 cm. átmérőjű. Helyen-

ként szép kékeszöld patinával borított. 2. Ugyanoly alakú csákány. 3. Egy hegyes csúcsban végződő koronggal ellátott *hajtű* (6. ábra), melynek 3 cm. átméretű korongja egy helyen 3 milliméternyi lyukkal van átfurva; a korong egy 15 cm. hosszú, hengeres, fél cm. vastagságból folyvást vékonyodó hegyes tűnek képezi

A HOSSZUHÁTI (BEREG M.) BRONZLELET.

fejét. 4. A most leírt hajtűnek párja. 5. Egy 13 cm. hosszú, irónalakú bronzlemezből készült hengeres *cső* (7. ábra), melynek belső ürege 6 mmnyi átmérőjű. 6. Egy másik hasonló töredék, mely 9 és 7. egy harmadik ily csövecske-részlet, mely $8^1/_4$ centiméter hosszú. 8. Egy *kapocs* (1. ábra *ab.*), melynek díszesebb két szára három rétegbe csavart s ez $5^1/_2$ cm. hosszú és 3 cm. széles; ebből

kinyulik a szintén lapos és 1 cm. széles peczeg, melynek vége becsavart s lyukat képez; úgy látszik, hogy a lyukon eredetileg karika vonult át, mely azonban most hiányzik. Patinája barnazöldes. 9. Egy a fönnebb leírt kapocshoz hasonló (2. ábra *a*, *b*.), de valamivel kisebb kapocs, melynek becsavarított két ága csupán 4 cm. hosszú s az abból kinyuló lapos és 7 milliméter széles peczeg csak $1^1/_2$ cm. hosszú s a végén hat milliméternyire behajlított horgot képez. 10. Egy 10 cm. széles bronzlemezből kivágott díszlet (3. á.), mely a közepén lévő $3^1/_2$ cm. terjedelmű szívalakú csúcsból két ágra nyulik ki, melyeknek keskenyebb végei csigaszerűen bekanyarítvák; a díszlet közepén egy fél cm. lyuk van. Patinája világoszöld. 11. E lemezdíszlet párja. 12. Egy sajátságos alakú *hajtű* (8. á.), mely némileg nyílvéghez is hasonlít; ez, jóllehet tűjének vége csonka, 12 cm. hosszuságú; fejét egy a közepén 4 cm. széles, lapos, hegyes levélalak képezi, melynek keskeny vége becsavart, úgy, hogy csövet képez, a levélből nyulik le a keskenyülő tű, mely hengerded, sodronyszerű. 13. Egy öt milliméter vastag, négyélü sodronyból nyolcz rétbe csavart *korong* töredéke (5. ábra), mely 8 cm. átmérőjű; a lelet után elválasztott és letört végső része ferdén eláll. 14. A 13. sz. korong párja, mely szintén megcsonkított s így csak hét rétből áll és 5 cm. átmérőjű. Színe mindkettőnek szennyes zöld. 15. Egy vékony bronzlemezből készült *szijboríték* (9. ábra *a*. *b*.), mely $8^1/_2$ cm. hosszú és a két végén 2 s a közepén 1 cm. széles; szélei 5 milliméternyire kihajlítva lévén, ezeken mindkét oldalukon két-két három milliméternyi lyuk van; a boriték végei szintén becsavarvák, úgy hogy 5—8 milliméternyi üreget képeznek. Patinája világoszöld színű. 16. Egy hat milliméter vastag hengerded, úgy látszik, karikából, karpereczből letört töredék (11. ábra), mely 10 cm. hosszú s egyik végén keskenyebb. 17. Egy más ilynemű hengertöredék, mely 7 cm. hosszú és félkörré hajlított (12. ábra). 18. Egy 10 cm. hosszú, szögalakú bronztöredék, mely a közepén 5 milliméter vastag, felső vége 2 cmnyire behajlítva s alsó vége hegyes. 19. Egy közönséges *füles tokos vésőnek* felső része (10. ábra), mely 8 cm. hosszú; alakja kerülékes, sima, tokjának nyilása $2^1/_2$—$3^1/_2$ cmnyi s derekán eltört alsó része $3^1/_2$ centiméter széles és 1 cm. vastag. Patinája szennyes zöld. — Itt megemlítem, hogy 1871. évben a beregmegyei *Nagy-Lucska* helység határában egy agyagedényben lelt bronztárgyak közt épen oly bronzlemezből készült melldísz találtatott, *minő a 10. sz. a. leirt diszlet*; mi arra mutat, hogy a Tőkésen most talált bronz tárgyak egykorúak azokkal. Figyelemre méltó az is, hogy a Hosszúhát nevű hegyről, melyről értekezéseimben már több ízben megemlékeztem s mely több mértföldnyi hosszúságában a délnyugoti síkságot az északkeleti vidéktől elválasztja, több helyen régi földvárak találtattak, így a déli végén Brod és Hosva felett áll a *Sztremtura* nevű körsáncz, feljebb észak felé a *Bogoszlav* nevű szintén köralakú földvár, melynek lejtőjén a keleti völgyben fekszik Tőkés falu s így a bronzlelet összefüggésben látszik lenni ez erődítésekkel, a minthogy környékezetében már máskor is kerültek napfényre bronz tárgyak, a mint azokat az idén kiadott «*Adatok hazánk archaeologiájához*» czímű munkámban is részletesen felsoroltam, de koronkint az «Archæologiai Értesítő»-ben is közöltem.

Lehóczky Tivadar.

IV. BELLA LAJOS SOPRONMEGYEI LELETEKRŐL. A Fertőmelléki Dombhát utolsó északi tagja az Okka helységtől félórányira Ny-ra eső Hölzlstein. Sziklákborította kúpja messziről festői látványt nyújt, de fölérve tetejére azt látjuk, hogy az óriási sziklatömegek összevisszasága ember keze munkája. Régi kőbánya helyén vagyunk. Követ fejtő okkai lakosok február elején rábukkantak a nyugati lejtőn egy 40 cm. széles aknára, mely fölfelé, a tető felé vezet. Kitakarítván ebből a törmeléket, az egyik helyen egy a falból kiálló kő alatt jókora korsót találtak, melynek fölületét három hullámos vonal ékesíti; mellette kis csésze állott, de ezt összetörték; kicsit odább 15 drb. ezüstérmet és egy ép vaséket szedtek föl, utóbbit azonnal használni is kezdették.

Az érmek többé-kevésbbé kopottak. Hétnek meghatározása sikerült: L. Thorius Balbus (Kr. e. 89); Mn. Fonteii C. F. (Kr. e. 84); C. Mari — C. F. Capit. (Kr. e. 79); egy Brutus és 3 Augustus. Megszerezni egyet sem lehetett, oly drágára tartották. A kőbánya kikezdését ezek szerint a római occupatio legelső idejére kell tennünk. Ismeretlen okokból hirtelen abba hagyták és azután többé nem folytatták; az eső azután telehordta az aknát törmelékkel, mely mind maig védőleg takarta a holmikat. Minthogy a Hölzlstein elszigetelt fekvésénél fogva messze kilátással kedveskedik és ennélfogva telephelyül is kinálkozik, præhistorikus nyomok és maradványok után is láttam, melyeket a kőfejtő rómaiak feldultak. És csakugyan a *régi* törmelékben akadtak cseréptöredékek, közöttük egy nagyobb üreges talpu csésze jókora darabja, határozottan præhistorikus jelleggel. ÉK-re a Hölzlsteintől még egy, az utolsó domb emelkedik; rajta a hívek jámborsága szt. Rozália tiszteletére kis kápolnát emelt; az e mellett D-re fekvő nagy kőbánya, egyes kikezdő rovásai minőségéből itélve, alighanem római eredetű. A Sopron városi Deáktéren folyó építkezések újból néhány római sírt, (vagy tizenötöt) hoztak napfényre. A szokott leletek közt feltünnek a figurás diszítésű mécsesek. Az egyes alakok: hal, kigyó, kutya, makkos cserág, térdeplő ember stb. A bélyegek közül említendő egy Agilaś F.-féle, tudtommal a harmadik hazánkban.

Atime bélyeg kedvéért említem meg a fegyháztól Zettl G. úr gyűjteményébe került mécsest. Ordód-Babot határa ujólag gazdagítá gyüjteményünket kelta és római koru leletekkel. Az első korból való: nehány bütykös karperecz, egy fibula (la Tène) fölkunkorodó végén gombalaku dudorodással, egy hüvelyben levő egyenes kard vasból, egy vágó kés, egy lándzsa meg egy nyílhegy, ugyanide tartozik egy igen csinos, átfurt fenkő s nehány nucleus.

A római koruak a szokott síremlékek.

Soprony, 1893. *Bella Lajos.*

V. Dr. BOROVSZKY SAMU DUNA-KESZI RÉGISÉGEKRŐL. Közel a fővároshoz, északra, fekszik Duna-Keszi község, a Duna árterének partján. Valamikor a község alatt folyt el a víz; erre mutatnak a község alatt elterülő ma már részben szántóföldnek használt nádasok maradványai. A község és a Duna közt emelkedett dombhát látszik, mely egykor bizonyosan vízzel körülvett sziget volt. E hajdani szigeten egy őskori urnatemető van, honnan Kund Pál úr, duna-keszi földbirtokos, urnákból és másféle őskori edényekből rendkívül gazdag

gyűjteményt szerzett össze. E gyűjteménynek, mely több száz darabra rúg, legnagyobb becsét azok a roppant terjedelmű (részben épen megmentett) urnák képezik, melyekben leginkább elégetett csontok kerültek napfényre, rendesen minden melléklet nélkül vagy legalább is kevés melléklet (szegek, tűk) kiséretében. Az urnák közt vannak még olyanok is, melyeken a fedőedény sértetlenül rajta van s a buzgó gyűjtő ezeket érintetlenül épségben meghagyta, hogy fogalmat nyujtson az őskori urnatemetkezés minéműségéről. Érdekesek azok a tálak is, melyek ez őstelepen előfordulnak ; rajtuk a diszítésnek kezdetleges motivumai néha meglepő változatosságot mutatnak. Mindezek az edények hat láb mélységben találhatók. Szerencsére az említett szakértő gyűjtő tartja kezében az ásatások ügyét s kilátásba is helyezte, hogy az ásatásokat folytatni szándékozik.

Nem lehetetlen, hogy az említett dombháton, mely valamikor mint sziget emelkedett ki a környező vízből, czölöpépítés nyomaira is fognak akadni. Az az agyagos homok, mely itt dominál, rendkívül jól conserválta a benne elásott őskori edényeket, minélfogva valószinű, hogy ha czölöpépitkezés emlékei vannak benne elrejtve, azok is jó állapotban maradtak meg. Minden jel oda mutat, hogy az itt lakott őskori nép azért választá e szigetet temetkező (s bizonyára lakó) helyül, hogy el legyen zárva a világtól. Különben a község mai helyére, mely jóval partosabb helyen fekszik, települt volna le.

Engem az őskori temetőn kívül különösen a római emlékek érdekeltek, melyek Duna-Keszin szintén előfordulnak. Az ős temetőtől mintegy negyedóra járásnyira észak felé fekszik egy római castellum, melyet 1877-ben Rómer Flóris megtekintett, s le is írt (Arch. közl. XI. 1. 44.). Ennek a castellumnak a közelsége magyarázza meg, hogy az őskori temetőben elvétve fibulák is kerülnek elő ; azonban rendszerint fentebb eső rétegben, mint az urnák. Egy pár ilyen példányt őriz Kund úr gyűjteménye. Előkerült itt egy római terracotta edényke is, mely az itáliai e nemű edényeknek semmiben sem áll mögötte. Kund úr egy hasonló stilusú edényt bír az Esquilinusról, mely mintha a duna-keszi edénynyel egy műhelyből került volna ki, annyira hasonlítanak egymáshoz. A castellum tégláiból két példányt mutat föl a gyűjtemény. Mind a kettőn felírás van s az egyiknek, melynek példányát a nemzeti múzeum is bírja, feliratát Rómer ekként fejtette meg : OFARNMAXENTIAVIN. Pontosan megnéztem a tégla feliratát magam is s én a következő betüket olvastam le róla :

O/KN/AXENTIAVIN

Rómer azt azt a kérdést veti fel, hogy a felirat végén álló VIN nem olvasandó-e Vincentiának, mely Mommsen szerint Transaquincumnak classicus neve volna. A másik tégla felirata sem ismeretlen. A Duna mentén épült castrumokban gyakran megjelenik s úgy látszik a rómaiak hajón szállították el mindenfelé. Mommsen (C. L. L. Add. III. 435 l.) közli mását OFARNBONOMAG olvasással. Az én betüzésem szerint :

OFAKRONOM^C

Altalában óhajtandó volna, hogy Kund úr, ki oly kitartó buzgósággal és lelkiismeretességgel gyűjtötte össze Duna-Keszi régiségeit, ezekről készülőben levő tanulmányát mielőbb közrebocsátaná.

Budapest, 1893. április 9. *Dr. Borovszky Samu.*

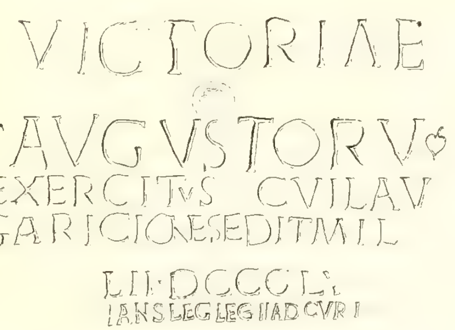
VI. MOMMSEN a trencséni várszikla föliratáról. Még 1868-ban Trencsénben való első időzésem alkalmával láttam a trencséni várhegy egyik északnyugat felé kiálló szikláján mintegy hatméternyi magasságban egy nagybetűs latin föliratot, melyet sehogy sem birtam kielégítően megfejteni. Trencsén városában akkor csak igen kevesen birtak e fölirat létezéséről tudomással, bár épen egy régibb trencséni helyi író, a század ötvenes éveiben élt trencséni plébános Starek Lajos volt az első, a ki a föliratot jól-rosszúl lemásolta és közzétette.*

A Starek-féle zavaros másolat révén jutott a fölirat a berlini nagy római föliratgyűjteménybe és tekintve értelmetlen voltát, épen nem kell csudálkoznunk, hogy a Corpus I. L. III. kötetének szerkesztője, Mommsen a hamis föliratok közé sorolta.

1890-ben ujabban megfordulván Trencsénben, ismét megszemléltem a föliratot és mivel tőle azt a benyomást nyertem, hogy annak réginek kell lenni, gondom volt reá, hogy róla hű másolat készüljön és e másolat alapján a Corpus I. L. folyamatban lévő új kiadásában a leghivatottabb szakértők a fontos fölirat hitelességének kérdését újból revisio alá vehessék.

A n. múzeum tehát gipszmásolatot készíttetett a föliratról s a gipszmásolatot Mommsen Tivadarnak megküldte. Itt közöljük a másolat hű rajzát és közöljük Mommsen tanár szivességéből azt az olvasást és megfejtést, melyet a jeles tudós Hirschfeld berlini tanár társaságában megállapított és a C. I. L. új kiadása szerkesztőjének Domaszewski heidelbergi tanárnak megküldött és melyet előzetes közlés végett szives készséggel átengedett az «Arch. Ért.»-nek. *Hpl.*

Mommsen tanár olvasása és magyarázata :

* 1852-ben látták először és ugyanez évben tesz róla említést «Der Wegweiser in der Trentschiner Burgruine» czímű füzet 5. lapján «eine Platte mit einer Inschrift . . . die noch nicht entziffert ist.» 1854-ben adta ki először a Lumir 902. lapján s utóbb a prágai tudom társulat kiadványai révén vált közhirré.

** Corp. Inscr. Lat. III. köt. 1. rész edidit Th. Mommsen 1873. 23.* l. 225.* szám.

Az első és második sor között nagyobb köz van s ennek közepén körkörös mélyedés látszik, mintha ott rózsaforma vagy más belé helyezett bronz diszítmény lett volna.

A harmadik sorban CVI bizton olvasható, nyilván hibásan áll (qui) QVI helyett.

A negyedik sorban Hirschfeld ismerte föl az ONE összetételt; ez teljesen biztos. A szöveg, mely így szól: execrcitus [q]ui Laugaricione sedit, így értelmezendő: «a sereg, mely Laugaricioban táborozott».... Laugaricio valószinüleg a Duna bal partján létező helység neve volt, a hol valami katonai cselekvény ment végbe.

Az ötödik sor elején üresség van, nem biztos, hogy azért-e, mert a sor eleje kárba ment, vagy mert kezdettől fogva rövidebbnek volt tervezve a sor, de az utóbbi föltevés valószinűbb, úgy hogy a sor elül és hátul rövidebb volt, mint a következő.

DCCC után nem D hanem L következik; a végén talán semmi sem hiányzik, legfölebb négy húzás. E sort így olvasom mil(ites) l(egionis) II · DCCCLV//

A hatodik sor kezdetén igen valószinüleg elmosódott néhány betű. A sor annyival beljebb kezdődik most, mint az 1—4 sorok, hogy a — darab előtt még egy betű állhatott IANS az A kivételével egész biztos és N után nem volt kisebb betű. Egy név p. o. Ii Claudius Constans igen jól állhatott ott.

Más magyarázatot, sajnos, nem adhatok a földirathoz minden a mit tartalmáról mondhatok, az, hogy benne a legio II adjutrixnak egy dunabalparti sikeres hadi vállalatáról van szó. Az írás jellege jó s e szerint a fölirat a Kr. u. második századból vagy a harmadik század első feléből származhatik.

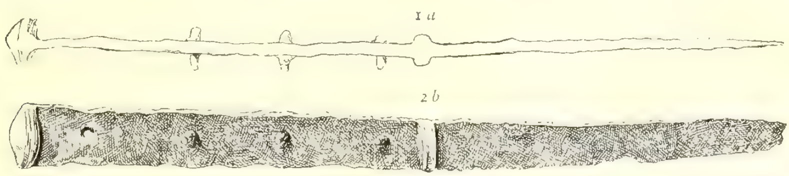
Charlottenburg, 1893. május 3. *Mommsen.*

VII. LICHTNECKERT JÓZSEF ÚJABB LELETEKRŐL A SZ. FEHÉRVÁRI DEMKÓHEGYEN. Azóta, hogy Nagy Géza a demkóhegyi magyarkori leleteket az Arch. Ért. XII. 299—315. lapjain leírta, e területen újabb leletek jöttek napfényre. Mielőtt azonban ezek leírásába bocsátkoznám, tájékozásul néhány, a leletek előfordulásának körülményeit megvilágosító adatot kell elsorolnom. Maga a lelhely a sóstói sétány mellett elhúzódó, ú. n. csikvári út mellett, a vasúti vágány átmetszésén túl, egy, ma munkálatlan homokbánya területén, a Demkóhegy szőlői előtt fekszik; a leletek zöme innen került elő. Ámde nem csak itt fordultak elő oly vázak, melyek melléklete magyar pogánykori jelleget árul el, elő jőnek ezek: az ú. n. Maroshegyen, Demkóhegyen, mely az említett bányaterülettel összefügg, míg az előbbi $^1/_4$—$^1/_2$ km. távolra esik, szőlőművelés alkalmával; ott hol a csikvári útból az urhidai indul ki, út feltöltés alkalmával; továbbá a csikvári út árka ásása alkalmával a 3-ik kilométert jelző oszlop közelében, s általában az egész terület őskori cserepekkel van borítva.

Ott, hol a csikvári út Urhida felé ágazik, útfeltöltés alkalmával nagy területen hordták el a földet s számos (mintegy 12—14) csontvázat forgattak ki, azonban mellékletet nem igen találtak, mindössze az Arch. Ért. XII. 309. l. 44. sz. alatt bemutatott S alakú fülbevalót, s az ugyanott (45. sz.) alatt látható korongocskát, fibulaszerű szerkezettel. A Maroshegyről való egy kék gyöngyszem, veres, fehér és fekete szinű betétek által előállított csillag alakú dudorokkal.

A Demkóhegyen lakó szőlőtulajdonosok állítása szerint szőlőültetés alkalmával mindenfelé sok csontot találnak, részint ló, részint embercsontot.

A kanizsai pálya őrháza mellett, (közvetlen a Demkóhegy mellett) Fehér úr szőlőjében rigolirozás közben lócsontok közt találták az itt bemutatott kést,

60—65 cm. mélyen, az Arch. Ért. XII. 299—315. lapok alatt ismertetett többi leletek mintegy csomópontban a már említett bánya területén kerültek egymás után napfényre.

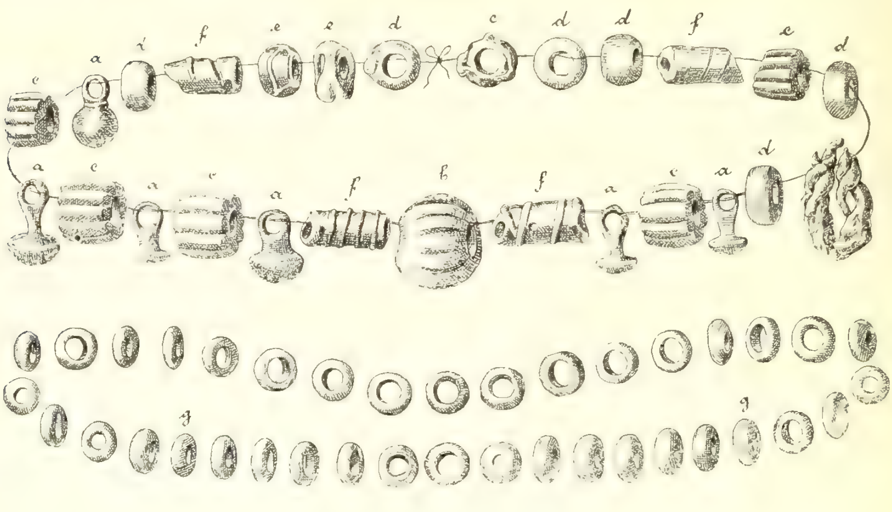
Most legújabban, 1893. évi márcziusban, magam bontottam fel egy sírt, mely 114 cm. mélyen, kelet-nyugati irányban, kinyújtózott helyzetben, arczczal keletnek néző női csontvázat tartalmazott. A föld elhordása közben, a partból kiálló lábszárcsontok figyelmeztettek e sírra, s mivel már a csontok el voltak törve, hosszúságát meg sem mérhettem. E váz korántsem volt oly jó fenntartású, mint a többi mellette előkerült váz, minek azt az okát lehet adni, hogy míg legtöbbnyire fehér homokban jőnek elő a vázak, ez fekete, humus rétegben volt; koponyáját a föld összenyomta, bordáiból mi sem volt már, s az egész csont állomány törékeny, omlós volt. Balkarján találtam a 2. számú karpereczet, mely mindenütt egyenlő vastag sárga réz huzalból áll és végei felé kigyó fejet képez; a két dudor közötti tag kissé meg van lapítva, patinája szép sárgászöld, egy részén, közepén az ujjas szövetének lenyomata szépen kivehető. Nyakán három soros ékítményt leltem: egy br. vagy sárga réz nyakpereczet, mely a legbelső lévén, majdnem az állához ért. Megegyez az Arch. Ért. XII. 307. l. 25. szám alatti nyakpereczczel, csakhogy finomabb sodronyokból van szőve, különben ez az 5-ik nyakperecz e lelhelyről; ez alatt foglalt helyet a második sor nyakék, a *g* alatt lerajzolt kisebb egyenlő nagyságú gyöngyökből alkotva, ; s utána legalul, a nagyobb gyöngyszemekből, keverve és izlésesen elhelyezve köztök a br. gombocskákat, és egy fonott br. karperecz elgörbített töredékét a (3. számú karpereczet), alkotott nyakék. E lelet megmagyarázza az oly sok hasonló sírban előkerülő gombocskák *(a)* mikénti viselését, ugyanis a gombocskák a gyöngysorba *(a—f)* fűzve, nyakon viseltettek. E 2-ős gyöngysor mintegy 54 drb különböző szinű, anyagú, és nagyságú gyöngyből állott, közbe fűzve 6 br. gomb és az említett töredék.

A 7. szám alatt ábrázolt karpereczek egy, az Arch. Ért XII. 307. l. 27. szám alatti ábrával megegyező, ezüst karikával együtt találtattak még a mult év őszén egy sírban, ugyan e bánya területén.

A föntebb bemutatott kést a vasúti vágánynak, a homokbányával ellenkező oldalán, 60 lépésnyire a bányától szőlőművelés alkalmával ló csontok közt találták. E tárgyak volnának újabban felszínre hozott emlékei az ősmagyar kornak, s a mennyiben temetkezési helylyel van dolgunk, honnan újabb és újabb leletek kerülhetnek napfényre, igyekezetemet arra fogom fordítani, hogy az esetleg

3. szám. 1. szám. 2. szám.

DEMKÓHEGYI LELETEK.

még elő jövő emlékek el ne kallódjanak, hanem az archæologia hasznára össze gyűjtve és ismertetve legyenek.

1. Nyílt végü síma fölületes kerek bronz karperecz, végei egyenesen elmetszve; belső legnagyobb átmérője 6·5 cm.; a sodrony legnagyobb vastagsági átmérője 6 mm. — 2. Síma fölületű kerek bronz karperecz, mindkét vége táján van hengerded és gömböcsös dudorodás, a sodrony végei nyíltak és egyenesen el vannak metszve, legnagyobb belső átmérője 7·2 cm. A dudorokat ugy lehetne tekinteni mint azon karpereczekről maradt reminiscentiákat, melyeknek végeit kigyó vagy más állatfők ékítettek. 3. Négyrétű sodronyból font karperecz; a fonás úgy tör-

tént, hogy előbb két-két sodronyt egymás körül tekertek, azután a dupla rétű sodronyt meghajlítván *(a)* a két-két rétű rakásokat egymás körül tekerték, azután pedig *(B*-től kezdve) a fonadék föloszlik, s az egyik sodronyt horog formára beléillesztvén (*a* nál) a négyes fonadék végébe a többi sodronyokat hengerdeden körülcsavarták rajta s e helyütt mind a négy sodronyvég tűnik szembe.

Csüngők és *gyöngyök. a)* Négy kisebb és két nagyobb csüngő bronzból, hol gömb idomúak, hol gomba idomuak karikával, melyen átjárhatott a zsineg. *b)* Agyaggyöngy, fölülete hornyolt, színe zöldes. *c)* Öt üveggöngy, áttetsző, fölülete lyuka irányában rovátkolt, három nagyobb és két kisebb példány. *d)* Opal üveganyagból (?) készült gyöngyök, színük feketés-szürkés-barnás, kívül fehéres berakásokkal; hat darab. *e)* három hasonló gyöngy fölrakott, kidomborodó szálakkal; *f)* hengerded gyöngyök ugyanolyan anyagból, körülfutó kidomborodó zöldes és fehéres szálakkal; *g)* Vékonyabb falu kerek gyöngyök hasonló anyagból. Szürkések, fehérek, barnásak; 32 db.

Sz.-Fehérvár, 1893 jun. 1. *Lichtneckert József.*

VIII. CSOMA JÓZSEF A CSÉCSI TEMPLOMRÓL. Pár héttel ezelőtt levelet kaptam az Abaújmegyében fekvő Csécs község ref. lelkészétől, melyben felkér, hogy az ez ősz folytán ujítás alá kerülő régi kis ref. templomot vizsgálnám meg. Kérésének tegnapelőtt tettem eleget s megtekintettem a kis templomot, mely a XIV. század elejéről származhatik, átmeneti stylben van tartva, egyhajós (hosz. 10 m., szél. 7 m.), a hajót új famennyezet takarja s eredetileg is mennyezetes volt, diadalíve csúcsíves, a lapos záródású szentélyt dongabolt fedi, ablakai keskenyek, romanizálók. Ezen kis templom belseje aljától tetejéig a vékony, könnyen hámló mészréteg alatt, rakva van *falfestményekkel.* Egy kis helyen le van fejtve a mészréteg s az ott látható alakokat még XIV. századi festményeknek tartom. E sorokkal azért voltam bátor alkalmatlankodni, hogy egyrészt egy teljesen ösmeretlen műemléket jelentsek be, másrészt hogy felhívjam a műemlékek országos bizottságának figyelmét ezen érdekes kis templomra. Csécs vasútállomás a Kassa-tornai vonalon, s így nagyon könnyen megközelíthető, a lelkész templomáért nagyon érdeklődik és bárki menjen ki a központból e műemlék megtekintésére, mindenkinek szivesen szolgálatjára áll.

Devecser, 1893 május 12. *Csoma József.*

IX. RÉCSEY VIKTOR A KASSAI DÓMRÓL S AZ OTT UJABBAN FÖLFEDEZETT FALFESTMÉNYEKRŐL. Ez idei husvéti szünidő alatt a bodrogközi őstelep további felásatása miatt a tudománykedvelő püspök meghívására Kassára utazván, mindenekelőtt világhirű műemlékünknek, a kassai dómnak folytatólagos ujítási munkálatait vettem behatóan szemügyre. Jelenleg a főhajó és kereszthajó boltozatának felállításával foglalkoznak. Ha valaki ily monumentalis góth templom ezen konstruálási munkálatait nem látta (és ilyent ritkán van alkalmunk az alkotás idején szemlélhetni), már csak azért is érdemes most a kassai csúcsíves műemlék ujjáépítését megtekinteni. Az ember a complikált szerkezetű állványok egész erdejében százados tölgyek gerendáin felhaladva, szédítő magasságba jut, a hova a merész boltívek összezárása után soha

többé nem férhet. Ebben a magasságban vannak megszerkesztve a csúcsíves favázlatok, melyekre darabonkint illesztik a diagonál-gerinczek óriási méretű bordáit. Először a csomópontra helyezik a záró-követ és azután óvatosan rakják egymás mellé a hajszálnyi minutiositásig megegyező gerinczek profiljeit. Az utolsó már az oszlop vagy pillér fejéhez erőműtanilag lesz szorítva, úgy, hogy viszont a középtagok közvetítésével a zárókőre is visszaható nyomást gyakorol. Ezen gerincztagok erős beszterczei gránitból vannak megfaragva és profiljeik keskeny körteidomot mutatnak. Ezen magasságban láttam az eredeti alakjában megmaradt szentélynek apsisában, a boltív legszélsőbb keleti két mezejében azt két fekete sast, melyeket ott a vakolat alatt a kőfalra festve találtak. Az egész hosszhajó tetőzetének gerenda-váza is már meg van szerkesztve. A mi azonban a dóm eredeti szerkezetéhez nem tartozott, ez az a szép ú. n. huszár-torony (Dachreiter), melyet a főhajó és kereszthajó tetőzetének keresztezése fölé emelnek. Magában véve ez csinosan venné ki magát, de tekintettel arra, hogy a régi dómnak megvolt a maga eredeti két tornya, ezt itt feleslegesnek tartanám. Minthogy pedig az ilyen tető-tornyocska főkép az apátsági és káptalani templomokon volt alkalmazva: szerény véleményem szerint ez a kassai dóm eredeti tervével nem egyeztethető össze. Költséges lesz ezen torony is és azért, úgy hiszem, ennek árát inkább a hátralevő szükségesebb részletekre lehetett volna fentartani. Ezt pedig annál inkább, mert még a nyár folyamában épen pénzhiány miatt kénytelenek lesznek a munkálatokat felfüggeszteni. Alkalomadtán itt még azt is bátorkodom kiemelni, hogy a stylszerű restaurálást szüntelenül befolyásolni akarják a helyi bizottságnak oly hozzá nem értő elemei, melyek többet ártanak mint használnak az ügynek, mert kellő érzékük sincs hozzá. Hogy csak egyet említsek a többi között: a dóm rendkívül gazdag síremlékekben, eddig vagy hetvenet szedtek össze. Ezeket a helyi bizottságnak egy tekintélyt arrogáló tagja minden áron a dómmal semmi összefüggésben levő Orbán-toronyba akarta falaztatni és *Frőde* F. W. építésznek minden meggyőző képességét kellett összeszednie, hogy ezen szégyen Kassán meg ne essék.

A műépítész több kőfaragójegyet mutatott a délnyugoti torony szürke koczkakövek mohás mélyedéseiben. Ezeket *Frőde* úr szorgalmasan gyűjtögeti és már van egy egész kis lajstroma a felsőmagyarországi építészeti középkori páholyok jelvényeiből. A téli időt a dolog természeténél fogva belső munkálatokra fordítják. Így a múlt télen megszabadították a belső régi kőfalakat a vakolattól. Ezen óvatos lehámozás alkalmával fedezte fel Frőde a régi falfestményeket. A déli mellékhajó oktogonjának azon falán, mely mellett a kanonokok úgynevezett sekrestyéjébe van a bejárat, 1892. évi decz. 28-ikán akadt egy nagyméretű, befejezetlen falképre. A főalak rajta egy, bokáig érő, hosszú ruhába öltöztetett szakállas férfi; kezében keresztes rúddal ellátott zászló. Mellette van egy ifjúnak elmosódott alakja. Az ember-alakok egy csarnokban vannak feltüntetve, melynek mennyezete igen csinos áttört csúcsíves mintákat szemléltet. A három kápolnácska szintén góth ablakokat, illetőleg közöket ábrázoló válaszfalakkal van egymástól elkülönítva.

A festett csarnok csúcsíves ízlése már a német góthikának határozott befolyását mutatja. Festményünk tehát Frőde véleménye szerint is a dóm építé-

sének végső időszakára tehető. Ezt tanusítja a kép fölötti diszítő szalag, melyen végig huzódó stylizált virág-díszeken renaissance motivumok is láthatók. Valószinűvé teszi ezt még azon körülmény, hogy a festmény tényleg befejezetlen volt. A főalak hosszú ruhájának gazdag redőzete a test felső részén igen ügyesen van festve; alant azonban már nem lett kiegészítve. A kisebbik alaknak pedig mintha csak tervrajzát készítette volna a festő, oly vékonyan vannak a vonalak megrajzolva. A színezés is csak a keretet domborítja ki jobban, az emberi alakok nagyon halványan vannak tartva. Csak gyengéd piros és kék színeket lehet rajta látni. A jelenet nem lehet más, mint a «Ressurrectio» feltámadás szemléltetése: Krisztus a diadal zászlajával kel ki a sírból. Mellette áll az ifjú angyal, a ki elhengerítette a sírkövet. A kép alján van egy, gyertyatartónak szánt, otromba, hosszú szeg a falba ütve. A második színes falfestményt az északi mellékhajó oktogonjának ablakmélyedésében, a sekrestye-bejárat mellett találta meg Frőde 1892. deczember 22-én.

Ez első tekintetre sokkal régibbnek látszik az előbbinél. Az északi mellékhajó nyolczszögének két pillére közti fal egész széltében terül el. Rendkívül meg van rongálva, mert a bevakolás előtt barbár módon sűrűen össze-vissza vágták. Az egész tulajdonképen szép triptychont képez. A középső főkép Krisztus levételét a keresztről szemlélteti. A feszületről levett tetem mögött homályosan látszik Nikodemus szakállas feje. Ez alak tartja a lepedőt, melyben Krisztus sovány képe fekszik. Előtte (az előtérben) térdel összeroskadva az isten-anya. Mögötte négy sirató asszony. Egy hatodik női alak Krisztus tetemét lábánál fogva viszi. Ezen női arczok az eredeti képen, a mint láttam, valódi művészettel és rendkivül finom árnyalattal tünteti elő a gyöngéd arczvonásokat és a fájdalmas kifejezést. A latrok még a kereszteken függnek. Az egyiknek keresztje fölött angyal, a másika fölött ördög lebeg. Ezen triptychon keskenyebb, jobb felőli mezejének felső képe Krisztust még a kereszten tárja elénk. Alatta a fájdalmas anya térdre borulva, lecsüggesztett fejjel látható. A balfelőli mezőn alig látni valamit. Ezen kép színezése sokkal élénkebb az előbbinél. És bár sokkal régibb jellegű az egész előállítás, műérték szempontjából amannak előbbre teendő. Itt is a kék alapszín fölött piros és szürke árnyékolások vannak. A harmadik falfestés tulajdonképen felirat, mely az akkori szokás szerint a nevezetesebb országos és világra szóló eseményeket ily módon lett volna hivatva megörökíteni. Hiányos alakban maradt reánk az északi mellékhajó oktogonjának keleti fala, az úgynevezett Szent István-kápolna egyik hatalmas közfala. Ezt Frőde 1892. decz. 20-án találta meg. A felirat minuscula góth betűkkel van kiállítva.

A feliratnak tökéletes kibetűzésére a helyszinén huzamosabb ideig való pontos megtekintés kivántatnék.

Esztergom, 1893. május 15.

Récsey Viktor

IRODALOM.

BUDAPEST RÉGISÉGEI a főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása, szerkeszti Gömöri Havas Sándor. IV. kötet Budapest 1892. qu. 156. l. Budapest városa ismét egy becses kötettel gazdagította szegény archæologiai irodalmunkat, a mely áldozatkészségért dicséret és elismerés illeti. Vajha e lelkesedés tartós volna és e hasznos irodalmi vállalat jövőre is fönállana, mert ez ugyan már a negyedik kötet, mely fővárosunk ősmultjával foglalkozik, de tévedés volna azt hinni, hogy az idők viszontagságai csak annyit hagytak reánk az elmult századok emlékeiből, a mennyit e kötetek szorgalmas irói összegyűjtöttek. Ellenkezőleg áll a dolog: mennél nagyobb figyelmet szentelünk a múltnak, mennél behatóbban kutatjuk föl maradványait, annál több meg több elfelejtett emlék tárul elénk.

Az óbudai síkságon több mint egy évtizede folynak az ásatások, mégis becses leletek érdekes sora szakadatlanul jutalmazza a kutatók fáradozását és úgy vagyunk fővárosunk történetének közép- és ujabbkori szakaszával is. Érdemes szakemberek egész sora foglalkozott vele, de sok megoldatlan kérdésre a föld alatt s a föld fölött létező maradványok, melyeket még ki kell deríteni, adják majd meg a feleletet.

A jelen kötetet Havas Sándor két közleménye nyitja meg. Egyik aktualis természetű. Mint a főváros régészeti ügyeinek vezetője, számot ad arról, hogy mi történt a közelmúlt négy esztendőben a főváros által arch. czélokra engedélyezett összegekkel.

A régészeti ásatások szorgalmasan folytak, a leletek összegyűjtésére Aquincumban múzeum épült, megindult az irodalmi vállalat, melynek ez a IV. kötete és kimagasló mozzanatként méltányolja előadó a németországi régészek kirándulását Ó-Budára, mely 1889-ben alkalmul szolgált, hogy az Aquincumban föltárt romokat sok jeles külföldi szakember is méltányolja.

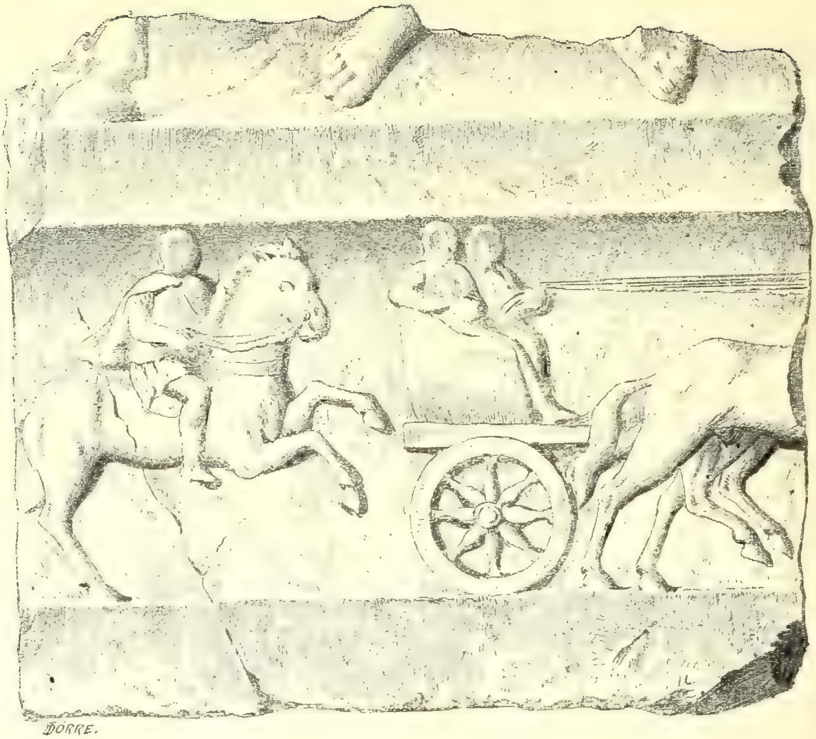
Második közleményében a szerkesztő hely- és néprajzi kérdésekkel foglalkozik. Fölveti többi közt azt a kérdést, hogy a Gellérthegy, daczára annak, hogy ott leltek araviscus lakosságról tanuskodó föliratos emlékeket, megvolt-e tőlük szállva és hajlandó arra azt felelni, hogy nem, mert sem víztartó cisternákra, sem sánczokra nem akadtak a hegyen. Sánczok ugyan nem maradtak a Gellérthegyen, de fokozatos lejtők. A hegynek vannak mai napság lakói, tehát lehettek az araviscusok korában is. Fölveti a Buda név származását és azt tartja lehetőnek, hogy az a «bude» szóból eredhetett. Ily névmagyarázati kisérletek inkább a történeti etymologiával foglalkozó szakemberekre tartoznak. A pannonok

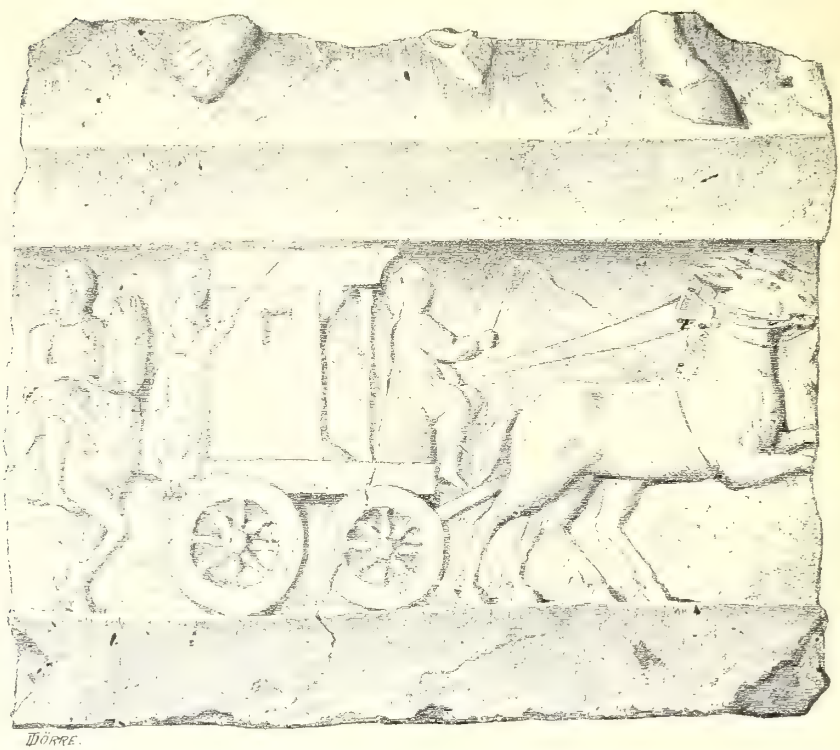
s illyrek neveire vonatkozó egyéb fejtegetéseket is ők itéljék meg (18—21. ll.). A buzgó szerzőnek csak azt a tanácsot adhatjuk, hogy ne igen Obermüller társaságában foglalkozzék ily kérdésekkel, mert azt gyakran túlhajtó keltomannak tartják a hozzáértők.

Közelebb jár szerző tulajdonképi tárgyához, mikor többször behatóan ismertetett thémákról értekezik, p. o. a katonai táborról, a katonavárosról, a fürdőről, a polgári városról és kellemes népszerű módon a helyi szakirodalomból merített reminiscentiáit adja elő. Ezután szóba kerülnek Eczelburg és az óbudai prépostság, melyek körül a XI. és XII. századi Buda csoportosul, Felhéviz, Szent-Jakab s a mit a szerző ezekről mond, annál becsesebb, mert saját kutatásainak is van benne részök.

A kötet második értekezése Hampel Józseftől való, a ki az eraviscusokra vonatkozó régibb tanulmányainak eredményeit foglalja össze röviden; szól benne e népség nevéről és nemzetiségéről, közöl adatokat és föltevéseket az ő országukról és az ő fővárosukról és tárgyalja szokásaikat, sajátszerű ruhaviseletüket, némely sajátos temetkezési módjukat és egyetmást említ kézművességi ügyességükről és készítményeikben fölismerhető némely stilistikus sajátságaikról. Az értekezés képes mellékleteiből kettőt itt is közlünk. Egyik tábla a tőki síremlék érdekes domborművei közül azokat ábrázolja, melyek szerző szerint araviscus kocsi és lovas postást tüntetnek föl (1. ábra). A másik egy igen díszes bacchikus bronzcsoport a n. múzeumban, mely most először van közzétéve. Ez araviscus kocsi sírból került elé és a kocsi homlokát diszítette; bizonyára becsületére vált a római provincia belföldi érczműveseinek, ha pannoniai munka, mint a hogy szerző hajlandó hinni, de ha nemis helyi készítmény, akkor is a Kr. u. II. vagy III. századának ízlése és technikai képessége aránylag magas állásáról kedvező tanúságot tesz (2. ábra).

Harmadik helyen dr. Kuzsinszky Bálint az aquincumi építkezésről értekezik. Milyen hasznos munkát végzett szerző azzal, hogy ez értekezésében a pannoniai építészetre mintegy az elemi ismereteket kezdte összehordani, az leginkább szembetünik, hogyha e czikket összevetjük a Műrégészeti Kalauz római részének megfelelő fejezetével. Ily specialis föladat csak egyes megfigyelések alapján oldható meg és csak a megfigyelt objectumok ábrái által válik igazán tanulságossá. Az értekezésben szó van az építési anyagról, a falak szerkezetéről, rendre szóba kerülnek az építészeti tagok, ú. m. a pillérek, oszlopok, ívek, a boltrakás és a tető, azután pedig a padozat, ajtók, ablakok, a fütési szerkezet s a falak diszítése. Szerző legtöbbször, a mennyiben aquincumi épületekre szorítkozik, kimeríti az egyes szakaszokba tartozó emlékszerű anyagot és egyszerűen, világosan értekezik. Csak itt-ott mehetett volna inkább bele a részletekbe és csak olykor-olykor, midőn átalánosabb érvényű állításokra emelkedik, nem lehetünk vele mindig egy nézeten. Az előbbi kifogásra szolgáljon például a téglákat tárgyaló szakasz. Nem elég szakszerűen magyarázza (81. l.), hogy miért jobb a római tégla, mint a legtöbb mostani téglavetői gyártmány. Nyilván azért, mert az agyagot gondosabban kilúgoztatták, csak a finoman iszapolt anyagot dolgozták föl, onnan a római téglák tömecseinek egyenletessége és cohæsioja, tömörsége, jelentékeny súlya és égetés után csengő érczhangja, hogyha ráütünk.

I. KÉT DOMBORMŰVES KŐEMLÉK TÖREDÉKEI VÁSÁRHELYI GÉZA GYŰJTEMÉNYÉBEN.

2. BACCHIKUS BRONZCSOPORT EGY ARAVISCUS SÍRBÓL A NEMZETI MUZEUMBAN.

A római «mészhabarcs» alkatrészeiből kimaradt egy igen fontos alkatrésznek, a téglapornak a fölemlítése. A lépcsőkről szóló pontnál (110) nélkülözzük az amphitheatrum följáróinak ismertetését, melyek bizonyára megérdemelték volna, hogy szerző, a ki a magánházak legaprólékosabb részleteire ügyelt, szóba hozza. A sok részletes adat fölsorolása után a végén azon helyi sajátszerűségek fölemlítését is vártuk volna, melyek (a bevezetésben említett) specialis aquincumi helyi jellegre jellemzők.

Egy átalánosabb állítást nem hagyhatunk szó nélkül. A Salamonból idézett «találó észlelet» szerint a rómaiak azért nem mentek túl a Dunán és azért nem szállották meg az Alföldöt, mert ott nem kaphattak városaiknak felépítéséhez szükséges anyagot. Igen könnyű volna históriát irni, ha a rómaiak határszéli politikáját ily elemi «észleletekkel» meg lehetne magyarázni. De ez átalános tétel folyamatában említett másik észleletet sem fogadhatjuk el valóságul, hogy a magyar alföldön «a római nem talált volna fát». Mi alapon állítja ezt szerző ? !

A kötet utolsó közleménye Fröhlich aquincumi föliratos tára, mely ezúttal a 89-ik számig haladt. A most közölt 59 fölirat többnyire áldozati oltárról vagy síremlékről való és legérdekesebb a helyi lakosság néprajza szempontjából a sok kelta név. Az emlékszerű fölirások közül legérdekesebb a 25. számú, melyet két aquincumi polgármester Marcus Aurelius, Commodus és az aquincumi tanács üdvéért 172-ben junius 11-én készíttetett, mikor a császárok Aquincum félelmetes szomszédait, a dunabalparti nyugtalan jazyges népét győzték le. A föliratok másolatai, olvasásai és magyarázatai szabatosak és tanulságosak, kezdő epigraphusok nagy haszonnal lapozgathatják, a helyi kutatók pedig hálásak, mert ily megbízható módon együtt kapják az Aquincumra vonatkozó epigraphikus anyagot. Csak az a baj merül föl az ily évről-évre terjedő folytatások közlési módja mellett, hogy ily rövidke adagok mellett még vagy öt esztendeig várhatunk, míg az egész aquincumi föliratos anyag együtt lesz és talán még nagyobb baj, hogy akkor sem lesz tulajdonkép egy helyütt az anyag, hanem hét különböző helyen. Azért üdvös dolgot fog a jelen vállalat szerkesztője mívelni, ha a fővárostól az V. kötet alkalmából nem 20 ívre való költséget kér (mint most a IV. kötetnél), de legalább is 40 ívre valót, úgy hogy azután a még hátralévő harmadfélszáz aquincumi fölirat már a legközelebbi kötetben férhessen el. *lf.*

BUNYITAY VINCZE. A gyulafejérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista qu. 1893. 32 l. Egy rajz s két fénynyomattal. A magyarhoni olasz kora-renaissance építészetnek csak két jelentékenyebb emléke élte túl az idők viharait, egyik a Bakacs-féle kápolna Esztergomban, a másik az a remek ízlésű renaissance előcsarnok és kapu, mely a gyulafejérvári dóm északi oldalán régóta magára vonja a szakértők érdeklődését, a nélkül, hogy a hazai irodalomban eddig valaki érdemlegesen foglalkozott volna vele. A jelen monographiában először veszszük e kapu s a belső ajtó hű fényképes előállítását és gondos leírását s ez érdekes renaissance műnek keletkezésének kérdése

tetemes lépéssel halad előre. Bunyitay ugyanis megfejti a kapuépületen látható föliratot s czímereket és tisztába hozza, hogy azt Lazoynus János 1512-ben építtette, egy Rómában lakó gyulafejérvári kanonok, kinek jó magyar neve Lászai volt. Szerző azonfölül összegyűjtötte az érdemes kanonok életére vonatkozó föbb adatokat és érdemeit, a hogy megérdemli, fényes világításba helyezi. Hátra van még a jeles műremek részleteinek pontos építészeti fölvétele és mint legfontosabb kérdés, annak eldöntése, hogy ki volt az építő művész s kőfaragó, a ki Lászai nemes intentióit ily jelesen megörökítette. Köszönettel tartozunk Bunyitaynak mostani monographiájáért. Vajha a problema hátralévő részét is oly szerencsés kézzel sikerülne megoldania! *ab.*

Dr. MUCH DIE KUPFERZEIT IN EUROPA und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen, Jena Costenoble 1893. 8-r. 376 lap 112 ábrával. 2. javított kiadás. — Mikor e könyv először megjelent, nem nagyon kedvezően fogadta e folyóirat bírálója.* A kifogások jó része indokolt volt, de maga a szerző által vitatott tétel, hogy létezett egy rézkor, mely a bronzkort Európában s valószínűleg azon túl is megelőzte, akkor is már meglehetős biztos alapon állott. Azóta hat év telt el, a præhistoriával foglalkozó kutatók szorgalmasan gyűjtötték az emlékeket, Much is sokat tanult, buzgóan registrálta az adatokat, melyek elméletét támogatják, s így most nemcsak vaskosabb kötettel léphetett föl, mely kétszer akkora, mint könyvének első kiadása, de az igazságnak megfelelően azt is el kell ismerni, hogy tartalma is gazdagabb s az érvek is nyomósabbak és számosabbak, melyeket theoriája mellett idézhet. Két fontos kifogást azonban most is kénytelenek vagyunk műve ellen emelni. Egyik az, hogy a rézkori civilisatio eredetének magyarázatára alighanem legfontosabb területnek az Uralvidéknek emlékeit, absolute kizárja vizsgálatainak köréből s ezzel természetesen megfosztotta önönmagát és az egész theoriát a legbővebben bugyogó magyarázó forrástól. A másik kifogás az, hogy belé vonta a könyvébe az indogermánok őseinek és eredetének kérdését. Ez a toldalék nemcsak fölösleges, mert időelőtti, de azonfölül nem alkalmas arra, hogy az úgyis még sok tényszerű támaszra szoruló rézkori elméletnek a kétkedők serege előtt nagyobb tekintélyt szerezzen. Apróbb hibáit s az irodalom hiányos ismeretét, valamint azt a fogyatkozást, hogy nem is merítette ki az érvek egész sorát, melyek a rézkor egykori átalános létezése mellett fölhasználhatók, az itt jelzett két positiv hiba mellett csak mellékesen említjük. *F. L.*

* A. É. 1887. VII. 66—68. ll. bírálta Téglás Gábor.

TH. BALLIF: RÖMISCHE STRASSEN IN BOSNIEN UND DER HERCEGOWINA I. Theil. Wien, 1893. 4 r. 70 l. 12 képes táblával és egy térképpel. A megszállott tartományok kormányzásával megbízott közös pénzügyminiszter, Kállay Béni, melegen érdeklődik ez országok multja iránt és az ő személyes kezdeménye folytán számos forrás nyilt meg, melyből e vidékek régi culturáját megismerjük. Az ő alkotása a serajevói múzeum, ő alapította a Glasnikot, azt a dús tartalmú folyóiratot, mely évnegyedenként számot ad arról, hogy az arch. érdekeknek szolgáló számos hivatásszerű és műkedvelő kutatás mit derített föl és jelentékeny tudományos vállalatok vagy folyamatban vagy megindulóban vannak, melyek fontos tudományos problemák megoldásával szaktudományunkat előbbre viszik. Azon sürgős kérdések sorába, melyekre a feleletet a tudományos világ nagy hálával fogja venni, tartozik a római útak problemája Herczegovinában és Boszniában. A kik eddig e vidéket bejárták: Blau, Hoernes és Evans csak elvétve és mellékesen szóltak a római útakról, sokkal rövidebb ideig időztek a helyszinén és sokkal többfelé irányult figyelmük, semhogy a régi irodalmi kútfők által szolgáltatott adatokat a valóságban még létező útmaradványokkal és emlékekkel azonosítani s így a rómaiak útainak hálózatáról biztos képet adhattak volna. Nem is volt az ily tetemes föladat megoldása máskép lehetséges, mint a hogy azt ez országok mostani kormányzója éleslátásával megkisérlette. Nem alkalmi utazó, de csak az ország minden zugát egyaránt ismerő szakember és nem is nyelvész vagy pusztán archæologiával foglalkozó egyén küzdhetett meg hegyes-völgyes vidéken, sok mindenféle gyakorlati képességet és hosszadalmas utánjárást igénylő föladattal. Csak belföldi, hivatalos állásban lévő és az összes hatóságok támogatásával dolgozó mérnök, a ki egyúttal a régi emlékek iránt is kellő érzékkel bírt, vihette véghez a minisztertől nyert megbízást. A miniszter éles szeme fölismerte e képességeket Ballif Fülöp herczegovina-boszniai építészeti tanácsosban és hogy nem csalatkozott benne, arról tanuskodik a díszes kötet, mely most előttünk fekszik és mely a bécsi philologiai congressusra májusban összegyült európai szakférfiakat a nagy mű kezdeményezője és végrehajtója iránt méltó tisztelettel töltötte el.

Ballif több évi kutatásaiban egyelőre Herczegovina és Bosznia nyugoti részének római útait constatálta. Az eredmény csakugyan bámulatba ejt, ha azt halljuk, hogy ezen a nagy részt kopár, sziklás, hozzáférhetlennek látszó vidéken nem kevesebb mint tizennégy út volt biztosan megállapítható, melyeknek hosszában sűrűen maradtak fön antik erődítések, telepek, építmények, városok maradványai, a miből az tünik ki, hogy antik időben ez sűrűn lakott, a míveltség áldásaitól dúsan ért tartomány volt. Az útak fölismerésében a kutatót nagy szám-

mal fönmaradt római mérföldkövek vezették, a mérföldjelzők lajstroma nem kevesebb mint 49 számot tüntet föl és ezek közül azok, melyeknek kora föliratok által megállapítható, mutatják, hogy az első Kr. u. század elejétől kezdve a negyedik század végső harmadáig mindig akadtak uralkodók, kik különös gondot fordítottak az útrendszer kiegészítésére és épségben tartására. Fáradságos és gondos utánjárást igényelt azoknak az útaknak a kipuhatolása, melyekből a sziklás fönsíkokon vagy hegyoldalokon csak gyér maradványok találhatók meg. Sokszor az út egykori ottlétéről csak a keréknyomok tanuskodnak. A bennszülöttek gyakran ismerik e régi nyomokat és «kola isla»-knak nevezik, a mi annyit jelent «a hol kocsi járt». Ballif a néppel való sűrű érintkezéseiből sok becses adatot nyert és tapasztalt mérnöki szeme sok helyen, a merre saját mérnöki itélete szerint az antik mérnöknek vezetnie kellett az útat, ily «kola islak» segítségével föl is ösmerte. A könyvhöz mellékelt fénynyomatos rézedzéseken alig ismerné föl valaki e tanulságos nyomokat, hogyha a táblára fektetett áttetsző papirlapra külön vonalakkal nem jelezték volna az illető helyeket. Az egész útrendszerről és a helyrajzilag bizton megállapítható városok és telepek fekvéséről egy gonddal készített nagy átnéző térkép (1 : 600000 mértékben) és két részletes helyrajzi kép (1 : 400000) nyújt kellő áttekintést. A mérföldmutatók föliratairól pacskolatok és gipszmásolatok alapján dr. Patsch közöl pontos leírásokat és magyarázatokat.

A mily mintaszerűen végezte Ballif föladatának első részét ép oly siker várható Bosznia éjszaki és keleti részén folytatandó tanulmányaitól és hogyha ez a fölötte becses monographia Ausztria-Magyarországnak ezen új tartományáról meglesz, akkor úgy, Cis- mint Transleithania tudományos hatóságai, kormányai és szakemberei összenézhetnek és kérdhetik önmaguktól, vajjon leróvták-e tartozásukat elődeink, az antik világmíveltség vezető népe iránt, miként azt a török iga alól alig fölszabadult tartomány kormánya tette?! Nem hiszszük, hogy e kérdésre kedvező legyen a válasz és a mennyire ismerjük, legalább hazánkban, az ily culturtörténeti kérdések iránti közömbösséget és az ilyenek említése alkalmából fölhangzó pénzhiányt, alig remélhető, hogy beláthatlan időben Pannoniáról oly mintaszerű művet adjunk a tudományos világ kezébe, a minőt most ezen, néhány évtized előtt még névleg is alig ismert török vilajetből kézhez vettünk. *H. J.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT f. évi április hó 25-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia első emeleti heti üléstermében tartotta ez évben harmadik rendes havi űlését.

Jelen voltak Báró Nyári Jenő elnöklete alatt Dr. Hampel József, Dr. Czobor Béla osztályelnökök, Forster Gyula, Fröhlich Róbert, Majláth Béla, Zsigmondy Gusztáv, Dr. Pósta Béla választmányi tagok, továbbá Szumrák Pál, Richter Aurél, Kunvári Fülöp, Miletz János, Vásárhelyi Géza, Dobosffy Ferencz társ. tagok, Lipcsey József pénztárnok és mint vendégek Hollán Ernő altábornagy, Zoltán Elek tábornok, Szvetics József tábornok, Orgonás Zsigmond ezredes, Szöts Albert oszt. tanácsos, Mehrbrot Frigyes főhadbiztos, Szentgyörgyi Lajos oszt. tanácsos, Payr Vilmos, Dr. Eggert József, Dr. Csoboth Simon, Pap Kálmán őrnagy, Hanskarl Sándor tábornok, Dr. Harmatzy Dezső, Dr. Melichár Kálmán, Schopf Kálmán, Bárczy Andor, Fery Oszkár főhadnagy és 10 más hallgató.

Báró Nyári Jenő másodelnök sajnálattal jelenti, hogy Pulszky Ferencz elnök betegsége miatt akadályozva van a megjelenésben. Ezután az űlést megnyitja.

Dr. Szendrei János másfél órán át értekezik «Magyar hadtörténeti emlékek a külföldi muzeumokban» czím alatt, jelentést téve a bécsi, gráczi, salzburgi, müncheni, nürnbergi, stuttgarti, karlsruhei, strassburgi, párizsi, brüsszeli, berlini és drezdai muzeumokban, a kormány részéről történt hivatalos kiküldetése folytán eszközölt kutatásairól, a tanulmányozott emlékek egy részét képekben is bemutatva. Bevezetés gyanánt ismertette a magyar hadászat és fegyverzet fejlődési történetét, majd bemutatta a bécsi gyűjteményekből Kálmán püspök kardját 1337-ből. Mátyás király kardját, melynek fölirata : Mathias Corvinus Rex Ungariæ. Pro rege divina lege et grege ; Skanderbég sisakját és kardját, II. Lajos király pánczélzatát, Mátyás király pajzsát czímerével, Zrínyi Miklós, a szigetvári hős hadi öltözetét, Báthory István lengyel király és Apaffy Mihály hadi pánczélzatát; Rákóczy György buzogányát, II. Rákóczy Ferencz zászlóját ; a gráczi muzeumból számos vértezetet, a párizsi arzenálból Mátyás király pajzsát, melynek fölirata : «Mária, isten felséges anyja járj közbe Mátyás királyért» ; továbbá ugyan onnan Báthory István kardját stb. stb.

Mindezek kapcsán foglalkozik a milleniumi országos kiállításon rendezendő hadtörténelmi kiállítás kérdésével is. Lehetőnek tartja, hogy a külföldön levő ereklyék diplomatiai úton megnyerhetők lesznek ; az országból begyülő anyag

egyrésze pedig alapját fogja a kiállítás után képezni a magyar hadtörténelmi múzeumnak.

Különben kutatásainak összefoglalt eredményei már sajtó alatt levő könyvében nemsokára megjelennek.

Ezután zárt ülés következett, melyben a választmány a nyári ásatások s a vidéki kirándulás ügyében határozott. Majd az április havi pénztári kimutatás olvastatott föl, melyet e füzet borítékán közlünk.

Miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Forster Gyula és dr. Czobor Béla választmányi tagokat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János
titkár.

A M. T. AKAD. ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK 1892. ÉVI MŰKÖDÉSE.

A bizottság működése azóta, mióta miniszteri meghagyás következtében állami javadalmának fele részét (2500 frt) a műemlékek orsz. bizottságával egyetértésben használhatja csak, jó részben meg van bénítva. A jelzett állapot ugyanis abban nyilvánul, hogy a közös kiadványokra föntartott jelentékeny összeg a múlt évben sem volt fölhasználható, mivel abból a műből, melyre a javadalom felét közös megállapodás következtében szánta, t. i. a kassai székestemplom monographiájából, sem a tervbe vett képes táblák, sem a szöveg nem állottak a bizottság rendelkezésére. Ennek következtében a bizottság elhatározta, hogy elvben ugyan föntartja azt az elhatározását, mely szerint hazánk legjelesb középkori műemléke méltó módon megörökítendő, de addig, míg a nehezen megindítható nagy mű tényleg igénybe fogja venni a felgyűlt javadalmat, esetleg más nevezetesb hazai műemlékek, u. m. a solymosi vár és esetleg a diósgyőri vár is közzé fognának tétetni, s e részben a műemlékek orsz. bizottságával is érintkezésbe lépett a bizottság, mert az építészeti fölvétel és a rajzok elkészítése és fölülbirálása a műemlékek orsz. bizottságának hatáskörébe tartozik.

Mindezen okoknál fogva a bizottság működése az elmult évben is szűk mederben mozgott és megcsonkult javadalmából csak egyik irodalmi vállalatának az «Archæologiai Értesítő»-nek föntartására jutott elegendő költség. Ebből a mult esztendőben megjelent a huszonhatodik évfolyam, öt füzetben, harmincz ívnyi tartalommal; kiadott példányszáma 950. Tizenöt fővárosi, tizenkilencz vidéki s egy külföldi munkatárs gazdagították tartalmát, mely a folyóirat rendeltetésénél fogva egyaránt átöleli az őskortól kezdve a XVIII. század elejéig a hazai archæologia és műtörténet összes ágait és fölveszi keretébe a numismatikát és föirattant is. A közlemények összes száma a múlt évben is túlhaladta a 140-et és e czikkek lényeges kiegészítése gyanánt negyvennyolcz képes tábla és száznál több ábra kisérte a szöveget.

Leginkább folyóirata révén a bizottság képes duczainak tára is folytonosan gyarapodik, úgy hogy a gondos leltári kezelés alatt álló képes ducztár száma a hatezerötszázat is túlhaladta már. A bizottság e gazdag képkészletét legnagyobb liberalitással szokta tudományos vagy népszerű irodalmi vállalatok rendelkezésére bocsátani, és mivel ez óriási készlet mintaszerű kezelés alatt áll, a múlt évben is könnyű volt tizennégy különböző irodalmi vállalat számára kétszázkilenczvennégy duczot kölcsön adni. E kiadványokból fölemlítjük a magyar történelmi Életrajzokat,

Budapest régiségeit, a soproni, mosonyi és délmagyarországi rég. egyesületek közleményeit, Lehoczky Beregmegye régiségeit, a Hadtörténelmi közleményeket s a Vasárnapi Ujságot, a bécsi arch. epigr. Mitteilungent s a bécsi anthrop. társulat közleményeit, végül az aacheni történettudományi társulat Évkönyvét. A bizottsági ducztár jó része a nemz. múzeum régiségtárában nyert újabban biztos helyet és kényelmesen hozzáférhető fölállítást. E jelentékeny szolgálaton kívűl a múzeum a bizottság működését azzal is könnyíti, hogy múzeumi régiségek rajzait folyóirata rendelkezésére állítja s azért viszontszolgálatul mindössze csak negyven példányt nyer belőle évenként.

Űlése kettő volt a bizottságnak a múlt évben. Egyiket június 13-án tartotta; ez volt az új akad. választások után szükséges alakuló űlése. Újabban is három évre megválasztotta eddigi elnökét és előadóját, a ki egyúttal, úgy mint eddig, a bizottsági kiadványok szerkesztője; ugyanekkor a bizottság kiegészítette magát hét beltaggal és megválasztotta újból azon tizenkét kültagját, kik az elmúlt cyklusban segítségére voltak.

Másik űlését november 26-ikán tartotta a bizottság, s ekkor főtárgya volt költségvetésének megállapítása. Ugyanekkor bőven és behatóan foglalkozott a bizottság a kassai dóm, a diósgyőri vár monographiáival, valamint az «Arch. közlemények» költségek híján való elhalasztásának ügyével.

Tagjai sorából a bizottság elvesztette a múlt évben *kültagját*, Dobóczky Ignáczot, kinek a hazai numismatika körül hervadatlan érdemei voltak és azért a bizottság az ő emlékét június 13-iki jegyzőkönyvében megörökítette. (Ak. Ért. 1893. májusi füzet.)

ARCHÆOLOGIAI KIÁLLÍTÁS BÉCSBEN. Az osztrák muzeum igazgatósága Benndorf O. tanár indítványára elhatározta, hogy az idei évben az ausztriai vidéki muzeumokban és egyes magángyűjteményekben őrzött archæologiai emlékekből kiállítást rendez. Ez a kiállítás létrejött és május 22-ikétől augusztus végéig látható. Részt vesznek benne a következő városok muzeumai: Aquileja, Bregenz, Brünn, Graz, Innsbruck, Laibach, Linz, Prag, Reichenberg, Salzburg és Spalato, a bécsi muzeumok közül a cs. k. udvari muzeum és az egyetemi muzeum s ezekhez csatlakozik tizenhét magángyűjtő. Már a megnyitás napján jelent meg egy leíró lajstrom, mely jelentékenyen könnyíti az áttekintést.* A dolog természeténél fogva a nagy művészetek vagy teljesen háttérbe lépnek, vagy kisebb alkotásaikban vannak képviselve, a kiállított tárgyaknak túlnyomó zöme az iparművészet körébe tartozik. Számuk jóval túlhaladja a két ezret és úgy culturtörténeti, mint gyakran szorosan művészi értékök igen tetemes. Az anyag szempontjából együtt vannak itt nemes és nem nemes fémből készült műtárgyak, égetett agyag, üveg, zománcz, borostyánkő és csontkészítmények, metszett kövek és szövések. A tárgyakat három nagy főcsoportba és husz alcsoportba osztották. Elkülönítették mint főcsoportot az Ausztria-Magyarországból

* K. k. österr. Museum für Kunst und Industrie Katalog der arch. Ausstellung, Wien 1893. 140 lap.

származó præhistorikus leleteket és különválasztották a római időszak helybeli maradványait és az antik világ törzsországaiból származó tárgyakat. Természetes, hogy ez utóbbi osztályban vannak az antik művészet legszebb alkotásai, remek attikai lekythosok, gyönyörűen metszett gemmák a glyptika fénykorából, szebbnél-szebb bronzszobrocskák és fölötte érdekesek az egyptomi homokos talajban régi épségükben fönmaradt szövések évszámításunk első századaiból, melyeknek készítését antik rajzok után szerkesztett szövőszék mintáján is lehet a kiállításon tanulmányozni. Hazai archæologusainkat azonban mégsem ez a csoport fogja leginkább vonzani, de a másik kettő és folyóiratunk specialis feladata szempontjából is a pannoniai lelhelyekről származó régiségek s a magyarországi őskort képviselő sorozatok igényelik első sorban figyelmünket.

Mind a két osztályban hazánk meglehetős gazdagon van képviselve, a mi mutatja, hogy mennyi értékes régiség hagyja el belföldi gyűjtők, közvetítők és kereskedők révén évente hazánkat. Alig van módunk e kivitelt hathatósan ellensúlyozni, ha nem javítjuk a nemzeti muzeum javadalmát, ha nem tesznek szert a vidéki muzeumok is anyagi eszközökre és ha nem akadnak nálunk is oly áldozatkész gyűjtők, mint p. o. Bécsben Windischgrätz herczeg, Trau és Salzer, Németóvárott Hollitzer, a kik szívesen vásárolnak ószőnyi kincsesbányánkból minden valamirevaló emléket. Így érthető, hogy Bécsben minden lépten-nyomon találkozunk bregetioi régiségekkel, bár azt tartjuk, hogy nem minden lelet Bregetioból való, mely a kiállításon e czímen szerepel. Külön csoportban (100—188. számok alatt) állították föl a bregetioi kisebb tárgyakat. Van köztük 21 szobrocska, számos edény, diszítő részlet, dombormű, mérlegsúly, karika, gyűrű, torques, kulcs, zár, fibula, gemma és intaglio, lámpa és sok egyéb apróbb jelemző antik régiség agyagból, fémből, kőből, stb. Legbecsesebb a katonai okmány Trau gyűjteményében, mely 150-ben Kr. u. Antoninus Pius alatt készült, két felső-pannoniai és három alsó-pannoniai lovascsapat számára, melyet akkor innen Afrikába Mauretaniába küldött a császár, a megzavart közrend helyreállítása végett. Más helyütt, a zománczos ékszerek közt, szintén féltuczat tárgygyal van képviselve Bregetio. Az agyagművekből kiemelünk egy «magyarországi» barna korsót (594. sz.) Herz gyűjteményében és ugyanott van a terra sigillata edények mintájára készült lapos tál (554. sz.); Sisciából került Trauhoz egy SISC bélyegű tégla töredéke (546. sz.). Az ólommázas edények közt ismét két jó példányt pillantunk meg, egyik Holitzer gyűjteményét ékíti (658. sz.). idoma a görög csőrös korsókét követi, fülét csinos fejecske, hasát pikkelyszerű domborulatok élénkítik. Még érdekesebb az osztrák muzeum bregetioi mázas pohara (661. sz.). Domború diszítés veszi körül, melyben levelekkel váltakozó madarakat s alább képes szalagban istenségeket s egyéb idomokat látunk. Mercurius, Mars, Minerva, Hercules az oroszlánnal, Victoria, szarvas, pillérre támaszkodó női alak (Venus?) következnek egymás mellett. A munka durva és szabálytalan és már ezért is

azt lehet hinnünk, hogy belföldi eredetű. Vastag sárgás ólommáz borítja fölületét. Az üvegedények közt is vannak pannoniai eredetűek az osztrák muzeumban, Salzernél és Trau gyűjteményében, ezek azonban alig érdemlik figyelmünket.

Dicsérnünk kell azt a gondot és szorgalmat, melylyel dr. K. Masner és dr. E. Nowotny e két főcsoport tetemes sorozatait a lajstromban leírták. Annál fogyatékosabb a kiállítás præhistorikus tárgyainak ismertetése, mely azonban csak ideiglenes jellegű és bírjuk a szerkesztők igéretét, hogy dr. Hœrnes M. szakavatott tollából terjedelmesebb, kimerítőbb leírás is fog megjelenni. Addig is egy pár rövid megjegyzéssel kell beérnünk, melyeket a helyszinén tehettünk. A præhistorikus terem rendezője, Hœrnes, igen helyesen azt a fölállítási tervet követte, melyet a n. muzeum præhistorikus tárlatában is szem előtt tartottak. Elkülönítette a helyi csoportokat és külön választotta az egyes tárgyak sorozatait. Az előbbiekben különösen érdekelhet bennünket a 11. számú prelipczei (bukovinai) lelet (Delhaes tulajdona), mert a benne talált két csákány és tokosvéső magyarországi typusok. Szlavoniából Brunsmid tanár állított ki kőből készült nyílcsúcsokat, egy rézbaltát, tokos vésőket és tőröket bronzból, övrészt, gyűrüket és fibulákat (12. sz.). A magyarhoni bronzkortól a népvándorlási korig terjedő leletek vannak Delhaes István gyűjteményében (13. sz.), itt és Traunál (14. sz.) a keszthelyi temetőből eredő becses tárgyakkal találkozunk; vannak köztük: két arany fülbevaló, öt áttört bronzszíjvég, egy kis korongos fibula, melynek fölületét késő római császársági érem előlapját utánzó dombormű ékíti, más korongos fibula, 4 bronzszíjcsat, karpereczek, szíjat ékítő díszlemezkék, hat kosaras ezüst fülbevaló s hasonlók.

A sorozatos kiállításban egymás mellé rakott tárgyak eredete legtöbbször nincs megjelölve s azért csak annyit mondhatunk a balták, vésők, sarlók, lándsa és nyílcsúcsok, képek, kardok és tőrök csoportjairól, hogy a hazai typusokat meglehetős sűrün látjuk köztük. A fibulák közt egész külön két csoportban áll négy ritkább fajú sodronytekercsű fibula (vsd ö. Bronzkor emlékei I. köt. XLI. 5.) és van egy töredék a közönségesebb fajtából (vsd ö. u. o. XLI. 4.). A La Tène ízlés typusai között szerepel a nor-pannoni tartományi typus (vsd ö. a pátkai fibulát) és közelkoru ezekkel az a fibulalelet, mely Sziszek mellett a Kulpa folyó kotrásánál került elő.

Végül kiemeljük a sorozatos kiállítás legbecsesebb csoportját, a sisakokat. 11 görög és római sisakot együtt látni ritka látvány. Ezek közül is kettő hazai lelhelyről származik, egyik vasból való és alighanem római legionariusé lehetett egykor (43. sz.), állítólag Sziszek közelében kotorták ki a Kulpából és most a Salzer gyűjteményt ékíti, a másik hasonlókép római katonai sisak vasból Hollitzer uré és származási helye állítólag Ó-Szőny. (44. sz.). E rövid áttekintés is mutatja, milyen gazdag a bécsi kiállítás hazai eredetű kincsekben és mennyire megérdemli, hogy szaktársaink tanulmányozzák. *Száraz Antal.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Idősb MOGYORÓSSY JÁNOS, a békésmegyei muzeum alapítója és évek hosszú során át igazgatója f. évi május hó 10-ikén 88 éves korában végelgyengülésben húnyt el. Tudományunk népszerüsítése körül Békésmegyében nagy érdemei voltak. Legyen áldott emléke! *H.*

KÜLFÖLDI SZAKEMBEREK A N. MUZEUMBAN. Az elmult hónapokban több külföldi szaktársunk időzött a n. muzeum régiségtárában, tanulmányok czéljából. *Marchesetti*, a triesti muzeum igazgatója, a történetelőtti kort tanulmányozta. *Petersen*, a kopenhágai muzeum segédőre, egy héten túl a muzeum gazdag népvándorláskori gyüjteményével foglalkozott. Dr. *Brückner*, berlini tudós, a ki a trójai ásatásoknál müködik közre, behatóan megszemlélte az ős- és ókori régiségeket. Dr. *Meyer* Alfréd, műtörténész, leginkább a muzeum közép- és ujabbkori sorozataiknak szentelte figyelmét és dr. *Nagl* a Nagy Lajos féle aranyokat tanulmányozta. *x. y.*

A N. MUZEUM ÁSATÁSAI. A jelen évben ismét több buzgó munkatárs volt szíves a n. muzeum gyűjteménye számára rég. ásatások rendezését elvállalni. Bihar-Udvariban dr. Tomm Béla és Simon István urak ásnak föl árpádkori temetőt. A tisza-zugi régészetileg oly fontos vidéket *Kovách Albert* kutatja át; alább szintén a Tisza mentén dr. *Tergina Gyula* áll az ásatások élén; Tolna megyében *Wosinszky Mór*, Sopronmegyében *Bella Lajos* vezet ásatásokat. Mindez ásatásokról e folyóirat részletes jelentéseket fog közölni. *x. y.*

A MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS történeti osztályát előkészítő nagy bizottság f. évi április havában tartott ülésében megállapította a történeti kiállítás tervvázlatát és alapul vette az egész ezer éves időszaknak nyolcz időszakra való fölosztását. Az első időszak a honfoglalás s a vezérek kora szt. Istvánig, a II. 1000—1301-ig terjed, a III. 1301—1526-ig, a IV. 1526—1699-ig, az V. 1700—1750, a VI. 1750—1825, a VII. 1825—1867, a VIII. 1867—1892-ig terjed. E csoportokban nemcsak az összes culturát fölelő eredeti emlékek, de másolatok és modern művészi compositiók is, melyek a nemzetre vonatkoznak, foglalnak helyet. A történeti keretek szerint fölállítandó anyagot egyes szakok szerint 13 albizottság fogja összegyűjteni s ez albizottságok avval a megbízással szerveztettek, hogy nyomban megkezdjék a gyűjtést, mely nemcsak az országban létező emlékekre szorítkozik, de a külföldre került tárgyakra is kiterjed. Ásatásokra a

nagy-bizottság nem kíván költeni, de ezeket hazai intézetekre és egyletekre hagyja és a kiállításon összegyűlő emlékeket nagy illusztrált irodalmi műben kívánja a bizottság megörökíteni. *x—y.*

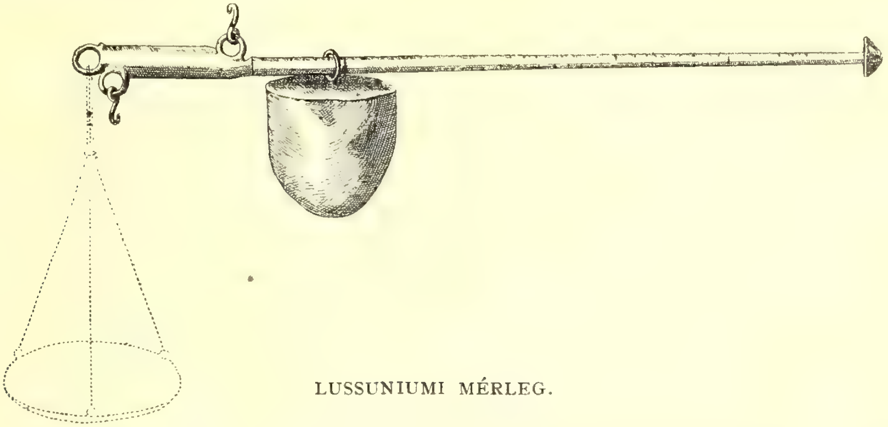
REJTÉLYES DOMBORMŰ. Beregszász városa délkeleti szélén ujonnan nyitott gazdaság-egyleti gyümölcsfa-iskolának talaja bőven nyújt kőkori és régi vastárgyakat, de különféle agyagműveket, sajátságos alaku, tojásdad idomu, talpas, kehelyszerű ivóedényeket, csésze-alj alaku, csucsorodott száju mécseseket s egyéb régi jellegű ily tárgyakat, mi több, talpcsöves edények töredékeit is, melyek némelyikén hat cm. átmérőjü, kinyuló, csöves talpukon lent egy-egy ⊕ kereszt van kidomborítva. Úgy hiszem, hogy e tárgyak már a keresztény korba benyúlnak; kellemesen lepettem meg, midőn folyó 1893. évi április 12-én ismét e helyre kirándulván, itt alig félméternyi mélységben egy sárgás-barna színű agyagból mintázott s égetett terracotta dombormű́re akadtam, melyen három emberi alak domborodik ki (ábráját lásd a 257. lapon). A három ember térdig érő alakja szemközt áll, alighanem hosszú haju, csupasz arczu férfiakat ábrázolnak. Arczukból csak az orr, a száj és az áll van jelezve, kezüket a has táján összekulcsolják és lehet, hogy kezükben valami csészét fognak. A középső alak a többinél vaskosabb. Egy két ctméteres vastag oszlop vagy fa töve alatt állanak, ez sajnos, csonka s csupán egy centiméternyire nyúlik fel fölöttük, talán edény fülének a töredéke. Ugyanott találtatott egy $5^1/_2$ cm. átmérőjű vékony ezüstpléhből készült négy küllős és két körből álló *korong* is, melynek belső üres tere három centiméteres átmérőjü. Valami szíj díszleteül szolgálhatott.

Lehoczky Tivadar.

AKASZTÓI ÉREMLELET. Egy puszta-szentimrei lakos nem rég földásás közben az akasztói határban mintegy 260 db., véleménye szerint kevés értékű apróbb ezüstpénzt talált. Legnagyobb részét, 252 dbot csekély összegért egy kereskedőnek adta el, nyolcz darabot az izsáki csendőrök koboztak el tőle. A n. múzeum egy lelkes barátja beküldött a múzeumhoz néhány példányt. Ezek frisachi érmek voltak, minők hazánkban az Árpádok korában oly nagy kedveltségnek örvendtek s hazai kincsleletekben is sűrűen akadnak.

SABARIAI TEMETŐ. Szombathely délkeleti részén a nagy téglagyár területén folyó évi május első hetében a munkások római temetőre akadtak, melyet kellő felügyelet híján széthánytak a nélkül, hogy a temetőről pontos följegyzés készült volt. Csak annyit tudunk a temetőről, a mennyit egy lelkes szombathelyi gyüjtő, *Balog Gyula* úr a P. N. ezidei 138. számában róla közölt. «A napokban reggel, hogy ezt a munkát figyelemmel kisértem, feltűnt a sok vakolat, törmelék, márvány-darab, római tégla, mely mindenfelé hevert a föltúrt földön. Egy helyütt pedig hatalmas sírfödő feküdt faragott kőből. Csakhamar tisztán láttam, hogy ezen helyen valamikor temető volt. A munkások, a mint szóba álltam velük, megmutatták a kiásott sírhelyeket. Hogy hány sírt ástak ki, nem olvasták meg, hanem azt mondták, hogy sokat. A sirok meglehetős rendben mind dél-északi irányban voltak beágyazva. Többnyire nagy négyszög-

letes égetett tégláből, itt-ott terméskőből készültek. Találtam azonkívül egy-két hamvvedert is. Csakhamar előkerültek azok a külömböző tárgyak, a melyeket a munkások az urnákban vagy a sirokban a csontmaradványok mellett találtak. Volt közöttük egy csomó kiválóan érdekes régi bronz tárgy, cserépedény és római pénz. Azok között, a miket magamhoz váltottam, különösen érdekesek a következő régiségek: Több nagyon szép ép fibula, egy kulcs, egy kulcstöredék, hálókötőtűk, hajtű, sírlámpa, könytartó üveg, csattok pántokkal, karpereczek csavart sodronyból, lemezes és sima karpereczek, drót karperecz, karperecz-töredékek csontból, körte-díszrészlet karpereczről, üveggomb, felfűzhető üvegszemek, nyakékek, egy kis tál, hat szép agyagcsupor, közötte öt teljesen ép. Az ércztárgyak mind bronzból valók.

LUSSUNIUMI MÉRLEG.

A római pénzek között voltak Vespasianus, Maximus, Constantinus, Constans és Constantius császárok pénzei. Van még több elmosódott példány is.

Vespasianus pénze tiszta ezüst. Előlapján a császár balra forduló képe, a hátulsó lapon egy álló női alak, jobb kezében pálma-lombbal s balkezében a caduceussal. A többi pénz anyaga mind bronz.»

LUSSUNIUMI MÉRLEG. Lussunium nevű római gyarmat Paks és Kömlőd között elvonuló dombsoron feküdt közelebb Kömlődhöz, mint Pakshoz. – Ezen szőllőkkel beültetett dombcsoport tévesen «római sánczok» neve alatt ismeretes a köznépnél, mig én úgy vélek, hogy ezen nevet az itt talált sok római régiség után kapta, melyek nagyban hirdetik egy itteni gazdag római telep létezését. A lelt tárgyak nagy része magángyűjtők kezei közt van szétszóródva, míg a kisebb és értékesebb rész a nemzeti muzeum birtokába került. Nem akarom most felsorolni azon sok urnát, érmet és bronz szobrot, melyeket a szőllőmivelő kapája a föld gyomrából évenként napvilágra hoz; nem akarom ismertetni Lusunium holfekvését, hanem áttérek tárgyamra. A napokban magánkezekből sikerült egy érdekes kis bronz-tárgyat vásárolni — mely nem más, mint egy gyorsmérleg (libra). — A kar hossza $18^1/_2$ cm., a jugumé 5 cm., tehát a mérleg teljes hossza $23^1/_2$ cm. A jugum lapos s három lyukkal van ellátva, melyek közül a felső a mérleg felakasztására van szánva; a jugum végén levőből lógott le a csésze vagy lanx, mely a folyadékok, míg az alsó és harmadik lyukba volt

helyezve a kapocs, mely száraz tárgyak mérésére szolgált; sajnos, hogy mind csésze és az ezt tartó láncz, mind pedig a kapcsok elvesztek. Hogy ezen mérleg gyakran volt használatban, bizonyítják a nagyon is kikopott karikák.

A mérleg karja gömbölyű s a végén létező gomb felé keskenyedik. Ezen hosszabb karon van a tojásalakú ólomsúly elhelyezve, melynek súlya 1 libra és 1 unczia (1 libra = 327·45 gramm.) — A karnak kétféle felosztása van, az egyik kisebb, a másik nagyobb. A kisebb a belől levő kapocsra akasztott, a nagyobb a csészébe helyezett tárgyak mérésére szolgált. A felső skálán minden 10 pont egy vonallal lehetett megjelölve, melyek közül kettő most is látható. Az alsón pedig láthatni egy római V-t, mely a quincunx, és egy X-t, mely a dextans jele volt, de hogy a másik X-es mit jelenthet, azt nem tudom. Ezen érdekes kis tárgynak rajzát is van szerencsém ide mellékelni.

Pakson, 1893. május 15. *Király-daróczi Daróczy Zoltán.*

PETER VISCHER MAGYARORSZÁGI MŰVEI. Dr. Marian Sokołowski, a műtörténet tanára a krakkói tudományegyetemen, fölhívja a magyar kutatók figyelmét arra az érdekes és az irodalomban alig méltányolt tényre, hogy a német renaissance leghíresebb érczművese és szobrásza, a nürnbergi Peter Vischer, Magyarország számára is dolgozott. A magyar műtörténészeknek méltó föladata volna, hogy a nagy német mester egykor hazánkban létezett jeles alkotásait nyomozzák. Azért ide iktatunk Sokołowski közleményéből néhány oly adatot, mely hazai kutatóinkat útba igazíthatja. Már Vischer kortársa, a nürnbergi szépírómester Johann Neudörfer, följegyezte róla egész átalánosságban, hogy Magyarország számára dolgozott: «Die grössten Güss aber, so er gethan hat, findet man in Polen, Behaim, Ungarn» stb.* Lengyelországban még ma is vannak bronz síremlékek az ő műhelyéből, voltak vagy vannak ilyének tőle Magyarországban is? A Vischer-féle sajátszerű ízléssel közeli rokonságot tanusít egy sárgarézből öntött nagy rács, mely I. Zsigmond kápolnáját, az 1520-ban épített jagellói kápolnát rekeszté el. E rács elkészítését Servatius mester ágyúöntőre bízta a király. A lengyel kútforrások szerint határozottan állítják, hogy Servatius mester mintául vette *az esztergomi székestemplomban létező rácsot.* Ismeretes továbbá, hogy tényleg egy évvel, mielőtt Servatius munkáját elkészítette, Esztergomban a hely szinén Sebald Singer nürnbergi festő lerajzolta a Vischer-féle rácsot. Magyar kutatókra marad annak megállapítása, hogy létezik-e még valami ebből a rácsból vagy legalább van-e régi magyarországi forrásokban valami nyoma annak, hogy e rács létezett s hogy a Peter Vischer-féle műhelyből származott? *Kárász Leó.*

* Quellenschr. für Kunstgesch. X. Des Johann Neudörfer etc. Nachrichten etc. Bécs 1875. 21. lap.

MITHRAS-EMLÉKEK MAGYARORSZÁGON.

Magyarország Itália mellett az az ország, a hol a legtöbb Mithras-emléket találták. Kivételesen kedvező viszonyok mozdították elő a két vidéken a Mithras-mysteriumok elterjedését. Italiában a főváros vonzotta magához az idegeneket, különösen a keletieket, Magyarországon a helyi viszonyok kedvező összetalálkozása. A nagy Dunafolyó keletre nyiló torkolatával az ókorban csak úgy, mint most, fontos kereskedelmi vonal volt s a keleti kereskedők ez úton kényelmesen behatoltak rajta földrészünk közepéig.[1] Mikor Trajanus Dacia meghódítása után «az egész római világkörből számtalan telepest hívott ide»,[2] hogy a háború által elpusztított tartományt benépesítse, a keletiek nagy számmal feleltek meg fölhívásának és magukkal hozták nemzeti isteneiket.[3] Azonban leginkább a katonák terjesztették e vidéken a Mithras tiszteletét. Ez mindig első sorban katonai vallás maradt. A csapatok vitték magukkal a folyók hosszában, melyek a Fekete-tengertől az Atlanti oczeánig a birodalmat határolták, ők gyakorolták Magyarországon épúgy mint Ausztriában és Németországban az ő határszéli állomásaikon. Nehéz eldönteni, hogy mely katonai csapat terjesztette legelőször, oly gyorsan kapott lábra az egész hadseregben; azonban valószinűséggel állíthatjuk, hogy a commagenei csapatoknak túlnyomó részük volt benne.[4] Ujabban lelt föliratból tudjuk meg, hogy Commagene fejedelmei[5] Mithrasnak különösen buzgó tisztelői voltak és úgy látszik, hogy ezt az istent épúgy, mint Jupiter Dolichenust a commagenei születésű katonák hozták magukkal. Azonban Pannonia az új hitet Carnuntumból kapta, a hol terjesztői a Vespasianus alatt Cappadociából iderendelt legoniáriusok voltak.[6] De bármint történt légyen, bizonyos, hogy a Kr. utáni első

1 C. I. L. III. 7761. suri negotiatores, lásd még Arch. Epigr. Mitth. X. 179. Egy (kiadatlan) Mithras-fölirat Viminaciumról *nauclerus* által történt áldozati ajánlásról szól.

2 Eutropius 8. 6.

3 V. ö. *Jung*: Römer und Romanen in den Donauländern. 2. kiadás 1887. 112—113. Most az ő sorozatát meg lehetne toldani.

4 C. I. L. III. Priv. Vet. 40 és N. 1343—1379, 1619, 6267, 7848. 8074 d.

5 Puchstein: Reise in Nord-Syrien. Berlin 1891.

6 Domaszewski: Arch. Ep. Mitth. X. 15. Egy carnuntumi decurio építtette a kroisbachi templomot.

század végén vagy a másodiknak elején kezdtek a mysteriumok terjedni* és a nép minden rétege kedvezően fogadta. A föliratokban szabadosokat és városi tanácsnokokat, közlegényeket és tiszteket találunk s mindannyian hol templomot, hol domborművet vagy szobrot állítanak Mithrasnak.

Az archæologusok eddig a mithriakus emlékeket kissé elhanyagolták. Nemcsak Magyarországon, de Ausztriában és Németországban nem egy emlék van még, mely az irodalomban ismeretlen. E kicsinylésnek több oka van. A legfőbb bizonyosan az, hogy ez emlékek átalában nagyon középszerű műbecscsel bírnak. A szakemberek, kiknek

1.

szeme az attikai domborművek szépségéhez szokott, bizonyos ellenszenvvel tekintenek ügyetlen munkások ezen durva faragványaira. Be is kell vallani, hogy a Mithras-domborművek legtöbbször nem remekművek. A művész — ha ily név megilleti — gyakran beéri azzal, hogy egy pár futólagos bemetszéssel jelezze azokat a jeleneteket, melyeket föl akar tüntetni. Beérte azzal, hogy az előállításokat, melyeknek az értelme minden hívő előtt ismeretes volt, vázlatszerűen ábrázolja, a mi nekünk gyakran megnehezíti a kellő értelmezést. Egyébiránt ne felejt-

* A legkorábbi megállapítható fölirat a 183—185. évekből való (C. I. L. III. 1111.), de ez természetesen csak terminus ante quem.

sük el, hogy a domborműveknél a festő ecsetje gyakran volt segítségére a szobrásznak, s hogy most, mikor a festék legtöbbször lekopott, már ezért is majdnem fölismerhetlen az eredeti előállítás. Ily emlékek, melyről a szín lekopott, a budapesti n. múzeum egy trapezidomú dombormüves táblája (4. ábra), melyet 1862-ben Alcsúthon találtak; magassága 0,21—0,15, szélessége 0,13. Azt hinné az ember, hogy késsel kőlemezben durván bevágott torzképpel áll szemben, inkább, mint egy ókori hatalmas vallás emlékével. Hogyha e dombormű minden egyes jelenetét nem ismernők sokkal tökéletesb előállításban más márványemlékekről, bizonyára nehézséggel járna fölismerésük és kellő értelmezésük és

2.

érthető volna, hogy Lajard és követői gyakran oly furcsa módon magyarázták félre a Mithras-jeleneteket.

E táblácskák hanyag elkészítését eléggé magyarázza a keletkezésök. Mithras hivői nemcsak mint áldozati emlékeket templomokban helyezték el, de házaikban, lakásukban is fölállították. Így érthető, hogy oly tömérdek számmal találjuk őket mindenütt, a hol ez a vallás lábra kapott. A szobrászok műhelyei alig győzték a hivők sürű igényeit kielégíteni. Ez igények a művészi kivitel dolgában époly szerények lehettek, mint manapság. Első törekvésük az volt, hogy lehető olcsón kapják s azért a szobrászok száz számra ismételték a bikát ölő Mithras (M. tauroktonos) jelenetét, csak úgy, mint gyárosaink ezer számra

készítenek mostanában egy-egy szent képet. Ezek voltak az akkori szent képek. Találó példa erre a szentkép-gyártásra két apulumi dombormű, melynek egyike mai napság Budapesten magángyüjteményben van, a másik Nagy-Szebenben a b. Bruckenthal-múzeumban* (1. és 2. ábra). Elég egy összevető pillantás, mely meggyőz mindenkit arról, hogy a két domborművön csak a hollós jelenet kraterjében van a különbség, mely az egyiken megvan, s rajta áll a holló, a másikon pedig hiányzik. Másképp tárgyra és kezelésre teljesen összevág a két emlék. Azonban azokat a jelentékenyebb emlékeket, melyeknek az volt a rendeltetésük, hogy a földalatti misteriumok félhomályában az összegyűlt hivők ájtatosságát szolgálják, nem készültek oly gondatlansággal. Ezek ugyan szintén nem első rangú mesterművek, ilyenek a Kr. utáni harmadik század művészetében vajmi ritkák, azonban érezni, hogy a szobrászok egész tehetséggel törekedtek arra, hogy magasabb igényeknek is megfeleljenek és néha csakugyan a kor legjobb alkotásai közé számíthatók, melyek reánk maradtak. Kivánatos volna újból közzétenni egy emléket, mely e szempontból nagyon figyelemre méltó s eddig hiányosan volt kiadva,** a dorstadti domborművet. Fehér márványból való, 0,89 magas, 1,43 széles; találták néhány évvel ezelőtt Dorstadtban, most a dévai múzeumban őrzik. A sérülések daczára, melyek érték, még mindig fölismerhető benne a művészeti lendület, mely az isten mozgásában nyilvá, a ki a leterített állatot készül megölni és az állat fájdalmában, melyet a művész valódi tehetséggel ábrázolt. Ily emlékek, igaz, nem maradtak nagy számmal reánk, de van néhány,*** hogy annak az állításnak a hamis voltát bizonyítsa, mely szerint az összes Mithras-emlékek harmadrendű alkotások.

Más ok, mely miatt az archæologusok figyelme a mithriakus szobrok és domborművektől elfordult, ez emlékek egyhangúsága. Első tekintetre csakugyan egyhangúaknak látszanak. Mindig az ú. n. Mithras-áldoza tismétlődik: keleti módra öltözött ifjú phrygiai sapkával fején földre terített bikán térdel. Bal kezével a bika orrát szorítja, míg jobbjával széles kést döf az állat oldalába. Egy kutya és egy kigyó nyaldossa a sebből patakzó vért s alább egy skorpió csipdeli az áldozati állat heréjét. Ime ez legegyszerűbb kifejezésében az a jelenet, mely a legtöbb mithriakus előállítás központját képezi s mely mindennemű

* Az első kiadatlan. A másodikról vázlat jelent meg Studniczka Arch. Ep. Mitth. VII. k. VII. t. 2. sz. A müncheni Antiquariumban van egy bronz tábla (VI. terem, 496. sz.), mely híven utánozza az előbbit. Christ tanár közlése szerint ez modern hamisítás.

** Studniczka Arch. Epigr. Mitth. VIII. N. 73. — C. I. L. III. Sup. N. 7729.

*** Szorítkozom a következőkre: Két fáklyatartó, melyet 1785-ben Róma mellett találtak és melyet Zoëga (Bassirilievi di Roma 1811. II. p. 15.) Hadrianus korabelinek mond. — A vatikáni múzeumban az állatok termében nagy csoport (Visconti Museo Pio Clem. VII. k. VII. t.). Aquilejában ujabban lelt szép dombormű. A. Schneider: Jahrbuch des arch. Instit. VI. (1891.) 177. lap.

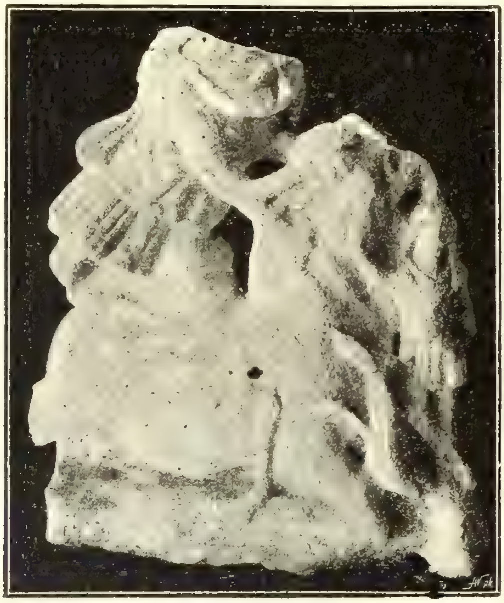
emlékeken unalomig ismétlődik, bárhonnan erednek, akár nagyok, akár kicsinyek és bármi legyen az idomuk, akár négyszögű, köralakú, trapéz, ív vagy oromszerű, akár lapos, akár magas domborművek és akár kerek szobrok, akár áttört művüek. Azonban azok az emlékek, a melyek az áldozatot magában, minden egyéb toldás nélkül, mutatják, aránylag ritkák. Legtöbbnyire a kerek szobrok ilyenek s ezek közt is akadnak kivételek. Van a n. múzeumban egy ismeretlen eredetű márvány szobrocska (magassága 0,25, szélessége 0,21) (3. ábra), mely sajnos, rossz föntartású, de érdekes, mert ritkán előforduló sajátszerűséget mutat. A művész elég ügyetlenül a bika mellé keleti öltözetű fáklyatartót bigyesztett. A fáklyát fölemelt jobbjában tartja s a csoport túlsó oldalában, mely letörött, kétségtelenül megfelelt neki egy hasonló alak, mely a fáklyát lefelé fordította. Ez a két alak, melyek domborművünkön a Mithras tauroktonos társai, a szobroknál rendesen hiányzik. Bizonyára külön darabokban készültek s a főcsoport mellé helyezték. Sok ily magára álló dadophoros-szobor került elő; a n. múzeum csoportjánál azért készültek a főjelenettel egy tagban, mert a szobor igen kicsi.

A főjelenethez majdnem legtöbbször más elemek is fűződnek. A legelterjedtebb typus az, melyet a föntidézett dorstadti emlék tüntet elénk; ehhez szorosan csatlakozik a n. múzeum egy emléke (5. ábra). Mészkőből készült, magassága 0,68, szélessége 0,85, vastagsága 0,53. Tétényből egy mithræumból kapta a n. múzeum 1884-ben. Hogyha ezt az emléket a dorstadtival hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy bár durvábban, de alapjában ugyanazok a jelenetek ismétlődnek rajta. A főjelenet szinhelyét, a barlangot, amott sziklák jelzik, emitt egyszerű körded körvonalu mélyedés. Fölül balra fiatal ember mellképét látjuk, kinek fejét a tétényi emléken sugarak környezik s így Solnak ismerhetjük föl, míg a dorstadti emléken a jobboldalu mellképnek, mely a baloldalinak felel meg, vállain hátul félhold mutatkozik s így ez a női alakot Lunának jellemzi. A mellképek között mindkét emléken a barlang szélén holló hajlik Mithras felé.

Ez a leggyakoribb előállítás, de Mithras tisztelői nem érték be vele, hogy az istent közvetlen mellékleteivel a bikaáldozat legfőbb cselekvényében mutassák be. Emlékeiken legendájából s a szent hagyomány mythusából nagy számmal más jeleneteket is ábrázoltak. Ha újból a két apulumi emléket nézzük, azt tapasztaljuk, hogy a művész Sol és Luna mellképeit a barlangba helyezte és a barlang körül a kövön fölül és alul fönmaradt tért a különböző jelenetek változatos sorával töltötte ki. Sehol sem akadt annyi emlék, melyen a főjelenetet a kis mellékjelenetet nagy száma veszi körül, mint Magyarországon. Király Pál monographiájából * a gazdagon diszített domborművek bőséges sorát

* Király Pál: A sarmezegetusai Mithraeum. Arch. Közl. XV. 1886.

ismerjük, melyek a sarmizegethusai Mithræumból kerültek elé. Gyakran a központi jelenet teljesen körül van véve különféle alakokkal, a művész a legcsekélyebb zúgot használta föl, hogy oda valami kis jelenetet helyezzen, és némelykor, mint p. o. a múlt században Apulumból előkerült két nagy emlékein * annyi különféle alak lepi el az emléket, hogy nem ki zavart okoznak. Ebből kitünik, hogy a látszólagos egyhangúságban mégis tulajdonkép sok a változatosság. Igaz, hogy a bikát áldozó isten mindig a főhelyen áll, mert ez a cselekvény a szertartás központja. De a Mithras legendájának s a mysteriumok egyéb cselekményeiről is tanúskodnak a fönmaradt emlékek; sőt jóformán csak az emlékek

3.

nyujtanak módot arra, hogy az elemeket fölismerjük, melyek e zavaros vallást alkotják és jellemzik. A mikor az ókori írók majdnem teljesen hallgatnak vagy legfölebb gyanús fölvilágosításokat nyujtanak, csak az emlékek gondos és összehasonlító tanulmánya vezethet új eredményekre.

Nem lehet ezúttal szándékunk a mithriakus domborművek összes jeleneteinek magyarázatába fogni. Ily föladat egész kötetet igényel és csak számos kiadatlan emlék rajzának közzététele mellett teljesíthető. Tehát azokra az alakokra szorítkozunk, melyek az itt bemutatott emlékek legtöbbjén leginkább bírnak érdekkel: a két fáklyatartóra, a ki az áldozó isten mellett áll. Talán nem lesz fölösleges, példával bizonyítani, hogy

* Lajard: Instruction au culte de Mithra. 1847. XCVI. t.

azoknak az előállításoknak, melyek a közönséges typustól legkevésbé látszanak eltérni, váratlanul megnő az értékük, hogyha közelebbről vizsgáljuk.[1]

Ritka kivétel, hogy tudjuk, minő volt ez alakok neve a mysteriumokban. Az egyik dadophorosnak, a melyik fáklyáját lefelé tartja, Friedbergben (Németország) megmaradt egy szobra, s ez alatt olvasható a következő fölirat:[2] D(eo) I(nvicto) M(ithrae) Cautopati. Ugyanaz a Cautopati egy hasonló szobor aláírása gyanánt fönmaradt a sarmizegethusai mithræumban.[3] Egy második dadophoroson, a ki fölfelé tartja a fáklyát, szintén maradtak betűk nyomai, de nem voltak elolvashatók. Legutóbb több szerencse kisérte a kutatókat Heddernheimban.[4] Egy

4.

nagyon érdekes talapzaton, mely az ott fölásott mithræumból került elő, két oldalt a két fáklyahordó, keleti módra öltözött ifjú jelenkezik, az egyik alatt, a ki fölfelé tartja a fáklyát, CAVTE van bevésve, a fáklyát lefelé fordító ifjú alatt pedig CAVTP, a mi Cautopati rövidítése.[5] Oly helyeken is, a hol magukat a szobrokat nem találták meg, de csak a

1 Az első, a ki ez alakokkal foglalkozott, Labus volt (Ann. dell Ist. arch. 1846. 268. s k. ll. V. ö. Marmi Bresciani 48. l. — Dieffenbach: Ueber den Gott Cautopates (Archiv für hessische Gesch. VI.). Darmstadt, 1851.

2 C. I. Rh. 1413 = Orelli Henzen 5853.

3 Studniczka: Arch. Epigr. Mitth. aus Österr.-Ungarn. VII. k. VII. t. Király i. h. 81. sz. VII. tábla. — C. I. L. III. Sup. 7922.

4 Hammeran: Corr. Bl. der West. Zeitschr. február 1887. 40. s k. ll.

5 Hammeran tévedésből azt írja, hogy mindegyik alak alatt áll CAVTP. Az eredeti után igazítottam helyre a hibát; *Caute* olvasása biztos.

talapzatukat, ott is kettesével találják, s egyik Cauti vagy Caute, a másikon Cautopati olvasható. Úgy van Aquilejában[1] és Aquincumban[2] az 1888-ban fölásott s gondosan föntartott mithræumban. Mi egyéb következik mindebből, mint az, hogy a fáklyát emelő dadophorost Cautesnek, a másikat pedig Cautopatesnek nevezték.[3]

E két név értelme homályos, valószinüleg persa származásuak, úgy mint Nabarzes és más nevek, melyek a Mithras mysteriumaiban szokásosak. A Cautes nevet a cautes (szikla) szóval vetették össze, de be kellett vallani, hogy ily szógyök az irani nyelvjárásokban nem fordul elő.[4] Nem folytatjuk a szószármaztatási kisérleteket. A legtöbbet megczáfolja az a most már megdönthetlen tény, hogy Cautes és Cautopates nem ugyanegy istenség hasonértelmű nevei. Még Nöldekének[5] azon magyarázata is kétes, mely szerint a pates végzet talál a zend *paiti*, sanskrit *pati* (úr) szavakkal. Nem érthető ugyanis, mikép lehetne az egyik dadophorost úgy tekinteni, mintha a másiknak az ura volna. Inkább azt kell hinni, hogy a két elnevezés között oly ellentét áll fönn, mint a görögöknél az Eros és Anteros között, melyeket szintén szokás volt úgy ábrázolni, hogy az egyik a fáklyát fölfelé, a másik pedig lefelé tartotta. De ez csak egyszerű föltevés, melyet nemsokára más, pontosabb magyarázattal szeretnék helyettesítve látni.

Addig is azonban, míg az orientalisták e rejtélyes szavak értelme iránt megegyeznek, az emlékek egyszerű összevetésével megpróbálhatjuk a jelzett istenségek jellemzését. Mindenekelőtt kitünik a föliratokból, hogy a két név egyszerűen Mithras jelzője. Ezt már az első fölirat is, melyet idéztünk, eléggé bizonyítja. A friedbergi szobor fölirata; Deo invicto Mithræ Cautopati s így olvasandó egynehány hasonló áldozati ajánlás.[6] Néha áll: *Deo Mithrae Caute* vagy *Cautopati*, máskor egyszerüen *Caute* vagy *Cautopati*, csakúgy mint előfordul: *de soli invicto Mithrae* vagy egyszerüen *deo invicto* vagy *invicto*.

Azt kell tehát hinnünk, hogy Mithrast háromszor egymás mellett

1 C. I. L. V. 763. Labus-szal *Cautop* olvasandó, nem Cauto, miként megjegyeztem Arch. Epigr. Mitth. XIV. 67. l. 3. sz.

2 Kuzsinszki Bálint: Budapest Régiségei I. k. 59. s k. ll., v. ö. Arch. Epigr. Mitth. i. h.

3 Dativusban: *Caute*. C. I. L. II. 464. Sup. 5635. VI. 86, 748. XII. 1811. — Heddernheim i. h. és *Cauti* C. I. L. III. 994, 4736. V. 763. Aquincum i. h.; de a Cauto alak mint dativus és az ennek nyomán föltételezett nominativus Cautus nem létezik (v. ö. a . jegyz.). Előfordul *Cautopati* C. I. L. V. 765, 1809, 4935, 5465. Heddernheim: Aquincum, Friedberg: Sarmizegetusa i. h.; vagy *Kautopati* C. I. L. VIII. 2228. A CP röviditės ez utóbbi név helyett (C. I. L. VII. 650, 1344c, VI. 3730) nem bizonyít a mellett, hogy két szóra osztandó, csak arra való ez a rövidítés, hogy meg legyen különböztetve az egyszerű C-től, mely Caute helyett szokott állani (C. I. L. III. 4416.)

4 *Steudnig* Roscher Lexiconában a maga helyén.

5 Pótlások Hammeran idézett czikkéhez. Westd. Zeitschr. 1887.

6 C. I. L. III. 4416 D(eo) I(nvicto) M(ithræ) C(aute) C. I. L. VII. 650. és 1344. c. Deo M(ithræ) C(auto) p(ati) s(oli) i(nvicto) C. I. L. II. 1025. M(ithræ ?) C(aute ?) C. I. Rh. 1467. D(eo) i(nvicto) C(aute).

ábrázolják az emlékek? Bármi sajátszerűnek lássék első tekintetre, ez tény, melyet nem lehet kétségbe vonni. Nyilván e háromszoros előállításra czéloz Pseudo Dionysios Areopagita, mikor a háromszoros Mithrast emlegeti, kit kortársai tisztelnek * és hogyha e szövegtől eltekintve, tisztán az emlékek nyomán indulunk el, ugyanezen eredményre jutunk. A két dadophoros tényleg mindig teljesen hasonló a tauroktonoshoz, és ha az egyik másképp van öltöztetve, mint rendesen, mind a három alak ugyanolyan öltözetben van ábrázolva. Ezen észlelet mellett már az itt

5

közölt emlékek is tanuskodnak. A két apulumi táblán ritka kivételkép az isten lábait nem borítja a máskor szokásos bő nadrág, de czombjai meztelenek és lábain czipők vannak, épúgy jelenik meg a két oldalsó alak. Világos, hogy a művész mindig ugyanazt az egyéniséget akarta jellemezni, de mindig más-más mozzanatban.

A két fáklyahordó tehát épúgy, mint a középső alak napistenség, de mindegyik ez égi testet pályafutásának más-más pillanatában tünteti föl. A dorstadti emléken az egyik ifjú bal kezében skorpiót tart, a

* Ps. Dionys. Areop. Epist. VII. (Migne Patr. Gr. III. 1082. εἰσέτι Μάγοι τοῦ τριπλασίου Μίθρου τὰ μνημόσυνα τελεοῦσιν.

másik bikafőt. Ugyanezen jelvényekkel bírnak a sarmizegethusai szobrok. A Torlonia-múzeum egy domborművén a jobb oldali alak mögött egy legelő bikát látunk, míg a baloldali ifjú lábainál skorpió van.[1] E jelképes állatok a két ifjú mellett biztosan engedik az értelmöket megállapítani. A bika s a skorpió igen régi korban a zodiakusban a napnak a napéji egyenközben való helyzetét jelezték és e jelképek fönmaradtak azután is, mikor már a valóságnak nem feleltek meg.[2] Az a dadophoros tehát, a ki fáklyáját fölemeli, a tavaszi nap, mely folyton magasabbra száll az égen és mindélénkebb fénynyel világítja a mindenséget, a másik, a ki szomorúan lefelé fordítja a fáklyát, fogytában jelképezi a napot, mely a téli sötétségben elalszik. Ezt a magyarázatot az idézetteken kívül más emlékek is igazolják, melyeken a két ifjút más alakok is kisérik. Két olaszországi domborművön[3] a bika s a skorpió mellett cyprust s gyümölcsös fát látunk. Egyik, a mindig zöld fenyő, a tél jelképe, a másik jelzi a nyarat. Más alkalommal[4] a dadophoros ifjak egyikének lábainál sarlót és kalászokat találunk, míg a másiknál fenyőtoboz és kakas van. A fenyőtoboznak nyilván ugyanaz a jelentősége, mint a cyprusnak; a mi a kakast illeti, még nem bírtam az értelmét megállapitani.[5] De bár ez az egy jelkép homályos, az észleletek összesége a mellett szól, hogy *Cautes* és *Cautopates* az aequinoctium két geniusa.

E magyarázattal szemben azonban súlyos ellenvetést lehetne tenni. Nézzük a tétényi emlék baloldali fáklyatartóját. Egész sajátszerű a tartása. Szomorúan lehajtott feje bal karján nyugszik, melynek öklét a fáklyát lefordító bal kézre támasztja. Az a halottas Attis-alakok jól ismert helyzete, és az egész római világkörben a síremlékek domborművein így látjuk, mint a föltámadás jelképét.[6] Vajjon a mithriakus fáklyatartót azonosították-e a *pessinutiak* istenével?! Kétségen kívül. Ezért tartja az apulumi táblákon fáklyáján kívül a vállára helyezett botját, melyre föltüzte phrygiai sapkáját. Ez a pálcza Attis rendes jelképe, a pedum. Hogy történhetett, hogy a legyőzhetlen Mithrast össze-

1 Lajard (Introd. au culte de Mithra 1847. LXXXII. t. 1.) tévedésbe ejtve Vignoli egy rajza által (De Columna Antonini 174. l.), a skorpiót ágat tartó madárrá változtatta. Módomban volt e nehezen megközelíthető emlékről vett fénykép nyomán meggyőződni, hogy ez tévedés.

2 Ismeretes, hogy a napéjegyen haladása következtében a nap Hipparchos idejében már nem állott márczius 21-én és szeptember 21-én a bika és a skorpió, hanem a vadkan és a mérleg jelében. Ma már a halak és a szűz jelében áll, a mi rendszerint nem akadályozza a naptárakban annak ismétlését, hogy a nap tavaszszal a vadkan jelébe lépett, csak úgy, mint a hogy kétezer év előtt Mithras papjai azt állították, hogy a bika jelében áll a nap.

3 Egyik azelőtt Rómában volt, mostani holléte ismeretlen; régi rajz után ismételte Lajard i. h. 103. t.; a másik a bolognai múzeumban, kiadatlan.

4 Dombormű a Villa Doria Pamphili casinójának falában.

5 Tudtommal a kakas csak két más kiadatlan fáklyatartón fordul elő.

6 Rapp Roscher Lexiconában: Attis 727. l., lásd még C. I. L. III. 6384. Arch. Epigr. Mittheilungen I. 53. l.

tévesztették Cybele kedvesével?! Tény, hogy a művészek egyformán fiatal embereknek ábrázolták hegyes sapkával, bő tunicával és nadrággal (anaxorides), melyek legalább a szobrászatban a keleti öltözet alkatrészei. De elégséges-e ezen tisztán külső hasonlatosság, hogy még ebben a korban is, mely átalános syncretismusra hajlott, az összezavarást bebizonyítva lássuk?

Az Idahegyi pásztor a római császárság korában napi istenséggé változott. [Macrobius I.21. §. 7.] és Arnobius [V. 42.] határozottan állítják, hogy Attis és Sol azonos nevek.* Azonfölül Attis és az istenek anyjának nagy ünnepeit a tavaszi napéjegyen idején ülték meg. Elég ezekreu talni, hogy megértsük, miként volt lehetséges a phrygiai istent a mithriakus fáklyatartóval azonosítani és ez az összevetés nemcsak hogy a dadophorokról adott értelmezést nem dönti meg, de sőt kedvező reá nézve.

A *Cautes* és *Cautopates* ez a magyarázata mindavval összhangban van, a mit a Mithras vallásról átalában tudunk. Ez nemcsak napimádás volt, hanem astronomikus vallásnak lehetne mondani. A hét pláneta különös tisztelet tárgya volt, templomait a zodiakus tizenkét jelképe diszítette és a bikaölő istent az ő emlékein körülvette.** Ebbe az eszmekörbe jól beleillik a két fáklyahordó mint az æquinoctium jelzője. Lehet, hogy e csillagászati vonatkozások eredetileg nem képezték a Mithras-mysteriumok alkatrészét, de mindenesetre annyit bizonyít, hogy mielőtt a római imperiumban elterjedtek, a chaldæusok csillagimádása mélyen járó hatással volt reájuk.

F. Cumont.

* Lásd még Raff a Roscher-féle Lexiconban I. 720.

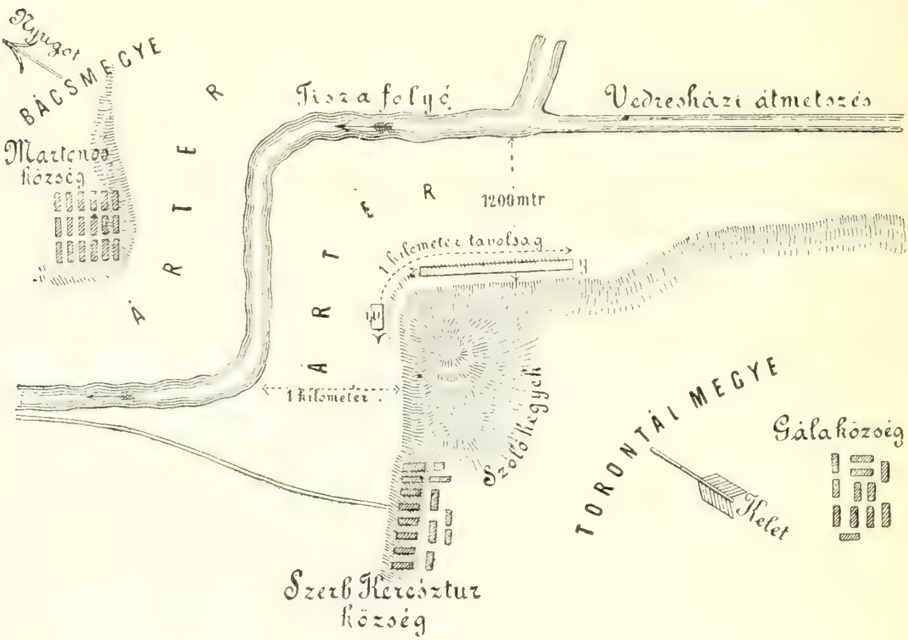
** A mi a bizonyító adatokat illeti, legyen szabad utalni értekezésemre, melynek czíme «Notes sur un temple mithriaque d'Ostie Gand 1891.»

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

SZERB KERESZTÚRI ŐSTELEP.

(TORONTÁL M.)

Torontál vármegye, mely a Nagy-Alföld tekintélyes részét képezi, præhistoricus leletekben igen gazdag. Kivált tiszamenti részében van sok lelethely. Ott van többi közt Borjas, melyről számos érdekes régiség Temesvárt a «Délmagyarorsz. tört. és rég. Múzeum»-ban őríztetik.* Az újabb időben főleg a

1. ábra.

Tisza-Maros-szög vonja magára a figyelmet. Ó-Bébán már 1878-ban akadtak gazdag telepre,** s azóta ugyanott más helyeken is fordultak elő egyes leletek: 1891-ben pedig Reizner János Rábén sikerrel ásatott.***

1888-ban Szerb-Keresztúron: Wagner Károly úr præhistoricus leletekre akadván, azokat gyűjtőjük e folyóirat szerkesztőségének kérésére Budapestre

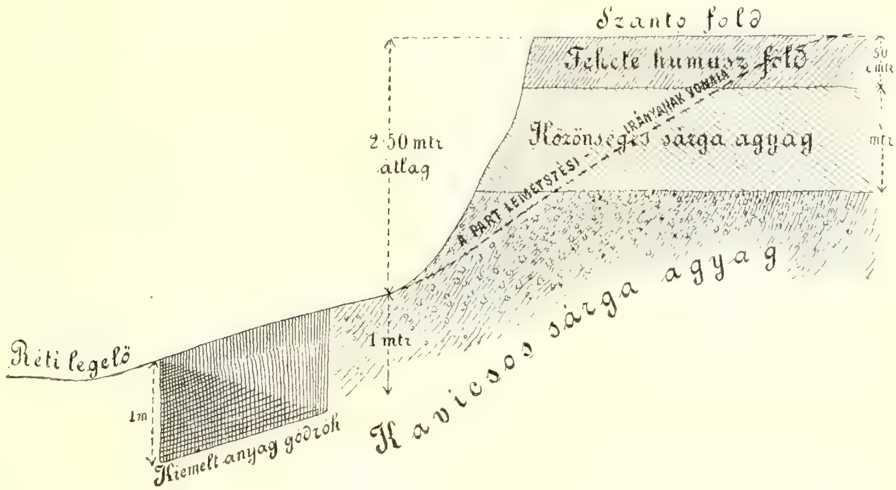
* Dr. Szentkláray: Torontáli őstelepek a Tisza mentén.

** Ambrus T.: «Ó-Bébai régiségleletek»; Tört. és rég. Értesítő, IV, 189—192; 207.

*** Arch. Értesítő, U. F., XI, 206—209; rajzokkal.

küldte, hol dr. Pósta Béla az «Orsz. embertani és régészeti társulat» 1888 decz. 27-én tartott évi közgyűlésén bemutatta és méltatta.* A tárgyak tulajdonosa Török-Kanizsán lakván, akkor a leletet tévedésből törökkanizsainak mondták, a mit ezuttal helyreigazítok.

A M. N. Múzeum megbízásából f. é. julius havában meglátogattam Wagner urat és ezúttal nemcsak a kezei közt lévő szerbkeresztúri régiségeket, hanem más, az ujabb időben Török-Kanizsán talált præhistoricus leleteket is tanulmányozhattam. *A szerbkeresztúri leletek* a Tisza folyó mentén 1888. tavaszszal kerültek elő, midőn itt a «Felső Torontáli Ármentesítő Társulat» töltést építtetett. A lelethely Sz.-Keresztúr községétől nyugatra, 1 km.-nyire fekszik (I. ábra), hol a talaj a Tiszától 1—1·2 km.-nyi távolságban, a folyóval párhuzamos vonalban hirtelen leereszkedik. Ezen part kbl. 2·5 m. magasságú. Teteje

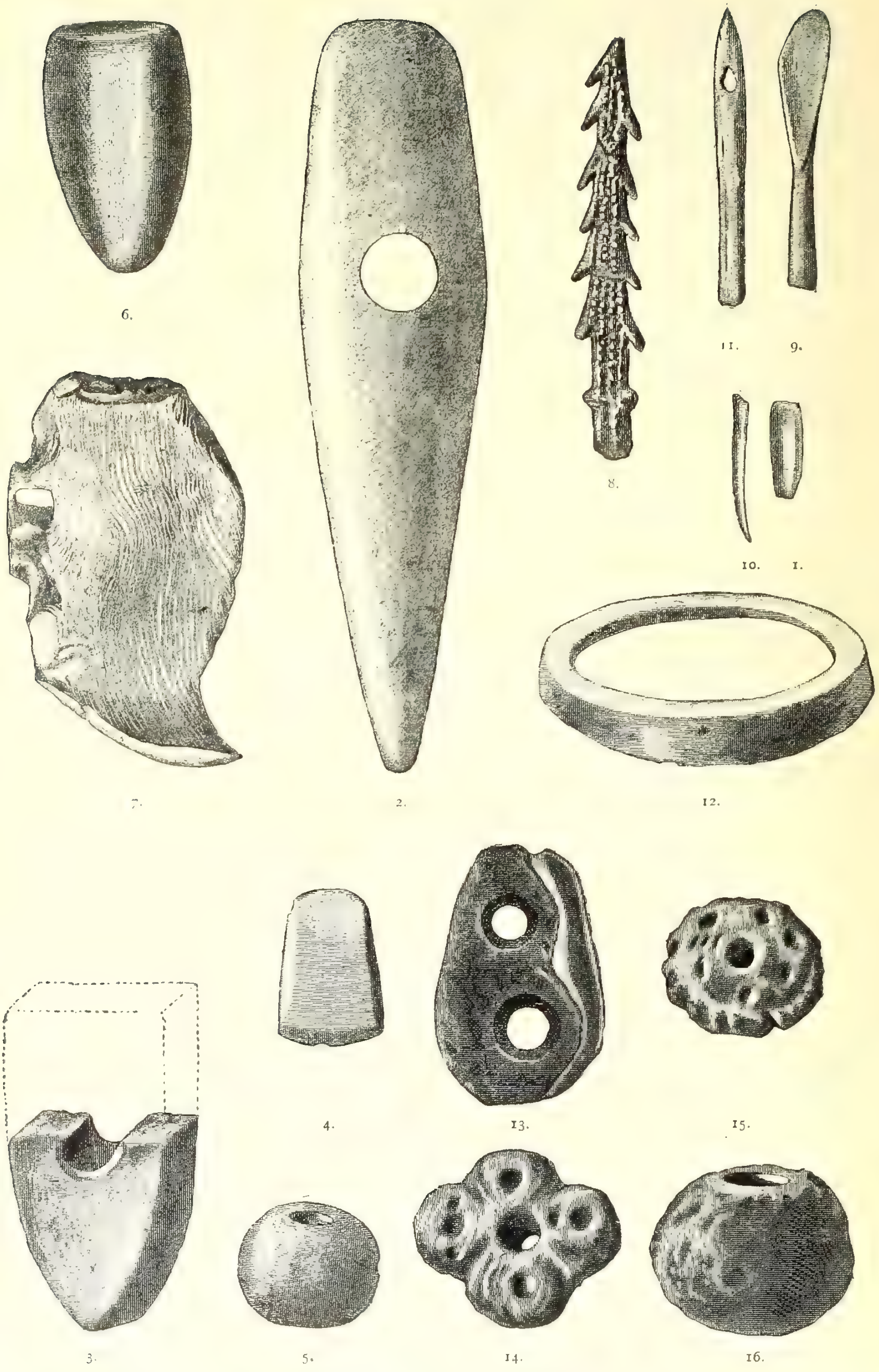

II. ábra.

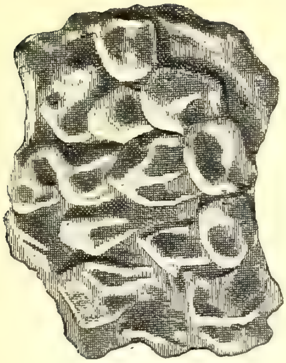
szőlővel van beültetve. Lejtős oldalán a földrétegek a következők: (I. ábra) 1. fekete humus (0·5 m.), 2. sárga agyag (1 m.) és 3. kavicsos sárga agyag (1 m.). A töltéshez szükségelt anyag nyerése céljából először a magaslat szélét scarpirozták (I. ábra) s pedig a z—y közti vonalon, s midőn ez nem vala elegendő, a w-vel jelzett ponton, a lejtő alján, 1 m. mély anyaggödröt létesítettek. Ezen anyaggödör az ártérben van s talaja a kavicsos sárga agyag rétegéhez tartozik. A két hely között lévő távolság 1 km.-nyi lehet. A w-vel jelzett agyaggödörben, valamint a z—y közötti lemetszésnek legalsó rétegében lelték a régiségeket. Ezen réteg kavicsos sárga agyagból áll, mely itt azon sajátsággal bír, hogy ha a nap sokáig megsüti, kiszárítja és megfehéríti. Ez onnan eredhet, mivel ezen rétegben sok a sziksó. A mélység a magaslat szine alatt 3—4 m. között váltakozik, s ez volt a legalsó réteg, melyben a földmunkálatok végeztettek. Megjegyzendő, hogy ezen réteg bolygatlan állapotban volt.

A leletek közül első sorban a tűzhelyek említendők. Ezek egymás mellett

* Arch. Értesítő, U. F. IX. 82.

SZERB-KERESZTÚRI RÉGISÉGEK.

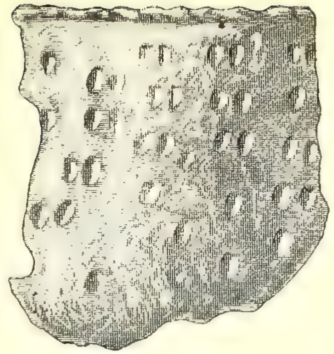
24.

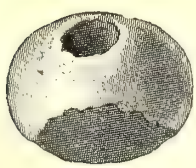
18.

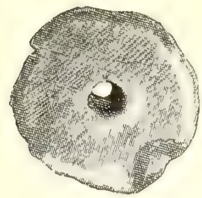
19.

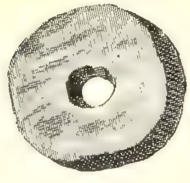
25.

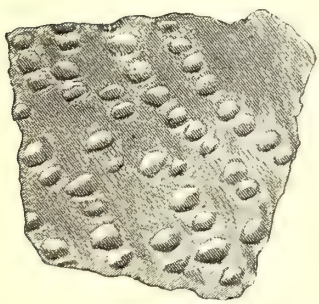
23.

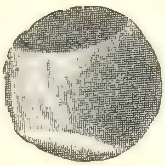
20.

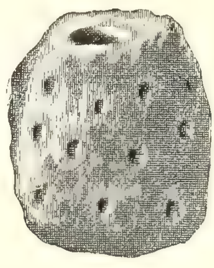
22.

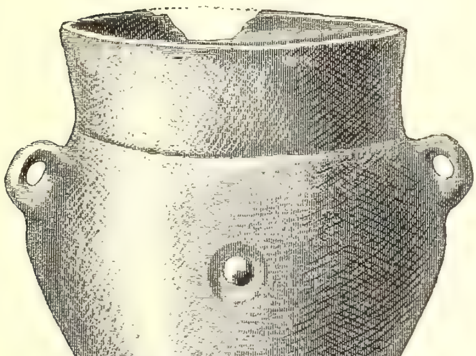
26.

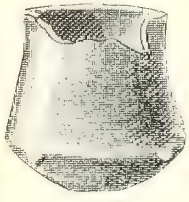
21.

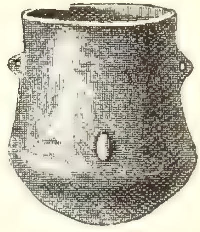
17

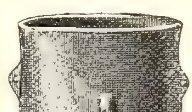
27.

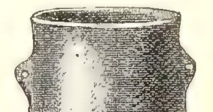
28.

29.

30.

31.

SZERB-KERESZTÚRI RÉGISÉGEK.

feküdtek, mely körülmény telepre enged következtetni. Nevezetesen találtak egy helyen 7 ilyent, melyek egymástól 1·5 m.-nyi távolságban voltak elhelyezve, s mind egyenlő mélységben merültek föl. E tűzhelyek 3 m. szélesek és 4—4·5 m. hosszúak voltak. A hamuréteg 0·5 m. vastag volt.

A tűzhelyek környékén volt a legtöbb tárgy. Eltekintve a tömérdek konyhahulladéktól, mely főleg állati csontokból s néhol 0·05 m. vastagságú réteget képező halpikkelyből állott, fordultak elő kő és szarvasagancs eszközök ; tűzkő- és kovaszilánk-töredékek, néha egyes rakásokban 10—20 darab ; hálósúlyok. Ez utóbbiak felette nagy mennyiségben s igen sokféle alakban. Megjegyzendő, hogy kő és egyéb tárgyak az egész kavicsos sárga agyagrétegben szórványosan voltak találhatók.

A másik réteg, melynek anyaga tiszta sárga agyagból áll, szintén szolgáltatott tárgyakat. Ez a z—y közti helyen aknáztatott ki. Ezen réteg nem találtatott eredeti állapotban, mert több helyen fel volt bolygatva. Ebben is voltak tűzhelyek, de csekélyebb számmal, s néha 10—15 vagy 10—30 m.-nyi távolságban egymástól s ezeken a szén- és hamuréteg igen vékony volt ; környékükön csontokból állott konyhahulladékok fordultak elő. Itt igen nagy mennyiségű edénydarabot, sőt egész edényeket is találtak. Az edénytöredékek néha 4—5 cm. vastag falra engedtek következtetni és ritkán mutattak czifrázatot. Kőtárgy ritkán fordult elő. De találtak a tűzhelyeknél kézi malmokat, melyek egy homorú, vályu alakú alsó és egy golyóalakú, morzsoló, felső részből állottak.

A két alsó rétegből előkerült præhistoricus régiségek közül nehányat rajzban közlünk.

Kőtárgy kbl. 50 drb gyűjtetett össze, köztük 33 drb tűzkő-, obsidian-szilánk és töredék ; a többi csiszolt tárgy volt. Ezen csoportból első helyen említendő egy 46 mm. hosszú, hengeralakú ép nephrit (?) vésőcske (1. sz.) A csiszolt eszközök anyaga túlnyomóan serpentin, de van nehány mészkőből készült darab is. Képben közlünk egy karcsú kalapácsot (2. sz.), mely azonban azóta elveszett ; egy serpentin-kalapács felét, melynek vastagsága 5 cm. (3. sz.) ; egy lapos vésőt mészkőből, 6 cm. hosszú (4. sz.) ; egy átfúrt serpentin golyót, melynek átmérője 4 cm. (5. sz.) ; egy 9 cm. hosszú és 5 cm. vastag törőkövet kvarczból (6. sz.).

Csont tárgy kevés volt ; szarvasagancseszköz is csekély számmal. Wagner úr ezekből csak kbl. egy tuczatot gyűjtött. Többnyire rózsás részek, melyek vágási nyomokat mutattak. Ezek közől megemlítendő a 7. sz. alatt lerajzolt, de azóta elveszett tárgy ; egy szigony agancsból (8. sz.), mely 31 cm. hosszú, de 3 darabra tört, midőn napfényre hozták, különben hiánytalan, pompás darab ; egy vastag tűnek 12 cm. hosszú töredéke (9. sz.) ; egy finomabbnak 5·4 cm. hosszú töredéke (10. sz.) ; egy 11 cm. hosszú símító csont (?) töredéke 11. sz.) ; egy, agancsból készült csáklya (?) és két csiszolt agancsvég, melyeket szúró fegyverül használhattak. Volt egy a strongylus-kagyló héjából készült karperecz is (12. sz.), melynek belső átmérője 48 cm.

Agyag tárgyak a legnagyobb számmal voltak képviselve. A legtöbb a sárga agyag alsó részeiben fordult elő. A legalsó rétegben talált hálósúlyok közül bemutatunk 5-öt (13., 14., 15., 16. és 17. sz.) ; nagyság $^1/_3$. Gyakoriak a

golyók, nagy gyöngyök és korongok is (18., 19., 20., 21., 22. és 23. sz.) Az edények közül csak a kisebbeket lehetett megmenteni. A nagyobbak $^1/_2$ hl.-nél többet tartalmazhattak; falak vastagsága 2—3 cm.; czifrázatuk pedig vagy benyomott pontok vagy reá ragasztott krajczárnagyságú agyag-fojtások (24—26. sz.). A legnagyobb ép darab urnaalakú s 24 cm. magas (27. sz.). A tűzhelynél találtatott egy rakáson 6 mozsáralakú, feketés színű, fényesre simított edény, melyek korong nélkül készítvék, 8—15 cm. magasak. Ötnek rajza 28—32. sz. alatt látható. A 33. sz. ugyanolyan jellegü füles bögre, magassága 64 mm. A 34. számú kbl. 10 cm. magas, tölcséralakú, vastagfalu edény volt. 35. és 36. sz. alatt 8 és 7 cm. magas fényesre simított tálat láthatni. Ritkábbak a 37. *a b*-hez hasonló edények, melyek egymás melletti két osztályból állanak. Példányunk 11 cm. magas felső átmérője 25 cm.* Talpcsöves edény kettő került elő. A 38. sz. 22 cm. magas és a 39. a b 26 cm. magas. Továbbá találtak lábas edényeket is. A 40. számú hasonlít a mai egyosztályú sótartókhoz; magassága 3·5 cm., hossza 6 cm. A 41. számú már nagyobb volt; alakja reconstruálható; magassága 9·5 cm. Ugyanilyen nagyobbtól származik a 42. sz. alatt bemutatott 6·5 cm. magas töredék is. Végre említendő egy 6 cm. magas sérült serleg (43. sz.) és egy agyagkanál töredéke.

Ugyanazon rétegben fordult elő egy lándzsacsúcs vagy tőrpenge (analógiák: Hampel J.: A bronzkor, I, XVIII. t., 1. ábra) töredéke is, melynek hossza 8 cm.; alsó része a tőnél lévő két szöglyuknál letörött.

A második réteg, mely mint már említve volt, nem tiszta anyagú, hanem több helyt megbolygatva és keverve volt, egyéb régiségeket is szolgáltatott. A római jellegűek 2 kézi malomnak alsó, homorú fele likacsos (bazalt?) kőből s egy csinos alakú hasas s vékony nyakú, korongon készített edény töredékei, mely edénynek ürtartalma 3—4 l. lehetett. Találtak népvándorláskori sírokat is. Az egyik sírban 2 karperecz (44. sz.), bronz lemezből, bekarczolt vonaldiszítménynyel, mindkettő töredékekben; egy vastag tömör bronz ujjgyűrű (46. sz.) s egy sérült kis bronz csüngődísz (?) voltak. A másik sírban fordult elő egy bronz karperecz (47. sz.) és a nyak helyén 44 gyöngy (48. sz.), melyeknek anyaga borostyánkő, gránát, üveg és paszta; a két utóbbi anyagú czifrázatos. A csontváz kinyújtott lábakkal fejjel délnek feküdt; a kezek a test mellett nyugodtak. A fej alatt volt egy olvashatatlan réz és egy arany érem Heraind bizánczi császártól (Kr. u. 610—641.). Elszórva még 4—5 negyedik századbeli kis réz érem is találtatott ezen rétegben.

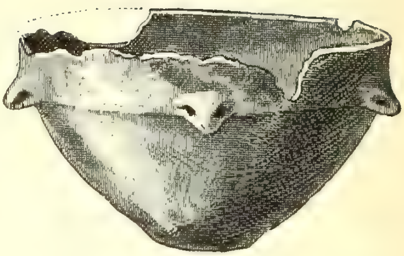
A legfelső fekete termőföld rétegben érdektelen újabbkori vastárgyakat leltek.

Versecz, 1893 szeptember. *Milleker Bódog.*

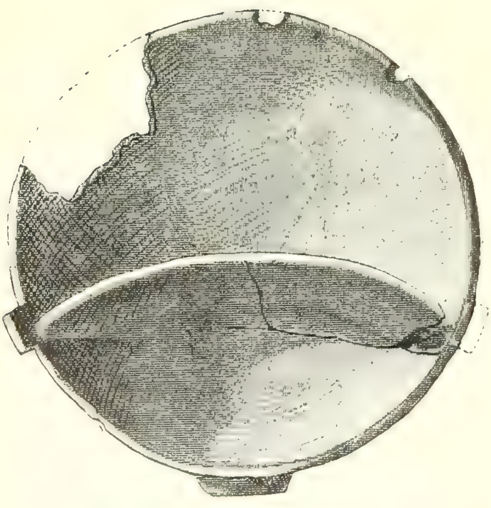
* Borjasról egy hasonló ép példány Temesvárt van.

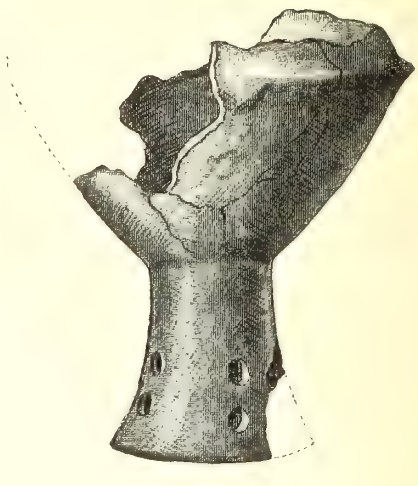
35.

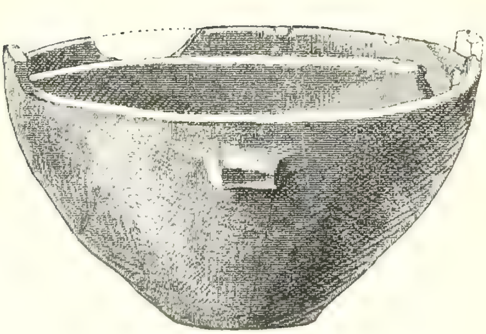
36.

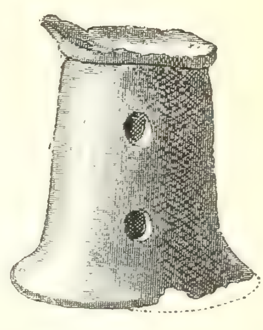
37 *a*.

38.

37 *b*.

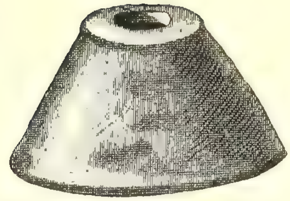

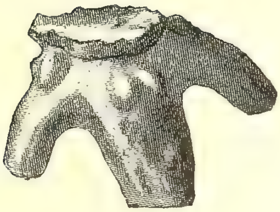
39 *b*

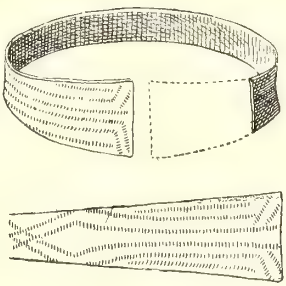
SZERB-KERESZTÚRI RÉGISÉGEK.

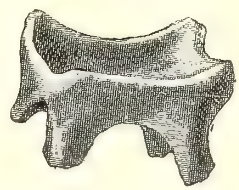

32.

33.

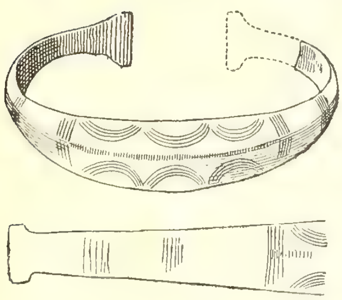

34.

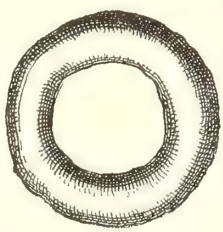

42.

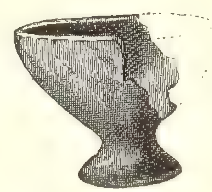

47.

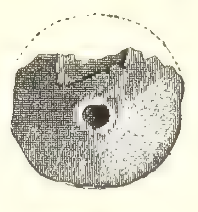

46.

48.

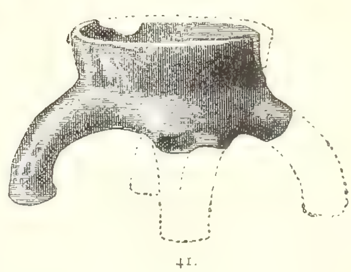

45.

46.

43.

44.

39 *a*.

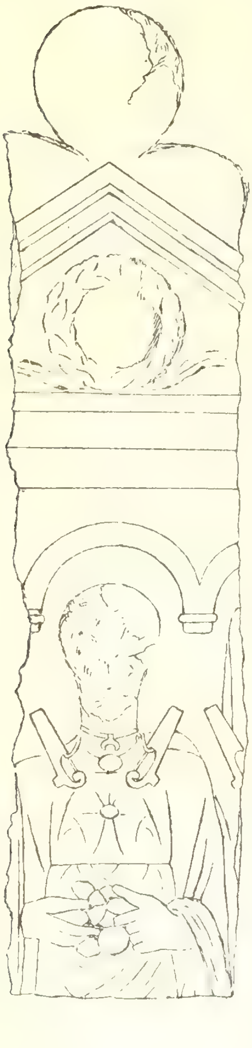

41.

SZERB-KERESZTÚRI RÉGISÉGEK.

20*

KÉT ROMAI KŐEMLÉK Ó-BUDÁRÓL.

Az Arch. Értesítő mult évfolyamában (446—447. l.) röviden megemlékeztem már arról a temetőről, mely az aquincumi állomással szemközt, a Duna partján jégverem ásása közben a mult év őszén napfényre került. Az egyes sírokban nem akadtak ugyan másra, mint csontvázakra. Érdekesek voltak azonban maguk a sírok, mert alkatrészeiket a szomszédos Aquincum épületei és temetői szolgáltatták. A sírok oldalait, fedelét ugyanis hol egy építészeti részlet, hol meg egy sírkő része képezte. Két esetben csonka sarkophagot másodszor használtak fel temetkezési helyül.

Ez alkalommal ezen alkatrészek közül kettőnek ismertetésére szorítkozom. Az egyik egy sírkő része. Midőn ép volt, három egyén képmását örökítette meg e sírkő. A reánk maradt töredéken, mely 1·55 m. magas, a középső alakkal találkozunk. (L. a mellékelt rajzot.) Sajnos, a sírkő alsó része, melyen a felirat olvasható volt, hiányzik. Azt ugyan tehát, hogy azokat, kiknek sírját e kő jelezte, hogyan hívták, nem tudjuk, egy dolog iránt azonban nem lehet kétség, hogy t. i. a töredéken látható nő nem volt római. Elég egy tekintetet vetnünk viseletére. Ilyent nem hordtak a római nők. Mint Hampel József kutatásai* kiderítették, az eraviscus nép sajátságát képezte, mely nép Buda vidékét, a római foglalás előtt lakta s az után is megőrizte sok tekintetben nemzetiségi önállását.

A legjellemzőbbek e viseleten a két vállon látható nagy fibulák. Formára ugyanolyanok, a minők azok a fibulák, melyek a többi ismert emléken az eraviskus nők viseletén feltünnek. Kövünkön minden kétséget kizáró módon constatálható, hogy ezek a fibulák nem voltak egyszerű diszítmények. Egészen tisztán látható ugyanis, hogy a ruha, mely az ingre következett, egy mellső és egy hátsó részből állott s hogy a kettőt a fibulák tűi tartották össze. Különösen a hátsó ruharésznek befogott széle van élesen feltüntetve. Egyébként Patevilla síremlékén ezek a részletek szintén eléggé felismerhető módon észlelhetők. A mellen látható ovalis ékítmény minden valószinűség szerint fibula, mely a lepelbe tűzve ránczokat csinált, úgy hogy a mell idomai kellőleg kidomborodtak. A csípő táján a ruha a testhez volt szorítva. Ezen chiton fölött, úgy látszik, szokásos volt még egy köpenyt is hordani. Csak egy köpeny része lehet az, a mi a bal karra által van vetve. Az ingből a nyak körül tünik szembe egy részlet, az ovalis alakú dísz rajta ez esetben sem lehet más, mint fibula. Megtaláljuk a szomori dombormű középső alakján is. Az eraviscus nők nyakát igen gyakran torques diszíti. A mi emlékünkön e helyett keskeny szalag van a nyak köré kötve, melyről egy félhold alakú lemez csüng alá. Hasonló alakú

* Pannoniai costumeképek az Arch. Ért. XIV. kötetében (Régi Folyam) 308—316. l. Az eraviscus nép és emlékei. Budapest Régiségei IV. kötetében. 31—72. l.

lemezek elég gyakoriak a bronzkori leletekben. A kezek csuklói körül hiányzanak végre a szokásos karpereczek. Az újjak gyümölcsöt tartanak. A fej ugyan letörött, de körvonalai után itélve, a turbánszerű dísz hiján volt.

Nem lehet elégge sajnálni, hogy a kő töredék. A jobbra-balra ábrázolt alakok ép oly kevéssé lehettek érdektelenek, mint a fenmaradt nő. A kövön látható fibula, mely a jobb felől ábrázolt alak viseletéhez tartozott, annyit mindenesetre elárul, hogy ez nagyjában ugyanolyan volt, mint a középső alaké.

A másik emlék egy csonka sarkophag. Csonka főleg annyiban, mert az egyik keskeny oldala hiányzik. Tekintve méreteit, hossza ugyanis 1·20 m., magassága 55 cm., s szélessége 60 cm., csak egy gyermek találhatott benne helyet. Ha mégis egy férfiú nyugvóhelyéül használták fel, ez csak úgy történhetett, hogy nem a csontvázat, hanem a halott hiányosan elégetett maradványait rakták el benne. Az előlapra vésett felirat a következő:

DOMO MVRSA VIX
AN·XXXVI·STIP XVIII AVRELI A
PRISCILLA CoIIVX·EIV sic
PRISCA·ET PROBILLA FILIAS sic
ET EREDES PoSVERVNT QVI
DEFVNCTVS·EST PERENTO sic
ET OSSVA EIIVS IN VNC LOCV sic
SVNT

A felirat részben az irásos lap kiálló, jobbfelőli szélére terjed ki. A 45 mm. magas betük még megőrizték a vörös festés nyomait. A feltüntetett pontok nincsenek belévésve, csak a festék nyomaiból következtethetők. Az 5. sorban a kőfaragó egy helyütt az E betű középső szárát elfelejtette kivésni. A többi hibák, illetve szabálytalanságok inkább a felirat fogalmazóját terhelik. Ilyenek a 3. és 7. sorokban a CoIIVX és EIIVS, mindkét szóban egy I betűvel több van, helyesen van az utóbbi szó e tekintetben a 3. sorban, itt azonban a végéről az S hiányzik. A FILIAS többes nominativus; PERENTO nem lehet más, mint Perinthus, a kövön e szó tehát nemcsak azért hibás, mert nem pontos, hanem végzete miatt is, ablativusban állván, holott e kérdésre *hol* az oly városnév, mint Perinthus locativusba teendő: Perinthi. Az OSSVA alak OSSA helyett másutt is előfordul. Végül a 7. sorban olvasható IN VNC LOCV azaz *in hunc locum* helyett helyesen *in hoc loco* kellene állani.

A felirat megértése egyébként nem okoz semmi nehézséget. Olvasása:

... domo Mursa vix(it) an(nos) XXXVI stip(endiorum) XVIII Aurelia Priscilla coiiux eiu[s], Prisca et Probilla filias et [h]eredes posuerunt; qui defunctus est Perento et ossua eius in [h]unc locu[m] sunt.

Az elhunytnak neve csak a hiányzó fedél előlapján állhatott. Magában véve már azt is elég érdekes azonban tudnunk, hogy az elhunyt illetőségi helye Mursa (Eszék) volt, még inkább pedig az, hogy Perinthusban halt meg s onnan hozták hamvait Aquincumba. Katona lévén, csak egy háború vihette arra a helyre. E háború aligha más, mint az, melyet Septimius Severus 194 Pescennius Niger ellen viselt. Tekintve, hogy az elhunytat Aquincumba hozták haza, a II. segédlegio katonájának kellett lenni. Már pedig az több mint bizonyos, hogy a II. segédlegio egyes csapatai ott küzdöttek Septimius Severus táborában. A C. I. L. VI. 1408—1410. feliratban megemlíttetnek a «vexillationes Perinthi

peragentes», melyeknek vezére L. Fabius Cilo, Severus comese volt. Ezen vexillatiók között ott kellett lenni a mi legiónkénak is. A hamvakat az elhunyt felesége Aurelia Priscilla és két leánya Prisca és Probilla, kik az elhunyt örökösei voltak, hozatták haza s helyezték el a meglelt sarkophagba.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

RÓMAI ELBOCSÁTÓ LEVÉL Ó-SZŐNYRŐL.

Azon katonai elbocsátólevél, melylyel ez alkalommal foglalkozni akarunk, a múlt évben (1892) találtatott Ó-Szőnyben egy parasztház udvarában, 3—4 m. mélységben, több vastárgygyal együtt, melyekből egy-két darab a bronz laphoz hozzá volt ragadva, úgy hogy a betűknek egy része olvashatatlan, — szerencsére azonban csak a tábla külső részén, a melyen a tanúk nevei be vannak vésve. Épen ezen körülmény, hogy a lap külső részéhez ragadt rozsda következtében a vas, a belső pedig csaknem egészen érintetlen maradt a rozsdától, arra enged következtetni, hogy a belső oldala a bronz lapnak védve volt a rozsda ellen, valószinűleg azért, mivel a másik, hiányzó lappal együtt került a föld alá. Dr. Cseley János komáromi t. főorvos úr, kitől a n. múzeum a táblát megszerezte, a mint hírét vette annak, hogy ezt a táblát Szőnyben kiásták, azonnal a helyszinére sietett és azt a földet, a melyben a tábla lappangott, gondosan átvizsgáltatta azon reményben, hogy talán az okmány másik lapja is előkerül, de hiába, ezt nem lehetett megtalálni.

A bronz lap a diploma második lapját képezi, a rajta lévő szöveg e szerint a császári constitutiónak csak második felét tartalmazza, a tanúk neveivel együtt. Szövege a következő:

● VM · CVM · VXORIBVS · QVAS TVNC HABVISSENT · CVM EST ●
EST · CIVITAS · IIS · DATA · AVTSIQVI · CAELIBES · ESSENT · CVM
IIS · QVAS · POSTEA · DVXISSENT · DVM · TAXAT · SINGVLI · SIN
GVLAS PR · IDVS · IAN
TI IVLIO · CANDIDO ● MARIO · CELSO · II COS
C ANTIO · IVLIO · QVADRATO · II
COHORT · I · BRITANNICAE ∞ · C · R · CVIPRAEST
Q · CAECILIVS · REDDITVS
PEDITI
LVCCONI TRENI · F DOBVNN
ET · TVTVLAE · BREVCI · FILIAE ● VXORI · EIVS · AZAL
ET SIMILI F EIVS
ET LVCCAE FILIAE EIVS
ET PACATAE FILIAE EIVS
DESCRIPTVM · ET · RECOGNITVM · EXTABVLA AENEA · QVAE
FIXA · EST · ROMAE

A külső oldalon a tanúk nevei ekként vannak:

TI	IVLI	VRBANI
P ·	CAVLI	GEMELLI
C	VETTIENI	MODESTI
L	PVLLI	VERECVNDI
P	ATINI	AM//IMNI
L	PVLLI	TP//HINI
C	IVLI	////TI

Az olvasás a hiányok lehető kiegészítésével a következő:
Imp. Caesar, divi Nervae f., Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus, pontifex maximus tribunic(ia) potestat(e) VIII, imp(erator) IIII, co(n)s(ul) V, p(ater) p(atriae), equitibus et peditibus, qui militant in alis . . et cohortibus . . . et appellantur . . . et I Britannica c(ivium) R(omanorum) . . . et sunt in Pannonia sub L. Neratio Prisco(?) qui quina et vicena plurave stipendia meruerunt, quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et connubi]um cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut si qui caelibes essent, cum iis, quas postea duxissent, dumtaxat singuli singulas; pr(idie) idus Ian(uarias) Ti(berio) Iulio Candido Mario Celso (iterum), C(aio) Antio Iulio Quadrato (iterum) co(n)s(ulibus). Cohort(is) I Britannicae (milliariae) c(ivium) R(omanorum), cui praest Q(uintus) Caecilius Redditus, pediti, Lucconi, Treni)f(ilio), Dobunn(o), et Tutelae Breuci filiae uxori eius, Azal(ae), et Simili f(ilio) eius et Luccae filiae eius et Pacatae filiae eius.

Descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae fixa est Romae [in muro post templum divi Augusti ad Minervam].

A külön lapon:

Ti(beri) Iuli Urbani, P(ubli) Cauli Gemelli, C(ai) Vettieni Modesti, L(uci) Pulli Verecundi, P(ubli) Atini Am[er]imni, L(uci) Pulli Tr[op]hi[m]i, C(ai) Iuli [Para]ti.

Az elbocsátólevél kelte 105. évi január 12-ike, a midőn Celsus és Quadratus viselték a consuli hivatalt. Az a kérdés fejtendő meg első sorban, hogy ezen évben ki volt Pannonia helytartója és vajjon kétfelé volt-e már osztva ezen évben Pannonia superior és inferior-ra. Mint tudva van, a provincia kétfelé osztása 102 és 107 között történt.* 103—104-ben, esetleg még a következő évben is L. Neratius Priscus volt Pannonia helytartója, a kiről biztosan feltehetjük, hogy még Hadrianus előtt kormányozta az *egész* provinciát, és így lehet, hogy még 105-ben is.**

Az elbocsátólevél legfontosabb része, az akkori pannoniai segédcsapatoknak felsorolása, fájdalom, hiányzik, épen csak azt tudjuk meg belőle,

* C. I. L. III. 415. l.
** L. C. I. L. 2454, 2455. Liebenam: Forschungen zur Verw. Gesch. d. r. Kaiserreichs, 331. l.

hogy 105-ben a *cohors I mil. Britannica* még Pannoniában volt, a hol 80-ban és 85-ben is találkozunk vele; * a mikor egyszerűen *I Britannica* és *I Britannica milliaria* neveket viselt. A cohors, mint neve mutatja, Britanniában állíttatott fel, valószinűleg már Claudius sikeres hadjárata után (43 Kr. u.), de mindenesetre Domitianus előtt, kinek uralma alatt, mint tudva van, Agricola fejezte be Britannia meghódítását (78—84); mert ha Domitianus idejében szervezték volna a cohorst, akkor *Flavia* melléknevet kapott volna, mint a többi csapat, mely a Flaviusok által állíttatott fel. Feltehetjük továbbá azt is, hogy körülbelül 80-ban Kr. u. tétetett át a cohors Pannoniába, tehát vagy Titus alatt (79—81) vagy talán inkább Vespasianus uralkodása alatt, a mikor a császár a dunamenti provinciák hadi erejét rendezte. Hogy ezen időpontra esik a cohors áthelyezése Pannoniába, azt mutatja a XII. sz. diploma, valamint azon körülmény is, hogy *Lucco*, kinek az okmány szól, még britanniai születésű, miről lejebb fogunk szólni; rendszerint a cohorsok legénysége azon provinciában szedetett, a melyben a cohors állomásozott, tehát a britanniai cohors, míg otthon volt, Britanniából, mikor Pannoniában volt, Pannoniából kapta legénységét.

A cohors a 105. évben már *cohors civium Romanorum* volt, a mi valószinűleg úgy értelmezendő, hogy a legénység nagyobb része megkapta a polgári jogot együttesen, talán jutalmul a háborúban tanúsított vitézségéért; de azért voltak olyanok is az ilyen cohorsban, a kik a polgárjogot nem bírták ugyan, de azért szolgálhattak római polgárokkal együtt, mint p. o. Lucco is, a ki csak elbocsáttatásakor kapta meg e jogot. Hogy miféle elvek szerint járt el ebben a római kormány, azt nem tudjuk, de tény az, hogy az elbocsátó levelekben akárhányszor neveztetnek ilyen *cohortes civium Romanorum*, melyeknek katonái elbocsáttatásuk alkalmából kapták meg a polgári jogot és ezzel együtt a *conubium*-ot, azaz azon jogot, hogy peregrin nővel törvényes házasságban élhetnek s hogy gyermekeik in *patria potestate* legyenek. A nő maga, a kivel az elbocsátott házasságra lép vagy házasságban él, a conubium által nem részesül a *civitas*-ban, valamint azon gyermekek sem, kik a *conubium* megadása előtt születtek, tehát visszaható ereje nem volt a császári constitutiónak arra nézve, hogy a gyermekek patria potestas alatt legyenek, illetőleg atyjuk állapotát követhessék a civitas tekintetében. A nő valamint a civitas és a conubium megadása előtt született gyermekek csakis császári kegyelemből nyerhették el a civitast, a minthogy csakis a császár kizárólag és senki más, adhatta meg a polgári jogot, ezt pedig az első és második században ritkán tették.

Luccónak neje *Tutula*, fia *Similis* és két leánya *Lucca* és *Pacata*,

* Dipl. LXXIV. (Eph. Ep. V, 93. l.) és dipl. XII. (C. I. L. III. 855. l.)

mint diplománk tanúsítja, részesültek ama ritka császári kegyben, úgy mint p. o. a III. diploma szerint az elbocsátott katonának Cattausnak neje, Sabina, fia Vindelicus és leánya Materiona szintén kapják a civitast.

Lucco, mint már feljebb említettük, britanniai származású; ő *Dubunnus*, a dobunnok törzséből való, melynek főhelye *Corinium Dobunnarum* volt (talán a mai Wantage).[1] Miután az ujonczok a rómaiaknál rendesen 20 éves korukban soroztattak be, Lucco is valószinűleg annyi idős korában került sorozás alá és 25 évi vagy esetleg valamivel hoszszabb szolgálat után 45—48 éves korában bocsáttatott el. Neve nem lehet római, hanem kelta és ritkán is fordul elő;[2] az egyik leányának a neve *Lucca* csak ezen diplomában olvasható. Nejére nézve csak azt akarjuk megjegyezni, hogy atyja neve *Breucus* volt, a mi természetesen nem zárja ki azt, hogy származására nézve is azon néptörzshöz tartozzék, melynek a pannoniai harczokban oly nagy szerepe volt. A nő maga az *azalok* törzséhez tartozott, természetesen azért, mert atyja is ezen *civitas* tagja volt. Nem valószinűtlen, hogy *Lucco*, ki elbocsáttatása után nem tért vissza hazájába, neje hazájában, az azalok földjén telepedett meg s hogy e szerint, valamint Aquincum az eraviskok, úgy Brigetio az azalok területén állott.

A tanúk nevei részben más diplomákon is fordulnak elő, de mivel ennek semmi fontosságot nem tulajdoníthatunk, nem is foglalkozunk vele.

Végül azt jegyezzük meg, hogy a *cohors I Br. m. c. R.* öt évvel diplománk kelte után, 110-ben már a daciai csapatok között soroltatik fel[3] s hogy a feliratok tanúsága szerint Alsó-Kosályon állomásozott.[4]

Fröhlich Róbert.

A HUNN-AVAR ÉS MAGYAR POGÁNYKORI SÍRLELETEK JELLEMZÉSE.

Mind a három korszakban konstatálható, hogy a holttestet teljesen felöltöztetve, szokott fegyvereivel s a lovat fölszerszámozva temették el.[5]

A *hunn korban* s részben az avar korban is nagyon el voltak terjedve a griffes és viráglevelekből vagy indákból stilizált áttört művű övtagok, melyeket hetével, nyolczával, tizével stb. szoktak a medenczecsont vagy csipő körül s a gyomor tájékán találni. Ezek bőrre voltak erősítve néha köröskörül, máskor csak elől s az öv közepéről ércztok-

1 V. ö. Forbiger Alte Geogr. von Europa. 210. l.
2 C. I. L. V. 6103. III. 4937. 5368.
3 Dipl. XXV.
4 C. I. L. III. 821. 7634.
5 V. ö. A régi kunok temetkezése 105—117. l. és A magyarhoni lovas sírok 223—234. l.

ban végződő szíjjacskák lógtak le, melyek pitykékkel vagy gombokkal voltak díszítve; a kis szíjjvégek, pitykék és gombok a medencze és térdek közti térben szoktak előfordulni.[1] Az övtagokon kívül a hunnkori sírok járulékai közé tartozik egy nagy szíjjvég vagy csat is, melyet vagy a mellcsonton vagy a lábszár körül találnak; ez egy a nyakba vetett szíjjra volt erősítve s a tőr vagy a kard lógott róla.[2] Fölötte kár, hogy népvándorláskori leleteink kutatói közül egynek sem jutott eszébe, hogy ezen övtagokat, szíjjvégeket és csatokat eredeti elhelyezésük szerint rajzolták volna le; mennyivel könnyebb volna ily módon egy hunnkori övet összeállítani a magunk leletei után, így azonban az egyes részek helyzetét a IV. századbeli római katonák viselete után kell elképzelnünk s úgy a hogy abból rekonstruálnunk. A leirásból, különösen Lipp pontos észleletei után az tünik ki, hogy a keszthelyi meg a többi IV—V. századbeli barbár lovas népség öve a római katonákéhoz hasonlíthatott s ugyancsak ezek szokása szerint a nyakba volt vetve egy a czombig érő szíjj, melyről a férfi-sírokból sohsem hiányzó és többnyire a jobb kéz alatt a czomb hosszában fekvő tőrkés csüngött.[3] A kard már nagyon ritka; Keszthelyen csak egyet találtak,[4] ezenkívül előfordul Mártélyon és Nemesvölgyön is; a kard a tőrhöz hasonlóan a jobb oldalon volt[5] és egyenes,[6] Nemesvölgyön azonban már a kissé meggörbült szablya is előfordul. A szablya szkitha-szarmata népségre utal s ennek a kedvelt fegyverei közé tartozott a nyíl is, mely az ezen korbeli sírokban részint a jobb, részint a bal térd körül szokott előfordulni;[7] ebből az tünik ki, hogy a tegez az övre volt akasztva s ebbe a nyílvesszők hegyükkel lefelé fordítva voltak betéve, azért találták a térd körül; mivel pedig a tegez nyilása körülbelül a csipőnél volt, a nyílvesszőnek meglehetős hosszúnak kellett lenni; a csipőtől ugyanis a térdig 40—50 cmnyi távolságot vehetünk föl. Ezek mellett nagyon gyakori a hosszúkás pengéjű, az él felé kissé szélesedő fokos vagy csákány,[8] mely a szarmatáknak egyik legjellemzőbb fegyvere volt.[9] Lándsát Keszthelyen a dobogói temetőben és Mártélyon leltek.[10]

A lószerszám még nagyon egyszerű; az első kengyelvasak ekkor

1 Lipp V. A keszthelyi sírmezők. 19, 20. l.

2 Lipp id. m.

3 Lipp id. m. 18, 22, 23. — Arch. Ért. 1880. XIV. 338. — U. o. 1885. V. 314. — U. o. 1892. XII. 420.

4 Lipp id. m. 18.

5 U. o. Arch. Ért. 1892. XII. 420.

6 Ugyanott.

7 Lipp id. m. 22, 23. Arch. Ért. 1885. V. 312. 314.

8 Előjön Keszthelyen, Ordason, Lemesen, Nemesvölgyön.

9 Antiquités de la Russie méridionale. Par N. Kondakof, le comte I. Tolstoi et S. Reinach. Paris 1891. 66. ábra (53. l.), 109. á. (80. l.), 117. á. (89. l.).

10 Lipp id. m. 18. — Arch. Ért. 1892. XII. 415.

tűnnek föl,[1] de ezeken, meg a ló fogai közt található zablán[2] s a ló bordája körül előforduló vascsaton kívül egyéb nem igen maradt meg a lószerszámból.[3]

Sokkal kevesebbet tudunk az *avar korról*, a mi az egyes tárgyaknak a holttest körüli elhelyezését illeti. Övtagok, szíjjvégek ezen időben is gyakran fordulnak elő; de épen azokról a sírleletekről hiányoznak a pontos leirások, melyek az avar kort élesebben elválasztják a hunn kortól. A kunágotai, szentendrei, pusztatóti, nagymányoki, kassai, adonyi, madarasi stb. leleteknél csak a tárgyak vannak előttünk, de arról vajmi keveset tudunk, hogy azok az arany és ezüst boglárok, szíjjvégek, gombok és pitykék mennyiben diszítették a vitéz ruházatát s mennyiben voltak a lószerszám ékítései.

A fegyverzetnél látjuk, hogy a tőr elmarad s gyakoribb a kard; találtak ugyanis Kunágotán,[4] Puszta-Tótin,[5] Nagy-Mányokon,[6] Német-Sürűn és Kassán; az első elkallódott, a második, valamint a németsürűi csak töredékben került napvilágra, a nagy-mányoki egyenes, a kassai görbe. Jellemző az avarkori síroknál a lándsa vagy kopjavas, mely a hunn korban csak ritkán fordul elő; találtak ugyanis Szt.-Endrén, Puszta-Tótin, Német-Sürűn, Nagy-Mányokon[7] és Bölcskén.[8] Az utóbbi helyről való egy a csontváz jobb térdénél lelt csatabárd,[9] mely a németsürűi leletben is előjön; az előbbinek csak darabjait lehetett a földből kiszedni, de mint Szelle Zs. mondja, azon keszthelyi csatabárdhoz hasonlított, mely az Arch. Ért. XIV. köt. 1880. évf. XIV. tábla 2. sz. ábrán van közölve s így ahhoz a Nemesvölgyön[10] is előforduló typushoz tartozhatott, melynél a penge nemcsak lefelé, hanem fölfelé is nyúlik; ettől a németsürűi bárd abban különbözik, hogy a széles penge csak befelé terjed, az éle egyenes s nem körívalakú, mint amazoké s egészben véve a nagybolgárországi (bilarszki) bárdok typusának felel meg.[11] A hunnkori csákány-typus csakis a bölcskei leletben fordult elő.[12]

A lószerszám már díszesebb, mint az előbbi korban; a kengyelvason és a ló fogai között található zablán[13] kívül előfordulnak hátul peczekkel ellátott gombok[14] és apró bronz pitykék is ónnal beöntve s

1 Arch. Ért. 1891. XI. 116. s köv. ll.
2 Arch. Ért. 1892. XII. 418.
3 U. o.
4 Említve Rég. Napló 69—1858. sz. a., mint a melyet nem küldtek el a múzeumnak.
5 Arch. Ért. VI. 1872. 16.
6 Arch. Ért. 1890. X. 432.
7 Arch. Ért. 1890. X. 432.
8 Arch. Ért. 1891. XI. 242.
9 U. o. 248.
10 Arch. Ért. 1886. VI. 330.
11 *Aspelin R.* Antiqu. du Nord Finno-Ougrien. 165. l.
12 Arch. Ért. 1891. XI. 241.
13 U. o. 239.
14 Arch. Ért. 1890. X. 432.

köröcskékkel diszítve,[1] melyeket a kantárszárra, csótárra stb. erősítettek. Bölcskén a lókoponyánál találtak egy párhuzamos spirális vonalakkal diszített tyúktojásnyi csontgömböt is, mely kétségkívül a lófej ékítésére szolgált, a ló dereka körül pedig hasonló diszítésű csontlemezt, alatta elrothadt vastag bőrrel, a mely tehát a nyereg részei közé tartozott.[2]

A *magyarkori siroknál* ugyanaz a baj van, a mit az avarkoriaknál említettünk, hogy a sírmellékletek elhelyezéséről kevés a megbízható adat s különösen a boglárok, csüngők és gombok rendeltetése felől nem vagyunk tisztában, hogy t. i. mik tartoztak közülök a ruha, s mik a lószerszám diszítményei közé. Csak egy pár nagyon sovány följegyzésből következtetjük, hogy a lószerszám sokkal díszesebb volt, mint akár a hunn, akár pedig az avar korban.

A mennyire az egyes adatokat egy képbe foglalhatjuk össze, a vezérek korabeli vitéz, midőn teljes díszben a sírba tették, körülbelül ilyenformán volt felöltöztetve.

Fején volt nemezből készült süvege, melynek foszlányait Szolyván konstatálta Lehoczky;[3] a nemez, mint a foszlányok górcsői vizsgálatából kitünt, csikószőrből készült;[4] a süveg valószinüleg prém nélküli volt és hegyes, miként a keleteurópai népeknél a legrégibb süvegformák,[5] minőket a XIV. század közepén készült Képes Krónikában látunk,[6] s a mely süvegforma egész a mai napig fenmaradt a magyar népnél; a süveg elől egy négyszögű érczlappal volt diszítve, minőt Szolyván és Galgóczon találtak,[7] ezek ezüstből készültek s fantasztikus virágokkal vannak diszítve.[8] Egyik csornai csontváz fején diadémát találtak;[9] ez a sír azonban nem a homokbányában volt a lovas sírok között, hanem más helyen, a prépostsági téglaégetőnél, s mivel a holttest fekvése is különbözött a többitől (észak-déli irányban találták): nincs semmi ok arra, hogy a többivel egykorúnak tekintsük.

A hajgyürűt vagy halántékgyürűt, mely csaknem valamennyi

1 Arch. Ért. 1891. XI. 231, 245

2 Arch. Ért. 1891. XI. 244.

3 Arch. Ért. III. 1870. 203.

4 *Pulszky F.* Néhány magyarországi és ősmagyar leletről. (A M. T. Akad. Évk. 1878. XVI. köt. 3. dar. 65. l.)

5 *Aspelinnél:* Antiqu. d. Nord Finno-Ougrien. 107. l. 402. á., 132. l. 540. l. — *Boeheim* (Waffenkunde. 123. l.) szintén közöl egy vjatkai bronz szobrot. — A déloroszországi szobrokon hasonló süvegek láthatók *(Henszlmann:* Die Kunst der Gothen, 8., 9, 12. l. és A bécsi 1873. évi világtárlat magyarorsz. kedv, rég. osztálya. 101, 102. l.)

6 U. o.

7 A szolyvai ezüst lemezt a hulla fejénél találták s itt semmi kétség sem lehet, hogy süvegdísz volt (Arch. Ért. III. 1870. 203. U. o. 1886. VI. 379.) A galgóczi lemez fekvéséről nincsenek adataink s mivel nincs a fej hajlása szerint meggörbítve, mint a szolyvai, nincs kizárva az az eshetőség, hogy talán a tegezt diszítette.

8 Arch. Ért. IV. 1871. 166. l. *Pulszky F.* A magyar pogány sírleletek. (Ért. a tört. tud. köréből. Kiadja a M. T. Akad. XIV. k. 10. sz. Budapest 1891. 18—19. l.)

9 Arch. Ért. 1889. IX. 263. l

XI—XIII. századbeli sírban feltalálható, az ősmagyarság — úgy látszik — nem ismerte. Az ember hajlandó volna a legszorosabb összeköttetésbe hozni az üstökviseléssel, mely kétségkivül ősmagyar szokás[1] s Ázsia legbelsejétől kezdve Szibérián és Kelet-Európán át valamennyi rokonfajta népnél feltalálható; de a pogánykori magyar sírok ellene mondanak ezen föltevés lehetőségének. Mindössze két olyan leletben fordul elő a sajátságos alakú, egyik végén visszafelé hajló hajgyürű, melyekben a pogány magyar kor jellemző tárgyai feltalálhatók, ú. m. a nemesócsaiban és a székesfejérváriban;[2] de a hajgyürűt egyik helyen sem a lovas vitéz sírjában találták s úgy az egyiknél, mint a másiknál a sírnak csak szegényes mellékletei voltak és semmi olyan tárgyat nem leltek bennük, mely specialis magyar jelleget tüntetne föl. Azt kell tehát hinnünk, hogy ezek a sírok a nemesócsai és székesfejérvári lovag szolgaszemélyzetétől valók,[3] a mely szláv lehetett, mire — egyéb okokat mellőzve — a hajgyürű-viselés szokása is utal.[4] Ugyanez az eshetőség tehető fel a csongrádi kettőshalmi dülő, valamint a tetétleni «Pengyom», a nagykőrösi «Ször» s a mezőturi «Béri» kettős halom sírjainál is, melyeknek rendes mellékletei közé tartozik a hajgyürű; ezeknél azt tapasztaljuk, hogy egy-egy halom több holttestet is rejtett magában, de lovas sír csak egyesével fordul elő, pl. Csongrádon 24 koponyát találtak, e mellett azonban csak egy lócsontvázat. A pogánykori magyar síroknál tehát meg kell különböztetnünk a lovag sírját a mellette levő szegényes tartalmú síroktól; amabban annak a kulturának emlékeit találhatjuk, melyet őseink magukkal hoztak s olyan szokásoknak a maradványait, melyeket ősmagyaroknak tekinthetünk; emezek a meghódított szlávsággal és egyéb népséggel hozhatók összeköttetésbe.

Ilyenformán azt is megértjük, hogy a XI—XIII. századbeli érmekkel datált sírok mellékletei közt miért nem találjuk meg pogánykori sírjaink tárgyait. Kétséget sem szenved, hogy a keresztyénség elterjedése változást idézett elő a temetkezési szokásokban; de ha a vitéz mellé nem temették is többé a lovát s így a lószerszám diszítményei elmaradnak is a sír mellékletei közül, nem valószinű, hogy a ruhára varrott boglárok, csüngők, gombok s az öv részei is egyszerre eltünnek. Úgy kell lenni, hogy úgynevezett pogánykori leleteinknek tetemes része benyúlik az Árpád-házbeli királyok korába is; hiszen pl. Szeged-Öt-

1 Igy pl. Vatháról írja a Márk-féle krónika: «dedicauit se demoniis radens caput suum et *cincinos dimittens sibi per tres partes ritu paganorum.*» Cap. 47. (M. Florianus kiad. Fontes domestici. Pars I. vol. 2. pag. 164.)

2 Arch. Ért. XIV. köt. 1880. XLI. l. — U. o. 1892. XII. 309. l.

3 Erre vall az is, hogy némely sírban a csontváz kivételével egyáltalában semmit nem találtak. Ilyen üres sír Nemes-Ócsán (Arch. Ért. XIV. 1880. XLI. l.) és Sz.-Fejérváron kívül (Arch. Ért. 1892. XII. 302.) előfordult Csornán is. (Arch. Ért. 1889. IX. 265.)

4 L. *Lissauer A.* tanulmányát Arch. Ért. 1891. XI. 333 s köv. ll.

halmon Dukasz Mihály aranyát találták s a nagyteremiai, nagykürüi, homorszögi, hugyaji stb. sírokban aligha volt a vitéz lovastul együtt eltemetve. Ezek közt, meg aztán másfelől a gerendási, alpári, orosházi, szécsényi, deméndi, esztergomi, szabadbattyán-somlyóhegyi, karászi, rákospalotai és más hasonló jellegű leletek közt nem annyira időbeli különbséget kell feltételeznünk, mint inkább azt, hogy az utóbbiak a már szt. István által rabszolgai helyzetükből fölszabadított, részben szláv eredetű s később elmagyarosodott udvarnokok s egyéb alsóbbrendű várnépség és a földművesek temetkezési helyei voltak.

De ha a hajgyürű nem számítható is az ősmagyar ékszerek közé, nem valószinű, hogy az üstökbe font haj minden diszítés nélkül maradt volna. Így látjuk a velenczei szt. Márk-templom mozaikképein az indusokat, kiknek hajviseletére a mintát alighanem a magyarokról vették; e szerint két ágba font üstököt eresztettek jobbról is, balról is, s a két hajfonatot a fül körül egy boglár tartotta össze.[1] Valószinű, hogy a pilini első sírban a koponyánál lelt három arany lemez és egy nagyobb fekete üveggyöngy, mely fehér és vörös hullámvonallal van ékítve, ilyen hajdiszítésre szolgált.[2]

A galgóczi leletben föltünő két szilvaalaku ezüst fülbevaló trébelt diszítéssel ellátva, mely egy sima arany karikáról csüng.[3] Föltünő, mert arra mutat, hogy a honfoglaló magyarságnál nem volt épen szokatlan dolog, hogy a férfiak is viseltek fülbevalót. Hajlandók volnánk talán másféle ékszernek gondolni a galgóczi fülbevalókat, de a nemesócsai lovasnak is a jobb füle táján találtak egy sima arany karikát.[4] Úgy látszik, a férfiak fülbevalói a szasszanidakori divat maradványaihoz tartoznak; egy Dél-Oroszországban lelt domborműves ezüst csészén az oroszlánra vadászó királynak a galgóczihoz hasonló fülbevalói vannak;[5] a csésze kétségkívül a szasszanidakori irán műipar termékei közé tartozik, de nem lehetetlen, hogy valamelyik keleteurópai turán (hunn-bolgár) fejedelem számára készült; annyi bizonyos, hogy a király öltözete nem igen vall a szasszanida-udvar divatjára, ellenben sok olyan elemet találunk benne, melyből a későbbi magyar, kun, tatár, lengyel, orosz és kaukázusi viselet alakult; ilyen pl. a csizma, mely — a mennyire eredetét ki lehet nyomozni — a törökségnél keletkezett[6] s alakjára nézve nagyon emlékeztet a bizanczi császárok azon csizmájára, melyet

1 Arch. Ért. 1887. VII. 9.

2 Arch. Közl. 1873. IX. köt. 1 db. 18. l.

3 Arch. Ért. IV. 1871. 165. l.

4 Arch. Ért. XIV. k. 1880. XLII. l.

5 Az orosz «Compte rendue de la Commission impériale archéologique pour l'anné 1867.» Sz.-Pétervár. 1868. Atlas, III. tábla 1. sz. ábrája után Arch. Ért. 1884. IV. 80. l. 46. á

6 A szó török eredetű (csegme, csezme). Nesztor írja, hogy midőn Nagy Vladimir a volgai bolgárokkal harczolt, egyik főembere Dobrina, a bolgár foglyokról azt jegyezte meg: «láttam a foglyokat s úgy találtam, hogy mindnyáján csizmát viselnek.» (Scherer ford. 99. l.)

egy velenczei sz. Márk templom könyvtárában levő s a XI. század-első feléből való psalterium miniatureje szerint visetlek.[1]

Szokásban volt őseinknél a két, három vagy több szál ezüst vagy bronz sodronyból font nyakperecz viselése, bár aligha volt általánosan elterjedve. A sírok, melyekben találták, arra mutatnak, hogy az a népelem, melynél divatban volt, nem tartozott az előkelő osztályhoz. De mindenesetre valamely rokonfajta népség volt. Egyik déloroszországi csészetartó szobor nyakán látható ilyenforma nyakperecz[2] s hasonlókat találnak a permiek és a cseremiszekkel rokonságban volt egykori mériek földjén.[3] Nálunk a galgóczi, gerendási, nemesócsai, alpári és székesfejérvár-demkóhegyi leletekben fordultak elő.[4]

A ruházatra s diszítésére, a mi az általánosságokat illeti, a már említett szasszanidakori domborműves ezüst csészén s a velenczei sz. Márk templom indusain és szkitháin kívül[5] az enyedi kollégium birtokában levő pókafalvi domborműves bronzlap,[6] a déloroszországi csészetartó szobrok[7] s a szvanföldi (kaukázusi) ecseri templom középkori triptychonja[8] szolgálhatnak némi fölvilágosításul.

Ezekből azt következtethetjük, hogy a könnyebb dolmányszerű, vagy a nehezebb ködmenféle felöltő[9] térdig érhetett s elől végig föl volt hasítva.

Fönt a mellnél szíj tartotta össze, melynek két végén egy-egy kerek boglár vagy csat volt olyanformán, mint a mai szűrnél; ilyen kettős boglárfélét látunk a pókafalvi bronz lapon s a déloroszországi szobrokon,[10] egyiken még a diszítés is kivehető s egészben véve megfelel a pilini rózsák motivumának[11] vagy még inkább a székesfejérvárdemkóhegyi harmadik sír két aranyozott ezüst boglárjának,[12] melyet itt azért emelünk ki, mivel párosával találták s így csakugyan föltehető, hogy efajta mellboglár volt. A pilini lelet tárgyai közül az ezüst pán-

1 Közölve *Schlumberger G.* Un empereur byzantin au dixième siècle. Nicéphore Phocas. Paris. 1890. 304. l.

2 *Henszlmann I.* A bécsi 1873. világtárl. magyarorsz. kedv. régész. osztálya. 101. lap. 94. ábra. (Die Kunst der Gothen. 8. l. Fig. 10.)

3 *Aspelin I. R.* Antiquités du Nord Finno-Ougrien. 153. l. — *Ouvaroff A.* Étude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Mériens. Atlas. VII. t. 67. á.

4 Arch. Ért. IV. 1871. 166. l. — U. o. XIV. 1880. X. tábla. 1. sz. — U. o. LI. tábla, 2. *a—b.* — U. o. 1883. III. 158. l. — U. o. 1892. XII. 302., 307. és 308. l.

5 Arch. Ért. 1884. IV. 80. l. 46. á. — Arch. Ért. 1887. VII. 5., 9. l.

6 Arch. Ért. 1892. XII. 315.

7 *Henszlmann I.* A bécsi 1873. világtárl. rég. oszt. 101., 102. l. (és Die Kunst der Gothen. 8—12. l.)

8 *Chantre E.* Recherches anthr. dans le Caucase. IV. k. 574. l.

9 Úgy a *dolmány*, mint a *ködmen* szó török-tatár eredetű. (V. ö. ozm. dolamen, kirgiz: ketpen, csuvas: kismen.)

10 Henszlmann id. m. 101. l. 94., 95. á., 102. l. 101., 102. á. (8—9. l. fig. 10—11, 12 l. fig. 15, 17.)

11 U. o. 101. l. 95. á. (9. l. fig 11.)

12 Arch. Ért. 1892. XII 307. l. 28—29. ábra.

tokról mondja b. Nyáry Jenő, hogy egymással szemközt s mindig párosan fordultak elő.[1] Több leletben átfúrt pénzdarabokat találtak s a hol a lelet körülményeit számbavették, úgy találták, hogy az érmek mindig a mellen voltak; számuk nagyon különböző, némelyik leletben csak egy-kettő fordul elő, a verebiben 12 darabot találtak, a benepusztaiban pedig 30 vagy 40-et; minden ilyen érem két vagy három helyen át van lyukasztva, a mi világosan mutatja, hogy a ruhára varrták, de inkább csak dísz lehetett, mint vértezet, mert különben a néhány pénzdarab mellett a vértezet többi pikkelye is megmaradt volna.

A csipőnél az öv tartotta össze a ruhát. Keskenyebb volt s nem oly díszes, mint a hunnkori. Leleteink nyomán nem igen tudjuk megállapítani, hogy a boglárok közül melyek tartoztak az öv diszítményei közé; méri analógiák szerint[2] azonban azok a közepükön bemélyített s a mélyedésnél aranynyal futtatott vagy rovátkos kerek gombok és szívalakú tagok lehettek az övszíjra erősítve, melyek a battai, szegedöthalmi, pörösi, gödöllői stb. leletekben fordulnak elő. Szolyván Lehoczhy a hason vas csatot, a deréknél ezüst lemezkét s félgömbölyű gombocskát találta,[3] melyet alakja után fülbevalónak lehetne tartani, de fekvése szerint mindenesetre övtagnak kellett lennie. A ruha szegélye úgy elől a nyilásnál, mint alant a szasszanidakori csésze és a pókafalvi dombormüves bronz lap[4] után következtetve, pitykékkel volt diszítve, minők pogánykori magyar leleteinkben nagy számmal szoktak előfordulni; a déloroszországi csészetartó szobrokon látható zsinórzatféle[5] is valószinűleg ilyen pitykéket akar feltüntetni, nem pedig zsinórzatot. A pitykés rövid dolmány és mellény egész a mai napig femnaradt a magyar népnél; a krimi tatároknál is apró gombok tartják össze elölről a térdig érő, rövid újju kabátot.[6]

Az övről és a nyakba vetett szíjról, melynek vas csatját Szolyván a mell táján találták meg szíj- és famaradványokkal,[7] jobbról és balról csüngött a tegez és puzdra s ritkábban a kard, mint a már többször idézett emlékeken látjuk.

Az íjj- és nyílvesszőtartó tegez és puzdra elhelyezésében — úgy látszik — az volt a szokás, hogy amaz balfelől csüngött s a kard ráfeküdt, a nyílvessző-tartó pedig a jobb oldalon. Így találjuk a szasszanidakori csészén s valószinű, hogy így van a déloroszországi szobroknál is, ámbár itt nem lehet kivenni, melyik oldalon volt az egyik s melyi-

1 Arch. Közl. 1873. IX. köt. I. füz. 18. l.
2 *Ouvaroff A.* Les Mériens. Atlas. VIII. tábla, 43—45. ábra.
3 Arch. Ért. III. 1870. 204.
4 Arch. Ért. 1884. IV. 80. l. 46. ábra. — U. o. 1892. évf. XII. k. 315. l.
5 Henszlmann id. m. 101—102. l. 95., 100. ábra (9. l. fig. 11. 12. l. fig. 16.)
6 *Vámbéry A.* A török faj. 635. l.
7 Arch. Ért. III. 1870. 204. l.

ken a másik, csak annyit látunk, hogy a kard itt is a baloldalon volt s alatta, valamint a jobb oldalon, valami tegezforma; a székelyföldi falfestmények szerint azonban a kunok is baloldalon a kard alatt hordták az íjjtartót s balfelől a nyílvesszőtartót.[1] Leleteink közül csupán Vereben találták a hat nyílcsúcsot egy csomóban a vitéz baloldalán,[2] de már Szolyván a jobb oldalon közel a vállhoz s itt is hat darabot, mint Vereben;[3] ugyancsak a jobb oldalon találta Végh A. a nemes-ócsai vitéz fegyverzetét szintén hat nyílcsúcscsal együtt,[4] itt azonban számba kell venni, hogy — úgy látszik — valamennyi fegyver átcsúszott a jobb oldalra (l. föntebb jun. füz. 231. l.); Selypen az első lovas sírban a vitéz jobb oldalán a felső karcsont magasságában lelték a nyílcsúcsokat (hármat);[5] a pilini leletnél b. Nyáry J. csak annyit jegyez meg, hogy az első sírban a lovag oldalánál egymás mellett volt a hat nyílcsúcs.[6] Már egy más alkalommal megjegyeztük, hogy az ősmagyarok nyílcsúcsai nem tokban, hanem hegyes szegben végződtek[7] s ezt szúrták a nyílveszszőbe; a nyílvessző, mint a pilini és szolyvai leletekből látjuk, fából készült s a nyílcsúcs vékony bőrszíjjal vagy aranyozott réz sodronynyal volt hozzáerősítve.[8] A nyílcsúcs vasból volt s ez alól csak a monaji lelet képez kivételt, hol a csontváz alatt, mintegy 20 cm.-rel mélyebben vastag szénrétegben 20 darab háromszögletű tokos bronz nyílcsúcsot találtak;[9] nem bizonyos azonban, hogy ezen nyílcsúcsok egy időből valók-e a fölöttük eltemetett lovas csontvázzal? Igaz ugyan, hogy Anarcson is találtak hasonló nyílcsúcsot,[10] de itt még azt sem tudjuk, hogy az ősmagyar boglárokkal együtt fordult-e elő vagy esetleg más helyen találták. Számba véve azonban, hogy ez a forma jóval korábbi időbe esik[11] s hogy Monajon egy mélyebben fekvő rétegben találták oly körülmények között, melyek a holttest elégetésére mutatnak: mindaddig, míg biztosabb adataink nem lesznek, ezt a typust nem sorolhatjuk az ősmagyar nyílformák közé.

Egy pár leletben megmaradtak a tegez egyes részei is; Szolyván ott, hol a tegez vége lehetett, Lehoczky egy vászonnal borított ezüst

1 Arch. Ért. 1885. V. 216.
2 M. Tud. Akad. Évk. IX. k. 14. l.
3 Arch. Ért. III. 1870. 204.
4 Arch. Ért. XIV. k. 1880. évf. XLIII. l.
5 Arch. Ért. 1892. XII. 228.
6 Arch. Közlemények. 1873. IX. 1. 17.
7 Selypen egy tokos nyílcsúcsot is találtak, a másik kettő azonban rendes forma. Arch. Ért. 1892. XII. 228.
8 U. o. — Arch. Ért. III. 1870. 204.
9 Arch. Ért. 1887. VII. 61
10 Régiségtári Jegyzőkönyv. 99/1870.
11 A keleteurópai rokonfajta népeknél a Krisztus előtti és az azutáni pár században volt meg. Ilyeneket találtak ugyanis az ananinoi temetőben a vaskor elejéről (*Aspelin*: Ant. du Nord Finno-Ougrien. 110. l. 439. á.) s a szkitha-szarmata korban. (*Reinach* S. Ant. du Bosph Cimmerien. XXVII. tábla.)

karikát talált, a tegez többi része azonban elporlott, még csak lenyomatát sem lehetett kivenni;[1] a pilini leletben a nyílcsúcsokkal együtt egyenes és körvonalakkal diszített csontlemezek fordultak elő, ezek tehát nyilván a tegezt borították;[2] ugyanitt elporladt farészeket találtak vegyesen kisebb-nagyobb vastöredékekkel, azután lapos és kerek csavarokat rájuk tapadt faporral és egy pántot alul két szöggel; b. Nyáry J. a paizs maradványainak véli, de valószinűbb, hogy az íjjtartó puzdrának voltak a részei.[3] Ugyancsak Pilinben a feldúlt sírok egyikében egy diszített nagyobb csont tok is napvilágra került, mely a tegez alsó része lehetett.

Az egyélű s kissé görbe kard[4] a baloldalon csüngött: az övről-e vagy a nyakba vetett szíjról, nem tudjuk konstatálni, ha csak abból a körülményből nem indulunk ki, hogy a nemesócsai kard jobboldalra csúszott s így szabadabb volt a mozgása, mintha az övhöz lett volna erősítve. A kardtok fából volt, a pengére tapadt nyomai konstatálhatók a székesfejérvári, szolyvai s a két tinódi kardnál.[5] A szolyvai kardtok vége vászonnal s e fölött fekete alapon köralaku fehér pontokkal ékített bőrrel volt bevonva s helyenként vékony ezüst lemezzel diszítve.[6] A nemesócsai kard tokjára három bronz pánt és csontlemezek voltak erősítve;[7] hasonló idomú, elől vörösre kifestett csontlapokat találtak a pilini első sírban is — forrasztott vas ékítménynyel ellátva, a csontlapok közé faporral egészen behintett apró bronzszögek vannak verve, a miből kitünik, hogy a kardtok itt is fából volt, s a csontlapok csak diszítésül szolgáltak.[8]

A jobb csipőnél volt a 11—16 cm. hosszú, fanyelű vaskés; hüvelye a szolyvai leletben vékony, üvegszerű, gyöngyökkel volt czifrázva s nemcsak férfi-, hanem női sírokban is találták. Szolyván kívül előfordult a pilini, csorna-csatári, monaji és neszmélyi leletekben,[9] ezenkívül Selypen, itt azonban a csontváz baloldali medenczecsontja fölött találták, még pedig párosával.[10]

Kopja ritkábban szokott előfordulni az ősmagyar sírokban. Találtak Csorna-Csatáron[11] s a szeged-öthalmi 39. és 41. sz. sírban;[12] a nemes-

1 Arch. Ért. III. 1870. 204.
2 Arch. Közl. 1873. IX. 1. 17.
3 Ugyanott.
4 Arch. Ért. 1892. XII. 304.
5 Régiségtári Napló 52/878, 65/878.
6 Arch. Ért. III. 1870. 204.
7 Arch. Ért. XIV. k. 1880. évf. LI. t. 1. ábra.
8 Arch. Közl. 1873. IX. k. 1. füz. 17. l.
9 Arch. Ért. III. 1870. 204. — U. o. 1885. V. 320. — Arch. Közl. 1873. IX. k. 1. füz. 18, 21. l. — Arch. Ért. 1887. VII. 61. — Régiségtári Irattár 110—877.
10 Arch. Ért. 1892. XII. 228.
11 Arch. Ért. 1885. V. 320. és 322. l. 4. ábra.
12 Arch. Ért. XIV. 1880. 327., 328. l.

ócsai lovas jobb oldalán a 3 nyílcsúcscsal egy csomóban lelt 3 kopjavas[1] azonban nyílcsúcsnak tekintendő, mert alig hihető, hogy ugyanazon egy vitéz mellé három kopját is helyeztek volna s másfelől a hatosával előforduló nyílcsúcsokra más leletek is szolgáltatnak analógiát. Csákányt eddigelé csak a székesfejérvár-demkóhegyi lovas sírban találtak;[2] alakja olyan, mint a hunnkori (keszthelyi, ordasi, nemesvölgyi lemesi s aztán a bölcskei) csákányoké; találtak egy hasonlót Deménden is,[3] a mely szintén a magyar korba tartozik, bár — mint föntebb megjegyeztük (318. l.), maga a temető aligha származik magyarfajta elemtől. Bárd az erdőteleki karddal és kengyellel együtt fordult elő; ahhoz a középkorban nagyon elterjedt typushoz tartozik, melynél a penge egyformán kiszélesedik fölfelé és lefelé s a mely typus föltünik már a keszthelyi és nemesvölgyi leletekben is.[4]

A lószerszám a verebi és pilini leleteknél történt észleletek szerint nagyon díszes volt. A boglárok, gombok stb. túlnyomó része a kantár, nyakbavető, szügyelő és farmatring fölékesítésére szolgált, melyek a már említett déloroszországi domborműves csésze és a pókafalvi bronz lap analógiája szerint egészen elborították a szíjjrészeket;[5] a szügyelőről és farmatringról sallangok lógtak le, Pilinen a ló szügyénél két ilyen szívalakú sallangot találtak s hasonló van a battai leletben is; a pókafalvi domborműves lapon a nyereg szegélye is gombokkal van diszítve. A paripa fogai közt található zabla és a kengyelvas az ősmagyar leletekből sem hiányzik.

—

Végig menve lovas sírjaink sorozatán s összegezve az általuk nyujtott tanuságokat, látjuk csak igazában, mennyi még a megoldandó kérdés, melyekre a feleletet csak a leleteknél előforduló minden egyes körülménynek pontos megfigyelése és számbavétele adhatja meg. Tanulmányunk folyamán többször utaltunk ezekre, melyekre ujolag felhívjuk vidéki szaktársaink figyelmét. Az ő közreműködésük lehetővé teszi, hogy mindarra felvilágosítást nyerjünk, a miben most még tapogatózni vagyunk kénytelenek.

Nagy Géza.

1 Arch. Ért. XIV. k. 1880. évf. XLIII. l.
2 Arch. Ért. 1892. XII. 303. l. 4. ábra.
3 Régiségtári Napló 19/1891.
4 Arch. Ért. XIV. 1880. XIV. t. 2. á. — 1886. VI. 330
5 Arch. Ért. 1884. IV. 80. 46. á. — 1892. XII. 315. l.

A CSÉCSI TEMPLOM ÉS RÉGI FALFESTMENYEI.

Csoma József heraldikusunk s tisztelt barátom által értesülvén, hogy a Kassától nem messze fekvő abauj-tornamegyei helységben, *Csécsen*, az ottani — eredetileg katholikus — jelenleg református templomban, a mészréteg alatt, régi falfestmények fedeztettek fel. Junius hava 7-én Csécsre utaztam azon czélból, hogy a régi falfestményeket tüzetesen megvizsgáljam s azok további lefejtése és esetleg megóvása tekintetében a szükséges intézkedéseket hazai műarchaeologiánk és művtörténetünk érdekében megtegyem. Közeledve ezen templomhoz, annak régi jellegü külseje által első pillanatra meggyőződtem arról, hogy itt egy régi műemlékünkkel lesz dolgom, mely feltevésemben — nem csekély örömömre — nem is csalódtam.

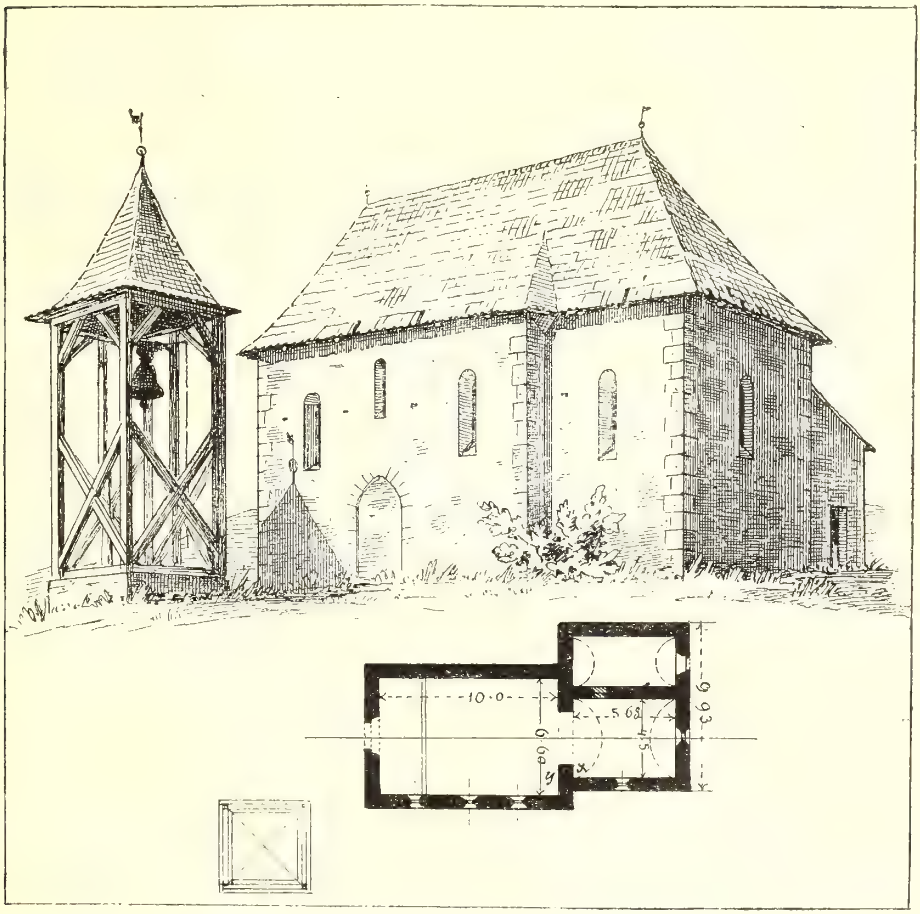
Az egyenes zárású szentélyből és egy osztatlan hajóból álló templom főméretei a következők: A szentély szélessége 4·50 m., hossza 5·68 m., magassága 6·20 m. A hajó hossza 10·0 m., szélessége 6·60 m., magassága 6·90 m. A falvastagság 1 m. és 90 cm. közt váltakozik. A szentély mély béletü, lőrés alakú, félköríves keskeny és magas ablaknyilásokkal bír, boltozata pedig emelkedett dongaalakú. A szentély és a hajó között álló diadalívezet nyomott csúcsíves, melynek éles, le nem szelt éle egy abacusból és egy egyszerü rézsútos lapból álló fejezetből indul ki. A hajó egyszerű gerendamenyezettel fedett, a déli hosszfalán jelenleg befalazott, nyomott csúcsíves ajtó, eredetileg mellékbejárása lehetett a templomnak, lévén a főbejárás a hajó nyugati oldalán. A hajó három félköríves ablaka által világíttatik meg. Régi tornyának semmi nyoma, a harang jelenleg a templom déli oldalán külön álló egyszerű fatoronyban függ. A templom szentélyének északi oldalán levő jelenleg befalazott ajtó eredetileg a templom sekrestyéjébe vezetett, mely helyiség jelenleg fakamarának használtatik, hová egy később készült ajtón kivülről juthatni. Itt is a régi dongaalakú bolthajtás még megvan. A sekrestyében történt ásatások számtalan emberi koponyát és csontot hoztak napfényre, s ezen körülményből következtethető, hogy a sekrestye alatt régente sírbolt létezett. A templom jelenleg kertnek használt környéke mint rendesen majdnem minden régi templomnál, eredetileg temetkezési helyül szolgált; ásás alkalmával itt is számos emberi csontmaradvány jött napfényre.

Maga a templom építménye tehát egyszerűségénél fogva különös építészeti becscsel nem bír ugyan, de tekintve régi korát, figyelemre méltó műemlék. Tekintve a templom alaprajzának elrendezését, romanizáló félköríves ablakait, nyomott csúcsíves diadalívezetét és ajtaját,

így nemkülönben terméskövekből álló tömör donga alakú boltozatait, e műemlékünk építési ideje a XIII. század második felébe tehető.

Már régebben tüntek fel a templom falazatának felületén a mészrétegen mutatkozó szabályos alakú foltok, melyek falfestmények létezésére engedtek következtetni.

A Kerekes János csécsi ref. lelkész által valóban példás és ritka

A CSÉCSI TEMPLOM LÁTKÉPE ÉS ALAPRAJZA.

buzgósággal a mészréteg óvatos lefejtése által eddig napvilágra hozott falfestmények a következők: A szentélyben, a diadalív baloldali sarokban (3. ábra) egy szentfénynyel ellátott férfialak vehető ki, arcza bajusz- és szakáltalan, hosszú fürtös haja vállaira omlik, fején — a mennyire még kivehető — sisakot visel. Piros színű és térden alul érő palástja mellén egy köralakú csattal megerősített. A palást alatt térdig érő s derekához övvel erősített vörös színű öltönyt visel, s míg balkeze a csúcsívbe végződő, vörösfehér pólyás czímerpaizs egyenes felső szélén

nyugszik, addig a czímeres paizs által fedett jobbjában hosszú nyelű lándzsát tart. A nagy körnimbus sárga színű, arczvonásainak körrajza vörös festékkel rajzolt. Ez alakot, mely talán szt. László királyunkat ábrázolja, fent egy sárga és piros körökből álló egyszerű, de hatásos díszszegély fogja be.

A szentélyben még két helyen fordulnak elő falfestmények, körvonalaik azonban már annyira elmosódtak, hogy már csak nehezen határozható meg az ábrázolt jelenet tárgya, de a mennyire még gyengén kivehető, az egyik részlet az Ur körülmetéltetését, a másik pedig Krisztus keresztes körnimbussal ellátott alakját ábrázolja több női szent alakkal együtt.

RÉGI FALFESTMÉNYEK A CSÉCSI TEMPLOMBAN.

A diadalív belső felületén, a mennyire még kivehető, zenélő és éneklő angyalalakok körfémerekben vannak festve. Ezen alakok közt négy már le van fejtve, a többi még a mészréteg alatt lappang.

A hajó keleti falán, a diadalívtől jobbra (4. ábra) három szent alak látható, kettős díszszegélylyel keretelt mezőben. Ezen alakok ketteje — úgy látszik — könyvet tart, míg a harmadik egy gömbölyű edénynyel — talán ciboriummal — van ábrázolva.

Hosszú öltönyük alsó széle lépcsőalakúan van idomítva. E falfestmény mellett, de már a hajó déli oldalfalán egy sisakos és bajuszos férfialak vehető ki, a mint két kezével egy pallost suhintásra emel. Ezen részlet, melynek nagyobb részét most fejtik le, valószinűleg szent Borbála martiriumára vonatkozik.

Átalában véve a falfestmények színezete vörös, sárga és barna.

A míg a paizsos férfialak nimbusa sárga, addig az utóbbi három alaké vörös. Már a falfestmények ezen egyszerű színsorozata is magas korra utal. A ruha redőzete mindenütt természetes, egyszerű, még nem törött, mint a XV. századbeli falfestményeken. A redőzet körvonala barna, a kezek és az arcz vörös körvonalokkal festett. A szemöldök ívezetes, felfelé húzott, azon keskeny és hosszú, az arcz kifejezése komoly, az alakok körvonala és jellege merev.

E falfestmények tehát alighanem még a XIII. század második feléből származnak. A technikai kivitel al fresco modornak látszik, mert a festmények, mennyire kivehető, közvetlenül az eredeti vakolatrétegre festettek.

A templom belseje eredileg *egészen* ki volt festve; bárhol fejtik le a mészréteget, mindenütt festmények tünnek elő. Öreg emberek tanúsága szerint a templom északi falán *egy nagy csatakép* volt festve, talán sz. Lászlónak a kúnokkal viselt csatáját ábrázolta. Kivánatos volna, hogy az egész mészréteget fejtsék le, bár ép az északi falon ez igen nehéz lesz. Míg ez meg nem történik, az eddig napfényre jutott érdekes részletekkel kell megelégednünk. *Myskovszky Victor.*

ADALÉKOK HAZAI ÖTVÖSSÉGÜNK TÖRTENETÉHEZ.

Az alább következő, bár össze nem függő adatok több szempontból figyelemre méltó adalékaiúl szolgálhatnak hazai ötvösművészetünk történetének. Első sorban teljesen új és idáig ismeretlen nevű ötvösöket vezetnek be lakó s működési helyükkel együtt a szakirodalomba, másodsorban megismertetnek ama viszonyokkal, melyek az ötvösmesterek s a városok lakói között socialis és anyagi tekintetben fennállottak. A lőcsei *Christoff Pollakh Goldtschmidt* például, hogy a fűszeres kereskedőnél csinált adósságait leróhassa, kapcsokkal dolgozza le kontójának egyrészét, vagy — sajnos határozatlanul — «zahlt er mit Arbeit», hogy a felesége által vett «Samet Gürtel» árát lekvittelhesse. Ez összefüggés nélküli adalékokból ismerkedünk meg *David Genersich* lőcsei ötvössel az 1639—1640-es évekből ; s ha felütjük az ötvösmű-kiállítás lajstromának III. terem 53. lapját, ott az 50. sz. a. egy lőcsei provenientiájú, gróf Bánffy György által kiállított serlegre bukkanunk, melynek mestere a **D** és **G** betűkben van elrejtve. A munka a leirás szerint a XVII. századból való ; a hitelesítő bélyeg kétségbevonhatlanul *Lőcse* városáé, nagy valószínűséggel kimondhatjuk tehát, hogy a D. G. betűk itt *David Genersichet* jelentik, mert bár nem lehetetlen, de nem valószinű, hogy Lőcsén egyidőben, vagy rövid időközben több egyforma kezdőbetűjü ötvös élt volna.

Ezen elszórt, összefüggéstelen adalékok tehát felderítenek eddig ismeretlen ötvösműveket, ismeretlen, vagy megfejtetlen bélyegeket, czímereket és donátorokat. Tisztázzák az áttekintést s mindig több s több fényt vetnek a külföld-

ről importált ötvösművek száma, elterjedése fölé. Éppen ezért szükséges és fontos is ezeknek összegyűjtése, csoportosítása s időközönként való kiadása.

Az alább következő ötvösök neveit a kassai ötvösczéh történetének megirása czéljából a kassai városi levéltárban tett kutatásaim közben a levéltár rengeteg anyagában szétszórva lelém, az ötvöstárgyakat pedig utazásaim közben fedeztem fel, a mikor is ily tárgyak felderítésére kiváló gondot fordítok.

I. Lőcse. 1. Heinrich Goldtschmidt *aus der Leutsch* 1554-ben valami tartozás miatt Kassán tilalmat (Verbot) teszen Andreas Schaed házára, szőllőjére s összes ingó s ingatlan vagyonára.

2. Sebastian Goldschmidt *aus der Leutsch* 1575-ben tilalmat tesz egy kassai polgár javaira.

3. Melchior N. Goltschmidt *vnd bürger ausz der Leutschau* neve 1587. november 13-án előfordúl egy kassai jegyzőkönyvben.

4. Mathia Goltschmidt *ausz der leustch* 1600. évi julius 11-én a kassai tanács előtt egy ügyben tárgyal.

5. Christopf Pollak Goldtschmit egy lőcsei kereskedőnek könyvében, a *soll* és *haben* oldalokon szerepel: *

6. David Genersich Goldtschmidt 1640-ben, mint az előbbeni, ugyanazon lőcsei kereskedő könyvében szerepel: **

* E könyv a Kassa városi levéltár tulajdonában van. Czíme: *Leitschauwer Schuldt Register* 1640.

(Bal oldal): *H(err) Christoph Pollakh Goldtschmit sol mihr:*

A(nno): 638. den 3. April nam sein Hauszfrau in Samet gürten Borten pro	fl	2		42
A(nno): 641. den 6. Jullio Ihme wider geborgt		1 Markh		
Silber pro	fl	12	₰	—
Item 2 Seiden	«	3	«	60
A. 1642. den 6. Marty restirt Ehr an Zwillich			«	10
Den 11. Jully ihm geschikt durch sein knaben	«	1	«	—
S(umma)	fl	16		70
Den 21. Jully Ihr geben:				
2 Kb (= kübel) Korn a 70	fl	1	₰	40
Mehr Ihme gelehen	«	—	«	90
Den 2. 7-ber ihm gelihen 1 tugaten a	«	3	«	60
Item 2 Kb Korn a . . . a 70	«	1	«	40
Mehr restirt Ehr 1 Loth silber;				
Mehr sol Ehr vor Samet a	«	—	«	99
Sa	fl	8	₰	29
A. 1643. den 18 Mertz ihm gelihen auf 4 tag a 4 Seiten (??) a	«	7	«	20

(Jobb oldal). *H(err) Christopf Pollakh Goldtschmit soll haben:*

A(nno): 640. den 8. April zolt Ehr mit heftelen (kihúzva): fl 2 42.				
A. 642. den 2. Jenner zalt Ehr	«	6	₰	—
den 6. Marty zolt Ehr mit 2 (??)	«	9	«	—
den 16. Jullio mit Ihme zusammen gerechnet zolt Ehr mit arbeith mir herausz	«	1	«	70
Sum.	fl	16	₰	70
A. 1643. Zolt mit Arbeith 20 Januarj laut unter abratung	fl	6	«	89
den 28. Jullio zalt Ehr mihr	«	4	«	—
den (üres) liehe Ehr mihr Zigln ad f (üres).				

** (Bal oldal): *Herr David Genersich Goldtsch. soll mir:*

A(nno) 639. d(en) 25. Feber nam der H(err):

II. Miskolcz. 1. Eottues Janisch *ex Miskolcz* 1581. junius 2. és 20-án adósságot keres kassai lakos Haláz Gergel-en.

2. Miskolczy Ötvös János 1665. szept. 8-án Sós Péterrel Miskolczra viszik a kassai órást, miről a következő feljegyzés foglaltatik a Kassa városi egykorú jegyzőkönyvben: Miskolczy Ötvös János és Sos Peter vittek el mint kezessegen Miskolczra az ora gyartot ilyen conditioval, hogy tortozzanak ő Klmét illendőképen visszahozni. Ha penigh török miatt történnék veszedelme, tortozzanak azon óra-gyártót *egész városúl kiszabaditani. (!)*

III. Bártfa. Salomon Golttschmid egy, a bártfai tanács által a kassai tanácshoz 1570. nov. 22-én küldött okmányban mint «onser eydterbruder» említtetik.

IV. Rozsnyó. Eotwes Estwan *zu Roznaw* 1577. április 23-án «thuet ain verboth beim Mezarosch Janosch (kassai lakos ellen), auf das gelt, so der Sabo Morton dem Iliasch Janosch im Testament verlassen»

V. Szepsi. 1. Szepsi Ötvös Pál ügyében, kit Szabó István a pinczében ivás közben becsületében megtámadott, tanúkihallgatás folyik a kassai tanács előtt 1636. május 20-án.

2. Szepsi Ötvös György (Georgius Öttuös Zepsiensis) ügyében kassai lakosok: Öttvös Kelemen és Öttvös Gáspárné tanúk 1614. decz. 11-én.

VI. Eperjes. Heinrich Goldschmidt *von Epperies* 1590. decz. 7., 1591. és 1603. április 4-én tilalmakat teszen. Az elsőt «Kalmar Lukaschen» ellen, «das Er von Im zu Gorlicz hab umb 10 fl Pulter kaufft, dieselb begert Er von Im zu zalen etc.» Az utóbbiakat kassai lakosok ellen, némi tartozások miatt.

Nem érdektelen továbbá részint Kassa város idegen-forgalma, részint bár külföldi, — de új ötvöst felderítő voltánál fogva azon feljegyzés sem, mely Kassa város 1601. évi jegyzőkönyvében foglaltatik. Márcz. 23-iki kelettel ugyanis itt az áll, hogy *Christoff Berholt Burger und goldschmid zu Ober-Weinglock, aus der Schlesien*, kérelemmel járul a tanács elé, hogy mert Benedict Kuncznak «in der Vorstadt der H. Adama Scholcz schuldig sey fl 20», azt fizessék ki neki.

A técsői ev. ref. eklézsia szent edényei. Marmarosmegyei Técső városka ref. eklézsiája buzgó donatorok ajándékai folytán néhány figyelemreméltó áldozó edény birtokában van, melyeket e nyáron alkalmam lévén szemügyre vehetni, s miután azok idáig ismertetve sehol sem lettek, e helyütt bátorkodom azokat bemutatni.

1. Aranyozott ezüstfedeles pohár. Magassága: 21·8 cm, alapjának átmérője: 8·3 cm, szájának átmérője: 8·6 cm. Talpa köralakú, mely gombba futó szárba halad; ez viseli a felfelé szeliden szélesülő kupát, mely hengeres. A kupa

2 Ellen breithen schwartzen Seiden Porten ad 18 f	fl	—	«	36
1/2 ℔ Venedischen Reisz a	«	—	«	15
A. 640. den 22. April nam die magdh:				
2 Ellen vngarische schnür ad 9	«	—	«	18
Den 6. Augusty nom ehr.				
2 Ellen schwartzen 2 fingern breit seiden borthen ad 18	«	—	«	3
1 Ellen grin ongorische schnür	«	—	«	10

teste trébelt ornamentekkel ékes; az ornamentek között a kupa derekán három kerek cartouche, melyekben tájképek trébelvék. Félig domborodó fedőjéből console-szerű állványon egy jobbjában lábához leeresztett paizsot, baljában dárdát tartó római prætorianus díszben látható, mely öntés s utólagos ciselirozással van előállítva. A pohár augsburgi munka. Bizonyítják ezt a talp peremére és a fedőre bevert bélyegek, melyek egyike az ismeretes fenyőtoboz, a mester jegye pedig a körbe helyezett D és B betűkből alakított monogramm olyformán, hogy a B a D betűben, ennek függőleges szárával összeszőve, foglal helyet. *Rosenberg* ezen mester nevét nem említi, bár egy augsburgi mesternek teljesen azonos bélyegét közli egy «weissilberner getriebener Pokal mit Deckel»-ről, mely A. S Drey tulajdonában van Münchenben, továbbá egy «vergoldeter Pokal mit halbkugelformiger Cuppa»-ról, melynek tulajdonosa gróf Andrássy Manó s mely serleg az 1884. évi budapesti ötvösmű-kiállításon is látható volt.*)

2. *Aranyozott ezüst kehely, kenyértállal.* A rendes kehelyalakú áldozó pohár magassága 23·4 cm, alapja 10·5, a cuppa átmérője 10·5 cm. Talpa hatkarélyú, síma; szára hatélü, mely 2 cm vastagságú, elliptikus, lapos gombba megy át A cuppa alsó része lefelé hegyesedő vert hólyagokkal diszített, melyek körülbelől a 11 cmnyi cuppának felét foglalják el.

A cuppa pereme alatt bevésve e felírás:

EGYNEHANY : ISTENFELOE EMBER CZINALTATTA
ISTEN TIZTESSEGERE 1659.

A kenyértál köralakú, átmérője 17 cm; aranyozott ezüst, egészen síma. Körirata:

TECZO : VAROSA : CZINALTATTA : ISTEN : TIZTESSEGERE : ANNO :
DOMINI : 1659.

Bélyeg sem a kelyhen, sem a tálon nincsen, mi a proveniencziát meghatározhatná, valószínű azonban, hogy hazai ötvösmunka. A technika jellege épen csak kielégítő.

3. *Kenyértál.* Szabályos nyolczszögletűre készült ezüstből, tűzben aranyozva. Átmérője 18 cm. A szegélyt kiemelkedő kettős lécz képezi; a sokszög sarkaiban egy-egy viráglevél-motivum van bevésve vonalkákkal, a tányér közepén ugyancsak bevésve két czímer: a *Barcsay*-é, mely leveles korona fölött kardot tartó, nyíllal átlőtt pánczélos kart mutat, ugyanezen sisakdíszszel. A czímer körirata:

BARCZI ▲ AKOS ▲ CZINALTATA ▲ IST ▲ TIS ▲ EKLE ▲ SZ ▲ MA ▲ 1647 ▲

A másik czímer a Szalánczy-féle: jobbra ágaskodó oroszlán, mellső karmaiban kecskefejet tartván. A paizs sisakot és oromdíszt nélkülöz. A czímer körirata:

SZALAN ▲ CZI ▲ ERZEBET ▲ ANNo 1647 :

Mindkét czímert levélkoszorú köríti.

A tányéron bélyeget nem láthatni. Adományozója: Barcsay Ákos és ennek második neje: Szalánczy Erzsébet. Az adományozás esztendejében Barcsay Huszt várának kapitánya volt. Valószínűleg hazai munka. A technika jellege jó.

4. Aranyozott ezüst kehely. Magassága 30·1 cm, átmérője 11 cm. Egészen síma, egyszerű vert munka. Mestere *Szent-Péteri* pesti ötvös, mit a talpába bevert három bélyeg bizonyít. Az egyik elliptikus mezőben Szent-Péteri nevét, a másik PESTH városát, a harmadik az évszámot és a fém finomságát tartalmazza: 1841. 13.

Privát birtokban Úrmezőn egy részben aranyozott ezüstből készült poharat láttam, melynek magassága 14·5, alapjának átmérője 8, szájának átmérője 10·9 cm. volt. A pohár szája körül vésett levél és ágdísz fut körül, mely alatt lombdíszszel körűlvett paizsban a Gots-család czímere van bevésve. A paizsalak kigyón vagy gyíkon álló madarat (gólyát?) ábrázol, mely csőrében egyenes tárgyat tart. A czímer körirata:

GOTS · SARA · ANNO · 1691.

A pohár fenekén egy bélyeg, mely készítőjének nevét tartalmazza: egy **D** és **B** betűkből alkotott monogramm olyképen, hogy a **B** betű a **D** betűben, ennek függőleges szárával összeforrva, foglal helyet, úgy azonban, hogy a B betű teljesen kitölti a tért a D üres mezejében. Ezen monogramm nem tévesztendő össze egy augsburgi mester azon jelzésével, melynél a B betű a D szárán a végek érintése nélkül van elhelyezve.

Ezen, poharunkon is előforduló, D B betűs bélyeggel *hazai* ötvös tárgyainkon elég sűrűen találkozunk. Hogy egy néhányat említsek, idézem az ötvösműkiállítás lajstromában a IV. ter. 61. lapon leírt fedeles kupát; kiállította a kolozsvári ref. egyház; az V. ter. 31. lapon leírt 12 tányért a Teleky-czímerrel; az V. ter. 22. lapen foglalt, Árva Vér Judit czímerével ékített egybenjáró poharat, végre az V. ter. 21. lapon tárgyalt Alexius Bethlen-féle poharat 1667-ből, mint a mely tárgyak mindannyia az említett DB betűs mester-monogrammal el van látva. Ebből bizvást következtethetjük, hogy e mester nevét hazai ötvöseink sorában kell keresnünk, mire már az idézett ötvöstárgyak magyaros kivitele is feljogosít.

Ugyancsak Úrmezőn, az odavaló ev. ref. egyház tulajdonát képező, egy félgömb-alakú cuppával bíró kisebb áldozó serleget láttam, mely kitünő, úgynevezett bőrtűs munka s magában is megérdemelne külön leírást. Bélyeg nincsen rajta, de valószinű, hogy erdélyi munka.

Kassa. *Mihalik József.*

MAGYAR DÍSZÖLTÖNYÖK A FRAKNÓI KINCSTÁRBAN.

Ugyanezen a czímen már a múlt évben volt alkalmam e folyóirat olvasói előtt a bécsi történeti és néprajzi costume-kiállítás néhány igen becses ruhadarabját bemutatni.* Löwy bécsi fényképész igen sikerült fénynyomatú táblákban megörökíti a gazdag kiállítás emlékeit és dr. Mas-

* «Arch. Ért.» 1892. 240—243. ll.

ner, a kiállitás egyik főrendezője rövid ismertető szöveggel kíséri azokat. E fényképes kiadvány legutóbb megjelent két füzetében * ismét találkozunk a fraknói világhírű kincstár három ereklyetárgyával, mind a három az Esterházyak régi hagyatékából való és a család történetével szorosan összefügg. Az első helyen bemutatott zeke, egy régi följegyzés szerint, Oláh Miklós fiatalabb éveiből 1530-ból való. Masner véleménye szerint 1611 táján kerülhetett a becses darab Esterházyék tulajdonába, mikor Esterházy Miklós nádor Oláh primás († 1568) nővérének dédunokáját, a gazdag Dersffy Ursulát, nőül vette. A zeke persa brokátból való, melynek nagy idomu mustrája az ügyes szabás által szépen érvényesül. A szövet ezüsttel átszőtt fehér alapját széles aranyos sávok tojásdad mezőkre osztják, a sávok szegélye zöldes és aranyán váltakozva vörös szegélyű rózsák és palmettek ismétlődnek, az így bekeretelt mezőben nagy aranyos palmett körül zöld növényindák és vörös szegfűbimbók és virágok díszlenek. A zeke idoma csak kevéssé tér el attól, melylyel a fraknói kincstárban őrzött I. Mátyás-féle zeke bír. Itt is mint ott szélesen visszahajtott gallér nyúlik a vállakig, s újjai, melyek a váll táján fölhasítvák, jóformán oly hosszúak, a mikor üresen lelógnak, mint maga a zeke; csak a melltáj szabása kissé más e későbbi darabnál, inkább testhez álló a felső része, s csak alább bővül úgy mint a korábbi mintánál láttuk, úgy hogy korra is idomra is közepett áll a Mátyás király eredeti és Zrínyi Miklós képen ábrázolt (756. l.) zekéje között. — A 2. számú ábra szintén a fraknói kincstárból való férfiöltönyt, ezuttal XVII. századi dolmányt ábrázol, szabása egészben a XVI. századi zeke formájának folytatása, de a nyakán már nem visszahajló, de alacsony álló gallér van és bő ujjai csak derékig érnek. Kelméje violaszinü bársony és mellét tizenkét gomb s ugyanannyi sujtásos szallagsor ékíti, ezek kék selyemből valók, mely arany- és ezüstszálakkal van átszőve. Legbecsesebb a 3. szám alatt bemutatott XVII-ik századi magyar szoknya. Kékszínű súlyos bársonyból való s az akkor európai divat szerint néhány lábnyi átmérővel biró, szélesre terjedő, tölcsérded kasra huzták, míg a derék szorosan testhez simúlt s elől sújtásos magyar prusztlikban nyílt. A prusztlik mostani alapja későbbi bélés, ellenben a legpompásabb régi magyar mustrákat állítja elénk a derék hátait s a ruhának alulról fölfelé jó két harmadrészét borító dús hímzés, mely arany- s ezüstszálakból erősen kidomborodik és bőségesen közberakott nemes korállal van borítva. Legalúl keskeny szegély fut körül s fölötte egy szélesebb bokrétaféle s mellette egy nyulánk virágforma váltakozik, a fölhasznált idomok gránátot, négylevelű rózsát, tulipánokat és nyolczszirmú keresztvirágokat példáznak.

* Dr. Karl Masner. Die Costümausstellung im k. k. österreichischen Museum, 1891. 2. és 3. füzet.

1. Állítólag Oláh Miklós fiatalkori zekéje 1530-ból.

3. Tököly Éva menyasszonyi ruhája 1672-ből

2. XVII. századi dolmány

DÍSZÖLTÖNYÖK A FRAKNÓI KINCSTÁRBAN.

Könnyen elképzelhető, hogy ily dúsgazdag díszruha nem közönséges halandó számára készült. Csakugyan tényleg egész hitelesen tudva van, hogy az Esterházyak egyik ősanyjáé volt, Tököly Éva menyasszonyi ruhája volt, mikor 1672-ben 13 éves korában Esterházy Pál nádorral az oltár elé állott, s hogy a herczegné azután is nagy becsben tartotta e ruhát, abból is kitűnik, hogy az Esterházyak Fraknóban őrzött egyik olajfestményén e ruhájában van megörökítve, a hogy egy más képén férje Pál herczeg szintén abban a díszes dolmányában van ábrázolva, melyet még ma is őriz a fraknói kincstár.*

K—r B—a.

CSALÁDI CZÍMEREK HAZAI EMLÉKEKEN.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Mikor a Siebmacher-féle mű hazai osztálya megindult, e folyóirat szakértői tollból hozott heraldikus szempontból méltánylást,** ezúttal, mikor e nagy mű jóformán be van fejezve és már csak utolsó pótfüzetét várjuk, időszerű a mű értékét archæologiai tekintetből is méltányolni. A nagybecsű Siebmacher-féle czímeres könyv úgynevezett magyar részét látva, csak egyet sajnálok s ez az, hogy nincs magyarul irva. Ez azonban bizonyos okoknál fogva nem olyan nagy baj, mint a milyennek látszik, mert hazánk heraldikájának és nemes családai genealogiájának a németül olvasó tudós világgal való megismertetését teszi lehetővé s csak annyiban káros, hogy épen mert czéljának megfelelő és jó, aligha fog valakinek eszébe jutni, egy ily fajta művet magyar nyelven is kiadni, s ez mindaddig lesz irodalmunk kárára, míg a Nagy Iván, dr. Csánki (Magyar tört. földrajz) és a Siebmacher-féle művek segítségével nem irják meg a magyar családok történetét.

A nagyszabásu gyüjtőmű első hat füzetét a magyar genealogia úttörője, Nagy Iván, és a magyar heraldika megalapítója, Csergheö Géza, együtt szerkesztették. A 7-ik füzettől végig pedig utóbbi egyedül, míg a pótfüzeteket ismét Csergheö és Csoma József együtt. Tehát jóval nagyobb részét Csergheö magában. Mind a mellett, hogy az ilynemü művek szerkesztésével járó fáradság egyedül csak az ő vállát terhelte, annak értéke nem csökkent, hanem — különösen az egyöntetűség tekintetében — fokozódott.

A szerzők kitűzött czéljaikat az elő- és zárószóban jelezték, a mikor azt mondták, hogy újabb művükkel Nagy Iván «Magyarország családai»-t szándékozták kiegésziteni s a magyarországi nemes családok történetét, genealogiáját, heraldikáját a németül olvasó külfölddel is megismertetni. Most a mikor nemcsak maga a főrésze, hanem a pótfüzetek közül is kettő közkézen forog, mindenki láthatja, hogy e czélokat mennyire érték el. A ki e művet figyelmesen szemléli, be fogja látni, hogy annak, a ki czéltudatosan és sikeresen akar család-

* Lásd «A. E.» 1892. 243. l. 4. számú ábra.

** Arch. Ért. 1886. VI. 272—227.

tani tájékozottságra szert tenni, Nagy Iván műve mellett okvetetlen a Siebmacher-féle czímeres könyvet is kell tanulmányoznia.

A prospectus szerint 28 füzetben (mindenikben 16 táblát 12 czímerrel számítva) 5476 czímert várhatott az olvasó, kapott pedig (504 táblán) 6048-at és ezeken kívül az eddig megjelent két pótfüzetben (36 táblán) 432-őt, tehát összesen 6480 czímert. Ezekhez fognak még a 3-ik pótfüzet czímerei is járulni. E czímerek között vannak mindazok, melyeket Nagy Iván közölt volt azzal a különbséggel, hogy a nem szabatosan bemutatottak helyesbítve jelentek meg és ezeken kívül több ezer olyan czímer is, melyek Nagy Iván művében nincsenek meg.

Az a mit most a czímerekről mondottam, a szövegre nézve is áll, melynek minden egyes czikkelye kimerítő, de rövid és tömör, semmi fölöslegest nem tartalmaz s oly becses idézetekkel és megjegyzésekkel van gazdagítva, hogy az, a ki genealogiai, heraldikai, sphragistikai, fegyver- vagy ruházat-ismereti, műipari stb. tanulmányt végez, forrásokra való számos utalásokat talál benne.

Ez az, a mi a hazai archæologia tekintetében értékét fölötte növeli. Érezte ezt dr. Szendrei János úr is, ki az Arch. Értesítő 1891—1892. évi folyamaiban megjelent «Magyar viseletképek czímeres leveleinken» czímű értekezése közben lépten-nyomon idézi e művet, de sajnos, nem azzal az elismeréssel, melyet megérdemel. Adatait fölhasználva, több helyen túlkövetelő megjegyzéseket tesz.

Nem szabad elfelejteni, hogy egy armorialból az ábrákat nem lehet egyszerűen átvenni valamely fegyver- vagy costume-tani műbe, mert az ilyentől nem lehet nagymértékben rajzolt képeket követelni. Siebmacher pedig nem fegyver- vagy costumetani encyclopædia, hanem czímeres könyv, melynél egyébnek nem is akar látszani s ha a heraldikán kívül számtalan más tudományt művelő tudóst tesz egyre-másra figyelmessé, többet tett, mint a mit igért és ezért elismerést érdemel. Az efféle művek ábráinak mértéke előre meg van szabva és pedig első sorban a heraldikusnak szükséges módon. E mérték nem elég nagy arra, hogy costume- és fegyverzeti részleteket lehessen róla tanulmányozni a nélkül, hogy az eredetit megnéznők, de erre mindig rámutatnak a szerzők, idézik, hogy hol van az armalis, pecsét vagy egyéb műtárgy, mely a közlött czímernek eredetije s e szerint, hála lelkiismeretességüknek, mindenki könnyen megtekintheti azt. Milyen terjedelmű lett volna az úgy is szerfölött nagy munka, ha benne minden egyes czímer az eredeti mértékben lenne ábrázolva!

Egyébiránt jó lesz megjegyeznünk, hogy nemcsak a Siebmacher-féle czímerek, de néha az eredetiek sem elég nagyok arra, hogy costume- vagy fegyverzeti részleteket lehessen róluk tanulmányozni.

A szóban forgó czímeres könyv e része heraldikánk sajátságánál fogva több ezer olyan czímert közöl, melyeken vértezett, fegyveres lovagok, huszárok, vértes karok, fegyverek stb. vannak, de ezek túlnyomóan nagyobb részének — fegyverzet- vagy viselet tanulmányozásra való tekintetben — alig van tudományos értéke, mert sokszor újabb korban adományozott czímereken is vannak sisakok, vértezett lovagok stb. ábrázolva, melyeket ahoz nem értő olyan emberek készítettek, kik efféle tárgyakat a valóságban nem láttak s csak többé-kevésbbé jó régi minták után rajzoltak többé-kevésbbé jól.

Sok czímernek van costume- vagy fegyvertani értéke ; de nagyon óvatosnak kell lenni a sok, fegyvert s ruhát mutató czímerek közül azoknak kiválasztásánál, melyeket ez irányban való tanulmányozás tárgyaul el lehet fogadni és semmi esetre sem szabad valamely armorial ábráival beérnünk, mert azok a helyszűke miatt s azért, mert rájuk nézve csak a heraldikus momentum mérvadó, nem lehetnek minden részletben pontosak és megbizhatók. Demay világhírű «Le costume au moyen âge d'aprés les sceaux» czímű művéből is azt látjuk, hogy az eredeti pecséteket vette munkájának alapjául s nekünk is azt kell tennünk, a mi ma félannyi munkába kerül mint Siebmacher megjelenése előtt, mert az e czélra alkalmas pecsétek, armalisok stb. nagyrészét nem kell keresnünk, könnyen megkaphatjuk, ha a magyar Siebmacher szerkesztőinek idézetei s megjegyzései után indulunk. Az, a ki e monumentalis mű egyes czikkelyeit az azoknak alapul szolgáló s azokat kiegészítő idézetekkel figyelemmel olvassa, meg fog arról győződni, hogy ez nemcsak a leggazdagabb czímeres könyv, hanem a magyar armálisok, régi czímeres kéziratok, olyan pecsétek, sírkövek, érmek, pénzek, ötvösműtárgyak, faragványok, arczképek stb. legtartalmasabb statisztikája, melyeken czímerek láthatók.

Tehát óriási szolgálatot tett e nagy gyüjtőmű mindenfajta hazai történelmi kutatásnak, különösen pedig az archæologiának, mert a műemlékek tanulmányát lényegesen megkönnyíti és már eddig is jelesen bevált, nevezetesen, a mikor az 1884. ötvösműkiállításon fölhalmozott emlékek czímereit kellett megállapitani és a közönségesen ismert Tarnóczy-féle gyűrűgyüjtemény czímerrel ékesített tárgyainak eredete e mű segítségével a legtöbb esetben meghatározható volt. De mindezeknél élénkebben hirdeti a gazdag adatgyűjtemény becses voltát az itt közlendő áttekintés, mely föltünteti, hogy a festett, faragott, vésett stb. emlékeknek minő óriási tömegéről van benne tudományos anyag összegyűjtve.

Az áttekintés az archæologiábau divó tárgyi és időrendi sor szerint foglalja össze az egész munkában elszórt adatokat és azt vélem, hogy vele nemcsak e folyóirat olvasóinak teszek szolgálatot.

I. Családi czímerek armalisokon : 1327 Donch cs. Róbert Károly hat kakastollat adományoz sisakdíszül, bécsi titkos levéltár, lásd Nagy Imre Anjoukori oklevéltár ; 1398 Szentlőrinczi cs. (festett czímer nélkül), eredetije a Nemzeti Muzeum levéltárában ; 1401 semsei Semsey cs. eredeti ? ; 1405 kapivári Kapi cs. (Théténi Haraszty I.), eredeti a Kapiak levéltárában ; 1409 horogszegi Szilágyi cs. eredetije ? ; 1411 hideghéti Hideghéti eredeti ? (Garázda) ; 1414 Eresztvény cs. eredetije a Festetichek levéltárában ; 1414 vajai Vay cs. eredeti a családi levéltárban ; 1415 Buzlay (és Nádasdy II.) cs. eredeti a Fejérváry Károly-féle kéziratban N. Muzeum ; 1415 Előjáró cs. eredetije a Festetichek levéltárában ; 1415 kis és nagy-dobai Dobay cs. ered. ? 1415 Hotvafői cs. ered. N. Muzeum levéltárában ; (Turul 1884.) 1415 Komjáthy cs. eredetije Komjáthy Béla úrnál ; 1415 Recsky cs. eredetije a családi levéltárban ; 1415 Réz cs. ered. a Nemzeti Muzeum levéltárában ; 1415 Tamásfalvi cs. eredetije Nagy Iván gyüjteményében (facsimile Nyáry Herald. Vezérfonal) ; 1415 Vadkerti cs. eredetije a Kisfaludy-levéltárban N. Muzeum ; 1416 Garay cs. eredetije a Zay-levéltárban ; 1417

békási Békásy cs. eredeti a csal. levéltárban ; 1417 bodafalvi Boda cs. ered ? (Nyáry Herald. Vezérfonala) ; 1417 petrii Ders cs. eredeti a leleszi levéltárban ; 1417 petneházi Petneházy ered. a N. Muzeum levéltárában (Turul 1888) ; 1417 Tordasy cs. eredeti a Békásyak levéltárában ; 1418 eszeni és polyánkai Chapy cs. (Agoczy, Bocskay, Szürtei) eredetije a Vécseyek levéltárában ; 1418 Csontos cs. ered. ? ; 1418 hassagyi és alattyáni Farkas cs. ered. a jászói levéltárban ; 1418 Geráldfalvai cs. costume-tani tekintetben érdekes a sisakdísz süvege, eredeti a jászói levéltárban ; 1418 Gyalokay cs. eredetije Gyalokay Lajos tulajdonában (Turul 1893) ; 1418 delnei Kakas (Komlossy, Uz) cs. ered. a jászói levéltárban ; 1418 Macholay cs. eredetije az országos levéltárban ; 1418 Moghi cs. costume-tani tekintetében érdekes, ered. a N. Muzeumban ; 1418 Nagymihályi (Bánffy, Eödönffy, Eördögh, Pongrácz, Sztáray, Thibay, Vinnai, Zobránczi) cs. ered. a Sztárayak levéltárában ; 1418 Olsvay cs. czímere sisakdíszének süvege costume-tani tekintetben érdekes, eredetije a jászói levéltárban ; 1418 sováry Soós cs. eredetije a családi levéltárban N. Muzeum ; 1418 gálszéchi Széchy II. cs. eredetije a Vécseyek levéltárában (Turul 1885) ; 1418 szecsődi Szecsődy cs. ered. a családi levéltárban ; 1418 egyházas- és vásáros-szerdahelyi Szerdahelyi I. cs. eredetije a Vécseyek levéltárában (Turul 1885) ; 1418 lászlókarchai Török cs. eredetije Nagy Iván gyüjteményében ; 1418 Vidffy cs. eredetije a Kubinyi csal. levélt. (Turul 1885) ; 1418 Zemlényi cs. eredetije a Bárczay-család levéltárában (Turul 1893) ; 1419 kisfaludi Kisfaludy cs. eredetije a családi levéltárban Nemz. Muzeum ; 1420 iktári Bethlen cs. eredetije ? ; 1421 bárczai Bárczay cs. ered. családi levéltár (Turul 1891) ; 1422 Leszteméry cs. másolata a N. Muzeum levéltárában ; 1423 benyói és urbanoi Benyovszky cs. eredeti ? ; 1430 Bezerédj cs. eredetije a családi levéltárban ; 1430 zagrabiai Daby cs. eredetije Mármaros-vármegye levéltárában ; 1430 marsovai Marsovszky cs. eredetije Nagy Iván gyűjteményében (?) ; 1431 karancs-berényi Berényi cs. eredetije a N. Muzeumban ; 1431 Borothva cs. eredetije a N. Muzeumban ; 1431 jánoki és nagyszuhai Jánoky cs. eredetije Csoma J. levéltárában ; 1431 Jersay cs. eredetije a N. Muzeumban; 1431 jánoki Vajday cs. eredetije Csoma J. levéltárában ; 1431 paczali Peres cs. eredetije a N. Muzeumban ; 1431 Szent-Balásy cs. eredetije a N. Muzeumban ; 1432 mérai Peteő cs. eredetije a jászói levéltárban ; Szlopnay cs. eredetije a N. Muzeumban (Turul 1887) ; 1433 hallerkői Haller cs. eredetije a Hallerek nemzetségi könyvében ; 1434 bachyai Dempse cs. eredetije az Országos levéltárban ; Kistárkányi cs. eredetije az Országos levéltárban ; 1435 szentkirályi Zsoldos cs. eredetije az Országos levéltárban ; 1437 Azziwelgi cs. eredetije a N. Muzeum levéltárában (Turul 1885) ; 1437 Laky cs. eredetije az Orsz. levéltárban ; 1437 Pátrohi cs. eredetije ? facsimile (b. Nyáry H. Vezérfonal) ; 1440 ádámföldi Bornemissza cs. eredetije a családi levéltárban ; 1443 Kulpy cs. eredetije az Orsz. levéltárban ; 1447 Pogány II. cs. eredetije a Bethlen-levéltárban N. Muzeum ; 1453 Fodor III. cs. eredetije a N. Muzeum levéltárában ; 1453 hunyadi Hunyady cs. eredetije az Orsz. levéltárban ; 1453 Király I. cs. eredetije Szatmár vármegye levéltárában ; 1453 lövöi és lövöpetri Leövey cs. eredetije a családi levéltárban (Turul 1888 156-ik lap, 1889 54-ik lap) ; 1456 Arapataky cs. eredetije a N. Muzeum levéltárában ; 1456 csatosszeghi és szentsimoni Cható

cs. ered. a N. Muzeumban ; 1456 Csery cs. eredetije a Kubinyiak levéltárában ; 1456 bethlenfalvi Fodor cs. ered. Orsz. levéltár ; 1456 Szárcsády cs. eredetije a Kubinyiak levéltárában (Turul 1887 II. 66—68. l.) ; 1456 nagyiklódi és nagyercsei Tholdalaghi cs. másolata Adami Scuta Genl. ; 1456 bethlenfalvi Thurzó cs. eredetije az orsz. levéltárban fasc. 828, 3. sz. ; 1458 czobor-szent-mihályi Czobor cs. eredetije ? (hiteles másolata sincs) ; 1459 bazini Szent-Györgyi (III. Fridrik német császártól mint magyar királytól) czímerjavítás eredetije az orsz. levéltárban D. O. 15371) és az 1462 Chazary cs. eredetije a N. Muzeumban ; 1462 petneházi Petneházi cs. eredetije a N. Muzeum levéltárában (Turul 1888 I. 11—14-ik lap) ; 1466 mariasoczi Eördögh cs. eredetije Orsz. levéltár ; 1466 szentilonai Knezevich cs. eredetije ? ; 1466 Nagy II. cs. eredetije a Rédeyek levéltárában N. Muzeum ; kis-rédei Rédey cs. eredetije a családi levéltárban, N. Muzeumban ; 1467 gosztonyi, krencsi és kövesszarvi Gosztonyi cs. hitelesített másolat az országos levéltárban. N. R. A. 1094—14. (Turul 1887 I, II.) 1467 puchói és csókai Marczibányi cs. eredetije ? ; 1471 óvári és szarvaskendi Sibrik cs. eredetije Pauer Iván gyűjteményében ; 1474 kaposmérei Mérey cs. eredetije Szalay A. tulajdonában ; 1481 enyingi Török cs. eredetije gróf Festetich Alfonz tulajdonában ; 1488 hradnai Holy cs. eredetije a N. Muz. levéltárában ; 1489 erdődi Bakócz cs. eredetije az Erdődyek galgóczi levéltárában ; sánkfalvi Sánkfalvi (Lazó, Heős) eredetije az Orsz. levéltárban ; 1491 kesseleőkeői Majthényi cs. eredetije az Orsz. levéltárban 19744 ; 1496 butkai Butkay cs. eredetije Nagy Iván gyűjteményében ; 1496 ráskai Ráskay cs. eredetije a Butkay armalis, mint főczímerszerzőé ; 1496 butkai Sándor cs. eredetije Nagy Iván gyüjteményében ; 1497 felső-kubinyi, nagy-olaszi és deménfalvi Kubinyi cs. eredetije a családi levéltárban (?) ; 14 ? ? bothfalvi Both cs. eredetije a családi levéltárban, gyönyörű festés ; 14 ? ? Györögi cs. eredetije az Úz cs. levéltárában ; 14 ? ? Herencsényi cs. eredetije a Sréter-család levéltárában, costume-tani tekintetben érdekes (lásd b. Nyáry H. Vezérfon.) ; 1500 Hernalt ; 1502 Thelegdy cs. eredetije a Csákyak lőcsei levéltárában (Turul 1890 II, 63—65-ik lap) ; 1504 Mariássy cs. eredetije a családi levéltárban N. Muzeum ; 1505 csicseri Csicseri cs. eredeti a családi levéltárban, Orsz. levéltár ; 1506 Dombay I. cs. eredetije ? lásd Nagy Iván M. csal. ; 1507 zelestei Gosztonyi cs. lásd a kassai formulás könyvben (Turul, 1891 194. lap) ; 1507 bélteki Drágffy cs. eredetije a Mednyánszkyak levéltárában ; 1507 vajai Ibrányi cs. eredetije az Orsz. levéltárban ; 1507 gersei Pethő cs. eredetije a Sztárayak levéltárában, costume-tani tekintetben rendkivül érdekes ; 1507 vajai Vay cs. eredetije az Orsz. levéltárban ; 1507 hajnácskői és hernádvécsei Vécsey cs. eredetije a családi levéltárban (Turul) ; 1509 hodászi és jánosii Kánthor cs. eredetije Ipolyi A. hagyatékában ; 1510 nádasdi Erchi cs. ered. ? ; 1510 Szeremléni cs. ered. ? (Turul 1891, II. 61.) 1511 Vátthyon cs. eredetije az Orsz. levéltárban, costume-tani tekintetben érdekes ; 1513 Alpáry cs. ered. Csoma J. gyüjteményében ; 1513 Tornallyay cs. eredeti a családi levéltárban ; 1514 magyarbényei Radák cs. Liber Regius ; 1514 lugosi Bruz cs. eredetije ? ; 1515 Füzy cs. eredetije a családi levéltárban ; 1515 brassói Bryganth cs. ered. a leleszi levéltárban, gyönyörű festés ; 1518 kis-serenyi Serényi ; 1519 Dobay II. cs. eredetije Orsz. levéltár 29885 ; 1519 Geréb cs. eredetije Orsz. levéltár 773 (24) ; Kanizsay

s. ered. Orsz. levéltár; 15?? homoród-szent-mártoni Biró cs. ered.?; 1520 borsiczi Borsiczky cs. hitelesített másolata?; 1520 Várkony cs. eredetije az Orsz. levéltárban; 1522 Gellyey cs. eredetije a N. Muzeumban; 1523 zerdahelyi Imreffy cs. eredetije Pauer Iván gyüjteményében; 1523 Petrecz cs. eredetije az orsz. levéltárban; 1525 bisztriczai Dobokay cs. eredetije az Országos levéltárban; 1525 Salzer cs. eredetije az Orsz. levéltárban, ghimesi és gácsi Forgách családi levéltárában, N. Muzeumban; 1526 attaki Bosnyak cs. eredetije? (Codex. Com. Károlyi III.)

A fölsoroltakon kívül több ezer XVI., XVII., XVIII. és XIX. évszázbeli, eredeti armalis, a Liber Regiusra történt vonatkozások, hiteles másolatok, továbbá Adami, Marsovszky, Fejérváry, Csergheö Ferencz stb. kéziratos műveire való vonatkozások.

II. Czímeres pecsétek: XIII. évszáz. 1236 Gútkeled nemzetségbeli Leustách (Arch. Ért. XI.); 1250 Buzáth nemzetségbeli Buzáth Miklós bán; 1250 Gutkeled nemzetségbeli István szlavoniai bán (Nyáry Her. Vezérf.); 1268 Csányi Csák magister; 1271 Magister Demetrius Chák; 1272 Gútkeled nemzetségbeli Comes Hodos (Nyáry Her. Vezérf.); 1272 Sándorfia Sándor országbíró (Kubinyi: Árpádkori okmánytár); 1278 Chák nemzetségbelí Péter nádor (Kubinyi: Árpádkori okmánytár); 1285 Donch Demeter sárosi főispán (Orsz. levéltár 2216); 1299 Aba nemzetségbeli Omode nádor (Orsz. levéltár D. O. 11,299); Ákos nemzetségbeli Ernei bán fia István (Orsz. levéltár 2216).

XIV. Évszáz. 1302bazini Szentgyörgyi Ábrahám (Arch. Ért. 1878); 1311 Ákos nemzetségbeli Ernei bán fia István nádor (Nyáry Herald. Vezérf.); 1322 Debreczeni Dósa nádor (Arch. Ért. 1879); 1314 Lampert országbiró (Arch. Ért. 1878); 1333 Aba nemzetségbeli Demeter tárnok pecsétje (Arch. Ért. XIII.); 1333 Zeleméry Mihály szabolcsi főispán (Anjoukori okmánytár III.); 1337 Drugeth Vilmos nádor (Nyáry Her. Vezérfonal); 1346 Bogus de Osgyán vice comes et castellanus de Scepus (Mariassy-levéltár N. Muzeum); 1347 Mátyásfia Oliver de genere Ráthold (Rajcsányi, Orsz. levéltár); 1348 Paul de Nag Mortun judex curiæ (Pray de Sigillis); 1352 Comes Thomas judex curiæ (széchényi Szécsényi), (Rajcsányi, Orsz. levéltár); 1353 Thomas Zecheni (Rajcsányi); 1356 Konth nádor; 1355 Comes Nic. de Széch jud. curiæ; 1358 ugyanaz (orsz. levéltár 5813 és 4683); 1358 G. de Rosály (Csoma J. levéltárában); 1359 Joh. de Zobonya (Kisfaludy-levéltár N. Muzeum); 1363 Kanisay István bán és püspök (Arch. Ért. 1878); 1363 Kanisay István püspök (Nagy Imre, egyházi pecsét); 1365 Egervári Mihály vasvármegyei alispán (Orsz. levéltár 25852); 1368 (Thelegdi) Thomas de genere Chanád esztergomi érsek (Orsz. levéltár 5672); 1368 Joh. de Palást beregi alispán (Turul 1884); 1370 Nagymihályi Györgyfia János (Sztáray-levéltár); 1373 Peter Chyrke vicebanus (Orsz. levéltár); 1377 Valentinus Alsáni pécsi püspök (Orsz. levéltár és N. Muzeum); 1377 Somosy János fia Pál (Nagy Gy. Sztáray Codex); 1380 Kazai Kakas László (Századok 1880); 1384 Elefanty Lajos kalocsai érsek (Arch. Ért. XIII.); 1384 Oszlányi János pecsétje (Orsz. levéltár D. O. 7350); 1389 Mag. Steph. fil. Joannis de Athina (Orsz. levéltár 71527); 1391 Losonczy László erdélyi vajda (Nyáry Her. Vezérf.); 1391 Losonczy István bán; 1392 Comes Joannes de Kapla judex Curiæ (orsz.

levéltár) ; 1393 Tari László (Orsz. levéltár 26571) ; 1393 Leustach Ilsvay (Nemz. Muzeum) ; 1394 Szentgyörgyi Tamás (Nyáry Herald. Vezérf.) ; 1395 Stibor erdélyi vajda (Wagner Coll. geneal I.) ; 1395 Pásztohi Domokos fia János országbiró ; 1396 Leustach Ilsvay nádor (N. Muzeum) ; 1397 Stibor vajda (Nyáry Herald. Vezérf.) ; 1399 Comes Frank de Zechen judex curiæ ; 1399 Georgius Jakch de Kusaly (Nyáry Her. Vezérf.) ; 13 ? ? Osl.

XV. évszáz. 1403 Marczali Miklós erdélyi alvajda ; 1403 Nadabi István (Orsz. levéltár 30149) ; 1404 Comes Nicolaus (Treutel) judex curiæ (Orsz. levéltár 5813); 1440 Péchy Pál bán (Orsz. levéltár 35323) ; 1407 Dobokai János ; 1407 Szentgyörgyi Péter (Pozsony város levéltára) ; 1408 Cheh Péter (Orsz. levéltár 9452); 1408 Dobokai János (orsz. levéltár 30109) ; 1408 Joannes filius Henrici de Thamás (Teleki-levéltár) ; 1409 Rozgonyi Simon (Wagner Dec. III.) ; 1410 Stibor János egri püspök (Wagner) ; 1411 Rozgonyi Simon (Nyáry H. Vezérf.) ; 1411 Földémesi Imre barsi alispán (Forgách-levéltár N. Muzeum) ; 1412 chebi Orosz László (Arch. Ért. XIII.) ; 1412 teremhegyi Bika János alnádor (Keczer Miklós levéltára) ; 1412 monoszlói Csupor Pál bán pecsétje ; 1413 Nadabi László (Orsz. lev. D. O. 28153) ; 1414 (Scolari) Ozorai Pipo (Orsz. levélt. 24933.) ; 1415 Perényi Péter országbíró (Orsz. levélt. D. O. 10384) ; 1415 Dolhay Péter ; 1417 v.-keszi Lépes (Szász levéltár) ; 1417 Lépes (Szász Nemzeti Muzeum) ; 1419 rimaszéchi Széchi János ; 1420 lévai Cheh Péter (Országos levéltár 10874) ; 1423 zsegrai Pócs Péter fia Mihály sárosi alispán ; 1425 Lazarus de Fanchoka (Csoma J. levéltára) ; 1427 Lepes (Szász Nemzeti Muzeum) ; 1429 Daróczi Thibold fia László (Országos levéltár D. O. 12095) ; 1431 Matko de Ragusa (Kállay-levéltár Nemzeti Muzeum 652) ; 1432 Barnabas Cyre (Csire álmosdi) pohárnok (Kállay-levélt. N. Muzeum) ; 1433 Rikalff de Tharkew fia György (Országos levélt. 30315) ; 1436 Mathko Tallóczy horvát bán (Orsz. levélt. D. O. 33165) ; 1437 asszonyfalvai Osth Ferencz fia László (Orsz. levéltár 13076) ; 1438 Bresanovicz, Prathai Comes (Orsz. levéltár 35063) ; 1438 Comes Stefanus filius Joan. de Chépanfalva jud. nob de Scepus (Orsz. levéltár 13143) ; 1438 Maróti László (Orsz. levéltár) ; 1439 csege-kátai Kátay (Orsz. levéltár) ; 1439 Vizaknai Miklós erdélyi alvajda (Orsz. levéltár 27869) ; 1439 Jacobus de Katha (Orsz. levéltár) ; 1440 Eitzinger Ulrik (bécsi városi levéltár) ; 1440 Vizaknai Miklós erdélyi alvajda (Orsz. levéltár 29471) ; 1440 rima-széchi Széchy Dénes esztergomi érsek ; 1440 Héderváry László (Ibrányi-levéltár N. Muzeum) ; 1440 ártánházi és Kölcsei Bornemissza Boldizsár ; 1440 Hedervári László (Ibrányi-levéltár N. Muzeum) ; 1441 Marczali Imre (Rajcsányi, Orsz. levélt.) ; 1441 Ujlaki Miklós ; 1442 Mathko de Tallóczy horvát bán (Orsz. levéltár 35578) ; 1443 olnodi Zudar Jakab ; 1447 Zudar ugyanaz ; 1449 Garay László nádor ; 1449 rima-szécsi Széchy Dénes esztergomi érsek ; 1452 úrmezei Veresmarthy Bálint (Mariássy-levéltár N. Muzeum); 1453 bályogi Szénásy Hegen László trencséni főispán (Orsz. lev. 25122) ; 1453 Cilley Ulrik ; 1454 orzi Vitéz Osvald (Kassa városi levéltár) ; 1455 Szentgyörgyi Zsigmond ; 1457. Károsy Péter (Orsz. levéltár) ; 1458 vizaknai és vingárdi Geréb János (Reichenau gyüjtem.) ; 1459 Andreas de Kerthwyles (Kállay-lev. N. Muzeum) ; 1459 kölcshosszúmezei Körtvélyesy András egri vicarius (Kállay-levéltár Nemz. Muzeum) ; 1460 Nankenräuther Nabukodonozor (Orsz. levéltár D. O.

15426); 1461 Elefánty András; 1462 Szilassy Vincze váczi püspök (Orsz. lev. 15719); 1462 anarcsi Tegzes Péter (Orsz. lev. D. O. 31785); 1462 Szapolyai Imre; 1463 Egidius de Csarnavoda (Orsz. levéltár 15795); 1464 Darabos (Orsz. levéltár 2459); 1464 Szapolyay Imre; 1465 Szénásy Balyogi Hegen László trencsényi főispánn (Orsz. levéltár 25122); 1465 dengeleghi Pongrácz János erdélyi vajda (Orsz levéltár D. O. 28856); 1465 Pálóczy László (Orsz. levéltár 22116); 1466 Ladislaus Upur (Orsz. levéltár 31857); 1469 Pálóczy Mihály (Orsz. levéltár 22442); 1469 Rhédey János erdélyi alvajda (Orsz. levéltár 29527); 1469 anarcsi Tegzes Péter (Orsz. levéltár D. O. 16789); 1470 dengeleghi Pongrácz János erdélyi vajda (Orsz. levéltár 17035); 1470 Paulus Doncz (Dancs) de Zerdahely (Orsz. levéltár 17078); 1470 nádasdi Darabos László (Orsz. levélt.); 1473. Magyar Balázs (Szász N. Muzeum); 1473 Nicolaus és Joh. de Derenchen (Orsz. levéltár 17456); 1474 Roskoványi Miklós (Csoma J. levéltára); 1477 ugyanaz; 1479 Damianus de Ábrahámfalva (Forgách-levéltár N. Muzeum); 1482 gúthi Országh Mihály nádor; 1482 roskoványi Roskoványi Miklós alispán (Csoma J. levéltára); 1483 Kinisy Pál (Nyáry Herald. Vezérfonala); 1484 Magyar Balázs (Orsz. levéltár, pecsétmutató 24859 XI. tábla); 1485 Veresmarthy Bálint (Mariássy-levéltár a N. Muzeumban); 1486 Losonczy (Rajcsányi); 1487 szerdahelyi Szerdahelyi Miklós, István stb. pecsétjei (Orsz. levéltár 19266); 1490 telegdi Thelegdy (Orsz. levéltár 28646); 1492 Váradi Péter kalocsai érsek; 1492 Joh. Thwba (Orsz. levéltár 2024); 1492 Sombori (magyar-nagy-sombori Sombori-levéltár); 1492 Kalondai György (Orsz. levéltár); 1493 karánsebesi Miklós püspök; 1493 Egervári László bán; 1493 bethlenfalvi Thurzó Teofil; 1493 Nedeczky Péter; 1494 Subith Kristóf (Orsz. levéltár 34545); 1494 nagyemökei Török Bertalan (Orsz. levélt. D. O. 20233); 1494 Kinisy Pál (győri tört. füzetek II.); 1495 kis-dobai Dobay György erdélyi vajda (Orsz. levéltár 29885); 1495 Csáktornyai Ernust (Wagner Dec. II.); 1496 Szapolyai Imre; 1491 Frangepan János; 1497 Göbel Gergely (Gewbel. Gobé); 1498 Csáktornyai Ernust Zsigmond pécsi püspök (Koller, Prolegomena I.); 1498 Csáktornyay (Koller: Prolegomena I.); 1499 Upori Borbála, Czékei János özvegye (Orsz. levélt. 20823); 14 ? ? Osl; 14 ? ? Győr (Nyáry Herald. Vezérf.); XV. évszázból nádasi Báan.

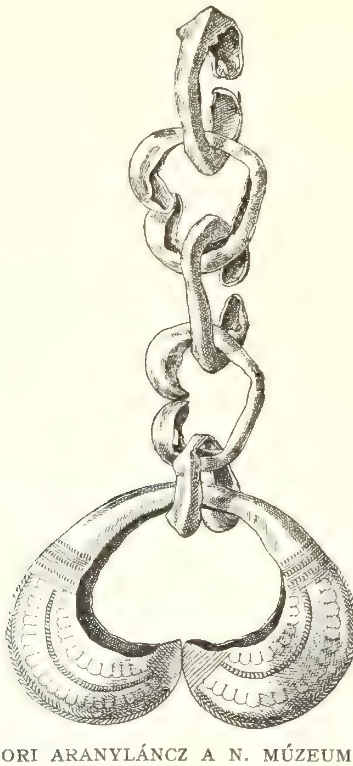
XVI. évszáz. 1500 Georgius Kaczér de Lak (Rajcsányi); 1500 Varaskay (Csoma J. levéltára); 1500 Perotus de Veság (Orsz. levélt. 20990); 1501 Doroszlai János (Orsz. levéltár 21335); 1501 Chenteházi András (Orsz. levéltár 24866); 1501 (?) trajai és baloghi Atyfi Péter (Orsz. levéltár 21079); 1503 Thurzó György; 1505 cháktornyai Ernust János (Orsz. levélt. 21403); 1506 Gregor de Gyula Comes Camer. Salis in Transylv. (Szász N. Muzeum); 1506 Gyulay (Szász N. levéltár); 1508 Monoki Tiburcius (Csoma J. levéltára); 1510 Sváby Henrik és Antal; 1511 gergellaki Buzlai (dr. Csánki 36 pecsétes oklevél, orsz. levélt. 22431); 1511 Várday Pál püspök; 1511 Ráskai Balázs (dr. Csánki 36 pecsétes oklevél); 1513 Várday Pál püspök; 1513 Thuróczy Miklós erdélyi alvajda (Orsz. levéltár D. O. 31002); 1515 Amadé István (Kisfaludy-levéltár N. Muzeum); 1515 Thuróczy Miklós; 1516 Monoki István és Mihály (Csoma J. levéltára); 1516 Thuróczy Miklós; 1517 Verbőczy István (Orsz. levéltár 22942); 1517 Laurentius de Zablath trencsényi alispán; 1519 Ujlaki Lőrincz;

1519 Johan. Zekel de Kemend esztergomi prépost; 1520 Zeleméri János; 1520 Comes Ambrosius Sárkány (Rajcsányi); 1522 Serédi Péter; 1523 tomori Tomori Pál kalocsai érsek (Orsz. levéltár 24178); 1524 kányaföldi Kerecsény Pál vicebán (Rajcsányi); 1524 kányaföldi Kerecsény (Rajcsányi); 1524 Várday Pál püspök; 1524 csúcsi Tomori István erdélyi alvajda (Orsz. levélt. 23924); 1525 Nyásy Demeter esztergomi vicarius (Orsz. levélt. 24084); 1525 tomori Tomory Pál kalocsai érsek (Orsz. levéltár); 1525 Comes Ambrosius Sárkány (Rajcsányi); 1525 Paksi Balázs püspök; 1525 Szalkay László esztergomi érsek (Orsz. levélt.); 1526 Franciscus de Chaholy (Orsz. levélt. 24256); 1529 Paulus Ártándy Comes terræ Marmaros et de Bereg; 1532 szunyogszegi Majláth István erdélyi vajda; 1538 Majláth István; 1539 martonosi Pestényi (dr. Szendrei gyüjt.); 1543 Oláh Miklós; 1544 Martinuzzi (Frater) György (dr. Szendrei gyüjt.); 1545 Erdődy Péter; 1548 Petrovay Péter; 1549 Nicol. Com. perp. de Zrin; 1549 Seredi... Scyr. Comes; 1549 Révay Ferencz; 1549 Ladislaus Mykola de Zamosfalva (dr. Szendrei J. gyüjt.); 1549 Oláh Miklós; 1553 Szondy Pál püspök; 1554 Kendy Ferencz; 1555 suraklini Petrovich Péter; 1556 Chompor Gergely; 1559 Wiczmándy Tamás zempléni alispán; 1567 böki Paczoth János; 1568 Paksi Jób; 1567 bernátfalvi Földváry Mihály (Csoma J. levéltára); 1572 Szodorai Miklós; 1574 Mich. de Mere Locumtenens offic. Palatin. Regni Hungariæ; 1575 büdi Büdy Mihály (Orsz. levéltár); 1576 Sámbokréti György; 1577 Soklyosy János; 1578 Franc· Kewer de Chimor (?); 1585 Mágochy Gáspár (Csoma J. levéltára); 1585 magyar-nagy-sombori Sombori (Kolozsv. Muzeum); 1585 Szokoli György; 1585 Mágochy Gáspár (Csoma J. levéltára); 1586 Vetéssy Márton; 1589 Margitay Miklós; 1590 Alexander Sennyey; 1591 nagykéri Vályi Sándor; 1592 Fejérkövi (Lónyay-levélt.); 1594 chetneki Chetneky (Wagner Coll. gen.); 1596 Révay; 1596 Kutasy János érsek; 1596 Zekel de Kevend Liber baro de Ormozd; 1598 Lőrinczy; 1599 Nicolaus Zokoli de Kyswárda; 15?? Nádasdy. — XVI. évszázból: Kendefy; XVI. rosályi Kún Domokos (Tört. Életrajzok); XVI. kisvárdai (Wárday).

XVII. évszáz. 1600 Vesény Miklós (Fövényesy-levéltár); 1600 Székely Mózes; 1601 Czudar (Kubinyi M. gyüj,); 1602 Wesselényi Ferencz; 1603 Tatay György (Thurzó-levélt.); 1604 Bornemissza Ádám; 1604 fintai Darholcz Pál (Kinisy-levt.); 1604 hetesi Pethe Márton érsek; 1604 Thury Ferencz (Thurzó-levélt.); 1605 Koháry Péter; 1605 Jelenffy Mátyás puchói harminczados (Kubinyi M. gyüjt.); 1605 Rutkay János; 1606 Rhédey Ferencz nyitrai főispán (Kubinyi M. gyüjteménye); 1607 Mágochy Ferencz tornai főispán; 1607 Rákóczi; 1608 Melith Vid abauji alispán (Szatmári-Király levéltár); 1608 Thurzó Szaniszló nádor; 1608 Pelsőczy György; 1609 Pettendi Gáspár (Kubinyi M. gyü)t.); 1609 Mágochy Ferencz tornai és beregi főispán; 1609 magyar-nagy-sombori Sombori (családi levéltár); 1609 Tapolcsányi Pál (Thurzó-levélt.); 1610 Omazta János; 1610 Dallos Miklós (Kubinyi gyüjt.); 1610 Lorántffy Mihály; 1611 Wizkelethy Tamás (Kubinyi M. gyüjteménye); 1611 Maurer Mihály (Kubinyi M. gyüjt.); 1611 Pethe László (Rajcsányi); 1611 Permay János (Kubinyi M. gyüjt.); 1612 veskóczi Budaházi (családi levéltár); 1613 Szentkereszty Jakab; 1613 Orsith Benedek; 1613 Palugyay Ferencz (Rajcsányi); 1614 Macskássy Mihály

(Rajcsányi); 1614 Peteő István (Rajcsányi); 1614 Marussi András (Kubinyi M. gyüjt.); 1615 csehi Csehi Mihály; 1615 inkei Loránth Ferencz; 1615 Pethe László; 1616 csehi Csehi Miklós; 1616 Selyeby Márton; 1617 Lorántffy Susánna; 1617 Prépostváry Zsigmond főispán; 1617 Oroszlányi János; 1618 Csomaközy András (Ibrányi-levéltár Jenkén); 1618 Szelepcsényi; 1618 Patay Máthé; 1621 Thedy István (Thurzó-levéltár); 1622 Thurzó Szaniszló nádor; 1624 Tarnóczy) János (Szendrei gyüjt.); 1624 polthári Soós István; 1626 Bornemissza Bertalan; 1627 Erdőteleky Márton; 1628 fintai Darholcz Ferencz; 1628 czakányi Delli Mihály; 1628 Monoky Miklós (Barkóczy-levélt.); 1628 humi Nagovith Mihály; 1629 Révay; 1629 boki Paczoth Sándor; 1629 Kőszeghi Márton; 1630 Kálnássy Mihály; 1630 Péchy Zsigmond; 1631 Wiczmándy László; 1631 Prépostváry Zsigmond főispán; 1632 Paczóth Ferencz (Csoma J. levélt.); 1632 Nebesz György; 1632 Segnyei Bálint (Ibrányi-levélt. Jenkén); 1633 Ujhelyi; 1634 bedeghi Nyáry István (Rajcsányi); 1635 Keczer (Ibrányi-levéltár Jenkén); 1635 Törős János; 1635 Otrokócsy Mátyás; 1635 Rákóczi András (Orsz. levéltár); 1636 Paczoth Sándor; 1636 Lasztóczy István (Csoma J. gyüjt.); 1636 Pálházy József; 1637 Pálházy József; 1637 Majthényi (Orsz. levélt. Lymbus IX.); 1637 Szobonya László; 1637 Törős János; 1637 Rákóczi György; 1638 Rákóczi Leövey Erzsébet (Orsz. levélt.); 1638 ráskai Soós Gábor; 1638 Prépostváry Zsigmond főispán; 1639 girincsi és pusztacsécsi Girincsy Mátyás; 163 ? Sáary Mátyás; 1640 Prépostváry Zsigmond; 1641 Szepesy Pál; 1641 Pálházy István; 1641 Pápolcsi Ferencz; 1642 Petreöczy (Zay-levéltár); 1642 Vámosy Gáspár szendrői porkoláb (Csoma-levéltár); 1644 (Vojkffy) Woikovich János; 1644 Reöthy Orbán; 1644 Mednianszky Jonás; 1644 osdolai Kuun; 1645 eperjesi Madarász György; 1645 Persi István; 1645 Százady; 1646 Ujfalussy (Wyffalusy) István; 1646 Rakoviczky György; 1646 Kéry István; 1646 gibárti Farkas György (Csoma J. levéltára); 1647 neczpáli Justh András (Rajcsányi); 1648 Ostrosith János; 1648 Szénássy Bályogi Hegen Pál; 1649 Vámossy István; 1649 vratistyei Simándy István püspök; 1649 Csuti Balázs; 1650 bernátfalvi Földváry János (Csoma J. levéltára); 1650 Szemere Pál; 1652 Sulyok István; 1652 Fodróczy Péter; 1653 Palásthy Tamás (Rajcsányi); 1654 Széchy Mária; 1654 Majthényi Mihály; 1655 Sigray János; 1656 rosályi Kún István szatmári főispán; 1656 Raszlaviczky István; 1656 Tussay György és Miklós (Barkóczy levéltár); 1657 Ubrisi László; 1657 Barcsay Ákos; 1657 Rákóczi Ferencz; 1657 Wittnyédy István; 1658 Keövér Gábor; 1658Lepényi Ferencz; 1658 Szluha János; 1658 Mikes Kelemen; 1661 Kemény János; 1661 Kolosváry István; 1665 Uza Sándor; 1665 ráthóti Gyulaffy László; 1666 uzapanyiti Dósa Tamás; 1666 Rumy László; 1666 Petreőczy (Zay levélt.); 1667 Palochay Gábor; 1667 Semberi Ferencz; 1668 Szegedi Ferencz püspök; 1669 Szegedi Ferencz; 1669 Bogárdi Mihály; 1670 Mediánszky János; 1672 pani Török György; 1672 Petreőczy (Zay-levéltár); 1672 Pelsőczy Miklós; 1673 Madarassy Dávid; 1673 Pottornyay Boldizsár; 1674 Gálocsy László; 1675 szendrői Török Ferencz; 1675 Jordanith György (jászói levélt.); 1675 Kőszeghi Pál harminczados; 1676 Turcsányi György; 1676 Gallik Jakab; 1677 Lindvay . . . de K. . . .; 1678 Száraz György; 1678 Seres István; 1679 Witkay Mihály; 1680 Kanta János;

1680 Breczkovszky János; 1680 perecsényi Nagy István; 1681 Pletrich Mátyás; 1681 Sirchich István és Gábor; 1681 Prileszky György; 1682 Palaticz Gábor; 1682 Korompay Péter váczi püspök; 1682 Vitalis János; 1682 Ragályi János (dr. Szendrei gyüjteménye); 1682 Paskó Kristóf; 1682 Niczky György; 1683 gyulafalvi Bulyovszky Ferencz; 1683 Ragályi János (dr. Szendrei gyüjteménye); 1683 Ocskay Gábor; 1685 Petreőczy (Zay-levélt.); 1685 Ungvári István; 1685 Nehéz Bálint; 1685 Mattyasovszky László püspök; 1685 Rády László; 1686 Olchváry Ferencz; 1687 Medveczky; 1688 Rákosi Pál; 168? Palágyi Piroska Pető Jánosné (leleszi levélt.); 1688 Rottenstein Fridrik Miksa; 1690 Turcsányi György; 1690 sámboki Nagy Isván (Nagy Iván gyüjt.); 1690 Szenczy János; 1690 Klobusiczky; 1690 Giczey Erzsébet; 1690 szkárosi Nagy; 1691 Madocsányi Imre (Orsz. levélt. Lymbus); 1691 Gálya András; 1692 Sighér András; 1692 Paksy Klára Holló Zsigmondné (Csoma-levélt.); 1693 Recsky György; 1694 váradi Fekete László; 1694 Paksy György; 1695 Miske Zsigmond és György; (családi levélt.); 1695 Petko György (Orsz. levélt. Lymbus); 1695 Tolvay Gábor; 1696 Tamásy Mihály; 1697 Rafanidesz János; 1697 Recsky János; 1698 Rosnyay András; 1698 Püspöky Sámuel; 1698 Mártonffy György, esztergomi kanonok; 1698 Lenkey György (Csoma J. levélt.); 1699 Roth János; 1699 nagy-rákói Féja Dávid; 16?? Nádasdy; XVII. évszáz Kolozsváry Dániel (Orsz. levélt.); XVII. Kendi. Az elősoroltakon kívül még több százra menő újabb pecsét. *Bárczay Oszkár.*

ŐSKORI ARANYLÁNCZ A N. MÚZEUMBAN.
(Valószinüleg Borsod megyéből.)

LEVELEZÉS.

I. LEHOCZKY TIVADAR TURÓCZMEGYEI EMLÉKEKRŐL. Folyó évi julius hónap elején elrándultam Munkácsról *Turóczmegyébe.* Kis-Rákóról, mely máskép Lehotkának is neveztetik, hol megszálltam, igen szép kilátás nyilik az egész megyére, mely magas hegyektől körül van véve s termékeny talaju s fensíkja parkszerüleg nyulik el a szemlélő előtt. Keletről feltünnek *Blatniczának* és nyugatról *Znió*-nak magas sziklán romladozó várfalai, míg a mezőségen egymás mellett sűrün álló falvak és mezővárosok fáktól beárnyékolt csinos kőházai közül kiemelkednek a hat-hét százados kőtemplomok, melyek arra mutatnak, hogy az Anjou-korszakban itt is virágzott országunk s hogy a megye területe már akkor is népes és gazdag volt. E templomok, melyek többnyire magaslaton, dombon állanak, majdnem egyenlő izlésben épültek : valamennyi keletelt fekvésü, négyszögü tornyuk nyugoti oldalán van, míg a magas, keskeny hajó keleti részén áll a jóval alacsonyabb szentély, mely részint kerek, részint a nyolczszög három oldalával záródik, de helyenkint egyenes falazatu. Eredeti ablakai a déli és keleti oldalain keskenyek és alacsonyak, helyenkint, mint a *Nagyszoszócz* falu felett emelkedő magaslaton álló *szentmáriai* egykori apátsági templomon ikrek ; itt a falak mészrétege alatt régi freskókra is akadtam, mi több, a szentély déli külső falán is szembetünik egy óriás alaku szentnek képe, mely vörös, sárga és fekete színezetű. Ily román-alaku templomok vannak Szent-Ilona, Ruttka, Szent-Péter, Szent-György, Pribócz, Jezevnicz és Ivankófalva nevű helységekben, melyek igaz, néhol már tetemesen át vannak változtatva, eredeti idomukból kivetkőztetve, de alapformájukat maiglan megtarták. Ez épületek tüzetes és alapos megvizsgálása, leirása s lefényképezése, vajmi kivánatos és háladatos lenne.

Bizonyos, hogy az egykori várak közűl itt legrégibb a *Znió*-nak nevezett, mely az alatta fekvő mezőváros felett emelkedő roppant magas és meredélyes sziklabércz tetején látszik ; egykét magas fala még most is tekintélyes alaku, de eredetileg sokkal kiterjedtebb volt s így méltán lehet csodálkozni azon a nagy munkán, melyet felépítése a nehezen megközelíthető sziklabérczen igényelt. Rendeltetése ennek, valamint a szemben álló *blatniczai* várnak, mely a Beszterczebánya felé nyiló völgy felett egy keskeny, de magas sziklán most szintén romokban áll, bizonyára nem lehetett egyik, mint az, hogy veszedelem idején a környékbeli nép itt oltalmat és menedéket találjon ; mert nagy őrséget nem fogadhatott magába s a meredek magaslatról sikeres kirohanásokat szintén nem tehetett. A hagyomány szerint, a *enići* vár már a magyarok bejövetelekor fennállott s az itt és a szomszéd Nyitra s Trencsén területén akkor lakozott tótok által épen úgy emeltetett volna, mint a szlávság akkori észak-keleti véghelyén, *Ungváron.*

Midőn a blatniczai vár romjait jártam, kisérőm Lehoczky Jenő kir. honvédszázados említé, hogy a Znió váron túl elnyúló nyugoti hegység egyik magaslatán, a *jaszenovai* határban kiemelkedő *Visehrad* nevű bérczen vadászata közben régi sánczokra és földtöltésekre akadt s így a helynek tüzetes megtekintése nem lenne fölösleges. El is határoztuk, hogy másnap oda kirándulunk s így julius 10-kén, Lehotkáról Tótprónán és Ábrahámfalun át az igen jó országuton gyorsan haladva, két órai kocsizás után értünk a megyét nyugot felől körülvevő hegység egyik völgyszerű szakadékában fekvő *Jaszenova* nevű faluhoz, honnan gyalog folytattuk utunkat a falu felett 7 800 méternyi magasan álló *Visehrad* nevü s sajátságos váralaku, keletről nyugot felé nyúló sziklabércz felé, melynek terjedelmes lejtőit az itt mindenütt honos fenyőerdőség borítja. Egy jó órai menet után felértünk a hegy kopár ormára, még pedig annak nyugoti fokára, mely merő sziklákból áll s honnan az északfelé kissé lejtős fensíkszerű belső nagy területet végig át lehet látni. Ez körülbelül háromszáz méter hosszúsága, nyugati kerek szélén alig ötven méter széles, mely azonban közepe felé 120 méternyire kitágul úgy, hogy keleti vége felé ismét keskenyül, hol csak néhány lépésnyi terjedelmü. Már a nyugoti fokról jól lehetett kivenni, hogy az egész tető 2—4 méter magas és aránylag széles földtöltésekkel van megerődítve, melyek alatt belülről széles árkok huzódtak, melyek most helyenkint be vannak temetve földdel és kőtöredékekkel. Meggyőződtünk tehát, hogy itt régi őskori erősséggel van dolgunk, mely méltán viseli a *Visehrad* nevet, mi szlávul annyit jelent, mint *felsővár*. Szögről végről megszemléltük tehát az igen érdekes helyet, mely mint érintém, környöskörül magas földtöltéssel van ellátva s mely csak ott szakad meg, hol a természet tevé megközelíthetlenné, mint a már *Nyitra* megyében fekvő déli oldalról, hol hosszú vonalban a bércz oly meredek, hogy alatta száz méternyi mélység tátong, melynek lejtőjét alját, művészi ecsetre érdemes sötét fenyőerdőkborítják. Az ekép *megerődített belső tér öt részre volt hajdan felosztva*, melyek tisztán láthatólag, kisebb-nagyobb udvarokat, közöket képeznek. Ezek közül legépebb a keleti keskeny orom, hol részben szintén kiálló sziklák képezik a természetes védfalakat, melyek középen kapuszerüleg elválasztvák, honnan kilátás nyilik az alatta elterülő turóczi völgyre s honnan támadás esetében a közelgő felkapaszkodó ellenséget kövekkel is lehetett visszaszorítani. E végső fokon áll most egy határszögelési mérnöki kúp is, míg alatta a talaj égetett fekete földből áll, hol botjainkkal égetett agyagtapaszokat és durva cserepeket s mi még feltünőbb, varféle salakot kikapartunk. Ugylátszik, hogy itt egykor, évszázadok előtt, agyaggal kitapasztott, kiégetett gunyhók állottak s e hely bizonyára hajdan nagy voltánál fogva népes gyülekezések tanyája lehetett.

Véleményem szerint e helyet valószinüen az egykor itt Turócz és Nyitra táján tanyázott pogány szlávok szemelték ki menedékhelyül. A «*Visehrad*» elnevezés, mely maiglan fentartá magát, véleményemet látszik igazolni. A hegy ormáról gyönyörű kilátás nyilik keletről *Turócz* és nyugatról *Nyitra* megyékre, melyeket csupán e keskeny hegyláncz választ el egymástól, melynek tövében és szakadékain át vezet ma is a közlekedési közös útvonal.

Munkács, 1893. augusztus havában.

Lehóczky Tivadar.

II. Dr. BOROVSZKY SAMU. ÁSATÁSOKRÓL PRIGLEVICZA-SZENT-IVÁNON. Nyári szűnidőmet Bácskában töltvén, barátaim meghivására ellátogattam Priglevicza-Szent-Ivánra is, honnan már régebben kaptam a hírt, hogy a község tulajdonát képező egyik szántóföldön tömérdek cserepeket s egészen ép edényeket is kifordított az eke. Tavaly nyáron Kostyák József aljegyző úr szíves volt ez edényekből egyet hozzám felküldeni, melynek sajátságos alakja már akkor nagyon feltűnt nekem. Azonnal beszolgáltattam a N. Múzeumnak s ezen a réven reméltem, hogy az edény rendeltetésére nézve felvilágosítást nyerhetek. Posta Béla múzeumi segédőr úrral végig is néztük akkor a Múzeum edénygyüjteményét, ehhez hasonló edényt nem sikerült fölfedeznünk. Nem is tudtunk az edény rendeltetésére nézve tisztába jönni, mert különös szerkezete s alkotása eleve kizárta azt, hogy valami praktikus czélra alkalmas lehetett volna.

Ez az edény ugyanis máz nélküli kis korsó-alak ; szájnyilására kalapformájú tető van téve, s ez a korsóra úgy rá van égetve, hogy attól el nem választható. Az ekként teljesen zárt edény oldalán pedig három szabályosan elhelyezett lyukacska van. Midőn először rá bukkantak, egymás mellett szép sorban nyolcz darabot szántott ki az eke ; ezek nagyobb része ép állapotban került elő ; sajnos, hogy midőn Kostyák úr a leletnek tudomására jutott, egynél többet nem tudott már a tudatlan nép kezei közűl megmenteni. Ez az egy volt az, melyet hozzám felküldött s melyet én a Múzeumnak adtam át. Megérkeztem után a községnek a régiségtudomány iránt érzékkel biró derék jegyzője, Rauschenberger Adolf úr rögtön kivitt a helyszínére, mely Prigl.-Szent-Ivántól észak-keletre mintegy egynegyed óra járásnyira, a Mosztonga partján van. Tudvalevőleg maga Szent-Iván községe a «római sáncz» mellett fekszik ; azért is nevezték el a szerbek *pri grevica* = sáncz melletti néven s ebből keletkezett a mai *Priglevicza*-jelző. A római sáncz az itteni kincstári erdőben még úgyszólván teljesen ép s imposáns magassága első tekintetre elárulja, hogy rajta az emberi kéz még nem fejtette ki romboló munkáját. Mind a két oldalán mély árok van, s ez árkok úgy látszik communicáltak a Duna vizével ; legalább az erdőben nyugatnak, a Duna felé huzódólag egy meglehetős széles és egyenes árkot fedeztem föl, melynek aligha lehetett egyéb rendeltetése, mint az, hogy a sáncz árkait vízzel ellássa. Érdekes, hogy a sáncz az erdőben egy pár helyen hirtelen megszakad, mintha ketté volna vágva ; pedig semmi sem mutat arra, hogy ez átvágásokat később létesítették volna, mert e nyilásoknál az árkok is szabályosan véget érnek. Alighanem a közlekedés számára fenhagyott átvágások voltak ezek s rajtok sorompók vagy pedig felettök talán fahidak vezettek át. Épen a kincstári erdőben van közvetlenűl a hosszan futó sánczhoz csatlakozva egy szintén sánczczal bekerített kerek tér, melyet a köznép várnak tart ; ezt tavaly felásattam, azon reményben, hogy a sánczra nézve valami utbaigazító nyomra sikerűl bukkannom. Az ásatás azonban nem vezetett semmi eredményre, jóllehet leásattam egészen a kemény talajig, hol pusztán annyit lehetett constatálni, hogy a körtöltés belsejének közepe valaha tűzhelyűl szolgált. Ásatásközben teljesen elmállott famaradványokra találtunk, miből azt következtetem, hogy a mintegy tíz lépés átmérőjű körsánczon valami toronyszerű faalkotmány állott.

Boldogúlt Rónai István kanonok s községi plébános, kivel a sánczok eredetére nézve többször értekeztem, azt állította, hogy ezek római alkotások; hogy nem országútnak használták őket, arra nézve azt az érdekes tényt hozta fel, hogy a mint a fősáncz a Mosztonga folyóhoz közeledik, mindinkább alacsonyabbá válik s a töltés a folyó partján egészen elenyészik; a másik parton aztán megint lassanként emelkedni kezd s menedékes lejtővel éri el ismét magasságát. A tudós főpap azt vitatta, hogy ha közlekedésre használták volna e sánczot, mindenesetre egészen más volna itt a constructiója s a hídnak valami nyomát okvetetlenűl észlelni lehetne a sánczvégek alakulásában. Ellenben, ha azt veszszük fel, hogy a sáncz a dunai hajózás oltalmára készűlt, akkor érthetővé válik előttünk a Mosztonga vizének mint természetes védelmi eszköznek a felhasználása. Érdekes, hogy a sáncz épen a falu alatt tele van emberi csontokkal. Valóságos óriásoknak kellett azoknak az embereknek lenni, kik ide temetkeztek; legalább én még soha életemben nem láttam akkora lábszár- és karcsontokat, a milyeneket itt mutattak nekem. Önkéntelenűl eszembe jutottak a sarmatákkal összekeveredett bastarnák, kiknek óriás termetét Tacitus is kiemeli. Kár, hogy az itt felszínre kerülő csontok elhányódnak. Különben a sánczban nemcsak csontok, hanem érmek is kerűlnek napfényre. Nem is említve azt az újabbkori nagy leletet, melyet Szabó Antal kir. főerdővéd emberei találtak a tavaszszal s mely nagyobb részében közel 600 db. lengyel garasból állott, úgy értesűltem, hogy száz számra találnak itt római érmeket is. Persze ezek is rendszerint elkallódnak; nekem csupán hármat sikerűlt kezemhez kerítenem. Az egyik Julia Mammæa császárné érme a 235. év tájáról s a következő feliratot viseli: *Julia Mammaea Augusta — Felicitas publica S. C.* (Cohen IV. 82. 42. sz.); a második Licinius atyacsászár bronzpénze, ki a 307—323. évek közt uralkodott, ily felirattal: *Imp. Lic. Licinius P. F. Aug. — Jovi conservatori Aug.* (Cohen VI. 63. 95. sz.); s végre a harmadik szintén bronzérem a Nagy Constantinusé (313—337. között) s ennek a körirata ez: *Imp. Constantinus P. F. Aug. — Jovi conservatori Aug.* (Cohen VI. 141. 335. sz.). — Megtekintve a Mosztonga-parti lelhelyet, rögtön arra a gondolatra jöttem, hogy a lejtős hely nem lehet egyéb, mint temető. Az egész terület meglehetős nagy terjedelemben tele van cserepekkel, melyek közt nem volt nehéz megkülönböztetnem a vastagfalú urnadarabokat. Azonnal kész volt az elhatározás, hogy a területet, melynek különösen egy része mintegy holdnyi terjedelemben kecsegtetett eredménynyel, fel fogjuk ásatni. Másnap hat emberrel hozzá láttunk a szántóföldnek használtatni szokott partoldal felkutatásához; mindenekelőtt ott eszközöltünk próbaásásokat, a hol az említett nyolcz cserépkorsó előkerűlt. Találtunk is cserepet eleget; de egész edényt nem sikerűlt fölfedeznünk. Majd másutt is tettünk próbákat, eléggé mélyen lehatolván a földbe, de mindenütt csak különös alkatú cserépdarabok s legfeljebb ugyanolyan korsófejek, a milyenekről fentebb emlékeztem, kerűltek felszínre. Végre tekintettel arra, hogy költség nem állott rendelkezésemre s az egész terület felásásához sokkal több ember lett volna szükséges, abban állapodtunk meg, hogy jó mélyjárású ekével felszántatjuk a község tulajdonát képező tarlóföldet. Négy erős lóval, a milyen mélyen csak lehetett, felszántattuk a kérdéses helyet s ekként sikerűlt két kis urnát

a földből kifordítanunk, melyek azonban némi égetett csonton kívül egyebet nem tartalmaztak. A tömérdek cserép mellett, e két edényen kívül csak állati csontokat találván, itt a további ásatást abba hagytuk s átmentünk a Mosztonga másik partjára, hol a jegyző úr kijelentése szerint épülettörmelékek látszanak s gyakran kerűlnek elő koponyák és emberi csontok. Sőt a községi lakosok arra is véltek emlékezni, hogy e domb belsejében kongáshoz hasonló hangok hallatszanak, miből egyenesen azt következtették, hogy a domb alatt üregek vannak. A dombon szerte széjjel csakugyan tégladarabok hevernek s ezekben az a legérdekesebb, hogy hozzáértők állítása szerint is ezek a téglák a Szerémségből kerűltek ide. Sokkal vörösebb a színük, mint a bácskai agyagból égetetteké ; ezek inkább szürkés halaványak, amazok pedig egészen vérvörösek. Keresztűl-kasúl ástuk a halom tetejét, de bizony falakra nem bírtunk akadni. Majd a domb lejtőin tettünk ásásokat ; itt már eredmény jutalmazta fáradozásunkat. Mintegy négy láb mélységben két jól conservált csontvázat emeltünk ki, melyek kelet-nyugati fekvésben egymás mellett voltak elhelyezve. A homokos talaj jól megőrizte épségöket ; azonban mellettök semmiféle tárgy nem került elő. A koponyákat gondosan fölemeltetvén, feltűnt, hogy az egyiknek szája nyitva volt s földdel tele tömve. Ezt azon módon a hogy találtuk, a másikkal együtt becsomagoltattam s elküldöttem az anthropologiai múzeumnak. Ez a nem valami nagy eredményű ásatás annyi tanulságot mégis szolgáltatott, hogy ha a szükséges anyagi eszközök rendelkezésre állanának, Priglevicza-Szent-Iván község határában érdemes volna az ásatásokat folytatni.

Dr. Borovszky Samu.

III. ORNSTEIN S. UJABB LELETEKRŐL A SZAMOS-UJVÁR MELLETTI RÓMAI TELEPRŐL. Utolsó e folyóirat tavalyi IV. füzetében megjelent közleményem óta gyarapodott az itt létezett római telep maradványainak leltára a következő tárgyakkal ; u. i. a Kolozsvárra vivő országút melletti kavicsbánya [l. Arch.-Epigr. Mitth. a. Oest.-Ung. XIV. 169. o. közölt helyrajznak *a)* betűjét] különböző helyeiről egy a széleivel párhuzamos domború vonalakkal diszített sírfedőkő meg egy veres hamvveder töredékeivel és hat áldományos edénynyel ép állapotban szétszórtan talált emberi csontok nem hagynak kétséget fenn a hely és tárgyak rendeltetése iránt.

Gazdagabb eredményt szolgáltatott a Kis-Szamos] f. é. junius havában bekövetkezett áradása alkalmával elmosott római fürdőhely s környéke [l. az idézett helyrajz *F)* betűjét] maradványainak lerakodása és pedig : három nagy veres cserépkanta, az egyik 8·5 litre teriméjü egészen ép, a másik kettő kevéssé csonkitott állapotban ; egy kézi malom legalsóbb — 41·5 cm. átméretű, 14·5 cm. m., közepén 12 cm. átméretü lyukkal és a szélén 3·5 cm. szélességü, 1·5 cm. m. karimával ellátott köve, melybe egy más helyen talált 30 cm. átméretű más kőnek a fele tökéletesen beillik. Az utóbbinak tengelylyukja félszeg és bevégezetlen fúrása, mely alkalommal a kő ketté törhetett, tanuságot teszen arról, hogy ha anyaga, melynek kőzete nem a közeli vidékre vall, de meghatározását későbbre fentartom, durván kikészítve ide hozatott is, annak a használhatásig folytatott megdolgozása magában a telepben történt ; egy (49 cm.)

2.15 cm. diszített abacus dacituffából, melynek alsó lapján az oszlop-főte kerületét 40 cm. átméretű kör jelöli, egy 39 cm. m., 41 cm. széles, a jobb szélén 7·5 cm., a törési (bal) oldalán 13 cm. vastag, pecten-kagyló alakú, azonban kívül sima s belül bordás fél fülke a nyak alatt eltörött, kopott orrú, jobbra néző, itt 4 cm., balra 10 cm.-nyivel kidomborodó férfi-fővel — szintén dacittuffából.

E töredéknek a törési oldal felé növekvő vastagsága nem különben egy ezen oldal fölött levő szabályosan bevésett mélyedés, mely az egésznek a felét jelöli, arra engednek következtetni, hogy a hiányzó felén még egy emberi mellkép lehetett, melyet talán Neigebauer «Dacien»-jében Szamos-Ujvárból a 4. szám alatt említett «női főben, 2' magas dúsan ékesített fülkében» kell keresnünk, ha a «magánházat, melybe az befalazva van» tudnók.

De ha eltekintünk is ezen utóbbi föltevéstől, alig szenved kétséget, hogy e töredékben felső részét kell megpillantanunk azon síremléknek, melynek feliratát Torma Károly az Arch. Közlem. VI. (1866. évi) k. 146—147. o. közzétette.

Arra vall annak «parentibus pientissimis»-féle vége, arra az alsó résznek a felső ellipticus (45 cm.-nyi) kerülete kétszeresének megfelelő 91 cm.-nyi szélessége, továbbá a most az erdélyi muzeum igazgatósága útján megállapított 18—20 cm.-nyi vastagsága és kőzetének azonossága.

Egy 98 cm. h., 28 cm. sz. és 23 cm. vastag kapuív homokkőből, különböző nagyságú járda-téglák az AIIP (és ꟼ) bélyeggel, egy tégladarab kutyaláb és egy másik katonai lábtyű szegeinek a nyomával.

Egy természetes nagyság fölötti vigyorgó torzfej, szemgolyók nélkül — dacittuffából, melynek szomszédságában, a felső malom fölötti árokrészt tisztított munkások állítása szerint, még egy ujjas kéz volt, melyet azonban eltörtek és darabjai azután az iszapban elmerültek. E torzalak lehetett valamely kerti vagy kapu előtti diszítés.

Egy hengeralakú 1·5 cm. h., 1 cm. átméretű gyöngy sötét üveggyurmából fehéren szegélyelt szemölcsökkel és egy 30 cm. h., 5 cm. legnagyobb szélességű lándzsavég vasból.

A felsorolt tárgyak — kivéve a 2 hibás kantát és az ép őrlőkövet — a város gyűjteményében vannak.

További leletek a medrét változtatott Kis-Szamos folyamatban levő visszaterelése alkalmával várhatók. Szamos-Ujvárt, 1893. julius 2.

Ornstein őrnagy.

A fölsorolt leletekhez újabban hozzájárultak a következők: Egy 87 cm. hosszú, 26 cm. m., 33 cm v. rovátkos kapuív homokkőből. Bronzzal bevont kőkeménységre égetett, 10 cm., h., 4 cm. m., négykézláb mászó embert, kinek derekán a bronzfedéllel zárható töltőlyuk, arcza előtt a bélnek szánt nyílás van, ábrázoló cserépmécses; 26,5 cm. h., 14 cm. sz., 8 cm. v. fatörzs öt bütyökkel, mely körül 44 cm.-nyi hosszban egy kigyódarab tekerődzik d. tuffából; alól (70 cm.),[2] 25 cm. m., lépcsőzetesen faragott oszloptalap, melynek felső-kereklépcsőjének 40 cm.-nyi átmérője tökéletesen megfelel a 3. sz. alatt, emlitett abacus alsó lapján látható körnek, úgy hogy a kettőnek egymáshoz tartozósága

joggal fölteheto s a köztük állott oszlop rendszeres kutatásra méltó tárgyat képez — dacituffából, és utóvégre ; 3 cm. m., talapzaton nyugvó, 32 cm., h., 16 cm. sz., 11—16 cm. m., oroszlán dacituffából, jobb orczája s bal előlába körmei lehorzsolvák, a hát közepén falhoz való megerősítésére szolgáló mélyedéssel. A felsorolt tárgyak — kivéve a 2 hibás kantát, az ép malomkövet és a mécsest, melyek magántulajdonba kerültek, a város gyűjteményében vannak.

Szamos-Ujvárt, 1893. aug. 9. *Ornstein őrnagy.*

IV. SZELLE ZSIGMOND DUNAFÖLDVÁRI ÉS BÖLCSKEI ÁSATÁSOKRÓL. Miután az elmult év őszén Czintula József, Krizák hegyi szőllőültetvényében egy 3—4 száz éves temető fedeztetett fel, mely Dunaföldvár egykori lakosságának rendes temetkezési helye nem lehetett, mivel az nemcsak hogy több, mint három kilométernyire esik a várostól légvonalban is, hanem azonkívül úgy a város alatt egészen a Somos hegyig leterjedő nagy nádlásos tó, valamint az alsó és kenderáztató tavak által is elválasztva lévén, oda halottjaikat csak egy mérföldnél hosszabb kerülő úton hordhatták volna, így nyilván való, hogy ezen temető nem Dunaföldvár lakosságából telt meg, hanem ott közelében valahol egy népesebb telep vagy községnek kellett lenni, melynek nyomait kinyomozni és kikutatni, magamat elhatároztam. Vadászgatásaim közben személyesen is kutatóllódtam, de a helyi viszonyokat ismerő egyéneket is megkérdezgettem ilyféle nyomok után, mi közben megtudtam, hogy a környékben, a Krizák hegyi temetőhöz közel, annak keleti lejtőjén, Damcsek Katalin szállás-kertjében vannak hatalmas kövek, közvetlenül a felszín alatt, melyek arra mutatnak, hogy itt valaha templom állott. Kása Varga József pedig arról tett jelentést, hogy a postakuti dülőben lévő földjén épületmaradványok nyomai vannak, s a néphit szerint a török világban ott állott a postaház. Ezen az alapon, tudva azt, hogy a török uralom alatt még sehol semmiféle postaház nem állott, a megjelölt helynek kikutatására f. évi ápril 18-ik napját tűztem ki, a mikor Farkas Béla régészetkedvelő kiséretében négy munkással a hely szinére rándultam, s ott az ásatást megindítottam. Danicsek Katalin szállás-kertjében a bejáró mellett halomba rakva egy kőhalmazt találtam, mely egy hatalmas, mintegy 3 mmázsás homokkő-tömb és számos márga és apróbb mészkő-darabokból állott, közöttük egy rendes mai formájú téglával, melyen egy C. vagy G. betű volt kivehető. Innét mintegy tíz lépésnyire délnek, a fentebb leírt homokkő-darabhoz mindenben hasonló másik nagy darab kő egy része dudorodott ki a humus-rétegből, melyet aztán körül is ásattam, de sem mellette, sem pedig bármely más irányban tőle fal vagy alapfalazat folytatását nem találtam. A rézsút vagy keresztben megvetett árkok sem vezettek semmiféle eredményre.

Az alaktalan és minden faragást nélkülöző homokkő-darabok egymástól 8 lépésnyire voltak elhelyezve, és köztük az összeköttetés nyoma kideríthető nem lévén, olyanoknak látszanak, mint egy legújabbkori oszlopokon álló pajta vagy félszer két oszlopának alapjai, mellettük csekély mennyiségü kőtörmelékkel, — de semmi sem támogatta azon feltevést, hogy itt valaha templom vagy más épület állott volna. Kása Varga József földjén különböző irányban megnyi-

tott árkok már némi eredményre vezettek, a mennyiben ott egy elpusztult épületnek alapfalazatából három helyen némi felismerhető maradványt megállapíthatunk. Itt ugyanis a több irányban megvont árkok három ponton egy régi épület alapfalazatának maradványait tartalmazták, és pedig A-nál egy, nyugotról keletnek futó, de csak egy méternyi hosszban tartó 0·5 méter szélességű falromot találtam, melynek 1·5 méternyi megszakadás után folytatását B-nél fedeztük fel, mely már 3·5 méter hosszuság után egyenes szögben délnek törik meg, de 1·6 méternyi hosszuság után eltünik. Az egyik árokban a C-vel jelölt 3 méter hosszuságú fundamentum-rész tűnt elő, mely az egykori négyszögü épületnek bezáró nyugoti oldalát képezte, de ennél azonnal feltűnt, hogy az A-val jelölt rom irányában 0·75 méternyire nyomot veszít, de avval sarkot nem is képezhetett, mert az egy méter hosszú A falazat keleti végének irányúlt, s ha avval egyenes vonalban valaha összeért volna is, az A-val jelölt falrésznek nyugoti vége mintegy 0·5 méternyire kiállt volna, s ezen rendellenesség megmagyarázatlan is maradt. Ezen alapfalazat-maradvány igazolja Kása Varga József azon állítását, hogy onnét már sok mindenféle követ hordtak szét, mert a falazat legnagyobb részben a legalsó kőrétegig el van pusztítva ; — a mit még én találtam, az túlnyomólag római tégladarabokból áll, s köztük csak elvétve található egy-egy mészkő-darab, de a mész-beöntés kavicscsal keverve, typicus, mint minden római épület-maradványnál felismerhető. — Kiemelendőnek tartom azonban, hogy a C-vel jelzett falromban egy hatalmas, mintegy 15 cmtr vastag egyenes szögű háromszög alakú faragott kődarab találtatott, melynek befogója 44 cmtr hosszú, s ezen kődarab azon mullipora mészkőből való, melyből egykor az örök időkre szánt római mérföld-oszlopok faragtattak. A nagymennyiségű római tégladarab közül egyetlenegy sem került elő, melyen felirat nyoma lett volna kivehető, s így ezek semmi támpontot nem nyújtanak. Munkálkodásunk alatt összegyülekezettek közül az idősebb emberek még élénken emlékeztek rá, hogy évtizedek előtt ezen rommaradvány közeléből a mellette futó dülő útban F pontnál sok mindenféle kődarab hevert, mit aztán a közeli szállás-kertek tanyáinak felépítéséhez apródonkint széthordtak, s itt a kőtörmelék nyoma, a kocsi-kerekek alatt szétzúzódott apró részecskékben csakugyan még ma is felismerhető.

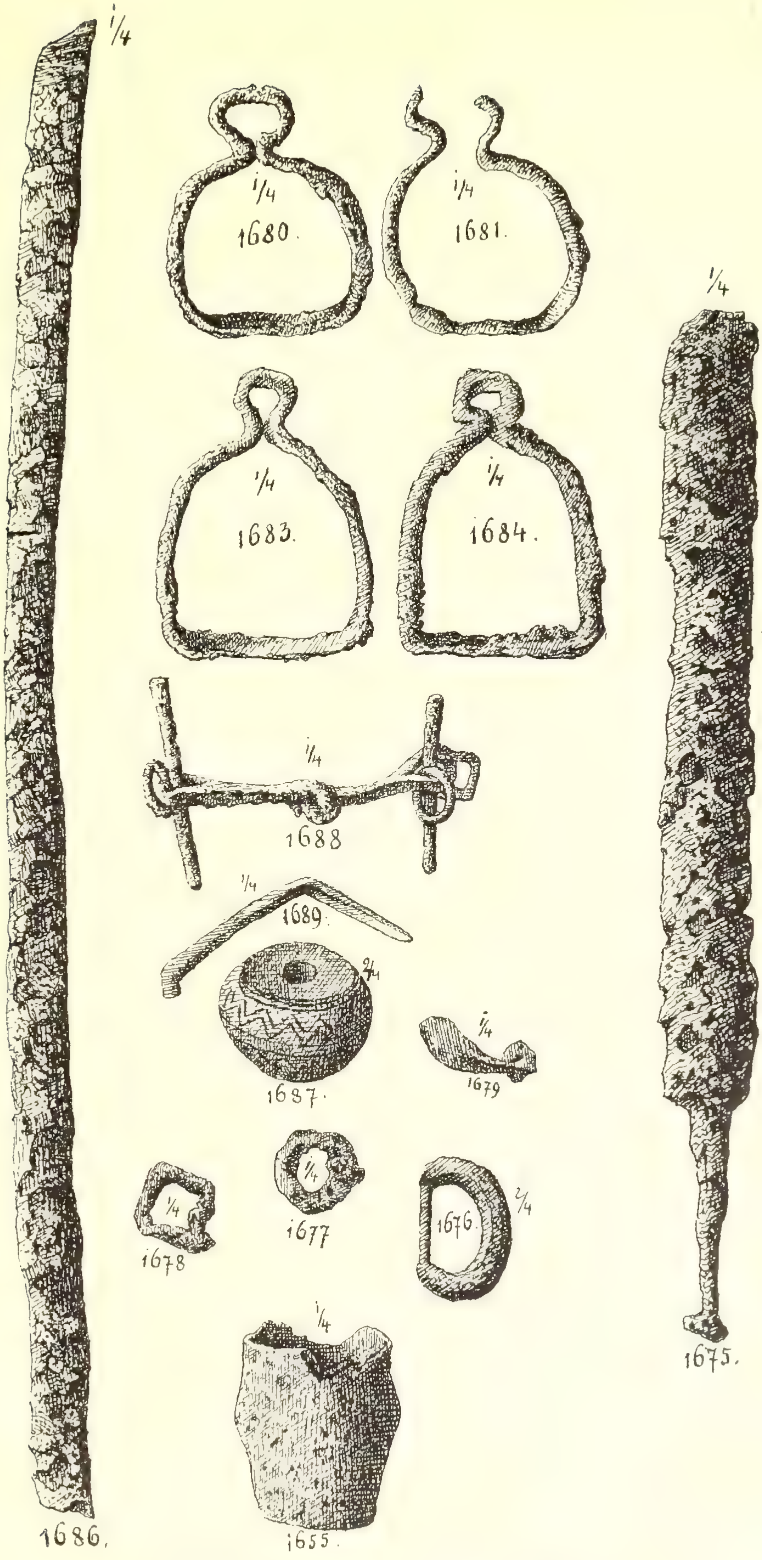
Egy idősebb ember arra is emlékezett, hogy Kása Varga Józsefnek délkeletrőli szomszédja, Lisztes József ezelőtt mintegy két évtizeddel, az elválasztó árok ásása alkalmával ott egy vékányi ürmértékü nagy cserép edényt talált, de abban hamunál egyebet nem fedezvén fel, összetörte azt. Erre egy kisérletet tettem a D E vonalban, ha netalán egy urna-temetőre bukkanhatnánk, — ez azonban egyátalában semmi eredményre nem vezetett. Mindezek után tehát abban állapodtam meg, hogy itt egy római korból maradt kisebbszerű épület alapfalazatával állok szemben, mely az itt átvonuló római hadi úttól nyugotra, mintegy három kilométernyire esik, és a bakaszállási vizenyős rétség északnyugoti sarkán egy 10—12 méternyire kiemelkedő csekély területű dombon állott, s annak idején onnét délkeletre a Dunát szegélyező kies halmokig gyönyörű kilátással bírt. A bölcskei népvándorláskori temetőben több egymásután következő évi ásatásaink végeredményét az Arch. Ért. XII. kötetének 3. számában

azon elszomorító tudatban tettük közzé, hogy ezen területnek szőllővel való beültetése következtében a további kutatás lehetetlenné vált, — de miután Nagy László úr, t. barátom fáradozásainak sikerült Bodor János paskum-illetőségén még egy alig 8 méter széles csíkon, — melyen ugyan már középen egy nagyobb árokkal átvonultunk, — felül és alul két oly kisebb területet felfedezni, hol még néhány sírnak kikutatása remélhető volt, azt elmulasztani nem akarván, az ásatás foganatba vételére 1892. évi november hó 10-ik napját tűztük ki, midőn a nyáron át majdnem kőkeménynyé sült agyagtalaj a megelőző esőzések után némileg meglazult. A lejtőre eső terület felső részén megújított széles árokban 4 az alsó részen rézsút, a kikutatott árokkal párhuzamosan vont árokban pedig 3 sírra akadtunk s feltünő volt, hogy felső részén a csontvázak 50—60 ctmr, az alsók pedig 18 méter mélységben feküdtek, ami azt igazolja, hogy a légköri behatások e halmok ormait jelentékenyen lekoptatták, egyúttal pedig a lejtőket és völgyeket feltöltötték. A felső gödörben talált négy teljesen kifejlett és 40—60 év közötti időt élt egyének sírjai felette szegények voltak, mert míg az elsőnek mellcsontjai között semmi egyebet sem találtunk, mint egy élesen berovátkolt agyag gyöngyöt, addig a többi három váz mellett csak az apró darabokra nyomott bögrék cserepei hevertek. Még a szokásos kés rozsdaette darabjai sem voltak felfedezhetők. Az alsó árokban kitakart három sírt sem mondhatjuk gazdagnak, mindazonáltal ezeknél mégis két ép és egy megcsonkult fül nélküli bögrét, a kések darabjait és néhány bronz pityke maradványát emelhettük ki; több vas csat és egyéb vas eszköz összetört darabjaival. Ezek közűl az 5. számú sírban a 40—50 év közötti koru váz mellett egy csinos bögre került elő, mely külalakjára nézve nagyon hasonlít a mártélyi lelet C tábláján 16. szám alatt látható tört edényéhez, szintén diszítés nélkül, — a váz derék tájáról pedig vas csat és egyéb vas eszköz darabjai szedettek ki, köztük egy késpenge darabja. A 6-ik számú sírban már egy bronz szíjvég is került napfényre, mely a bölcskei sírmezőn kiásott hasonló tárgyaktól alig különbözik, diszítése is teljesen rokon nemű az 1891. évi XII. köt. 3. számában közölt bronz tárgyak ornamentikájával, melynek typikus alakja a 6-ik táblán 3. sz. alatt látható. Apró, gömbölyű gyöngyszerű és egymás mellé egyenes sorokba helyezett dudorok, s a gyöngysoros dudorok keretei között négyszegü kivert vonalak, s ezek közepén koczkák. — Az egyébként apró darabokra tördelőzött bronz diszítmények között három darab, ezüst 10 kros pénzdarab nagyságú pitykének alsó füles része, egynek felső diszített része találtatott. A diszítmény ezen is apró gyöngysoros dudor, de itt már a pityke alakjához alkalmazkodva, körökben elhelyezve, — a középen pedig egy nagyobb díszdudor büszkélkedik. Az apróbb bronz lemezkék közűl még több diszítményes szeletke kerestetett ki, de az ornamentika mindegyiknél hasonló motivumot árul el. Végül a legépebb késpengén kívül még ezen sírból emeltetett ki azon ép ételes bögre, mely minden eddigi itt talált edénykének alakjától elüt és feltünően hasonlit egy közepes nagyságú virágcseréphez, de a melyen mégis a felső 4—4 bevájt párhuzamos vonalból két soros diszítmény észlelhető. Végre a 7-ik sírban egy jó középtermetű és élemedett korú férfi csontváza mellől a szokásos késnek egy megmenthető darabja egy csinos ételes bögrével került elő, mely a mártélyi leletnek F tábláján 23. sz. a.

bemutatott edényéhez külalakra nagyon hasonlít, — ornamentikája azonban azétól lényegesen elüt, mert a bögre közép, hasas táján 4—5 soros párhuzamos vonalakban meginduló diszítmény spirális alakban csavarodik felfelé s e csavarodások közötti űrt 5—6 párhuzamos habvonalból álló dísz tölti be. — Ezen meglehetősen csinos compositióval kieszelt ékítmény a közepe táján megszakad és összezavarodik, de aztán újból folytatva a legfelső csavarodással nyer befejezést. Ehhez hasonló diszítésű edény a bölcskei sírmezőről eddig nem került elő. — A leletet néhány alaktalan vas darabka egészítette ki. Ha tehát az eddigi eredmények szerint analogia tekintetében a nemesvölgyi és keszthelyi sírmezők emlékeire hivatkozhattunk, most bátran melléje sorozhatjuk az újabbi mártélyi leleteket is (Arch. Ért. XII. köt. 5. sz.), mert az itteni emlékeknek a bölcskei sírmező kincseivel való egykorú voltát számos lelet, de még az ételes bögrék alakjainak szembetünő hasonlatossága is bizonyítja. Hogy mikor és mikép férünk ismét e népvándorláskori temető további kutathatásához, az a jövő titka; a kiemelt tárgyakat azonban volt szerencsénk egyúttal tisztelettel a N. Múzeumnak beküldeni. *Szelle Zsigmond.*

V. KOVÁCS ALBERT. A TISZAZUGHI LOVAS SÍROKRÓL. *a) Szelevény-Menyasszonyparton*, 1883. évi aug. 22-én 15. sz. ásatáskor 1·15 méter mélységben egy lovastól eltemetett 1·70 m. hosszú, lábbal keletnek, fejjel nyugatnak, agyag tapaszon hanyat fekvő emberi csontváz találtatott, melynek koponyája tetején egy galambtojás nagyságú betörésnek forradása volt látható, nyakán egy, a Hampel Bronzkora I. rész. LIV. lap. 5 sz. rajzhoz hasonló bronz kapocs vagy boglár, bal keze mellett hosszas vastöredék (kard?), lábszárcsontján és mellette lapos vastöredékek (kengyelvas?), valamint kis patkószeg alakú vas szögecske, melyen famaradvány is látszott (nyeregből?), ezenkívül több kavicsalakú lapos, 2 cm. átméretű, talán szinte nyeregből származó famaradvány, a vitéz lába között egy orsófej alakú agyag gomb, a lábánál pedig feküdtek a lónak csontjai, az egyik lábszárcsontján még a pata maradványa is megvolt. Ezen csontváz közelében, a többféle konyhahulladéki tárgyak között találtatott egy cserépedénytöredékkel befedett fekete fülesbögre, mely sok kutyafogat (?) tartalmazott. Ezen ásatás alkalmával előkerült még más három, ló nélkül eltemetett emberi csontváz, melyek úgy mint a többi eddigi csontvázak átalában lábbal keletnek s fejjel északnak találtattak; s miután ezen csontvázak mellett talált bronz- és vas tárgyakon kívül még csont és kő eszközök is találtattak, melyek a csontvázak mellékleteit nem képezhették, ebből azon következtetés vonható, hogy ezen hajdani vízborította terület közé szorult és földszorost képező Menyasszonypart, csiszolt kőkorból származó konyhahulladék-rétegekből felhalmozódott őstelepbe, később a bronz- és vaskorbeli népvándorlási nemzedék temetkezhetett.

b) Szelevény-Menyórán, 1890. évben a kőrösi védgát építéskor a kubikos emberek állítólag több emberi csontvázak mellett lócsontokat is találtak, mely csontokat azonban szokás szerint össze tördösve széthánytak és csak utólag ezeknek mellékleteiből Tárcsányi Ernő mérnöknek sikerült nehányat megszerezni és tiszazughi társulatunknak átadni, ilyenek a következők, s rajzaik a mellékelt táblán is láthatók:

RÉGISÉGEK TISZAZUGHI LOVAS SÍROKBÓL.

Egy egyenes, törött végű 55 cm. hosszú, 5 cm. széles vas kard (1675.) a nagymányokihoz hasonló,[1] ezen kard mellett találtatott egy szinte a mányikihoz hasonló tojásdad alakú bronz csat (1676.), továbbá egy vas karika (1677.), egy vas csat? töredék (1678.), egy vas sarkantyú? töredék (1679.), egy szabad kézzel készített fületlen fekete bögre (1655.).

Szolnok-Tisza-Kürth-Bundaszáritón gróf Bolza József . ·tokához tartozó homokmagaslaton 1892 évben szőlő ültetése végett eszközölt homokforgatás alkalmával lovastól eltemetett emberi csontvázak találtattak, mely csontokat azonban az ott munkálkodó napszámosok szinte szokás szerint össze tördelve széthánytak és ezekből csak utólag nehány koponyatöredék volt összeszedhető. Ezen csontok mellett talált tárgyak közül gróf Bolza úrnak még sikerült utólag következőket megszerezni és társulatunknak átadni.

Egy vas kard (1686.), mely egyenesnek látszik, azonban felső fele része kissé görbített, csapott végű, markolata hiányzik, hossza 79 cm., szélessége 3 cm. súlya 490 gramm, rozsdaette voltánál fogva mégis észrevehető, hogy az eredetileg finom aczél penge lehetett. Hasonló a mártélyi[2] és bezenyei[3] kardokhoz: Nagy Géza a magyar középkori fegyverzetről írt közleménye szerint, ez lenne a hajdani eredeti magyar kard alakja.[4]

Négy kengyelvas, melynek ketteje (1680. 1681.) almás kerekded alakú, belső átmérete 9 cm. tehát kis lábra készült, a másik ketteje (1683. 1684.) kissé nagyobb körte alakú, mind a négy kengyel szíjtartó fülei nem hozzá forrasztás, hanem az egy darabból álló abrincs;szerű oldalszárainak fölül való összehajlítása által lettek alakítva és az alsó lapított részeinek külseje bordás, hasonlítanak a bölcskeiekhez és némileg a nagymányokiakhoz is.[5] Egy feszítő zabla vasból (1688.), mely hasonlít a csornaihoz.[6] Egy kampó idomú vastöredék (1689.) talán nyeregből? olyan, mint a mártélyi.[7] Egy vonalkarczolatokkal diszített, átlyukasztott fekete agyag gomb (1687.).

Miután ezek után feltehető, hogy Bundaszárítón még több ilyen lovastól eltemetett csontváz létezhetik, ennélfogva ott legközelebbi alkalommal rendszeres ásatás fog eszközöltetni.

Ezen közleményhez mellékelt táblán lévő rajzok $^1/_4$ nagyságban vannak rajzolva, kivévén az 1687., 1661., 1664. sz. agyag gombok, 1491. sz. bronz szíjvég, 1676. 1492. sz. bronz csat és 1490. sz. bronz lemez kardmarkolatról, melyek $^1/_2$ nagyságban vannak rajzolva. Kelt Csépa, 1893 julius 23-án. *Kovách Albert.*

VI. CSÉPLŐ PÉTER A BIHARUDVARI ÁRPÁDKORI TEMETŐRŐL.

A múlt nyár folytán annyit írtak az udvari sírokról úgy a váradi lapok, mint a fővárosiak, hogy élénk vágyat keltettek bennem azok megtekintésére; de előbb hivatalos foglalkozásom a városhoz kötött, később az ásatások szünetelése kimenetelemet feleslegessé tevé. Azonban már augusztus hó folytán dr. Tomm Bélától, ki a munkálatokat vezeti, értesűltem, hogy az ásatásokat ismét megkezdi

1 Arch. Ért. 1890. 433. lapon.
2 Arch. Ért. 1892. 423—425. l.
3 Arch. Ért. 1893. 221. l.
4 Arch. Ért. 1890. 297. l.
5 Arch. Ért. 1890. évi 433. lap.
6 Arch. Ért. 1891. évi 241. l. Arch. Ért. 1889. 269. l.
7 Arch. Ert. 1892. 417. lap

szeptember lején, és egyúttal a doktor úr szíves igéretét vettem, hogy mihelyt némi eredményre jutnak, arról azonnal értesíteni fog. A tudósítás megjött szeptember 1-én és én már 2-án a helyszínére siettem.

Udvari biharmegyei nagyközség 4 ezer tisztán magyar lakossal a budapest-nagyváradi állami vasút Püspök-Ladány állomásától 1 mérföldnyi távolságra esik, minden irányban beláthatatlan síkon, melyet csak két ponton egy-egy Kúnhalom, itten az egyiket Árkos halmának, a másikat Ferendek halmának nevezve, zavar meg egy kissé. A község közepén áll a reformátusok temploma, úgy látszik, múlt századbeli épület, csaknem egészen új csinos toronynyal. A községnek folyóvize nincsen. A templom közelében terűl el az Árpádkori temető. A templom kapujától balra nehány méternyi távolságban húzták az első árkot, melynek 1—2 méternyi mélységében találták meg az első csontvázakat. Ezek már máshelyre takaríttattak el, csak nyomok mutatják hosszú pihenésök helyét. A sírok mélységének rétegzete legfelül porhanyós föld, azután mintegy fél méter mélységben törmelék, melyből egész halmaz lapos, széles és erősen égetett tégla kerűl a fölszínre, az alatt nem egészen méternyi vastagságú nyirkos fekete föld, ez alatt sárga agyag, melynek felszínén pihentek a hamvak. Ezen sirokban találtak sok halánték-gyűrűt mindenféle nagyságban rossz ezüstből. Ezen gyűrűket azonban annyira megrontotta már a rozsda, hogy igaz anyagok, legalább nagyrészben, alig ha lesz felismerhető. Ilyen halanték-gyűrű van az őrizetem alatt álló biharmegyei muzeumban 6 darab és épen annyira rozsdások, mint az udvariak. Találtak azonkívül egy átlyukasztott ezüst érmet, vékony lemez és egészen rozsdás ; én nem vettem ki rajta semmit sem, nagyító eszközök hiányában; mások Geisa görögbetűs felíratot olvastak azon. Annyi igaz mindenesetre, hogy nagyon hasonlít első királyunk apró ezüst pénzeihez. Továbbá 1 darab csontba erősített vas nyílcsúcsot, 1 darab kést vagy inkább borotvát igen kemény agyag nyéllel, egy arany gyűrűt, hosszúkás nagy szegeket képező vonalakkal diszítve, egy bronz karperecz, gyermekkézre való, a két vég, mint az igen gyakori a bronz karpereczeknél, nincsen összeforrasztva. 1 darab szíjcsat vasból, kapcsa hiányzik belőle. Egy darab, kerek komokkő, valami kézi malomkának maradványa, négyszegletes lyukkal, melynek oldalán 1000 vagy 16000 számok vannak bekarczolva, kívül A. Z. betűk láthatók. A rögökkel együtt került a napvilágra, 3 darab egészen ép koponya, melyeknek ketteje határozottan kerekfejűekhez sorozható, egy határozottan hosszúkás. És ez a leletnek legérdekesebb része. A mint én a helyszínére értem, már a második árok is fel volt ásva és az előbbitől nehány méternyire balra, és előbbihez párhuzamos irányban, dr. Tomm Béla szíves kalauzolása mellett mindenekelőtt megtekintettük a munkásokat, kik kellő óvatossággal mintegy 1 és fél méternyi mélységben kapákkal ásták a nyirkos fekete földet, és noha már nagyon közel voltak a tetemekhez, a földön kívül semmi sem akadt a kapára. Az utolsó földgöröngyök eltávolításával a csontvázak egymás után sürün napfényre kerültek. A rögök közt egypár halanték-gyűrű, — egyéb semmi. — Ruházatnak, fának, valami szerszámnak, fegyvernek, cserépnek, kőnek semmi nyoma. E tekintetben csak egy kivétel volt az előbbi sírokban hol egy koponya alatt két darab csillám követ találtak, milyen kő a határban sehol sem találtatik. Hasonlóan az előbbi árokban néhány cseréptöredéket

szedtek össze. A cserepek némelyike durva kézi munka, másokon azonban a korong nyoma látszik; 5 csontváz egészen, 3 fele részben került napvilágra. A tetemek mind fejjel nyugotnak, kinyujott lábakkal és kezekkel, kettő oldalt görnyedve feküdt.

Természetes, hogy csak a legerősebb szövetű csontok, mint a koponya, erősebb bordák, állkapocs, fogak, láb- és kézszárak, de azok érintetlenül és látszólag egészen épen maradtak fenn. Az erősen kifejlett csontok magas, izmos emberekre mutatnak. A hosszú, egyenes lábszárak nem igen vallanak lovas népre. A koponyákon, csontokon, a törésnek, horpadásnak semmi nyoma, miből önkényt következik, hogy békésen hunytak el egykori gazdáik. A tetemek sűrűn feksze-nek egymás mellett, két helyütt csaknem közvetlenűl egymás felett, mi arra mutat, hogy ezen hely hosszú idő̋n át temetkezési helyűl szolgált, ha csak azon merész következtetésre nem akarjuk magunkat elragadtatni, hogy az ilyen kettős tetem közűl az egyik önkényt ment a halálba, mint az fájdalom, szokásban volt Európa pogány népei közt, hol feleség vagy rabszolga nem ritkán urával együtt temettetett el. De figyelmemet mégis leginkább a koponyák különböző formája kötötte le. Az általam látott koponyák közűl 5 darabon szépen formált, egye-nesen fennt álló homlokkal, szemben a többi 4 koponyán már a szemüregek felett a homlokcsont elhajlik és koponyába megyen át. Egy ilyen dolicephalus koponyák szép példányát épen kezembe akartam fogni, midőn minden óvatos-ságunk daczára, szomszédom kezéből darabokra hullott szét. Egy pillanatra ne-kem sem jutott eszembe, hogy az ilyen nyirkos földből kikerült csontdarabok száradás végett saját helyén a napon kell hagyni egy ideig. Találtak még több halánték-gyűrűt, némelyeket a koponyákon egy néhány égett agyag gyöngyöt és egy lópatát, ahoz illő patkóval, mely lapos vas és melynek végei keskenyek, mindinkább szélesedő középpel. A lelt tárgyak csekélységeiből kitűnik, hogy az itten eltemetett emberek igen szegények voltak. A koponyák különfélesége azt látszik mutatni, hogy az elhunytak két emberi rászszhoz tartoztak. Csakhogy ennek megállapításához több tárgy azaz koponya kivántatik, mert egy-két koponyának formája még nem bizonyítja a törzsek különféleségét. Szükséges, hogy az illető szaktudós jól ismerje *Virchow* összehasonlítási kisérleteit, és *Lenhossék* koponya-méreteit. Én semmiféle méreteket nem tettem azért, mert az ásatások a N. Muzeum költségén eszközöltetnek, annak pedig lesz módja azok eredményét ki-tüntetni. Érdeklődtem az ásatások iránt, mint szakképviselője és mint őre a biharmegyei muzeumnak, köteles figyelemmel kisérem az e téren felmerülő moz-zanatokat. A mi a temető korát illeti, a nagy mennyiségben talált halánték-gyűrűk azt mutatják, hogy a magyarok itteni letelepedésök első századaiból való, mert tudjuk, hogy pogány elődeink ilyen gyűrűket előszeretettel viseltek, de e szokás valószínüleg a kereszténység felvétele után is sokáig fennt maradhatott. Azonban annak lehetősége nincs kizárva, hogy a sírok sokkal régibb keletűek, mert az ilyen halánték-gyűrű viselés megvolt az avaroknál, a hunnoknál, és ta-lán más népeknél is. Az is igaz, hogy a kereszténység semmi jelére nem akad-tak eddig. Mindenesetre bővebb kutatás és valami határozottabb jellegű tárgy feltűnése kivántatnék, hogy a korra nézve biztosabb, indokoltabb véleményt nyilváníthassak.

Cséplő Péter.

IRODALOM.

GYŐRIK MARTON. Római érmek a pozsonyi ágost. hitv. evang. lyceum dr. Schimkó Dániel-féle éremgyűjteményéből. 5. és 6. Közlemény. Pozsony 1890. 8° 230 l. — 7. Közlemény portugall-spanyol és franczia érmek. Pozsony 1891. 8° 87 l. — 8. Közlemény nagybritanniai olasz- és svaiczi érmek. Pozsony 1892. 8° 104 l. — 9. Közlemény belga-, németalföldi-, dán, svéd, norvég, orosz, lengyel érmek. Pozsony 1893. 8° 88 l.

A Schimkó-féle gyűjtemény leirása az utóbbi években, mint az itt felsorolt, könyv czímekből látható, ismét tetemesen haladt. Győrik Márton kitartó szorgalommal küzd meg a nagy föladattal, melylyel az elég jelentékeny éremkincs ismertetése jár. A gyűjtemény római és byzanczi osztályában nem kevesebb mint 86 arany, 1366 ezüst és 3662 másnemű fémből készült érem van, mely a Schimkó és Skultéty-féle, valamint a lyceumi gyűjtemény összevonásából keletkezett. A közép és modern érmek közt Portugalliát 21 db. Spanyolországot 48 db. képviseli, franczia érem és emlékérem van 756 db. angol 311, olasz 612, svaiczi 156, belga 121, németalföldi 92, dán 42, svéd-norvég 107, orosz 299, végül lengyel 131 db. Ennek a 7810 db. éremnek gondos meghatározását és leirását adja szerző legutóbbi öt közleményében. Magyar mintát nem követhetett leirásaiban, mert mnunismatikai irodalmunk, sajnos, oly szegényes, hogy abból semmi segítséget nem meríthetett. Fáradságos munkájának legfőbb érdeme tehát az, hogy a maga nemében úttörő és hazai gyűjtőinknek útmutató kalauzt adott, melynek hasznos voltát azzal is növelte, hogy az egyes csoportokat rövid éremtörténeti áttekintésekkel vezette be, melyek az egyes országokban a különböző korokban dívott pénznemek s egyéb hasznos tudnivalók iránt tájékoztatják a kezdőt. A régi érmek megállapítására Cohen művét, az ujabbak leírásánál leginkább Welzl v. Wellenheim, Appel és Schulthess-Rechberg ismert éremleíró műveivel élt és szokás szerint idézi, sőt rendszerint az eltéréseket is gondosan jelzi. A csoportosításban lehetőleg Welzl von Wellenheim combinált földrajzi, korszerinti és alphabetikus rendszerét követte, a melynek követése minden ily közepes terjedelmű általános éremgyűjteménynél ajánlható. *ab.*

A NÉMET CSÁSZ. ARCHÆOLOGIAI INTÉZET működéséről a főtitkár, ez idő szerint dr. A. Conze, évenként szokott számot adni a berlini akadémia teljes ülésén és a világ legelső archæologiai intézetéről szóló jelentést mi is elég fontosnak szoktuk tartani arra, hogy az «A. É.» olvasóival ismertessük.*

Az intézet rendes közleményeiből az évkönyv s az értesítő VII. kötete jelent meg, az «Antik műemlékek»-ből a második kötet második füzete. Az

* Lásd az utolsó ismertetést A. É. 1892. 358—360.

intézet epigraphikus folyóiratából kiadták a VIII. kötet 2. füzetét. Iwanoff görögországi épületekről készült rajzaiból, Bohn magyarázó szövegével kiadták az első kötetet. *Róbert* az intézet megbízásából az antik sírládákat rajzoltatja és írja le és már annyira haladt, hogy a nagy gyűjtemény harmadik kötetének első felére közel ötven képes tábla készen áll. *Kekulé* tanár vezetése alatt az antik terracották rajzait gyűjtötték össze Európa különböző gyűjteményeiben; legközelebb két kötet fog belőle megjelenni.

A *Körtére* bízott nagy illustratiós műből, mely az etruszk hamutartó edényekről szól, legközelebb meg fog jelenni a II. kötet 2. része és a III. kötet számára is készen áll 25 rézkarczú tábla. Ugyancsak Körtére bízta az intézet Gerhard nagy művének folytatását, melyben az etruszk tükrök rajzai lesznek együtt, legközelebb e gyűjteményből már a 11. füzet fog közzététetni. *Loeschke* az intézet külön kiadványa számára az európai gyűjteményekben található Chalkisbeli festett edényeket állítja össze és teszik majd közzé. Az attikai térképek számára a német táborkar részéről kiküldött két kapitány befejezte fölvételeit s legközelebb az utolsó hátralévő lapok is megjelennek.

Maga a főtitkár az attikai domborműves síremlékek gyűjteményén dolgozott, e fontos műből is megjelent a 3. füzet s a 4. kiadásra készen áll. Az attikai síremlékek után a többi Görögország s első sorban a Fekete-tenger vidékén fönmaradt síremlékei kerülnek sorra.

Az intézet *római* osztálya befejezte közleményeinek VII. kötetét. A római osztály második titkára *Hülsen* fiatal szakemberek számára Rómában helyrajzi tanfolyamot tartott, *Mau* pedig tíz napig Pompejit mutatta be nekik és a tél folyamata alatt *Petersen* és *Hülsen* a római múzeumokban tartották rendes heti előadásaikat az intézet növendékei számára. Ugyancsak az első titkár a Németországból olasz tanulmányútra kiküldött philologus tanárokat vezette. Tizenkét német állam gymnasiumai voltak e társaságban képviselve. A társaság Florenczben állapodott meg legelőször, azután Orvietoba s Rómába ment, ez utóbbi helyütt október 8-ikától november 2-ikáig időzött és végül Nápolyt, Paestumot és Pompejit mutatták neki tudós vezetői. Az osztrák gymnasiumok kiküldöttjeit is támogatták az intézeti titkárok. Az intézet heti ülései úgy, mint régóta, a Rómában tartózkodó archæologusok találkozói voltak, s az intézet nagyszerű szakkönyvtárt is állít rendelkezésükre, melynek gyarapodása mult évben a három száz kötetet túlhaladta.

Az intézet athenei osztálya ép oly tevékeny volt a maga körében. Itt is heti ülések és a szakkönyvtár adták meg a tudományos központot, azonfölül a két titkár a múzeumokban s a szabadon álló emlékek előtt tartottak rendes tanfolyamokat, a tanfolyamok végén pedig egy szárazföldi úton megismertették a kiránduló tudósokkal a Peloponnesost, s egy tengeri út arra szolgált, hogy a szigetek emlékeit is lássák.

Az intézet kezébe vette a boeotiai Kabirion mellett s az Akropolison lelt számos festett edénytöredék összeállítását és tudományos földolgozását, s az intézet főtitkára az athenei topographia megoldására az Areopagos és Pnyx között ásatást rendezett. Kiadványaiból megjelent a közlemények XVII. kötetéből a 4. füzet és az első tizenöt kötet tartalom-mutatója.

Hpl.

Dr. V. KUZSINSZKY. Die Ausgrabungen zu Aquincum 1879—1891. Két melléklettel és 48 ábrával. Budapest 1892. 8° 125 l. Szerző a legutóbb az «Ungarische Revue»-ben Aquincumról megjelent czikkeit tanulságos füzetté foglalta össze, mely hivatva van német szomszédaink szakirodalmában Aquincumot képviselni. E hivatása miatt szivesen láttuk volna, hogyha szerző a bevezető fejezetben valamivel részletesebben méltányolta volna azon irók és kutatók érdemeit, kik kevésbé kedvező viszonyok közt foglalkoztak Aquincummal, mint tehetik a mostani kutatók. Azt is szerettük volna, hogyha az egyes objectumoknál hivatkozott volna a megelőző magyar szakirodalomra, melyben egytől-egyig ismertetve voltak, s így a külföldnek, mely úgy is oly kevéssé számba veszi hazai szakirodalmunkat, bebizonyította volna, hogy Aquincumról meglehetős gazdag és nem érték nélküli irodalmunk van. Nem tudnám kitől várjuk ezt a közvetítést, ha csak nem az «Ung. Revue»-től, melynek ez volna hivatása?! A czikkeket élénkitő sikerült alaprajzok és egyéb képek a «Budapest Régiségei»-ben jelentek meg először, a mi szintén nincs említve, pedig irodalmi szokás ilyen kölcsönvételt fölemlíteni. A czikkek németsége nem mindig kifogástalan, a mit azonban szempontunkból nem nagy bajnak tartunk, mert az előadás különben értelmes és világos. *x. y.*

BUDAPEST RÉGISÉGEI IV. kötetének az Archæologiai Értesítő folyó évi juniusi füzetében megjelent ismertetésére van néhány észrevételem. Igen, a Gellért-hegynek voltak és vannak ma is lakói és annak környékét bizonyára megszállva tartották az araviscok, de midőn azt a kérdést vetjük föl, nem-e volt a Gellért-hegy az itteni kelták főtelepe és székhelye? akkor határozott «nem»-mel kell felelnünk, mert a főtelep, a székhely, legalább is egy pár ezer ember állandó szállását föltételezi; védművek és erődítmények nélkül egy jelentékeny néptörzs hatalmi központja nem képzelhető; nagyobb számú lakosság pedig a hegynek különben elég tág fensíkján víz hiánya miatt élni nem tudott. A rómaiak idejében itt specula-őrtorony állott, melynek őrsége 10—20 embernél nagyobb nem lehetett; hogy árpádkori királyaink alatt maga a hegy meg lett volna szállva, annak semmi nyoma; Corvin Mátyás korában, mint a királyi várkert tartozéka, gondos művelés alatt állott. Ennek emléke megmaradt a hegy déli lejtőin maiglan is meglevő fügefákon, melyek bokrok alakjában minden ápolás nélkül, sőt a folytonos rongálás daczára ott vadon tenyésznek és igen ízletes apró gyümölcsöt adnak. Az e század elején ott épült csillagvizsgálónak csak néhány lakója, az ötvenes években létesült erődnek pedig legfeljebb 100 katonája volt, kiknek számára lajtokban hordották és hordják a vizet. Nem azt mondottam, hogy a Gellérthegy lakatlan vala, hanem azt, hogy nagyobb számú lakosság a vízzel való ellátás lehetetlensége miatt ott nem élhetett. Az araviscok a hegynek alantabb fekvő és a Dunához közelebb fekvő lejtőit, nevezetesen a Kelenföld táját, tartották megszállva.

Az ismertetés irója egyáltalában nem helyesli, hogy Budapest régi multjáról írt czikkemben hely- és néprajzi kérdésekkel foglalkozom; azt mondja, hogy ily névmagyarázati «kisérletek» a történeti etymologiával foglalkozó «szakemberekre» (tehát reám nem) tartoznak; a pannonok s illyrek neveire vonatkozó egyéb fejtegetéseket is ők itéljék meg — nekem pedig «csak» azt a tanácsot adhatja, hogy Obermüller társaságában ne igen foglalkozzam ily kérdésekkel, mert azt gyakran túlhajtó keltomannak tartják a hozzáértők.

Még czikkem azon részére is, melyet inkább volna hajlandó méltatni, a névtelen ismertető megjegyzi, hogy a katonai tábor, a katona-város, fürdő, pol-

gári város stb. már többször behatóan volt ismertetve, és hogy ide vonatkozó reminiscentiáimat a helyi szakirodalomból merítettem. A mit tehát czikkemről ír, az critica akar lenni, de épen a birálat ezen módja ellen van kifogásom.

Vajjon birok-e elég képességgel és *szakértelemmel* az általam fölvett kérdések fejtegetésére, arról önmagamnak kelle számot adnom, midőn «Budapest régiségei» szerkesztéséhez fogtam ; ha ezt az ismertetés irója kétségbe vonja — ám legyen az ő hite szerint. De az iránt tisztában vagyok magammal, hogy a főváros multjának hely- és néprajzi viszonyai igenis a vezetésem alatt álló irodalmi vállalat körébe tartoznak. Fölkarolni a főváros egész multját, följegyezni mindent, mire kutatásaink közben akadunk : «nemcsak a sarcophagok tartalmát, az ásatások dologi eredményeit, azok méreteit és szakszerű leírását, hanem a régi lakosok beléletére, szellemi és társadalmi viszonyaira vonatkozó adatokat gyűjteni a történelem számára, ezt tűztem én ki magamnak föladatúl, midőn a «Budapest régiségei» kiadására vállalkoztam.

Ha e vidék első ismert lakóiúl bemutattuk az araviscokat, meg is kell mondanunk kik voltak ők ? mily népcsaládhoz tartoztak ? ezzel szoros kapcsolatban van a nyelv kérdése ; összeállítjuk ennek gyér maradványait, melyekkel a hely- és személyneveknél a régi iróknál és a napfényre került föliratokon találkozunk. Ezek egyedüli bizonyítékaink arra nézve, hogy az araviscok, a Pannoniát lakta többi, számra nézve 14 törzszsel együtt kelták valának. Tacitusnak ismert tudósítása (Germ. 28.), ki azt írja, hogy «az araviscok a német nemzetbeli osokkal nyelvre, közintézményekre, és szokásokra nézve egygyek valának, «ezen egymás mellett lakott két törzs keltaságából nem von le semmit, mert tovább (Germ. 43.) maga Tacitus ellentmond annak, mit előbb állított, itt azt írja, hogy az osok nem voltak németek : osos pannonica lingva coarguit non esse Germanos.

És ím itt vagyunk a pannon névnél ; nem-e feltünő, hogy az itt lakott kelta törzsek közül egyik sem viseli e nevet ? Pannonia az Illyricumnak egy tartománya volt, de az illyr elnevezés külön egyik népnek sem volt sajátja. És ebből önként kell következtetnünk, hogy mindkét név nem nép- hanem földrajzi fogalom, a mint azt czikkemben kifejtettem.

A szerkesztésem mellett megjelenő évlapokban a régész megtalálja azt, mi őt érdekli, a műépítész tanúlmányozhatja az itt dívott római építkezés és ezzel kapcsolatos diszítmények részleteit, talán mintául is fölhasználhat egyetmást, de nekem ügyelnem kell arra is, hogy az ezen speciális szakoktól távolabb álló intelligens közönség is megtalálja a mit keres, a helyi viszonyokra vonatkozó általános érdekü tudnivalókat. Sok évi tanulmányaim gyümölcse az mit a «Budapest régiségei»-ben irok, a dolgozat eszmekapcsolatában szándékosan keresem a változatosságot, ne hogy az olvasót untassam. Okom van hinni, hogy a főváros közönsége, mely ezen irodalmi vállalatra a pénzt adja, a részemről követett irányt helyesli.

A történeti etymologiával foglalkozó «szakemberekre» bizzuk a hely- és néprajzi fejtegetéseket ? Álljanak hát elő tanulmányaik eredményével, de előre is kijelentjük, hogy oly szakértelemből, mely azt akarja velünk elhitetni, hogy a magyar főváros szláv eredetű, hogy Budapest neve voda-pecz-ből van ferdítve, hogy Debreczen, Miskolcz, Csongrád, Poroszló és nem tudom hány magyar

város neve szláv eredetre vall, ilyen etymologiából nem kérünk semmit. A régi és újabb ethnographiához én is szólhatok, kinek főtanulmánya a történelem, különösen hazám és fővárosának története. Illetékesnek tartom magamat is arra, hogy hozzászóljak egyik-másik hely- vagy néprajzi kérdéshez; segítségemre van e részben leginkább az, hogy az orosz, cseh, morva, német, latin, olasz, angol és franczia történelmi műveket eredetiben olvashatom és értem is, de be kell vallanom, hogy édes-keveset tudok a görögből, mert diák koromban ezt megtanulni nem volt alkalmam. Ezt nem dicsekvésképpen, hanem dolgozatom ismertetőjének megnyugtatására jegyzem meg, nehogy azt higyje, hogy minden előkészület nélkül látok a dologhoz és csak amúgy gondolomra, káprázat alakjában röpítém állításaimat világgá.

Az aquincumi tábor föltalálásában követelem a magam részét. Torma a papföldi törmelékes buczkákban vélte föltalálhatni a prætoriumot, midőn azonban az általam fölásatni javasolt Csigadomb föltárására a kormány kérésem folytán megadta az eszközöket, Hampel a Csigadomb fölásását átengedte Tormának. A Papföldön napfényre került Hampel vezetése alatt a palæstra és a nagy fürdő, a Csigadomb törmelékéből pedig kibukkant az amphitheatrum. A tábornak sehol semmi nyoma nem látszott. Magam is szemügyre vevén a környék felszini jelenségeit, reá mutattam az amphitheatrum déli oldalán végig futó emelkedettebb vonalra és Tormának annak fölásását ajánlottam, hátha ez az, a mit keresünk, a tábor aggerének maradványa? mondottam neki; ő nem hitte, nem lehet — úgymond — föltenni, hogy az amphitheatrumhoz, a fürdőhöz és egyéb épületekhez ily közel állott volna a tábor. Én azonban nem tágítottam, megszereztem a tulajdonosoktól az engedélyt, hogy ott áshassunk; Torma az említett vonal nyugati sarkától egyenes déli irányban ásatott és megtalálta a porta principalis dextrát, valamint a tábor délnyugati faragott nagy kövekből rakott sarok bástyáját. Addig maga Hampel sem hitte, hogy a tábor itt állott, de bizonyságot tehet róla, hogy ez így történt, különben igazolhatom ezt Tormának levelével is, melyet a siker fölötti örömében hozzám intézett.

A mit pedig e tábor stálladékáról, a canabakról, a polgári városról és Aquincum akkori helyrajzi viszonyairól irtam, azt az ismertető nálam olvasta először, legalább én saját észleleteimet irtam le, azokról a többszörös és beható ismertetésekről, melyekre hivatkozik, én nem tudok semmit.

Ép úgy nem értem, milyen reminiscentiákat szedtem volna én össze a helyi szakirodalomból? Minő fán terem ez a helyi szakirodalom, azt nem tudom. De annyit tudok, hogy az itt említett czikkemben foglaltakat előttem nem irta meg senki; húsz év óta kutatok a budai és ó-budai határ minden zugában, tudom, mi hol van, nem szorultam semmi útmutatásra, magam akarok mindent látni és meggyőződni mindenről és közvetlen benyomásaim alatt irtam, a mit irtam.

Obermüller kelta lexikonáról évekkel ezelőtt megmondottam véleményemet. Ő az alapos és teljesen jogosult föltevésből indult ki, hogy az Európa nagy részét sok századon át megszállva tartott nagyszámu kelta népcsalád nyelvének és közintézményeinek nyomai okvetlenül föltalálhatók ama népeknél, a melyek szomszédságában ők sok századon át éltek, kikkel közvetlenül érintkeztek és a kikkel elvégre összeolvadtak. Ezek a rómaiak, a germánok, a hun-avar-

magyarok és a szlávok. Hogy a hunok és avarok korában a régi Pannoniában és Aquincumban még kelták voltak, hogy ezek maradékai még a magyarok idejében sem tüntek el, mert hiszen egy sok törzsü népet nem lehet a föld színéről elfújni, azt bizonyítani nem szükséges, mert ez önként érthető. Obermüller tehát a kelta provenientiát kutatja, különösen a germán, szláv és a magyar nyelvek helyrajzi, a lakott helyek, folyók, hegyek, tájak stb. elnevezéseiben. Mint minden kutatón, rajta is azonban megesik, hogy a rengeteg terrenumon sokszor tévútra tér és túllő a czélon, lehet mondani, hogy származtatásainak legalább is negyedrésze erőszakolt és értéktelen. De azért elvessük a többi jót? Bizony, bizony tanulhatna belőle az «ismertető» is. Különben mi régészek — bocsánat, hogy ezekhez számítom magamat is — nem sok hasznát vesszük Obermüllernek ; a mit legjobban szeretnénk tudni, az itteni kelta helynevek etymologiáját, például mit jelent Carnunt, Bregetio, Aquincum, Gardelaca stb. arról ő hallgat, az analogiát tehát, a nyugati kelta irodalomban kell keresnünk. Az újabbkori kelta irodalomnak kétségkívül ő egyengette az útját. Itt sem helye, sem ideje, hogy ennek termékeivel foglalkozzunk. De a sor reá fog kerülni.

Még egy eszmét pendít meg az ismertető. Azt ajánlja, hogy az aquincumi föliratoknak több helyet adjunk, hogy a régész *együtt* birhassa őket. Ez igen szép, de ez a kivánság csak évek folyamán fog mehetni teljesedésbe, mert hogy a meglevő dotatióból egy évben 40 nyomtatott ívet adjunk csupa föliratokból, arra nincs pénzünk, többet pedig nem adnak, kérni sem fogok. Már említém, hogy «Budapest régiségeit» nemcsak *szakembcrek* számára szerkesztjük, hanem a nagy közönség izlését és igényeit is figyelembe kell vennünk. Ha dr. Fröhlich Róbert hajlandó befejezésre juttatni érdekes közleményeit, és erőt ad az Isten, a «Budapest régiségei»-ben meg fog jelenni minden aquincumi fölirat és a kitüzött czél el lesz érve.

Végül egy tanácsot koczkáztatok én is az «ismertető» számára. Ha jövőre műveimet birálni akarja, ám tegye, de lelkiismeretesen! czáfolja, vagy czáfoltassa meg azt, mi neki fejtegetésemben nem tetszik, én leszek első, a ki be fogom ismerni, ha meggyőz, hogy nincs igazam. De nagy gonddal irt tanulmányaim értékét ne iparkodjék néhány értéktelen phrasissal leütni, mert ezzel csak árt az ügynek, melynek szolgálatában állunk, de árt magának is, mert a puszta kötekedés vádját vonja magára.

1893. augusztus 30. *Gömöri Havas Sándor.*

VALASZ AZ ÉSZREVÉTELEKRE.* Tisztelt szerkesztő úr! Havas Sándor nyilatkozatára rövid lehet a válaszom. Nagyon tisztelem maradandó érdemeit, melyeket fővárosunk rég. ügyeinek hatalmas fölkarolása és kitartó, lelkes előmozdítása által szerzett és folyton szerez s ezeket a «Budapest régiségei» ismertetésében el szoktam ismerni. Továbbá elismerem, hogy kellemesen és népszerűen ír, sőt azt sem vonom kétségbe, hogy a főváros középkori helyrajza dolgában előbbre vitte ismereteinket. Többet azonban ne kivánjon tőlem. Sem archæologiai, sem ethnologiai vagy etymologiai kérdések tárgyalására nincs competentiája, azokat hagyja szakértőkre. «Észrevételei» elolvasása után talán még inkább ez a fölfogásom, mint azelőtt, és biztos vagyok benne, hogy másoknak is ugyanaz a nézetük. Tisztelettel *lf.*

* Ezzel folyóiratunknak úgyis szűkre szabott keretében a polemiát befejezettnek tekintjük. A szerkesztő.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 30-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés termében tartotta meg a nyári szünidők után első ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt dr. Hampel József, dr. Fröhlich Róbert, dr. Boncz Ödön, dr. Fejérpataky László, Nagy Géza választmányi tagok, továbbá Szumrák Pál, Békefy Remig, Kunváry Fülöp, Richter Aurél, Lipcsey József pénztárnok, 6 más hallgató és a titkár.

Az első értekezést dr. Fröhlich Róbert tartotta az ó-szőnyi római katonai elbocsájtó levélről, majd titkár olvasta föl Kovách Albert értekezését a tiszazughi honfoglaláskorabeli lovas sírokról. Mindkét értekezést folyóiratunk ezen számában veszik olvasóink.

Ezután dr. Hampel József újabb régészeti leleteket mutatott be a m. n. múzeum legújabb szerzeményeiből. Ezek között egy művészi kivitelű római bronzmécsest Ó-Szőnyről.

Titkár jelenti, hogy a nyár folyamán a millenniumi kiállítás alkalmából az országba tanulmányútra volt kiküldve, mely alkalommal tett kutatásai eredményéről e helyt is számot fog adni, mihelyt hivatalos jelentését megtette.

Jelenti továbbá, hogy a millenniumi kiállítás országos bizottsága részéről társulatunk felszólíttatván, elnökileg azt válaszoltuk, hogy 1896-ban országos régészeti congressust fogunk tartani, melynek előkészítésére külön bizottságot küldünk ki.

A millennium megünneplése alkalmából teendő intézkedésekre kiküldött bizottság, mely Hampel József elnöklete alatt Boncz Ödön, Nagy Géza választmányi tagokból és a titkárból állott, megtette jelentését és első sorban a honfoglaláskorabeli emlékek fölkutatására országos mozgalom megindítását, ásatások foganatosítását és régészeti országos congressus tartását indítványozta. Miután pedig mindez oly tetemes pénzáldozatokat kiván, a melylyel társulatunk nem rendelkezik, az elnökség a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz fordult, hogy évenként 2—3000 frttal segélyezze ezen czél megvalósithatását.

A folyó év nyarára Bars megyébe rendezett régészeti kirándulás a felmerült akadályok miatt a jövő évre maradt. A tagajánlások folyamán *gr. Szirmai Alfréd*, *Szirma Bessenyőről*, *Ranczay Kal. József Félegyházáról* és *Dolhai Petróvay György Nagy-Kürüről* rendes tagokul megválasztattak.

Pénztárnok havi jelentése, melyet e füzet boritékán közlünk, fölolvastatván tudomásul vétetett s miután az ülés jegyzőkönyvének hitelesitésére Hampel József és Nagy Géza választmányi tagok kérettek föl, az ülés véget ért.

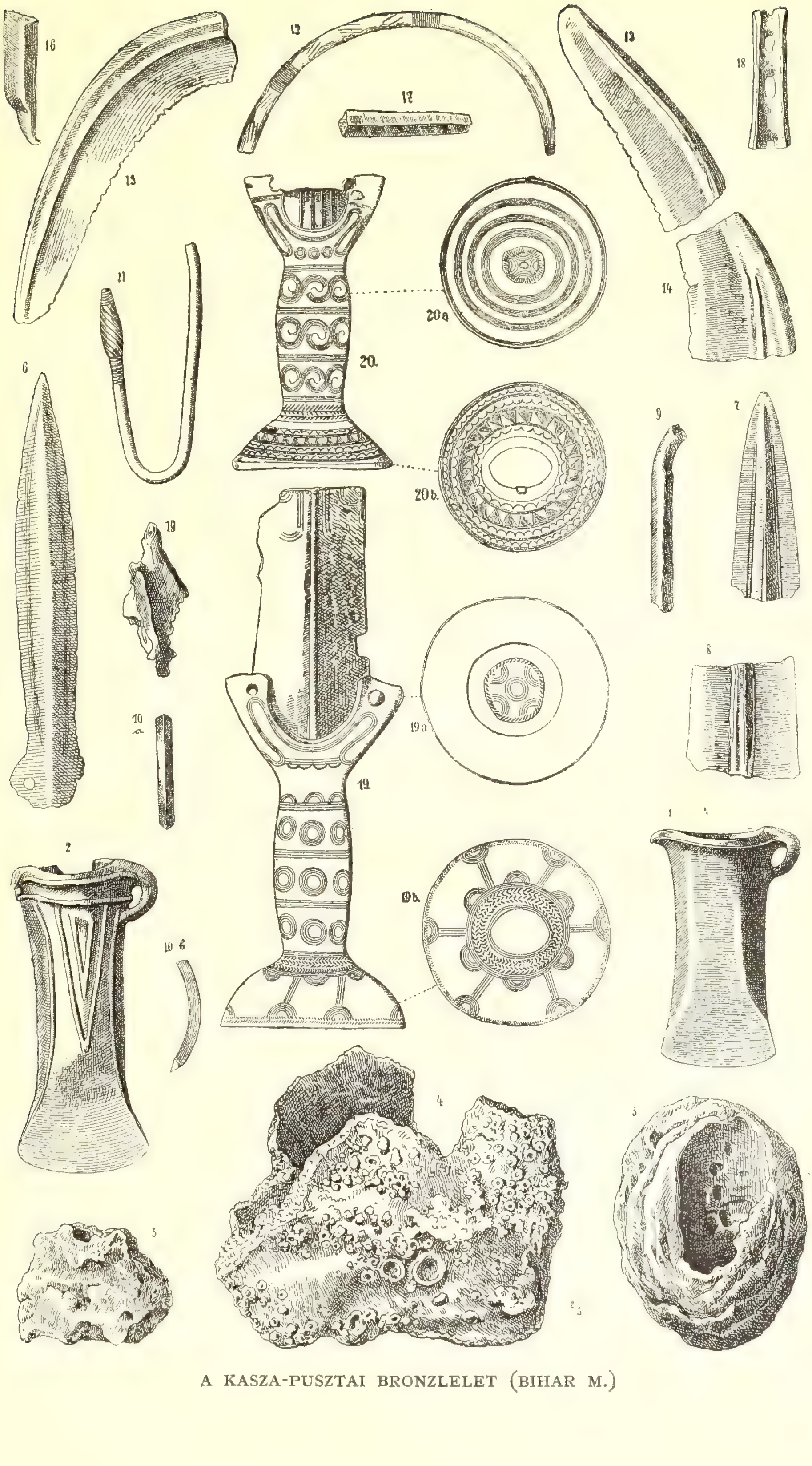
Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA AZ ÁPRILIS—JUNIUSI ÉVNEGYEDBEN. Az őskori gyüjtemény számára szereztünk két rézvésőt., az egyik állítólag Ó-Budáról a másik ismeretlen magyarországi helyről való. A szent-máriai (Zemplén) püspöki birtok területén fölásott több fajta és különböző korokból származó régiségeket juttatott a N. Muzeumnak ajandékúl Bubics Zsigmond kassai püspök. Vannak köztük: egy nagyobb obsidián nucleus s ugyancsak obsidiánból való pengék és nyílhegyek, egészek és töredékek egészben 77 drb; három fenőkő töredéke; őskori gunyhók nádfalairól való sártapasztöredékek, 14 drb edénycserép, graffitos edények csonka részei (7 drb), két agyaggyöngy, korongon készült edények 17 cserepe; őrlőkőnek négy töredéke; 5 drb vaskéstöredék és csonka vasmécses; utólag járult a küldeményhez egy nagy obsidián tömb, mely még nem volt munkába véve s egy carneolgyöngy. E tárgyak változatos sora hazai őskorunk elejétől a dunántuli rómaiság időszakáig nyuló különböző kulturákat képviseli és több tekintetben egészíti ki a szent-máriai telep képét, a mint az egy korábbi ásatás eredménye gyanánt elénk tárult. Egy gyüjtelékes kincs széthordott részeit szereztük, melynek lelőhelye állítólag a Kaszai puszta Biharmegyében. A muzeumba került fontosabb darabok sorát föltünteti az ide csatolt képes tábla. Van néhány nyers bronzrög (3., 4., 5. sz.), egy pálczaforma töredék (9. sz.), két töredék, mely öntés utáni maradéknak látszik (16. sz. és 19. sz.) egy tokos véső füllel, diszítés nélküli, ép példány (1. sz.), domborműves vonalakkal diszített hiányosan öntött példány (2. sz.); egy kés markolatának csonka darabja (18. sz.), három sarlótöredék, melyből kettő együvé való (13. és 15. sz.), kardok pengéiből való csonka részek (7. és 8. sz.) és két vonalas díszű markolat csészés végtaggal (19. és 20. sz.: 19. *a* és 20. *a* a csészék belső 19. *b* és 20. *b* a csészék külső fölületét tünteti föl.); egy tőrpenge (6. sz.) vonalas díszű gombostűk vagy karikák töredékei (11. és 12. sz.); karpereczből való három élű (10. *a b*), sodronytöredék és csonka négyélű pálcza (17. sz.).

A tárgyak összetartozására a felületén képződött nemes patina egyforma foltjai után lehet következtetni, vannak köztük érdekesek is, de nagyon leszállitja a sorozat értékét, hogy nem birjuk a teljes leletet és hogy nem tudjuk minő körülmények között került elé. Ismeretlen lelhelyű egy bronzlándsacsúcs, sarló és fokos. Talán borsódmegyei eredetü egy aranyláncz, mely régibb idő óta Edelényen magánbirtokban volt. A láncz súlya 14 s fél # és öt kisebb egymásba rakott szividomú tagból áll, melyekről egy vonalakkal gazdagon díszített hasonló nagyobb tag csüng le. (Ábra a 344. lapon.)

Egy kisebb csonka s egy nagyobb, jó föntartású ezüsttorques, valószínűleg Toróczkó-Szent-György környékéről, vétel útján került az intézetbe. La Tène kora beli nagy vaskés, vétel. Állítólag Ó-Szőnyön, egy római templom közelében talált 56 drb domborműves csontlemez, 4 drb csontszobrocska és 2 drb homokkőszobrocska vétel útján való szerzemény. Ugyancsak Bregetióból származik két, kereskedés útján szerzett, római bronzfibula és Battáról származik egy római agyagmécses, melyet Schwerer János úr küldött ajándékúl.

Népvándorláskori temetőt kutatott át a N. Muzeum részére Wosinszky Mór Závodon Tolna m. A beküldött régiségek közt van három silexpenge töre-

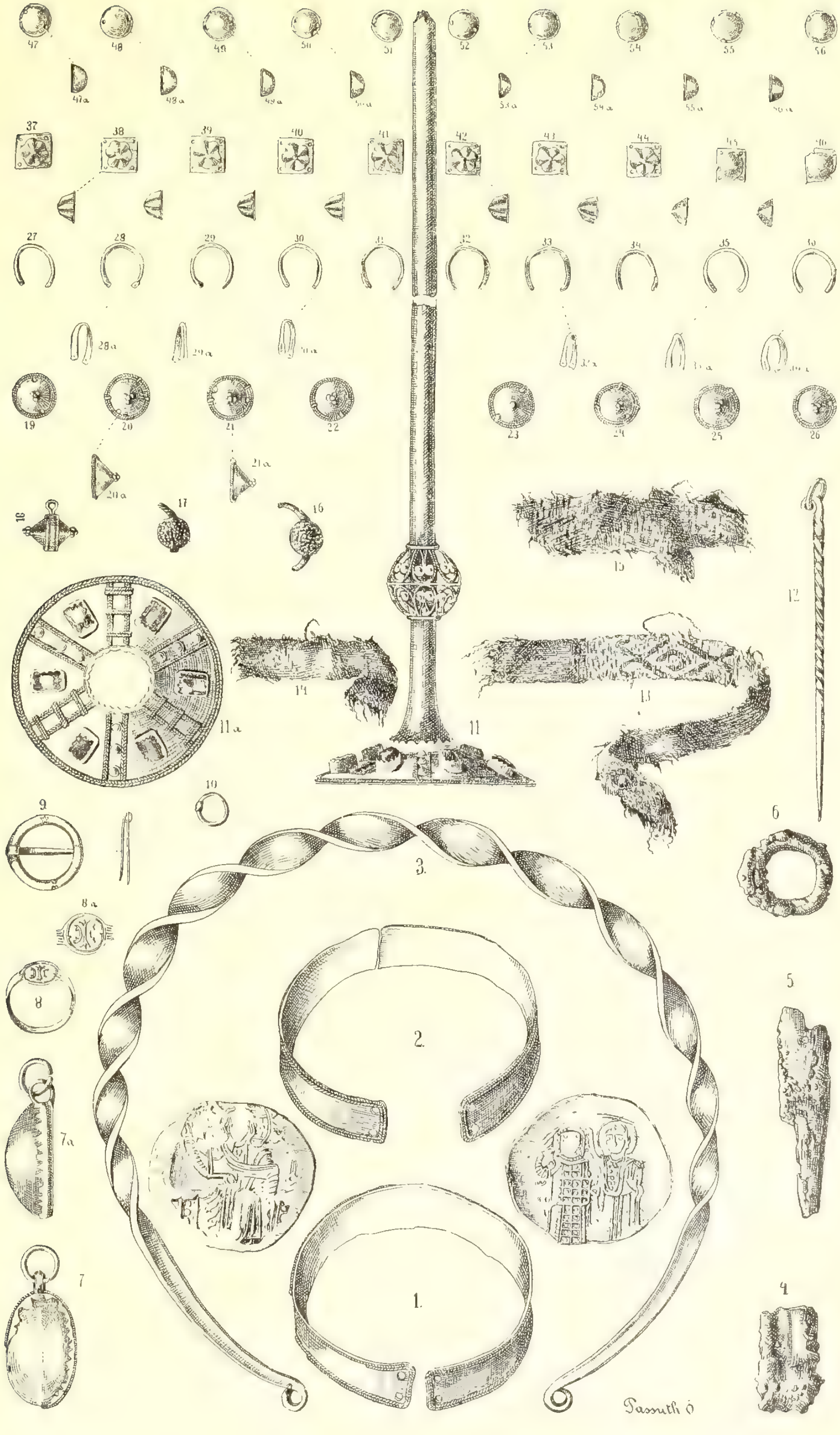
A KASZA-PUSZTAI BRONZLELET (BIHAR M.)

déke s egy törőkő, sok gyöngy és 8 agyagedény; ezüstből: függők, gyűrű, rózsácska, szíjvég és pityke; bronzból: lemezek, láncz, függő, szíjvég, fibula, pityke karika, csatok, csengő, kampó, tű, karperecz és érem; vasból: csatok, lánczok, csövek, kések, pengetöredék, szögek, nyílhegyek, fogantyú, abroncs, kapocs, gyűrű, szíjvég és fibula s végül két csontnyél.

A biharudvari ref. egyház környékén előkerült sírokból dr. Tomm Béla a N. Muzeumnak hozott 14 drb u. n. halántékgyűrűt s egyéb fémtöredéket, melyek Arpádkori érmekkel együtt találtattak. A temető fölásatásáról más helyütt adunk hírt.

Más jelentékeny sírleletet, mely a negyedévi gyarapodásban az Árpádkort képviseli, hivatalos úton Halas városához tartozó Balóta pusztáról szereztünk. Úgy látszik, hogy a beérkezett tárgyak mind egy sírból valók.

Az ide mellékelt képes tábla föltünteti azokat. Két ezüstkarperecz ékítette a megholt kezét (1. és 2.); egyszerű síma ezüstlemezből valók és csak a lemezek szélén futott végig, mint keret rovátkolt kettős sodrony, a végeken két-két lyuk van, ezek talán kövek vagy üvegpaszták odaillesztésére szolgáltak, mint a hogy a mártélyi karpereczeken látjuk. De ha nem is ez volna a négy lyuk rendeltetése, a karpereczek idoma közelkorú hasonló typus emlékezetét őrzi meg. A nyakot ékítő sodrott ezüstkarikáról (3.) nem mondhatjuk ugyanazt. Lényegesen különbözik azoktól, melyek magyar pogánykori sírleletekből, sőt részben még az Árpádkori királyok első századából eddig előkerültek. Azok rendesen több sodrony összefonásából erednek, emez egy lapított sodrony összehajlításából; ez a sajátszerüség és mindkét végének körded befejezése inkább a jóval régibb celta torquesidomokra emlékeztet. Néhány rozsdás vastöredék (4., 5., 6.) nincs elég jó karban, hogy rendeltetése iránt biztos véleményünk lehessen. A megholt nyakán lógott egy amulette, mely hite szerint balsors ellen védte, (7. *a*): ezüstkeretbe foglalt tojásdad formára csiszolt kristály vagy fehér üveg, mely e szerepében a kristályt gyakran helyettesítette és megmaradt a kis körded ezüstcsat is (9. sz.), melylyel ruháját összetüzte és alig lehet árnál egyebet sejteni abban az ezüstszerszámban, mely karikán lógva, szintén a sírban volt (12. sz.). A ruhából néhány foszlány s szallag maradt (13., 14. és 15.) egyikébe jól ismert mustra van beleszőve, csüngők (18. sz.), apró különféle formáju kupocskák 19—26. sz., 37—46. sz. és 47—56. sz. s a zárt és nyilt karikák (10. sz. és 27—36. sz.), nyilván mind vagy a ruha, derék vagy fejkötők diszítésére szolgáltak, de közelebbi alkalmazásukról nem adhatunk biztos hirt. A 16. és 17. sz. apró karikatöredékeket, melyeknek sodronya domboru pontocskákkal diszített üres lemezgombokon megy keresztül, fülbevalóknak tekintjük; idomukra és diszítésükre vannak közelkorú analogiák. A kort az ezüstgyűrű (8. *a b*) fej-lapjába vésett idomokból sejthetjük. Ugyanily diszítmények akadnak II. Béla-féle pénzeken (cf. Rupp. IV. tábla 90. sz.) és ez észlelettel összevág az elektromból való tálczás arany (szám nélkül), egyik oldalán az ülő Krisztussal, másikon Máriától áldott álló császárral, melynek a körirata oly kopott, hogy csak a typus után itélhetjük meg és vagy Johannes Comnenus (1118—1143) vagy utódjának Manuelnek (1143—1180) tulajdonítjuk. Végül említjük azt a csonka tárgyat (11. sz.) melyet a megholt kezében tartott; aranyozott ezüstpléhből készült kerek

talpa (11. *a*) s az abból kiemelkedő hengerded cső maradt meg; hogy fejlődött felül tovább és keresztben végződött-e vagy egyéb idomban, nem lehet megállapítani; de valószinű, hogy reliquiatartó volt, melyet a jámbor asszony kezébe tettek, mert talán életében is kedvencz tárgya volt. Diszítése egyszerű, de jellemző. Époly rovátkolt kettős, sodrony szegélyzi talpát, minőt a karpereczen találtunk hat ily párhuzamosan és sugárszerüen rakott sodrony hat térre osztja a talp felületét, a dupla sodronyok közé három esetben harántosan fektetett sodronyok, a váltakozó másik háromnál pedig sodronynyal szegélyzett gömböcsök töltik be; a fönmaradt hat háromszögü tért hat csipkés szélü négyszögü rekeszbe foglalt kő vagy színes üvegpaszta ékíti. A síma száron 3 s fél cmnyi magasságban rovátkolt s korongos tekercsü sodronyokból alakított áttört művű gömb ékíti. Az itt bemutatott sírlelet minden szerénysége mellett több tekintetben előbbre viszi ismereteinket XII. századi ötvösségünkről, mely kincstárunkban oly gyéren van kepviselve.

Ugyancsak az Árpádkorból való két vésett aljú zománczos mű, melyek közül az egyik feszület, a másik női szent; csak az utóbbinak ismerjük a lelhelyét, találták Vácz-Hartyán környékén. Mindkettőnél az alap aranyozott réz.

A XVI. század elejéről való egy ritka szépségű talpas ezüstpohár, áttört művű csúcsíves szegélyekkel, belföldi mű a királyföldről s ugyanonnan származik négy kerek ezüstmellcsat a XVII. és következő századokból. Egy czímeres és föliratos ezüstpohár a XVIII. századból való; egy XVII. századi bronzgyűrű Nagyszalontáról. Egy ezüstlemezke, mely az ismert Attila arczkép domborművét tünteti föl Váczhartyánról, egy nagyobb vaszár a XVI. századból, egy kályhafióknak szolgáló XVII. századi domboru vaslemez, mely Absalon történetét ábrázolja, 1685-ből való bronzharang, XVII. századi bronzmozsár és törője, 1764-ik évi czéhes edény Brassóból és nagyszebeni szomszédsági jelek fából (az utóbbiak Wiesinger M. ajándékai) egyenkint kiegészítik hazai ipartörténeti emlékeink egy-egy sorozatát.

A délszláv régiségek gyűjteménye számára Schwerer János úr egy gyűrüt s egy karpereczet ajándékozott.

A hadtörténelmi emléksorozat számára szereztünk hazai lelhelyről származó XVI. századi olasz öntött és vésett vastőrt, egy XVII. századi vasas mellvértet, egy fringiapengét a mult század elejéről, egy XVII. századi görbe pengéjű magyar kardot s egy puskaagyot faragott fából s gyöngyház berakással, melyen a Geor. Tury fölirat tanusítja, hogy a XVII. század első felében szereplő Tury Györgyé volt.

Ajándékok: Désy Lajos földbirtokostól egy XVI. századi vassarkantyú a berkedi pusztáról, Miskolczi Gáspártól Miskolczról ugyancsak XVI. századi vassarkantyú. Hivatalos úton szereztünk két nagy vaságyut, mely 1848/49-ben a mohácsi sóhivatali épület előtt be volt ásva. *Hpl.*

A VALLAS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM ORSZÁGGYÜLÉSI JELENTÉSE A N. MÚZEUMI ÉREM- ÉS RÉGISÉGOSZTÁLYRÓL 1892-ben. Az évről-évre mindinkább érvényesülő helyszűke arra kényszerítette a múzeumi igazgatóságot, hogy az alacsony tárlókat magas szekrényekkel

helyettesítse, melyekben a növedéknek legalább jelentékenyebb darabjai szemlélhetők legyenek. Ez okból az I. teremben négy, a III. teremben három, a IV. teremben négy kettős-szekrény állíttatott föl ; a kincstár örvendetes gyarapodásáról tanuskodik, hogy az V. teremben is szükségessé vált két magas szekrény. Végül fölemlíthetem, hogy a már-már el nem férő szakkönyvtár számára az osztály második dolgozó-szobájában is kettős emeletű szekrények felállítása által szereztem helyet. E butorozásokkal az osztály legsürgősebb szükségletei ki lévén elégítve, már csak két terem új bebutorozása marad fönn a következő évekre. Az osztály gyarapodása tekintetében örömmel kell említenem, hogy a törvényhozás tudományos ásatásokra a f. 1892. évtől kezdve 800 frtnyi összeget szavazván meg, a gyűjtemény ezután szakemberek által rendszeresen vezetett kutatásokból származó leletekkel lesz kiegészíthető és tekintve hazánk nagy gazdagságát minden korbeli ásatagkincsekben, remélhető, hogy nemsokára hatalmas lendületet fog a régiségtár ez úton is nyerni. Az idei ásatásokról e jelentésemben csak annyit, hogy azok jelenleg az őszi idő tartama alatt vannak folyamatban, névszerint kettő Csongrád megyében, egy Tolnában s egy Sopron megyében. Az *őskori* gyűjteményt gyarapodás érte Csongrád és Bihar megyékből s a baranyamegyei Batina közelében levő urnatemetőből, melynek tulajdonosa 18 db urnát s cserepet juttatott a n. múzeumnak. Kőrégiségek Puszta-Patakiról és Horváthiról (Hont megye) szereztettek. Nem csekélyebb a bronzleletek száma és értéke. Három jelentékenyebb ilynemű kincs érkezett : egy-egy a szentesi nagyhegyről és a beregmegyei gelényesi pusztáról ajándékképen, a sopron-nyéki pedig vétel útján szereztetett. Beérkezett egyes jelentékenyebb tárgyak voltak : egy díszes csákány Gyapolyról (Bihar m.), egy díszes bronzkard Szeredről (Pozsony m.) és 8 tokos véső Czelnáról. A *vaskort* is igen becses szerzemények képviselik. Regöly vidékéről (Tolna m.), melynek tőzegrétegei majdnem kimeríthetetleneknek látszanak, La Tène leletek nagy számban szereztettek. Egy 924 darabra menő borostyángyöngy-sorozat, ezüst és bronzfibulák, bronzkarikák, üveggyöngyök, övtagok, lánczszemek s egyéb régiségek meglepő világot vetnek e vidék vaskorbeli miveltségére. Ez ízlésnek részben későbbi szakaszát képviselik a bodrogközi szt.-máriai püspöki birtokon felfedezett temető maradványai, fegyverek, ékszerek és szerszámok, melyeknek számát a nagylelkű adakozó, Bubics Zsigmond püspök, újabb ásatások rendezése által gyarapítani kívánja. Ugyanezen ízlést képviseli egy idomából kiforgatott 146 grammnyi súlyú arany karperecz, melyet vétel útján Erdélyből szerzett az intézet. Becses ajándék egy hasonkorú bronzövláncz Pilis-Marótról. Ugyanez ízlés késői korszakait képviselik : egy üllői sírlelet s a kőröstisza-marosi ármentesítő társulattól hivatalosan beérkezett békésbaboczkai leletek, valamint egy csupa ékszerből álló ezüstlelet, melyet kereskedő útján Tatáról szerzett a múzeum. Az *antik* gyűjtemény számára jelentékeny ajándékot adott Delhæs István úr : díszes római bronzedények egész gazdag sorozatát. Más hét antik bronzedény fehérmegyei leletből szereztetett. Jelentékeny gyarapodás érte azon római korbeli, de barbár emlékek sorát, melyek Ó-Szőnyön egy régi templom közelében találtattak, ezek homokkőből készült szobrocskák és csontból vagy szarvasagancsból durván faragott mellképes domborművek. A hires krasznai aranyrudakra nézve a társtulajdonosokkal egyezmény jött létre, melynek

alapján a n. múzeum e nevezetes kincsből három teljes rudat és több töredéket szerezhetett meg. A hiresebb pannoniai lelőhelyek közül Aquincum gyarapította a gyűjteményt egy érdekes sírlelettel és több véletlenül előkerült kisebb régiségekkel. A *népvándorlási* kort az újabb növedékben jelentékeny sírleletek képviselik. A tiszai védgát mártélyi 4 szelvényében munkaközben akadtak népvándorláskori temetőre és az onnan gyűjtött régiségeket megváltotta az intézet. Utóbb e temető kikutatása folytattatott és még 12 sír rendesen fölásott tartalma került a múzeum birtokába, melyben voltak arany-, bronz- és vasrégiségek, Ráposkáról (Zala m.) származó két fülbevalót ajándékba kapott az intézet. Makóról Návay István ajándékozott egy karpereczet, végül megemlítendő egy sírból való két karperecz, melyet Nagykátáról küldött be a hatóság. A magyar *közép- és újkori* gyűjteményt is többféle szerzeménynyel lehetett gyarapítani. Kókádról középköri ezüstgyürű, Vajdáról bronzgyűrű, Szentesről XVI. századi bronzgyűrű, Erdélyből ugyanezen kori aranygyürű, Péczelről aranyozott rézkehely szereztetett. 1561-ből egy ezüstpohár a művész nevével, egy ezüst kupa 1588-ból való, egy 1621-ből, egy 1637-ből való és a XVIII. századból való egy durvább ezüstpohár két kivert madáralakkal és egy lovassal. — Hivatalos úton Segesvárról egy XVI—XVII. századi ékszerlelet, más úton két XVII. századi királyföldi kerek mellboglár és vele egykorú női öv, melyen a mesterbélyeg látható, szereztetett. Más két igen díszes öv Bagamérról (Bihar m.) hivatalos úton váltatott meg. Ugyancsak Biharmegyéből került egy XVII. századi bronzmozsár; más bronzmozsár Erdélyből való és rajta 1677. évszám és Balás Ágost neve. Ugyancsak erdélyi eredetű egy díszes vasaló a múlt század elejéről, valamint egy szegkovács-czéh czímertáblája 1731-ből. Öt feliratos és évszámos czímerminta a XVII. és XVIII. századból szintén a királyföldről került. A kegyeleti emlékek osztálya számára Spelletich Bódog fényképe és tábori öve ajándékképen, — mint hagyatékok Rómer Flóris és Ebenhöch Ferencz kanonok olajfestésű arczképe szállottak a nemzeti múzeumra.

A régiségtár gyarapodása 1891. szeptember hó 1-től 1892. augusztus hó 31-ig terjedő időben.

Csoportok	Arany			Ezüst			Réz			Bronz		
	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás
I. Őskori tárgyak	.	1	.	.	51	.	.	8	.	119	115	.
II. Antik tárgyak	.	29	3	.	15	.	.	.	.	28	32	11
III. Népvándorláskori tárgyak	.	9	11	4	5	35	.	.	.	14	36	32
IV. Ékszertár	1	1	.	1	23	.	.	2	.	1	3	.
V. Pecsétgyűjtemény	.	.	.	.	2	.	.	2	.	1	.	.
VI. Ipartörténeti és egyéb tárgyak	.	.	.	.	.	.	.	6	.	9	4	.
Összesen	1	40	14	5	96	35	.	18	.	172	190	43

Csoportok	Vas			Vegyes fém			Kő			Agyag		
	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás
I. Őskori tárgyak	51	1	.	.	.	.	244	4	.	201	9	.
II. Antik tárgyak	.	2	17	.	.	.	9	956	.	11	3	3
III. Népvándorláskori tárgyak	1	1	35	.	.	.	3	.	4	7	7	8
IV. Ékszertár	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
V. Pecsétgyűjtemény	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
VI. Ipartörténeti és egyéb tárgyak	9	3	.	1	1	.	.	.	.	6	.	.
Összesen	61	7	52	1	1	.	156	960	4	225	19	11

Csoportok	Üveg			Csont			Vegyes			Összesen		
	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás	Ajándék	Vétel	Ásatás
I. Őskori tárgyak	5	31	.	3	.	.	.	.	.	623	220	.
II. Antik tárgyak	.	6	3	.	181	.	.	.	3	48	1224	40
III. Népvándorláskori tárgyak	283	1	126	2	.	5	.	.	3	314	59	259
IV. Ékszertár	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	29	.
V. Pecsétgyűjtemény	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	4	.
VI. Ipartörténeti és egyéb tárgyak	1	.	.	.	.	.	8	1	.	34	15	.
Összesen	289	38	129	5	181	5	8	1	6	1023	1551	299

Ajándék, vétel és ásatás utján gyarapodott a régiségtár	2873	darabbal
Hivatalos küldeményekből	1654	«
Csere utján	39	«
Összesen	4566	darabbal

A *hadtörténelmi gyűjtemény* könnyen áttekinthető új felállítást nyert: gyarapodása az 1891—92. évben volt 59 db. tárgy, ebből 56 db. ajándék, 3 db. vétel, összesen 21 frtért, és pedig: egy gyermeknek való vasing (20 frt), s a bihari várban talált középkori vasszekercze és lándsacsúcs (1 frt). Az ajándékok túlnyomó része (összesen 45 db.) a herczeg Batthyány Ödön és csatlósai által az 1867-iki koronázás alkalmával viselt fegyverzetből s ruházatból és lovának szerszámjából áll.

A gyarapodás kimutatása tárgyak szerint:

a) Fegyverzet, ú. m.: 2 vasing, 2 nyakvért, 4 karvas, 6 lovagkeztyű, 6 kard, 1 buzogány, 1 szekercze, 1 lándsacsúcs, 1 pisztoly, 2 zászlószalag = 27 db. *b)* Öltönynemü: 2 atilla, 2 öv, 1 táska, 2 csizma, 7 sarkantyú = 14 darab. *c)* Lószerszám, ú. m.: 1 lónyakvért, 1 lófejvért, 1 szügyelő, 4 kantárszij, 2 csótár,

1 farmatring, 2 kengyel, 1 zabla, 1 nyeregtakaró, 1 nyeregkápa, 1 patkó, 2 karika = 18 db. — A tárgyak kimutatása kor szerint: *a)* A középkorból való 2 egyenes vaskard, egyik a XIII., másik a XV. századból, 1 szekercze, 1 lándsacsúcs, 1 sarkantyú = 5 db. *b)* A XVI—XVIII. századból: 1 vasing, 1 kard, 2 sarkantyú, 1 patkó = 5 db. *c)* A jelen századból: 2 zászlószalag 1814-ből (a szardiniai huszárezredé), 1 honvédkard 1848—49-ből, 1 forgópisztoly s a herczeg Batthyány-féle tárgyak, ú. m.: 1 vasing ezüstözve, 3 nyakvért, 4 karvas, 6 lovagkeztyű, 2 kard, 1 buzogány aranyozva, 1 lónyakvért, 1 lófejvért, 1 szügyelő, 4 kantárszíj, 2 csótár, 1 farmatring, 2 kengyel, 1 zabla, 1 nyeregtakaró, 1 nyeregkápa, 4 sarkantyú, 2 atilla, 2 öv, 1 táska, 2 csizma, 2 karika = 49 darab. A tárgyak kimutatása anyag szerint: *a)* Ezüst: 1 nyakvért, 2 lovagkeztyű, 1 lónyakvért, 1 lófejvért, 1 szügyelő, 1 kantárszíj, 2 csótár, 1 farmatring = 13 db. *b)* Réz: 1 buzogány (aranyozva), 2 kengyel, 2 karika = 5 db. *c)* Vas: 2 vasing (egyik ezüstözve), 2 nyakvért, 4 karvas, 6 kard, 1 pisztoly, 1 szekercze, 1 lándsacsúcs, 7 sarkantyú, 4 lovagkeztyű, 1 zabla, 1 patkó = 30 db. *d)* Vegyes: 2 zászlószalag selyemből, 2 atilla és 1 nyeregtakaró aranyszövetből, 2 öv ezüstzsinórból, 1 táska bársonyból, 1 nyeregkápa, 2 csizma = 11 db. Az *éremtár* ez időszakban 139 tételszám alatt 1.348 darab forgalmi éremmel, emlékéremmel, bárczával és papirpénzjegygyel gyarapodott, ezek közt van 143 db. arany, 1.014 ezüst. Magánosoktól és hatóságoktól 68 ajándékot nyert az osztály, melyek darabszáma összesen 223 db. s 73 frt 69 kr. értéket képvisel. Ez ajándékok között ki kell emelni budavári Kalazanti József piarista-atya hagyatékát, egy 7 két tized arany súlyú genuai érmet (értéke 40 frt) s Nero aranyát, a m. államvasutak budapesti igazgatósága ajándékából.

Az éremtár gyarapodása az 1891. szeptember hó 1-től 1892. augusztus hó 31-ig terjedő időszakban.

Kor	Csoport	Arany	Ezüst	Bronz, réz, ón	Vegyes	Összesen
I. Ó-kor	*a)* római	32	71	81	.	184
	b) barbár	.	3	27	.	30
II. Közép- és ujkor	*a)* magyar és erdélyi	73	646	14	.	733
	b) osztrák és külföldi	38	254	32	.	324
III. Emlékérmek	hazaiak és külföldiek	.	40	12	.	52
IV. Bárczák és kegyérmek	hazaiak és külföldiek	.	.	15	.	15
V. Papirpénzek	hazaiak és külföldiek	.	.	.	10	10
Összegezés		143	1014	181	10	1348

Az osztály 18 éremleletet dolgozott fel, melyek együtt 25.596 db. érmet foglaltak magukban. Ezekből a múzeumi gyűjtemény gyarapítására 544 db. lőn kiválogatva s beváltva, 661 frt 76 kr. értékben.

Ezeken kívül 49 vásárlás történt kereskedőknél és magánéremtulajdonosoknál 581 db. arany-, ezüst- s egyéb érem erejéig, melyek összára 1598 frt 70 kr., a leletekből kerültekkel együtt 2260 frt 46 krra rugott. E vásárlott érmek között numismatikai szempontból legérdekesebbek: egy 317 darabból álló árpádkori magyar éremsorozat, Lotharingiai Károly kiadatlan ezüstemlék érme, római és magyar aranyok.

Az érmek és régiségek összes gyarapodása tehát 4564 db., 1 csomag és 1 doboz régiség és 1348 érem, együtt 5912 db., 1 csomag és 1 doboz. (A múlt évben volt 3170 régiség, 887 érem, együtt 4057 darab.) Ebből ajándék 2564 + 223 = 2787, vétel 3100 + 1125 = 4225. A szerzemények összes értéke a régiségosztály rendes javadalmából: régiségekre 4456 frt 82 kr., az érmeké 2334 frt 15 kr., a hadtörténelmi múzeum javadalmából fegyverekre 21 frt. Ásatás alkalmával fölmerült költségek összege 52 frt 70 kr. Csere útján szerzett tárgyak értéke 719 frt 17 kr. Az ajándékok értéke 578 frt 90 kr., az érmeké 73 frt 69 kr., együtt 652 frt 59 kr. Hivatalos küldeményekből származó régiségek értéke 61 frt.

A *szakkönyvtár* növekedése az 1891—92-ik évi időszak alatt összesen 165 mű (a múlt évben 116.) Ezekből vásárlás 53 mű 74 kötetben, csere 7 mű 7 kötetben, ajándék 20 mű 22 kötetben, füzetes munka és folyóirat (múlt évben 43) járt 85, ezekből csere útján érkezett 10, ajándék útján 7, vétel útján 68. Könyvekre és folyóiratokra ez évben 1899 frt 68 krnyi (múlt évben 1623 frt 30 kr.) összeg adatott ki, könyvkötői munkákért 208 frt 14 kr. (múlt évben 51 frt 40 kr.) A szakkönyvtárt használta 206 szakember (múlt évben 43), a kölcsön kért kötetek száma 270. A nemzeti múzeum nagy könyvtárából áttétetett a régiségtár szakkönyvtárába: 107 rézmetszetű tábla a Széchenyi-féle érmek katalogusához (czímlap nélkül), továbbá 10 db különféle Münz-Ordnung, Ferencz császár egy rendelete, 1796-ik évi bankjegyek és 3 füzet. A tisztviselői karban egy változás történt, a mennyiben az újonnan szervezett hadtörténelmi alosztálybeli segédőri állásra kinevezett Nagy Géza gyakornoki állására, dr. Nyári Sándor neveztetett ki. Az intézet külföldi és belföldi rokonintézetekkel és szakférfiakkal sürű érintkezésben volt. — Az elmúlt évben 11 német és osztrák, 1 svéd, 1 dán, 1 olasz, 4 franczia, 1 angol, 1 orosz és egy oláh szakember kereste föl a nemzeti múzeum érem- és régiségosztályát. Az intézet támogatásával tanulmányi utat tett dr. Réthy László segédőr, a ki Német- és Francziaországban tanulmányozott éremgyűjteményeket. A szakkönyvtár gyarapítása érdekében csere-viszony állott fön a következő intézetekkel és társulatokkal: a kristianiai norvég régészeti társulattal, a königsbergi phys.-ökonom társulattal, a bécsi anthropologiai társulattal, a bécsi egyetemi arch.-epigraphikus szemináriummal, a berlini anthropologiai, ethnographiai és őstörténeti társulattal, a poseni tudománykedvelők társaságával, a bács-bodrogmegyei történelmi társulattal, a «Zeitschrift für christliche Kunst» szerkesztőségével, a krakkói tud. akadémia anthropologiai bizottságával, a szerajevói orsz. múzeummal, a heidelbergi egyetemi könyvtárral és a königsbergi «Prussia» nevű régészeti társulattal; mindezek az ő kiadványaikért

megkapták az «Archæologiai Értesítő» egy-egy példányát. E folyóiratot ugyan az akadémia adja ki, de azon rajzok fejében, a melyekkel a n. múzeum e folyóiratot istápolja, 40 példány jár belőle az osztálynak. A nagy közönség érdeklődését az osztály iránt mutatja a nyilvános napokon volt látogatóinak száma, mely 11 hónap alatt (májusban az osztály zárva volt) 108 nyitáskor 95.554 volt. (Múlt évben 12 hónapban 122 nyitáskor 93.978). Azonkívül fizető vendég volt a nem nyilvános napokon 315 (mult évben 381), a legtöbb szeptember (47), április (59) és julius (45) hónapokban. Az osztály tisztviselőinek tudományos működéséről irodalmi dolgozatok tanuskodnak.

A FELKAI TÁTRAMUZEUM működéséről megjelent a második jelentés. A muzeumot tiz évvel ezelőtt néhány buzgó felkai polgár alapította és ma a muzeumegyesület alapító tagjainak száma már a négyszázat is túlhaladta, oly szám, melyre némely országos egyesület sem képes emelkedni. A muzeum gyűjteményei is szépen szaporodtak és külön házban kellő szakértelemmel vannak elhelyezve. Nem szólunk itt a természetiek tárából, az ethnographiai gyűjteményről, a könyvtárról s a képekről; azon részeire szorítkozunk, melyek szorosabban reánk tartoznak. A régiségek szobájában egy XVII. századi cserépkályha vonja magára figyelmünket, mely a tábláin ismétlődő palinus hollóról itélve, Paulinus klastromból származik. Érdekes egy 250 drbot túlhaladó jellemző gyűjtemény régibb szepességi cserépedényekből és vannak példányok bel- és külföldi majolika-gyárakból. Ezekhez üveg- és fémedények s régibb evőeszközök sorozata csatlakozik. Az éremgyűjtemény tanulságosan rendezett, s közszemlére kiállított része az 1600 drbot közelíti meg és ehhez tartozik pénzjegyekből 76 drbra menő sorozat. Az őskort a hradiskói cserepek és három érdekes bronzlelet képviselik. Egyik a *felkai kardlelet*, melyről már a Bronzkor Emlékei II. kötetében 33. sz. alatt is volt szó. Az ottani adat több tekintetben hibás. A lelet 1883-ban került színre, egészben volt 8 példány, ezekből négy a felkai muzeumben, kettő az adományozó Krompecher uraknál van, egyet kapott a N. Muzeum s egy Spältl hagyatékából most a bécsi muzeumban őriztetik. Az első két helyen említetteket most együtt látjuk a «Felentés»-hez csatolt autotypikus táblán, Ugyanott van ábrázolva a *szepessvedléri* lelet, mely 1890-ben került elé és áll 5 korongalakú kézvédő tekercsből, két hengerded kartekercsből s ezekhez járúl még egy talpas véső, 3 újjgyűrű, 7 gombostű és néhány gyűrűtöredék. A harmadik jelentékenyebb lelet *Matheóczról* való, a hol nagyobb számú bronzok kerültek elé, de többnyire elkallódtak. Krompecher László urnak köszönhető, hogy egy tű, egy fibulatöredék, 2 újjgyűrű töredéke és számos övcsüngődisz a felkai muzeumba jutott.

Más helyekről van: egy bronzkard pengéje, két sarló, egy lándsacsúcs, három tokos véső, egy csüngő lemez, két karperecz és egy nyakperecz, mind bronzból. Legutóbb a nagyszalóki határból a «pogányvár» közelében lelt vasból való három tokos vésőt szerzett a muzeum.

Végül a muzeumnak legérdekesebb részei közé tartozik két régi szepesi szoba, melynek egyike régi szepesi lakást, másika pedig vászonkészítő műhelyt tár elénk. A mennyezetes ágy, a belé való ágynemüekkel, a szekrények, a cse-

répkályha, asztal, székek, az ón- és rézedények s sok egyéb diszítő-részlet mind régi eredeti s ügyes összeállítása Krompecher László úr érdeme. A muzeum vagyoni állapota kedvező; 1892 elején 2022 frt 42 krnyi összeggel rendelkezett, mely többnyire buzgó pártfogók adománya, alapítványa és hagyatékából ered.

ab.

A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TARSULAT évkönyvének 2. és 3. füzetében Dudás Gyula tollából a bácskai nemes családok történetét közli.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ES REGÉSZETI TÁRSULAT évkönyveiből megjelent a VII. kötet, mely az 1891 és 92. évekre szól, szerkesztette Mailánd Oszkár társ. titkár. Kolozsvár 1893. 8° 123. l. A gonddal szerkesztett kötet túlnyomó része értekezéseket tartalmaz, melyek közül a legértékesebbek gr. Kuun Géza elnöki megnyitói. Kún Róbert b. Orbán Balázsnak szentel egyéni benyomásokból merített kegyeletes emlékbeszédet, Téglás Gábor a daciai aranybányászat történetéről értekezik, Hemnig Rezső az Erechtheconról, Szinte Gábor a kolozsvári romról értekeznek, s vannak még történelmi és néprajzi dolgozatok benne Király Páltól, Kún Róberttól és Kolumbán Sándortól.

A hivatalos részben a társ. titkár behatóan ecseteli a társulat két évi működését, mely mutatja, hogy a derék társulatban néhány lelkes ügybarát folyton éleszti a tudomány és közérdek iránti rokonszenvet. A tagok száma 1892 végén volt: 21 tiszteleti, 77 alapító és 143 rendes tag. Vajjon a társulat új szervezete, mely szerint a természeti és néprajzi tudományok befogadásával ezután hat szakosztálya lesz ugyanannyi elnökkel és előadóval, be fog-e válni, az az idő s a gyakorlat kérdése. Hasonló szakosztályi szervezet 13 év óta áll fön formailag az Orsz. Rég. Társulat kebelében, de soha a tudomány semmi hasznát nem vette. *x. y.*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT évi közgyülését 1893. junius 11. tartotta meg Déván s ezzel kapcsolatosan Salamon Ferencz nagynevü történetirónknak is emlékünnepet szentelt és leleplezte a társulat költségén állított emléktáblát. Gr. Kuun Géza elnök megnyitója specialiter, a várhelyi amphitheatrummal kapcsolatosan kiásott Nemesis-szentély jelentőségére is kiterjeszkedett, fejtegetve különösen a Nemesis-cultus lényegét és rendeltetését. Utána Téglás Gábor a rómaiak daciai bányagyarmatosításáról értekezett, kimutatva azt a gondosságot és tervszerüséget, melylyel a rómaiak s legkivált Traianus a daciai aranyhegyek kiaknázására az akkori idők legderekabb bányászait ki tudták válogatni, kiterjesztve figyelmüket még a bányaiparral kapcsolatos üzletágak, kereskedelmi érdekek legmegfelelőbb képviseltetésére és kiszolgáltatására is. A társulat idevonatkozó szolgálatait az e nemü kutatások körül szerzett érdemeit szintén méltatá a felolvasó.

A társulat hivatalos jelentései közül a titkáré, a rendes adatokon felűl, kegyelettel emlékezik meg a társulat veszteségéről, első sorban Salamon Ferenczről, majd Hunfalvy Pálról, Baritiu Györgyről, ki román politikus létére rokonszenvvel adózott e társulatnak. A tisztujításnál elnök ismét gróf Kuun

Géza, alelnök Solyom Fekete Ferencz, titkár Kun Róbert, másodtitkár Biró József, főispáni titkár, pénztáros Szőllősy Lajos, könyvtáros Kolumbán Sámuel, muzeum-igazgató Téglás Gábor.

Mailand Oszkár eddigi titkár lemondása sajnálattal s érdemeinek jegyzőkönyvi elismerésével vétetett tudomásul. A közgyűlésen mutatta be Mailand Oszkár titkár az 1891/92. évekről szerkesztett VII. Évkönyvet.

A társulati közgyűlésen az országos történelmi társulatot, a kolozsvári muzeum-egyletet Márki Sándor, Szádeczky Lajos, a Kisfaludy-Társaságot Beöthy Zsolt képviseltek, kik nagy tetszéssel fogadott beszédekben méltányolták a kevés anyagi eszközzel működő társulat tevékenységét, eddigi sikereit, különösen kiemelve a Salamon Ferencz emlékezetének kultusza körül szerzett érdemeket. Gróf Csáky Albin kultuszminiszter távirati felkérésére Beöthy Zsolt az ő nevében is elismerést nyilvánított. A nagyszebeni Verein für Landeskunde Király Pál fehértemplomi igazgató levéliieg üdvözölték a társulatot.

Közgyűlés Salamon Ferencz születésháza elé vonult, hol már az ifjúság és nagyszám közönség körülállta a díszes márványtáblát. Solyom Fekete Ferencz társulati alelnök tartotta az alkalmi emlékbeszédet, mely után gr. Kuun Géza elnök magvas beszéd kiséretében adá át az emléket a dévai ev. ref. egyháznak, illetőleg Déva városnak. Úgy Szőcs Sándor ev. ref. lelkész, mint Iszekutz Antal polgármester megköszönték a társulat adományát s a gondozásra nézve fogadalmat tettek. Szőcs Sándor különösen igen találó intéssel fordult a tanuló ifjúsághoz, lelkesítő például állitva eléjük Salamon Ferenczet. A Salamon Ferencz emléktábla a ref. papi lakás falában van elhelyezve. Magát azt a házat, melyet még Bethlen Gábor fejedelem rendelt volt papi lakásul, s a hol Salamon Ferencz 1825. a napvilágot meglátta pár év előtt rozzant volta miatt lerombolták s új díszes épület áll helyén. Az emléktábla mindazonáltal a régi épület helyére jutott s következőket tartalmazza: «E helyről lebontott régi házban, a melyet Bethlen Gábor dicső fejedelem rendelt volt reformatus papi lakásul, született 1825. szeptember 1-én Salamon István lelkész fia, Ferencz, Salamon Ferencz budapesti egyetemi tanár és a magyar tudományos akademia tagja, első rangu politikai és széptani fejtegetések irásában. Eme táblát ide a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat helyezte országos érdemű tiszteleti tagja emlékére 1892-ben.» *T. G.*

A KOMÁROM VÁRMEGYEI és Komárom városi történeti és régészeti egylet kiadta az 1892-ik évről szóló jelentését, szerkesztette Gyulai Rudolf társ. titkár. A társulatnak az 1892-ik év végén volt 8 tiszteleti, 12 örökös alapító 27 rendes és 170 pártoló tagja. Az egyleti muzeum számára Paton talált bronzvésőt, Ó-Szőnyön lelt 9 drb rómaikori barbár csont domborművet, 4 drb tatai (?) majolikát és egy 1612-ből való kávéörlőt szereztek. Ajándékba nyert a muzeum egy szerpentin kalapácsot Fehérmegyéből és 67 drb érmet, illetőleg emlékérmet; az egylet vagyona a 900 frtot túlhaladta. A muzeumnak még nincs tulajdon helyisége, de kilátás van reá, hogy Komárom városa fog neki helyet juttatni. Nagyon kivánatos, hogy a helyiség megválasztásánál tekintetet vessenek az intéző körök arra, hogy az olyan legyen, melyben a bregetioi római kőemlékeket is

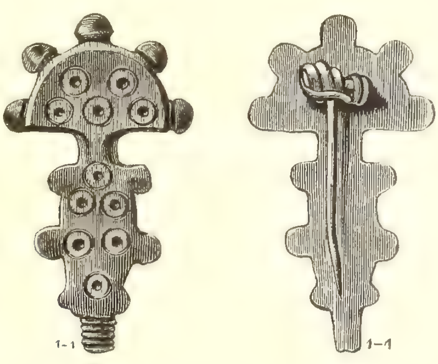
lehessen elhelyezni. Kellő helyiség és javadalom hiján az egyesület fönnállása daczára is pusztulnak az emlékek, pedig egy gazdag bregetioi emléktár Komáromnak méltó büszkesége lehetne. A jelen évkönyv értekezése, úgy mint az előbbi évfolyamoké, Gyulai Rudolf tollából becses adalékot tartalmaz a megye monographiájához. *x. y.*

A DÉVAI FŐREÁLISKOLA XXIII. ÉVI ÉRTESÍTŐJÉBEN az igazgató Téglás Gábor 14 lapra terjedő ismertetést közől, Dacia aranybányászatának katonai őrvidékéről és a fiatalság számára vonzóan irja le a Dévától Tordáig a Maros mellékén az Aranyosig terjedő vidék emlékeit. *x.*

A BÉKÉSMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELMI EGYLET f. évi junius 4-ikén Gyulán közgyűlést tartott, melyen az elnök Göndöcs Benedek, néhai Mogyoróssy János a gyulai muzeum alapitójáról és sok éven át igazgatójáról tartott emlékbeszédet, ezután Sörös Rudolf, Oláh György és Székely Lajos békésmegyei érdekű értekezéseit olvasták föl; végül következett a pénztárnoki és muzeum-igazgatói jelentés. *a.*

A VASMEGYEI RÉGÉSZETI EGYLET juniushó 18-ikán a szombathelyi püspöki palota dísztermében tartotta rendes évi közgyűlését, melynek a titkári jelentés s a számvizsgálók jelentése képezték tárgyait.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT f. évi május 28-ikán Temesvárott a muzeum képtárában tartotta kilenczedik rendes évi közgyűlését, melyen mindenekelőtt id. Ormós Zsigmond életfogytiglani elnök tiszteletére állított emléktábla elhelyezése adott alkalmat kegyeletes emlékezésre, ezután Patzner István a társulat 1893. évi működését ecsetelte, Hilt Lajos számot adott az egyesület anyagi állapotáról és dr. Berkeszi ismertette a társulat levéltárát; azután következtek a számadó s egyéb bizottságok jelentései, az évi költség megállapítása stb. *ab.*

ANTIK BRONZFIBULA A N. MÚZEUMBAN.
(Alulról és fölülről) 1/1 nagys.

KÜLÖNFÉLÉK.

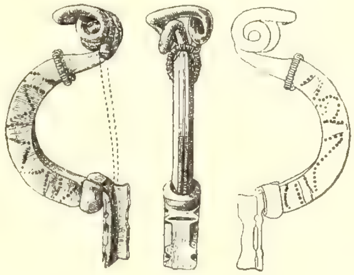
A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSE 1892-ben. A bizottság 7 rendes ülést tartott, melyen tárgyalás alá kerültek: a pozsonyi dóm éjszaki kapujának helyreállítása s a templom éjszaki oldala körüli talajrendezése, a rimabrezói és harinai ág. templomok, a selmeczbányai eredetileg szt. Erzsébet-templom maradványa, az egri minarét, a körmöczbányai régi városház és körfal, a lőcsei, csallóköz-csütörtöki, nagyvezekényi (Bars m.) r. k., a palágyi (Ung m.) ev. ref. templomok, a füleki várrom, a lőcsei városház, a vécsi vár csúcsíves templomának alapfalai, a bánfalvai (Sopron m.) régi pálos templom. Mind ez épületeknek hol javítása vagy helyreállítása foglalkoztatta a bizottságot. A bizottság gondoskodásának legfontosabb két tárgya a jáki templom s a pozsonyi szt.-ferenczrendiek tornya volt. A mezőtelegdi (Biharm.) ref. templom régi falfestményeit kijavította Huszka József tanár és dr. Czobor Béla, a beszterczebányai vártemplom déli előcsarnokának mészrétegét lehámozván, magyar szenteket ábrázoló régi falfestményekre akadt. A kőrispataki (Háromszékm.) templom falfestményeiről Huszka József tanár készített a bizottság számára pauzákat és fényképeket és Myskovszky Viktor megbízást nyert az árvamegyei műemlékek fölvételére. A budavári plébánia-templom, valamint a kassai és bártfai dóm újraépítését folytatták. (A vallás- és közoktatásügyi miniszterium hiv. jelentéséből.)

MAGYAR TANÁROK GÖRÖGORSZÁGBAN. Az idén a vallás- és közoktatásügyi miniszterium megindította azon külföldi tanulmányi útak sorát, melyek hivatva lesznek a hazai középtanodák tanárainak alkalmat adni, hogy szakértők vezetése alatt a külföld emlékeivel megismerkedjenek. Az idei nyáron egyházi és világi tanárok dr. Pasteiner Gyula vezetése alatt Görögországot látogatták meg. Ez út fő czélpontja Athéné volt s azonkívül útjukba ejtették Olympiát, Korinthost, Mykenet s Tyrinst, Aeginát, Eleusist és Konstantinápolyt. Fölösleges az ily tanulmányi útak hasznát különösen hangsúlyozni. Németországban és Ausztriában már néhány év óta szervezik e csapatos kirándulásokat és örvendenünk kell, hogy ez üdvös példák nálunk is utánzásra találtak. *H.*

KÜLFÖLDI SZAKEMBEREK A N. MUZEUMBAN. A nyáron tudományos kutatások végett több külföldi szakember időzött a n. muzeum régiségtárában. *Reineke Pál* Berlinből a muzeum őskori és népvándorlási gyűjteményeit tanulmányozta két héten át. *Cumont*, brüsseli egyetemi tanár, a muzeum

Mithras-emlékeivel foglalkozott. *Dr. X. F. Neuman*, bécsi egyetemi tanár, a n. muzeum középkori emlékeit vette vizsgálat alá. *Dr. Max Weigel*, a berlini ősrég. gyűjtemény segédőre a muzeum őskori gyűjteményét tanulmányozta néhány napon át. *Dr. J. Bettauer*, triesti kutató, kinek az orvosi tudomány- és egészségügyre vonatkozó leggazdagabb gyűjteménye van a n. muzeumi éremgyűjteménynek e szakra vonatkozó sorozatai iránt érdeklődött a cseh és délszláv érmeket pedig *Dr. Fiala* ismert cseh érmész tanulmányozta.

A N. MUZEUM ÁSATÁSAI. A n. muzeum régiségosztálya tudományos ásatásokra szánt javadalma terhére az idei nyár folyamán az ország több helyén vezettek vidéki szaktársaink ásatásokat. Mármaros megyében Urmezőn *Mihalik József* urna-temetőt kutatott át és ugyanő Ugocsa megyében a csarnatői halmot ásatta föl. — *Milleker Bódog* a torontálmegyei szerbkeresztúri ős telep maradványait tanulmányozta és a törökkanizsai sírok leleteit vizsgálta át. — *Dr. Torma Béla* és *Simon István* az udvari (Bihar m.) ref. templom környékén elterülő árpádkori temető egy részét ásatták föl. — *Wosinszky Mór* Tolnamegye több fontos helyén folytatott kutatásoket, nevezetesen Duna-Szent-Györgyön árpádkori sírmezőt, Borjadon zsugorított csontvázakat s nagy kelta sírmezőt és Czikon pénzekkel keltezett terjedelmes hunkori sírmezőt födözött föl. *x. y.*

TERLINGI EZÜSTFIBULA. Terling községben (Pozsony) 1889. évben tagosíttatván a közös legelő, felszántás alkalmával e legelőrészek egyikén ezüstfibulát találtak. A fibula súlya 22 gr.; hossza 7·3 cm.; lába 2 cmnyi rövid egyenes s alján a tű behelyezésére körszelvény átmetszetű lemeze van; kengyele félkörü hajlással emelkedik föl, a lába felőli végén gyűrű van, azután négyszög átmetszetűvé válik, fölül keskenyebb lapos háttal, oldalt tetőzetesen szélesbül, belül lapos, két külső oldalán pontozott zigzeg dísz vonúl végig s a lábát s oldalait egészben 4—4 helyen aranyozott sáv ékíté. Az átmenetet a tűbe kettős burokban hajló sodrony közvetíti s ez átmenetet a kengyel tövén kiálló reczézett gyűrű szakítja meg, mely a lábtőfelőli gömbdísznek felel meg. A tű letört. A fibula idoma és technikája után itélve a La Tène ízlés végső szakaszára tartozik, talán már a római császárságot közvetlenűl megelőző időből való. Bazin, 1893. sept. 17. *Meissl Ferencz.*

CADOLZBURGI ÉREMLELET. Cadolzburgban (Bajorország) gazdasági építkezésnél nagyobb számú régi arany- és ezüstérmeket találtak. Java része

magyar királyoktól: Zsigmond, IV. László és Corvin Mátyástól való; azonkívül németországi különösen mainzi püspöki érmek voltak a leletben. (Anzeiger d. germ. Mus. 1893. 49. l.)

USZÓDON, Pestmegyében, egy elhagyott régi helység területén régi domb közelében találtak f. évi julius havában egy Honorius-féle aranyat. Körirata: DN HONORI VS PF AVC. A császár diadémás mellképe jobbra néz, teljes császári díszben van, vállán díszes fibula. Hátlapján VICTORI A AVCCC. A császár labarummal jobbjában és victoriás gömbbel baljában ellenséget jobbfelé leteper; szelvényben CONOB, a mezőben R. V.

POZSEGAI PÉTER. III. Frigyes császárnak volt egy Peter von Pusica nevezetű építésze, a kinek a neve az 1450—1475. évekből származó okmányokban előfordúl. Staub F. C. német-újhelyi szaktudós, a ki az érdekes művész életrajzával foglalkozik, a művész szülőföldjét keresvén, igen helyesen azt találta, hogy a Pusica név sem német sem olasz nem lehet, de lehet magyar származású, mire már az a körülmény is utalna, hogy Péter építményeiben vannak oly részletek, melyek a Mátyás király korában Magyarországon virágzó késő csúcsíves stilus némely sajátságára emlékeztetnek. Az okmányokban, Staub szerint, legsűrűbben fordúl el a Pusica vagy Poschikh névalak, de a Puschika, Posika és Puschik forma is találkozik. Első benyomásom az volt, hogy ez a Péter pozsegai születésű volt, de lehet, hogy a Pusica stb. név alatt más középkori helynevünk rejtőzik; kérjük t. olvasóinkat, hogy a kérdéssel foglalkozni és indokolt véleményükről e folyóirat szerkesztőjét értesíteni sziveskedjenek. *H.*

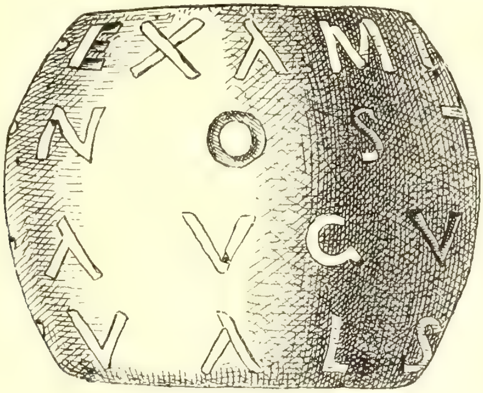
RÓMAI SÚLYMÉRTÉK TORDÁRÓL. Azon súlymérték, melyet itt természetes nagyságú rajzban bemutatunk, Tordán találtatott. Alakját a rajz mutatja, úgyhogy erre csak azt kell megjegyeznünk, hogy a gyakran előforduló római kőből való súlymértékekkel egyezik. Anyaga kívül bronz, belül ólom s az alsó lap épen szeggel van rá erősítve, illetőleg ujabban le is volt feszítve és azután helyére visszatéve, a mit a lap sérülése is bizonyít. A rajta lévő betűk ezüstből valók voltak s a bronzba vésett mélyedésekbe bele erősítve, egy része a betűknek még most is megvan, a mit a rajz is feltüntet, másik része azonban elveszett, a mit a sötételt árnyalat mutat. Az egésznek súlya jelenleg 896 gr., eredetileg azonban valamivel több volt, már csak azért is, mert az eltűnt ezüst betűk is némi súlylyal bírtak. A súlymértéken lévő felirat a következő:

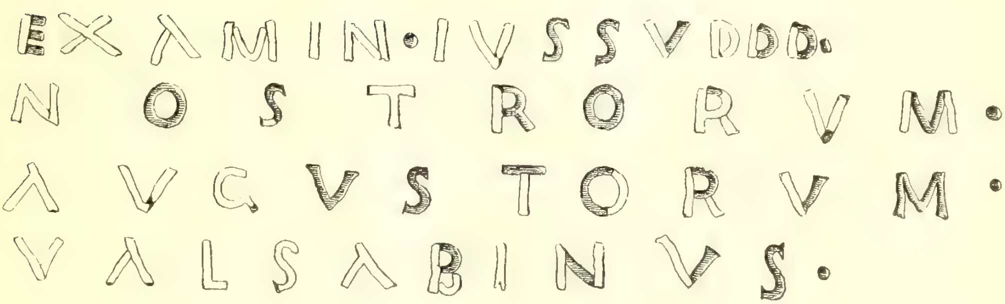
LEGVMACPFPI | EXAMIN·IVSSVDDD· | NOSTRORVM· | AVGVSTORVM · | VALSABINVS · | OPTIO · LEGSSDD

Olvasása: *Leg(ionis) (quintae) Mac(edonicae) p(iae) f(idelis) p(ondus) (unum)* | *examin(atum) iussu d(ominorum trium)* | *nostrorum* | *Augustorum; Val(erius) Sabinus* | *optio leg(ionis) s(upra) s(criptae) d(ono) d(edit).*

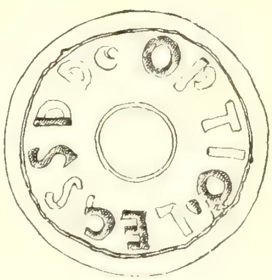
E feliratból kitűnik, hogy három császár együtturalkodása alatt készült a súly, s e három császár nem lehet más, mint Septimius Severus és két fia M. Aurelius Antoninus (Caracalla) és Septimius Geta, s miután Geta 209-ben lett atyjának és bátyjának társuralkodója, Sept. Severus pedig 211-ben halt meg, a súly 209—211

között készült. Valerius Sabinus, a ki a súlyt készítette, illetőleg a *legio V Macedonicá*-nak ajánlotta, *optio* ranggal bírt, tehát az altisztek között a legmagasabb rangja volt* s talán nem tévedünk, ha ebből a feliratból azt következtetjük, hogy a legióknál használt minta súlymértéket nemcsak ezen egy esetben, hanem máskor is a legio altisztjei vagy tisztjei csináltatták. A *legio V Macedoniá*-ról röviden

csak azt akarjuk megjegyezni, hogy az Traján alatt részt vett a dákok elleni harczokban, de a háboru befejezése után Alsó-Mœsiában, Trœsmisben (most Iglitza) állomásozott, mígnem, mint Mommsen helyesen állítja,** Septimius Severus alatt Dácziába tétetett át, a hol mindvégig meg is maradt és pedig Tordán,

* Marquardt R. St. V. II. 528. l.

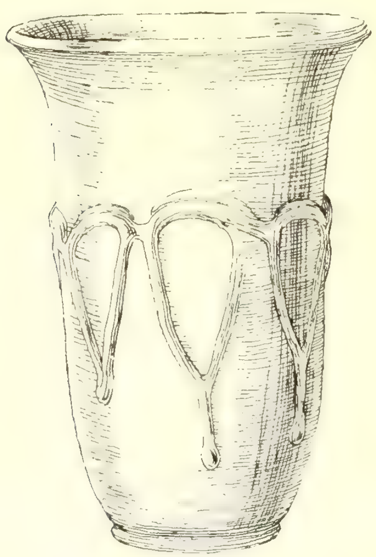
** C. I. L. III. 160. l.

a hol a súly napfényre került. Nyilvánvaló, hogy a súly a legiónak Dácziába való áthelyezése után, tehát a tordai tábor számára készült. Tudva van, hogy a császárok alatt a katonák, úgy mint részben már a köztársaság idejében, zsoldjukat részben természetben és pedig különféle élelmekben kapták ki, bizonyos súly szerint és erre kellett, mint gondolom, az a súlymérték, melynek segítségével maga Valerius Sabinus mérte ki a katonáknak a nekik járó élelmet.

A mi a mérték súlyát illeti, erre nézve be kell vallani, hogy a *pondus I.* nem felel meg a *római* fontnak, egyáltalában semmiféle ókori sulymértéknek. Ennek az a magyarázata, hogy egyes városok és tartományok valószínüleg különböző fontokat használtak melyeket eddig pontosan megállapitani nem lehetett.*

Fröhlich Róbert.

* Hultsch Metrol. 156. l.

ANTIK ÜVEGPOHÁR SABARIÁBÓL A N. MÚZEUMBAN.
3/4 nagys.

SKYTHIAI EMLÉKEK MAGYARORSZAGBAN.

Szórványosan és elszigetelten akadnak hazánkban régiségek, melyek nem fűződnek hozzá hazai földünkből ismert nagyobb emlékcsoportokhoz, de úgy tűnnek föl, mint erratikus jelenségek, melyekhez Oroszország közép és déli tájain az u. n. skythiai emlékek körében találjuk meg az analogiákat.

Ez a közös rokonsági kötelék szolgáltatja az alapot arra, hogy bizonyos fegyvereket, háztartási s egyéb emlékeket együttesen mutassunk be, bár egyébként sem keletkezésük kora, sem a culturális körük tekintetében, melyben keletkeztek, nem vagyunk eléggé tájékoztatva. Sőt még arra nézve sem adhatunk ez idő szerint biztos véleményt, hogy mikor és mikép juthattak tájainkra, a történeti kor kezdetén-e vagy sokkal utóbb, egyenként vagy tömegesen bevándorolt nép révén, egykoru vagy későbbi kereskedelmi kapcsolatok útján, avagy más előttünk ismeretlen módokon.

Látni való, hogy idegenszerű jelenségekkel állunk szemben, melyekre nézve egyelőre egyéb föladatunk nem igen lehet, mint hogy lehető teljességgel egybegyűjtsük hogy oroszországi szaktársaink bővebb összehasonlítások alapján, melyekre gazdagabb emléksorozataik őket képesítik, bővebb világosságot derítsenek reájuk.

I. *Fegyverek.* Már 1876-ban figyelmeztetett Aspelin arra a meglepő tényre, hogy az akkori budapesti nemzetközi ősrégészeti congressus alkalmából rendezett kiállításon a magyarországi régiségek közt láthatott néhány vastőrt, mely teljesen oly idomú, mint az uralaltaji bronzkorban dívott tőrök alakja.* Mind a három tőr, mely e meglepő észleletre alkalmat adott, ismeretes; már ama kiállitás franczia nyelvű lajstromában közöltük kettőnek az ábráját,** melyeket Aspelin a C. R.-ben ismételt***

* «Un fait surprenant, c'est que, parmi les antiquités pannoniennes exposées pendant le congrès, ou retrouve des poignards de fer, qui rappellent par leur forme l'âge du bronze altaï-ouralien. Compte Rendu etc. de Budapest I. 685. l. — Aspelin ismeretes művében Ant. fuine-ougrien czímű művében 52, 165, 166, 167. Szibériából közöl ilyeneket. U. o, 176. Permből és Ananinoból 108. l. 416, 417, 419. Legutóbb Martin a minussinski muzeumból közöl nehány hasonló tört. F. R. Martin Lâge du bronze au musée de Minousinsk 1893. a 21—24 táblákon.

** Catalogue de l'exposition préhistorique etc. Budapest 1876. 23 l. 7. sz. ábra, 125. l. 127. ábra.

*** C. R. de Budapest. I. köt. 1877. 685. l.

és melyeket itt újból közlünk. A kettő közül az 1. számú ábrán $^1/_6$ nagyságban előállított példány b. Nyáry Jenő pilini régiségei között van, a 2. sz. példány ($^1/_6$ nagys.) Lehóczky Tivadar tulajdona és Beregmegyében került elé. A 3. ábra, mely $^1/_2$ nagyságban adja az eredetit, nógrádi tőrt ábrázol és ugyancsak b. Nyáry Jenő gyüjteményében van.

A penge mind három esetben más-más; egyiknél két élű és lapos, a másiknál két élű gyengén kiemelkedő háttal a közepén, a harmadik azt a különösséget mutatja, hogy egyélű és azért tulajdonkép nem is tőrnek, de késnek néznők, ha markolata nem egyeznék meg a másik kettőével. Ez a legjellemzőbb rész; mind a három tőrnél a penge övét ölelő szívidomú lemezből s a végén keresztbe álló pálczatagból áll, csak a marokba való középrész öltött minden darabnál más-más idomot.

Itt az forma érdekelhet a bennünket leginkább, melylyel a marokba való nyél az egyik pilini tőrnél (3. ábra) bir. Hosszában futó hármas tagozást látunk rajta, két kidomborodó tag vonul végig a szélén, míg közepett mélyedés van. A szívidomú tőlemez s a nyél sajátszerű tagozása az a két szembeötlő jellemvonás, mely a szibériai tőrökön is észlelhető és a mely tehát leginkább figyelmünkre méltó. Mind ezeken durva s egyszerűsített formákban reánk maradtak oly idomok, melyekre a délorosz skytha kurganokban lelt díszes tőrmarkolatok mintegy a mintákat őrizték meg. Közlünk itt hármat ezekből; a legépebb az, melyet a 4. ábra tűntet föl. Aranylemez borítja az egész markolatot, csak az a része síma, mely úgy mint a pilini és beregi tőrök megfelelő lemeze, szívidomú hajlással öleli a penge tövét.

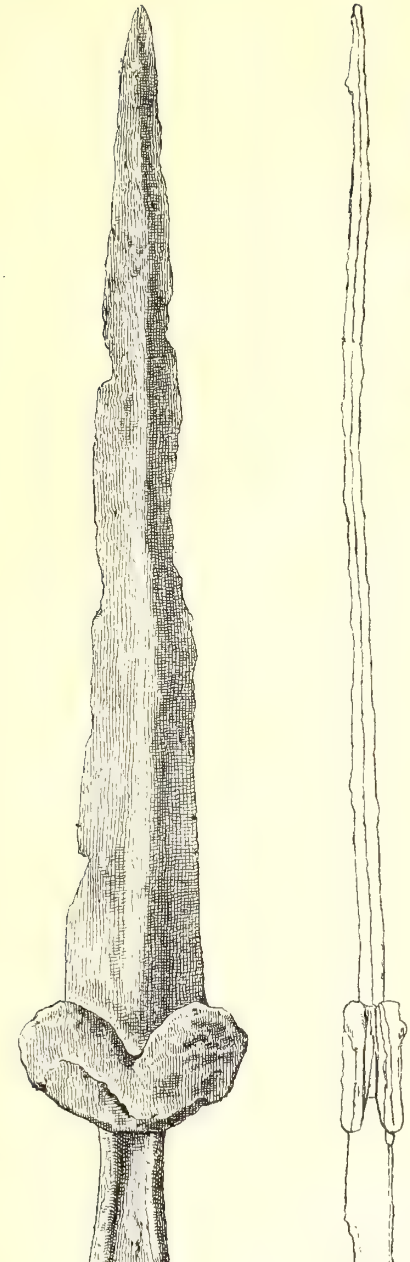
Többi részét kidomborított alakok ékítik, vadászjelenetek diszítik a hosszában nyúló két szélesebb szalagot s ezek közt középen végig vonul egy növényornamenttel borított sáv. Ugyanaz a hármas tagozás ismétlődik más két tőrmarkolat (5. és 6. ábra) aranylemezén, melynek egyikén még a typikus szívlemez is újból szemünkbe ötlik.

Ezek és hasonló tőrök ismeretesek a Nikopol melletti tchertomlyki fejedelmi halomsírból[1] a Kertsch melletti Kulobából[2] és egyébb helyekről a Dniepr melléki pusztaságból[3] és ezekhez csatlakozik a tőrmarkolat a hires vettersfeldi kincsben.[4] Az utóbbi szakasztott mása a pilini (3. ábra) tőrnek és még abban is megegyezik vele, hogy markolatának végtagja keresztben álló pálcza, de abban külömbözik tőle, hogy úgy mint a skytha tőrök markolatát, ezét is aranylemez borítja. Furtwängler e jellemző tőralak eredetét keresve, ugyanarra az eredményre jutott, melyet függetlenül tőle más szakemberek is fölismertek, hogy ez a

1 Rec. d'Ant. de la Scythie XL. l. 9, 12, 14, XXXVII 3, XXXV, 2.
2 Ant. du Bosph. Cim. XXVII, 10. — Reinach.
3 Rec. d'Ant. de la Scythie XXVI, 13, 18.
4 Furtwängler, Der Goldfund von Vettersfelde. Berlin 1883. III. t. 5. sz.

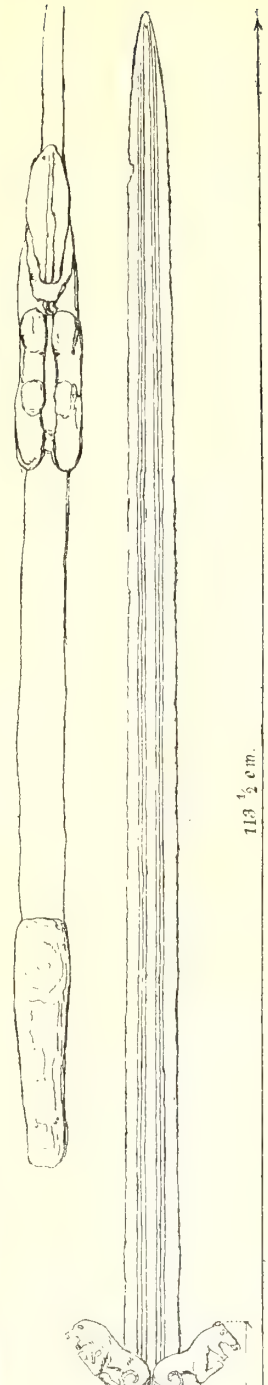
1. ábra.

3. ábra.

2. ábra

7. ábra.

skythák és persák közt egyaránt divó acinaces (ἀκινάκης),* melyről Herodotosnál olvassuk azt a hírt, hogy a skythák e tőrformát a hadúr jelképe gyanánt tisztelték.

Az Oroszországban fönmaradt díszes példányok részben a Fekete tenger melléki görögség jelesb ötvösművei közé tartoznak és Furtwängler stilistikus alapokon indulva, hol az V. Kr. előtti századba, hol valamivel későbbi időre helyezi korukat.**

Hogy a díszes, skythiai fejedelmek hagyatékából eredő mintákkal szemben a magyarországi és szibériai egyszerű, vas illetőleg bronzpéldányok minő korba tehetők, azt annál kevésbbé lehet még most végleg eldönteni, mert nincs elég támpontunk annak megitélésére, hogy a jellemző idom meddig maradt fön.

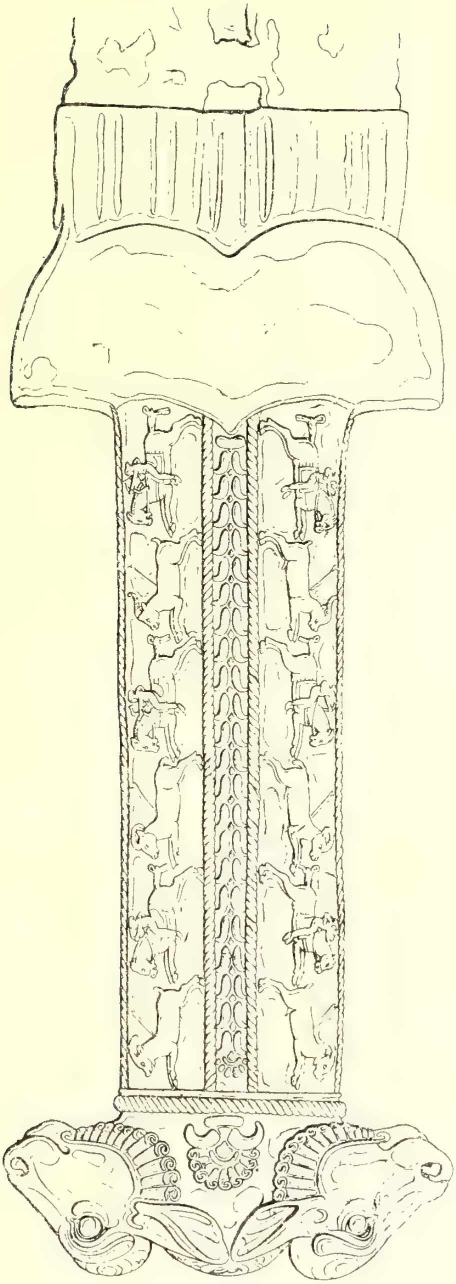
Vannak tudósok s itt első sorban a vettersfeldi lelet alkalmából Dr. Vosst idézzük, kinek magán úton kijelentett véleménye szerint a forma fönmaradhatott a nagy népvándorlás koráig, mire azonban legalább a magyarországi temetők még nem nyújtottak bizonyítékot.

A skytha tőr formájával függ össze és azért idézhető itt az aldobolyi kard. Ez az érdekes emlék 1886 óta a székely muzeum egyik főékességét teszi és erről folyóiratunkban először Nagy Géza, a székely muzeum akkori igazgatója értekezett.*** E czikkből ismételjük itt az egész kard rajzát és külön a markolatnak a képét. (7. és 8. ábra.) A mi legelőször szemünkbe tünik rajta, a kardmarkolat középső részének hármas tagozása, szoros kapcsolatba hozza az itt ismertetett tőrmarkolatokkal. A másik két része gazdagabb kifejlődést nyert, mint a minőt a magyarhoni s a szibériai tőrökön észlelünk. A végén két delphin-idom hajlik ki s a penge tövén két guggoló oroszlánféle áll ki tompa szögben. Az egész fegyver s az alakok is vasból valók. Bevert vonalas díszek és központi körök ékítik a markolat fölületét. A delphinek alkalmazása közvetlenül a classikus művészet reminiscentiája, a két ragadozó pedig barbár motivumokra emlékeztet. A délorosz skytha sírokban oly sűrűn előforduló állatidomú lemezes aranyékszerekből kettőt mutatunk be itt (9. és 10. ábra), mely az aldobolyi kard két oroszlányával szoros stilistikus kapcsolatban van. Csakhogy az aldobolyi állatok még durvábbak, talán azért, mert nem aranylemezből valók, csak vasból, mely különben is nehezebben kezelhető anyag, a miért a technikájuk is eltérő. Mindegyik állat ugyanis két lemezből van összerakva, melynek csak a külseje mutat némi dómborulatot, nem is trébelték, de öntötték és a fölületén látható diszítések részben szintén az öntés, részben pedig

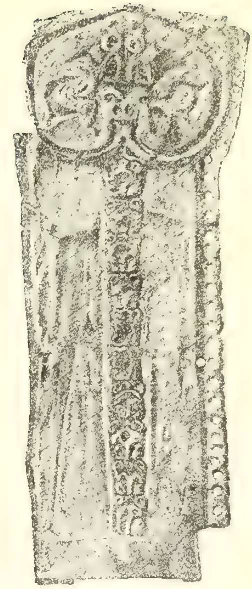
* Az acinaces (ἀκινάκης)-re vonatkozó adatokat a régi irodalomból lásd összegyüjtve Dict.des Ant. gr. et rom. Paris 1873. 31—32. lapon. Sagliotól ugyanott a kulobai szép tőr képe

** Furtwängler i. h. 34—38.

*** A. É. Uj folyam VI. kötet 237. s. k. ll.

4. ábra.

5. ábra.

6. ábra.

a ponczolás eredménye; valószínű, hogy e technikai eltérésekhez még korbéli külömbség is járul. Az aranylemezű oroszlánok a nikopóli sírkamrából kerültek, melyet a Kr. e. V. vagy IV. századba szokás helyezni. Az aldobolyi kard aligha vihető föl ily magas korba.

II. *Tükrök.* A görögöknél dívó markolatos fémtükrök, melyek az egész régi világkörben kedvelt piperetárgyak voltak, a Fekete-tenger partján létezett görög telepek révén a barbárokhoz is eljutottak. A barbár bennszülöttek keze alatt azután idők folyamában helyi jelleget öltött a tükör.

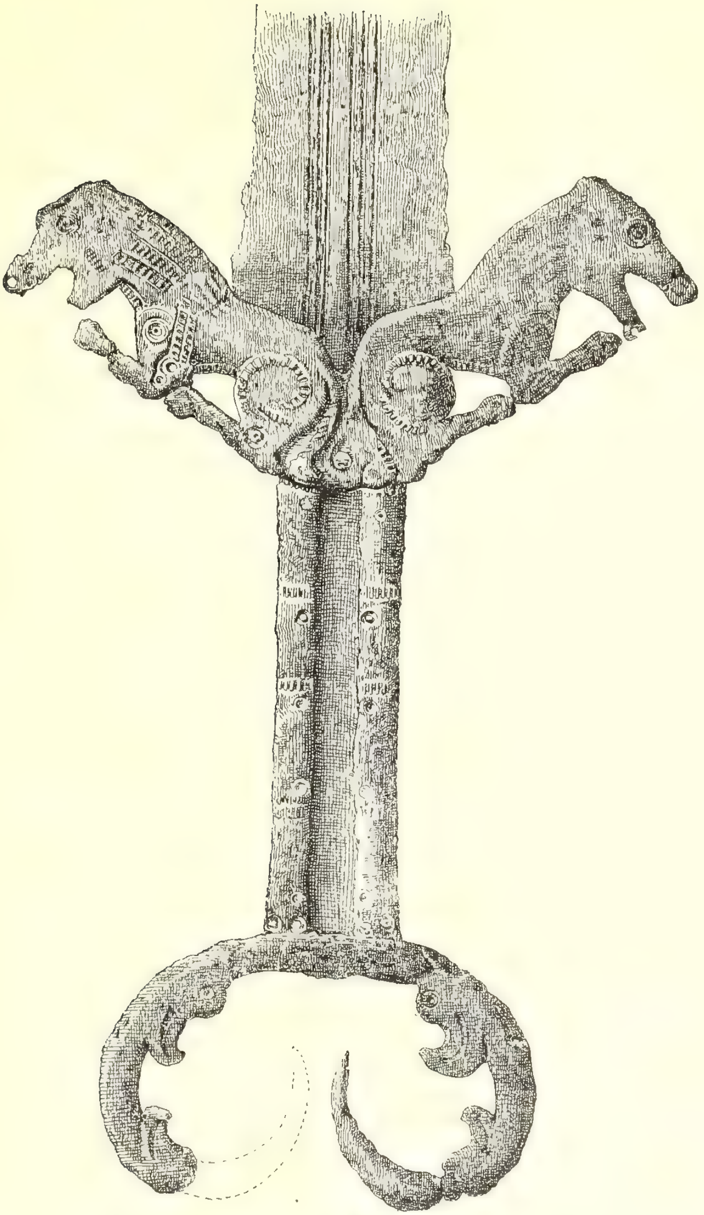
Már nem akadnak rajta a kerek fémlap egyik oldalán kedvelt körvonalas bevésett alakok és díszítmények, mindkét fölülete síma. Markolata is átváltozott és sajátszerű formát öltött, melyről a Skythiában készült tükrök s az azokat utánzó egyéb barbár készítmények fölismerhetők.

A forma sajátszerűségét megadják a nyél tövében és végén jelenkező állatidomok, melyek a skytha ornamentikának oly kedvelt typusai, különösen a guggoló szarvas. Egyes kutatók egymástól függetlenül gyüjtöttek adatokat ez emlékcsoport ismertetésére. Schuhmacher a berlini néprajzi társulat folyóiratában* említ néhányat; tudtommal sokkal többet ismer Szamokvaszow orosz tudós, de nem tudom, valjon már közzétette-e tanulmányát. A magyarországi példányokat itt állítjuk össze.

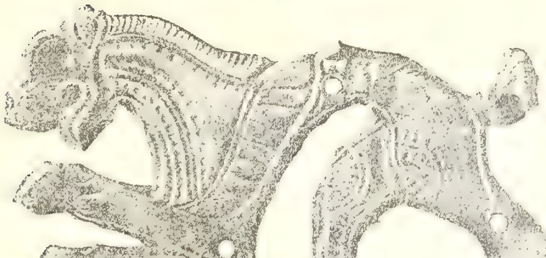
Egészben hatot ismerek, kettő teljesen ép t. i. a pókafalvi s a fejérdi, háromból csak töredékek vannak, de az ép példányok révén ezek is félreismerhetlenül megállapíthatók. A pókafalvi tükör (11. ábra) a nagyenyedi Bethlen főtanoda régiségtárában; találták 1884-ben Zejk Kálmán földjén az alsó-fejérmegyei kisenyedi járáshoz tartozó pókafalvi községben.** Egész hossza 33.5 cm., melyből a korongra 17.7 cm., a markolatra pedig 15.8 cm. esik. A tükör korongjának lemezét szemközti oldalán 0.01 cm. vastag és 0.09 magas keret szegélyzi, a lemez vastagsága 0.15—0.2 cm. A hol a nyele s a korong összeér, körszelvény idomú domborulat emelkedik ki a lemezből a keret magasságáig. Maga a nyél lapos pillért példáz, melynek külső végén négyszög talapzatából szabadon dolgozott négylábú állat emelkedik ki, belső végén hasonló négyszög talapzaton a koronggal s a nyéllel együtt tömören öntött agancsos és tülkös állat guggol. A szarvas jobbra néz, agancsát négy egymás mellé helyezett gyürűded kidomborodás jelzi, farka kurta. A pillérfő, melyen nyugszik, 2.8 cm. széles, 0.6 cm. magas négyszög lap, melynek alsó szélén végig vonuló két bemetszés némi építészi tagozásra

* Zeitschrift für Ethnologie 1891, 81. l.

** Legelőször Téglás Gábor ismertette A. É. 1888. VIII. 185—186. Az itt közölt ra fényképét Herepey Károly muz. igazgató úrnak köszönjük.

8. ábra.

9. ábra.

emlékeztet. A pillér szemközti oldalán legszélén végig vonul egy-egy vánkostag s a kettő közötti teret párhuzamosan futó két keskenyebb domborodás ékíti.

A pillér labtagja egyszerű síma négyszöglemez. Az állat relief szerűen van mintázva, háta lapos, két-két egymásmelletti lába egy darabban van öntve, feje lecsüng, farka hosszú és vége bekunkorodik. A láb és a törzs durván van formálva, csak a száj és a fark mutat némi jellemzési kisérletet. E határozatlanság miatt hol farkasnak, hol lekötött farku lónak, hol öszvérnek nézték az állatot.

Csak a ki az ép tükröt ismeri, itélheti meg helyesen azokat a nyéltöredékeket, melyeket a b. Nyáry-féle gyüjteményben Pilinből bír a n. múzeum, melyet ugyancsak a n. múzeum a belföldi kereskedés útján szerzett és melyet a debreczeni múzeum bír.

Mind a három esetben ugyanazt a hosszú kunkorodott farkú állatot látjuk. Pilini farkas neve alatt ismertette az egyiket Rómer* (12. és 13. ábra.)

A nyél több darabra tört, a korongból a tő felőli töredék maradt, a nyél fölületének hosszában való hármas vánkostagja fej- és lábtagja csakúgy, mint a végső állati dísz lényegében összevág a pókafalvi tükör hasonló részeivel.

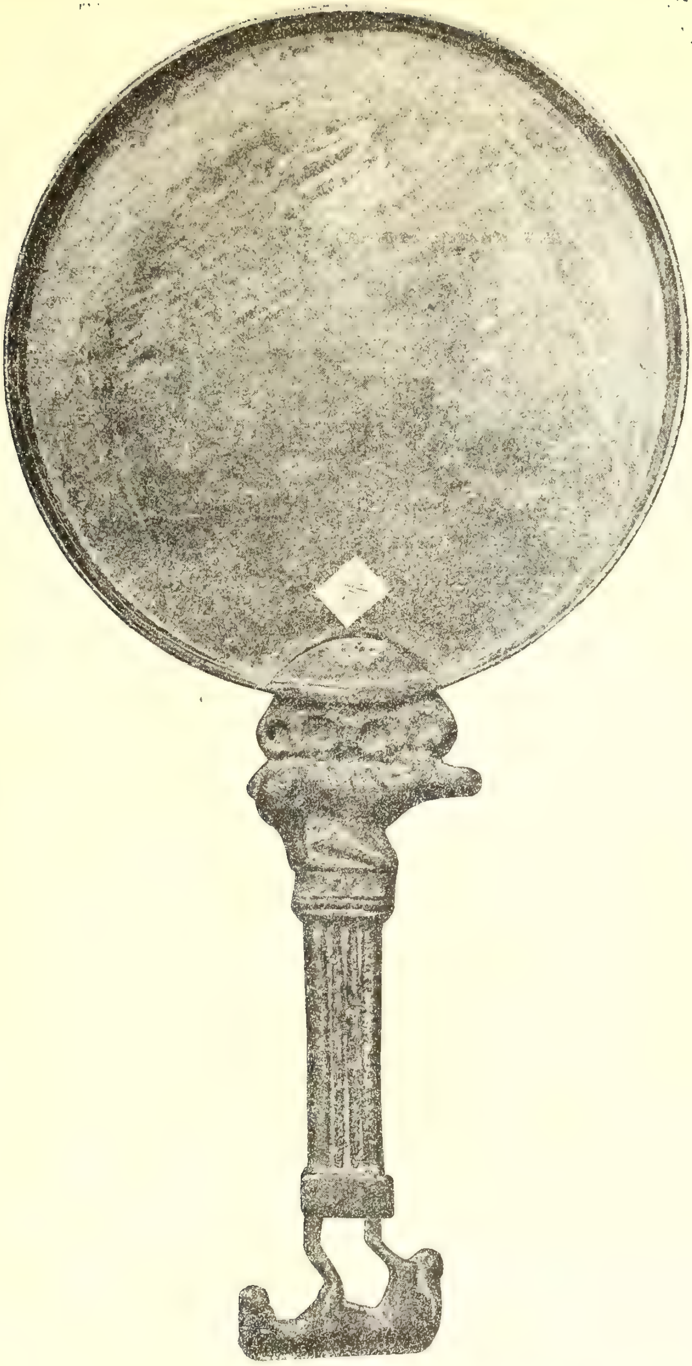
A debreczeni múzeumban őrzött farkast, melynek rajzát Géresi Kálmán tanár úr szivességéből közölhetem (407. l.), Rómer szintén ismerte.** Ez az állat is egy ily tükör nyelének dísze.

Legnagyobb átmérője a füle hegyétől farka széléig 6 cm; magassága a talap alsó szélének közepétől a hátáig 3.8 cm., a láb vastagsága közvetlenül teste alatt 8 mm., a talap szélessége 2.2 cm., vastagsága 7 mm. és ugyanannyi a magassága.

Az állat mind a négy lábával áll a keskeny talapon és mindig két-két egymás melleti lába egy tagot képez; fején fölül hegyes búb jelzi mintegy a füleit, szája kezdetét feje közepe táján fekmentes mélyedés jelzi.

Teste nyulánk, fölülete síma és tagozatlan, hosszú tömör farka csak kevéssé válik el a testtől s vége körben kunkorodik fölfelé. A négyszög talapnak függélyes irányban futó rése van, melybe a nyél végét tolták be s ez benne is van még, a talap belső szélén a letört nyél darabja világosan mutatkozik. A talap minden oldala különben síma és tagozatlan és nem venni észre, hogy készítője első és hátsó lapot kivánt volna rajta megkülömböztetni. Azonban az állatnál már van első és hátsó nézet, az első oldal erősebben domborodik ki, mint az ellentett oldal, mely laposabban van kezelve képünk ezt a főoldalt tünteti föl.

* A. É. 1870. III. 126.
** A. É. 1870. III. 267.

11. ábra.

10. ábra.

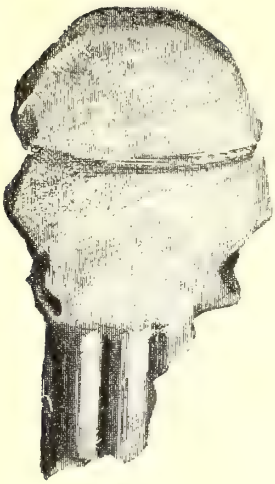
1885-ben szerzett a n. múzeum egy 13 cm. hosszú nyéltöredéket, melynek középrészén úgy mint a pilini nyélen két hornyolat és két pálczatag vonul végig; a korongfelé úgy mint azon lapos tojásdad lemez képezi mintegy a hornyolt pillér fejét. Megmaradt itt is a korongba benyúló körszelvény idomú dudorodás, mely úgy látszik mindig a korong és a nyél összekapcsolását közvetítette. Ugyanez megvan egy ismeretlen eredetű nyéltöredéken is, mely mintha csak a pókafalvi tükör nyelének ismétlése volna. A pilléren elől három hornyolat, négy pálczatag, a pillérfőn ugyanazok a fekmentes tagozások s a capitelen nyugvó szarvas hosszú ágú agancscsal, mely a háta végéig húzódik. Ezúttal is azt tapasztaljuk, hogy a nyél két oldala nincs egyformán kezelve. Hátsó lapján hornyolatok helyett két párhuzamos mélyített vonal van s az állat idoma is kevésbbé domborul ki és még annyi részletezést sem mutat a teste, mint az előlapon.

Mindezen töredékek a nyél végét ékítő «farkas» miatt a pókafalvi tükörhöz állanak közel, és azáltal külömbözik mind a négy a fejérditől, melynek nyele kosfejben végződik. A fejérdi tükör 1853-ban került elé, a Sacken Kenner-féle leirás révén régóta ismeretes,* most az új udvari műtörténeti múzeum XIII. terem IX. szekrényének 737. száma alatt őrzik.

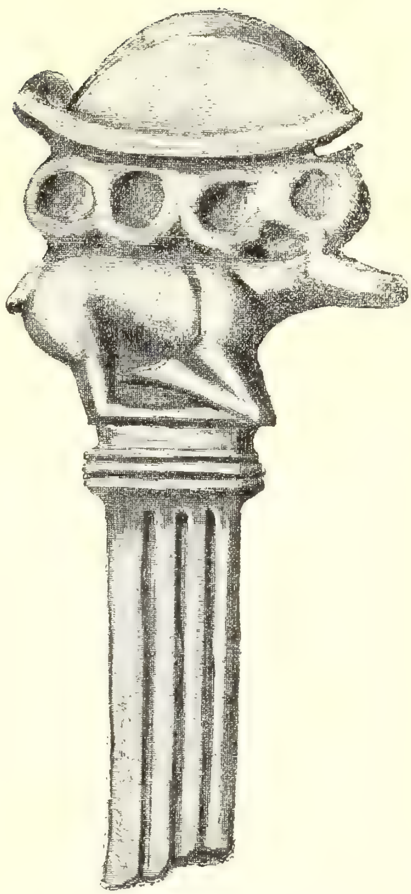
Hű rajzaink elől és hátul tüntetik föl a teljesen ép darabot. Korongját elől ugyanaz a keret szegélyzi, mint a pókafalvi tükörnél és ugyanaz a körszelvény idomú domborodás van a tövén, ott a hol a korong s a nyél összetalálkozik. Sőt a hasonlatosság a hosszú szarvú guggoló szarvasra is kiterjed, mely a nyél belső végét ékíti; csakhogy ezúttal úgy a szarv alakításában, valamint a fej idomában, a fül és agancs jelzésében gondosabb kezelést tapasztalunk. Ellenben az a síma oldalú talap, melyen az állat guggol, nem mutatja azt a négyszög idomot és fekmentes tagozást, mint a pókafalvi tükör megfelelő tagja; a nyél hossztagozásában csak annyi a külömbség, hogy négy hornyolat s öt dudorodás vonul végig rajta, a végét képező kosfejhez keskeny harántos pánt képezi az átmenetet.

Egészben a tükör finomabb, jobb ízlésű munka, mint a pókafalvié és a rajta alkalmazott szarvas motivum miatt legszorosban csatlakozik a többi skythiai emlékekhez, melyeken sürün és széltiben szerepelnek az ottani állatok. A mi különösen a szarvast illeti, Furtwängler a vettersfeldi kincs aranylemezű szarvasának alkalmából számos rokon emléket idéz Oroszországból és ezeket a sorokat Aspelin ismert művéből és a petersburgi arch. bizottság képes kiadványai alapján számos példával lehet megtoldani.

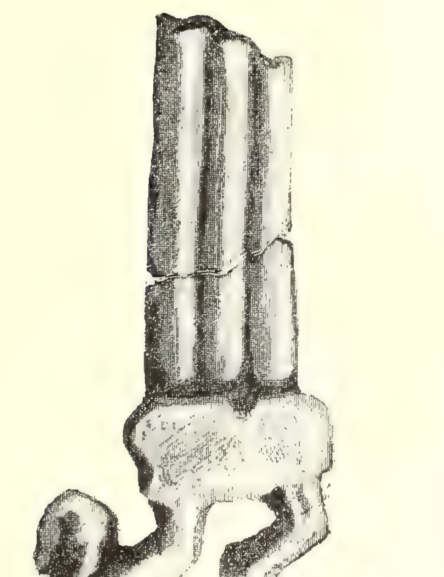
* Br. 291. l. 845. a. 317. 1742. f.

13. ábra.

14. ábra.

12. ábra

16. ábra.

Schuhmacher, «Barbár és görög tükrök» czímű czikkében a görög tükröknek ezen barbár utánzásait még nem ismeri.* Azok közt, melyeket ő idéz és az itt bemutatott példányok közt mégis szoros stilistikus rokonság ismerhető föl; a magyarországiak is görög formákra vezethetők vissza, melyekre a híres kulobai tumulusból származó 16 egyforma arany, lemezen kidomborított skytha asszony kezében lévő tükör adja a typikus mintát. (16. ábra.)

Bobrinsky gróf a nyolczvanas években a Tjäsmin folyó bal partján több kurgánt ásatott föl, melyekben sok egyéb culturális emlék közepette tükör bronzfogantyújára is akadt. Gulärgorod falu mellett a Smela közelében is ásatott föl kurgánokat, itt is talált tükröket; az itteni bronz leletekről azt olvassuk, hogy hasonlítanak a Kaukazusból ismert Kubánmentiekhez.** Egy tükröt a Dnieper vidékéről, melynek idoma, sőt végső farkasalakja legszorosb analógiája a pókafalvinak, láttam a moszkvai tört. múzeumban és Szamokvaszow gyüjteményében láttam ennek párját, mely Vietigorskból származik a Kaukázusban. Szamokvaszow gyüjtötte a iegtöbb adatot a skythiai tükrökre. Az ő felfogása szerint e barbár utánzások helyi iparból erednek, melynek góczpontját a dákoknál keresi. Nem ismervén ezen szóbeli közleményből tudomásomra jutott állítás részletes indokolását, nem birom a föltevés indokait kellőleg fontolóra venni. Hogy a dákok is használták e tükröket, az erdélyi leletek alapján valószínű, de többet e részben alig lehet még most kellő óvatosság nélkül állítani.

III. *Üstök.* Akadt hazánkban két ízben nagy réz üst, egyik a régen ismert czakói (17. ábra), a másik a tolnamegyei kaposvölgyi üst (18. ábra). Wosinszky ez utóbbinak ismertetésénél igen helyesen Oroszországba fordult fölvilágosításért és képes is volt onnan hasonló bronzüstök egész sorát idézni.*** Ez alapon arra a következtetésre jutott, hogy eredetük Oroszországban vagy talán még az Uraltól távolabb keletre eső vidékeken keresendő.»

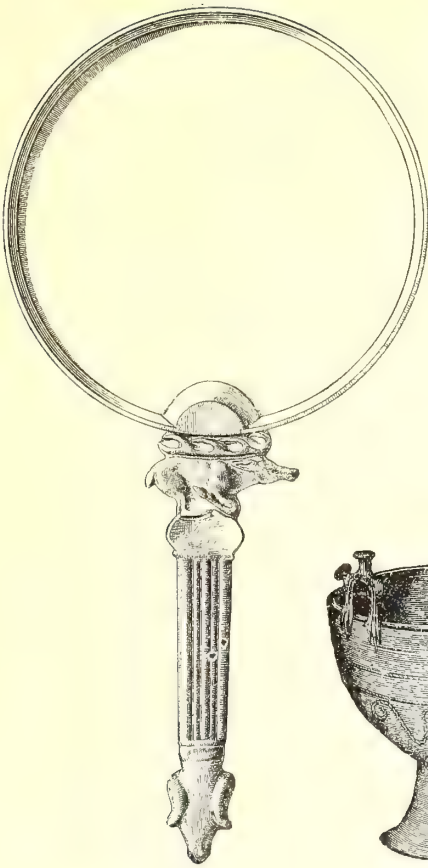
Szélesebb körökben először Aspelin értekezett az oroszországi üstökről, figyelmeztetvén sajátszerű idomukra és ornamentikájukra. Jellemző a félgömb vagy hengerded alak s a hengerded, alul kiszélesbülő láb, mely fölállítását tette lehetővé, s a széléből egymással szemben kiemelkedő két fül, mely alkalmassá tette arra, hogy keresztül huzott rúdon hordják.

A két magyarországi példányon a láb hiányzik, de megvan a két fül, melyet mindkét esetben az Aspelintől is kiemelt «gombafejű» diszí-

* Zeitschr. f. Ethn. 1891, 81. 88.

** Arch. f. Anthrop. XIX. k. 111—115 ll.

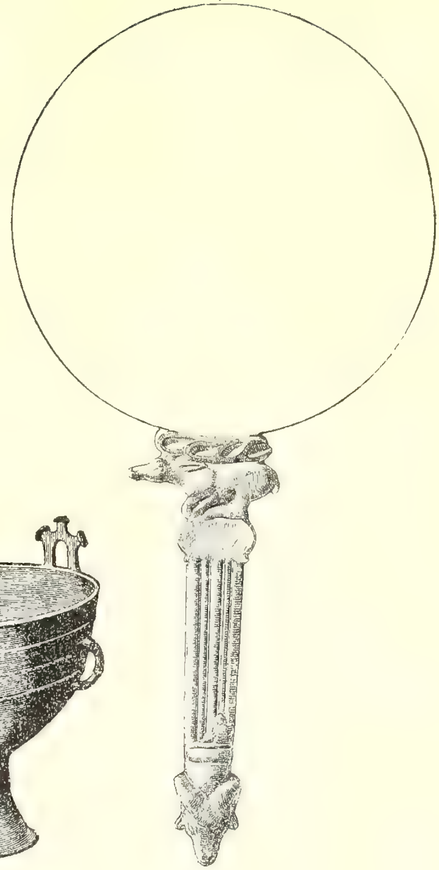
*** Rómer ismertette a czakói üstöt Arch. Ért. 1870. II. 290—292. Onnan ismételjük a rajzot itt. Wosinszky Arch. Ért. 1891. XI. 427—431

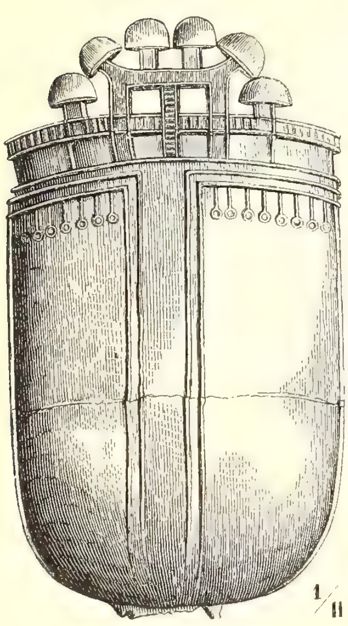
15 a) ábra.

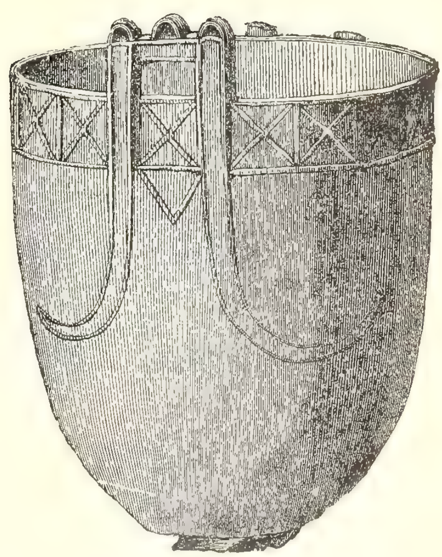
20. ábra.

15 b) ábra.

17. ábra.

19. ábra.

tések környeznek, azonkívül még a rekeszekre osztott szélfelőli párkány s egyéb a testet ékítő sajátszerű domború ornamentek is jellemzik. Ugyanezek a kidomborodó kör s vonaldíszek oroszországi példányokon is előfordulnak, nem lehet tehát kétség, hogy a távolság daczára, mely az itteni s a szibériai példányokat egymástól elválasztja, ugyan egy míveltségi kör emlékei.

E kör legszéléről való a kaposvölgyi üst, ettől nyugatra analógia nem akadt. Északnyugot felé a höckerichti példány[1] a berlini múzeumban, mely valamivel kisebb és kevésbbé díszes, mint a két magyar példány, jelzi a kör szélét. Innen keletre, Oroszországban aránylag sűrűn látni ilyen vagy rokon üstöket. Közeljáró példányt láttam a moszkvai tört. múzeumban Büskből az Altaj vidékéről, Aspelin művéből ismétlem képét (19. ábra). Az üst idoma, fülének alakja, sőt bizonyos pontig ornamentikája is összetalál a hazai példányokkal, csak sokkal kisebb.

Némileg eltérők azok, melyekre Aspelinből idézünk egy példányt (20. ábra). Ezeknél az üst inkább közelíti meg a gömb idomát.[2] Két ilyent őriznek a Barnaulskom múzeumban, mely más tárgyakkal, lándsa csúcscsal, két kis edénykével, zablával s őrlő kővel sírból került elé.[3]

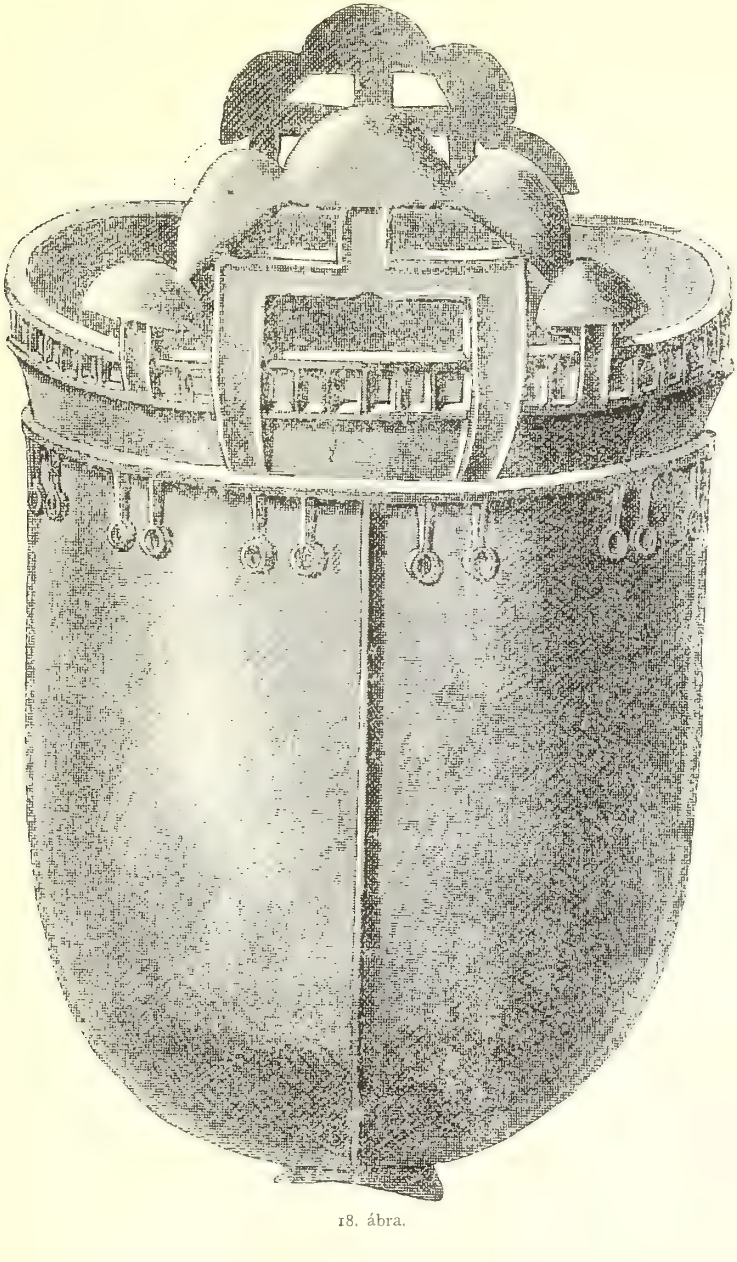
A gyakran idézett, páratlan gazdagságú kulobai kurgánban szintén találtak ily szélesebb öblű, inkább a félgömböt, utánzó karcsú lábú üstöt, Dubrest szerint teli volt birkacsontokkal. Más két bronzedény, melyet vele a sírban találtak, tiszta görög idomú bronzedény volt, valószínüleg a Kr. e. IV. századból.[4] Nem tudjuk, többször találtak-e ily üstökben állati maradványokat; de épen nem meglepő, ha a holtaknak is ilyen üstökben adták az utolsó utra való ételt, melyekben az élőknek az állati eledelt megfőzték. A skythák nagy üstjeiről még Herodotosnak[5] is van tudomása, aligha lehettek mások, mint ezek, melyek mint látjuk, széltiben kerülnek elő oroszországi régi sírhalmokból.

Az üstöknek kétségtelenül legjellemzőbb fajtáját az képviseli, mely a jertomszki kurgánból került elé.[6] Ennek az öblét sorba egymás mögé helyezett nagy szarvú kecskebakok (Argali) diszítik, az az állat, melyet e vidékek lakói oly szívesen ismételtek ornamentikájukban.

Valószinű, hogy az orosz szakirodalom még más fajta oly üstformákat ismer, melyek kisebb-nagyobb mértékben a helyi ízlés szerint váltakoztak, de a melyek mégis mind közös ősi typusokra mennek vissza.

1 Irodalmunkban először Rómer említette Arch. Ért. 1870. III. 115.
2 Aspelin 70. l. 316. sz. Vsd. ö. Tolstoj és Kondakov Ruskija Drevnosti III. 68.
3 Képeit lásd a moszkvai Drevnosti 1886. folyamának VII. tábláján.
4 Reinach Ant. d. Bosph. Cim. Paris XLIV. t. 12. és 13. sz.
5 Herodotos IV. k. 61. fej.
6 Tolstoj és Kondakow Ruskija Drevnosti II. 109

Egy némely változat korának megállapítására az előbbiekben idéztünk néhány támpontot; bizonyosnak vehető, hogy a typus visszamegyen a Kr. előtti századokba. Ellenben nincs kizárva annak a lehető-

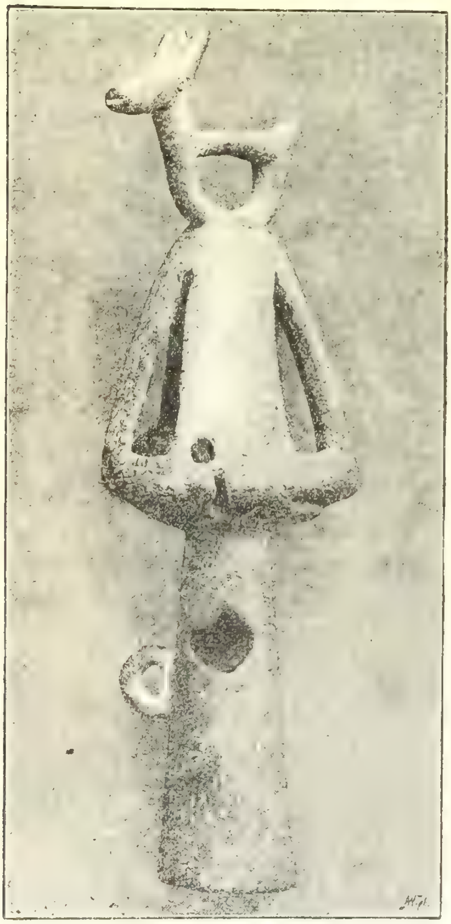

18. ábra.

sége, hogy a félig nomád népeknek ősi szokásokhoz való ragaszkodása a Kr. utáni századokba vitte át ez üstök használatát. Azért nem utasítható vissza mereven Voss állítása a höckerichti üstről, mely ezen

ütsttel együtt lelt régiségek alapján oda irányúl, hogy ez az üst és a vele stilrokon magyarországi két példány a népvándorlási korból, sőt talán még későbbi századokból való, a mely vélemény Pulszky Ferencz nézetével is találkoznék.*

De a mikor e felfogást mint lehetőséget megengedjük, nem hallgathatjuk el azt az ellenérvet, hogy *ilyen üstöket* eddig népvándorlási korabeli sirokból vagy temetőkből még nem ismerünk; volt két nagy bronzedény a bölcskei népvánd. temetőben, de az, mint rajzából is mindenki láthatja, úgy idomra mint technikára absolute más.**

21. ábra.

A chronologiai biztos meghatározás tehát ezen harmadik «skythiai» csoportnál is a jövő föladatai közé tartozik.

IV. *A somhidi csengetyü (?) és analógiái.* Somhidon (Aradm.) nem régen puszta földben sajátszerű rejtélyes tárgyat leltek (21. ábra), mely több tekintetben ingerli tudvágyunkat.*** Első kérdésünk, hogy mi volt, mire szolgált? Azután, akár birtuk kielégíteni kiváncsiságunkat rendeltetése iránt, akár nem, mindjárt megragadja figyelmünket az állat, mely kezdetleges volta daczára jellemző, stilizált modorában sajátszerű habitust ad az egész tárgynak, keressük a stilistikus kört, mely az ily állatidomokat kedvelte, a kort s a vidéket, melynek közepén ilyféle pálcza-díszekkel éltek.

Hogy pálcza vagy pózna végére való volt és hogy csöngetésre szolgált az az egyedüli két biztos és világos pont a sok kétely és homályban és azért helyes, hogy a fejtegetés innen induljon ki.

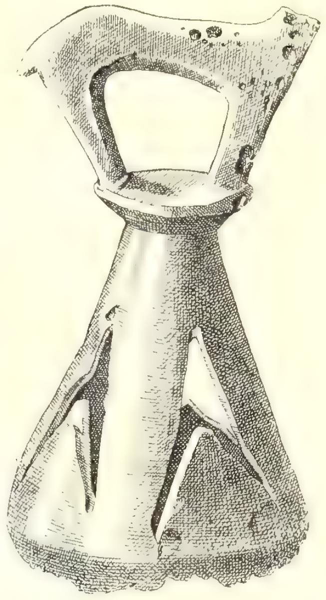
A köpü hét és fél cmnyi hosszú, belseje mindvégig üres, fala meg-

* A magyar pogány sírleletek Budapest 1891.

** A. É. 1891. 242. l.

*** József főherczeg kegyes volt Herrmann Antal tanár közbenjárására a tulajdonát képező rejtélyes régiség közzétételét megengedni

lehetős vastag és végei felé a köpü egyenletesen tágul, úgy hogy falastul kezdetén 2 cmnyi, végén 3 cm. az átmérője. A pózna tehát, mely a köpübe belé szorúlt, minden egyéb erősítés nélkül is megállott volna benne. De nem elégedtek meg a nyél vagy pózna beléékelésével. A köpün oldalt szabálytalan lyuk látszik, melyet ugyan nem olyannak tervezett a bronzöntő. milyenné vált, mikor a tárgyat öntötte, de kétségtelenül tervezett ide egy kerek lyukat, szabályos felső fele meg is látszik az üreg felső szélén, alsó fele is csak ekkorának kellett volna lenni; hogy nagyobb lett, az öntő hibájából történt, hasonló hibákat még fogunk a tárgyon észlelni. Tehát itt oldalt egy lyuk azon szögnek a nyélbe való erősítésére szolgált, mely a köpüt és póznát még inkább összetartja.

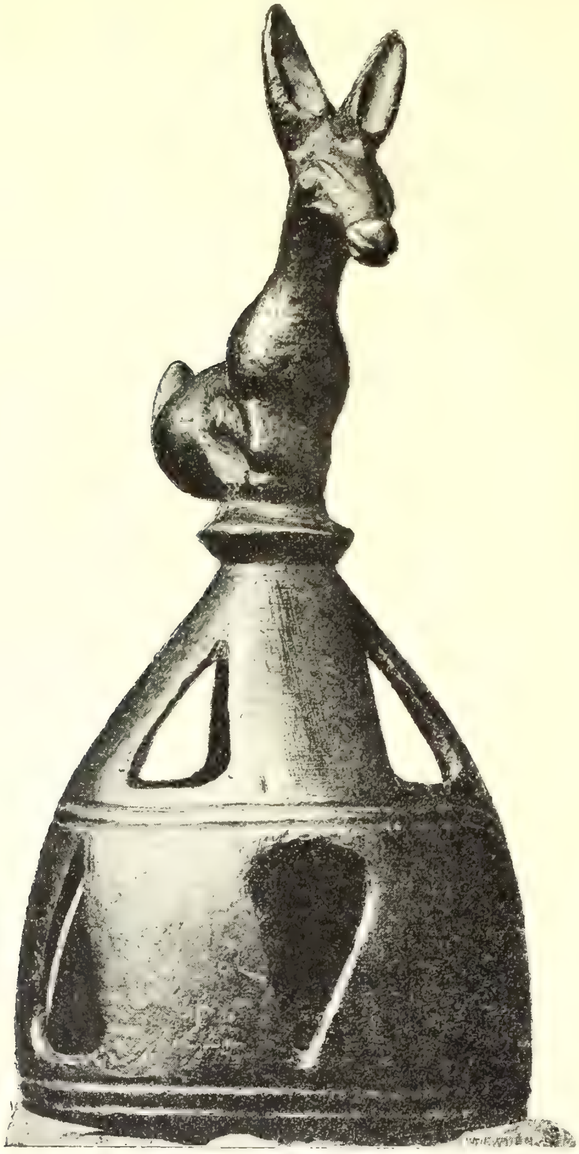

22. ábra.

A köpüből kiálló s vele együtt öntött félkörű erős fül nem ily czélnak szolgált, de másfajta rendeltetéssel bírt, nem tudjuk még, hogy mi volt a czélja.

Hogyha a köpü tetején ülő üres bronzkúpot s a benne mozgó gömböt tekintjük, ismét biztos következtetésre van alkalom; a vasgömbnek ebben az üres térben nincs egyéb czélja, mint a pőrölynek a harangban. A gömböcs vasból való és vasrozsdafoltok lepik el a kúp belső üregének fölületét. Talán azért választották a vasat e gömb előállítására, mert azt vélték, hogy a csörgetés erősebb, hogyha két külömböző fém összeütődése okozza. Lehet azonban, hogy technikai vagy egyéb előttünk ismeretlen körülmények okozták a kétféle fém alkalmazását. Annyi tehát bizonyos, hogy ez a tárgy csörgető volt.

Szintén a csörgő hang erősebbé tételére szolgált a kúp oldalán és alján látszó négy-négy rés. A felsők hosszúkás háromszögűek, az alsó nyílások pedig egyenletes oldalú háromszögök; legnagyobb szélességük nem haladja túl az 1.2 cmt s így a nagyobb átmérőjű golyó nem eshetett ki rajtuk. Csak úgy mint a köpün lévő szöglyuk a kúp alján lévő négy nyílásból három öntési hibát mutat, a mennyiben öntés közben, úgy látszik, a mintába öntött folyékony ércz nem töltötte ki a számára föntartott egész ürt. Ily öntési hibák nem lepnek meg oly tárgynál, mely üregei s az egyik üregben mozgó golyó előállításával meglehetős nehéz próbára tette a régi bronzműves ügyességét. Legnehezebb volt az üres kúpnak s benne a golyónak öntése. Arra szükséges volt, hogy az egész tárgyat agyagból előállítsa s azután mintázó földben lenyomja.

A száritott mintán a leendő rések helyeit felrakott háromszög idomú agyaglapokkal készítette elő, majd a köpü s a kúp üregének megfelelő agyagmagot fektetett a homorú fölületekből kiálló lapokra, a köpü

24. ábra.

agyagmagjában a leendő gömböcs nagyságának megfelelő üreget hagyott és a mag ezen üregéhez vezető két csatornát vezetett s keskeny csöveket helyezett el bennök, egyikén beöntötte a vasat, másikán a levegőt bocsájtotta ki. Igy képzelem megfejthetőnek a kúp legtetején s oldalai legalján most is látható lyuk keletkezését. Mikor pedig úgy a vas-

mint a bronzöntés megvolt, a köpü s a kúp belsejéből az agyagmagot eltávolították.

A kúpon lévő két lyuk ilyen magyarázata elég természetesnek

23. ábra.

látszhatik és alig kell azoknak valami más, a tárgy használatánál fontos szerepére gondolni.

A tárgy ékítésére szolgáló legfelső tag a kúp tetején, mely a másik két részszel egy tagban van öntve, állati főt ábrázol, mely fölül egyenes, alul félkör idomú fogantyúból nő ki.

A fogantyú fekmentes pálczája az állat testét, a körded hajlások alul a lábait jelzik. Hogy a mű készítőjének ez volt az eszejárása, mutatja a fogantyú felső, a fejjel ellentett sarkán kiálló csúcs, mely nyilván az állat fara akar lenni. Nem hiszem, hogy a somhidi állatot zoologiailag bizton meg lehessen határozni, de biztos, hogy hosszúfülű guggoló tülköst kiván ábrázolni, olyat, minőt néhány más analog esetben is látunk. A sajátszerű állati dísz hozzájárulhat annak a magyarázatához, hogy mi lehetett a somhidi tárgy rendeltetése.

Kizárunk oly magyarázati kisérletet, mely más mint általános körülményeken alapúl. Ily általános előföltétel, hogy a jellemző tárgy a pásztor- vagy a vadász- és a harczi élettel függ össze. Mindkét életmód igényelhet póznára rakható csörgőt.

A vadász vagy harczos kezében az ilyen csörgető zászlóval járhatott, vagy jelző lehetett, mely a hadi kürtöt pótolhatta.

De még inkább pásztor kezébe való szerszám, mely nélkül az ő nyáját alig igazgathatja biztosan. Nem ismerem eléggé a pásztorélet szokásait és emlékeit, hogy egészen találó analógiákat idézzek, melyek a különféle országokban bizonyosan még léteznek, csak a Szepességben tett tapasztalásaimból az ottani tehénpásztorok botját idézem megközelítő például. Az egy rövid bot, melynek végére kampós vasnyújtvány van erősítve, a kampó két párhuzamosan futó tagját vízszintes vas pálcza köti össze s ezen 8—10 lemez mozog, melyet a pásztor csörömpöltet, hogyha a tehenek járásának irányt akar jelezni. A csörömpölő lemezek szerepét a somhidi csöngettyün az üres kúp falához ütödő golyó teljesítené és miként a szepesi pásztor botját, hol a hátára akaszthatja, hol ujján lóggatja, úgy a somhidi csörgetőnek is van fölül gyűrüje, melybe épen egy ujj illik belé és van a köpüjén fül, ezen talán a bőr szíj lehetett erősítve, melylyel kivánsága szerint vállára is akaszthatta pásztorbotját.

A schweitzi czölöpépítményekben,* is találtak ily csörömpölő eszközöket, melyekhez Mortillet Buddha szobrocskáját** csatolja magyarázatul, kinek a kezében szintén bot van, e bot végéről csörgő karikák csüngnek.

Hazánkban a somhidihoz legközelebb áll a budapesti egyetem régiségtárában őrzött csörgő (22. ábra). Bakits Ferencz gyüjteményéből származik, melynek magyarországi eredete kétségtelen, bár e tárgy közelebbi lelőhelyét nem ismerjük. Az ide csatolt ábra 3/4 nagyságban tünteti föl. Csonka volta daczára kétségtelen, hogy ugyanaz a rendeltetése volt, mint a somhidinak. Hiányzik a köpüje, hiányzik a kúp alsó fele, de megvan a felső része s tetején az állati dísz. A kúp oldalán vannak

* Mortillet Album. XCVIII. 1216—1229.
** U. o. XCVIII. 1230

nyilások, melyek ezúttal fecskefark formáját utánozzák; az állat teste ezúttal több igyekezettel van mintázva, törzse inkább megközelíti szarvasfélének az idomát, lábai azonban ezúttal is merő pálczák, melyek a külön kerek talapzatból ferdén kiemelkednek. Az állat legjellemzőbb része, a fej, letört. Méretei nagyjából összevágnak a somhidi csörgő méreteivel. Egész hossza 12.5 cm., az üres kúp oldalának hossza 7 cm., alsó átmérője 6.5 cm., az állat legnagyobb átmérője ugyanannyi, a korongé 3.5 cm.

A Bakits-féle csörgő tehát legszorosabban csatlakozik a somhidihoz és úgy, mint az, kétségtelenül bot végére való tintinnabulumnak tekint-

25. ábra.

26. ábra.

hető. A Kállay Béni miniszter úr tulajdonát képező gernyeszegi analógia már egyik-másik tekintetben külömbözik tőlük. A mennyire megitélhetjük, teljesen ép, bár nem ismervén a körülményeket, melyek közt előkerült, nincs kizárva annak lehetősége, hogy alul kiegészítő része volt. A 23. ábra oldalt, a 24. szemközt mutatja a rejtélyes tárgyat.

A legszembetünőbb két jelenség, mely mutatja, hogy a gernyeszegi bronz szintén ez emlékek körébe tartozik, az átlyukasztott fallal bíró üres bronz kúp s a rajta guggoló állat.

Ezuttal szintén tülkös állattal van dolgunk és pedig hosszúfülű öszvérfélével, melynek egyébként nyaka, nyulánk teste s rövid, fölfelé kunkorodó farka a szarvasfélék idomaira emlékeztet. Átalában azt lehet mondani, hogy a ki ezt az állatot formálta, több érzékkel bírt a

természetes idomok fölfogására, mint akár a somhidi, akár a Bakits-féle csengőket mintázó bronzműves. Látni azt a fej alakításán, melyre legtöbb gondot fordított, helyesen mintázta száját, orrát, düledt szemét, hasonlókép a mellét is jól domborította ki. Csak az előtest és törzs közti arány látszik eltévesztettnek. Az egész test kereken van alakítva, csak a lábak nem; azok a testet s a talapzatot összekötő tömör alapon csak mint domborművek emelkednek ki.

A talap, melyen az állat guggol, itt is úgy, mint a Bakits-féle analógiánál, kerek és fölülről befejezi a kúpot. A kúp ezúttal sokkal jelentékenyebb magasságú és szélesebb átmérővel bír, mint a másik két esetben, átmérője alul 9 cm., magassága 17 cm. A kúp alsó szélét kívül két párhuzamos keskeny vonalas hornyolat ékíti és közepe táján is két fekmentes mélyített párhuzamos vonal fut körül és felső s alsó térre osztja; mindegyik téren négy-négy majdnem háromszög idomú áttört nyílás van, a felső nyílások kisebbek és hegyük fölfelé áll, az alsók nagyobbak s hegyük a karima felé irányul.

Mire szolgált a gernyeszegi bronz, azt még annyi valószínüséggel sem tudhatjuk, mint a somhidi csengetyüről. Talán ez is kolomp volt, csakhogy nagyobb fajta.

A skythiai emlékek közé soroltuk e hármat is, mert hozzávető analógiákra csak ott találunk, csak az ottani régiségek között ismerünk bronz kúpokat, melyeknek tetejét guggoló vagy álló állat diszíti.

Legrokonabb néhány kúp a permi tartományból, melyet Aspelin közöl ismeretes művében. Lényeges különbség csak abban van, hogy a kúpon hiányzanak a hasadékok és hogy ezúttal kaukazusi zerge ékíti a kúp tetejét.[1] Ilyen van a Stroganow gyüjteményben 5 darab és egyet idéz Martin a minussinski múzeumból.[2] Ide iktatjuk leirását «Objet en bronze en forme d'une cloche surmontée d'un argali. La cloche est percée de deux trous.» Magassága 11 cm., átmérője 6 cm., lelőhelye Yondina.

A permiekhez egészen hasonló zergés kúpot közöl Tolstoj és Kondakov a dél oroszországi régiségekről közzétett orosz mű harmadik kötetében.[3]

Nem vagyunk abban biztosak, hogy e kúpos tárgyakat is a tintinnabulomok közé sorozhatjuk-e. Biztosabb föltevésünk a rajzban ide csatolt két tárgyra nézve, melynek eredete szintén Oroszországban van, az alexandropoli kurgánban lelték (25. és 26. ábra.)[4]

Magyarázatuk igen egyszerű. Négyszögű keretben áttört művű

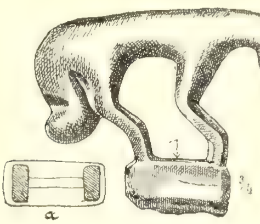
1 Aspelin Antiqu. du Nord Finno Ougrien. 68. l. 306. sz.
2 Képét lásd Martin Lâge du bronze etc. 1893. 33. tábla 4. sz.
3 Ruskija Drevnosti III. 40. l. 38 ábra.
Tolstoj és Kondakov. Russkija drevnosti II. 94. l.

griff képezi itt az állatdíszt, megvan a póznára való köpü s rajta mint a somhidi csörgetőn a (két) fül, de a csörgető golyó szerepét itt két igazi lelógó kis csöngetyű viszi.

Ugyancsak az alexandropoli kurgánból került elé egy más tárgy, mely új formában ugyan annak a czélnak szolgál.* Ezúttal a köpü fölfelé három ágra oszlik s mindegyik ág végén egy-egy madár ül, a két szélső madár csőréből két karikás lánczon lóggó kis csöngetyű csüng alá. (A középső sas csőrében is lehetett ilyen, de most hiányzik.) Oroszországban, mint látjuk, sűrűbben akadnak ily emlékek, mint hazánkban és már e körülmény is jogosít arra, hogy ennek az egész emlék csoportnak is a hazáját inkább ott keressük mint itt nálunk.

Hampel József.

* Tolstoj és Kondakov. Russkija drevnosti II. 93.

TÜKÖRNYÉLRŐL VALÓ «FARKAS» A DEBRECZENI FŐISKOLA MÚZEUMÁBAN.

(Lásd 392. l.)

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A RÓMAI BÁNYÁSZOK TEMETKEZÉSI MÓDJA DÁCIÁBAN.

Lukács Béla jelenlegi kereskedelmi miniszter 1878 és 1879. nyári szünidők alatt, mint akkori országgyűlési képviselő, szülővárosa: Zalatna közelében, az erdélyi Érczhegység gerinvonalába eső s ősrégi bányamíveletei által régóta ismert és emlegetett 1351 m. magas Korabia hegy alján két érdekes sírmezőre bukkant. Ásatási jelentéseit s előleges kutatásainak eredményét az Arch. Értesítő 1879. évf. «A botesi pogány temetkező»* és «A botesi és korabiai római bányagyarmat»** czím alatt közölve, e meglepő felfedezés Torma Károly figyelmét is annyira magára vonta: hogy külön czikkben*** méltatá Lukács Béla jelentésének és ásatásainak topographiai vonatkozásait. Nevezetesen a verespataki bányákból 1854. és 1855. napfényre került viasztáblákon Alburnm maiuson, vagyis a mai Verespatakon kívül, de azon a vidéken, illetőleg az Erczhegység vonalán gyaníthatólag még 8 más bányahely nevét örököltük át, a nélkül: hogy ezek holléte felől azóta közelebbi tájékozódást nyerhettünk volna. Torma Károly első s igen helyes benyomása tehát az vala: hogy a Lukács Béla által kijelölt területre helyezendő a viasztáblák eme névben élő bányaközségeinek valamelyike. Csakhogy melyiket nyerje meg a Korabia hegy és Botesu nevű hegyhát e bányahelynevek közül, azt fájdalom eldönteni Torma Károlynak sem sikerült, sőt e tekintetben az attól kezdve általam behatóbban megindított helyi vizsgálódások s az Érczhegység ismételt bejárása sem vezetének kivánt eredményhez.

Ennek daczára a Korabia hegy és kettős sírmezeje kiváló helyet érdemel Dacia régészeti irodalmában, mert a római bányászok temetkezése sehol sem ismétlődik ekkora számban és olyan biztossággal Dacia területén; sőt a hallstadti sóhegytől kezdve kelet felé egyátalán ez az egyedüli bányásztemetőnk. Szükséges-e ily körülmények között indokolnom a Korabia felé irányuló érdeklődésemet s azon munkálataimat, melyekkel a Lukács Béla szép reményekre jogosító ásatásait az országos anthropologiai társulat szives támogatásával lehetővé vált odautazásom rendén tovább folytatni igyekeztem.

Ebbeli munkásságom eredményeül összeállított s a m. tud. Akadémia

* Arch. Ért. 1879. évf. 1. sz. 14—19. lap.

** Arch. Ért. 1879. évf. 9. sz. 350—355. lap.

*** Arch. Ért. 1880. évf. 101—117. lap. Adalékok Dacia föld- és helyiratához. *Torma Károly.*

állandó archæologiai bizottsága által kiadott monographiám * adatai alapján az alábbiakban röviden be kivánom mutatni a római bányászok temetkezési módját,

A rómaiak Ampelumától, vagyis a mai *Zalatnától* jó öt órai távolságban, az Ompoly és Aranyos (illetőleg Abrudviz) vizválasztójául szolgáló 1200 méter magas hegyében, épen Zalatna határszélén találjuk meg azt a nagyszerű bányászati maradványt, melynek létesitői mindjárt a bányák közelében a határkereszt oláh nevéről elkeresztelt *Botes* hegyháton és a *Korabia* nevű trachyt kúp délre irányuló *Szlevesoja* nevű hegyi legelőjén nyugoszszák síri álmukat. A két sírmező ilyetén elrendezése a helyi viszonyokban nyeri magyarázatát, s feltevésem szerint a hegytető kiterjedt bánya- és vízműveinél szétszórtan alkalmazott bányászokat, a mint véletlen esély, vagy a természet rendje kiszólította az élők közül, a *működési* színhelyhez közelebb eső színhelyre szállíták. A sírleletek legalább nem igazolják azt a nézetet, mintha társadalmi, faji, vallási vagy épen foglalkozási különbség fejeződnék ki a kettős temetkezésben, s egész határozottsággal állíthatom : hogy a magasabb tisztikar és míveltebb rend halottai kivételesen jutottak ide, s ezek *a távol Ampelumban nyerték meg a végső tisztességet, mint a hol rangbeli társaik s családtagjaik is állandó lakóhelyet tartottak.* Némileg a mai állapot analogiáját képzelhetjük el magunknak. Ma se szakitja ki magát a Zalatnáról kitelepedett műszaki személyzet otthona kötelékeiből, s a rendes munkanapok leteltével társas örömeit, vallási szükségleteit ott keresi fel.

Ásatásom egyik eredményéül mutathatom ugyan fel a rendes *sírfeliratokkal* ellátott *faragványos síremlékek* felfedezését ; mindazonáltal az egészhez viszonyítva oly alárendelt számarányban jelentkeznek ezek, hogy fennebbi tételem gyengítésére nem szolgálhatnak.

Már Lukács Béla ásatásai kideríték : hogy mindkét sírmezőn *az egyszerű eltemetés uralkodik.* Az elégetett hamvakat nem helyezték urnákba, s egyedül *a tetemnek a sírban való elégetését* gyakorolták. Lipp ** a keszthelyi sírmezőkön ezt a temetkezési módot elvétve, alig kilencz sírban constatálta. *Botesen* és a *Korabia* alatt az előre megásott sırba terített hullát, ugy látszik, fahasábokkal rakták körül — mit a közel erdők máig bőven teremnek — s azután megkezdték a lassu szenitést, mert egy-egy sírból teknőszámra szedhetjük ki a faszenet. Valószínüleg már előzetesen olajjal öntözték be a hullát s ugyanazzal élesztették a tüzet is. Erre utal a korsók gyakorisága, a föld erős, zsíros tapintata. A tartós tüzelés a hullarészeket teljesen elhamvasztá, úgy hogy a koponya és végtagok táján találunk csupán porladozó, szivacsos csontszilánkocskákra, s még a másutt, például Hallstadton, fenmaradt fogak is veszendőbe mentek az *összes éghető* kegyeleti tárgyakkal együtt. A fésűk, csontholmik helyét egy-egy sárgás folt jelöli. A gyöngyök elformátlanodva szétpattogzódtak, a fibulák közül alig párból nyertem felismerhető maradványt ; az érmeket olvadási crustatio fedi. Csupán a vas- és cserépneműek kerültek ki türhetőbb állapotban, bár a vaskészlet részben ismét olynemű, például fadobozfélékhez tartozott, melyek a tűz áldozatai lettek szintén.

* A Korabia római bányairata és kettős sírmezeje Zalatna (Alsó-Fehérmegye) közelében. 1—40. rajzuk. Budapest 1890.

** A keszthelyi sírmezők. Lipp Vilmos, 1884. Budapest. 14. lap.

Ily eljárás mellett nem csoda, ha ásatásunkat bő eredmény nem jutalmazá. Hallstadton báró Sacken * a 455 hullaégetés daczára rendkívül meglepő sírleletekhez jutott, mert ott az elégetést nem a sírban, mint nálunk, hanem azon kívül eszközölték, s az összegyűjtött hamvakat az összes emléktárgyakkal együtt azután helyezték be a végleges sírba. Ez a szerencsés körülmény forgott fenn az alpesi vidékek másik hírneves temetőjénél Watschnál, Krajnában, honnan Hochstetter Ferdinand és Deschmann Károly ** (laibachi muzeum-igazgató) annyi becses mívelődéstörténelmi adalékkal gazdagíták præhistoriai irodalmunkat.

Említett sírmezőinken a sírnak 30 cm. magasságú fenekét elébb homokos agyaggal jól kitapasztva, mintegy tűzpadul készíték elé. Az ide helyezett hulla elégetése közben a jól megdörgölt és kitapasztott falazat 6—8 cm. vastagságban téglaformává égett, úgy hogy parasztmunkásaim is hamar rájöttek, miként kell az általuk *vatranak* nevezett tűzhelyet kifejteni. Minthogy a hulla, illetőleg hamvak mellé helyezett kegyeleti tárgyak a beföldelés után részint a bedobált kődarabok és földtömeg nyomása, részint a beszivárgó talajvíz bontó hatása következtében nagyrészt széthullottak s a tűzpad alakjának megfelelőleg a sírok *besüppedtek.* E süppedés nagyságából Lukács Béla is igen helyes következtetést vont a sírok érintetlen, vagy kirabolt voltára, a minthogy úgy látszik nemcsak napjainkban, de régibb időkben is akadt e siroknak, ki tudja mily ozélból háborgatója.

A sírok mélysége a talajviszonyok szerint változik. Köves helyeken (főleg Botesen) átlag 1·2 méterre hatoltak le ; 1.6 méter a közepes s 1·8 méter a legnagyobb mélység. A Korabia lejtőjének felső szélén 0·9—1 méternyi sírokra is akadtam, mert itt a kőtörmelékbe a hulla fekágyát igyekezték csupán bemélyíteni. E magasságot azonban a föléjök boruló gyepágygyal együttesen számítom. A hullát arczczal mindíg *a felkelő nap* felé, tehát keletnek helyezték s a lábak a sírgödör keleti falához támaszkodtak. Gyermeksírt nem különböztethettem meg, mit abból is következtetni lehet, hogy a hosszúság átlaga 1·6 méter a szélessége 0·6 méter. A beföldelés mindig a legutóbb kiásott agyagos földdel vette kezdetét s a feldomboruló hantot a felületről kaparták össze. E halmosodást máig se tiporhatták el a járó-kelők, s említett lapultságukkal a bányaturzásoktól, fagyökérdöntésektől mindjárt megkülönböztethetők. Több sírhalomnál termésköből összeillesztett kőkerítés nyomaival találkozunk, sőt a Korabia alatt faragott kőkerítést is észleltem. Ugyanitt fordultak elő a feliratos és medaillon alakú domborművekkel ékített síremlékek, jóllehet ezek alatt az elégetést csakúgy alkalmazva találtam, mint a jeltelen, vagy csak kőrakásokkal elkülönített síroknál. A sírdombok ívezete felettébb különböző s az átlagot 6 méterre vettem. E dombok alakja körded 1 középmagassága 1 méter s egymástól 3—4 m. távolságban sorakoznak, úgy azonban, *hogy a kelő napsugarak irányán alul a lejtőt nem követik.* A síradalékok teljes lajstromát megállapitni, az erős égetés miatt, lehetetlenség. Annyi kétségtelen, hogy oly sorsu és vagyonu egyének tértek itt örök

* Das Grabfeld von Hallstadt. Dr. Freih. v. Sacken. Wien. 1862. 10—12. lap.

** Præhistorische Ansiedelungen etc. in Krain v. Carl Deschmann und Ferdinand Hochstetter. 1879. 17. lap,

nyugalomra, a kiknek szeretteik s utódaik drágaságokat aranynéműeket nem ajándékozhattak, sőt a kikre nézve még a bányász-kalapács, véső is oly becses örökséget képezett, hogy azoktól egykönnyen meg nem válhattak. Legvalószinűbb, hogy a bányamunkára kárhoztatott és rabszolga nép nyerte meg itt síri nyughelyét. Leggyakrabban merülnek fel a korsók, majd bányalámpás, fazék, tálnemük következtek s ezek a hulla felső vagy alsó végtagja táján találhatók. Egy részüknek helyzetéből világosan feltételezhetjük, hogy beföldelés közben dobálhatták a hátramaradt kesergők azokat be.

A sírok eddigi tartalmát vizsgálva, kétségtelennek látszik, hogy kizárólag a bányászat alkalmazottainak hamvait rejtik azok magukban, s legalább az előttünk ismeretessé vált sírok *a rómaiak daciai uralma* alatt keletkeztek, bár a bányamű óriás dimensiói s a thrák drachmák előfordulása az aranykeresés kezdetét a római hódítást megelőző nagy időkre feltételeztetik.

A sírleletek közt, mint említve is volt, mennyisége a fazekasneműket illeti az elsőbbség. Legtöbb a korsó, s ennek töredékeivel majdnem mindig találkozunk. Ritkább a pohár-, csésze-, tál-, fazékféle. A korsók után számra nézve a lámpák (mécsesek) sorakoznak. Ezek néhánya teljesen új, míg másokon a használat nyomai rögtön szembe ötlenek. A lámpák 3 nyilatuak s a csinosabb gyári termék gyanánt juthattak ide. A bélyegeseket épenséggel nem tekinthetjük helyi készítményeknek. A Lukács Béla által közölt FAOR bélyeghez (Veczelről a Corp. Inscr. lat. III. köt. 1634. c. s Archæel. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich, I. köt. 120. lap. 12. sz. Hirschfeld, u. ott III. köt. 6. sz. Tordáról, VI. köt. 32. sz. Veczelről mindkettő Torma Károlytól) ugyancsak Lukács Béla gyűjteményéből közölhetem a FESTI bélyeget, mely a Corp. Insc. l. III. kötetében 3215. sz. 6 Salonikiból s 13. 608 sz. 2. 2. valamint Mitroviczáról. Arch. epigr. Mittheilungen a. Oest. IV. köt. 1880. 119. lap. 9. sz. Kenner, Die antiken Thonlampen 353. sz. ismeretes. Leggyakoribb bélyeg az OPTATI, mely Botes és Korabia sirjaiban egyaránt előfordult. A IΛNNΛR (Archæol. epigr. Mittheil. aus Oest. VI. kötet 145. lap 34. Torma Károly épen a dévai muzeum veczeli csoportjából) egyszer jött elé a Korabia alatt. Végre ugyancsak a Korabia lejtőjén egy ilyen jellel E bélyegzett lámpát ásattam ki. E jelhez hasonlót látunk a Pompejiből a Corp. Ins. lat. IV. k. közölt bányászjelek közt.

Üvegnemükből egy tálczaféle töredéket írtam ki; míg Lukács Béla több gyöngyön kívül egy ampullát, könytartó üvegcsét is talált.

Fémekből finomra kalapált s átlyuggatott rézlemezek, fibula töredék, 3 darab vasstylus, vasdobozkapcsok és pántok jöhetnek itt említésbe. Lukács Béla egy fémtűkörrel dicsekedhetik innen. E tükrök gyári forrása Brundusium vala, s Klaproth * jeles vegyész a mai telescop-tükrök ötvényeihez hasonlóknak nyilvánitá a római tükröket. *Reyer* ** bécsi egyetemi tanár, ki az archæologiában szereplő ásványok vizsgálatában elismert tekintély, arsenfürdőnek tulajdonítja a tükrök ragyogó *bevonatát.*

* Beiträge zur chemischen Kenntniss der Mineralkörper, Bd. VI. 74. lap.

** Archiv für Anthropologie u. Urgeschichte des Menschen. Ecker-Lindenschmidt-Rank IV. Bd. 1883. III—IV.

Az öntéseknél, valamint fegyver eszközanyagul használt kovácsbronznál az egyes provinciákban némileg különböző ötvényeket alkalmaztak. Így Itáliában a réz 11—16% ón (Sn) kovácsbroncot, 11—7% ón öntőbroncot adott. Az Alpok vidékén a réz mellett 8—12% 1% ólom s kevés vaskéneg adta a kovácsolt bronzot s réz + 12 ón nickel, zink, ólom, vas nyomaival az öntőbronzot, Lukács Béla fémtükrében a réz mellett körülbelől 20% ón szerepel. A Rajna mentén Cöln közelében Rhordorf* határában 1872-ben talált tűkördarab 69·31% réz 25.65% ón, 4·96% ólom vas és antimon nyomaiból állott.

A sírmezők területén mozsár- és örlőköveken kívül egy feliratos síremlék töredékét D PYRK PHIMA s láthatólag két női mellképet ábrázoló domborművet találtam. Több más síremlék esak töredékben került napfényre. Érdekesnek találom e rövidke vázlatban szintén kiemelni, hogy a faragványos síremlékek a lelőhelytől valami 65 kilométer távolságban eső Magyar Igennél előjövő nummulith-mészből készültek, kell-e nyomatékosabb bizonyiték ennél arra, hogy a Verespatakra irányult közlekedési út itt szelte át a vízválasztót?

A sírok táján alkalmazottak rendes községi szervezetet alig képeztek s ideiglenes kunyhókban vonhatták meg magukat az időjárás viszontagságai elől, mint bányászaink teszik mai napság. A stylusok jelenlétéből itélve, irástudó is létezett itt, s a sírfelirat tanusága szerint, a római birodalom hivatalos nyelve be vala vezetve. Az elhunyt iránti kegyeletet a behelyezett tárgyak — bár szegényes mivoltukhoz mérten — igazolják.

Mint említve is volt, legalább az idáig felásott sírok a római uralom korából maradtak reánk, bár a míveletek mindenesetre a római foglalást megelőző időkből veszik származásukat. Erre bennünket a Philippusféle tetra-drachmákon kívül a nagyszerű s pár száz év alatt el nem készíthető vájatok is utalnak. Itt is, mint Verespatakon már Trajanus idejében kész feltárásokhoz telepíték a pirusta-dalmatákat s a bányaüzem virágzási kora alkalmasint a II. század második felében bekövetkezett markomani hadjáratig tart. De e rettenetes catastropha se semmisíté meg a bányaműveket, mint Mommsen (C. I. L. III. köt. Verespataknál) a viasztábláknak 131—167. Kr. u. terjedő datumaiból s az ő nyomán Hirschfeld (Untersuchungen über die römische Verwaltungsgeschichte.) következtetik. Ime Septimius Severusnak imperatorsága *41. évében* (Kr. u. 200) a zalatnai község *Ordo ampeli* (ensium) (Corp. Ins. lat. III. köt. 1308.) emléket állit. Itt a Korabia alatt mára terjedelmes *temetkezés megczáfolja azt a feltevést mintha a bányászat e rövid félszázadra lett volna szorítva s a tisztán római jellegű mívek, vízvezetékek* épenséggel tartósabb használat felvételére jogosítnak.

Hogy a Verespatak hegyeiről (a híres Csetatyéról pd.) jól kivehető Korabia alatt a viaszos táblákon fennmaradt bányatelepek egyike létezhetett: azt gyanítani igen, de biztosan megállapítni még nem tudjuk s általában ásatásom eredményeinek összegelése közben is többször tapasztalnom kelle, hogy csak lassan és óvatosan haladhatunk Dacia őskorának homályos utain előre. *Téglás Gábor.*

* Jahrbuch des Vereins v. Alterthumsfreunden im Rheinlande. Heft LII.. Bonn 1872. 300 lap.

A NYIRBÁTORI EV. REF. TEMPLOM.

Templomunkkal, mint műemlékkel, először e század elején foglalkozott egy hivatalos bizottság, a mit egy memorandumszerü okmány 1810. aug. 10-ről bizonyít, mely a felső-szabolcsi ref. egyházmegye kállói levéltárában van meg.* A bátori műemlékek romlására figyelmessé tétetvén, a tiszántúli superintendentiális gyűlés küldte ki a bizottságot azon határozattal, hogy:

«Nagytiszt. Esperes Peleskei Miklós és Coadjutor Curator M. Conziliarius Bay István urak, fő szolga Biró, tekintetes Patay István és Theologiæ professor Tiszteletes Budai Ezsaiás urak, magok közt valami bizonyos időt határozván, menjenek el Bátorba, vizsgálják és itéljék meg, mit kelljen ezen dologban cselekedni, hogy a mostani nép a maradéktól érzéketlenséggel, tiszteletlenséggel és háládatlansággal ne vádoltassék. Tegyenek olyan rendelést, hogy valahol (a hol illendőnek látják) a fejedelem képe a templom falával valami vékony fallal összefoglaltassék.»

A bizottság Bátorban járt s 1811. évi január 14-én beadott Relatió-jában a templom építése felől így vélekedik:

«Alább irttak a főtiszt. Superintendenciától deputáltatván a végre, hogy a nyirbátori helv. vallástételt követők templomában romladozásban levő márvány képét Báthori Gábor fejedelemnek vizsgálják meg és róla oly proiectumot tegyünk, hogy az több-több romladozásnak ne legyen kitéve, hanem inkább mint fejedelem monumentuma illendő helyen s illendő gondviselés alatt tartódjék deczember 20-ik napján 1810-ben Nyirbátorban összejöttünk, a hol is vizsgálódásunkat nemcsak az említett márványképrè, hanem egyuttal magára a templomra, annak régiségére és a Báthori familiának ott található más monumentumára is stb. kiterjesztvén, mindazokról referálni kötelességünknek esmértük ekképen.

A nyirbátori reformátusok temploma épült XV. század végén, a mint hihető, Báthori István erdélyi vajda azon kincsének egyrészéből, melyet a kenyérmezei győzelemkor 1479-ben nyert a töröktől. Hogy ez a főember nyert kincsének egy részét buzgóságból, háladatosságból templom építésére szánta, azért hihető, mert más hasonló cselekedetei is maradtak emlékezetben; nevezetesen: hogy azon a helyen, hol a kenyérmezői harczban lovával együtt a földre esett és halálos veszedelemben forgott, kápolnát építtetett; ezen kívül, hogy azon veszedelemből lett megszabadulásáért a lorettói Máriának a maga egészen ezüstből öntött pánczélos képét ajándékozta ily felirattal: «Magnificus Dominus Comes, de Bathor Vajvoda Transylvaniæ et Siculorum Comes, in honorem Dei Genetricis, quod per intercessionem eiusdem Virginis gloriosæ, a quodam periculo anxius liberatus fuit anno 1485 dicavit.» Oda mutat az is, hogy a nyirbátori templom ajtaja felső küszöbje felett nem régiben is ott volt a Báthori István

* Az okmány egész terjedelmében a «Nyirvidék» 1892. évi 38. sz.-ban közöltetett.

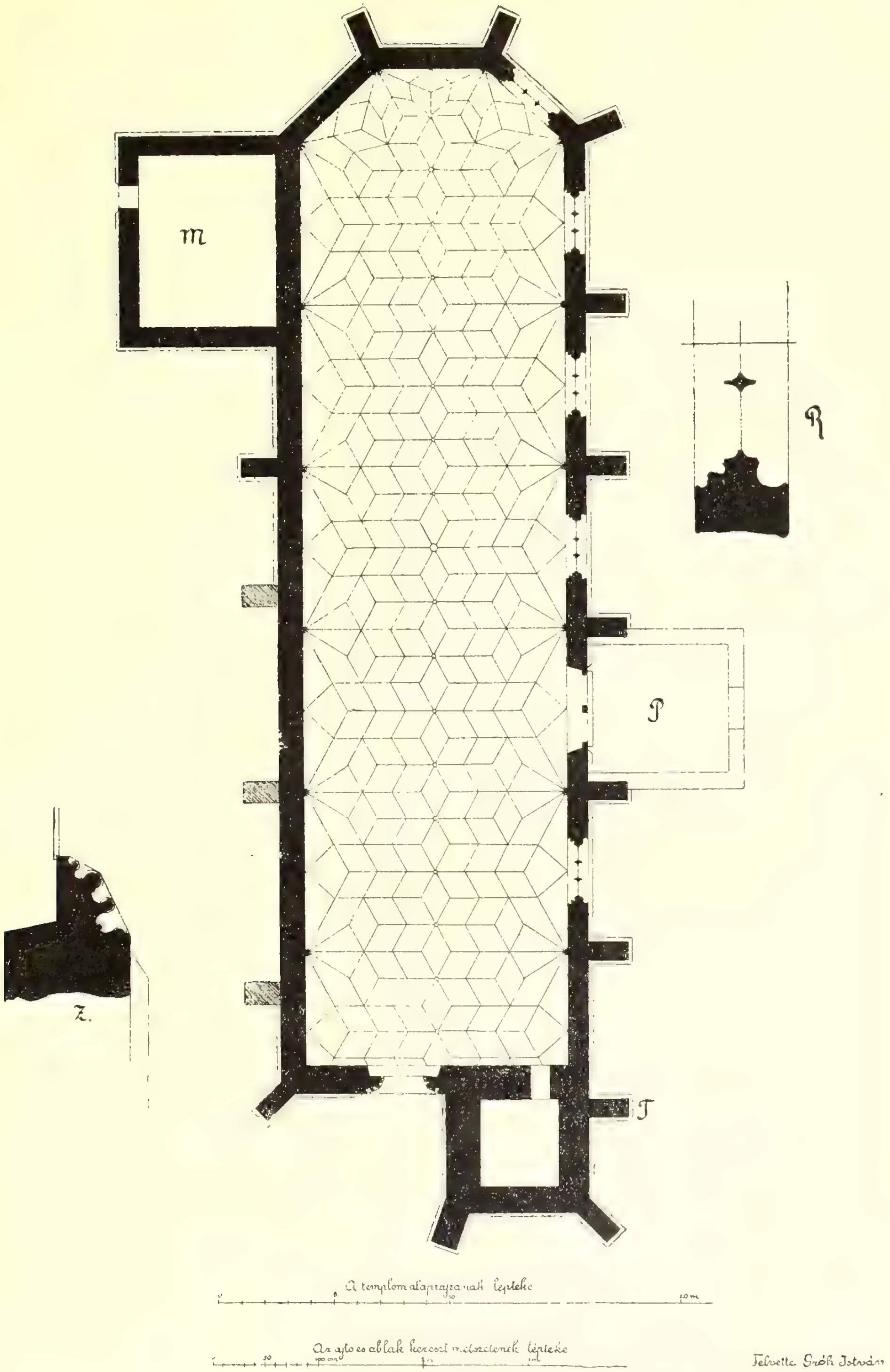
vajda czímere ilyen alól irással: Stephani de Bathor Wajvoda, anno 1488, mely czímer és írás már most minekutánna az ajtó eleibe porticus építtetett, előbbeni helyéről kivétetvén, hogy jobban szembetünne, a porticus frontjába tevődött. A templom felépitését mindazáltal nem maga a vajda Bátori István, hanem annak testvére, a kire kincseit hagyta (magának mint egész életében nőtelen embernek gyermekei nem lévén), úgy mint az ecsedi vár építőjének, Bathori Andrásnak ugyancsak András nevű fia vitte véghez; mely megtetszik a templom ajtaja felett levő ezen inscriptioból: «Ad honorem Magni dei eiusque Matris, Mariæ Virginis intemerate ac Divi Georgii Martinus, Andreas, Andreæ de Bathor filius suis impensis a fundamentis exstruxit ob pietatem).

Közöltem a bizottság véleményét szószerint, de mielőtt a templom történetére vonatkozólag én is elmondanám nézeteimet, vizsgáljuk meg magát a templomot. A mint az alaprajzból látható, templomunk egyhajós, háromoldalú szentély-zárással, mely oldalak a szabályos nyolczszög három oldalát képezik. Daczára annak, hogy egész tervezett hoszszúságában nincs kiépítve, hosszasága (mely belől 42·54 méter), szélességéhez képest (mely 11·5 méter) meglehetős nagy. Nyugoti homlokzatához torony csatlakozik, a déli fal irányába illeszkedvén. Északi oldalán (M), közvetlen a szentély mellett, egy négyszögű kis épület csatlakozik hozzá, mely hajdan talán sekrestye vagy kincstár lehetett. Déli oldalán a mostani bejárat előtt egy pitvar van (P), mely azonban mivel újabb keletű, az alaprajzon csak kitöltetlen vékony vonalakkal van jelölve, a déli homlokzat rajzán pedig teljesen elmaradt.

A mi az alaprajzon első tekintetre föltünik, az a teljes rendszertelenség és a szimmetria hiánya. A déli fal legvékonyabb; ezen négy ablak s egy ajtó van. A szentélynek már csak a dél felé fekvő oldalán van ablak, a többi záró fal mind ablaktalan.

A támaszok a déli falon teljesen jól vannak elhelyezve, de az északi falon három helyről hiányoznak (a jelenleg rosszul odaillesztett támaszok újabb csinálmányok és világosabb tónussal vannak jelezve az alaprajzon). A nyugoti, aránylag igen vastag falba egy díszkapu van vágva a torony mellett, mely ajtó eredetileg a főbejárat lehetett. Fölötte egy elfalazott ablak van. A templom mennyezetét egy meglehetősen összetett gerinczezetű hálóbolt képezi, mely, a mint az alaprajzunkon is látható, nyugatfelé nincs behelyezve, hanem az ott levő vastag fal egyszerűen s durván elmetszi.

Hiányozván jelenleg mindennemű felirat, czímer vagy adat magáról a templomról (nem a berendezésről), kénytelenek vagyunk a templomépítés idejére és körülményeire magából a műből következtetni. Hogy a templomot 1488 után nem épitették, kitünik Báthory István ilyen évszámmal ellátott renaissance-stylü czímeréből, mely most a pitvar ajtaja felett van befalazva. Hogy azonban a mű a XV. század

A NYIRBÁTORI EV. REF. TEMPLOM ALAPRAJZA.

közepe előtt már meglett volna, annak ellene mond styljei, mert teljesen a csúcsíves ízlés hanyatlásának bélyegét viseli magán.

Valószinű, hogy a templom szerzetes-templom volt. A zárda talán északi oldalon ott érintkezett a templommal, a hol a támaszok (nem az újabbakat értem) és az ablakok hiányoznak. Igaz ugyan, hogy — legalább a föld szine felett — e helyen építménynek nyoma sincs, de azért e feltevés nem lehetetlen.

Maga a terv nem volt szegényes, de a kivitel az volt. Az épület egészben téglából való, a díszajtó béllése, az ablakbéllések, a faltövek s a gerinczek puha, omlatag, rossz kőből vannak faragva. A legnagyobb sérelem azonban akkor esett a terven, a mikor a hosszhajót (melynek először keleti vége készült el) egy vastag záró fallal, a boltozat szerves befejezése nélkül elmetszették. A déli oldal utolsó előtti támasza (T) szabályszerű távolságban van a többitől, s ez mutatja, hogy az építést ez irányban már meg is kezdették, mielőtt az építők az erőszakos megszakításra határozták el magokat. A záró falhoz aztán zömök, erődhöz hasonló tornyot csatoltak, mely lőrésszerű ablaknyilásokkal van ellátva s mely különben szintén befejezetlen. Mindeme szabálytalanságokból azt következtethetjük, hogy az építőknek elég pénz nem állott rendelkezésökre, a mi viszont nem mutat arra, hogy az építő valamely hatalmas főúr lett volna. (Báthori.)

Különben is oly czímer, melyből következtetni lehetne, hogy az építéshez a Báthoriaknak valami közük volt, a templomon sehol sem fordul elő. Már pedig e kor templomaiban a gerinczek összefutásánál, a zárókövek rendesen magukon szokták viselni a pártfogó vagy adományozó nevét és czímerét.

Ez még inkább ellene mond az összeköttetésnek, mint az a szegénység, a mely magát a templom tagozatait jellemzi. A templom egyetlen hosszhajóból állván, külön keskenyebb kiugró szentélye nincs, a sokszögű zárás a hosszhajó párhuzamos oldalfalait fogja be. A hosszhajó gyenge faloszlopokkal hat osztályra van osztva s e beosztásnak a déli oldalon odaépített támaszok felelnek meg. Az utolsó osztály nyugot felé nincs befejezve, hanem el van vágva, támasza ellenben jó helyen áll. Az osztályokat elválasztó faloszlopok henger alakúak, a falból valamivel többel mint féltestökkel kiállnak. Törzsük átmérője csak 23 cm. E faloszlopok alul, egy ugyancsak hengeralakú kevéssé kiugró talapzattal kezdődnek, melynek teste spirális irányú hornyolatokkal van ékitve. E kiálló talapzatok a legtöbb faloszlopról most le vannak faragva, hogy helyet adjanak a szorosan fal mellé helyezett templomi padoknak. A felfelé szökő faloszlop körülbelül kétharmad magasságban megszakad, illetőleg egy kis talapzattá szélesedik egy szobor elfogadására. A megszakítás és az ennek megfelelő szoborfülke a falban csaknem két méter

hosszú. A szobor talapzatát oszlopfőszerű tag alkotja, melynek szerkezete az egyes faloszlopokon más-más. Mindannyi azonban több-kevesebb lemezből és gyűrűből van összetéve. A faloszlop folytatása közvetlen a fülke fölött nem kezdődik dísztetővel — baldachinnal — (a mint azt az ember ily compositio mellett elvárná), hanem egyszerű lecsüngő elvágott hengerrel. Valamivel feljebb az oszloptest kiszélesedik ugyan fejjé (melynek itt semmi értelme sincs), azután ismét visszatérve eredeti alakjához, folytatja útját felfelé a boltozatig.

A faloszlop feje ugyancsak változatos alkotású. Van egyszerű és összetett, van köztük csinos is. Mindannyian domború és homorú gyűrűkből vannak összetéve. A faloszlop ilyenforma szerkesztése az egészséges építészeti érzék kiveszésére vall. A faloszlop megszakítása egy szobor kedvéért mutatja, hogy e tag fontosságával az építő nem volt tisztában s nem fogta fel azt a lefutó boltgerinczek támasza és folytatása gyanánt. Igaz ugyan, hogy itt a faloszlop gyengeségénél fogva mint a faloszlop valóságos hordozója nem szerepelhet (lévén ez a falak és támaszok feladata), de igenis jelzi azt és e jelzés elmulasztása szintén hiba. Ily felfogás a styl haldoklásának idejére vall.

A faloszlop feje felett összesen hét gerincz ágazik ki, melyek közül kettő falgerincz s egy keresztgerincz, a többi diagonalis irányban halad. A gerinczek eredetöknél a fő felett csak kevéssé domborodnak ki és bekezdésök is a hajlított fára emlékeztető tagokkal van átfonva.

A fa tulajdonságának kőben való kifejezése szintén a styl hanyatlásának egyik jele. A tőből átlós irányban kifutó gerinczek nem a saját, hanem a harmadik szomszédos osztály átellenes faloszlopa felé tartanak s ily módon egy hálógerincz-rendszer keletkezett, mely az apsis záródásánál még komplikáltabbá válik. A boltozat, (melynek magassága jelentékeny: 18·54 m.) első pillanatra teljesen az egyszerű félköríves dongabolt hatását teszi a szemlélőre, melyen a gerincz hálózata csak borítékkép szerepel. Tényleg azonban a bolt nem képez teljesen hengerfelületet, hanem a hálóboltnak megfelelőleg darabonkint vannak a boltsüvegrészek építve, bár nem felel meg mindegyik hálószemnek különkülön épített süveg. Mindennek daczára az eltérés oly csekély, hogy a boltozat inkább vehető darabonkint épített félköríves boltnak, mint csúcsívesnek. Hogy az egész boltozás a téglából épített részre nem a porhanyós kőből faragott gerinczekre (mint hordozó részre) van alapítva, kitetszik abból is, hogy e gerinczdarabok, minthogy egy földrengés után megerősítésük kivánatosnak látszott, vaskapcsokkal vannak a téglabolthoz erősítve. A viszony tehát a boltsüveg és a gerincz között megfordított, az előbbi tartja az utóbbit. Magok a gerinczek mind egyenlők, keskenyek és erősen kiugrók.

Tagozásuk nem igen gazdag; mindegyik oldalon két-két homorú

taggal záródnak, a belső homorodás belső szélén kis pálczatag fut végig. A gerinczek elmetszett tompa orrban végződnek. A boltozat legmagasabb pontjain, a gerinczek keresztezésénél átlyukasztott zárókövek vannak beillesztve, melyek a templom szellőztetésére szolgálnak. Valamivel gazdagabb tagozású mint a gerinczek, az ablak béllelete (R az alaprajzon). A béllés külső fele ugyan itt is csak egy nagy homorú tagból áll, belső oldala azonban két kisebb homorú tag között pálczataggal is bír. Érdekes, hogy a belső béllés némely ablakon nincs egész végig tagozva, hanem lefelé megszakad. E hiány, melynek talán az anyag vagy munkaerő elégtelensége volt az oka, úgy látszik már fölépítés után megvolt. Az ablakot függélyes elválasztó tagok három mezőre osztják. A három függélyes tagot felül félkörívek kötik össze ; az ezek felett elterülő ablakmezőben van a geometrikus dísz (Maaswerk). E dísz, bár meglehetős változatos összetételű, a kör és a halhólyag idomok felhasználásával, mindazonáltal hiányzik e compositiókból a finomság. Formái túlságosan nagyok, osztatlan halhólyagmezői pedig nagyon rávallanak a hanyatlás korára. Ép ily szokatlan az ablak alsó ferde zárólapjának kajácsának homorú behajlása. Más szabású kis ablakok fordulnak elő a tornyon. Az észak felé néző lőrésszerű nyilásnak bélése gazdag, de kicsinyes tagokból áll, felső záródása egyenes. A déli homlokzatra nyiló kis ablak félköríves záródású, béllése pedig egyszerű, kifelé táguló kajácsos vonalat képez. A félköríves záródás azonban épenséggel nem ok arra, hogy e torony építését korábbi időkbe helyezzük, mivel e formát a késő csúcsíves építészet ismét divatba hozta.

Érdekes, hogy a templomhajóból a toronyba nyiló ajtó ugyancsak félköríves záródású, sőt mi több, sakktábladíszű keret szegélyezi. Ez a dísz kiválókép románkori, mivel azonban a templom boltozása kétségtelenné teszi, hogy a templom korábban épült mint a torony (melyet bizonyára tervellenesen illesztett utóbb a déli oldalra), még sem változtatjuk meg előbb kifejtett véleményünket. A torony különben szintén nem érte el a tervezett magasságot. Nem egész a főhajó magasságában egy félkörös dongabolt zárja be, melynek tengelye a templomhajó tengelyére merőleges.

A templom külsejéről az említetteken kívül kevés mondani valónk van. Támaszai egyszerű szabásúak. Leszámítva a körülfutó talappárkányt, két méter magasságban egy kiugró kis párkány szakítja meg a felfelé törő függélyes vonalat, körül nyolcz méter magasságban a támasz keskenyül egy kevéssel és így emelkedik fel végig. Felül homorúan görbe kajácsos lap zárja be s e záró lap alatt, valamint az ifjodásnál előforduló kajács alatt egyszerű párkány van egy homorú tagból és pálczából alkotva. E párkányok mind egyenlők.

Hiányzanak e tagok azon újabb keletű támaszokról, melyeket az

alaprajzon világosabb színnel jeleztem. Ezek különben vastagságuk által is bosszantóan elütnek a többiektől, testük a templomfaltól elválik, szemmel láthatólag kitüntetvén, hogy nem egyszerre épültek a fallal, kőrész, ú. m.: kajács vagy párkány teljesen hiányzik rólok.

A templom alján egy végtelen egyszerű talappárkány fut végig, mely egyszerű kajácsból áll. Felül a tető alatt ugyancsak ilyen egyszerű koszorúpárkány zárja be a falat. E párkány igen keskeny profilja s-es hajlású. Legékesebb még az egész homlokzaton a déli kapu, a díszkapu. A mi e metszeten először feltünik, az a béllelet kifelé táguló, de törött vonala.

E törés javakorbeli csúcsíves építészetben nem fordul elő, ott e vonal egyenes. E ferde falhoz tapadnak aztán a kiugró féloszlopok. Kapunkon a kiugró féloszlopok mindegyike más-más nagyságú, úgyszintén az elválasztó homorú tagok is. A féloszlopkákon kiálló orr fut végig, némelyiknek teste pedig az egyik oldalon ki van vájva. A felfelé egy csúcsívbe összehaladó oszloptestek keresztezik egymást, mintha összerovott, hajlított fatörzsek lennének. Az ajtó nem magas, nyilása osztatlan tympanonja nincsen. Az egész compositió a styl legvégső korszakát jellemzi.

A templom csúcsíves korbeli plastikai műveiből csak egyetlen egy maradt meg, ez is inkább tévedésokozta kegyeletnek köszönheti fenmaradását, a mint az idézetben láttuk: egy református Báthori szobrának tartották. Pedig hogy a templomban több, a csúcsíves korból származó szobor lehetett, mutatják azon szoborfülkék, a melyek a faloszlopokat megszakítják s a melyek rendeltetése más nem lehetett, mint szobrok befogadása. A megmaradt egyetlen töredezett síremlékszobor az apsisban a régi főoltár lapján fekszik. Az egészet egy koporsófödélszerű tető védi, a mely sarkon jár és felemelhető.

E töredezett dombormű a csodálatos védelmet ama bizottság gondoskodásának köszöni, a melyről már említést tettem s a melynek főczélja tulajdonképen e szobor megóvása volt. A jelentés, miután a Báthoriak családfájáról és reformátussá lételökről hosszasabban értekezik, a következőképen folytatódik: «Báthori Gábor kevés birtokú ember lévén, a másik Báthori-ágból való bátyjának, Ecsedi Báthori Istvánnak reá hagyott javai és birtokai által lett gazdag és hatalmas főemberré s mint ilyen nyerte el az erdélyi fejedelemséget 1608-ban.

A mi már ennek a Báthori Gábornak a nyirbátori szobrát illeti, az márványból van faragva sisakosan, pánczélosan, jobb kezével nehéz buzogányt, ballal lefelé tartott kardot fogván, lábaival pedig egy haldokló oroszlánt tapodván. A kép nem álló, hanem fekvő helyzetben van, a minthogy a feje alatt nyilván vánkos látszik. Báthori fejedelem 1613-ban erőszakos halállal öletett meg s egy darabig temetetlen hever-

vén, azután Ecsedre, onnan pedig Nyir-Bátorba vitetvén, az ott levő templomban eleinte minden pompa nélkül tétetett le és csakis 1628-ban adatott neki fejedelemhez illő végtisztesség. Ezen alkalomból készült az említett márványkép.

Mostani állapota a következő: az ábrázatán, nevezetesen az orrán szembetünő sérelem esett, nemkülönben a test középső részein is, mely egy jó darabon bizonyos erőszakos törés által levált; a bal kezefejének csak a helye látszik, melynek irányában az egész kő ketté tört. Az egész kép nagyon alacsony helyen van fölfüggesztve.

Ezekhez képest a deputacziónak alázatos vélelkedése ez: «hogy az említett képe Báthori G. fejedelemnek, melynek ily elhagyott állapotban tartásáért a maradék a mostani élőket érzéketlenséggel, tiszteletlenséggel és hálátlansággal vádolhatná, tétessék fel arra a templomban levő mintegy 8 lábnyi hosszúságú, 5 láb szélességű és ugyanannyi magasságú suggestusra, melynek most az alján fekszik és kőmives munkás által foglaltassék minden oldalról úgy oda, hogy mozdulatlanul álljon. Ezenkívül jó erős fából csinosan készitessék oly fedél, mely sarkon járva s erős zár alatt tartva, csak akkor nyittassék fel, midőn a képet érdemes személyek akarják megnézni. Szükségesnek itéli a deputatió azt is, hogy a törések, melyek a képen estek, ahhoz értő képfaragó által gipszből kipótoltassék és marmorizáltassanak.»

A bizottság a szobormű korát illetőleg igen tévedt, a mely tévedés a műtörténelmi ismeretek akkori állása mellett nem lep meg. Teljesen fölpánczélozott lovagot ábrázol fekvő helyzetben ugyan, de lábai alvó oroszlánon látszanak állani. A lovag szemei le vannak hunyva. Teste alatt palást, feje alatt hímzett párna van sarokbojtokkal, a test symmetrikus és merev, a sisak elfedi az arcz alsó részét egész az orrig, az orr pedig le van törve. A megmaradt arczrész nem kiváló faragás. A sisak egyszerű, de a nyakban nehéz, díszes lánczon medaillon-féle ékszer lóg. A vas alól, a hol a pánczél megszakad, drót ing látszik ki, melynek faragása csinos és gondos. A pánczélkeztyűs kezek egyike lándsát fog, másika egyenes kard markolatán nyugszik. Az alak vértezett lábaira hosszú sarkantyúk vannak felszíjazva. Az oroszlán arcza azon korbeli conventionalis felfogású, a sörény elég jól van faragva. Az egész emlék igen rossz állapotban van, több darabra van törve derékban; az arcz is töredezett. Az egésznek műbecse nem igen nagy, összehasonlítva azt pl. a szt.-györgyi és a bazini György gróf szt.-gyögyi síremlékével, a melyet, minden merevsége daczára is, a részletek kidolgozása tesz becsessé.

Mielőtt a templom renaissance műemlékeire áttérnék, közbevetőleg röviden említem a nyir-bátori kath. zárda-templomot. A két templom egykorú lehet, ablakaik geometrikus díszei legalább ezt mutatják. A kü-

lönbség a kettő között az, hogy az utóbbiban az apsis összeszűkül, nem oly széles, mint a főhajó, az ablakok és támaszok kajácsa nem homorú, hanem sík. Legérdekesebb azonban a templomon az, hogy az ablakmezők elválasztó tagozata, valamint a geometrikus díszek fából vannak. Ez eljárás igen eredeti és életre való gondolat oly vidéken, a hol a kőanyag messze van, a fa pedig (még most is) bőviben található. A csúcsíves boltozat az idők folyamán bedőlt s a régi boltozatból csak az apsist a főhajótól elválasztó diadalív maradt meg. Mostani rococo boltozatát a templom a múlt században nyerte.

* * *

Templomunk fénykora kétségkívül a Báthori-czímer megjelenésével kezdődött. Minden mű, mely e czímerrel van ellátva, gazdag művészi alkotás és kétségtelenül *olasz munka.* A legszebb ilyen czímer a déli homlokzat falába volt illesztve, s a következő feliratot hordja: Stephain de Báthor Voyvoda anno 1488. Ez évszámból következik, hogy az olasz renaissance egy korai termékével van dolgunk. A czímer eredeti helyéről kivétetett s a rococo pitvar oromfalába falaztatott be. Az ismert 3 agyaras czímert ábrázolja, a melyet köralakban meghajlott sárkány fog be. A sárkány fölött sisak, illetőleg teljes fejvért van, melyből akantuszlevelek nőnek ki. A sisak tetején szintén sárkány ül. Az egészet gyümölcsfüzér kereteli. A czímer olaszos felfogású, kivitele finom, az akantuszlevelek és a gyümölcsfüzér faragása gondos kézre vallanak. Előfordul e czímer még egyszer az északi kapu felett azon különbséggel, hogy ezt nem gyümölcs, hanem levélfüzér kereteli. Faragása sem oly szép, mint az előbbié. A pártfogoló család legfényesebb alkotásait képezik a templom stallumai. Kétoldalt a templom oldalfalához támaszkodnak ezek, mindkét oldalon 12—12 üléssel.

A stallumok compositiói három főrészre oszthatók: az alsóra, a mely a tulajdonképeni ülésre szolgált, a középsőre, a melynek négyszög lapjait pilasterek választják el egymástól és a felső félköríveken nyugvó mennyezetre. Leirását felül kezdem. A művet felül egy igen erősen tagozott és erősen kiugró koszorúpárkány koronázza. A párkány minden tagja majdnem túl van tömve diszítésekkel. Az erősen előre hajló simát csinos faragású akantuszlevelek borítják. Alatta az aránylag keskeny geison lapja is körmotivumokkal van ékítve. A geison és fries között két összekötő tagozat van közbe igtatva; egy tojássor és egy levélkimation, melyek közül a tojássor különösen nagy és mély metszetű. Az egész koszorúpárkány túlságosan gazdag és szinte nyugtalan hatását csak az erősen kiugró tagozatok mély árnyéka enyhíti és teszi harmonikusabbá.

Az ez alatt következő tag: a fries diszítményei képezik talán az egész mű legszebb compositióját. Az összhatás kedves és ritmikus.

A nehezebb delphinek képezik a ritmikus csomók súlypontját; ezek váltakoznak a könnyebb pálmalevelekkel, a többi tért pedig laza indák csigavonalai töltik meg. E fries-kitöltés a legjobb ilynemű olasz példák mellett is megállja helyét.

A friest levélkimation választja el az alatta levő főgerendától, mely gyöngysorok által ismét három egyenlő, kissé kirugó részre van osztva.

A gerendázat és koszorú-párkány mindemez említett tagjai félkörívekre vannak fektetve, az egész kirugó mennyezetet pedig consolok tartják. A félkörív által befogott mélyebben fekvő mezőket egyszerűbb és nagyobb motivumokból összeállított diszítmények töltik ki. A tervező finom érzékkel számított arra, hogy e homályba burkolt helyre csakis ilyeneket tehet és csupán itt engedte meg magának a diszítmények ismétlését. De azért többször, mint kétszer itt sem fordul elő ugyanaz a kitöltés. Már a félkörű mező alatt elterülő és a consolok által befogott téglaidomok mindegyike más-más motivumokkal van diszítve. A közepet, a súlypont rendesen a Báthori-czímer, (mely itt háromszor fordul elő, de mindig más-más compositióban) vagy pedig oroszlán és angyalfő képezi. A stallumok középső részét azon hosszúkás négyszögű mezők teszik, melyeket kis composit stylü pilasterek választanak el egymástól. A mezőket intarsiák töltik be. Az intarsiák kereteit famozaik képezi, ugyancsak ilyen geometrikus hálós mozaik-dísz borítja a pilasterek testét. A bekeretelt intarsiákat nemcsak a stallumok, de az egész templomberendezés legbecsesebb részeinek tartom. Egyiken az alapító levél, melynek inkább tartalma érdekes, a másik a Báthori-czímer, melynek compositiója is művészi. A czímer a négyszögű mező felső részét foglalja el egy kandellaberszerü oszlop felett, mely a mezőt két részre osztja. A kandellabert két oldalt angyalok tartják, a fejük felett elterülő tért pedig csigavonalas diszítmények töltik ki. Az angyalok túlságos izmosak, mint átalában a kora renaissance gyermekalakjai. Nem épen erénye azonban a compositióknak, hogy a két alak teljesen symmetrikus. Az északi fal stallumain ezeken kívül még csak négy intarsia maradt meg: fele (6) hiányzik. A többiek helyére oda nem illő és rosszúl, ferdén odaállított faragott deszkákat szegeztek, melyeket a régi templomi székek legaljáról szedtek le. E darabok, mivel eredetileg máshová voltak szánva, nem illenek jelenlegi helyökre. Az északi oldalon megmaradtak között van egy, ugyancsak fekete alapra rakott ornamentalis compositió.

Az utóbb említett intarsiát szintén kandellaberszerű középoszlop választja ketté, melynek aljához két sárkány illeszkedik. Ezeknek farka felkunkorodik és akantuszlevelekkel fölruházott csigavonalat képez. A csigavonal közepéből rozetta helyett meztelen férfi fél alak emelkedik

ki, kezével az oszlop felső része felé nyulva. E kar azonban kitörött s egy kontár asztalos javítását mutatja.

A hátra levő három intarsia szekrényt vagy fülkét akar ábrázolni, félig nyitott farácsos ajtóval, melyek két oldalt nyilnak. A szekrényt egy vízszintes deszka látszik alsó és felső fiókra osztani. Mindkét fiókon könyvek és áldozati edények feküsznek. Mind az ajtók, mind eme tárgyak perspectivicus felfogással vannak ábrázolva. A vonalperspectiva nem teljesen pontos, a mi e kor látszattani ismereteit tekintetbe véve, igen természetes. A könyvek sarkai keresztény egyházírók és pogány classicusok neveit viselik.

A leülő vállával egy magasságban patkóalakúlag kivágott párkány fut körül, elválasztva egymástól az egyes üléseket. A párkány kiugró részeit consolok tartják. Közvetlen az ülődeszka felett emelkedő négyszögek díszeit az éjszaki oldalon hiába keresem, üres fenyűdeszkákat lát ott az ember. De hogy milyen lehetett e rész eredetileg, azt megítélhetjük a déli stallumok egyetlen megmaradt ily részletéből. Ez az intarsia, bár igen rossz állapotban van, mégis fogalmat nyujt a többi hiányzó szépségéről.

Hogy mily pazarul diszítették e mű minden, még a leginkább elrejtett részét is, megitélhetjük az ülődeszka alatti rész ornamentumaiból is. Ez sajtolt bőr módjára lapos díszszel van ékítve. Mit írjak a déli fal mentén elterülő stallumokról? Az ember szive elszorul, ha reájok néz, oly állapotban vannak. Egész felső mennyezetes része, le egész a pilasterekig hiányzik. Pedig a templom nem égett le, el nem pusztították, fedélszékén a legutolsó faszög is épen olyan maradt, mint a XV. században volt, de a remek művet nem bírták megóvni a lassú, darabonként való elfogyástól. Az egész compositió megegyezik az északi fél stallumaival. Az intarsiákból itt is csak hat maradt meg. Az egyik ezek közül czímer angyalokkal. A másik a félig nyitott szekrény, szintén ép olyan, mint a túloldalon. A felső fiókon Dante és Vergilius neve olvasható a könyveken, felettök alma van; az alsó fiókban csak néhány szótag menekült meg a foltozástól. A könyveken feszület áll.

A többi intarsiák inkább művészi szempontból érdekesek. Egyiken ősz, mankós embert látunk angyalszárnyakkal, hátán homokórát visz. Alól két befogott ló vágtat, hámjaikon óriási csengők lógnak. Mindezek nem az olasz renaissance megszokott motivumai. A figurális részt a környező növényi díszek rendkívül összhangzatos compositióvá fogják össze. Kár, hogy a javító asztalos bundára való virágokkal igyekezett kijavítani a kihullott részeket. Egy intarsián sárkányokkal küzdő centaurok képezik a figurális részt.

A hátralevő kettő kisebb elemekből van összetéve s a benyomás mozgalmasabb. Egyiken stylizált szarvasokon nyargaló erőművészek

vannak ábrázolva; buzogány, sisak, íj, nyíl és bivalykoponya töltik meg az indák közeit.

A tartó consolok díszei a stallumok befejező oldaldeszkái, oly faragványok, melyeknek szépségeit leirás által éreztetni lehetetlen. Classicus példái ezek e kor diszítő művészetének.

A tömegek aránya rendkívül harmonikus. Minden gazdagságuk daczára is elrendezésök tiszta. Kifogást csupán a láb aránya ellen tehetünk. E láb a felső nehéz tömegeket tekintve, igen gyenge és képzetlen. Az egész csak vékony deszkákon áll s ez nem elég. A kivitel bátor, biztos kézre vall és épenséggel nem kicsinyes. E biztos kezelés az egésznek üdeséget kölcsönöz, a mi csak valódi művészi munkákon látható.

Valószínűleg egyazon mester művei azok a székek is, melyek eredetileg nem a fal mellé voltak szánva, hanem a templom hossztengelyére merőlegesen állottak. Hat ilyen szék maradt reánk; két három üléses, négy kétüléses. Ezeknél legnagyobb tért a faragásra a szélső határoló lap nyujtott s ez csakugyan be is van töltve. Egy ilyen meduza-főt és sárkányokat mutat, melyek az agyaros czímert tartják. Egy másik kötélhálós dült négyszögekkel s ezekben liliomokkal van diszítve. Ismét egyen az alapot egy tál képezi, melyet teknőczök tartanak; ezen aztán összekötözött kecskelábú satirok állanak. Bikafejü sárkányok is vannak e lapon.

Mind eme compositiók, bár rokonságban állanak a stallumokkal, mégis nagyobb elemekből alkotvák, nehezebbek, nem oly finomak, mint az utóbbiak. De azért mind megannyi megérdemelné, hogy sokszorosítsák, vagy még inkább, hogy nyilvános múzeumba kerüljön.

A melyek épségben maradtak, azok most sem részesülnek kellő gondozásban. A volt szentélyben állanak össze-vissza s a buzgó vasárnapi közönség öntudatlanul is folyton károsítja.

A renaissance-korszak a templomban más nyomokat is hagyott: Ilyen a déli bejárat. Az ajtó ikerajtó, tisztán tagozott egyszerű párkányzattal. A párkányzat felett félköríves mező van, melyben valószinűleg dombormű volt. Ennek a maradványa lehet az a néhány gyönyörűen faragott töredék, mely most a XV. századbeli emlékkő darabjaival együvé van hányva; igen lágyan mintázott gyermekkart és hasat ábrázol. Anyaga vörös márvány.

Az ajtót utóbb eléje épített porticussal befödték, felső, félköríves mezeje ennek padlásra került és teljesen láthatatlanná lett. A pitvar építői az ajtó felső akroterionját is levették eredeti helyéről s a pitvar oromfalába falazták. Ép így tettek a Báthori-czímerrel is.

Az ajtó friesének meghosszabbításában a Báthori-czímer oda van bigyesztve, nem épen sikerült módon. A fries azon feliratot hordja, melyet a kiküldött bizottság memoranduma közöl.

A belső berendezés kőrésze is renaissance-stylű. Belül az északi falba egy kis ereklyetartó fülke van befalazva, mely typikus olasz minta. A fülke két oldalán két kis pillér emelkedik és hordja a gerendázatot. A fries rózsa idomokkal van diszítve. A koszorúpárkány-tagozatai — a kis méretekhez képest — túlságosan dúsak. Még a geison is sípokkal van diszítve. A koszorupárkány fölött a félkörű mező s benne elég jól faragott angyalfej van. A félkörű mező tetejére két oldalt akroterionok vannak illesztve. Érdekes, hogy nem nyugszanak a párkányon, mint kellene. Alól ugyancsak a Báthori-czímer van cserkoszorúba illesztve, de romlott állapotban. Az egész mű magassága 2 m., szélessége majdnem 1 m. A másik oldalon is van egy nagyobb mértékű fülke. Párkányzata majdnem olyan tagozású, mint a déli ajtóé. A friest szárnyas angyalfejek sora diszíti. Maga a körülbelül 30 cmnyire bemélyedt rész megközelítőleg négyzetalakú és három mezőre van osztva. E hosszúkás mezőket valószinűleg festmények ékítették, bár most ilyennek nyoma sincs. A mezőket pillérek választják el egymástól, a mezők felett a félkört kagylódísz tölti be. A pillérek testét kecsesen componált s faragott dísz födi. A jó kőanyag tiszta faragást tett lehetővé. A két befelé menő falon itt is kétszer van meg a Báthori-czímer, de a czímer lapjáról hiányzik a három agyar, ebből következtetem, hogy rá volt festve.

Renaissance-részlet a templom hajójából a mostani magtárba vezető ajtó, továbbá egy, a déli oldalon befalazott keret, mely most üres. Mindeme munkák azon művészi tevékenységnek alkotásai, mely megindult Mátyás alatt s mely egy darabig a nagy király halála után is folytatódott. Kár, hogy ez emlékről művészi szempontból oly keveset tudunk. Megrendelőiről számot ad az emlékfelirat, mely így szól:

«Hoc opus fecerunt fieri, Magnifici Domini, Georgius de Báthor, agasonum Regalium Magister et Stephanus de eodem Báthor, comes Themesiensis et partium inferiorum Capitaneus Generalis nec non Andreas de Báthor, Comes, Comitatum Simeg, Szathmár et Zabocz, qui fuit iunior inter caeteros opera tamen eius, hoc opus perfectus est anno MCCCCCXI.»

A művész nevét eddig, fájdalom, nem tudjuk, a további vizsgálatok azonban a meglevő adatok alapján talán nyomra vezetnek.

Gróh István.

ÁRVAMEGYE MŰEMLÉKEI.

A műemlékek országos bizottsága részéről megbízást nyervén a még ismeretlen árvamegyei műemlékek megvizsgálására és felvételére, ez év augusztus havában e czélból Árvamegyébe utaztam és az ott még

található építészeti műemlékeket felvettem s ez alkalommal egyszersmind Sáros- és Szepesmegye néhány ismeretlen műemlékét is megvizsgáltam.

Az Árvamegyében felvett műemlékek — a felső-kubini régi róm. kath. templomot kivéve — többnyire régi fatemplomok, melyeknek technikai szerkezete, építészete és alakja nemcsak egészen különböző és elütő az e nembeli — s általam már felvett — sárosmegyei fatemplomokétól; de műrészleteik, különösen pedig decorativ festményeik és egyéb diszítményeik tekintetében kiváló műbecsűek is, s határozottan jellemzik hazánk észak-nyugati részének faépítészeti modorát.

Míg azonban a sárosmegyei többnyire orosz fatemplomok, hármas tornyaikkal, torony-sisakjaiknak alakításával és képes falaikkal (ikonostas) inkább a keleti bizanci stilre utalnak, addig az árvamegyei fatemplomok a cseh- és morvaországi szláv fatemplomok építészeti modorához hasonlítanak, mert az árvamegyei fatemplomok tornyainak sisakja többnyire csúcsos gúla-alakú s galleriás karzataikkal felette hasonlítanak a norvégországi hitterdali és tyndi fatemplomokhoz.

Az árvamegyei fatemplomok ezen sajátságos szláv jellege azonban csak e templomok építészeti modorára terjed ki; mert a diszítés jellege, mint például a *thurdossini* és *zabrezsi* fatemplomoknál — határozottan magyaros, nem hiányozván itt a szegfű, rózsa, tulipán és a szőllő motivumai.

Az ily régi fatemplomok felvétele annál kivánatosabb, mert a múlt századok művészetének e tiszteletreméltó műemlékei lassankint nyomtalanul eltűnedeznek, helyet engedve a rendesen nem mindig stilszerű, de kétségtelenül tartósabb kőtemplomoknak. Néha tartósság tekintetében is vetekednek ezen faépítmények a kőből épült templomokkal, így a Sárosmegyében fekvő *hervartói* r. k. fatemplom gótstilű berendezésével és *szárnyoltáraival* már négy század óta daczol az idő vasfogának, e szerint Ausztria- és Magyarbirodalom egyik legrégibb fatemploma. Az árvamegyei *thurdossini*, *oravkai* és különösen *zabrezsi* fatemplom is több mint 300 évesnek tekinthető. E fatemplomok anyaga többnyire vörös fenyű s a falazatot képező gerendák egy magas kőalapzaton nyugosznak, mely rendesen messzire kiugró tető által a nedvességtől védve van. Ahhoz járul még ezen fatemplomok magas, szellős s szabad fekvése is, mely a faanyagot rothadástól megóvja.

Mindezen tényezők kedvező összhatásának tulajdonítható azon körülmény, hogy ezen fatemplomok századok daczára többnyire még ép karban maradtak reánk.

Azonban sok ily becses műemlékünk tűzvész által már elpusztúlt, így az Árvamegyében fekvő régi és híres *oravkai* fatemplom a múlt évben tűzveszélyben forgott s csak az ottani plébános és tiszteletbeli kanonok, Várzély I. éberségének és önfeláldozó buzgalmának köszön-

hető, hogy e nevezetes műemlékünk még létezik. A *zakameni klini* fatemplom pedig — két héttel odajövetelem előtt — a villám által felgyújtatván, alapjáig egészen leégett s műkincseivel és régi festményeivel nyomtalanul eltűnt, a mi műtörténetünkre nézve pótolhatlan veszteségnek tekinthető. Ép így pusztult el a Bártfától nem messze fekvő *lukaviczai* r. k. régi fatemplom is, mielőtt felmértem és felvettem volna.

Ezen falusi vagy kisvárosi fatemplomokat közönséges ács-mesterek és molnárok nemcsak tervezték, de építették is. Egyszerűség és keresetlen eredetiség jellemzi ez alkotásokat, de azért minden egyes templom elrendezésénél és külsejének alakításánál más meg más s néha valóban geniális megoldást találunk s az egyes épületi tagok, kapúk, oszlopok, kimetszett deszka-szegélyek és párkányok oly változatosságot mutatnak, melyeken a művészeti hatás utáni törekvés észlelhető. Azonban a menynyire egyszerű s mondhatni monumentális ezen fatemplomok külseje, annyira gazdag diszítésű azok belseje. Így nemcsak a mennyezet s a fal felülete, de a karzatok mellvédei is gyakran remek kidolgozású, hatásos ornamentikával vannak kifestve. E festmények hatását emeli a templom belsejének meleg, barna faszíne s a rendesen csekély számú ablak-nyilásokon keresztültörő gyér világosság, mely e templomok belsejének — ép mint a norvég fatemplomoknál is — mystikus félhomályának a hatását fokozza.

Minden ily fatemplom, műrészleteivel és festményeivel külön egy monographiát érdemelne, de nálunk — sajnos — ily kiadványokra még gondolni sem lehet, azért egyelőre legalább szükségesnek vélem azok jegyzékét itt közölni.

1. A *thurdossini* róm. k. fatemplom. Az Árva-Váralja és Trsztena közt fekvő Thurdossin mezőváros régi fatemploma a temető feletti magaslaton áll, festőileg körülvéve százados hársfákkal. Ezen felette érdekes fatemplom egyenes zárású szentélye csúcsíves fa-donga alakú boltozattal bir, mely sokkal magasabb, mint a hajó famennyezete. Falazata egymáson fekvő vörösfenyő-gerendákból épült, melyek a sarkokon fecskefarkú rálapolással egymással összekötvék. Nyolcz oldalú, csúcsos sisakú nyerges tornya a nyugati homlok felett áll. Legérdekesebb a templom belseje, stilszerű festett ornamentekkel. Különösen nevezetes a motivumok változatosságánál fogva majdnem unicumnak nevezhető a hajó *80 négyszög mezőre osztott mennyezete, melynek minden egyes mezején szebbnél-szebb s más meg más alakítású rozetta díszlik.* A motivumot itt a szőllő, ananász, körte, szegfű s rózsa képezi. A templom falazatának belső felülete pedig sárgás alapon sötétvörös szinű szőnyeg-mustrát mutat, mely itt-ott még gót motivumokat tartalmaz. Végre a karzat mellvéde és a bordürok is igen stilszerűek.

A templom déli a nyugati kapúja még csúcsíves, szentélyének keleti ablakát közép-oszlopocska választja ketté. Mindezen részletek bizonyítják, hogy e fatemplom még a XVI. század első évtizedéből származik, tehát azon korból, midőn a gót stil már a mindinkább előtörő renaissance stilű elemekkel vegyül s azért a *thurdossini* fatemplom Árvamegye legérdekesebb műemlékeinek egyike.

2. A *chizsnei* r. k. fatemplom alaprajza még gót stilű alakítást mutat, mert szentélye sokszögű zárású. Négy oldalú tornya a nyugati oldalán áll. Falazatának külső felülete egészen zsindelylyel fedett. A diadalív alatt vízszintes gerendán áll a diadal-kereszt, sz. Mária és sz. Tamás szobraival. E templom belseje nem lévén kifestve, falának gerendái láthatók. Különösen festői hatású a déli bejárásnak előcsarnoka, szép alakítású, csúcsos tetőzetével.

3. Az *oravkai* r. k. fatemplom Árvamegyének legnagyobb régi fatemploma, mert belsejének hossza 25 méter, melyhez még hozzájárul a szentély tengelyének irányában kőből épített kápolna, 12 méternyi hosszúságával. A templom belseje egészen kifestett, az ó- és új-szövetség jeleneteivel. — Casettás mennyezetének rózsái azonban már nem oly művészies kidolgozásúak, mint a thurdossini templom e nembeli festményei. Belseje azonban festett karzataival és szép faragású oszlopaival igen festői hatású. E templom kifestése — a karzat felett lévő évszám szerint — 1556-dik évből való. A templom nyugati kapuzata, — mely nagyságánál és alakjánál fogva egy csűr kapujához hasonlít — stilszerű, festett ornamentacióval van gazdagon diszítve, falazatának külső felülete itt is egészen zsindelylyel fedett. Jellemző alakítású, lent széles és fent keskeny négyoldalú tornya, mely pylonszerű alakjával, daczosan és merészen emelkedik az égnek, századok óta daczolva az itt rendesen uralkodó északi széllel és hózivatarokkal.

4. A *zabrezsi* r. k. fatemplom Árvamegyének legrégibb temploma, mert építési ideje visszanyúl még a XV. század végére. Zabrezs kis helység, Alsó-Kubintól délnyugatra fekszik, az Árva folyó balpartján, Nagyfalú (Velicsna) mezővárossal szemben. A régi fatemplomot a nagy hársfák miatt alig vettem volna észre, ha Csekély Adolf tanár s útitársam e régi műemlékre nem figyelmeztetett volna. Szentélye szintén sokszögű zárású s egyenlő magasságú a hajóval. Régi főoltárának szárnyajtóin lévő arany alappal biró festményei még a XV. századra utalnak. Azonfelül e templom régiségét bizonyítják a hajó mennyezetének deszkáin lévő s még gót stilű festett diszítmények, valamint az egyházi székek és a szószék csúcsíves diszítményei, melyek akkori szokás szerint kimetszett patron-minták segítségével a deszkázatra átvitettek. Felette szépek és stilszerűek a karzat mellvédének festett diszítményei, melyeken sötétpiros és sötétzöld színezet sajátságos hatású. Első pilla-

natra észrevehető, hogy ezen festmények sokkal régiebbek, mint a XVI. század elejéről származó thurdossini festmények.

Itt minden egyes deszka más meg más diszítményt mutat. Vannak azonban azok közt újabb részletek is, így a mennyezet — alighanem későbben megújított részén lévő — az előbbiektől színre, jellegre és kivitelre nézve külömböző — diszítményeken csinos hajlású tulipán, rózsa- és szegfű-motivumok már a XVII. század stilusát követik.

A zabrezsi fatemplom tornyának külön sisakja nincsen, a mennyiben a hajó nyerges tetőzetének meghosszabbítása képezi a torony befedését. Ezen templom régiségére nézve bátran vetekedik a Sárosmegyében fekvő, előbb említett hervartói régi templommal; s valóban a mennyire igénytelen a külseje, annyira érdekes és gazdag diszítésű a templom belseje.

5. Az *isztebnei* evangelikus fatemplom — Ecclesia articularis — szabályos alaprajz által tűnik fel. Az egyenes zárású szentély és a hajó gerenda-mennyezettel bír. A hajó oszlopokon nyugvó karzatokkal van szegélyezve, melyek megvilágítására külön ablak-nyilások szolgálnak. Oltára renaissance-stilű. A korynthi oszlopok által szegélyezett oltárkép az utolsó vacsorát ábrázolja. A predellán lévő felirat szerint ezen oltár az 1698-dik évben készült. E fatemplom sajátságos külső architektúrájával, két ablak sorával, valamint a külön álló tornáczos és csúcsos tetőzetű harang-tornyával igen festői kinézésű.

6. A *lestini* evang. fatemplom alaprajzának elrendezésével hasonlít az isztebneihez, de az utóbbinál sokkal nagyobb, miután belsejének hossza meghaladja a 23 métert. Belseje is művésziesebb; a karzatok és szószék festett diszítményekkel birnak, sőt a fából készült keresztelő medencze is, gazdag tagozásaival és többszínű befestésével, nemes ízlésre mutató s mesterének valóban dicséretére válik. Igen festői hatásúak a szentélyben a karzat alatt lévő ülő fülkék, esztergályozott oszlopaikkal és félköríves loggiaszerű architekturával; a széksorozat festői hatását nagy mértékben emeli az egyes mezőkön alkalmazott festett diszítmény. A templom északi oldalán külön álló harang-torony a templomba vezető lépcsőzetével oly leleményes építészeti megoldást mutat, mely valóban dicséretére válnék bármely gyakorlott műépítésznek. Itt megemlítendő még a templom északkeleti mellékbejárása előtt alkalmazott loggiaszerű erkély, mely e templom külsejének sajátságos s eredeti kinézést kölcsönöz. Ezen templom is a XVII. században épülhetett, mert ornamentátiójának jellege és stilje e korra utal.

7. A *felső-kubini* róm. k. templom kőből épült s román stilű műrészleteiről itélve, még a XIII. századból való. Apsisa meg félköríves hajója azonban már újabbkori boltozattal el van látva. Alacsony, zömök négyoldalú tornya félköríves román stilű kettős ablakokkal bír. A torony

felső emeletére egy kívülről alkalmazott s előtornáczczal ellátott falépcső vezet. Árvamegye ezen legrégibb kőtemploma azonban már rongált állapotban van, belsejének felszerelése és bútorzata, valamint főoltára már újabb időből való s különös műbecscsel nem bír.

8. Az *alsó-kubini* r. k. templom már egészen új, de egyszerű gót stilusával, nemes arányaival és gúla-alakú magas csúcsos tornyával kellemesen hat a szemlélőre. Szokásomhoz híven, megtekintettem ez új templom belsejét is, remélve ott műbecscsel bíró műemlékeket találhatni s valóban reményemben nem csalódtam, mert a hajó déli oldalfalában találtam — nem csekély örömömre — egy felette érdekes renaissance-stilű Epitaphiumot, mely *Zmeskal Jób* és második nejének, *Szentiványi Annának* emlékére készült. Ez Epitaphium márványból művésziesen faragott alakjai, czímer-paizsai és diszítményei a renaissance-stilus XVII. századi ízlésében vannak alakítva. A Zmeskál és második nejének czímer-paizsai szalagokon lecsüngő gyümölcsfűzérekkel diszítvék. Különösen sajátságos, magyaros alakítású az emléktábla, architekturáját képezi két *herme*, melyek egyike virágcsokorból kiemelkedő, magyar bajuszos férfi-alakot ábrázol, a másik pedig női alak, melynek nevezetes a korona-alakú pártája.

Ezen, heraldikai és műtörténeti tekintetben igen érdekes, féldomborműves Epitaphium a régi templomból került ide és mint évszámmal (1622) ellátott műemlék, a hazai renaissance-stilus utóhatására nézve is fontos műalkotás.

Pár héttel későbben a sárosmegyei *Berzeviczén* a plébániatemplomban találtam Zmeskal Jób első nejének, Geletffy Petronellának 1600-dik évből származó czímeres és nagy műbecscsel bíró emléktábláját.

9. *Árva vára* hazánk nevezetesebb várai közé sorolandó s nemcsak még jól fentartott s lakható állapota, de műrészletei miatt is érdekes. Különösen az Árva vize felett kimagasló kősziklán merészen épített *fellegvára*, kápolnája és bástya-tornyai felette festői képet nyújtanak.

Ez alkalommal különösen a vár renaissance-stilű részletei iránt érdeklődtem, felvevén a vár kápolnájában lévő *Thurzó György* nádor 1622-dik évből származó, gyönyörű kivitelű s renaissance-stilű márvány Epitaphiumát.

Továbbá a várkápolnának szintén renaissance-stilű kapuját.

Árva várának történetét ifj. Kubinyi Miklós még 1872-dik évben adta ki ily czím alatt: «*Árva vára*, történeti tanulmány. Budapest, 1872.» E munkában nemcsak a vár története, de műemlékei is vannak ismertetve.

Említésre méltó Kubinyi Miklós által összeállított gazdag múzeum, mely a vár egyik helyiségében van felállítva s becses kő- és bronzkori emlékeket tartalmaz.

Árvamegyéből augusztus hava 11-ikén visszautazva, ez alkalommal szándékom volt még a Sárosmegyében fekvő *poloni* román-stilű templomot is felvenni, ezen műemléknek felvételét azonban — az augusztus 11-ikén éjjel Eperjes mellett történt vasúti szerencsétlenség miatt — melyből, isteni gondviselés folytán én is szerencsésen megmenekültem, kénytelen valék későbbi időre halasztani. *Myskovszky Victor.*

A KRUMAUI MÁRIA-KÉP.*

I.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Köszönettel vettem szíves küldeményét, a krumaui Mária-kép fényképét.

Az első tekintet, melyet e másolatra vetettem, meggyőzött arról, hogy Ilg Albert dr. úr a Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale XIX. kötetének 68. lapján tett közlésével alaposan felültetett.

Igaz ugyan, hogy a képkereten levő alakok egyikének lábához két czimerpajzs van festve: az egyik az anjoukori magyar, a másik az anjoukori sziciliai czímerrel; de ebből a körülményből a donatorra, vagy a kép eredetére következtetni, mint ezt Ilg úr teszi, legalább is vakmerő dolog.

A kereten ugyanis, a minoriták legelső szentjei díszlenek és ezek közt szent Lajos toulousei püspök, kinek lábánál ama czímerek láthatók. Ámde minden keresztény lélek tudja, hogy ama szent Lajos másodszülött fia volt II. vagyis Sánta Károly sziciliai királynak és Árpádházi Máriának, V. István magyar király leányának; hogy továbbá szent Lajos lemondott bátyjának Károly Martelnek, a magyar trónkövetelőnek halálával a reá esendő sziciliai és magyar koronáról, minthogy fogadása tartotta, hogy belép a szent Ferencz szerzetjébe.

A művész tehát vagy azt a momentumot, hogy a koronát megvetette, akarta szemléltetni, vagy a szent születését jelölni a koronás czímerpajzsakkal.

Ezek után vajmi kevés érdekkel bírhat reánk nézve a kérdés: a XIV. vagy a XV. századbeli-e a szóban forgó festmény?

Pór Antal.

II.

A krumaui Mária-kép photographiáját, e folyóirat szerkesztőjének kívánságára, a nürnbergi művészettörténeti congressus alkalmával jelen-

* V. ö. Arch. Ért. 1893. 234—238.

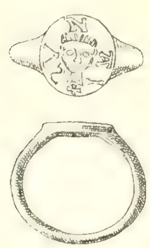
levő specialisták közül megmutattam azoknak a művészettörténeti íróknak, a kik kiválóan a transalpin festés történetével foglalkoznak. Ők mindannyian ugyanabban a nézetben voltak, a melyet magam is vallottam, mikor e fényképet legelőször megtekintettem, hogy tudniillik ennek eredetijét a XV. század második felében élő mesterember készítette s a rajta lévő archaikus vonások nem korai keletkezésének, hanem a festő csekély tehetségének eredményei.

Budapest, 1893 nov. 1. *Pulszky Károly.*

XII. SZÁZADI MAGYAR GYŰRŰ.

Jász-Nagykun-Szolnok megye alispánja julius végén egy arany gyűrűt küldött be a M. N. Múzeumnak, melyet Besenszög község határában kukoriczakapálás közben leltek; rajzát természetes nagyságban itt közöljük. A gyűrű barbár kivitelű férfi-mellképet ábrázol; a férfi bajusztalan, szakála azonban jelezve van, ha ugyan az, a mit szakálnak nézünk nem a diadémszerű fejékítményről lecsüngő lánczocskákat akarja jelenteni.

A fölirat: ✠ IANVS azaz Janus. A betűk jellege a XII. századra mutat s általában véve megfelel az Arch. Ért. 1890 évf. 131. lapján közölt bulkeszi föliratos tégla betűinek. Itt is V van az U helyett; a V bal felől eső szára ép úgy, mint II. Gejza 1157-ki pecsétjén (Knauz N. Mon. Eccl. Strig. I. Tab. V.), valamivel vastagabb a jobb felől levőnél s mindegyik szár vastagsága egyenletes, holott a XIII. századbeli majuskula V alsó vége többé-kevésbbé keskenyebb szokott lenni, mint a felső; ilyennek találjuk László mester 1236-ki pecsétjén (Arch. Ért. XI. 1877. 257.) s még kifejlődöttebb formában IV. Béla királynak a régiségtárban levő arany bulláján. Az A és S olyan, mint a bulkeszi kövön; az A felső szárának lefelé hajló horgas vége III. Béla érmein konstatálható, úgy szintén Imre király 1202-ki pecsétjén (Knauz id. m.), II. Endre 1212-ki pecsétjén pedig (u. o.) már a bal felőli szár görbülete is jelentkezik (A), a mi IV. Béla pénzein még inkább kifejlődik: A, ellenben Kálmán és II. Béla pecsétjein (Turul, 1892. 136., 138.), továbbá II. István, II. Béla és II. Gejza pénzein, úgy szintén a vörsi föliratos kövön (Arch. Ért. 1890. 129.) az A formája: A A A. Szintén korjellemző az N betű; az N N N formák a XII. század első felében, Kálmán, II. István és II. Béla pecsétjein és pénzein jönnek elő (Turul, 1892. 136. Weszerle. Tab. IX—XI.); a III. István korabeli vörsi kövön már váltakozik az N és N, a XIII. század első felében az utóbbi már teljesen kiszorítja a másik formát. A gyűrű ezek szerint semmi esetre sem lehet későbbi, sem pedig korábbi a XII. századnál. A Janus név is XII. századbeli okiratokban szokott előfordulni a Johannes, Jhonnes helyett. Egy Janus nevű főúr, Urosa fia, a Márk-féle krónika szerint, melynek ezen része II. Gejza uralkodásának közepe felé készült, Kálmán uralkodásának végén s II. István alatt nádorispán volt. Ha a bulkeszi

határkő által említett Béla király II. Béla volt s nem III. Béla: a besenszögi arany gyűrű egykori tulajdonosa is azonosítható Janus nádorral. A megfordított N, mely Kálmán és II. István pénzein is előfordul, a mi a gyűrű időkorának meghatározását illeti, sok valószínűséget kölcsönöz e föltevésnek s ez esetben a diadémszerű fejékítmény is kimagyarázható volna. Egy a párisi nemzeti könyvtárban levő XI. századbeli bizanczi evangeliarium miniaturejein a Salamon trónját környező 12 zsidó törzsfőnök szintén diadémát visel (Schlumberger G. Un empereur byzantin. 263. l.); nem lephet tehát meg, ha egy olyan magyar főúr képén, kit XI—XII. századbeli emlékeink «princeps»-nek neveztek, ott találjuk a diadémot. Mindamellett nem merjük egész határozottsággal a XII. század első tizedeibe tenni a gyűrű készítési korát. Ezzel szemben nagy nehézséget okoz az A betű jellege s mivel a bulkeszi kő is csak általánosságban említi Béla királyt, ez pedig ép úgy lehet III. Béla, mint vak Béla: egyelőre valószínűbbnek látszik, hogy a gyűrű a XII. század második feléből való. *Nagy Géza.*

ADALÉKOK HAZAI ÖTVÖSSÉGÜNK TÖRTÉNETÉHEZ.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.*

Az alább következő néhány XVII. századi adatot a kassai *Felsőmagyarországi Muzeumban* őrzött ötvös-czéhládában található okmányok szolgáltatták.

Brassó. 1698. szept. 25. *Hőmegh János* és *Hőmegh Mihály* czéhmesterek bizonyítványt állítanak ki arról, hogy *Schoppel János* ötvöslegény, ki fia Istenben boldogult *Schoppel András* brassai ötvösmesternek és a «Hundertmannschafft» tagjának, tanuló éveit nevezett atyjánál kitöltötte s elbujdosni készül. Miután e bizonyítvány a kassai czéhládában található egy más okmánynyal együtt, mely Schoppel Jánosnak tisztességes szülőktől való származását és törvényességét igazolja, valószinű, hogy kassai ötvösnél mint legény egy ideig dolgozott.

Debreczen. 1627 (közelebbi kelet nélkül). *Beri Mihály* és *Miskolczi Bálint* (Valentin) seniorok és az ötvösczéh többi mesterei u. m. *Taraczk János*, *Gyulai Miklós* felszabadítják legénynyé *Zongo Istvánt de Debreczen*, a ki *Szegedi Márton* mesternél 4 évig inaskodott. — 1633. szept. 17-én *Miskolczi Bálint* (Valentinus) és *Debreczeni Zsigmond* seniorok, valamint a czéh többi mesterei: *Gyulai Miklós*, *Szegedi Márton*, *Debreczeni János* és *Gyursa János* felszabadítják *Vásárhelyi Mihály* mesternél 4 évig tanult *Jósa Ferenczet*. — 1635. jun. 25-én *Szegedi Gáspár*, *Paczi János* czéhmesterek, többi mestertársaikkal, névszerint: *Gyulai Miklós*, *Szegedi Márton* és *Debreczeni János*sal felszabadítják *Szegedi Gáspár*nál 4 évig tanult *Kállai Mihályt*. — 1645. okt. 29-én *Miskolczi Bálint* (Valentinus) és *Szegedi Márton* czéhmesterek, *Debreczeny János*, *Giursa Gergely* és *Sárközi Mihály* mestertársaikkal egyetemben felszabadítják legénynyé *Szegedi Jánost*, ki *Szegedi Márton*nál 4 évig tanult.

* Az első közleményt lásd Arch. Ért. 1893. foly. 327—331. l.

Nagy-Bánya. 1601. márcz. 10. *Dévai Eötveös András* és *csengeri Eötveös András* czéhmesterék, *szatmári Eottveos János*, *váradi Eotveos Pál*, *lónai Eotveos Fábián*, *bányai Eotves István*, *váradi Eotves Pál*, *deési Eotveos Gáspár*, *lónai Eotves Bálint*, *deési Eotveos Balás*, *paládi Eotveos István* és *mohácsi Eotveos János* mestertársaikkal együtt szerepelnek a nagyváradi és nagybányai ötvösczéhek között kötött confoederationális levelen.*

Nagy-Várad. 1642. máj. 10. *Csergei György* fő- és *Manaki Péter* alczéhmesterek, *Szegedi Mihály*, *Komor István*, *Szegedi István*, *Nyerges Vazul*, *Mikalakai Gáspár*, *Kovács Mihály* és *Nagy György* mestertársaikkal egyetemben felszabadítják *Kecskeméti Pétert*, a ki *Komor Istvánnál* 4 évig tanult.

Ungvár. 1666. jul. 11-én *szomori Ötvös András* «öreg czéhmester» *Szegő Ötvös Mihály* «iffiu czéhmester» és *Király György s Ötvös Illyés* «közönséges mesteremberek» szerepelnek a kassai s ungvári ötvösczéhek között kötött confoederationális levelen. *Mihalik József.*

CSALÁDI CZÍMEREK HAZAI EMLÉKEKEN.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

III. Családi czímeres pecsétgyűrűk: XV. évszázbeli Tornallyay czímeres (Csoma J. tulajd.); XV. évszázba Arragonia czímerével (M. tört. ötvös. műkiállítás lajstroma 1884); 1489 Báthori; 1503 Fugger; 1562 Tahy, 1572 Balassa; csicseri Csicseri; Bibra; Majláth; Magyar; Mariássy; Matulay; rosályi Kún; baji Patay; Orsith; Révay; csicseri Orosz; Szathmáry Király; Oláh; Jármy; Horváth Stansith Mark; Roth Wesselényi (lásd dr. J. Szendrei Coll. de Bagues de Mme de Tarnóczy).

IV. Ötvösműveken: 14?? monoszlai Csupor kehely (M. tört. ötv. kiáll. lajstrom XIV., XV. évszázbeli egyházi szerek 71. lap 35. szám); 14?? szentlászlói (laki) Thúz Ozvald czímere aranyozott pásztorboton (M. tört. ötv. kiáll. lajst. egyh. szerek 93. lap 82. szám), továbbá ezüst szenteltvíztartó ugyanazzal a czímerrel (u. ott 96-ik lap); 1407 (?) napragyi Napragyi Demeter püspök szent Lászlónak szentelt-ereklye tartója (M. t. ötv. kiáll. lajstr. XIV. és XV. évszázbeli tárgyak 46-ik lap); 149? Várady II. aranyozott ezüst kehely (M. tört. ötv. lajstr. egyházi szerek a XIV. és XV. évszázból 83. lap 57-ik szám); 1548 Losonczy Antal és Báthory Klára czímerével ellátott zománczos serleg és alsó tálcza (M. t. ötv. kiáll. lajstrom 169. l.); 1564 Corvin János, Bornemissza, Frangepán és Szentgyörgyi czímerekkel ellátott arany kehely (M. t. ötv. kiáll. egyházi szerek a XV. és XVI. évszázból 71-ik és 72-ik lap); 1576 gönczruszkai Kornis czímerrel ellátott ezüst kanál (a család tulajdona); 15?? hetesi Petes Márton kelyhe (M. t. ötv. kiáll. lajstr. egyházi szerek a XV. és XVI. évszázból 82. lap); 1600 rákosi Rákóczy György aranyozott billikoma (M. t. ötv. kiáll. lajstr. poharak 47-ik lap); 1608 felsővadászi Rákóczi és serkei Lorántffy kettős czímerrel ellátott aranyozott kehely, a kassai ev. ref. egyház tulajdona; 1649 pálóczi

* Egész terjedelmében közöltem a *Történelmi Tár* 1893. évi 2. füzetében.

Horváth János czímeres serlege (M. t. ötv. kiáll. lajstr. 13. l.); 1649 Miskolczi Gergely kassai ötvösmester czímeres kelyhe, a miskolczi ev. ref. egyház tulajdona; 1650 törteli Kún Mária Udvarhelyiné kettős czímerével elállott kehelytakaró, a kassai ev. ref. egyház tulajdona; 1652 nagytárkányi Tárkányi ezüst serleg, ez előtt pár évvel gf. Majláth József tulajdona; 1662 ippi és érkeserűi Frater István czímerével ellátott ezüst serleg, a kassai ev. ref. egyház tulajdona; 1664 kémeri Latrán János és Csanády Judith kettős czímerével ellátott kehely a kassai ev. ref. egyház tulajdona; 1681 Kazsui Sughó Péter kokuszos serlege (ötv. kiállitás lajstrom XVII., XIX. évsz. evőeszközök és asztalra valók. 3. lap); 1681 csicsó-keresztúri Torma Anna, Jósika Gáborné ezüst pohara (M. t. ötv. k. lajstr. poharak, asztalkészletek 22. lap); 1683 borosjenői Székely László (M. t. ötv. k. lajstrom, czimerek különböző ötvösművekről, XXVIII. tábla); 1685 toroczkó-szentgyörgyi Thoroczkay és bethleni Bethlen czímerrel ellátott aranyozott ezüst pohár (M. t. ötv. lajstr. poharak, asztalkészletek 16. lap); 1687 széki Teleky Mihály billikoma; a XVII. évszáz végéről királyfalvai Roth János aranyozott ezüst pohara (M. tört. ötv. k. lajstr., poharak, asztalkészletek, 19. lap); 1687 Vér Judith és Teleky Mihály czímerével ellátott aranyozott ezüst csobolyó (ötv. kiáll. lajstr., poharak, II. szekrény 25-ik lap); 1695 Árva Vér Judit fölirású, a Vér-czímerrel ellátott egymásbajáró hat ezüst pohár (M. t. ötv. kiáll. lajstrom, poharak V. terem 22. lap); 1702 köröspataki Kálnoky Ganges czímere (M. t. ötvösk. lajstroma, czímerek különböző tárgyakra, XXV. tábla).

V. Czímeres sírkövek: 1339 homonnai és gereni Drugeth czímerrel, a nápolyi Santa Chiara templomban (lásd Századok 1881. Dr. Hampel József); Drugeth Mária czímeres sírköve a radványi kastélyban Tört. Életr. 1884.; 1362 Dobri (Dobringer) sírkő a N. Muzeumban; 1372 olnod Zudar László sírköve Pannonhalmán; 1400 lábatlani Lábatlan sírköve Karván, Esztergom mellett; 1406 tornai Tornay János sírköve a tornai templomban; 1408 Alsáni Bálint pécsi püspök sírköve Pécsett; N.-Váradon (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 1421 pelsőczi Bebek (Bubek) György sírköve. Szepes vármegyei Görgőn (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 1426 Ozorai (Scolari) András nagyváradi püspök sírköve. 1437 perényi Perényi István sírköve Rudnóbányán (Csergheő-Csoma); 1458 perenyi Perényi János sírköve Töke-Terebesen (Csergheő-Csoma); 1467 Szentgyörgyi N. sírköve Szentgyörgyön; 1471 Roll János és feleségének sírköve Bécsujhelyen; 1472 zrednai Vitéz János esztergomi érsek sírköve Esztergomban; 1478 Ujlaki Miklós boszniai király sírköve Illokon (Arch. Ért. 1888); 1487 Sirokay László püspök sírköve Sirokán Sárosvármegye (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 1488 kesseleőkeői Majthényi sírkő Novákon; 1493 Szapolyai Imre sírköve Szepeshelyen (Arch. Ért. 1890); 1493 tarkeői Tárczay Tamás sírköve (Turul 1890. 39. lap); 1499 Szapolyay István nádor sírköve Szepeshelyen (Arch. Ért. 1890); 14?? berzeviczei és kakaslomniczi Berzeviczy János sírköve, Nagy-Lomniczon (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 14?? Kinisy Pál sírköve (Győri tört. füzetek II.); 14?? zsegrai Pócs N. sírköve Zsegrán Szepesvármegye. (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 1504 kalondai Kalonday György sírköve Kalondán (Mocsáry A.: Nógrád vármegye ismertetése); 1508

bethlenfalvi Thurzó János sírköve Lőcsén (Henszlmann Imre: Lőcse régiségei); 1512 Lardus Thadeus sírköve Kassán (Turul 1888. 124. lap); telegdi Thelegdy István sírköve Telegden (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 1516 markus és batizfalvi Máriássy István sírköve Markusfalván, Szepes vármegyében (Csergheő-Csoma: Arch. Ért. 1888); 1519 pálóczi Pálóczy Antal és Mihály sírköve Sáros-Patakon (Turul 1888); 1522 gagyi Gagyi László sírköve F.-Gagyon Abaújvármegyében; 1524 Ujlaky Lőrincz sírköve Illokon (Arch. Ért. 1888); 1530 nopsiczi Warkocz Kristóf sírköve Késmárkon (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 1556 Redwicz Wigandus püspök; 1538 Jurisič Miklós gyermekeinek sírköve Kőszegen; 1568 Oláh Miklós érsek sírköve N.-Szombaton; 1575 ruszkai Dobó István sírköve Egerben; 1583 lekcsei és alsószopori Sulyok N. sírköve; 15?? markus és batiszfalvi Máriássy Krisztina sírköve Szürtén Ungvármegyében (Turul 1887); 1590 felső szendi Fuló Mátyás sírköve Felső-Szenden; 1593 a Draveczkyek ősének tezsinoveczi Thluk Menyhértnek sírköve Krighen, Szepes vármegyében; 1597 svabovszki Sváby György sírköve Tótfalun, Szepes vármegyében (Turul 1891); 1598 kistapolcsányi Tapolcsányi János sírköve K.-Tapolcsányon (Turul 1890); 15?? villei Pribék László sírköve Thibán, Ung vármegyében (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 15?? derghi és karcsai Somogyi György sírköve Sipos-Karcsán; 1602 illésházi Illésházy Istvánné sírköve (Henszlmann: Magyarország műemlékeinek ismertetése); 1603 bajnai Both Erzsébet Istvánffy Miklósné sírköve (Arch. Közl. 1860); 1607 Huet (Hutterus) Albrecht szász comes sírköve Szebenben; 1630 kollegradi és kolniczi Kollonich Hanns Bartholdné sírköve Kassán; 1635 telegdi Thelegdy Anna bedeghi Nyáry Istvánné sírköve Kis-Várdán; 1640 Gatthius Kornél sírköve Kassán; 16?? Gergellaki N. sírköve; 162? Serkei Lorántffy Susánna sírköve; 16?? Konczik Bálint sírköve Kassán; szürtei Szürthey czímeres sírkő Szürthén, Uug vármegyében (Csergheő-Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn); 1722 telekesi Török István sirköve Vadosfán Sopron vármegyében; 1746 Roll Antal sírköve Gölniczbányán; 1767 vendégi Vendéghy Pál sírköve Vendégiben, Abauj vármegyében; 17?? nemességodi Svetics Jakab sírköve Kőszegen; 17?? kökényesdi Vetésy sírkő; és a következő évszám nélkül közölt sírkövek: gleicherwieseni Bibra N. Kőszegen; bocskai és kismarjai Bocskay sírkövek; vinnai és nagymihályi Eodönffy András és 3 feleségének sírköve Vinnán; fintai Darholcz sírkő Demjétén, Sáros vármegyében; görgei Görgey sírkő Toporczon, Szepes vármegyében; kamisáczi Horváth Márk sírköve (Győri tört. füzetek III.); göncz-ruszkai Kornis sírkövek Göncz-Ruszkán, Abauj vármegyében; nagymihályi Pongrácz sírkő Vinnán; gyalúi Vass Ilona Kapy Jánosné sírköve Töltszéken, Sáros vármegyében; kiskolacsini Zbisko sírkő; 1810 borbereki Alvinczy József sírköve Bpesten, a katonai temetőben.

VI. Czímeres arczképek: 1571 sebenigoi Wranchich Antal esztergomi érsek olajképe; 15?? Redvicz Wigandus püspök rézmetszetű arczképe a család birtokában;* 1631 békényi Alaghi Menyhért országbiró olajba festett arczképe a leleszi klastromban; 1468 bethlenfalvi Thurzó Ilona a ravatalon, olajfestés a

* Lukas Kranach festette.

történeti arczképcsarnokban ; 1673 Ampringen János Gáspár arczképe (Venator. J. C.: Historischer Bericht v. d. Teutschen Ritterorden 1680) ; 15 ? ? Gritti Lajos olajba festett arczképe Velenczében a palazzo Grittibeu ; 16 ? ? petrovinai Pekry Lőrincz arczképe a történelmi arczképcsarnokban ; 17 ? ? Fejérváry László kurucz tábornok olajba festett arczképe a tört. arczképcsarnokban ; 17 ? ? petrőczi és kaszavári Petrőczy István kurucz tábornok és neje, valamint leányának arczképei Kolosvártt, br. Bánffy György tulajdonában ; 17 ? ? villei Pribék család többrendbeli arczképe Thibán, Ung vármegyében ; 17 ? ? Szerencsy Emerenczia, Pribék Zsigmondné olajba festett arczképe, Thibán ; ? gradeczi Horváth Stansith család arczképei (az országos kiállítás alkalmával láthatók voltak Bpesten 1885); a felsővadászi Rákóczi fejedelmi család több rendbeli arczképe a történelmi arczképcsarnokban ; a Kubinyi család több rendbeli arczképe N.-Olasziban ; gleicherwieseni Bibra N. arczképe Kőszegen.

VII. Családi czimerek nyomtatványokban és kéziratokban. XIV. évszáz Kanizsay-czímer egy kéziraton N. Muzeum (Arch. Ért. 1869) ; 1492 (?) Várady Péter kalocsai érsek czímere egy Missaléban (N. Muzeum) ; 1494 Kinisy Pálné Magyar-Benigna két festett czímere egy imádságos könyvben (keszthelyi levéltár) ; XV. Rozgonyi Sebestyén czímere az Eulenspiegelben ; XV. bazini Szentgyörgyi-czímer (Bruderschaftsbuch Sancti Christophori am Arlperg, cs. k. állami levéltár ; 1531 Frangepán-czímer, rézmetszet XV. codex ; 1565 zétényi Németh Ferencznek ajánlott Dekrétomon a z. Németh család czímere ; 1549 Thurzó Kristóf czímere és sajátkezü aláirása, Zichy-album ; XVI. osztopáni Pernyeszi Zsófia czímere a «Herkummen des Geschlechtes Haller u. Hallerstein» cz. kéziratban ; XVI. évszáz Redvicz-czímer egy a miskolczi gymnasium tulajdonában levő tornakönyv után ; XVI. Szentgyörgyi-czímer, Gelre Herold czímeres könyve Brüssel ; XVI. Drugeth György czímere, Zichy-album ; ? ? ? ? Drugeth-czímer a «del arme dei cavalieri napolitani nobili feror de Piazza» czímű kéziratban. A Museo Nationaleban Nápolyban (Századok 1881) ; 1602 Saffaryth-czímer a Liber Amicorumban, m.-szigeti lyceum könyvtára ; 1604 ifj. Massa Simon rajzolt czímere és sajátkezű aláirása Martinus Weigmanus Liber Amicorumában, a m.-szigeti lyceum könyvtárban ; 1607 kollegradi és kölniczi Kolonich Erasmus Ferdinand czímere, Zichy-album ; 1611 erdődi Pálffy Pál czímere és sajátkezü aláirása, Zichy-album ; 1621 Német Lukács és Gábor festett czímere Kheinach Ulrik emlékkönyvében kézirat a bécsi Herald. Társ. könyvtárában ; 1636 Drugeth János czímere Mar. Congregatio Albuma az ungvári gymnasium könyvtárában ; 1636 tabódi és fékésházi Tabódy Alb. congr. B. Mariæ virg., ungvári kath. gymnasium könyvtára ; 1649 Püski János kalocsai érsek czímere és sajátkezü aláirása, Zichy-album ; 1649 giletinczi Ostrosith Pál czímere és sajátkezü aláirása, Zichy-album ; 1649 nagythábori Rátkay György czímere és sajátkezü aláirása, Zichy-album ; késmárki ifjabb Tököly István czímere és sajátkezü aláirása, Zichy-album ; 1649 Wesselényi Ferencz czímere és sajátkezü aláirása, Zichy-album ; 1649 Matkovits Mihály czímere és sajátkezü aláirása, Zichy-album ; 1661 felsővadászi Rákóczi Ferencz czímere egy az ungvári gymnasiumban őrzött kéziratban ; 1665 rimaszéchi és felsőlindvai Széchy Mária fametszetű czímere, a Pázmán Péter imádságos könyvében a czímlapon ; 1668 Szegedi-czímer a Liber Congr.

Thaumat. S. Antonii de Padua, a ferenczrendi szerzetesek gyöngyösi klastromában ; 1697 csicseri Orosz Zsigmond czímere «Alb. Congr. B. Mariæ» az ungvári gymnasium tulajdona ; XVII. évszáz somlyói és ecsedi Báthori Zsófia Anna Katalin czímere és sajátkezű aláírása, «Alb. congr. B. Mariæ virginis» az ungvári gymnasium tulajdona ; XVII. trakostyáni Draskovith czímer, Zichy-album ; XVII. Nádasdy-czímer, Zichy-album ; XVII. Pálfalvay János tapolcza-szentpéteri apát czímere, Zichy-album ; Serényi Pál czímere, Zichy-album ; XVII. sárv. és felsővidéki Széchenyi György veszprémi püspök czímere, Zichy-album ; XVII. Szalay János prépost czímere és sajátkezű aláírása, Zichy-album ; XVII. Tarnóczy Sára Haller Péterné czímere «Herkummen des Geschlechtes Haller» ; ? ? ? ? Tolvay Franczíska Kerekes Lászlóné, a n.-szombati trinitariusok könyve (Orsz. levéltár) ; XVII. évszáz Esterházy Farkasné Boka Anna fametszetű czímere a Paduai sz. Antal solosmájában.

Fafaragványok: XIII. évszázbeli czímeres ajtófélfa Nürnberg (Turul 1888) ; 1647 nagylucsei Dóczy Zsigmond festett fafaragványú czímere a lodomér-vieszkai templomban, Bars vármegyében.

Kőfaragványok: XIV. évszáz zsegrai Pócs czímer a zsegrai templom oszlopain ; 1334 hallersteini Haller Ulrik czímere a mezítlábasok templomában, Nürnberg ; XIV évszáz gereni és homonnai Drugeth czímer a kassai szentségházon (Turul 1889) ; XV. évszáz horogszegi Szilágyi czímer Vajda-Hunyadon (Arányi L. Vajda-Hunyad) ; XV. évszáz hunyadi Hunyady (ugyanott) ; 1488 csáktornyai Ernust Zsigmond püspök czímeres emléktáblája a zágrábi dómban (Arch. Ért. 1891. és 1892.) ; 1495 Szapolyai-czímer a kassai szentségházon (Turul 1889) ; XV. évszáz perenyi Perényi, kassai templom (Turul 1888) ; XV. évszáz gúthi Ország czímer a kassai szentségházon (Turul 1889) ; XV. évszáz Várady Péter püspök czímerével ellátott kőtöredék (N. Muzeum) ; 1501 kisvárdai (Warday) László kőbe vésett neve a k.-várdai templomban ; 1514 menyői Deésházy Mihály czímere egy ajtó fölött ; menyői Deésházy czímer a menyői templom keresztelő kútján (Bunyitai V.: A menyői keresztkút és a renaissance Szilágy vármegyében ; Századok 1886) ; 1536 büdi Büdy Mihály munkácsi várkapitány és beregi főispán kőbe faragott czímere a munkácsi templomban ; 1542 Martinuzzi czímer a szamosujvári kastély lépcsője fölött ; 1553 lévai és sárosi Cseh János epitaphiuma (Wagner Dec. III.) ; 1577 Majláth Gábor epitaphiuma Olmützben ; XVII. évszáz Beniczky-czímer kőbe vésve ; 164 ? Tököly-czímer a késmárki kastély egyik kapuja fölött ; Nagyrévi püspök czímere a bpesti belvárosi plébánia-templomban ; chaholyi Zcambai epitaphium és festett czímer, a markusfalvi templomban ; albisi Zólyomi czímer a székelyhidi templomban (Bunyitai V.: A n.-váradi püspökség) ; borbátvizi Bája, emléktábla a válaszuti ev. ref. templomban ; XVIII. évszáz Ábrányi-czímer kapu fölött Apáthiban Szabolcs vármegyében.

VIII. Különféle családi czímeres tárgyak: 1430 Redvicz pénzek (Frater Nicolaus de Redvitz ordinis Mariæ virginis domus jerosolimitani Preceptor ceterorum fratrum predicti Ordinis in Regnum Hungarie missorum Banus Zewriniensis nec non Camerarum monete regalis Cibiniensis Comes) ; XV. évszáz Hunyady-czímer a kassai templomban ; 1566 Serédi emlékkápolna (Arch. Ért. 1889) ;

XVI. évszáz Báthori pénzek (Tabulæ Numism. pro Catalogo numorum Hungaricæ ac Transylvaniæ instituti Nat. Szechenyiani etc. etc.); 1603 deményfalvi Székely Mózses Kolosvárt vert aranyozott pénze (unicum); 1618 jeszeniczei és budetini Szunyog János passaui joghalgató festett czímere és sajátkezü aláirása; 1651 Wittnyédy István festett czímere; 1665 Uza Sándor festett czímere; 1673 Ampringen János Gáspár máriás czímeres pénzei (Tab. Numism. pro Catalogo numorum Hung. ac Transylv. instituti Nat. Szechenyian); XVII. évszázbeli Bocskay pénzek (ugyan ott); XVII. Lorántffy Zsuzsánna czímere falfestményen S. Patak (Tört. Életr. 1887); XVII. Lorántffy-czímer urasztalterítőn, a kassai ev. ref. egyház tulajdona; XVII. Losy czímeres érem (Schmitt: Arch. Ep. Strig.); zábori Márczy István arczképes kőemléktábla a himi (Abauj vármegye) templomban; XVII. Thurzó temetési czímer, az árva-várallyai kápolnában; jerosini Brodárych család olajba festett czímere, Zemplén vármegye levéltárában; XVII. és XVIII. évszázbeli Rákóczi-pénzek; XVII. Drugeth-czímeres misemondó ruha, az ungvári gör. kath. templomban.

IX. A kimutatásban föl nem sorolt czímerek közül még a következők méltók a figyelemre.

Ács aliter *Békesi* tetőtől talpig vértezett lovas. Üléséről itélve, nyerge sokkal hosszabb volt, mint a nyugati népek e korbeli nyergei és lábszárainak tartását tekintve, a kengyelcsatolás a mostani módhoz hasonló. Ha a magyar czímerek lovasait tekintjük nem kerülheti el figyelmünket, hogy eleink még akkor is, mikor nehéz pánczélt viseltek sajátságosan az akkori divattól elütően, úgy ültek mint a katona-lovasok ma. Ez olyan figyelemre méltó körülmény, melyből lovaglási modorukra és fegyvereik használatára vonatkozó következtetéseket is lehet levonni, melyeket azonban, mert nem ide valók ezúttal mellőzök. Az Ádám II. féle dsidával ellátott huszárokat ábrázol, ülésük olyan, akár a mai (jó lovas) huszáré, a kengyelcsatolással még a legkritikusabb szemlélő tábornok is meg lehet elégedve. Ezt látjuk a lovas czímerek legnagyobb részénél, a mi annak a jele, hogy nem véletlenségből festődtek így, hanem azért, mert azt a festők különböző időkben mindig úgy látták. — Az apa-nagyfalvi *Apaffy* czímer egyenes karddal átszúrt nyakvédő sisakja, pikkelyes állkötőjével (a roham-szíjat pótoló rész) szintén fegyver-ismereti érdekességű. Az íjj és nyíl XVI. évszázbeli alakját szabatos rajzban látjuk az *Aranyos* czímerből. Az Asszony-család czímere paizs alakjának, dolmánya, különösen a kapcsos pántok tanulságosak. A *Bacza*-féle czímerből a lantosok viseletét ismerjük meg.

A *Balásdeák* czímer a XVI. évszázbeli török és magyar viseletet mutatja. A malonyai *Baloghok* czímerében a sisaknak egy sajátságos alakjával ismerkedünk meg. A hodászi *Bende* czímerből arra a meggyőződésre jutunk, hogy a XVII. évszázbeli parasztok viselete épen olyan volt, mint a mai földmiveseké. A bothfalvai *Both*-féle paizs alak egy íjjász teljes aranyos vértezetét, számszeríjját és paizsát tünteti elénk. A *Csohány* czímer tetőtől talpig vértezett paizs alakja a vértezet egyes részeit s egy érdekes buzogány alakját mutatja.

A *Dombay* I czímer costume-tani jelentőségét már többen felismerték A *Dobay* II czímer vaddisznó vadászati episode-ot ábrázol, hol a vadász alakja egy a XVI. évszáz elejéről való vadász teljes öltözetével ismertet meg. Ha vala-

mennyi régi armalisunk czímerei ily nagyra és ily részletesen lennének festve, nem sok nehézségbe ütközném egy fegyver vagy costume-történet összeállítása.

A csáktornyai *Ernusthok* paizs alakjának buzogánya és paizsa fegyverismereti tekintetben rendkívül érdekes. A *Fűrész* czímer egy egész sor, dsidával ellátott huszárt mutat. A dsida-hordás módja egészen elüt a mostanitól és annak használatára valamint a lovasság harczmodorára belőle érdekes következtetéseket lehet vonni.

A *Gyürky* I czímerben ábrázolt íjj azok közül való, melyeknek közepe befelé van hajlitva, azért hogy az íjjat fogó kéz közelebb jusson a húr közepéhez, és ennek következtében rövidebb nyílvesszőket lehessen belőlük nagy kezdő sebességgel messzire lőni. — A *Kotech* czímer gerinczes sisakja specialis magyar szerkezeténél fogva veendő figyelembe. A *Moghiak* czímerében egy nőt látunk, szarvason ülve, kezében vadászostorral. Érdekes, hogy e nő féloldalt (a szokásostól ellenkező oldalra) ül a szarvason, holott ebben az időben a nők még leginkább férfiasan ülték meg a lovat. Megjegyzendő, hogy ha általában ültek a szarvas hátán az csak az egyik helyről a másikra való továbbitás tekintetéből történt legfeljebb, mert arra gondolni sem lehet, hogy ott hol elegendő ló van, valaki szarvasra ülne élvezetből vagy vadászni, mert vadászaton gyorsan kell menni, a szarvas gyors mozdulatai pedig a rajta ülőnek igen kellemetlenek.

Nagy érdekű arczkép-czímer a Bocatius-féle, mely a XVII. évszáz elejéről való Weigmann-féle «Liber Amicorum»-ban (m.-szigeti lyceum tulajdona) látható, a czímerszerző sajátkezü aláirásával. Az 1598-iki armális hiteles másolata (a szepesvármegyei levéltárban) előbbenivel kölcsönösen kiegészítik egymást, a mennyiben a Liber Amicorumban levő szinezetlen, de nagy méretű, úgy hogy a ruházat részleteinek pontos képét adja, az armalis pedig színezett.

Az arczképes czímerek* nemcsak egy bizonyos kor ruházatát, hanem specialiter a czímerszerzőtől hordottat is megismertetik velünk, s ha a benne foglalt arczkép nem is a leghűbb mása az eredetinek, de a főbb jellemző vonásokat, a haj, szakál stb. viseletet illetőleg elegendő támasztó pontot nyújt az illető szobrának vagy arczképének elkészítésére.

A szóban forgó czímerből látjuk, hogy 1598-ban miként öltözködött egy felsőmagyarországi bacalaureatus és különösen, hogy milyen volt a hirneves Bocatius.

Arczkép-czímer még a Literati-Szigeti-féle is, melynek sodronyvértje és süvegének különös alakja a nagy méretű czímerrajzból jól kivehető.

A *Vidffy* czímerben érdekes a két nagy kard s közte a paizs-alak tatáröltözete, különösen a fejét borító kendő kötési módja. A XV. és XVI. évszázbeli sólyomvadászat tekintetében a Zemlényi és Watthyon czímerek érdekesek, továbbá a Hotvafőy-czímer párduczvadászat tekintetében.

A *Szlopnay*, *Fodor* I, *Dévay* I, *Csontos* és még számtalan czímer szintén tanulságos egyik vagy másik okból, de helyszüke miatt itt föl nem sorolható.

Mielőtt az úgy is hosszúra nyult ismertetést bevégezném még azoknak a nemzetségeknek neveit jegyzem föl, melyeknek czímere a Siebmacherben föllel-

* Turul. Csergheő czikkelye az arczképes czímerekről.

hető. Talán fölösleges megjegyeznem, hogy eddigelé minden kétséget kizáró módon több nemzetség-czímer még nincs meghatározva. Aba, Ákos, Balogh, Buzáth (Hahóth), Chák, Divék, Gutkeled, Győr, Hahóth (Buzáth), Héder, Herman, Hunt, Pázmán, Jaák, Kachyz (Kacsics), Káta, Keled, Osl, Pécz, Pok (Poki), Ráthót, Tomaj, Vigmánd (Igmánd) és Voja (Vaja).

Akkor a mikor az Arch. Ért. a Siebmacher-féle művet először méltányolta, annak a kivánságának adott kifejezést, hogy a nemzetségi czímerek is fölvétessenek a sorozatba s ennek a szerkesztők, a mennyiben lehetséges volt, szintén eleget tettek.

Bizvást mondhatjuk tehát, hogy a szerzők czéljukat elérték és olyan munkát végeztek, mely sok ideig maradandó büszkesége lesz az irodalomnak.

Bárczay Oscar.

RÓMAI GLADIATOR ; BRONZSZOBROCSKA A N. MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. LEHÓCZKY TIVADAR UNGMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. E megye területén, mint e lapokon többször érintém, gyakran találtattak bronzkori régiségek; ilyenekből közelebb ismét több érdekes mű került gyűjteményembe. Így junius 28-án egy 113 decagramm súlyú *réz csákány*, mely az őskori *rézműveket* jellegző egyszerűség, minden ékesítés nélküli voltával feltünik. Teste lassított hengeres alakú, 25 cm. hosszú, a közepén, hol egy $3^1/_4$ cm. átmérőjű és 3 cm. mély nyéllyuk van, 6 cm. széles, innen szárai szorosan keskenyednek úgy, hogy közepükön 4 cm. szélesek és 2 cm. vastagok. Az egyik szárnak éle vízszintes és $5^1/_2$ cm. széles, míg a másik függőleges és 5 cm. széles és félkörívű. E szép példány most az ötödik, mely gyűjteményemben van. 2. *Egy korongos bronz fokos*, mely 25 cm. hosszú és 50 dekagramm súlyú. A hegyes csücsökkel ellátott korongja $5^1/_2$ cm. átmérőjű s külső oldalán hat borsónyi dudorral ékített; a fokos másik hosszú nyúlványa 18 cm. hosszú és $2-3^1/_2$ cm. széles és $^1/_4-4$ cm. vastag és a két szélén erősen kiálló peremmel ellátott. Színe sötétzöld. 3. *Egy füles tokos bronz véső*; magassága $10^1/_2$ cm., éles alja 5, közepe $3^1/_2$, felcsucsorodott szájánál pedig $5^1/_2$ cm. széles és 3 cm. vastag; tokja kerülékes, síma, 4 cm. hosszú és $2^1/_2$ cm. széles; vékony füle 3 cm. hosszú és fél cm. vastag. Patináját a találó levakarta s így csak fülinél zöldes; súlya 21 dekagramm. 4. Egy 5 cm. hosszú és 4 cm. széles és 3 millimeter vastag töredéke egy díszes *bronz buzogánynak*, melyen a külsőleg $2^1/_2$ cmnyire kiálló négyszögletű göbök töveiknél kettős vonalakkal diszítvék. Súlya a már így lelt töredéknek 7·8 dekagramm és színe sötétzöld. 5. Egy 6 cm. átmérőjű *bronz karperecz*; hengerded tagja legvastagabb részén $1^1/_4$ cm. vastag, az egymásra hajlított végein pedig fél centiméternyi és recés vonalakkal ékített. 6. *Egy peczegszerű bronz gombfej*, mely $2^1/_2$ cm. hosszú, kerek feje $1^1/_2$ cm. átmérőjű, közepén egy cm. vastag s a végéről kiáll két $1^1/_2$ cm. hosszú lemezszerű horgos nyúlványa. Nyom 2·5 dekagrammot. Ezeken kívül szereztem *Beregmegyéből* néhány érdekes régiséget. Igy a többi közt *Gelénesről*, hol az 1890-ben lelt s az Arch. Ért. 1891. évi folyamában leírtam bronz tál találtatott, most ugyanazon leletből egy $11^1/_2$ cm. átmérőjű nagy *bronz karpereczet* kaptam, melynek kissé lapított tagja fönt egy cm. széles és 6 millimeter vastag, lent, a nyilt végeinél pedig öt mm. vastag; nyom 10·5 dekagrammot és szironya igen szép világos zöld színű. Egy 8 cm. átmérőjű, hengeralakú bronz huzalból készült s végig sűrű reczés vonalakkal diszített nyilt végű *karpereczet*. Ez a közepén 9 és lent 4 millimeter vastag és 7 dekagramm súlyú. Patinája sötétzöld, szép és fényes. Egy másik *bronz karpereczet*, mely síma, tömör $7^1/_2-9$ cm. átmérőjű, közepén 2 cm. s nyilt végeinél 1 cm. vastag. Súlya 28 dekagramm. Zöld pati-

nája helyenkint le van dörzsölve. *Egy bronz késpengének töredékét.* Ez hat cm. hosszú, lent a 15 mm-nyire kiálló kúpalakú csücsöknél $2\frac{1}{2}$, fentebb a csonka pengénél 19 millimeter széles, melynek háta 5—7 millimeter vastag, bordás s alól négy hornyolt vonallal ékített; éle erősen köszörült. Nyom 3·5 dekagrammot. Szironya sötétzöld. A *sztánfalvai* határ lejtős oldalán obsidián szilánkokkal együtt találtatott egy 14 cm. hosszú. $4\frac{1}{2}$—5 cm. széles és 1—$1\frac{1}{2}$ cm. vastag, kívül sárgás szürke, belül fekete *trachitkőből*, alól élesre csiszolt lapos véső, melyet szekercze gyanánt hasított nyélben használhattak egykor, mert lapos oldalán 7 cm. szélességben el van koptatva.

Munkács, 1893 aug. 7. *Lehóczky Tivadar.*

II. Dr. JÓSA ANDRÁS A VISSI ARANYLELETRŐL (SZABOLCSM.)

1893. évi augusztus 25-én Visson Dicker Adolf bérlőnek bérese Pigay János a falu határának Zalkod felé eső részében egy edénykét forgatott ki és zúzott szét ekéjével, mely nyolcz aranytárgyat tartalmazott, melyeknek a találó és vele együtt szántó béres társai értéket nem tulajdonítván, a bérlőnek felesége, ki ételt hozott ki a cselédek számára, azokat haza vitte. A kint maradt bérlő azonban azokat a találótól hat forintért megvette. A rakamazi csendőrparancsnok Lénhárt József az előljáróság által a leletről értesülvén, a helyszinére kiment és a tárgyakat magához vette, hogy azokat a nyiregyházai m. kir. járásbiróságnak átszolgáltassa. A megejtett vizsgálatból azon meggyőződést merítette, hogy a leletből kevés hiányozhatik. Az edénynek töredékei nem kerültek meg. A tárgyak szinaranyból vannak és következők:

Egy 1·5 mm. vastag síma hengerded huzal, melynek végei össze vannak forrasztva, de a forrasztásnak helye fel nem ismerhető. Kerülete 119·5 cm., súlya 32·72 gr. Most már össze-vissza van gyűrődve, de a mint a kérdezéskedésből megállapítható, hengerded tekercsalakú volt. A tekercsnek átmérőjét megtudni nem sikerült, de a huzalnak sűrűn egymás mellett levő gyürődéseiből úgy ítélem, hogy az a bronz kartekercsekhez lehetett hasonló, de átmérője legfeljebb csak egy ujjnak vastagságával birhatott.

Egy az előbbihez teljesen hasonló tárgy. Kerülete 116·5 cm., súlya azonban épen olyan t. i. 32·72 gr.

Egy hasonló huzalnak 40·5 cm. hosszú és 12·5 gr.-nyi darabja. A hiányzó rész a lelet után Vissón kallódott el.

Egy körülbelül 2 mm. vastag síma hengerded huzalból készült letompított hegyű, végeivel egymás mellé hajlított diszítés nélküli karika. Súlya 8 gr.

Egy □ huzalból (2 mm. vastag) készített, végei felé vékonyodó, nyitott végeivel egymás mellé hajlított karika. A huzal már a lelet alkalmával egyik végének közelében tengelye körül kétszer sodorítva találtatott. Súlya 7·8 gr.

Egy 3 mm. vastag, ◇ átmetszetű, végei felé vékonyodó, tompára hegyesített, egymás fölé hajlított végű 15 gr. súlyú karika.

Egy 2·5 mm. vastag, az előbbihez hasonló karika. Súlya 7·7 gr.

Egy ugyan ilyen kissé gyűrött, nyitott végű karika. Súlya 6·1 gr.

A lelet összes súlya 120·65 gr.

Nyiregyháza, 1893. szeptember 18-án. *Dr. Jósa András.*

III. MILLEKER BÓDOG. TÖRÖK-KANIZSAI LELETEKRŐL. 1890-ben a «Rét»-en csatornát ásatván, az ott lévő «Halászka-sziget» nevü, 1/2 hold felületü, gyenge emelkedésü domborulatot, melynek földje széksóval erősen át van hatva, metszették át, s ez alkalommal a munkások érdekes temetkező helyet tártak fel ásóikkal. Majdnem közvetlenül a halom teteje alatt találtak több emberi csontvázat, melyeket tálakban ülve temettek el. A felső test kissé előre volt hajolva s az alsó végtagok a tálból kifelé voltak nyujtva. Egy tálat láttam töredékekben. Magassága 5 cm., szájnyílásának átmérője 40 cm. volt. Nyakkal birt s ezen kis fülek s lyukak voltak; színe feketés. A munkát vezető Wagner Károly úr 5 sír felbontásánál jelen lévén, a mellékleteket összegyűjtötte. A tálakon kívül, melyek azonban mind csak kis töredékekben kerültek elő, csak egy csontváznál volt agyagtárgy, t. i. egy bögre. Annál volt a bronz, túlnyomóan ékszer. Az első sír, mely egy még kifejletlen egyén csontvázát tartalmazta, az említett kis agyag bögre volt és egy vastag diszítetlen kerek bronz huzalból készült, összehajlított karperecz. A második sírban találtatott egy alaktalan bronzlemez-darab, melynek hossza 26 cm. és átlagos szélessége 9 cm.; diszítetlen; talán övrészlet. Két egyenlő részből álló, kerek bronzhuzal-karperecz egyszer hajlított tekercses végekkel, melynek belső átmérője 7 cm. volt. Egy, két egyenlő részből álló torques, 17 cmnyi átmérővel, melynek végei szintén egy hajlított tekercsekben végződnek. A harmadik csontvázon volt: egy 14 cm. belső átmérőjű torques tekercses végekkel; egy 6 cm. belső átmérőjű, kétszer hajlított tekercset képező karperecz. A negyedik sírban leltek: egy 13 cmnyi belső átmérőjű torquest, melynek végei egyhajlatu tekercsben végződnek; egy 6 cm. belső átmérőjű öthajlatu és egy ugyanolyan nagyságu 3 hajlatu tekercsből álló karperecz. Az ötödik csontvázon találtatott: egy, 2 részből álló, 15 cm. belső átmérőjű torques, melynek végein vékonyabb huzalból diszítmény van, mely a II. században gyakori barbár sodronyfibulákhoz tökéletesen hasonló. Egy vastag bronzhuzalból álló, két hajlatot képező karperecz. Egy nyakék, mely állott csigák-, gyöngyök- és négy átlyukasztott állat-fogból. Minden csontvázon volt azonkívül átlag 3 csüngődísz, mely hasonló a szemüveghez, kerek huzalu, két hengeridomu 5 hajlatu tekercscsel (analogia: Hampel J. A bronzkor, I. kötet, XLVII. t., 6. sz.). 11 egészet és 3 hiányost láttam; hosszuságuk 3—5·5 cm. közt változik. A 3., 4. és 5. csontvázon volt ruha- vagy övdiszítés is konstatálható. Ugyanis az említett sírok mindegyikéből szedtek egy egész csomó (30—40 db.),4—6 cm. széles lemezből, 4 egymás mellett elhelyezett vékony csövekké összekuszált bronztárgyakat és sok (közel 25 db), néha 2·5 cm. átmérőjű, kerek bronzboglárka, melyek két a szélén, egymásnak átellenében elhelyezett lyukkal voltak ellátva. A találó elbeszélése szerint a két dísz széles szalagot képezett, melyen egymásután felváltva 4 csöves tárgy és 3 boglárka volt elhelyezve.

Török-Kanizsa határának más helyein is leltek præhistoricus régiségeket. Eltekintve a tavaly ezen folyóiratban közölt kagyló-karperecz- és serpentin-karikától, mely 1891-ben az Oroszlámosra vezető út mellett árokásás alkalmával találtatott,* még két ismeretlen leletet valék szerencsés konstatálhatni. 1885 körül

* Arch. Ért., uj foly., XII. k. 90—91. l. rajzokkal.

a «Kupuszina-szállás»-on egy kétélű réz csákányt leltek, melynek élei keresztbe állanak. Hossza: 23 cm.; súlya: 80 dkgr. A nyíllyuk keresztül van ütve, minek következtében annak alsó szélén karima keletkezett. Jelenleg Wágner úr tulajdona. Végre talált Wágner úr 1892 végén a «Budzsák»-ban a szántóföldön kiszántva egy nagy égetett átfurt agyaggolyó félét is.

Versecz. *Milleker Bódog.*

IV. KÁRPÁTI KELEMEN SABARIAI RÉGISÉGEKRŐL. A vasmegyei régészeti egylet kutatásai és véletlen felfedezések révén a legutóbbi két év alatt több érdekes és értékes régiség került elő a régi Sabaria földjén. Azon tárgyak felsorolásával kezdem, melyek a püspökség tulajdonát képező egyik szombathelyi téglagyár földmunkálatai alkalmával kerültek felszinre,* azokból a sírokból, melyekre a mult és harmadév őszén bukkantak, a sárkészítő munkások. Minden egyes sírban egy 70—80 cm. hosszú, 25—30 cm. széles és 3—5 cm. vastag egymásba illeszthető téglalapokból készült koporsó találtatott. A koporsók 1·2 m. mélyen, egymástól körülbelül 0·6 m. távolságra voltak elhelyezve; alakjuk szabályos négyszöget mutatott 45—52 cm. szélességgel, 1·8—2 m. hosszusággal. A koporsó oldalfalait alkotó téglalapok anyaga nagyon laza, könnyü és törékeny, minél fogva a 30—35 koporsó közül csak egyet lehetett teljesen ép állapotba kiemelni. A koporsók fedte csontok között majd minden sírban találtak fibulát, a Kr. u. II—III. századból való római ezüst- és rézérmet, arany- és bronzfüggőket, karpereczeket, illatszertartó és könyfogó üvegcséket, gyöngyöket stb. A fibulák jó része csinos sávos diszítést mutat, különféle alaknak, magas száruak, öblösek az üvegedények, és nagyobbrészt teljesen ép állapotban kerültek régiségtárunkba. A sírok helyén két feliratos kő is találtatott egy-egy sír fejéhez leszurva. Az egyik 77 cm. magas, 59 cm. széles és 8 cm. vastag fehér márvány a következő tisztán kivehető felirattal:

D . M .	D(iis) M(anibus)
Q. VAL . RESTVTVS	Q(uintus) Val(erius) Restutus
V. F . SIB . Е BILLIENAE	v(ivus) f(ecit) sib(i) et Billienae
DONATAE CONI	Donatae coni(ugi)
N . . . .Е VA . INGENVO	an(norum) . . . . et Va(lerio) Ingenuo
MILITI LEG . XIII . G .	militi leg(ionis) XIII G(eminae)
FIL . N . . . .Е VA . RESTV-	fil(io) an(norum) . . . . et Va(leriae) Restu-
TAE . FIL . N . XX .	tae fil(iae) an(norum) XX.

A feliratot tartalmazó lapot két oldalról egy-egy szépen faragott oszlop, felül pedig egy, ezen oszlopok által tartott négyszögű homlokzat határolják. E homlokzat alsó részén egy sebesen futó nyul és az üldöző agár alakja látható; felettök, egy háromszög közepén Medusafő, e felett a sarkokban egy-egy delphin látszik, római síremlékeken gyakran ismétlődő jelenetek és képek. A másik felirat a koporsók tégláihoz teljesen hasonló téglalapra karczolt sorokat mutat, melyeknek értelmét meghatározni még eddig nem sikerült. Hogy a sorok szintén sír-

* V. ö. Sabariai temető Arch. Ért. 1893. 286—287. l.

iratot tartalmaznak, az a feliratos tégla lelhelye után kétségtelen. A felfedezett régi római temető úgy látszik messze elnyulik és több mint valószinű, hogy a téglavető területet keletről határoló szántóföldek alatt még több római sírra akadhatna a kutató, ha a földtulajdonosok birtokaikon a kutatást megengednék. De a téglavető területe sincs még egészen kiaknázva és hihető, hogy az ujabban megkezdendő munkálatok folyamán is több emlékre találunk. A város külömböző pontjain eszközölt építkezések földmunkálatai közben szintén több régiség került felszinre. Egyik legérdekesebb lelet az a szoborcsoportozat-töredék, melyen Jupiter Dolichenus és Fortuna alakjai láthatók. A szoborcsoport egyik részén 36, másik részén 24 cm. magas, szélessége 34 cm., vastagsága 14 cm. A fehér márványból faragott alakok ügyes kéz alkotásai és nagy kár, hogy annyira meg vannak csonkítva. Jupiter Dolichenusnak csak a törzse van meg ; a fej, a nyak, a jobb kar hiányoznak, a lábszárakból csak a czombok láthatók. A mell felső részére omlanak a paludamentum ránczai. A vállra erősített és a jobb oldalon lecsüngő kardszíj czifrázott hüvelyben rövid kardot tart. A mell alsó része, a has egész a lágyékig meztelen, ezt és a czombokat gazdagon diszített cinctus takarja. A mellette balról álló Fortuna alakja sem teljes ; hiányzik a fej és a balkar. Jobbját öve alá rejti, a kilátszó kézfő gömbalaku tárgyat tart ujjai között. Testét palla fedi, mely a jobb vállon csattal van megerősítve. Lábai alatt egy töredezett szarvu bikafej látható. Ez év tavaszán egy kutatás alkalmával találtatott az a 9 cm. magas bronz Venus szobrocska, melynek teljesen hasonló, szintén Szombathelyen talált mását már régóta őrzi régiségtárunk. Gondosan font haja hátul csomóba van kötve, fürtjei felett elől koszorut visel. Az arcz egészben véve szabályos, de az orr a földben rá nehezedett sulyos kő nyomása alatt ellapult. Hasonló sors érte a jobb kézfőt is ; baljában almát tart. Az előbb leirt szoborcsoportozat-töredékkel együtt találtatott még egy Victoriát ábrázoló dombormű-vel diszített három lyuku mécs, egy teljesen ép, terracottából készült komikus álarcz, mely kis méreténél fogva is csak fal- vagy edénydiszítés lehetett. A legutóbbi napokban a helybeli villatelepen eszközölt földforgatás alkalmával egy sírra akadtak. Az egészen ép állapotban levő csontváz mellett egy Antoninus Pius bronzérem, egy áldozó csésze és több kisebb agyagcsupor találtatott. Érdemes lelet az a 22 cm. magasságu, valószinűleg égő kanócz- vagy kéngyertyatartásra használt cső is, mely egy körbefutó sávokkal diszített talapzatból emelkedik ki és oldalán szép kivitelű női fej domborodik ki. *Kárpáti Kelemen.*

V. TÉGLÁS ISTVÁN. A LEMNEKI FALKRONIKÁRÓL. Lemnek egy kis falu Nagy-Küküllő vármegye keleti részében a Koza patak völgyének felső részében. Lakói tulnyomólag ág. ev. vallásu szászok, kik régi románstylu templomjuk helyett egy csinos új és szintén románstylu templomot emeltettek ; a régi templom repedezett omladozó falait pedig anyagnyerés szempontjából lebontották.

A lebontás alkalmával a templomhajó falának egy rejtett fülkéjében talált érdekes rovátkos botokról az Archæologiai Értesítő 1890. évi 2-ik füzetében emlékeztem meg. A templom hajójának északi falán a vastag és több száz éves meszelés-rétegek alól góth betűs feliratok is kerültek elő. — A mész-réteg több

helyen annyira hozzá volt tapadva a betűkhöz, hogy a miatt a fölirat föltárása sok nehézséggel járt, s részben nem is sikerült, bár Pildner ág. ev. lelkész és Kovács építész a mész-rétegek óvatos eltávolításán sokat fáradoztak. Helyenkint a felirat a régi vakolattal együtt hiányzott. Valószinűen tűzvésznek, vagy földrengésnek esve áldozatul. A hiányzó vakolatrészletek ugyan a rájok rakott meszelés vastag rétegeiből itélve, legalább is 200 évvel ezelőtt kijavíttattak, de a már azelőtt megsemmisűlt feliratrészeket, nem javították helyre.

A mészrétegek alól kibontott felirat a következő :

1493 Bie dem Roten Thurm werden die Türken von den Hirten erschlagen.
1514 Michna der Waida in Siebenbürgen hat die Creutziger* ganz u gar vertilget.
1521 Wiedersetzen sich die Zeckel dem Johani Waida
1526 Ist König Ludwig erschagen
1539 Johannes König nimpt Isabellam des Polnischen Königs Tochter zur ehe
1540 Am 7. tag Juli ist Johan Z geboren
1540 . . . .
1542 Sind viel Torent in Siebenbürgen gew. . . . .
1530 Ein groszer Ster. . . . im gantzen Land.
14.. König Mathias kompt an sein. . . . Wladislaus Casimiro polnische romischs Son
1525 War eine grosze Teurung in ganz Seibenbürgen
15.1 Lippa wird . . . . wie . . . .
1526 . . . benstadt wird erobert . . . . . .
1529 Am zehntausend Ritter . . . . .

Hogy a fölirat tovább is volt folytatva, azt a templom falán alább- és a fölirattal egy vonalban is szórványosan talált egyes betük bizonyítják. A mint e megmaradt részletekből látható, Lemnek régi lakói templomuk falait történelmi feljegyzésekre használták. Ezen részletek tanusítása szerint bizony kevés örvendetes esemény vala azon régi jó időben. Az 1542-ben említett Torent szó sem valami kedves tárgyat, vagy eseményt jelöl, hanem szász tájszólás szerint sáskacsoportot jelent.

Nevezetesebb eseményeket a templom falára feljegyezni a szászok között szokásban lehetett. Igen nevezetes volt a brassai basilika, — az úgynevezett fekete templom — falkrónikája, melynek nagyrésze az 1689. évi nagy tűzvésznek esett áldozatául, megmaradt részleteit pedig 1772-ben a templom kijavítása alkalmával semmisítették meg. — A lemneki templom falkrónikájának nagy része is valószinűen tűz által pusztult el ; azt bizonyítják a lebontás alkalmával a falakból előkerült feketére égett téglák, kövek és szenesedett gerendavégek.

Segesvár, 1893. január 23. *Téglás István.*

* Szász-Keresztur = Deutsch-Kreuz.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 7-én a M. Tud. Akad. heti ülés termében tartotta ez évben hatodik ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt Hampel József, dr. Czobor Béla, osztályelnökök, dr. Boncz Ödön, Majláth Béla, dr. Fröhlich Róbert, Zsigmondy Gusztáv, Nagy Géza, dr. Pósta Béla, dr. Kuzsinszky Bálint, Récsey Viktor, ig. választmányi tagok, Szumrák Pál, dr. Hermann Antal, Milecz János, Kunvári Fülöp, Richter Aurél, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 5 más hallgató. A felolvasások megkezdése előtt elnök bemutatja gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter úr levelét, melyben értesíti, hogy a kereskedelemügyi miniszter úr, a milleniumi kiállítás alapjából, régészeti kutatásokra, illetőleg ásatásokra a társulatnak 4000 frtot utalványozott. Ez összeg főleg honfoglaláskorabeli emlékek kutatására lenne fordítandó s a leletek a kiállításon bemutatandók.

A társulat ezen örvendetes hírt hálás köszönettel veszi tudomásul s bizottságot küld ki, melynek feladata leend az ásatások és a régészeti congressus megtartására nézve javaslatot kidolgozni. E bizottság tagjai dr. Hampel József, dr. Boncz Ödön, Nagy Géza és dr. Szendrei János titkár.

Az első értekezést *Hampel József* tartotta skythiai emlékek magyar földön czím alatt, számos emléket mutatván be rajzban és eredetiben.

Récsey Viktor esztergommegyei újabb régészeti leleteket mutatott be.

Titkár jelentése folytán Téglás Gábornak aldunai kutatásaira segély szavaztatott meg. Ugyancsak titkár jelentette, hogy gróf Szirmay Alfréd úr Szirma Bessenyőről 100 frttal a társulat alapítói sorába lépett.

Pénztárnok havi jelentését a társulat tudomásul vevén, miután a jegyzőkönyv hitelesítésére elnök dr. Fröhlich Róbertet és dr. Pósta Bélát kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A NEMZETI MÚZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA az 1893. julius—szeptemberi évnegyedben. Az őskori gyűjtemény tetemesen gazdagodott *Szarvas* vidékén lelt nagyszámu kő- és bronzkori leletekkel, melyeket a n. múzeum Pokorny László úrtól szerzett, a ki több éven át szorgalmasan átkutatta az egész vidéket. Vannak obsidiánból készült nyílcsúcsok, csontárak és kalapácsok, csiszolt kőszerszámok gazdag sora, melyek közt néhány átfúrt példány van s kettő fúrási kísérletekkel. A bronzok közt legjelentékenyebb egy tizennégy

darabnyi lelet bronzszerszámokból és fegyverekből; legérdekesebb egy kőből készült bronzkori öntőminta töredéke, melynek két szélesebb oldalán vannak a mélyedések, valószinűleg mindkettő lándsacsúcs öntésére szolgált. Az edények közt feltűnők: egy hordó idomú cserépedény felső nyílással, s néhány apró csónakidomú edény, azonkívül vannak háló súlyok, átlyukasztott agyagkorongocskák és u. n. orsógombok.

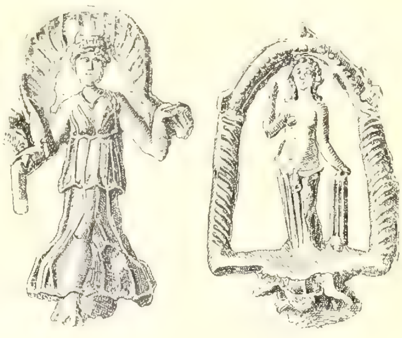
A marosvásárhelyi határból származik két nagyobb urna, mely 30—35 cmnyi magasságú, az egyikben bronz karikák s korongos fejű bronztűk, a másikban meszesedett csonttöredékek találtattak. Az egyik edény külsejét mélyített háromszögök és pontok, a másikat kidomborodó keretek ékítik, melyek az edény nyakától a hasáig vonulnak.

Egy őskori agyagbögre Sziget-Szent-Miklósról, egy tokos bronzvésű Biharmegyéből, egy bronz karperecz Abaújmegyéből és egy állítólag Orosházán előkerült 18 drbnyi bronz karpereczből álló lelet egészítik ki a bronzkor sorozatait.

Egy vaslándsa az apai kavicsbányákból (Szatmár m.), melyet hivatalos úton szereztünk s egy ajándékul nyert más vaslándsa két töredéke Uj-Bánóczról (Zemplén m.) a Latène ízlés korát képviselik. Ugyanennek az ízlésnek római korbeli fejleményei gyanánt tekinthetők a Pokorny-féle gyűjteményben Szarvasvidéki sírokból származó zománczos fibulák, fémcsatok, gyöngyök és cserépedények. Ugyane gyűjteményből szereztünk antik ezüst stilust, római bronzfibulákat s hasonló apróbb antik régiségeket.

Ó-Szőnyről egy buzgó gyűjtő révén római katonai elbocsájtó okmány egyik lapját szereztük. A bronz diploma 105, január 12-ikéről van keltezve és Lucco britanniai születésű katonának szól, a ki a brittek Pannoniában állomásozó csapatjából ekkor mint veteranus el lett bocsájtva.*

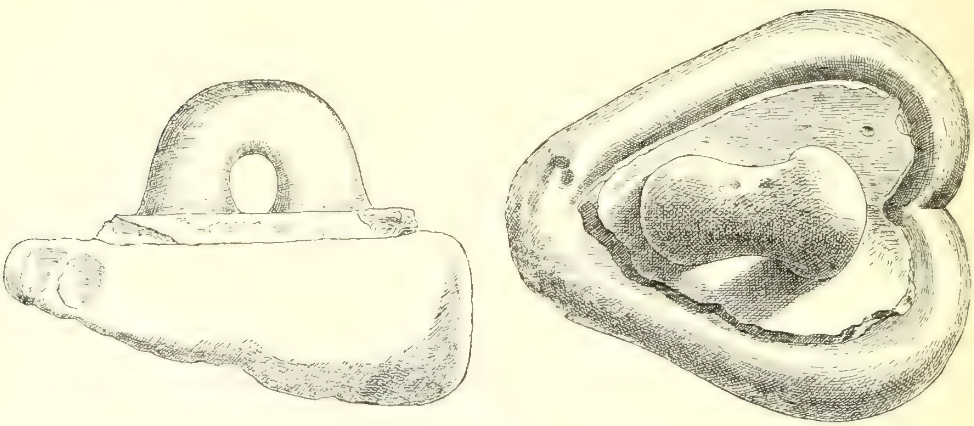
Más ugyanonnan származó becses szerzemény egy szép antik mécses, melynek olajtartó részét négerfej képezi, kinek tátott széles ajkú szája az égő mécs elhelyezésére szolgált, míg a borostyánágakkal körülfont fő mögött széles kagyló nyílik, melyen át az olaj folyt a mécsesbe; kecses hajlású delphin képezi mint fül, az igen ügyesen componált és szépen kidolgozott műtárgy befejezését.

Művészi értékkel épen nem, de mint cultustárgyak (?) jelentőséggel biró két apró tárgy ugyanabból a forrásból származik. Miként több egyéb pannoniai helyen, úgy Bregetióban is találtak durván készült lapos ólomalakokat. Ezúttal egy kis oszlopos ív alatt oltár mellett (?) álló félig meztelen Venus szobrocskát látni s tánczoló lépésben járó öltözött női alakot, mely kendőjét lebegteti feje fölött. Mindkét szobrocska még a legszerényebb műigényt sem elégítheté ki, de nyilván arra szolgált, hogy egy szegényebb sorsú jámbor hivő házi szentélyében álljon, vagy templomban votiv ajándékul szerepeljen.

* Közölte Fröhlich Arch. Ért. 1893, 310—313.

Igen jellemzők a császári korban kedvelt apró zománczok vagy áttört művű bronzfibulácskák, melyekből ugyanazon komáromi gyűjteményből ezúttal 19 példányt szereztünk. A fibulák hol betűk, hol kereszt vagy állatok-idomát öltik. Van az állatok közt ló, nyúl, nyulat vadászó kutya s delphin. A zománczos fibulák közt legtöbb a korongidomú, néha millefiori betétekkel. Egyik zománczos fibula czipő talpát utánozza. A szerzett fibula sorozat legérdekesebb példányai mégis azok, melyek még az eredeti agyagöntő mintákban benne vannak s így mint bregetioi készítmények arról tesznek tanúságot, hogy a beföldi ipar itt Pannoniában oly magaslaton állott, hogy képes volt a dunántúli s dunáninneni benszülöttek igényeit kielégíteni. Ugyanazt mondhatjuk a cserépiparról. Bregetióból szereztünk egy jellemző préselt levéllel díszített táltöredéket, melyről jól tudjuk, hogy Resatus, alighanem aquincumi agyagos, műhelyéből való. E czég az ő gyártmányait a pannoniai határokon túl a barbárokhoz is szállította ; egész hasonló díszű cseréptöredékek a puchói (Trencsén m.) barbár telepen is akadtak.*

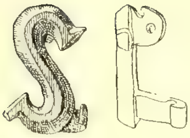

Más alkalommal és más kézből, de szintén Bregetióból szereztünk egy antik ezüst fibulát.

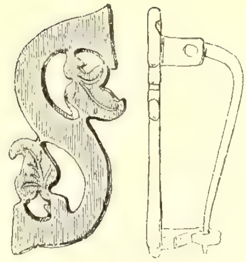
Dr. Király Pálnak (Budapesten) köszönünk egy Sümegről származó rejtélyes kőtárgyat, melynek idoma első tekintetre modern vasaló képzetét ébreszti. Anyaga alabastromszerű márvány, idoma fölülről tekintve szívformát példáz, alsó lapja valamikor síma lehetett, fölületén gyűrű idomú kidomborodása van, mely elég nagy, hogy egy újj beleférjen. Súlya nem egyezik ugyan meg a római súlyrendszerrel, de nincs kizárva az a lehetőség, hogy egykarú római mérlegrúd végéről lecsüngve súlyellenző szerepét vitte, mire rendszerint a körteforma ólom súlyokat szokták használni.

Az ország déli vidékéről, Pádéról (Torontál m.) szereztünk egy sírleletet, mely ott építkezés alkalmával került elé. Két korongos bronzfibula, melyeknek egyikén többféle zománczdiszítés váltakozik, továbbá többféle calcedon, karneol és üveggyöngyöt mentettek meg. A többi tárgyat a munkások széthordták és

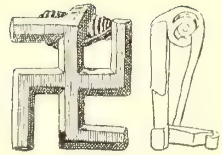
* V. ö. Budapest Régiségei II. köt. 71. l. 5 ábra és IV. k. 72. l.

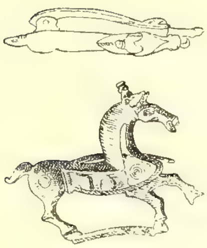
1.

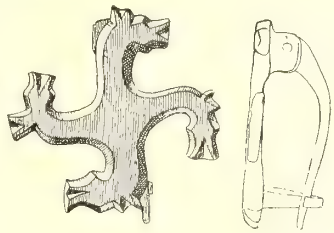
2.

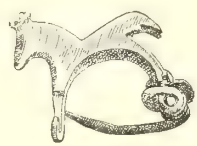
3.

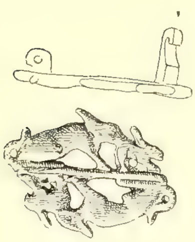
4.

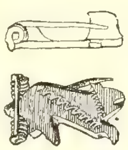
5.

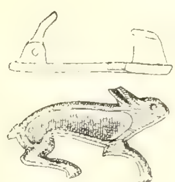
6.

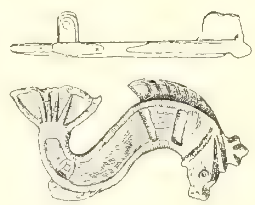
7.

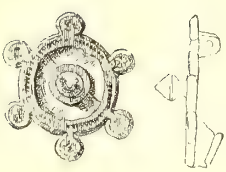
8.

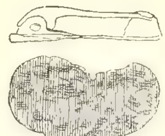
9.

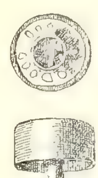
10.

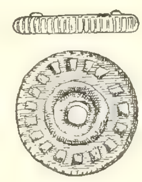
11.

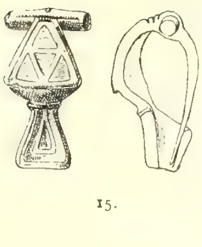
12.

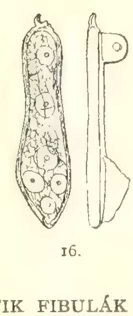
13.

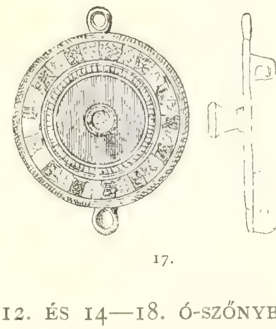
14.

15.

16.

17.

18.

ANTIK FIBULÁK 1—12. ÉS 14—18. Ó-SZŐNYBŐL.

13. Zománczos fejü bronzszög ugyanonnan.

azok kárba vesztek; a mi megmaradt egészében s egyes idomaiban oly jellemző, hogy becses adalékul szolgál azon rokon leletek gazdag sorához, mely az Alföldről ismeretes s ott a római korban dívó culturát jellemzi. Ugyanebből a szempontból becses néhány hasonló lelet Pokorny úr Szarvasvidéki gyűjteményében, melyek közt szakasztott oly zománczos fibula tűnik szemünkbe.

Ezen tiszamenti leletekkel közelkorúak azok a jellemző ezüst ékszerek, melyeket alighanem helyesen a daciai területhez fűzünk. Újabban is szereztünk (állítólag) Nagyváradról származó két csomós ezüst fibulát és egy madárfejű végekkel biró ezüsttorquest meg tompa vastagodó végű két síma karpereczet, ez utóbbi tárgyak lelőhelye állítólag Nagy-Enyed vidéke. A karpereczeknek ez az idoma a népvándorlási kort közvetlenül megelőző századokban dívott; legjellemzőbb hazai példánya a második osztrópataki lelet III. századi aranypéldánya. Tudjuk, hogy ez az idom a népvándorlási kor izlésébe is által ment és az idők folyamában odáig fejlődött, a hol a VII. (?) századi szentendrei leletben látjuk.

Az ismeretes bölcskei (Tolna m.) népvándorlási korbeli temetőben Szelle Zsigmond és Nagy László urak legutóbb ismét egy néhány sírt bontottak fel, melyeknek tartalmát a n. múzeumnak ajándékozták. Az újabb leletek is csakúgy mint a régiebbek a szegényebb osztály culturáját képviselik, stilusuk egészben a mártélyi sírok jellegével vág össze. Valószinűleg Borsódmegyéből való egy népvándorláskori rekeszes almandinköves aranygyűrű s kék pasztával díszített aranycsüngő. Ugyanazon korból való bronz szíjvégek, csatok s pántokból álló apró lelet Szarvas vidékéről a Pokornyféle gyűjteményben került hozzánk. Sándorffy Nándor plébánostól az orsz. rég. és embert. társulat költségén Szomolyánon teljesített ásatásaiból a n. múzeum érdekes leletet kapott a középkor kezdetéről. Van benne két vaskés és vassarló, egy vascsákány, két vassarkantyú, vasszög, faedény (?) széléről való szegélyző bronzlemez, csonka bronz fülbevaló (egyik fele négy rovátkolt sodronyból való), újjra való bronzgyűrű, öt bőrre való szög korongos lemezű fejjel, (szélén ponczolt pontékitéssel), egy orsógomb agyagból, nagyobb sárga gyöngy üveg pasztából kék foltokkal, barna duplagyöngy fehér és kékes bütyökkel, duplagyöngy téglavörös üvegpasztából reá rakott sárga és fehér foltokkal, fehér gyöngy reá festett zöld foltokkal, melyekből egy-egy apró fehér bütyök domborodik ki, végül két világos sárga apróbb gyöngy.

Az Árpádkor kezdetéről való fonadékos nyaknyűrű, s egyéb karikák a Pokornyféle Szarvasvidéki gyűjteménynyel került ide. Árpádkori mellkereszt, egyik lemeze durván belévésett feszülettel ugyancsak arról a vidékről valószínűleg sírból származik.

XII. századbeli aranygyűrűt szereztünk hivatalos úton Bessenszöghről; korongos lapjába szemközt álló szakállas fej és + Janus körirat van durván bevésve.*

Középkori dombormüves virágos párkánydarabot terracottából, három kályhacserepet s egy késmarkolatot (?) csontból kereken faragott alakokkal a Pokornyféle gyűjteménynyel került a múzeumba.

Egyházi szereink sorát kedvező vételek által becses ötvös művekkel lehetett kiegészíteni, melyek közt legérdekesebb erdélyi templomokból származott öt

* Rajzát és ismertetését lásd A. É. 1893. V. füzet 432. l.

kehely a XIV. századtól a XVIII. század elejéig terjedő korból. Ezekhez járul egy szintén erdélyi származású XVII. századi tömjén füstölő, egy sárga réztányér 1749-ből bor és víz elhelyezésére. Fogarasról való, szintén XVIII. századi szentelt víztartó rézből trébelt medencze.

A laikus poharak sorát egy 1600-ból való aranyozott ezüst pohárral gyarapíthattuk. Az ékszerekét XVII. századi nő és hím csattal és királyföldi újabb keletű korongos mellcsattal.

Pozsony vidékéről szereztünk egy XVI. századi díszes vaslakatot kulcsostól; Farkas Sándor ajándékozott egy rézmozsarat s vétel útján szereztünk egy 1692. évi bronzmozsarat. Magyaros diszítményei miatt szereztünk egy XVII. századi lőcsei czíntányért. Ajándékul kaptunk egy 1789-es évszámmal jelölt kocsirúd pántot. 1809-ből való egy pecsétnyomó, mely a bihari lovasezredé volt.

A hadtörténelmi gyűjtemény számára Tihany vidékéről származó XV. századi kengyelvasat, XVI. századi vas zablát s egy vaspatkót küldött ajándékul Weninger Mátyás. Az újbánóczi határból (Zemplén m.) és Rumból (Vas m.) egy-egy XVI. századi vascsákányt kaptunk ajándékba. Egy vas lándsacsúcsot s egy görbe lengyel kardot vétel útján szereztünk, hasonló módon került a gyűjteménybe Barnaffy György 1848/49-iki honvéd kardja. Egy görbe keleti kardot s egy puskaportöltőt (vasból) ajándékul nyertünk. A gipszöntvények gyűjteménye számára mintázónk Zalaapáthiban egy római Neptunus oltár és egy középkori föliratos díszpárkány másolatát készíté. *Hpl.*

A BIHARMEGYEI RÉG. ÉS TÖRT. EGYESÜLET elhatározta, hogy az évezredes kiállításban részt kíván venni s e czélból Cséplő Péter, a társulat múzeum őre javaslata szerint, a társulat a biharmegyei barlangokban lelt ősállati maradványokat iratná le, felkutatna egy kunhalmot, a mennyiben költség volna reá fölásatná a bihari földvárat, az egylet múzeumából érdekesebb megyei leleteket küldene a kiállításra p. o. a váradi lovassági laktanya építésénél előkerült kincset; továbbá kiállítaná a megyére vonatkozó vagy a megyében készült érmeket és emlékérmeket, beszerezné és kiállítaná a megyében divó népviseleteket, a hogy Rómer 1885-ben albumba gyűjtötte és végül az 1640—1660-ig a váradi várbeli nyomdában készült nyomtatványokat gyűjtené egybe és állítaná ki. Mindezekhez az életrevaló javaslatokhoz hozzáadnók még a következőket: A megye archæologiai leleteiről pontos repertorium és mappa volna készítendő, külön térkép készülne a megye kunhalmairól, föl kellene kelteni a megyei közönség és azon községek érdeklődését, melyekben kunhalmok léteznek, hogy minden oly községben egy-két kunhalom átvágására szakértői felügyelet alatt áldozzanak, a hol halom nincs, ott van középkori rom vagy temető. Ez ásatások hozzáértő szakbizottság, tervezése és fölügyelete alatt folynának. Ily bizottságtól épen Biharmegyében várható kedvező eredmény, mert ott aránylag több a hozzáértő szakférfiú, mint más megyében és ilyfajta munkálatokra Rómer, Bunyitay Vincze, Bölönyi Sándor és mások tudományos kutatásai után a siker valószínűsége is megvan. *x. v.*

KÜLÖNFÉLÉK.

KÜLFÖLDI HÍREK MAGYARORSZÁGI RÉGISÉGEKRŐL. Az ismert kaukázusi ethnographus, Erckert, ki a mult évben Magyarországon járt, a berlini néprajzi társulatnak jelentést küldött be pilini régiségekről, valamint a hortobágyi pusztán és az alsószentiváni (Fejérm.) régészeti ásatásokról. Virchov e jelentés kapcsán részletesebben tárgyalta a neki fölajánlott pilini kő, agyag és bronzrégiségeket és utal belföldi irodalmunkra, melyben hasonló pilini régiségek már régebben megjelentek. Mindkét fölszólalás a berlini néprajzi társulat közleményei 1892. évi deczemberi számában (569—576) rajzok kísértetében jelent meg. *x. y.*

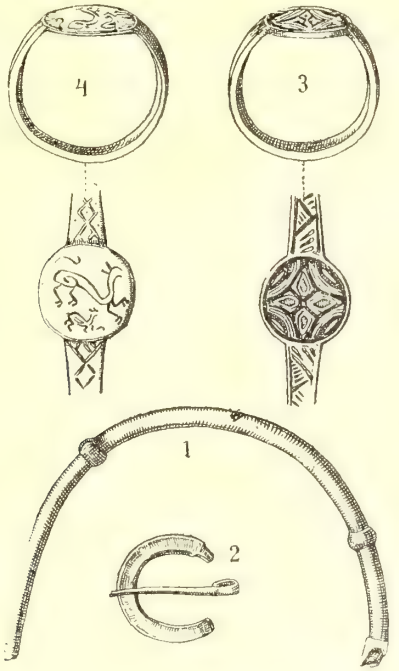
TIBERIUS ÚTJA AZ ALDUNÁN. Munkatársunk, Neudeck Gyula, ki ez idő szerint a vaskapu szabályozásánál, mint állami mérnök közreműködik, fölhasználta ezt a kedvező alkalmat arra, hogy az ottani Dunapart közelében Tiberius idején épült antik út maradványait tanulmányozza. Kutatásainak eredményeit f. évi november hó 25-ikén olvasta föl Illés Aladár az építész- és mérnök-egyesület ülésén. Az értekezés ezen egyesület közlönyében és az Arch. Értesítőben egyidejűleg fog megjelenni. Az út mentén a szorgalmas kutató tizennégy nagyobb és huszonegy kisebb épület nyomait constatálta és az út eredeti építésére valamint utóbbi javítására vonatkozó császári emlék föliratokat is újból megállapította, miután helyöket már nem ismerték. *h. j.*

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI CONGRESSUS BUDAPESTEN. A nemzetközi művészettörténeti congressus ez idei nürnbergi gyűlése elhatározta, hogy 1894-ben Kölnben, 1896-ban pedig Budapesten az országos kiállítással kapcsolatosan fogja rendes összejövetelét megtartani. *x.*

AZ EZREDÉVES KIALLÍTÁS történelmi főcsoportjának tizenkét alcsoportja elkészült programmjával, ez a 12 programm valóban történeti multunk minden oldalát öleli át. E részletes munkálatok tekintetbe vételével készülőben vannak most a főcsoportnak szánt nagy épület tervei ; azon kivül bel- és külföldön megindult a nyilvános- és magán-birtokban lévő régiségek összeírása és megkezdték a külföldön létező hazai érdekű képzőművészeti emlékek lemintázását. *ab.*

HAJDU SZOBOSZLÓI KINCS. Hajdu Szoboszló városának aranyszegi pusztáján az idei tengeritörés alkalmával, cserépedény fenekén árpádkori ékszе-

rek és ú. n. frisatikus pénzek kerültek elé, melyeket a városi tanács, Szívós Géza főjegyző javaslatára, a n. múzeumhoz küldött tanulmányozás végett. A küldeményben volt két gyűrű, egy csonka karperecz, egy csat töredéke és 142 drb érem, a lelet többi része valószínűleg szántáskor vagy egyéb mezei műveletnél szóródott szét és hányódott el. Az ékszereket az ide zárt rajzok tüntetik föl. A karperecz (1. sz.) belül üres hengerded karikából áll, két helyütt gömbszerű kihajlással, a hol a csőszerű szélesebb végső tag kezdődik, letört. Idoma más hazai árpádkori leletekből ismeretes. A csat (2. sz.) lapos lemezéből, mely tojásdad hajlású egy drb kitört, a tüskéje megmaradt. Mindkét gyűrű feje lapos korong. Egyik korongon (3. sz.) hazai árpádkori pénzekről is ösmeretes diszítést látunk, mely részben bevésett, részben niellóval kirakott. A másik fejkorongon (4. sz.) két heraldikusan stilizált ló-féle állat van egymás fölött bevésve. Az érmek java része a frisachi,

salzburgi, sanct-veiti, völkermarkti ermelő műhelyekből származik és a XII—XIII. századokban készült, más részéről csak annyit lehet általánosságban mondani, hogy ezekkel egykorú s szinte osztrákországi eredetű. *H.*

ÁRPÁDKORI ÉREMLELET. Az árpádházi királyok idejéből származó tisztán magyar éremleletek a nagyobb ritkaságok közé tartoznak, míg az úgynevezett frisachi éremleletek Salzburg, Karinthia, Aquileja stb. czímeivel majdnem közönségesek s csak azért fogadjuk érdekkel, mert köztük egy-egy árpádkori magyar érem is előfordul. A nemzeti múzeum éremtára ez évi áprilisban, egy ilyen egészben véve csak 27 darabból álló, de érdekes leletet kapott ajándékba *Huszár Lantos* Jánostól, mely Kókán került napfényre s Kálmán—Imre

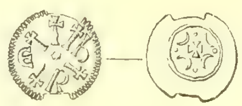
korába eső éremfajokat tartalmaz. Előfordul benne Kálmán X. spéciese egy példányban, utána II. Géza II-ik spéciese 17 példányban (csaknem minden darab bélyegváltozat), ugyanazon király V-ik spéciese 2, III. Béla VI. sp. 1 s Imre király IV., V., XII., XIV. spéciese 6 példányban.

Ezen Ruppnál és Weszerlénél leírt fajokon kívül két darabbal találkozunk még a leletben, melyek eddig mint kiadatlanok, illetőleg ismeretlenek fordulnak elő. Az egyik egy feliratnélküli apró obulus (1-ső ábra) előlapján egyenkarú kereszttel s karjai közt csillagokkal, a kereszt ágaival szemben pedig félholdakból alkotott diszítményekkel, a hátlapon keresztalakú ékítménynyel. Ez éremfaj a hátlapi előállítás jellegét tekintve határozottan Imre korába tartozik.

E példányon kívül egy második is van a nemzeti múzeum birtokában, mely oda az egykori Stúr-féle gyűjteményből került.

1. ábra.

2. ábra.

A lelet másik kiadatlan éremfaja, (2-ik ábra) egy szintén Imre érmeihez sorakozó denár, az előlapon keresztekből és csillagból alkotott nagyobb keresztdiszítmény, karjai közt: ✠ ЄRh jegyekkel és betükkel, a mit így olvasok: ✠ Emericus Rex Hungariæ. A hátlapon ismét keresztből, pontokból s félholdakból képzett előállítás, melynek typusa ismét Imre király korára vall. *R. L.*

ÉRTEKEZLET A HAZAI MÚZEUMOK DOLGÁBAN. Folyó évi deczember hó 9-ikén Budapesten a dunántúli m. közmív. egyesület meghívására a hazai múzeumok s rokon közmívelődési ügyek dolgában értekezletet tartottak. Örvendünk, hogy szakunktól legtöbbnyire távol álló, előkelő férfiak is fölkarolják végre a múzeumok érdekét. Csak tartós legyen a lelkesedés és vezessen áldozatkészségre! A szóba hozott ügyek: a kincslelet kérdésének megoldása, az orsz. múzeumi felügyelőség szervezése, orsz. múzeumi bizottság fölállítása stb. stb. mind fontos teendők és ha majd a törvényhozás, a társadalom és egyes vagyonos emberek annyit fognak e czélokra áldozni, a mennyit azok igényelnek, akkor meg is fognak valósulni. Egyelőre szerényebb *actió*val is beérnők. Óvjuk meg és állítsuk lábra azokat a vidéki múzeumokat és múz. társulatokat, melyek közlelkesülés hiján máris fölötte nehezen tengetik életüket — és azután, ha a meglevő intézetekért minden lehetőt megtettünk, akkor alapítsunk újakat s akkor lássunk hozzá nagyobb problemákhoz.